

Андрій КОНДРАТЮК

ГОСТІ З АРГЕНТИНИ

Повісті. Оповідання. Думки

ВИСОКА ДИВИНА СВІТУ

1. Барви і звуки хутора

А ле незважаючи на великі втрати у людських

існуваннях, на жорстокий наступ на людські душі, на жахливі поруйнування краю, життя під небесами продовжувало свій плин, своє перетривання і в нашій Закутку. Життя – се річ така дуже розмаїта і багатовимірна, щоби його можна було зупинити цілковито а навіть наймогутнішою людською потугою. Одвічний поклик життя сильніший над усі супротивні людські пристрасті. Бо в поняття це входить і щорічне земне розбуяння квітів та дерев, і життя худобини, звіра, і піяння птаства піднебесного. Життєдайні сили усьому суццюму на землі посилають Сонце і небесні світила, а й могутне випромінювання Любови, що було у замірах Творця. Тому за одним махом усе одразу неможливо, як то декому здається, викоринити. До того ж різнорухе пульсування життя має дивовижну властивість до відродження і оновлювання.

Треба завдячувати нашому прекрасному хуторові, що він заплів у моє дитинство таку дивну барву, де поряд і Річечка, неперекопана, стрічкою поміж сіножатями вигиналася, і вільхи по обидва береги стояли, гайок витворюючи. Та Річка іще не перекопана була, і поля довкола межами зеленими врунистими позначені, так різнокольорово зацвітали щороку, і стежки білі поміж ними, що аби-но ступив на таку стежку да іти спрямувавсь, то чого тільки не надивишся там, що тільки не милує око твоє, – і жита, і пшениці, і вівса, і гороху маленькі смужки, і нивки білої-білої гречки (се вже потому «На білу гречку впали роси...»), й пахощі п'янки затуманять твою голову, захмелієш цілковито. Хутірські хати у зелених садочках, в'язами та осокорами отороченими, чудувалися. По полю на Наталії¹ три дикі груші шатристо розросталися, як великі дива світу. А удалині і ліс синів. Поряд тебе, із твоїм входженням у світ, із пізнанням сього світу і прилученням до його краси були і коні, і худоба свійська, і овечки, й барани круторогі, і маленькі лагідні телятка, і лошата, і собаки, й коти, і гуси, і кури, і незчисленне птаство дике, що навперебій виспівувало такі чудесні мельодії, і все різне, кожної птахи спів на спів другої не схожий був, і метелики, і цвіркуни, і джмелі вусаті, а у воді, у Річці риба й раки, і жаби – і все розмаїття животвору Божого поряд з тобою співіснувало. І це таке багате природне оточення клало, заронувало у дитячу свідомість великий заряд позитивної енергії. Це всупереч а будь-чому.

А поруч ще й жила казка, і перекази, і передання. Пам'ятаю, у ті перші повоєнні роки як часто і багато розповідали дорослі, в основному старі люде, баба Купчиха, про незвичайні небесні з'яви, що показувалися на небі вечірньої чи світанкової пори, що їх бачили люде у Бронному, у Високому, а котрі і сама Купчиха своїми очима бачила. Це були якісь небесні вогняні стовпи, або ізнов древні старці із білими бородами вощідали на небесному престолі, або ізнов великими вогняними буквами написи із'явилися на півнеба. Купчиха бачила ті написи, хоча й не могла прочитати, але дано було, послалося їй у розуміння, що ті написи сповіщали про кінець світу, який ось скоро гряде. Я вислуховував ті розповіді, причаївшись, із завмиранням серця. І так чудно робилося мені, аж зідхав у павзах, і незрозуміло ставало, чому такий прекрасний світ да має загинути через людські гріхи. І хіба ж не можна було б тим людем обійтись без гріха, жити так, щоби не грішити, то й світ зостався б.

Оповідям таким не було кінця і краю, особливо коли збиралися на вечірки кужіль прости. Тоді і про вовків, і про ляків різних можна було почути, і про телегузів, що се якби скелет людський світитися, і рухається темної вечірньої пори, несеться за заблукалим самотнім подорожанином, що як би не втікав той, то не втече, телегуз світляковий так і насає на

людину, що й погибає декотра од переляку. Тут можна було почути і оповіді із сивої давнини, про часи, які відшуміли, і про людей, котрі відійшли, за далиною вже. І все у тім давнім часі було таке манливе та прекрасне, далєбі прекрасніше усе, як тепер. Аж дівчина, котра не стримається да й вигукне «Ото нам би в ту пору треба було народиться да жить, то й горя не знали б!»

А то просто казки розказували. Це вже знаєш, що казка, що вигадане, нереальне, а все одно кортить слухать, бо й у казці, якби все живе, якби продовження самого життя чи відлуння його.

Відтак ізнов пісень співали. Одна пісня іншою змінювалася. Були пісні веселі, а були й печальні. Се за словами, та й по голосу можна було розрізнити. Але мене дивувало, що ті пісні із людського голосу вихоплювалися раптово і несподівано, якби хтось усередині людини ті пісні підказував. Бо це ж треба було таке велике число пісень вивчить і запам'ятать як на слово, так і на голос. Що аж феномен людської пам'яті здавався мені тоді дивовижно неймовірним.

Із шести років, здається, я був приставлюваний до роботи. Навесні, коли розливалися води, наставляв Великий Піст, земля парувала, струменіло пахощами незрівнянними духмяне повітря – усе манливо кликало надвір, мене заставляли сукати цівки, бо у хаті в час Посту, як звичне, розставляли верстать, і ткали полотно, чи радюги, чи що там, шматники, чи рябу таку тканину полотняну на штани мені, й на верхній одяг для усієї родини. Туди в основу впліталась чорна нитка, виварена в ольшинових котиках. І матерія виходила чорно-біла, ряба, у клітинку, якби французька матерія. Я любив спостерігати, як полотно тчеться, і саме по собі складається у грубе покотьюло, як потому знімають його із верстата. А от цівки сукати не любив. Се було надзвичайно марудне для мене заняття. Може, а й мабуть, таки тому, що сильно кортіло мені вийти надвір, в обійми веселої манливої весни.

А коли пообсївають поля, пообсаджують городи, й коли зазеленіє трава, мені доручали на Болітці пасти гусей. І це вже було заняття веселіше. Гуси на волі, і ти на волі, хоча до одного місця прив'язаний – до Болітця. Траплялося, що я засинав на малій сіножатці. Гуси те одразу завважували своїми маленькими всюдипроникними очима, й моментально ішли в шкоду, ховалися у ячменеві, пшениці, у вівсові, чи що там іще було посіяне поблизу, поспіхом, але якби і повагом об'їдали колоски, обшморгували волоття. Коли хатні заставляли гусей у шкоді, на мене з криком накидалися, розбуджували, я прокидався зо сну стривожений, і одразу із раю потрапляв у гамірний, дратівливий світ – тоді перепадало і мені, і гусям. Але траплялося інколи, що гуси затримувалися у шкоді, а сон мій тривав довго, гуси наїдалися досхочу, та й самі поволеньки виходили зі шкоди, якби впорядкованою зграйкою, розташовувалися на Болітці, уже не паслися, розкошували у ситості, вола їхні були небачено грубі, спокійно вищупували дзьобами під крилами та під животиками, скрізь, де можна було дістати, і як дозволяло згинати шию грубе воло. Тихенько собі перемовлялися. А баба галамага. Я інколи, прокинувшись із тривалого і смачного сну, заставляв таку ідилічну картину. Але серце моє одразу заходилося неспокоєм, і це тривожило мене іще сильніше, як коли гусей заставляли у шкоді. Бо невдовзі хтось із старших домашніх неодмінно переходив Болітце ніби у своїх справах, але за грубими волами і поведінкою гусей одразу ж і здогадувався, висновував про шкоду, та й завертав убік на поле, ішов дивитись потраву. І тоді перепадало тільки мені, а гусям уже нічого. Не понісши кари, вони уже й реабілітовані стояли та вищупували дзьобами своє пір'я. І це друге діяло на мене дошкульніше, аніж перше. Тут впливав момент несправедливості. Як мене докірливо відчитували, ганили, то гуси тільки байдужо поглядали на мене своїми малими очима, побіля яких, як мені здавалося, гарцюють смішинки, лукавинки. І зносити такий насміх із їхнього боку ставало просто несила.

На Болітці біля гусей тоді я часто мріяв про дорослість. Що все кортіло мені скоріше хоч трохи підрости, дорівнятися до справжнього пастуха, полишити сих гусей із їхнім Болітцем, чи Болітце із гусьми, вийти на широкий простір, і разом з усіма пастухами гонити на Наталію пасти свій товар – і корову, і телятко, і овечки, і барана круторогого, на якому, воссїдаючи, і тримаючись за круті роги, і поїздити можна. Він собі біжить, як ні в чім не бувало, а і тебе везе.

Тільки щоб дорослі хатні не бачили, не знали, бо на баранові їздити не дозволялось.

2. Схід сонця

Се була елегія, ідилія мого пастушкого життя, як відлуння тих давніх античних і біблійних елегій та ідилій, хоча під тую пору мені ще й тринадцятий не минало.

Як пасли ми товар на Наталії. У череді пасли, а кожний свій товар наче й зосібна пас. Скільки голів тієї худоби було, овечок да телят скільки, то й душ пастухів не набагато менше було.

Але тільки навпрошки, як глянуть на схід сонця, то до Наталії рукою подать – близенько. А якщо в обгін свій товар гнати, великою дорогою у світ, да на Стінку, ізвідки вже гинша доріженька прямісінько на схід сонця поворот, відгалуження робила, да через мазурську Купину, да через сіножатку, да через Річку на високу Білу гору, що проз Дубину на самісіньку Наталію до першого болота на сиві комиші й вела. Се була путь дальня. І від нашої хати. Ті ж, котрі гонили свій товар на Наталію пасти від Шляху, із Правої дороги аж – для тих се був путь ще далекіший, хоча й не пряміший також. І для кожного се завжди було так проблематично свій товар штири рази щодня сюди-туди прогнать доріжками вузькими, що крізь жита, пшениці, вівса, гречки білопінні, да що там іще, попрорізувані, прогнать і шкоди не наробить. Бо наробиш кому шкоди, да відомо стане, що це ти, то лиха тобі не обібраться, і опінія твоя гонориста, яко пастуха, а геть поникне. Шкодливих пастухів у нашій окрузі уже знали, і на них лягала печать вирізняваного привселюдно відчуження. Це ж не те, що тепера: наробив шкоди, чоловіка обікрав, побив, а то і вбив, та й в іроях ходить – не вирізняваний осудливо привселюдно. На нашім хуторі у мої дитячі літа сі звичаї іще не побутували – наближалися хіба тільки із-за пагорба невидимо, хоча й відчутно, може, у схованім бринінні настроїв.

І тут треба було добре пильнувати, як женеш свій товар на пашу. Бо товар, худоба, вона і на те є худобина, що тільки норовить, як би у шкоду вскочить да зела свіжого сріберно росяного уранці скубнуть, да потолочить його. На шкоду кожна худобина надто спокуслива. І хіба встережеш, утримаєш її, коли сутність твоя, у прочумлюванні скута, іще до бадьоріння сповна не розпросторилася. Але і в міру бадьоріння єства твого не пильнування худоби ону заманює, зате світу вранішнього росяного свіжого розглядування зір твій манить, спокушує неборимо. Який тихий да прекрасний він. Надто ж коли ти першим женеш свій товар, і уся первісна вічна краса усесвітова перед тобою стелеться і розгортається. Як сонце червоне велике із-за Наталії перед тобою устає уповільнено, але неухильно. Таке потужне джерело денного тепла і яскравіння світової краси. У тім Наталинськім моїм раннім дитинстві нічого, здається, я не любив так заманливо спостерігать, як схід сонця. Як воно повільно неухильно із-за Наталії устає. І ти наближаєшся, і воно навстріч тобі устає. Але не зійтись вам ніколи упритул, не позустрітись зблизька. Бо як ти до обрїю наближаєшся, то обрїй від тебе тікає, навіть якби і вдалося тобі через цілу Наталію перейти да до самих Холопів сягнуть. Такий сей безмірний та дивний світ все мінився у зорові твоїм, і в свідомість твою кладучи дивність нез'ясовну.

Се далеко потому уже на схилі віку свого на своїй убогій постелі одпочиваючи, я слухав радіопередачу «Світ розмаїтий», гостем якої тоді був один уславлений пілот-випробувач. Тон мови його випромінював поважність. І в єстві моїм ізнов запульсувала колишня давня симпатія до пілотів, як вони вільно у піднебеснім просторі почуваються, і шматок хліба їхнього завжди чесно зароблений. Ізнов Антуан де Сент-Екзюпері. Маленький принц.

І стала ведуча радіопередачі елейним голосом, а я вслухався все, героя неба того розпитувать. Чи вірить він в амулети. Та ні ж. І чи зустрічався з НЛО. А ніколи. Від інших тільки чув, начувався. І чи малює. А трошки. Олівцем в основному. І якими мовами іноземними володіє. А ніякими. Тільки коли у світі широкі далекі став літать, то вивчив англійську мову у тім обсязі, що може спілкуватися у леті та в час приземлення із диспетчерами аеродромів. І тут

згадав я, не втримався, як у газеті «Бульвар» зізнавався оден побратим, ніби він знає напам'ять аж дванадцять іноземних мов. Що викликало у мене неабияке подивування. І запитав я потому принагідно у довірчій розмові а ще в одного знакового побратима, чи й на правду хвалений той наш сучасник да знає аж дванадцять мов. Лукаво усміхнувшись, сей уже побратим, і відказав тільки: «А він жодної, а він і своєї, як слід, і то не знає».

І в спогадуванні, пригадуванні отакім одверта стриманість сього пілота будила у моїм серці іще глибиннішу повагу до нього.

А тут ведуча уже ізнов елебно, елеєм маже, да з новим запитаннячком да навстріч пілотові іде. Яка дивина найбільша та найвражальніша йому у небі запам'яталася. Йї відповідь пілотова тут раптовою й однозначною була. А зустрічав він, і не раз таку дивину в небі. Як летів він до схід сонця, супротив сходу сонця. Червоне сонце із-за обрію сходило, показувалося. І то була картина неймовірно, невимовно прекрасна. Бо у леті в небі воно ж зовсім не так сприймається, як на землі. Червоне сонце устає і біжить тобі навстріч в ушвидшенні, і се картина дивовижна. Що її і словами не передать. Жодна мова у світі неспроможна передати цілковитого сенсу речей, особливо страшних і прекрасних. Тодось Осмачка.

І в інтонаціях розповіді пілота забриніла непідробна стриманість в осяганні світу. І зі стіп злежаности пам'яті моєї заворушився спогад, і над очі уявно картинка постала. Як я у дитинстві схід сонця зустрічав, на Наталію свій товар пасти женучи.

Бо і мені відтоді завжди, кожного разу було як зворушливо схід сонця зустрічать. Рівно ж як і проводжать сонце при заході, коли воно ізнов червоним та великим робилося. Чогось дивовижнішого у величності своїй мало на світі мені зустрічалося. Як схід і захід сонця.

3. Випромінювання свята

Але були ранки і були дні святкові, дні недільні і дні рокових свят. Вони і зараз стоять перед зором моїм, й уповільнено кінематографічно лине течія їхня. Се була врочистість виняткова, і міра благодаті висока. Як дарунок небес за праведні труди. Ніколи більше у житті не клалось на моє серце таке врочисте і благісне осягання свята, як у ті дитячі Наталинські літа. Особливо і знову ж таки у літні ранки, у пору Зелених свят. Врочистість і свято клалися на наш хутір, на Наталію і увесь піднебесний простір іще звечора. А уранці високий святковий настрій розсіювався рівночасно, як і сонячне проміння розсіювалося. І загусав, і вистоювався, як і сонце загусало та вистоювалося. І сочився наскрізно не знати й ізвідки. Що увесь світ скоро був напоений, суцільно пронизаний врочистим святковим настроєм. І це було сяння неймовірне, й печать умиротворення незрівнянна клалася на серце. Що того також словами не передать. У музиці хіба. Ізнов як прекрасний голубий Дунай. Що пливе блакитними річками льон. І щось діється із твоєю душею несказанно неймовірне, але осягнуть того усвідомлюванням і розумінням своїм неможливо.

Із Наталії нам добре видно було, як святково бриніли у сянні високім наші хутірські оселі із своїми садками густо зеленими. А дорогою, шляхом трахтовим аж ген ішли до сусіднього села наші хуторяни, хуторянки здебільшого, до церкви. Одні лиш цятки віддалеки розрізняємо, а празникові вишивані строї на них самі угадуються. І застигла від пасіння у благіснім умиротворенні худоба, усесвітову гармонію наслуховуючи. І хвалу Творцеві у величній симфонії складало різноголосне птаство. Свято є свято. І його незрівнянне благісне випромінювання пронизувало кожне живе дихання. Йї тривання його продовжувалося аж цілий довгий день, і ніхто нічого в цей день не робив, окрім запорювання худобини, бо вона – створіння німе, і сама собі ради дати не може. Хоча високий святковий настрій і кожну худобину наскрізно пронизував та осявав.

І тільки під вечір на твоє серце клалося передчуття, усвідомлювання, що усе на цім світі минає, й угадування віщувало, що скоро все скінчиться, святковий настрій за ніч розсіється,

потане в темені аж до наступного свята, а завтра настане, спаде на наш край будень.

Як поклатось на свідомість мою і відбилось у пам'яті, то усі фази того святкового дня були високо повнозначні в осяганні моменту благості, врочистості, краси й гармонії. І як на день товар заженеш, то у дворі і в хаті яка благодать стояла. Зелене липове гілля скрізь по стінах порозвішуване разом із запахущими паннами-лепехою. А у хаті то і на землі, на долівці, і на лаві, і на канапі панни порозкидувані лежали. А лиця усіх домашніх – і Батька, і Матері, й усіх старших братів та сестер випростовувались у сяянні посмішки та благодаті. Й лагідності неймовірної. Що підступитись мені, малому, було зовсім не страшно, як то наразі ставало в усі інші дні. І в моменті отім як бриніння моєї і віковичної мрії наближалось. Момент, коли лев і лань поряд возлежатимуть, а над світом запанує високий мир.

Часом десь уже пополудні, коли сонце сягало заповітної небесної висоти, а світовий простір застигав якби у нерухомості, тільки удалині на небозводі хиталося марево, фата моргана, із церкви поверталися Мати, у вишиваній червоним і чорним сорочці, і спідниця на них так само вишивана чи підтикана була, а за Матір'ю ішли тітка Катерина, Батькова старша сестра, і дядько Юхим. Я тоді так соромився у нашому дворі і в хаті чужих людей, що тут і віддалявся у якесь потаємне місце. Але тітка Катерина мене одразу і виявляла, наближалася до мене упритул, і з кишені у вишиваній, візерунчастій легкій камізьольочці діставала два кольорових у папірцях цукерки й подавала мені. А я повинен був поцілувати тітці Катерині руку. Так Мати научали, наказували. Хоча й варівко робилося мені, та несмілість сковувала. Але і дивність нова клалася на серце, що аж розкошував я потайки собі десь у закутку, коли гості до столу всідалися.

Й іще надвечірня картинка свята запам'яталася, коли сонце до заходу хилилося, довгий літній день згасав, прохолода, вільгість на землю спадала. А умиротворені, празниково вбрані хуторяни сиділи по дворах своїх на лавках і ослонах коло хат, вели тиху мудру гутірку, а на їх випростані спокоєм лиця клалася печать передчуття будня.

Усі фази святкового дня містили повнозначні благісні смисли буття. Хоча й одмінні, неповторювані у перебігу миттєвостей вони були. Але найврочистішими вирізнявано це все-таки були ясні ранки недільні і ранки великих рокових свят. І коли випадало мені котрийсь такий ранок на Наталії прогавити, то важке огірчення клалося, і довго, уже цілий день не сходило із серця мого. А траплялося це тоді, коли Мати, жаліючи, не будили мене, а посилали пасти наш товар когось із старших. І коли у яснім уже молодім дозрілим ранкові я теліпався на Наталію, щоби замінить на пасовиську старшого брата, то щемкий жаль за чимсь неповторно втраченим суцільно сковував моє єство. І довго потому іще здавалося мені, і зараз здається, що то був найпрекрасніший ранок на світі. І не раз так здається іще часто мені, що найяскравішу дивину світу сього ми або прогавили у сні, спали ми, а вона розгорталася проминально поза нами, або не застали уже її, тобто прийшли у цей світ запізно, або станеться вона, із'явиться, заяскравіє, коли нас уже не буде, відійдемо коли ми. Щось подібне і Мати наші згадували, коли уже паралізовані були, говорили мені, свій жаль висловлювали. Що які то були благісні і неповторні часи у їхньому уявлюванні, проглядуванні і розумінні, коли Ісус по землі ходив, зцілення і дива різні грішному людові являв.

Се далеко й далеко потому, через гони літ, через десятиліття цілі, укінці аж століття і тисячоліття я із репродуктора увечері в своїм убогім помешканні слухатиму римсько-католицьку програму «Кредо». І передаватимуть, говоритимуть радійно про послання Папи Римського про свята, які високі смисли містяться у святкових днях, як учинені вони за замірами Творця, щоб від трудів своїх одпочивала людина і возносила хвалу Господові. Й дні такі а зовсім одмінні од буденних. Бо у дні такі входить у наше серце високе відчуття й осягання свята, яке кладеться, посилається у піднебесний простір ізвиш, і бриніння його у наших відчуттях та в усвідомлюванні нашім яке незбагнено нез'ясовно благісне і блаженне. Що також посилається ізвиш.

І одразу із пам'яті моєї так і побігло, найшло над очі пригадування, якими ж яскравими були у нашім дитинстві на зорі життя усі ті літні хутірські й Наталинські недільні ранки і дні. Які

високі смисли буття клалися на твоє серце, увіходили у свідомість, якими первісно світлими переживаннями повнилася твоя душа. Що аж тільки на схилі віку ось осягаєш їхнє істинне значення, і складаєш усьому тому правдиву ціну.

4. Вареники з вишнями

Як 1948 року наша старша сестра вийшла заміж, то скоро й перебравися вони жить у сирітську хату на пагорбі. Мене Мати потому часто посилали із якоюсь передачею до сестри. Через Попову гору – се вже не пагорб, а справжня тобі піщана гора із вітряком у місці високо найпримітнішим, вітряк тоді ще інколи крильми своїми розмахував, як я ішов, – було кілометрів п'ять пішого ходу. Найчастіше посилали мене улітку, але і в інші пори року також. Зажену товар, візьму наріхтований Матір'ю клумак у руки чи за плечі – та й подавсь собі. А спека, буває, аж тремтить у високості під небесами, розімліла геть. А я іду та до місць нових подивовано приглядаюсь. І все таке чудне мені. І що подалі від дому заглиблююсь у простір світовий, то все інтересніше мені.

Так що ті місця уже тоді вабили мене, нез'ясований для душі інтерес викликали міченістю, може, своєю.

А одного спекотного літнього дня року, здається, 1949-го зі мною у дорозі така неспогадано жаклива історія прилучилася, яка проте по перебігу своїм одразу ж і потішливою стала.

Якось то отакого спекотного літнього дня – теплінь тиха стояла неймовірна, повітря аж дихтить, пашіє в тремкоті ясній – коли загнав я із паші до хліва уже товар, Мати і зрихтували мені передачу до сестри нести. Миску глибшу вареників із вишнями. В хустку завинули біло жовтаво із квітками червоно чорними посередині. Видно, се була уже стара хустка, а мені здавалось, що нова, празникова. І так се подивовано не узгоджувалось у сприйманні і розумінні моїм, що от врочисто празникова річ да на таку прозаїчну річ, як загортання миски із варениками, ужито. Але від того і мисочка сама, і вареники з вишнями – щойно вчора сі плоди земні сонцем тішились, я їх на вершечках гілля позривав, – сьогодні вони вмістом вареників стали – також нового сяння і смислів набували. А не такого тільки, щоб у рот укинуть.

Позв'язували Мати ріжки хустини, і не видно синьої мисочки, сховалася, два вузлики у центрі перетинання її витворились. Я за вузлики ті у руку та й пішов собі. Понад Річкою. Скоро й хутір наш поминув, на широку ґрунтову дорогу вибивсь. Стежка тут обіч біла, аж сяє до сонця, співає, твердо втоптана. Що то ніг людських по ній ступало, що то слідів позоставлено. Міркую собі. До них незчисленних і свої сліди босих порепаних стіп додаю.

А навкруги теплінь ясна висока застигла і висне. Аж ряхтить у полуденнім зеніті. І людей по обидва боки дороги ніде не видно. Душа віддалилася й розчинилася у високій ясності тій. Німують дерева. Врочистість для осягання й душею переживання недосяжна.

Жита клаптиками, килимками сиво, як полотно, половіють. Вибілюються у ясності. І нивки із іншим збіжжям стигнуть. Десь людина, змаліла геть, удалині показалаь. Її значіння в доколі неістотне. Бо те, що під небесами вистоялось, схоже, значніше, й величніше і над саму людину, і над її душу. Яка то інша висока усесвітова душа своє дихання над краєм випромінює.

У дивних відчуттях простую собі, а сутність моя мала у безмежжі того простору вже розчинилася. Помалу й до Попової гори наблизивсь. Стежка тут уже піщана, ноги вгрузають, і пісок поміж пальцями чуть. На гору зіп'явсь, і вже долина в усі сторони світу передо мною лежить, простяглась, розпросторилась.

Вітряк німує, і немов жива істота, також замисливсь. Стежка, що перетинає, проз вітряк на Попову гору веде. І от, ізвідки тільки він і взявсь, стежкою піщаною від вітряка мені на перетинання пес біжить. Суцільно чорний. Тільки язика червоного висолопив та й віддихується. Жах який несказаний. Аж спокій високий піднебесний сколихнувсь. Душа моя від переляку тут же і в п'ятах порепаних опинилась. Над усе у світі із самого малку я боявся собак. Однаково, як великих, так і малих. Але над усе чорних. Сей страх і з літами не розвіявсь, дотепер у мені сидить. Страх то така річ, аби не завітав, то й засів невитравно, а то й розростається іще. Про це,

про мій стан душі отакий, собакам, кажуть, добре відомо. Аби-но завважив, що боїшся його, так одразу в наступ та агресію переходить, не відстане вже.

І в тому я мав можливість пересвідчитись. Хоч, може, той чорний пес, це вже як потому я став здогадуватись та висновувать, і не належав до скрайніх таких, а поблажливіший був. Може, він незалежно від мене свою путь куди то тримав, до подруги, наприклад, і не обов'язково суцільно чорної, а язика червоно висолопив тому, що спека ж полуденна допікала. А йому ж іще в кожушку незмінним перебуваючи.

Просто наші шляхи, дороги наші, може, випадком перетнулися, як випадком багато чого робиться у цьому житті. А мені вже здалося, що пес нароще мені навперейми женеться і кусать з наскоку наміривсь. А поряд – хоч би одна яка душа жива. Зупинивсь я. Занімів на місці. Ноги мої глибше у пісок вгрузать почали. Чи то здалося просто так мені. Як же і будь мені тепер, що робить. За вродженою полохливістю і ніяковістю я не із тих, щоб ув одчайдушний поєдинок із нападником вступати. Я ізмалку і аж дотепер до того схиляюсь, як би зручніше нападника обійти, розминутися із ним. У крайньому випадку у переговори із ним вступить, домовиться. Уже якщо і неможливо й те, то задобрить його, на компроміс піти. Зрештою останню лахманку свою скинуть та віддять, аби він, нападник, од душі відсахнувся. І хоча висока одвічна істина про те, що коли просять, вимагають від тебе сорочку верхню, то й спідне віддай, а спідне вимагають, то й каптана свого скинь, іще не відома була мені, вона лиш у повітрі надо мною носилась в піднебесі. Але діяти саме таким чином я уже був готовий, правда, не так від внутрішнього переконання, готовності душі, як із спонуки.

Я вирішив, здогадався, вірніш, – на що ж іще і здатен був мій кволий здогад, – задобрити пса, хоч він не накидався й не гавкав поки що на мене. Крізь ріжки розтулені хустини празникової я руку свою в мисочку заглиблюю. Вареничка із вишнями дістаю.

– Ось нате, прошу пана, покуштуйте. Може, ви не куштували іще із вишнями...

І під ноги псові суцільно чорному вареника кидаю.

Він до подаруночка мого нагнувся. Язика червоного свого в рот увібрав, зелепання припинив, обнюхувать вареника почав. Відтак голову підвів і на мене дивитись став. А смачне. Якби подяку висловлював. І вже аж потому за трапезування приступив, узявся. Але я того вже не бачив. Страхом великим гнаний, я чимдужч поспішав своєю дорогою. Як би подалі відійти. А думка моя довкола одного оберталася, вертілася, як же він, пес, вареничка того їсть. Із кісточками вишні варені ковтає, чи кісточки випльовує.

Не озираюсь допоки, боюсь поглядом своїм, озиранням щоб лиха не наробить, не накликають. Та по якимсь то моменті все-таки озираюсь, а пес уже женеться до мене ізнов, і вже близько. Суцільно чорний із язиком червоним висолопленим. Я хутчіш руку у мисочку занурюю та вареничка дістаю, під ноги псові кидаю:

– Ось нате, прошу пана; смакуйте далі, якщо ваша ласка. Тільки кісточками не вдавайтесь...

А сам тим часом чимдужч дорогою поспішаю захеканий. Мені якби чим подалі увійти, поки пес трапезуватиме.

Та цього вареника він уже хутчіш із'їв. Розсмакував, що воно таке. Та й ізнов із висолопленим язиком червоним за мною женеться. І хоч би гавкнув тобі. А я вже третього вареничка із миски дістаю. Та й псові під ноги:

– Нате...

А сам чимдужч поспішаю, щоб подалі увійти. Вже й Попову гору минув. У долину дорогою спустився. Мисочка моя легенькою стала, а пес і не думає від мене відставати. Переслідує. Ось і річечка вже блищить. Я бігти пустивсь. Навтеки. Мені дай річечку перетнуть. Може, у воду, у брід пес не піде, ніг мочить не схоче. Змірковую собі. Хіба перескочить у вузькій місці.

Я річечки уже майже сягаю, але з одчаєм намацую у місці тільки одного останнього вареника. І тут винахідливість, як з'ясувалося, моя спрацювала. Я переламую того вареника. Спершу одну половину переслідувачеві під ноги кидаю, відтак уже на самому березі річечки – другу. І на перемілі пускаюсь убрід. Віддихуюсь на другому протилежному березі.

Тепер я на однім березі, а пес – на другім. Озираюся. Дивимось одне одному в очі. Схоже, і на перемілі пес убрид пускатись не наважується. І я полегшено віддихуюсь, що нарешті спекався грізного переслідувача. Але що скаже сестра і що скажуть Мати? Чогось вигадувать я не вмів, але уже знав, що коли говорити правду, то не повірять. Якщо і збиратимуться вірити, то сумніви на перешкоді повстануть, вийдуть та й розростатимуться, як пересторога.

А поки що стою на березі, віддихуюсь. Серце моє безпеку відчуло та й ізнов на розкошування випростовується. Я долиною уздовж річечки милуюсь. Така прекрасна долина. Від опівнічних вітрів пагорбом захищена. У глибині долини он садок пишний у розімлілій високій ясності в зелені стоїть. Одпочиває. Не скажеш, що замріявсь. Дивно так. Садок пишний, а без хати. Хату уже спалили. Адамів садок тільки й зоставсь. Батькова хата згоріла. Хату батько будував, садок Адам садив.

А пес, повертівшись трохи на тім березі, покрутивши хвостом, повернувся та й побіг собі в протилежному напрямку, у протилежну сторону на Попову гору, ізвідки й із'явивсь. І друга знов загадка. Чому ж це він а жодного разу і не гавкнув на мене, може, той пес був якийсь дивний у колі своїм сумирний, не від світа сього, як і я серед людей.

Сестрі та Матері я все-таки розказав про вареники, як і було насправді. Не можу сказати, чи повірили вони, і як це у їхнім розумінні відбилось. Але для мене та подія назавжди зосталася потішливою пригодою. Як я із самого раннього дитинства собак боявся. І тепер боюсь, коли до схилу обважнілого мій полудень віку котитись почав.

Але того спекотного, куди, у котрий бік не глянь, то повітря розімліле у задусі хитається, літнього дня 1949 року я стояв над рівчаком із порожньою мискою і опережено дивився услід псові, що розмірено поволеньки трушки біг, повертався на Попову гору.

Пес усе віддаляється й віддаляється, але перш ніж змалілий він щезає, розчиняється у тремкім жовтім мареві, рветься ясна тонка струна мого зацікавлення, що простяглась у тремкім жовтім просторі між зором а між змалілою цяткою пса.

5. Подих сталюого коня

А іще тієї ж таки першої колгоспної весни 1950 року на наших полях з'явилися перші сталюі коні-трактори. Либонь, і співають у школі отієї пісеньки уперше навчать стали:

Ой, вы кони, вы кони стальные,
Дорогие друзья-трактора...
Мы железным конем
Все поля обойдем...

Для нас, малих, поява сього залізного звіра була справжньою дивиною. І хоч як далеко він орав, аж за Правою дорогою, а потужне рокотання його видавалося зовсім близьким, якби поряд, так увесь світ собою наповнювало, увесь простір осяжний піднебесний. І ми, збуджені дивиною сильно, у п'янкім веснянім вечорінні бігли, гналися з усіх сил аж на Праву дорогу звіра залізного, коня сталюого подивиться. Захекані украй, тільки за Правою дорогою починали уповільнювать свій біг, щоб диво зблизька розглядувать. Найперше, що нас вразило, – це величезна суцільно виорана чорна нива. Чогось подібного у своїм життю ми іще не зустрічали. Бачили великі суцільні ниви у хутірських багачів, у Мартина Горбатого, у Оверка Волохатого, чи в дядька Гандрія-мариканця, наприклад. Але такої суцільно виораної чорної великої ниви то ні в кого не бачили. Як перетнули ми Праву дорогу та впоперек свіжої ріллі до трактора навпрошки спрямувались, то трактор і зупинивсь. Заглухнув поблизу Хведора Блискучого хати. До його, німуючого звіра, нам і підступитись не так було страшно, але все одно страшно. Як наблизилась ми до сього сталюого коня, то там уже побіля нього стояло багато людей, і дорослих, чоловіків та жінок, і наших ровесників, нашого брата, що на диво роти пороззявляв, чимало було. І усі були, не сказати б, радісно, але несподівано збуджені од дивини. Як тепер

пригадую, то подивовували сильно мене не так великі розміри сього залізного звіра, сталю коня, великість його видалась мені помірною, – як здивував мене неймовірно його суцільно чорний і зловісно грізний вигляд. Може, тому що й вечоріть уже починало. І двоє людей, що його обслуговували, трактористів двоє, також виглядали суцільно чорними. Тільки зуби білили виклично контрастово, як посміхалися вони. Трактористи бачилися для нас невідь і якими героями, хоробрими приборкувачами грізних сталю коней. І вони відчували сі наші настрої. Бо, як здавалося мені, поводитися у розмовах із цим заінтригованим простолюдом і зухвало.

Але ось по якимсь то короткім часі перепочинку сталю кінь заіржав виклично зухвало, чмихнув, клубки диму угору пустив, ясними своїми очима зблиснув, оперемагаючи світовий простір, та й рушив краєм ріллі ізнов до Правої дороги. А ми біжимо услід за ним по свіжій ріллі, спотикаємось, зашпортуємося, падаємо у ріллю, вимазуємося у ній, устаємо, зводимося і біжимо далі. І це було таке неймовірно високе збудження, навіяне, викликане небаченою дивиною.

Але що іще запам'яталося мені дуже виразно, виокремлено із того весняного вечоріння, що поклатося у мою свідомість та й запам'яталося, дійшло у відчуттях аж до сьогоднішнього дня. Так це надзвичайно гострі запахи солярки, мазуту і диму від трактора, сього зловісного залізного змія, сталю коня. Й іще – як далеко у хутірський простір розносилося, чуть було його потужне гудіння. Коло Хведора Блискучого ниву крає, а здається, що ніби за вікном, за вуглом хати нашої двигтіння його могутне із нутроців залізних вихоплюється. Так іще й гудіння літаків тоді завважувалося і сприймалося. Що маленькою срібною цяткою на небозводі десь тільки завважується оком твоїм літак, а уже гудіння потужне могутне якби над самісінькою головою твоєю висить, висне. Про віщо засвідчують сі мої давні уже спогади-спостереження. Що повітря, атмосфера, простір світовий були тоді іще надзвичайно чисті та прозорі. Що запахи солярки, мазуту, диму й усілякого іншого інероднього, чужороднього природі тіла вражали, лоскотали наші ніздрі як первісно гостро.

Ізнов пригадується мені. Як минулої весни на найближчій до нашого хутора станції, на пляцу стояло багато автомашин. Але вразив, залоскотав мої ніздрі змішаний густо запах бензину. І подумав я: «О, яке тут іще відносно чисте повітря, що запахи бензину іще чуть, розрізняються. У столиці ж на нашій вулиці серед могутнього машинного ревиська ці бензинні запахи, а й усілякі інші, уже не вирізняються. Таке густо насичене брудом се міське сучасне середовище».

Гай-гай, півстоліття тільки добігає із тих ясних днів мого дитинства, із днів першої колгоспної весни, а як докорінно змінився сей світ. Це колись казали: «Сей світ, як маків цвіт». А тепер такого і не кажуть. Сей світ суцільно занечищений, наскрізь густо просякнутий машинним брудом, і гострі запахи, бензинні навіть не лоскочуть наші ніздрі, не вирізняються нашими чуттями так первісно подразливо, незнано, як колись. Й крізь густу спертість атмосфери глухо пробиваються до нашого вуха усілякі zdeформовані згуки. Чи гуркіт це трактора, а чи гудіння літака у небі. Зовсім не так, як це ловило наше вухо ті ж самі згуки у доволі прозорім іще піднебеснім просторі у середині нашого століття. І річ тут, звісно, не тільки в тому, що через десятиліття глухнути почало і наше вухо.

Гай-гай, але що ж очікує тих, кому судитиметься перебувати у цім піднебеснім просторі через п'ятдесят років. Та пощо о тім загадувати на майбутнє. Се оньо як у стіну одного сільського клубу 1967 року, у день п'ятдесятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції замурували послання із написом на чавунній таблиці іззовні «Вскрыть комсомольцам 2017 года». О чім там загадуване було, се невідомо. Але у 1991 році, уже після 19 серпня, чавунна таблиця зі стіни щезла. Здогадуватись треба, що рівночасно щезло і послання. І уже ніколи не дійде те загадування до комсомольців 2017 року. Загадай мені мелюдію. І намалюй мені ніч.

6. Парова молотарка

Запам'яталася мені із тих перших колгоспних літ і парова молотарка.

Спершу збіжжя у снопах звозили кіньми у скирти. А потому коло скирт і установлювали цюю молотарку. Здається, чорну віддалеки, желізну потвору. Таку чужорідну іще для нашого хутора. Забулося якось, пам'ять не втримала, у який спосіб транспортували цю молотарку із місця на місце. Чи самохідною, може, вона була. Але добре запам'яталися мені ті потужні довгі гудки, що їх кожного ранку подавала ця молотарка, скликаючи людей до себе на роботу. Як уже ранок дозрівав і вистоювався, як уже люди по домах снідання ізварили, так і зривався над хутором потужний довгий гудок, що його і на дальніх хуторах чуть було. І люди, чоловіки й жінки, парубки і дівчата, тут же виходили із хат своїх, та й білими хутірськими стежками, а то й навпрошки через сивіючі уже стерні спрямовувались поспіхом до молотарки. Се й раніше тільки фабричний гудок доносився до нас віддалеки, як поклик дальнього уже простору. А цей машинний підступив до нас зблизька та й сколихнув хутірську тишу, як завойовник.

Чим іще запам'яталася та чорна парова молотарка. Що вона ненажерно з'їдала дрова. Вирубували, вирізували наш надрічнрянський гай. Але того їй було недостатньо, замало. Вона просила, де там, вимагала дров сухих. Умент розібрали дві нічийні клуні. А потім возами їздили по хатах. «Дай!» І у нас стінку із клуні вийняли, що її потому кілька літ гіллям затикали, заки на нову спромоглися, зібралися. До молотарки, як і до цілого нашого хутора, був приставлений підстаркуватий міліціант, що походжав із наганом при боці. Бо вже починали красти. Крали з поля снопи, збирали колоски, а від машини несли готове зерно. У торбочках малих, в кишнях і за пазухою, в кальошах, чиї ноги худі були, а кальоші глибокі. Це так крали селяни, робітники, рядові колгоспники. А начальство, бригадири й інші наглядачі ті мішками, казали, брали, несли чи й везли уже там.

Машиністом до тієї молотарки був приставлений іще молодий тоді, юний та дужий Брикун. Се той Брикун, що потому в люди вибився, чоловіком, міліціантом, околотошним на цілу округу на довгі роки став. Да провадив свою житку в розкошах. Що побирав він мито із кожного самогонника. І що це про нього скаже, визвіряться дядько Мартин «А тобі лесники машинку вкупили!», як зчепилися вони на розі села у лютій сварці. Після чого Брикун стишиться та й одкаже якби причаєно «Не болтай лишнього!» І це про нього казатиме наша Марта «Ах, нема вже житки, як Брикуну житка. Що найлучче, те і його». Се після того скаже Марта, як однієї місячної літньої ночі, ніч лагідна, постукає у їхнє вікно на хуторі Брикун та й звелить іти подавать сіно на машину з Гала. Подаватимуть вони найлуччі копиці у місячнім сяєві, а Марта і подумає тоді «Ах, нема житки луччої, як Брикунові!» Це той самий Брикун, що про нього ніби, а й про інших ніби сказано буде. Як напровесні 1966 року понесуть Батько наші до Гандрія Дрепа чоботи березовими кілочками підбивать. А малий хлопчик прийде, повернеться зі школи додому. Та й поспитаються Батько наші у нього «А що в селі чуть?» «А що чуть, – одкаже хлопчик. – Цигани колгоспних коней покрали. А Брикунів наїхало. Цілий гурт». І так потішливо було Батькові нашому тее із вуст хлопчика чуть, як потому переповідали вони, що для хлопчика кожний міліціант то уже і Брикун.

По якімсь то рокові і шезла, відійшла у небуття тая парова молотарка. Замість неї з'явилися комбайни.

7. Онучник

Серед яскравих і зворушливих переживань того першого колгоспного літа іще згадується не раз, як із Правої дороги аж до нашої хати крізь прозоре повітря линув, долітав голос:

– Онучі! Давай, бабо, онучі! Котра іще не давала – давай!

Це онучник, могутній, як ведмідь, у статурі, а червоний з лица, як рак, міщанюк. Він завжди

їхав тільки одним конем. І се був також могутній кінь-вагозов, якби тур, чи гинший якийсь нетутешній заморський чи реліктовий величезний звір. Таких коней ми ніколи у житті іще не бачили. Але віз був невеликий. Половину воза займав онучник. Він сидів на помості із сіна та соломи спереду, а з-заду лежав його чемойданчик. Се був заповітний чарівний чемойданчик. Чого там тільки не було: і гачки, і голки, і шпильки, і олівці, і пера, і зошити, і сигарети «Казбек», і навіть дріжджі потому – сі дрібні, але такі дефіцитні у нашій повоєнній життєвій речі, що їх тільки і можна було придбати взамін за старі онучі. Се був заповітний чемойданчик нашої мрії.

І хоч улюбленим покликком онучника було «Давай, бабо, онучі!...», найпершим відгукувався на сей поклик наш брат, хлопчаки, і бігли, гналися польовими стежками, тільки лопотіли вони нашими ногами, до Правої дороги од усіх майже хутірських хат. Поклик онучника раптово мимовільно од хати до хати передавався. І несли ми у руках гарненько зв'язані вузлики – онучі. Сі вузлики ми готували завчасу. Дозволялося нам брати з господарки тільки дуже старі, зовсім діряві онучі, що вже ані на віщо вдома не годилися. Але не раз од матерів своїх крадьки ми норавлили поцупити і новішу та потрібну іще онучу да й у жмут старих і дірявих її загорнуть. Щоб більше було. Бо онучникові то одне – зовсім стара продірявлена онуча, а чи новіша іще. Йому аби більше їх було. Не раз ми і обстоювали себе, заступалися за себе, щоб не обманув нас онучник. Онуч візьме багато, а свого товару нам уділить трошки. Гачків кілька, голку і ниток фабричних катушку. Але і то була розкіш яка – не саморобні ж, а заводські гачки у руках маєш, тільки ж щоб риба про це у Річці не дізналася.

Наші старі й брудні чорні онучі сей міщанюк здавав на фабрику. Ми знали уже, що там вони обернуться на білий папір, і це також клало на серце подвійне відчуття радості.

8. Вербунок

А весна 1952 року нагадала нашим краянам про голод. Се був такий легенький іще голод, не йшов він у порівняння із 1933-ім роком, ані з 1947-им на східних теренах. Але все ж голод. А голод не тітка. У кожній хаті хліба виявилось обмаль. А в багатьох хатах то й зовсім не було.

І пронеслася нашими хуторами і селами чутка, новина заклична над краєм пронеслася. Хтось чутку пустив. Що можна од голоду порятуватися. Завербуватись можна у благодатні хлібні краї, де паляниці пухкі пшеничні а якби готові із землі виростають. До рота тільки клади. Й ці благословенні благодатні краї – усе степи широкополії Одещини, Херсонщини, Миколаївщини та Ростовської області. І заговорили наші люди про вербунок. «Пристань, пристань до вербунку, будеш їсти з маслом курку, будеш їсти, будеш пити і в хорошому ходити». І спокусилися багато із наших краян. Що свої хати, домівки насиджені поспіхом спродали чи позоставили та й попхалися у світ широкий із родинами, із дітками малими на ласкавизну. Із нашого хутора то оден Юрко тільки. А із сіл та хуторів довколишніх то багато таких набралось. А як. Заклична новина, у дію під пору запущена, могутню силу містить і являє.

Пам'ятаю. Недільний ранок, здається, 25 лютого 1952 року видався вітряно похмурий. Але ніби весною дихнуло, повіяло. І на льодок міцний, що ним Велика ціла, сіножатка ціла укрита була, вода виступила. Да й прибувають зачала. А я що собі намислив. Узяв санчата, усівся на них, дві палиці із наконечниками гострими – у руки. На санях сиджу, об лід крізь воду палицями обпираюся та й заглибився у таке водно-льодове плесо аж крізь цілу Велику на півверстви, може. Розкіш одна для душі. Ідеш собі, по воді якби пливеш, а сухенький на санях посиджуєш.

Аж не хотілося одриватися од такого розкошування. Тільки як темніть почало, то до хати повернувся. В хату в потемках увійшов, уступив. А в хаті дядько Митро сусід сидить. Із Батьком нашим гутірку ведуть. Дядько Митро про вербунок гачка закинув. А Батько наші на гачок не йдуть, віднікуються, якби од мух спасівських відмахуються:

– А ти як хочеш, Митре, а я то не поїду...

І Батько не поїхали, й Митро не поїхав.

А ті ж, котрі поїхали, як гірко розкаювалися вони потому. Це ще котрі розторопніші да метикуватіші, так ті по якимсь часі і повернулися до свого краю. Але скільки ж їх і по світах тих позосталося.

Це ж Опанас потому розказував, як він за самим Ростовом аж пас овечок у степу. «Пасу, пасу, – розказував він. – Да й на захід все обернусь. Да й видивляю усе простір. І думка моя у той бік усе біжить. Додому. І в яким би місці уже не пас, то все в одну сторону кортить мене видивляться. І думка моя уже в той бік лине. Що там має бути дома моя».

І це ж уже через цілі десятиліття ізнов розказував нашому Микиті Синичка. Як він на Херсонщині фуражиром усе трудивсь сумлінно. Аж то одного ранку, як обпорався він, то й радіо колгоспне, на віз зіпершись, став вислуховувать. Слухає Синичка, слухає: аж то радіо і звідомляє, що за добрий труд йому, Синичці, надається відпустка для поїздки додому, у рідний свій край себто. Аж заносивсь, аж заплакав із радощів великих наш Синичка. Що чогось подібного він і не переживав у життю своїм. І як у поїзді їхав, і як на землю свою ступив, то таке відчуття не зоставляло його, а наскрізно пронизувало, що кожна мить, безперервний плин часу у світі цім – се суцільне свято. І як Микиті нашому о тім за столом, за пляшкою розказував, то також заносивсь од зворушення сильного – і заплакав. Так тонко бриніли у Синиччиній душі ті глибокі переживання. Хоча і не читав він отого: «Найбільш прекрасне, найбільш зворушливе, найбільш споююче задоволення, яке тільки може випасти на нашу долю, – це здійснити мандрівку додому» (Томас Вулф).

Ся ж тема розвивалася і того теплого літнього дня 1982 року, коли із родинного двору на хуторі я забачив, як стежкою до сусіда Йвана ідуть якісь празниково вдягнені люди. В основному жінки й дівчатка. Не інак, як гості. Зміркував собі. Вони затрималися в Івановому дворі надовго. На півдня, може. Я бачив, спостерігав із нашого двору, як вони походжали по городі, роздивлялися, мружилися супротив сонця, всідалися ізнов відтак на ослоні посеред двору. А затим укінці й віддалилися тією самою стежкою із хутора у світ.

І тоді вже я сміливо пішов, навідався до Йвана, щоб розпитать. Паралізований Іван сидів із кийочком на ослоні посеред двору. «А ніколи й не подумав би, що таких гостей матиму, – одразу і почав він. – Небога із своїм виводком із Одещини приїхала. Вона маленькою ще була, як вони у перші колгоспні роки на Одещину завербувалися, виїхали. Усе не може натішитись, яке тут у нас усе гарне та зелене. А найсмачніша то вода. Каже, що такої смачної води нігде у світі нема. Я ж їй кажу «То повертайтеся назад додому». А вона зідхнула тільки «Ех, якби то так легко приїхать, як сказать. А куди?...»

ЕТЮДИ З ЖИТТЯ ЛІТЕРАТОРА

Повість

1. Втрата часу найтяжча

(Післямова до роману «Дорога до матері»)

У січні 1962 року, уже на останньому курсі, за півроку до

закінчення університету, і трапилася зі мною ця пригода. Грип, кажуть, не такий страшний, як ускладнення, викликані тим вірусом. Відзначивши лівосторонню пневмонію унаслідок грипу, швидка допомога повезла мене до новоствореної у Брюховицькому лісі лікарні, позаяк вільних місць у лікарнях львівських уже не було.

Розміщався той шпиталь у літньому піонерському таборі серед гарного засніженого ліса. Я був єдиним покищо відвідувачем, мимовільним бранцем сього закладу. Неотоплювано, необжито і холодно – на ранок у мене відзначили двосторонню пневмонію. Тут і відбулася зустріч з людьми, чії розповіді загострили мою пульсуючу свідомість.

Десь через день великою групою прийшли однокурсники. Побачили, в яких я умовах, і переконавшись, що справи мої кепські, друзі того ж таки дня добилися прийому у завідуючого міськздороввідділом. Як розказували потому, і погрожували навіть: «Якщо ви його не врятуєте, то напишемо – ми вже майже дипломовані журналісти».

Пізно увечері до мене приїхав доцент з медінституту. Мене почали рятувати – і врятували. Отак дожив я аж до цих пір, сам собі інколи з того подивовуючись. Бо то був тільки початок.

Навіщось уберегло мене небо, поставивши свідком стількох важливих подій, високих злетів і ще нижчих падінь людини. Рівночасно поклавши на серце непозбутнє відчуття розгубленості і провини перед неспроможністю і неможливістю усе те висловити.

Одужавши уже, я розказав якось про розповіді сусідів у лікарні і про пережите одному із своїх друзів. Через кілька днів він підійшов до мене і каже:

– Ти таке тоді розказав, таке... Я тоді цілу ніч не спав... Такі думки з'являлися, думки такі з'являлися... знаєш, якщо ти не проти, я напишу про це оповідання...

Здається, він і написав тоді таке оповідання. Але минуло іще чотири роки, коли почав писати я, – уже після мандрів. Писав у батьківській хаті, біля хворої, паралізованої Матері. Вони останніх сім років страждали тяжко.

Одразу відчув, що писати важко. Слів чомусь нема, бракує. Міркував, що це так важко писати тільки українцеві українською мовою унаслідок причин загальновідомих. Одні наші думки, інше зовсім ми говоримо, ще по-іншому діємо, чинимо. Аж ніяково стає. Але, може, мабуть, воно і кожному у світі так важко, хто має до діла зі словом писемним.

Мати розказували мені тоді, як улітку перед війною, першою світовою, шістнадцятилітнім дівчатком їздили вони на заробітки, на жнива у Подольську губернію. Пам'ятали Козятин, де пересідали на інший поїзд, ще станцію Кодиму, а село Баштанку. Але де саме це було – точніш я так і не допитався.

Жницею Мати були старатливою, сумлінною, це хазяї завважали, і доплачували їм зверх того, що кожному належало. Із заробітків тих Мати раділи он як і мали намір справити щось із уборів – дівування починалося. Та мати їхня, бабуся наша Лександра, відмовили і поклали усі ті

гроші у касу на пошту, «про чорний день», як вони казали.

Та незабаром почалися перевероти, в один із таких переверотів пошта поїхала з усім скарбом – це надто Матір огірчило, засмутило, на серце гнівливність нез'ясовну поклато. І де тепер у світі, в чийх банках і розшукати скарб той неоціненний – важкий і радісний Материн заробіток, а наш спадок.

Але були у Матері ще спогади передніші, що десь аж до початку віку нашого належали. Мати рано без батька zostалися. Дід Фок мав силу добру, але як на церкву у літню спеку дубину різав, угрівся, холодної води з колодязя напився – потому і помер.

Про нього Материна пам'ять таке зберегла.

Понад усе дівчинка чекала свята весняного, сонячного Великоднього дня. Опівдні батько йшов до гурту. Скрізь на Старині й по селу збиралися гурти чоловіків, билися навбитки. А під вечір батько приносив стільки тих биток-крашанок, що й не перелічить усіх. Святково сяли вони найрізнішими барвами і розписами, аж очі розгублювалися, – така радість.

Та ось батько помер. А свято надходило знову, сонячний Великодній день. Батьки інших дітей приносили стільки тих биток-крашанок, але й інші дівчатка їхніми барвами і розписами втішалися, що аж очі розбігалися. А Мати наша – вже ні. Їм ніхто не приносив. Наодинці у закутку несміливо причаювалися. Там сирітство визрівало. А довкола, як і раніш, ясний Великодній день вистоювався.

Улітку 1967-го року я й дописав роман, а вже в Києві перебуваючи, почергово передавав рукопис у редакції журналів «Вітчизна» і «Дніпро», у видавництва «Молодь» і «Радянський письменник», щоб надрукували і видали де. Його тоді читали чи починали читати Л. Шевель, М. Олійник, Є. Гуцало, Г. Тютюнник, А. Таран, О. Довгий. Може, іще хто. Писали рецензії: І. Бойчак, Д. Олександренко, В. Нестайко, П. Нестеровский, В. Гужва. До видання рукопис рекомендував І. Бойчак. Рецензії були різні. Але деякі зауваження викликали у мене протест. Посудіть самі. Виходило так, що ніби це я зумисне, з підступом невідь яким, зібрав до купи усіх негативних героїв і чиню над ними суд неправий, а чи просто зачіпаю, а чіпати їх якраз і не треба. І в цьому уже он який мій злочин, гріх, далєбі тяжчий, аніж той, що з ним традиційно пов'язана усіляка художня творчість. Мені навіть пропонували чи то б пак наказували переглянути свої ідейно-творчі засади. Чому і яким саме чином їх, ці засади, треба було переглядати? Адже чогось такого, повірте, я і в задумку не мав.

З проханням допомогти видати роман я звертався 1971-го року до ЦК КПУ, до Спілки письменників України, мав розмову з П. Загребельним. Але скоро втратив віру і надію, що писання те взагалі будь-коли буде видано. Такої віри і тепер нема. Більше того, від стількох зауважень будь-які художні цінності, що їх раніше припускав, і ув моїх очах геть блякли та знецінювалися. І якби хтось став нові зауваження робить, то я одразу ніяковів і до них, цих зауважень, приставав.

Але я ще був почав писати новий роман, поставивши попередньо назву «Спільна кухня». Це улітку найважчого, мабуть, у моєму житті 1969 року. І написав аж цілих 40 сторінок, але десь то вони зникли, загубилися ті сторінки, чи зумисне, ймовірніш, забрав їх хто.

Більше романів не писав. А відтак почалася інша смуга життя, по суті боротьба за вижиття, боротьба за існування в буквальному розумінні.

Згодом, як душевний стан на тихі води виходити став, я почав писати, коли міг, критико-бібліографічні огляди та рецензії. Писав їх в основному за домовленістю з редакціями і на ті видання, які, на думку редакцій, рецензування потребували. Писав так, як цього вимагало видання. Але інколи і з інтересом, висловлюючи і деякі власні думки та міркування. У республіканських журналах, обласних та районній газеті надрукував тих статей та рецензій, може, кілька десятків, а то й більше. Одну мою статтю в році, здається, 1973-му мало не надрукував московський журнал «Дружба народів». До Києва тоді приїжджав працівник цього журналу і показував мені переклад статті: «Взагалі для дебюту більше аркуша не виділяємо, а вам аж півтора аркуша».

Та от працівник поїхав, я перегортав чергові номери журналу, але моєї статті не було там. І якось я зважився та й подзвонив до Москви. Працівник журналу сказав приблизно таке, здається: «Извините. Мы очень перед вами виноваты, но больше всего виновата перед вами сама жизнь». У Києві мені ніхто чогось такого не казав. І це заставило мене замислитись. Стаття не вийшла.

Може, я іще писав би оті рецензії, але друкувати перестали і вдома під приводом, що місця нема.

Якось я літературно відредагував, а точніш, заново написав невеличку брошуру про типи автошляхів – подумав тоді собі, яке мав би задоволення, коли б мені таку роботу більш-менш постійно і певно пропонували. Але ж нема. А що поробиш, коли здатністю до будь-якого ремесла з дитячих літ обділений. Копати грядки, чи таке щось просте, товар, наприклад, пасти, міг і можу. А от де ремесло, кмітливість господарська – зовсім безпорадний. Дехто не вірить. Але згодьтеся: такі люди справді уроджуються. От уявіть, як і бути їм у цім світі, якщо і в місті, і в селі справжня взаємодопомога – явище рідкісне, та й ремесло справжнє вигибає, а потяг до руйнації матеріального доколу, либонь, чи й не посилюється – завважте оті порозбивані вікна у будинках, двері у під'їздах, замки оті дорогі нові: їх і ламають, і долотами видовбують, а в одних металічних дверях якесь, видать, удосконалене виварювання застосовували. Отож, і будь мудрий, а з віком – і поготів. Розпач. Одному. А ще й біблійне у цім моменті до мене лине: «Увагу звертати на особу не добре, бо й за кус хліба людина згрішить» (Книга приповісток Соломонових, гл. 28, вірш 21).

Потім мене зацікавила, так, для себе, тема – рослини як художній символ в українському фольклорі, у художній творчості митців. Читав, досліджував, писав. 32 розповіді вийшло – цілих 400 сторінок. Одне чи дві надрукували. А далі – ні. Куди не поткнись – відмова. Нам, кажуть, щось би гостреньке, перебудовне.

– А рослини хіба ні?

– Рослини ні, – сміються. – Це таке, що може бути і може не бути. А нам таке треба, щоб аж шкварчало, щоб із душі перло, щоб аж за душу хапало, щоб дерло душу.

У щасливіші моменти читав. Справжні художні твори завжди хвилюють і подивовують безкінечно, скільки б їх не перечитував. Виняткові долі митців – і Шевченкова, і Гоголева, і Шуманова, і Ван-Гогова – зворушують до болю.

Не маючи ніякої музичної підготовки, а чи й здатен хоч трохи фахово розуміти та поціновувати утвори музичного мистецтва, я проте якось довго розглядував портрети Ігоря Стравінського у книжці спогадів про нього. Таке розглядування і тепер манить мене часто.

А недавно прочитана розповідь про українського поета Тодося Осьмачку, який, гнаний демоном переслідування, ховався по всіх гротах і закапелках нашої Землі, прихистку і спокою для душі не знаходячи ніде, хіба в упокоєнні, може, – заставила мене здригнутися.

Серед незчисленних страждань творчої особистості неможливість висловитися – страждання все-таки чи не найжахливіше. Споглядаючи супокійні барви золотої осені, вслуховуючись у стишені згуки цієї благословенної пори, не раз впізнаєш поетичні образи багатьох митців – від Олександра Пушкіна до Якова Щоголева, і ще й іще. Але найвражальніші серед них, мабуть, ті, що не висловлені, мовою людською не зафіксовані, – благовісно так доокруж розлиті.

Якось улітку я приніс до батькової хати на хутір котика-підлітка. Кажуть, собаки звикають до людини, а коти – до обійстя. Минали тижні, сірий гарний котик підростав і усе гарнішав (як сяде на лапи свої, то біла латка на грудях серед сірих смужок виграє), а, схоже, до обійстя не звикав. Усе марудив, нявкаючи, попід ногами моїми плутаючись, терся. Куди я – туди і він. От якось увечері при світлі затишному гасової лампи, коли котик благально дивився на мене, ще настирніше нявкаючи, я і почав гладити цю малу істоту, отак примовляючи до неї: «А скажи, любий котику, за ким і чим ти тужиш нестерпно, місця собі не знаходячи, чи за мамою, чи за братами, а чи за сеструнями, чи за колишнім обійстям і його хазяями? Скажи?»

Але котик мовчав. Тільки обома передніми лапками обхопив мою руку, очі заплющив, умиротворено помуркуючи. А на темному хуторі – ми одні. Й темінь за вікном густа пізньоосіння вистояна.

І я подумав був тоді, чи часто ми замислюємося, який це неоціненний дар – людська мова. Цей дар тільки нам одним у цілім світі дано. І якби люди частіше над цим замислювались, то, можливо, рідше клали б заборону на слово, живе і писемне. І тоді шлях до порозуміння, якого он як потребуємо поміж самих себе і зі світом, був би, мабуть, простішим. Адже становище наше не таке вже й безнадійне – усе залежить від самої людини. Це якщо з іншого боку поглянути.

На початку 1987 року я поніс до редакцій журналів і видавництва знову той давній рукопис, почав, так би мовити, друге коло обходити. Цього разу з рукописом знайомилися і читали його А. Дімаров, Р. Андріяшик, В. Медвідь, П. Мовчан, Г. Штонь, В. Лігостов. Усі казали, що видавати треба.

Минуле не повертається, не оновлюється, не повторюється, і услід за класичним доводиться завважувати і усвідомлювати (не без болю часто), що втрата часу найтяжча. Але життя не раз дарує нам осяйні несподіванки, у барвах чи звуках.

Якось у рідних краях я вирішив ще раз пройти тією стежкою, якою з хутора ходив у село до школи, через Дуброву, колишнє панське поле. У цих місцях жнивної місячної ночі 1953 року ми з батьком підводою звозили житні снопи до колгоспної скирти. Таке біле-біле сяєво довкруг розлите було. Висока дивина. Картина геть, як у вірші, де «...И звезда с звездою горит». А й із Тюрінгії, з-над Альп (*Bber allen Gipfeln ist Ruh...*)¹, може, під наші опівнічно низькі небеса перемістилася. А потім ще схожа картина малювалася мені і за інших обставин і за іншої пори – восени, коли місяць раптом високо із-за сірих хмар визирне, і хмари на нього вже більш не наступають, узимку, коли мороз тріщить, а білизна від місяця, і від снігу, і від зір так яскравіє первозданно. І завжди вірш отой на пам'ять ішов. І все на тому ж місці.

Але лице землі тепер тут інакше. Річечки гарної звивистої нема, перекопали, і ще глибші канали в різні сторони туди-сюди пролягли, погналися прямолінійно, цегельня наче із землі повстала, а побіля неї ямки та урвиська – глину брали. На дні вода стоїть, і очерети з води прокльовуються, проростають. Сумно споглядати, як отак лице рідної землі змінюється.

А в уяві моїй одразу заглиблені в утробу земну пустинні озерця, на дні яких очерети росли, із пагіркової східно полуденної сторони побігли, спогадалися. Якби із висоти поглянуть, то наче очка земні малі у небесну безодню застигло спрямовані, націлені. Про щось Творцеві вони, може, говорять, свідкують.

І раптом удалині на узвишші, на пагорбу, всіяному червоними, жовтими, – може, там і ще якісь росли, квітами, – віддалеки зір не завважує, я побачив хлопчика і дівчинку. Вони збирали квіти. Назбирають по пучечку і біжать одне одному назустріч, показують одне одному квіти, перебирають чи сортують їх, про віщось радяться, говорять, напевне. А потім ураз – розбіглися у різні сторони, і знову вже квіти збирають осібно, і біжать потім одне одному назустріч з пучечками в руках. Так легко, артистично, граційно, немов танок звершують. І знову й знову.

Я зупинився. Стояв і дивився заворожений. І пагорб, і квіти, і хлопчик, і дівчинка наче утворювали якусь цілісну мистецьку картину. Вона впливала з минулого і майбутнього одночасно, з вічності, уставала понад землею, що так змінила своє лице, зводилася увись, до неба, зливалася з небесною блакиттю, брала у полон душу – і висівалася там надія.

4 грудня 1988 року.

2. Брутальна акція вандалізму

Батьківські пороги, світло отчого дому – неоціненні й незамінні людські вартості. Їхне сяєво завжди окриляє, як би далеко від дому не знаходилася душа. І нема туги сильнішої, як за ними у

розлучі перебуваючи. Тим очевидно вражальніш, якщо в благословеннім куточку тім тобі уперше судилося розкрити очі на світ, тим зворушливіш, якщо у клаптику землі отім навічно зосталася батькова-материна мрія.

Той невеликий клаптик землі на хуторі Отраже дався моїм батькам великими трудами. Землю у пана купили. Цілих п'ятнадцять літ тяжкою працею і нестатками сплачували вони ту землю – останній внесок у серпні 1939 року сплатили. Не одну вигледжену корівку і не одного вгодованого кабанця забрав «Віленські банк земські по вулиці Місевича», як повторювали згодом часто Батько. А до мене, коли слухав, рядки бігли «В Вільні, городі преславнім».

Зате й куточок судивсь благословенний. Хто не йшов – завидував. І владу, яка у краї не перебувала, сюди манило. Й коли Батько помиралі, то кума їхня Мокрина прийшла, упала навколішки:

– Господи, трави ж які хороші, а вони помирають...

Та й заголосила. А здавалось, що від незіставного виклику красі тій тихій, в закутку посіяній.

Доглядаючи недужу паралізовану Матір, у 1966–1967 роках я написав тут свій перший роман «Дорога до матері».

Опісля й Батькової смерті у 1980 році я щовесни на крилах летів на хутір. І не було для мене миті зворушливішої, як та весняна – мить зустрічі із батьківськими порогами. І що не рік у життя заглиблення, то зворушливішою тремко вона ставала. Й односельці як те завважували: «Гандрій, як птах перелітний. Уже з'явивсь».

Неподілений спадком – родинним осідком нашим – і родичі користувалися.

І от похмурий квітневий день 1992 року. Така застигла сірість навкруги, – і висне, сочиться тонко. Як із Бунінового оповідання про гімназистку Ольгу Мещерську.

І я застиг в занімінні перед Батьківськими порогами. Нарешті сталося. Воно в кошмарах сну інколи приходило, з'являлося.

Коли ж те сталося. Брат каже: тиждень тому. А я прикидаю у думці. Це ж під ту пору я одержав анонімного листа із Рівного. «Лист-щастя» називався він:

«У 1937 році цей лист попав маршалу Тухачевському. Він його спалив і через чотири дні опісля його судили, а потім розстріляли.

У 1964 році лист підкинули Хрущову, коли був у Криму. Цей лист він викинув, а через 4 дні його скинули з генсека.

У 1980 році Алла Пугачова відправила 20 листів-копій, і через 4 місяці на її рахунку з'явилося 2 мільйони доларів...»

У хаті побували нападники. Проникли ніби через вікно. Усе зроблено акуратненько. Вийнято шибку, і в подвійній рамі також. І не розбито нічого. Овва! Але в хаті – рейвах. Що шукали нападники і що тут можна було знайти. Брат, не причетний до письменства, сказав: «Якщо там у тебе були якісь папери, то воно шукало паперів. Усе перерило».

І діяло у хаті із силою великою, упевненою в собі, невідпорною. Я перед нею цілковито беззахисний і розгублений. На дубових дверях до комори міцний навісний замок. Як за чарівною паличкою, скобу вириває. На бабусиній, баби Лександри іще, царській кованій скрині – кухрі також навісний замок. Ковану царську скриню подужать нелегко. Навісний замок розірвало, роздерло. Аяк! Основний же скарб у бабусиній царській скрині кованій – рукопис мого роману «Дорога до матері» (первісний варіант). За ним, у здогадах висновувать можна, і прямувало невідпорно, настирно воно. Й інші папери щезли. Листи якісь, газети нових часів – всього і не спам'ятаєш одразу. Родинний і мій власний архів розбито. Але і вбогими пожитками моїми, речами вартнішими новими, не гребувало. Штани й сорочка там нові, про смерть, може, відкладені, валіза дорожня, леза чи щітка до одержі спадкова із щетини свинячої чи кінської, сімдесят літ їй, може, чи ще якусь ужиткову річ брало на свій вибір. Трошки меду було. Стрічки до портативної друкарської машинки не проминуло, звісна річ. Папір білий у пачках, в допавлівську дешеvu епоху іще припасений. Сірий позоставлено. Ціну білому паперові, бач ся,

знає. Я його комусь то обіцяв. Ключі із закапелків добуто. Візьми, мовляв, та й здогадайся, що воно шукало. Якщо папери, то при чім тут ужиткові речі. Якщо серце холодне, то нехай би і руки вже чисті були. А то і серце холодне, і руки нечисті.

Дивний якийсь се був злодій. Ось у тій же скрині бабиній поруч два транзисторні радіоприймачі поверх рукописів лежали. Один старенький, двадцятилітньої давності дешевий колись «Альпинист-2» і другий новіший та дорожчий «Россия-303». Так от «Альпинист-2» забрано, «Россию-303» позоставлено. Де логіка? Для злодія. І тут пригадую. Колись то комусь говорив був я, а стіни, може, чи небеса слухали, чи підземелля на вус намотувало, що цей старенький «Альпинист-2» незмірно дорогий мені як пам'ятна річ. Батько на самотнім хуторі слухали його і розмовляли інколи з ним, немовби із живою істотою: «Ах, куди повів. Не тим голосом ведеш». І коли вмикав я потому транзистор цей, то ніби до Батька хтось говорить, і ось Батько стали із кийочком та й слухають – враження таке надходило.

І в хаті куточок. Листок відривного календаря загорнуто (Батько тих листочків не відривали – шкодували з поваги до видрукованого там, і за всі роки календарі збиралися цілими) на числі 24 червня 1980 року. День їхньої смерті. І годинник настінний дешевий давній зупинено (Шишкінські ведмеді переважно на таких понамальовувані були). В тиші застиг. Стрілки показують двадцять хвилин на сьому. Час Батькової смерті. Ова! Ланцюжок з годинника зірвано. Кому він потрібний іржавий? І усередині годинника промацано, попсовано. На це й час потрібен. Злодій же, ясна річ, завжди поспішає. Йому не іграшками бавитись – у нього робота серйозна. Випадковість? Дрібниця? Скаже хтось. А думка моя тече і біль у естві розносить: наруга над пам'яттю. А й спогадування ізнов біжить. Колись то хтось то поглядав на годинника, час пориваючись зврять, а я відповідав йому:

– А він зупинений від тої миті, як Батько померли. Батько звикли були до ходиків. І як зупинявся годинник коли, а вони спали, навіть посеред ночі, то вони цієї ж миті і прокидались.

А це для мене вже. У цукор на столі у шклянній банці іржавих дротиків понакидувано, й білим цукром зверху засипано. Так собаці із поживою проторга дають, щоб вдавився.

Від заснування родинного осідку, відколи й хата стоїть, місце не знало, хутір не відав такого прискіпливого обшуку, ретельного промацування кожної речі, кожного гвіздка (хоча трэси на наших хуторах бували тяжкі). Як в хаті, як в коморі, так і на горищі. «Одна людина і за тиждень такого ретельного обшуку провести не в силі», – подумав я. І раптом страшне відчуття (з роману Оруела) охопило мене. І став ув очах своїх цілковито нагий, голий. Не як король. А кожна клітинка моєї сутності сторонніми поглядами ось промацується. Страх вповні невідомий усім переднішим до мене формам життя. Неспізнаний предками. Ах, хтось шукає моїх рукописів! І що ж мені робить, як їх нема? І де виправдання моє? Чим я можу виправдатись? Да й власним життям, звісно, ні. Це ж до того можна докотитись, що не те, що мед відібрати, а й з мене іще останню лахманку здерти можна, а рукописів так і не знайти, як їх нема. Ті, що шукають їх, іще не знають, як вони творяться. «Латану свитину з каліки знімають, з шкурою знімають...»

І дух творчості, життєдайний дух, раптом спав з мене, розвіявся. Ах, де сутності твоєї поклітинне промацування, там вже творчості нема. Там життєтворчий дух ізникає.

Ви цього хотіли й чекали великі нападники й небачені руйнівники. Нате!

Та історія ніколи не виправдає вас, але осудить.

Мені 54 роки. Я – невдала форма життя, людина важкої долі, й літературна доля моя не склалася. Написаний чверть віку тому роман «Дорога до матері» з'явився щойно у 1990 році під назвою «Важке прозріння». Я самотній і беззахисний. Кожен день життя дається мені із великими труднощами. Моя часткова несміла причетність у 60-х роках до художнього світу витворила драму мого життя: з 1970 року я інвалід II групи. Уже навіть у такому світлі учинена щодо мене акція викликає відворотне відчуття. Біжать слова поета про те, що «у юродивого отняли копеечку».

Я не належав і не належу ні до яких партій і рухів, за станом здоров'я і характером особистості не можу брати участі у політичному і громадському житті. Але я з великим болем

переживаю сучасний стан культури, коли художнє начало в житті зневажене, як ніколи, і часто потайки плаче у сивині своїй серце моє, до чого ж ми дійшли, так жорстоко спроневіривши два одвічно високі і поетичні роди людської діяльності – землеробство і художню творчість. Але я переконаний у зціляючому, облагороджуючому впливові художньої діяльності на суспільство і окремішню людську особистість. До того й признаюсь. І хотілося б, щоб мій гріх із цього роду на інший не переносили. Ах, але де там! Коли й Спаситель наш до розбійників прилучений був.

На пам'ять приходять слова американського критика Вайта: «Народ, що він дозволяє своїм письменникам витратити частину таланту на заняття, не властиві даному їм від Бога дарові, – такий народ не має права зачислити себе до освічених... Скажіть мені, скільки ви платите вашим письменникам, – і я вам математично вирахую, на якому рівні культурності ви перебуваєте...»

Але, ізнов ах!, не об оплаті тут ідеться.

А думка все в ту ж течію повертається, лине. Рукопис «Дорога до матері» пролежав у бабиній скрині рівно двадцять п'ять років. І в застійні часи, у пік застою навіть, ніхто не шукав його там. І от раптом тільки тепер рукопис щез. Це приголомшуюча для мене несподіванка. Аж вірити в сей факт не хочеться.

Кажуть, що рукописи не горять. Але це страшно, коли полюють за рукописами. Бо рівночасно це є і ловитва думки, викорінення самого процесу думання. Як це неймовірно проти-природньо, коли переслідується Слово – найцінніший Божий дар – і чиниться насильство над творчою особистістю. Годі здригаюсь я (комплекс Тодося Осьмачки), і вмовкають уста мої.

Я стою перед Батьківськими порогами. Перед моїм зором кожна оголена, промацана чужими руками шпарка у старій хаті, яка раніш для мене, а й для Батька-Матері, може, була тихою таємницею. Тепер цю таємницю зірвано, знято, здерто, і щезла, розвіялась манлива поезія отчого дому у благословеннім зеленім закутку над опівнічно низькими небесами. На пасовиську поряд сю зелень худоба до бляклості в літі вибивала (барва Джойса).

Односельці дивуються: «Гандрій без здригання отворяє усі двері міліціантам». Я ж плачу перед Батьківськими порогами і полишаю неподілений спадковий родинний осідок. Можливо, назавжди. Так декотра птаха полишає у зеленій гущавині гніздо, якщо завважить чужий доторк. Але там він може бути і випадковий, ненарошний. Тут же скрізь – сліди злісного зумисництва, в яких так виразно проступає чиясь невідборонна сила і оголюється моя беззахисність. Що буде завтра?

22 квітня 1992 року.

3. Не відають, що творять

Тієї ж таки весни дооколишні, прилеглі до нашого родинного обійстя землі були передані фермерові. Іще доживають тут свій вік хуторяни, які купляли ті землі власноручно, як того вимагають писати в органах. А от над їхнім осідком, над життям їхнім догасаючим уже нові заміри насунулись і зависли. Заміри великої руйнації. Доконечної і безапеляційної руйнації хутора.

Фермер корінним хуторянам перед лицем став шльопати руку об руку, імітуючи тим, яку він високу печать має і кладе на ці землі. А їм, старим, отуди уже дорога, показавши пальцем, куди саме. Сльози покотилися у вісімдесятилітньої жінки. А й собі прикро стало. Бо ніщо не обурює нас більше, як несправедливість, за словами класичного німецького філософа, – усіляке інше зло в порівнянні з тим – ніщо.

Й наші батьки тут у закутку тихім, щоби нікому не заважать, року 1926-го у пана Валєвського позосталий окраєць біля річки самої купили (3 гектари 1920 квадратних метрів, як зазначено у купчі). Довгими пізньоосінніми вечорами 1979 року як багато недужі уже Батько розповідали мені, якими важкими трудами упродовж років аж до серпня 1939 року відбували вони із старшими дітьми той клаптик землі, кладучи в труди свої високу сонцесяйну надію.

Але скоро мрія та велика поруйнованою стала. З осені того ж таки 1939 року, із золотого вересня, що перерозподілом, перешнуванням світової мапи пройшовсь центром Європи, і почались безперервні напади на хутір, який кісткою впоперек горла став, й сам поза законом опинивсь. Дооколишне місце із колись плодючою землею, із квітучими сіножатями дуже скоро перетворилося на пустирище, на пасовисько. Худоба потоптом ішла по дворі, рогами вікон діставала. І на городі витоптувалось все, що посіяне було та проростало. Але й слова супротив руйнації не скажи. Бо воно – не твоє.

Та навіть за таких умов вдалося частково зберегти місцину. І тепер цей благословенний реліктовий закуток іще нагадує про минуле лице землі. На нашому Болітці ще й тепер росте тонка шовкова трава. Такі трави, надзвичайно смаковиті для худоби, росли скрізь на квітучих сіножатях уздовж річки Серегівки. Річку перекопали, сіножаті попереорювали, і от уже понад тридцять років нові трави й будяки у цих місцях не хоче їсти худоба. Щось то зрушилось у природі. Поспішайте на наше Болітце подивитись на тонку шовкову траву. Бо завтра її не буде. Лице цієї землі заміряються ізнов перекопувати нові вже хазяї.

Хутір витримував напади ціле півстоліття стоїчно, достойно, якби не сказати іще вагомійш. Передчасно не згинавсь, й до вистрілу не падав. Але послідовно здавав позицію за позицією, як уже нестримно було встояти. Як уже трактори потужні під самісіньке вугло хати переорюють городи сунули, або як із косами ватага із червоним міліційним околишем на чолі зеленее жито надвигалась косить («Ой зеленее жито, зеленее...»). Чи як долина смерті уже наближалась перед очі чийсь, що її належало перейти кожному, хіба хто не народивсь.

Погибель нашого хутора – сього прекрасного в своїй скороминущості людського осідку – не як пророкування, а як історична неминучість, уже проглядувалась у самім зародку, в першооснові, либонь, коли нажаханий потужними віяннями «збільшовиченої ери» пан Валєвський почав тую свою нашу земельку спродувати.

– Але як там коли вже що не було, навіть і в колгосп землю, жеребця, і волів забирали коли, – каже вісімдесятилітня Палажка, котра за свій клопоть була останню свитину спродала, — а не так огидно було, як тепер. Се ж у його повну власність земля перейде. Я через нього уже корови збулась.

Ах, як людському стереотипові оте наше шатання максималістське осоружне. Від поспільної колективізації до тотальної прихватизації, від розвинутого соціалізму дак прямісінько семи-мільними кроками в капіталізм (щойно з вуст не зійшло, який він бека, а вже треба прорікати, що цяця). Ще не відійшло, що комунізм нас ошчасливить, нехай і посмертно, а тут вже й ладнуйсь повторювати, що єдине спасення тільки у капіталізмові. Ще не встигла слина висохнуть, що смачно нас колгоспи годують, як уже готуйсь тішитись ілюзією, що тільки фермер нас отповедньо нагодує.

– Хто хоче фермером стати? – залунало по всіх закапелках і кав'ярнях.

– А що для того потрібно? – хтось очі зачумлені протер.

– А нічого і не вимагається від тебе, неборако. Одне лиш повторюй, коли станеш перед високою комісією, як ти вірненько її, землю, любиш, як кохаєш її. Коли не забудешся і здужатимеш, пророни, промов про фермерство у Німеччині і Гамериці, як воно там процвітає. Не збивайся тільки. Все ж інше за тебе уже давно вирішено. І поспішай. Число фермерів обмежене фондами. Прогавиш – не вернеш.

Написалось – та й згадалось. Як у 1951 році наш бригадир-хуторянин перед першим секретарем райкому вислужитись хотів.

Приїхав до нас у бригаду перший секретар та й на зборах сидить. А бригадир перед ним і людьми давай Уліяна чихвостить:

– А що Уліяну. Уіяну житка – Гамерика! Він у колгосп не ходить. Корову держить, телицю держить. Сіна накосить. Йому житка – Гамерика! Він живе, як в Гамериці.

Слухав теє перший секретар та й до голови, що збоку сидів, тихо промовляє:

– Нехай вийде з-за столу. Він дурний. Що він меле.

Справді, де це чувано отак говорить. У 1951 році одне треба було казати, сповчати, як в Америці бідують. Це вже у 1992 році вільно стало й престижно просторікувати, як ув Америці раюють.

І попер той зух чимдужч туди, де наділи дають, де землю ділять. Та й присягатись зачав.

Ах, не один уже козак дівчині присягавсь, що вірненько любить, а що з того вийшло, лиш пісня співає.

Але ж боляче як нову руйнацію рідної землі спостерігати. Руйнували глобально, доруйновують локально. А лицедії у спектаклях – одні й ті ж. І відповідальності ніхто не несе, як і раніш.

Літо 1992 року минуло в тривозі. Новину про те, що на мене учинено дикий напад, земляки зустріли без жодного подивування і співчуття. Світ перестав подивовуватись. Про це ще Іван Бунін в «Окаянних днях» писав, до речі, книжка ця лежала в хаті на столі і її не забрали. Цілком у дусі часу. А що ти хоч. Добре, що хату не спалили. Дякуй, що хоч голову не здерли. А декотрі й підсміювалися лукаво. Ізбоку се так легко виглядає, але спробуйте-но собі уявить, що й вас до нитки обібрали, як липку, у можності своїй, ще й плоди трудів багатолітніх – рукописи – поцупили. Се тобі не те, що, як пише місцева газета у рубриці «Повідомляє служба 02», громадянин Н. поцупив із ферми 4 кілограми жому».

Того літа я мав іще мороку із міліцією. Першим я до неї не звертався, але про напад на родинний спадковий осідок подзвонили в міліцію з районної адміністрації, глава адміністрації, і мене туди спрямували. Спочатку я іще лелівав непевну надію, що мені рукописи повернуть. У те, щоби штани повернули, то я надії одразу не лелівав. Се річ спожиточна. Й при цьому згадав був слова Васьки Жукова із Бухари; коли я потеряв був документи: «А дурного в голову не бери. Документи знайдуться. Грошей не повернуть, а документи повернуть».

Але скоро сі зблиски надії щодо рукописів почали згасати.

Мене почали турмусувати слідством. І при кождім баданні¹ треба було складати пояснення, вимагалось ставити підпис, що складено чи то б пак написано, «власноручно». Оце «власноручно» найбільш дражливе було. Так і тремтіла рука, так і потом обливався, як би його уникнуть. Одразу ж із скривдженого на злочинця обертався. Аж страшно робилося. У свідомості двоїлося. І Адріян Леверкюн² все згадувався, на пам'ять епізод біг, як то він, пітніючи, од підпису, що його підсовував йому отой бородій-інтелігентик, викрутитись мудровав, знаючи, що викрутитись уже несила

Кожного разу після того, як отакій «власноручний» підпис поставиш, так на дні серця все сумління змуртовується, що ліпше би було того підпису да й не знати, здається, лучче було б, аби послідню одежу із тіла здерли, аніж отакі автографи роздавати, роздарювати.

По кількох днях, правда, воно і забувалося за господарськими справами. Але як тільки-но зберешся піч, продірявлену уже, що завалюється, протоплювати, яблука на бляхи, на сковороди старі нарізуєш, щоби насушити трохи, та на зиму до Київ на сушанину варить повезти, як тут уже і двері рипають, і міліційний околиш (червоний, не червоний уже) над очима з'являється:

– Узавтра до слідчого...

Або повістку засмальцьовану прострочену хтось через п'яті руки передасть. Теліпаєшся, женешся, поспішаєш часові навздогінці, щоби пунктуальним перед державою бути. Мізкуєш, як би то його за 15 верст у райцентр достатись, коли автобуси не в ходу через енергоносії. Бери та й сам себе неси.

Дуже конфузне це діло, коли тебе на слідство кличуть, звать. Його у нас кождий уникає. Бо се не те, що коли на весілля чи хрестини, або до «тещі на бліни» звать. Сего ніхто із дужих не уникає. Хіба що слабосильний хто і більше пляшки потягнуть не може.

Оден мій добродій мислячий дак таке був мені сказав: «А що би ти на слідстві не говорив, так пам'ятай, що кожне твоє слово проти самого тебе і сказане. А якщо мовчиш, то і мовчання твоє супроти тебе самого обертається, повстає».

Пригадую, здається, на початку 70-х років було, діялося. Літнього надвечір'я, сонце на дві

коцюби іще трималося перед заходом, я автобусом на хутір до Батька повертався. Щойно автобус від автобусної від'їхав, канаву тільки перетнув, як і зупинивсь рвучко раптово, передні лави зойкнули і задні одне на одного похилилися в раптовості спонтанній. Шофер вибіг із сидіння свого та й на бруківці цументованій сів блідий, як папір, білий зробивсь.

А що трапилось. Хлопчик із супротивного боку з руки матері вирвавсь та й під колеса автобуса навперейми кинувсь. Але коли автобус зупинивсь, дак він з-під низу автобуса неушкоджений і вискочив тут же та й сміється.

Хтось із жінок проте пішов на okazaю міліцію звать. І те поміж людей рознеслося. Не встиг я огледітись, як автобус спорожнів. Й усі люди, хто куди їхав, назад до автобусної посунули. Річ не в хлопчикові, звичайно. А ну ж почнуть допитуваться, ізвідки та куди їдеш, да чого да із якими намірами, да з якою метою, що із собою везеш, а мо' ще й дріжджі чи самогону в кого витрусять. Зміркував я собі отак, та й за людьми поплентався, щоби також свідком не бути і «власноручний» підпис не ставить.

Мав я того літа 1992 року неспокій і мороку із слідством. Тільки як «власноручну» розписку дав о тім, що «у грошовому виразі претензій не маю», так мене уже в спокої zostавили. І то попервах не вірилось. Тут уже не про речі, не про манатки чи рукописи ішлося, а щоби спекаться того діла, щоби спокій мать.

А взагалі те літо 1992 року було неспокійне. Я усе очікував наступного нападу, міркуючи, що раз вони сказали «А», то мають далі і «Б» промовить, брутальну акцію вандалізму продовжуватимуть тобто. Я мало і ночував на хуторі у Батьковій хаті, варівко було, у родичів перебивався, добряче набридаючи їм. Звісно, про творчість тут уже не могло бути й мови.

Від того великого погрому минув рік. Дрібні напади на Батькове обійстя я в рахунок не беру. Витоптування городу чи виламування плоту, псування криниці тощо. Ідеться про серцевину обійстя – хату.

І думка моя ув інший бік спрямовуватись почала. Може, і відстануть уже від мене, раз ґрунтовний трус учинили, що треба забрали, а чого нема – у тім упевнилися, то, може, уже й відстануть од мене. Це якщо така мета переслідувалась. Коли ж інша – мене ізвідти остаточно вижити і пам'ять та найменше бодай нагадування про Батьків хутір із лиця землі стерти, то, звісно, що в такім разі наступ триватиме.

Із весни 1993 року я взявся за город ревніш, да й поклик виживання до того мене спонукував. Усі переходили на натуральне господарство. Що посадиш чи посієш, що вродить земля, те і твоє.

Але із городу тієї осени я майже нічого не взяв. Упродовж літа похмуре набурмосене небо видавало несподівано рясні дощі, і мій глинистий город перетворився у суцільне місиво, щедро зроджуючи тільки дике буйне зілля. Усіляка культура поміж ним вигибала. Й марно було її порятувати. Часник, цибуля, огірки, помідори. Картопля. «Ходить гарбуз по городу, питається свого роду: – Ой чи живі, чи здорові, всі родичі гарбузові?..» А він того літа і не ходив, і вуса не підкручував.

Але і в тім похмурім часі було найшло на мене осяяння.

У проміжку поміж дощами, коли розвиднювалося, я брав ослінчика, сідав на ньому посеред двору й на видноті (у хаті вже око не так бачить) читав «Робінзона Крузо». Я читав ту книжку іще в дитинстві, у четвертому класі, й тоді вражала вона мене звабою незвичайних пригод. Але у зовсім іншій світлі сприймалися ці пригоди в моїм розумінні тепер, у витворі життєвого досвіду і гіркої спринукуваної самоти, що вже бриніла як власна доля. Класичний твір Данієля Дефо зазвучав у вимірах християнської моралі, у вимірах каяття і прощення, – сих двох могутніх рушіїв у дорозі, якою ми несемо свій хрест.

Я тогді із тієї книжки ще отаку виписку зробив:

«Ніколи не нехтуйте таємничим передчуттям, яке перестерігає вас про небезпеку, навіть тоді, коли вам здається, що немає ніяких підстав чекати її. Що передчуття бувають у кожного з

нас, не буде заперечувати жодна хоч трохи спостережлива людина. Не можна сумніватися в тому, що такі перестороги внутрішнього голосу є виявами невидимого світу і доказом спілкування між душами. І коли таємний голос перестерігає нас про небезпеку, то чому не припустити, що він іде від доброзичливої до нас сили (вищої чи нижчої та підлеглої – все одно) і що його нам дано для нашого ж блага?» (Даніель Дефо, Робінзон Крузо, Київ, «Дніпро», 1985, стор. 209).

А незабаром над нашим хутором розігралася справжня велика стихія, такої молодші хуторяни і не пам'ятали, хіба що старші.

Вже другу добу потужний північно-західний вітер несамовитів у своїм розгулі, безупинно гнав і гнав сильні скісні дощі. Суцільна сива злива. Аж темно. Ніби дочасно посеред дня надвечір'я спадає. Й вишумлює угорі над стріхою погрозово, страху у серце наганяючи, чи тую солом'яну стріху уже понесло, чи дах іще над головою. Скрипить. Скрипом непогамовним, що дужчав поміж павзами короткого затухання.

І це мене насторожило. Й заставило надвір вийти. Посеред двору на вітрі і під дощем я роззиратись став. Око іще не завважує, а у відчуттях уже відбилось, що яка то зміна в доколі ближнім сталася. Усвідомлення її шукає. Се відчуття й зір заживувало. І от оком я уже завважую, як вітер зеленого верха однієї берези, що стовбур її сіро-темнокорий вже аж до самої стіни у вуглі хати розрісся, незвично легко сюди-туди розмаює. І в поривах вітру того верх берези цієї упритул до верха другої, котра під клунею, нахилиється, лягає. Зір мій донизу побіг тут же моментально, і побачив я, що коріння берези виважене, і корж чималий землі під нею шатається.

І зробилося мені страшно. Малоймовірно, щоби береза на хату впала. Та й вітер не з того боку, і силова ситуація не та. Скоріше падатиме вона на клуню, якщо вже не втримає її береза друга. Але корінням своїм і стовбуром при вивалюванні може стіну хати зачепить.

Згадалося раптом. Сі дві берези посадив я. Із Марцелівки приніс. Одну, під хатою котра, на грудкэ викопав у 1954 році, другу, низинну, посадив 1955 року. Але та, низинна пишніш, коренастіш розрослася, і стовбур її грубший. Під клунею знайшла вона собі ґрунт відповідний.

Усі майже сорок літ тишився я березами, як вони ростуть. І тільки тепер пожалкував, що посадив. Як проблема неочікувана повстала та зависла над моєю і без того за проблемною головою. Отже, навіть таке найзаповітніше, як «посади дерево», іще не знаєш, як обернутись може. Але вже у зародку вихід усіх твоїх замірів і чинів уже проглядувався, як обернутись воно має. Думка попливла. І чи знає, де кождий шматок заспокоїтись має. Франкове із «Мойсея» у пам'ять побігло, як я його по радіо недавно у Києві на Сирці слухав.

Зір мій за річку на води полинув. Ова! Річка давно з берегів вийшла. Вода колодязь зайняла, і город, до клуні упритул підступила. Такого іще не бувало. Такої води я не пам'ятаю. Я у другу сторону озирнувсь. І там Дунай-море розляглося. Край садка зайняло. Вважай, що хата в облозі, в оточенні, на острові. Батько розказували, що навпрошки цим боком вода через Купину тільки небувалої повені у краї 1924 року ринула, бігла.

Я зайшов у хату, але острах не полишав мене. Протікала стріха. Зі стін скапували мутні патьоки. Стеля із давніших іще пір чорним сажовим мазутом коло комина суцільно вкрита. Й ізвідти на голову просто капає, об землю видзвонює – «кап-кап». Й мулярка, озирнувсь, розвалюється. Але се дуже жахаючи, скажу вам, річ, коли на голову капає. Й іще признаюсь вам, що і в місті я все життя свідоме також прожив під дахом. І все життя мені на голову капає та речі благі мої згноює. Се дуже болісно свідомістю завважувать, некомфортабельно. Хоча в душі соціалістичного реалізму. Але у світі цім таке: хто до чого дослуживсь за мірками світу сього.

Та розмишляння розмишляннями, а мене надвір усе думка друга тягне, що діється там. Як вуди підступають. І я час від часу виходив надвір та й роззираюсь стурбовано. А вуди все розлягалися. Увесь наш хутір в Дунай-море перетворивсь.

Уже й за годинником вечір наближавсь, а не тільки в сірій похмурості насувавсь. Думка

думку наганяла й до рішення, до дії негайної спонукувала. Що робить? Прикидував. Якщо дощ не припиниться, то до ранку хата опиниться у воді. А ще ж невідомо, доки триватиме, нам ніколи не дано знати наперед, що там криється у замірах неба.

Із бачених колись кадрів промайнули в уяві картини, як хтось то на дахові хати сидить, а унизу вуди темно мутні піняться, вирують. Але той рішенець не для мене. Я висоти боюсь. Та і як виберусь по трухлявій солом'яній стрісі на гребінь.

Я згадав Робінзона Крузо. Та й до дії одразу приступив. Треба готовим бути в дорогу на пагорбкові місця вирушать, як тільки вода двора займатиме. До Семена Лапки он хоча б на ніч попроситься. У світлі води низинної усі пагіркові місця свою узвишкуватість підкреслено виставили, явили. А до хатів низинних співчуття пробудилося. А що ж і чим ви думали, хазяї непередбачливі, коли місця сі собі для осідку вибирали, облюбовували. Чи сама доля вас сюди у непередбачливість пхала.

Я знайшов один іще цілий целофановий мішок та й став упаковувати у нього найнеобхідніше. Розмишляючи. Без жадного поспіху. Усамперед документи, ключі й гроші які зложив осібно у пакети. Се так на сесії усе говорять «напрацювати пакет документів». Уже напрацювали. А порожнє усе. Посміхнувся сам собі. Затим інші найважливі папери та книжки укладати став. Інші найнеобхідніші речі ужиткові. Усамкінець тепліше вбрання яке і взуття наверх зложив. Це коли у хату чужу ночувати проситься уступлю мокрий, щоби перевдягнутися і перевзутися у віщо сухе було. Зробив усе те неквапливо, роздумуючи, аби не забувся, не проминуть чого. Та й зв'язав путцем мішечка, і торочки поприв'язував, щоб на плечах нести було зручніш. І для путі що на себе прикинув. Діряву одіж яку і черевики які. Все одно уже по воді тьопать, все одно до нитки промокнеш, заки і найближчої Семенової хати добудешся.

Коли вже все укладене, зрихтоване було, то й темніть почало. Час рішення настав. Але тут думка двоїтись почала. Вирушать чи зоставаться в хаті на ніч? Бути чи не бути? Одвічне питання.

Поскрипувала сильно береза у павзах вітру вишугування. А ну ж як упаде й стіну із вікнами у хаті вивалить. Тут мало що жаху наберешся, а й потерпіти можеш. Скалічитись. І це може статися у будь-яку хвилину. От ся також неминуча ймовірність спонукувала мене одразу за мішок хапатись та й вирушать. Але тут і друга думка навстріч бігла. А як промокну я до нитки у дорозі, дощова вода доволі холодна, то застуджусь напевне, і тоді нову мороку матиму. Я в цій проблемі закомплексований уже. Десь протягом останнього десятиліття я щозими унаслідок певних житлових умов переохолоджувався, люто застуджувався і страждав у невизначеності по кілька місяців, поки з тієї трясовини, із полярного холоду на вижиття навесні вибираюся.

Й от ся остання обставина виявилася вирішальною стримуючою причиною.

Я помолився, і на мене нашло таке рішення. Уже убраний у стару куфайку й усіляке інше дрантя, я приліг на полику у передній хаті: якщо береза падатиме, то віддаєки, може, мені не стільки шкоди зробиться, не покалічить тобто мене так сильно. Задрімав. Але не надовго. Підсвідомо обережлива думка пробуджувала мене та й надвір подивитись гнала. Чи не у дворі іще вода, чи не зайняла вже хату. Як по коліна, то іще брести можна, хіба бистра дуже стане та з ніг звалюватиме. Іще не зайняла. Але усього кілька метрів до стіни, до вугла хати не досягла. І з другого боку, угадувалось в темені, вода настільки ж прибувала.

Отак вісім разів протягом короткої темної літньої ночі збуджувався я і виходив надвір у темені густій зблиски води розглядувати. Й кожного разу тривожне відчуття Потопу із глибини віків у мою свідомість линуло. Ах, як часто душа наша із глибини часу відлуння булих переживань підсвідомо ловить. Ловить, але не кається. Що навіть найвеличніше із страждань не може зм'якшити наше серце і привести його у відповідність до взірця чи хоча б до часткової досконалості, хоч уже дві тисячі років закликом і докором стоїть над нашим сумлінням.

Для мене се була справді тривожна ніч на самотньому хуторі. Чогось подібного я не переживав, хіба що від часу війни.

Нарешті крізь вікна заясніло. Почало розвиднятися. Світло до хати входило нечутно, але

неухильно послідовно. Стіни й стеля заясніли білістю, увиразнювалися хатні речі.

Я уже крізь вікно розглядував, що вода у двір не вступила. До клуні майже тільки упритул наблизилась. Дивно так було мені сю незвичність спостерігати.

Вухо моє ще який то час насторожено прислухалося, намагаючись поскрип берези вловить. Та скрип вщух, заспокоївся. Але ж то зовсім інша картина, коли «ясен раз у раз скрипів». Й сива намітка скісних дощів щезла, розсіялася, не похитувала більше світового простору.

Усе. Стихія вгамувалась. Я зідхнув полегшено. І вийшов надвір. Став роззиратися. Щу могутня стихія із Батьковим обійстям та нашим краєм витворила. Стара стріха, як суцільний квач, стала.

Сходило велике червоне сонце. Стомлено, але неухильно послідовно у закономірності своїй. Й увесь доокіл випромінював у світовий простір печать великої втоми. Але дивна, предивна картина витворилася згодом, коли сонце підбилося вгору, і ранок розцвів уповні. Від берега до берега, скільки зір сягає, розляглися вуди, Дунай-море. І золота ясність неймовірна застигла у просторі. Тиша довкруги небесна. Спокій. Після шаленого розгулу стихії настав час умиротворення. Час божественного спокою і благодаті. Час відродження, оновлення після, здавалося б, суцільної зруйнації землі. Після погрому – оновлення. Й така світла благість увійшла в моє серце, як ніколи не бувало. Високі неземні стани душі. Як свято, як великий празник, коли ні до чого буденного не надається твоя сутність. У святковості високій розкошує. Й особливу значимість випромінювали поодинокі хутірські хати, що ще по обидва береги позоставилися. Як людський осідок, як знак прекрасного булуго, що ось триває.

Ні до якої вже роботи не надавалися руки. І я подумав, що ось заради такої миті варто було пережити ще і не таку тривожну ніч. Як же се симптоматично, коли, здавалося б, після загрози реальної неминучої загибелі настає ось така висока мить, мир і спокій в доколі і в душі. Й у внутрішню молитву виливалася дяка Творцеві, що сподобив мене до цього моменту дожить та й таку предивну картину світу в отчім краю розглядувати. І хіба це не є щастя, до якого так непогамовно стримить наша душа ціле життя. І чи не в наближенні до таких високих станів світу і душі полягає смисл нашого земного існування.

Із пам'яті раптом спогадування виринуло. Як улітку 1973 року в київському кінотеатрі я дививсь фільм Андрія Тарковського «Андрій Рубльов». І там картина така у пам'яті і серці моїм вражіння зоставила. Й трансформувалась.

Після татарського погрому увесь світ, увесь доокіл поруйнований. Жодної живої душі.

Але ось настав ранок. Пташки серед дерев заспівали. Картина оновлення, що про вічне життя свідкує, нагадує, настала. І раптом десь то поміж дерев пробилися, з'явилися люди – художник і юродива.

Висока картина миру і оновлення. Тільки у тім випадку після плондрації краю нападниками, а ось тепер перед моїми очима – висока ясність після розгулу буйної стихії, що погамувалася, зложила свої крила.

Потому я згадав ще інший фільм Андрія Тарковського «Ностальгія», який дивився також у київському кінотеатрі уже в перебудовні часи, але коли ще було досяжно простолюдинові в кінотеатрах фільми дивитися, либонь уже після смерті самого автора, що десь там в Італії його настигла.

І окрім болісно манливих низинних дощових пейзажів із копичками, що так виразно за замірами і насправді уособлювали дику первісність природи, за якою усе частіш тужить і наша душа, запам'ятався мені вислів, що ми маємо повернутись до того моменту і місця, коли людина зробила свій перший фальшивий крок. Ах, як до болю гнітить нас таке усвідомлення, але яким чином прямувати до виходу. Вхід був, а виходу нема.

Коли вже пречудовий ранок розцвів уповні, а тихі води переливалися у зблисках золотом, «мов золото поколото», Палажка вивела корову «чорнорябу», та й пасла її на воловодику при дорозі – усе пасовисько, уся сіножать у воді.

Аж тут фермер трактором їде. Та й зупинивсь поблизу Палажки, як знак нагадування, що і тут їй пасти невільно, хоча дорога споконвіку нічийною уважалася, навіть на своїй чужій землі. Палажка ніби й не впала в переляк, але корову попасом наближувать до хати почала.

А я подумав був, що навіть і переживши грізну стихію, не позбавляється людська душа своїх одвічних пристрастей. Хоча й повинна б.

Кілька день, поки спадала вода, я перебував у предивнім благіснім зачудуванні, що явила мені висока картина оновлення. Ніяка господарська робота усе ще не йшла мені до рук. Щоправда, я на кожному кроці виявляв сліди руйнації, яку заподіяла стихія. Під самою хатою у садку витворились глибокі западини. Здогад побіг, що це бобри. Бобрячі нори водою залило, й земля осунулась. Так і хата може в западину посунутись. Сі бобри, що років п'ять тому поселились тут, завдали і без того вже чималої шкоди. Почали розмножуватись у якійсь то прогресії, і що не рік ставали усе упертішими. Знищили вільшник, що протягом двох десятиліть ішов нам на дрова. Одне деревце зрубаєш, а друге підрастає, сам досвід показує, котре рубать, яблуні поперегризали. Що ж, на кого люди, на того і звірі.

У мутній воді бльохались тепер сі пророчі створіння, яких і зачіпать не велено, нехай тільки вони тобі шкоду роблять, голова й очі тільки на видноті. «Не чіпай бобра, бо не буде добра», «Хто уб'є бобра, тому не буде добра». Собака не собака, але й не кіт. До самого берега супроти течії підпливе, розглядує мене зблизька, а потім у якімсь моменті шубовсть, «бльох», тільки й хвіст показавсь. Ще й приплесне хвостом. Раніше мені ніколи не доводилось живцем бачити цих звірів, в переказах тільки жили, хоч кілька років співіснували ми поряд. І от стихія зблизила нас. Грізна стихія мала б і людей зближувать та заставлять замислитись.

Потому усе стояли підряд напрочуд соняшні, празникові дні. Коли вже вода спадать почала, у береги річки увіходить стала, побачив я одного ранку: по змутній невмитій сіножаті чоловіки й хлопчачки у гумових чоботях з довгими халявами ходять. Розглядував осмисленість і доцільність їхньої дії. Чого вони швендяють. Дійшов нарешті. Вони рибу шукають. У западинах на сіножаті озерця води позосталися, а в них і риба, котра за течією не встигла утекти.

Й подумалось мені. Я от красою тільки чудувався, моя слабка кмітливість і вуглувата винахідливість до того вовік не дійшли б, а в них уже тее у задумку було вже на початку стихії, може.

Про повінь небувалу від 1924 року у нашім глухім знедоленім краї кажуть, стало відомо аж в самих ООН. Добра новина далеко розпросторюється, а недобра іще, виходить, далі та хутчіш. Й допомога яка то там надійшла. Що від того ООНу до нас потрапило, хто зна. Але мої односельці і хуторяни також одержували по якомусь кілограмові цукру і гороху. В магазинах люди цілоденно простоювали в чергах. Найдовше і найпроблемніше було розшукать особину в списках. Зчинялася штовханина, сварки, вибухали пристрасті, лунали гострі агресивні матюки, схлипували й плачі.

Але до ООНу усе те, звісно, не доходило. Тут же й згасало під низькою мутною стелею магазину.

Мені швагер Ілько розповідав, що і в 1924 році після великої повені якусь то поміч надавали другі царства. Йому запам'яталося, як батько його старий Гарячий підводою на станцію їздив на роботу якусь, а взамін ізвідти білий рис привозив, як заробіток і як поміч. І їм, малим, було дивно той білий заграничний харч їсти, заварений у молоці. Бо свого, – ані картоплі, ані збіжжя – не було. Все чисто вимокло.

Розповідь про колишні голодування завжди наштовхують мою думку на зіставлення, у якім співвідношенні до того пережитого перебувають наші теперішні нестатки. Мало сказать, нестатки, але як оте смикання пережить. Ще у нові ціни із потрохами, із тельбушками не встиг увійти, із ногами тільки вскочив, як уже й смик. На тобі нові. Сказано: шокова терапія. Іще від одного шоку не отямивсь, а тебе уже в другий ввергають. А ще ж і терпець треба мать, щоб і за пенсією та наперстковими там допомагами вибігать та в дожелезних чергах вистоять. Що й говорить, епоха лібералізації – одна із прекрасних епох розвинутого соціалізму, чи то б пак

тимчасового повороту до капіталізму. Щоб потому одразу цілим кагалом семимильними кроками у повний комунізм двигнуть та обома ногами уступить.

Написалось – та й згадалось. Ганя наша розказувала. На Чудо це було, 19 вересня 1939 року, коли перші Совети у наш край уступили, й чутка рознеслась доколом, долинами та пагірками розляглась, що буцімто поляки українців ріжуть і Липники уже вирізали. У паніці почали тікати у ліси за Ріку, хто підводою їхав, а хто пішки гнавсь, – попереду події кинута чутка неслася.

Ранок туманний тихий стояв. Сусідова Люся, вона й тоді така ж наївна та безтурботна була, за садок вийшла, нашу Ганю на городі побачила, Гані тоді тільки одинадцять літ минуло, та й питає Люся Ганю нашу: «Ганю, а ти чула, що більшовики уже вступили?» – «А куди?» – за простодушністю своєю запитала Ганя. «А в г...но...», – dokonano відповіла Люся та й «ха-ха-ха!» розреготалася, що так легко вдалося їй Ганю нашу купити.

Обставини склалися так, що навесні і влітку 1994 року я не мав змоги приїхати на хутір та в літеплі ясним розкошувать. Протягом цього річного літа стояла ізнов небувала в краї спека, +35°–+37 °С. Усе вигоріло. Спека поклала на наш низинний край печать іще більшої вбогости. Спостерігаючи потому таку незвичну у нашій низинній зеленій краї спеку, я подумав був собі. Як не раз по радіо чував, що в яких то світах, над Балканами чи над Кордільєрами стоїть небувала спека. І в яким то царстві, у яким то господарстві, у Греції чи навіть у Болгарії від спеки загинуло три чоловіка. І я подивовувався, задавався тогді питанням, як то могло статись, щоби від спеки да загинула людина. Просто не уявляв собі, уява моя не сягала, хоч думка про теє ішла, як же ото могло статись, щоби від спеки гинули люди, яким чином тобто від спеки помирає людина.

Але от я так незвично тяжко переживав цього річну спеку. Аж дух забивало. Й стало мені зрозуміліш, як ото від спеки умирають люди. Просто виразніш проступають усі болячки особини та й концентруються в трагічній неминучості своїй...

Я приїхав на хутір у жнива, в кінці липня. У дорозі, як і раніш часто, не покидала мене тривога, що це ж ізнов уже хату рознесли в муть. Але на моє подивовання, хати не зачепили. Клуно тільки поштурхали. Двері із завісів міцних ізняли та раком поставили. Скоби залізні давні польські із дубових стовпів повиривали тільки. Й про мене усе запитували «Де Гандрій?» Й чутки розносили різні. Одні, що женивсь. Що комар да й на мусі оженивсь. Се тобі не квіткове весілля, де «Хрещатенький Барвінок усіх здивував. Він Фіалочку блакитну, Наче панночку тендітну, за себе узяв». Насміх один. Інші ж, що недужий, або й загинув. Це не вперше щодо мене такі чутки розносились. Чи не з тієї причини на Великдень на Батьковому дворі танці улаштували. «Таке вже там вичворяли, що й не передать», – розповідала мені Палажка. Але в хату не пішли. Се дуже велика важність, що в хату не пішли.

Написав от про танці, та й ізнов пригадалось мені, уже старіючому нетязі. Бо за молодих моїх літ теє було, діялось.

Був тоді у нас в університеті дуже строгий викладач стилістики української мови. «Сонце! Чи не сон це?» Усі тремтіли перед ним за власну стипендію. Ніхто не спромагався на «відмінно», але не оден неборак змушений був класти зуби на полицю. І се вже звучало, як норма. Один же зух у нас по такій причині був збунтувався сильно. Щоправда, загинуть йому не дали. Улаштували в гуртожитку головою студкому, і щось то йому там перепадало, доплачували. Тепер із трубою гральною, на взірець сурми, горна піонерського, ходив він довгими коридорами гуртожитку, та й побудку на зарядку робив. А спать же уранці, страх, як хотілося.

Саме під тую зимову пору узяв та й умер наш згаданий викладач стилістики української мови. Смерть є смерть. Перед нею усі рівні. Й мертві сорому не імуьт. Але от зухвалець сей наш студкомівський ображений узяв та й улаштував у такий вечір в гуртожитку танці. Наші котрі, звісно, не пішли. А з інших факультетів, хіміки, фізики, геологи, так їм що – подались на ті

танці буги-вуги («О, Ріо-де-Жанейро...») вигицувать, бацать.

Але тая okazія дійшла до нашого декана. І якось на лекції у довірчій розмові сказав він нам: «Знаєте, власне кажучи, як почув я про танці, то й і мені викладачем не схотілось быть».

Й отой давній випадок одразу мені на пам'ять і прибіг, як тільки Палажка про танці стала розказувать.

А затим згадалось мені, як узимку 1968 року розтривожений чимсь сильно у видавництві «Молодь» один покійний уже літератор сказав був: «Якби мій Мишко да надумав писать, так я йому руки повідрубував би».

Я се і так часто згадую. Ах, скільки тут любові до слова і до сина. Аж до розпачу. В умовах, де панують звичаї батьківщини великої російської літератури. Коли на слово кладеться заборона, а особа майстра переслідується. Хоча у початку було слово.

Іще сестра мені тоді говорила, що багато хто у селі в мою відсутність до неї приставав, в очі із запитанням наближавсь, тиснувсь: «А де Гандрій! Де Гандрій, що нема!» Аж надоїло було їй, то й одказала: «За границю поїхав». То іще більш роздражнито: «А чого поїхав?», «А назовсім чи коли приїде?»

Се так легко їй було сказать «за границю поїхав». А як подумать, то хто мене за тую заграницю і випустить. Це ж тільки одних перевірених да довірених туди випускають. Да щоби й гроші мали. А наші Батько хіба що до сівака тільки довірені були, й на тім сіваків перевірені, – що й у шістдесят вісім год навіть на Великодні свята разом із сіваким за трактором в густій сивій пилюці, світа ясного Божого не видно, підгицували. Ону Великдень, так і сіять. І ще далі, мабуть, сіяли б, якби у Чистий Четвер 1965 року Матір не паралізувало було.

Але щоби там не говорила сестра, та серце моє тішилось. Може, нарешті, відстануть. Благорозуміє до голови прийде. Протягом зими, весни і літа не пішли на хату, не посунули вандали усесвітового класу, то, може, уже й не підуть. Не попруть. Ах, але не тішся, серденько дочасно. Се так і слідчий, котрий із широкою посмішкою та розпростертими обіймами на свою жертву іде, щоби потім іще смачніше в шишак загатить. Оманливе все тее. «Не надь, не надь, рибалко молоденький, на звабний гак ні щуки, ні лина».

Так і в цім случаї воно трапилось. Не встиг я після двотижневого благісного перебування на хуторі відлучитись на кілька день, як брат мене уже із новиною зустрічає посеред двору свого: «Ізнов хату розбили! Да там так роздерли, що і не передать!».

О, многостраждальна Батькова хато, а в чім же твоя і провина?! Сказано ж і вождем повторено, що син за батька не одвічає. А тут ось нещасна обідрана, обдерта хата ще й як одвічає, да глум такий має переносить через мої гріхи. Аяк, причетність до слова писемного – се гріх несказаний. Ув очах управників та можновладців.

Так в одночасся імпульси одчаю і рознеслися в цілім моім естві. Але зойк з груді не вийшов. І я відзначив усвідомленням своїм, що уже звикаю. До всього звикає людина. І до болю також. А не тільки, що Герасим до міського життя звик. Це коли перший раз б'ють да на хомут беруть, то незвично боляче. При повторюванні уже не так.

Отак, ідучи на хутір в розмишлянні, я усе більш упевнювався, що думання моє рухається у вірному напрямку – по дорозі до невразливості. А що поробиш. Тут все вже ясно. Вони не відступлять, допоки осідку зовсім не рознесуть, а від мене, допоки житиму. Рукописи видиратимуть. Могилу затим мою розриватимуть, кості мої роздовбуватимуть та в них рукописи шукатимуть. Але допоки із мене живого останнього латаного лантуха не здеруть із плечей. «Латану свитину з каліки знімають, з шкурою знімають...» І це під приводом того, що «криміногенна ситуація ускладнюється». Це допоки буде їм дозволено.

А все ж коли до Батькового двору уступив, так і знов серце заносилось.

Сліди бруталного злісного зумисництва на кожному кроці проступали, помітні були.

Вікно у присоняшній стіні виламали з рамою. Учинили ізнов рейвах в хаті, у коморі, на горищі. В паперах, які іще позоставилися були, ізнов рилися, нишпорили. Видно, ізнов рукописів

шукали. Се, на їхню, усіляку творчість переслідувачів, думку, рукописи, великі грощбухи, летом пишуться. Їх тільки й шукай. Тут, в умовах, націлених на вигибання, і рядка не напишеш. А вони собі міркують. Спробуйте-но самі в розкошах, від нічого робить, написать хоч оден рукопис, то й побачите.

Стою над столом спадковим родинним високим. У нього ніжки дубові. Згадав, як Мати розказували. Цього стола за перших Советів, тобто у 1940 році змайстрував нам сусід Іван. А Мати ходили відбувать – плаття прать ходили. В ополонці на морозі плаття прали, застудилися сильно та й пролежали довго. Так що стіл цей дорогий, пам'ятний. Але ізвідки тєє переслідувачам знать. Вони у невігластві своїм не те, що по хатах, – по храмах та цвинтарях гарсують.

На столі книжка лежить. Іван Бунін. Проза і вірші. Розкрита. Читаю:

У птицы есть гнездо, у зверя есть нора.
Как горько было сердцу молодому,
Когда я уходил с отцовского двора,
Сказать прости родному дому.

У зверя есть нора, у птицы есть гнездо.
Как бьется сердце, горестно и громко,
Когда вхожу, крестьясь, в чужой наемный дом
С своей уж ветхою котомкой!

І дата: «25.VI.22.» «За пагорбом уже був», – думка уточнювала життєпис.

А на лаві он і друга «Окаянные дни». Якби раніш, так за цю і строк могли б дати або до жовтого дому ізнов повезти. Цікаво знать, а чи наявність отакої книжки і тепер до досєє долучається?

Учора по телевізії (російська програма) я дививсь кадри про військовий парад у Чечні якої то недалеко давності. Як там старі горяни із сашками кільця відпускають віртуозно. Дивився, а подумалось, що кадри ці якби для досєє спеціально і знімались.

Рукописів не знайшли, так порчі наробили. Забрали найнеобхідніше – дві пили, дві сокири (щоб не мав чим дров нарубать та нагріти оселю в холод), обушка, я його з Києва припер і ним кілки у плоти забивав. А коцюбку, що я нею жар вигрібав, геть погнули – не впізнать. Виламали двері у порожній клуні, із дубових стовпів ізнов гаки повиймали. У причілку клуні дошки позривали, на вишках походили. Й інші ужиткові речі позабирали, аж до метра кравецького. Материну ікону стару давню, що її баба Лександра передали, із стіни зірвали. Скриньку із цвяхами забрали, чи то б пак цвяхи із скринькою. Там різні цвяхи були. Одні я прикупив уже, інші від тих позосталися, що ними чотиринадцять років тому для Батька труну збивали й забивали.

Написав оце та й вжахнувся. А ну ж, прочитають та й підуть Батькову могилу розривать, решту цвяхів у могилі дозбирувать. А то ще й на рукописи там натраплять.

Походив я, походив біля руйновища, посидів, подумав, а думки ж іздалеку линули, та й зупинивсь на тім, що треба десь то струмент позичать, цвяхи добувать, із дроту викушувать, та й забивать шпарки де можна помаленьку. Ніхто ж не допоможе, ніхто не зарадить моїй розгубленості, вдавсь на тєє, щоб тільки із мене шкуру дерли. Більше того, мені чомусь здається, що мої публікації біографічні вивчаються певними структурами під тим кутом, що як би мені іще дошкульніш досадить. От написав я, що не майстровий, дак роздерем тебе, щоб ти взагалі ради собі не дав. Написав, що першого разу вікно обережненько вийняли, дак удруге так садонем у вікно, що й рама вилетить, і друзками малими шкла цілу хату і постіль позасипаємо. А, на те ми мудрі.

У міліцію уже не став пхаться. Сам не порипався.

Місцева газета тільки про сю оказію матеріял надрукувала. З-поміж іншого там ось і такі рядки є: «Наче натякають: «Забирайся звідси, бо ще й не те буде!» Прочитав та й замисливсь. А

й справді, Що то ще може бути?! І куди вибиратись?! На Соловки чи на острів Діксон. І що із собою в торбу брать. Щу може бути, ми тільки угадувать, проглядувать можемо. Нас не вчити. Але винахідливість супротивної сторони меж не знає. Та подивовує легкість незвичайна в дооколишніх настроях, що ніби нічого незвичного тут і не сталося. Абсолютна норма. За умов, коли не спійманий – не злодій. Прикриваючись цим гаслом, можна витворювать що завгодно. Один кат, оглядаючи труп своєї жертви, тяжкими сумнівами огорнутий був, що чогось то тут він все одно іще не доробив.

А між тим і в моєму випадку замір не такий уже й безневинний. Мене, немічного, беззахисного інваліда, силоміць брутально виштовхують із спадкового родинного осідку, де я народивсь, із мого коханого рідного краю, який я невимовно люблю, й поетичні знаки якого у моїм сприйманні і трансформації поза всякими вимірами.

І сестра була якось сказала: «Вони ще й не таке можуть ізробить. Вони можуть тебе за 24 години виселить і в село більше не пустить».

Вигнання із рідного краю – се кара, і кара не легка, а може, найтяжча. Спитати про це можна у тих, кого така участь спіткала, що вигнанцями стали. Згадаймо, що і в древніх греків найвищою останньою мірою покарання було вигнання із батьківщини. А й Борис Пастернак, відмовляючись од Нобелівської премії, здається, писав, опубліковане було, що втрата батьківщини для нього рівнозначна смерті.

Ночувать у розбитій хаті було вже неможливо. І став я на порозі Батькової хати думать-гадать, куди б його на нічліг податься. А куди не поткнись, то кому ти потрібний. Казала Палажка, ніби їй хтось таке із хотинців казав колись. Що першого дня гість – золото, другого – мідь, а третього – забирайся собі і їдь.

Прочитавши туя замітку в газеті, дехто із односельців мені посміювався в очі:

– А то лишне писать! Ти їх словом не прошибеш. Себе тільки на позор виставляєш.

Інші ж ішли далі. Вони поширювали ще й таку чутку, що тут на хуторі йому нічого і не треба вже, бо за книжки він там гроші величезні одержує, вельможа не знати який, а ще й долярів із заграниці навіз. Очевидно, у цім моменті вронене випадком сестрине слово злий жарт зіграло, отаким чином трансформувались. Причому, як до мене доходило, що подібні чутки розпросторювались і від людей із верхньою освітою, що і в управі чинниками були, та гаразд знають, що воно за ситуація і до чого.

Багато котрі при зустрічах все одне й те ж говорили, ніби змовившись:

– А-а, то пацани... То їхня робота.

Як правило, в одне сюю версію твердили управні чинники, незалежно від рівня – сільські, районні, обласні... Ще й дивились на мене отак насторожено, ніби я на думці щось інше маю, таке, що не «пацани».

Отак пошнякавши якийсь тиждень та наслухавшись, я зібравсь і поїхав. Якщо скрізь, куди не поткнись, да зайвість свою усвідомлюєш, да стуленість свою відчуваєш, так не до зачудування милими краєвидами і не до творчості також.

Але скоро до мене ізнов недобра новина дійшла. Над нашим хутором небувалий ураган пронісся. Смерч. Град кристалопоподобний, завбільшки з людський кулак, падав. Стихія жаху на хуторян нагнала й порчі наробила. Й подумав я тоді. Се, очевидно, прогрішив наш край, що третій рік підряд усе небувалі явища поражають його: небувала повінь, небувала спека, небувалий ураган.

Ся звістка діткнулась мене тривожним передчуванням. І при першій же можливості я одразу ж і виїхав у рідний край. Але те, що я побачив, виявилось над усі мої передбачування.

Так і треба розуміть було, із розповідей очевидців, що то був смерч. Але мене подивувало й інше. Відсутність спостережливості у моїх краян. Байдужість до того, що діється доокіл, за межами власної хати. Сей ураган нечуваної сили село наше не захопив, пронісся хуторами смугою завширшки 2–3 кілометри, захопивши й сусідні села. Дивно, але, схоже, що багато із

сельчан ніби й не чули про цю грізну стихію. Ті ж, котрі спостережливіші, розказували.

Друге вересня 1994 року. Ізранку день заповідавсь надзвичайно погідний, соняшний. Ополудні тільки млоїть почало. Але невдовзі на призахіднім небосхилі, на тучинському полігоні якби, хмарка виступила й хутко розростатись почала. Ось небосхил призахідний увесь синявою темною затягнувсь. Таких густих темно-синіх хмар іще не доводилось бачити в нашім краї, око не завважувало. І от коли хмара та грізна стала наступать, рухаться на наш хутір із помітно загрозливою швидкістю почала, а в якімсь моменті ся темна грізна маса ніби ламатись стала, й біло-сірі уламки на чорному тлі витворились, шум розлігся, відтак гуркіт рознісся, немов бескиди кам'яні рушились, немов сотні танків, бронемашин могутніх якого то земного завойовника посунули на наш знедолений край. Вітер страшенної непогамовної сили ось уже верхи дерев додолу гне («Сердитий вітер завива, Додолу верби гне високі...»). І хто де у дворі, на городі, у полі чи в дорозі був – кожний зрозумів, збагнув свідомістю своєю, що це серйозно, що се не жарт, що треба рятуватись. Гуркіт громовиці із тим іншим рокотом в одну грізну потугу сполучавсь, лиш блискавиці сей мутно сірий світ своєю принишкою раптовістю краляли смугами.

Спершу безневинні великі краплини впали, а відтак і град посипавсь. Великі, з людський кулак, неправильної ламаної форми кристали посипались. Декотрі із них і другого дня іще не розтанули зовсім. Жінки із поля від буряків ішли, так їм голови понабивало, хоча й клумаками їх затуляли. І ноги їм до крові понабивало. Хурнель оден у Хотині підводою їхав, так коней як почало лупить в голови та крижі, то як спужались вони, як погнались, хурнель в обіймах стихії ситуацією вже не керував, кермо, віжки випали йому з рук. Його так тоді поколошматило, що в лікарню потрапив і як там уже вичухавсь. А в Івана Однорукого корову на пасовиську також до крові побило, вона й іздохла скоро потому. На хотинських хуторах, у Кватирах, одна семилітня дівчинка грядку полола, на городі її град застав. І от молодий батько, завваживши, що дівчинки в хаті нема, тут же кинувсь у вир стихії, під град, на город, схопив дівчинку на руки, прикрив собою, та й уніс у хату. І таким одчайдушно раптовим був сей його чин порятунку, що обоє – і батько, і дівчинка – вихопились неушкодженими. Й коли розповідали про той випадок, то й через розповіді так прозоро сяла ця драматична картина у вирі стихії.

Непереливки було й тим, хто в хаті перебував. Старі хати по хуторах носилися й двигтіли, готові ось-ось рухнути. Вдарило у вікна. Вікна полетіли. Шибки розбивалися на сотні, тисячі маленьких друзок скла. Вітер гнав його з одного кутка кімнати у другий. Крізь повибивані шибки вода заливала людські оселі. Постелі, ковдри, подушки. Великий град пробивав дахи – шиферні, гонтові, не кажучи вже про старі стріхи солом'яні. Ті взагалі в муть, в квач перетворювало. Сімдесятип'ятилітня сусідка по хутору Ганя Микитина мені розказувала, що вона такого жаху набралася, переляку такого, що й не передать, що й потому довго не може відійти. На колінях із одного кутка хати в другий, під ліжку забивалася. Й не знала уже і як молитись.

Слухаючи її, я в моменті отім відчув дію оберігаючого заступництва, що не довелось мені під ту драматичну пору в Батьковій хаті перебувать.

Оглядаючи обійстя після стихії, я подумав також, ах, які ж мізерні злісні плюндрування сього нещасного осідку нехай і великими нападниками – бійцями невидимого фронту – перед могутнім розгулом стихії. Стихія грізна. І перед нею має зм'якшуватись серце навіть у найжорстокосердіших.

Й іще спогадалось мені у ті хвилини розглядин сумних наслідків стихії. «Однакове всім випадає: праведному і безбожному, доброму й чистому та нечистому...» (книга Еклезіястова, гл. 9, вірш 2).

Вікна у Батьковій хаті були повибивані, і подвійчаки також. На землі у хаті повні купи скла. Шкло дрібними уламками й аж до супротивної стіни летіло, на полику, де батько спали й умирали де вони тяжко, на запічку й припічку – скрізь порозсипане, що його й не повизбирувать уже чисто. А зі стріхою що сталося. Град геть чисто розментав її. На хаті і на клуні. Місцями

уже ребрами зяє. Крізь горище по стелі й по стінах у хаті розлилися мутні патьоки. Про комору уже й не казати. Там і раніш ще дошки в стелі попрогнивали.

У багатьох хуторян стихія шкоди понароблювала. Але, схоже, що наша хата опинилася, перебувала в епіцентрі спрямування, руху того небувалого грізного урагану. Ще й лицем своїм в усю свою довжину хата обернена до нього була.

Сумна картина. Але перед стихією все одно не клалось на серце таке гостре, не позбавлене пристрасі, відчуття розгубленості, як те звично клалось після кожного людського погрому. Дія стихії грізна, і вона має спонукувати наше серце до розмислів і смирення.

«Се кара за наші гріхи!» – пронеслося поміж селянами. – Усі ми згрішили».

А може, й справді це кара на наш убогий край спала. І мені подумалося.

Але коли я розказав у Києві про те стихійне лихо одній віруючій, то вона заперечила мені, розмишляючи:

– Але ж не стоїть село без праведника. А отой батько, що у вир самий кинувся та прикрив собою дівчинку.

І небачена, але усвідомлювана мною драматична картина враз набула увиразненого символічного бриніння.

А хутори гули. Такий гул стояв, що аж крізь стелю в управах місцевих проривавсь та й ік небу доносивсь. Щоправда, до ООНу і на сей раз також не докотивсь. Яка то урядова допомога цільова була виділена. Ах, «ціль ця да яр ця». На шифер та на скло. Але хоч і цільова вона, а на іншу ціль може бути обернена. Ото й гули хутори. Що й не такої вже шкоди у кого нароблено, дак тому поміч щедріша припливла, а в кого насправді і поколошматило сильно, тому, дивись, і не надійшло належне.

О тім гули хутори. Але, як кажуть наші рівноправні сусіди, що написане пером, того й топірцем уже не вирубаєш.

Нашу ж Батькову хату обминули. По тій причині, що соломною накрита. Солом'яна стріха, бачте, виявилася винною.

Тут уже й сам губишся, за що й коли винним можеш бути. Так швидко установки міняються.

Написав от вище «рівноправні сусіди», та й спохопивсь, чи так, як треба написав. Згадавши, як одного разу на київському вокзалі зустрів одного москвича. Не авто і не пляшку навіть, а живу людину, він до того мені сам признавсь, що із Москви самої тобто. А я до нього кинувсь та й кажу: «Брат! Старшой брат!...»

Москвич сей і дослуховувать не став мене, перебив словами:

– Это папахіваєт велікодержавним шовінізмом...

От тобі й на. Усеньке свідоме життя мене звинувачували у буржуазному націоналізмові, а тут й великодержавний шовінізм насамкінець (ох, може, іще не насамкінець?!) приклеївсь. Я догодить хотів.

Коли ж про тую оказію іще одному розказав був, так він і каже цілком категорично:

– А нету уже старшого брата. Надо говоріть «блізнеци-браття». Ібо так сказав міністр Андрей Козирев...

От і помундруй, що і як, і де казати. Так установки міняються. Тут іще аби в халепу не втрапить. Краще вже мовчати. Мовчи та диш. Але ж і серцю не накажеш. Тим більш в епоху гласності. Це на зорі тієї гласності я десь почув був віршика і запам'ятав:

Мы все живем в эпоху гласности.

Товарищ верь: пройдет она.

Но комитет госбезопасности

Запомнит ваши имена.

Коли востанне нападники люто хутірський осідок розбили, то, приїхавши в Київ, я одразу помандрував у пресові агентства. Щоби зробити заяву для преси. Наївно собі вважаючи, що раз іще гласність, так це уже для кожного досягне, навіть для таких бідаків, як я.

Щоправда, дівчина, молодий колега по фаху, нова генерація, вислухала мене, й попередню

публікацію прочитала. Але тут же й дала відкоша. Мовляв, це не тема. Це масове явище, тобто не на одного мене подібний напад учиняється. Це норма нашого життя. І хто в спромозі про всі випадки інформувать.

От заковика. Як же мені і бути? Треба уродиться, потрапить під таку норму, щоби, користуючись статусом цієї норми, зо мною можна було що хоч витворювати. А якийсь добродій, теж побратим по перу, дав мені приблизно отаку пораду. Щу мені треба лице в лице, чоло в чоло вийти на тих, котрі щодо мене подібні акції учиняють.

?!

Але про хату. Я ще тижнів зо два мандрував сюди-туди, від компанії «Оранта» до жонду одного, від жонду одного до жонду другого. Й ужондовці районів, сільські мене один від себе до другого пересилали, не сказати, щоби з окриками, але із внутрішньою щодо звідомленості перевагою, з лукавинкою, мовляв, ходи, поки ноги носять, а все одно нічого не виходиш. Аж по якимсь то часі утоми, і мені стало ясно, що нічого з того не вийде. Й мені внутрішньо перехотілось тієї помочі. І от тоді в лице мені спрямувавсь допоки стримуваний на сміх та й загарцював у торжествуючій герці своїм:

– А що, вхоридив? Ти ж грамотний...

У якимсь моменті так зупиняється людина. І тут я пригадав нашу ж хуторянку бабу Надежду. Дак у році 1867-му чи й 1968-му вона побила була усі рекорди прошаків нашого краю. Вона 23 рази ходила, щоб виписали торф. Але двадцять четвертий раз не пішла, і говорили, ніби зізнавалась, що уже не прийняла б того торфу, якби і самі у двір привезли та скинули. Загадкою залишається, чому саме 23, а не 22 чи 24 рази. Се все одно, що постанова нашого Кабінету Міністрів збільшити колишні людські заощадження у 2200 разів. Містерія чисел – се велика тайна. Й у розуміння людині те ізвиш посилається, входить незаперечно аксіоматично.

Сидячи на порозі розбитої і нападниками, і стихією Батькової хати, я згадував і Надежду, і Савету Демидиху – сваху її. Як вона, украй немічна геть прозорого молодозеленого (така юна прозелень, аж тремтить, бринить) весняного дня зустрілася мені коло річки. У капцях Абукасимових. Присіла на моріжок, на юну прозелень, що аж бринить, та й стала мені розказувать:

– Ах, як давно я тебе не бачила. Не раз так хотіла побачить, щоб поговорить. А тепер от уже майже не бачу. Паволоки очі заснували. Як маняк мені увижаєшся, й хитаєшся чомусь увесь.

По павзі:

– А все-таки налапала я стежку до своєї хати. Око вже не бачить, а нога сама стежку лапає, ловить... Й про теє, що хата моя (ах, яка там хата, – халупка із хліва Демид зробив, як тридцять п'ять літ тому більшовики хату розвернули, щоб із хутора вибиривсь) розвернута, також спершу вгадала, а потім й добачила уже трошки. Да як сіла на порозі, да як виплакалась, дак за все своє життя, здається, так не виплакувалась...

Тобто усе, кінець, вороття додому уже нема. Як написав був Томас Вулф. Й потому пізніші прозаїки повторили.

І так виразно уявилася мені покійна Демидиха, немов ось жива сидить передо мною на порозі своєї неіснуючої, стертої з лица землі хати.

Демидиха явила світові прекрасний героїчний взірець, як треба за хутір триматься.

Років із тридцять після Демидової смерті прожила вона у маленькій халупці, що примостилася у ріжку під ліском на границі двох сільрад, двох колгоспів, а колись і двох районів.

– А для мене границі нема, – казала Савета. – Для мене однаково, що Совецький Союз, а що Гамерика...

Мала на увазі, що і там, і там по ровах траву серпом жала, радіюгою до хати носила та на сіно висувувала. Це ж треба було корові самотужки усе наносить. Помочі – ніякої. Пенсії Демидиха не одержувала, бо Демид до колгоспу не пристав. Гіндусом так і помер, тобто до

кінця вистояв. І Савета так само. Не під законом чи беззаконням, що його запроваджено було в краї, перебували вони.

Самій їй треба було і дров наволочить, і нарубать. І води від дальніх сусідів наносить, ближніх не було. Або із снігу узимку води собі натопить. А що їй казати. Життя самотньої людини на глухій хуторі ув епоху розвинутого соціалізму – це подвиг у буквальному розумінні.

Але була у вісімдесятир'яохлітнім житті Демидихи одна ніч, повна високої душевної напруги, великого труда і небувалого переляку. Драматична ніч була.

Жнивної пори це трапилось. Як тільки комбайни віддалились, денна утома улягалася («Божий день потух, – по селу отару розігнав пастух»), й висока місячна ясність зависла над краєм, взяла Савета Демидиха радіюгу та й пішла на хотинську сторону соломи набрать. Ось радіюгу на стерні розіслала та й озирнулася довкруги. Тихо. Ясність місячна висока молочна. Чудно так. І на душі чудно. Й ліси, і гаї чудувалися. Аж про безпеку забулася, про обачність. Шелестить, шепоче солома, як вона її на радіюгу укладає.

Аж не зогледілася, як бригадир перед очі став, невідь і звідки взявсь. Як привид, як мана. Стенулася із переляку Савета. Радюгу відібрав. Ще їй наказав у конторі на ранок бути. І пригрозив, що узавтра прийдуть її оббирати.

Затужила сильно Демидиха, аж доокіл ясний зблякнув, похмурнів. Не на жарт перелякалася. Їй стала рятувати найцінніше, що могли би наїзники забрати. У неї на дворі уже стояла припасена раніше копиця сіна і копиця соломи. От і заходилася вона другою продріявленою радіюгою із двору да в посадку поміж сосонок той скарб неоцінений переносить. Цілу ніч, як бджілка, трудилася. А як дніть почало, то й попленталася Савета за п'ять кілометрів стежкою, дорогою до колгоспної контори.

Бригадири, інші начальники сходилися, прочумлювалися від учорашнього котрі перепую, всідалися на свої завчені місця. І Савета збоку притулилася. А що вже буде. Жде. Серце в п'яти перекочувало. Голова усівся. Лицем своїм перед лице усіх інших.

І тут бригадир першим слово взяв та й каже:

– Я прошу сили, щоб їхати да Демидиху за її проступок обібрати...

Слухають його усі. А голова і навстріч йому слово:

– Ах, ти ж, безсовісний! А що в неї оббирати є?! Віддай їй радіюгу!

Аж заносилось Саветине серце од неочікуваної несподіванки, аж радість усмішкою на лице пробитись не може од раптовості душевної переміни.

Але і це ще не все. Відтоді учинив той голова, що коли колгоспникам наділи травь на лузі давали, то і для Саветиної корови п'ять соток виділяли. Їй треба було тільки косаря знайти та відробити. Та привезти. От і все.

І так щоліта потому. Як пора сінокосу наставала, то сам голова, проїжджаючи дорогою, зупинявсь навпроти Демидишиної хати та й кликав:

– Шукай, Савето, косаря... Уже траву ділять.

І Савета внутрішньо тихо раділа з того, що її корова от хоч під малесеньким а захистом. Щось схоже, ніби у закон якийсь вводилось.

А той чин голови незвичний, не типовий для колгоспного руху, скоро рознісся пославкою поміж людьми нашого краю. Щоправда, дехто вбачав у тім, як показ, як упереджений замір про себе престиж створить, пославку пустить. Але як би там не було, але факт є фактом. Із пісні слова не викинеш. Тим більш, що ні Демидихи, ні голови уже нема серед живих.

А тепер от і на папір попросивсь той давній епізод. Щоб не казали управники, що тільки одне темне на папір і проситься, як заведено поміж ними говорить.

Я сидів на порозі Батькової хати та й спогадував. Але сльози ув очах не зібралися. Я іще згадував про свою колишню розмову із дядьком Левком. Коли уже Батько померли, так якось зустрілися ми були із дядьком Левком у центрі села. Та й став він мене розпитувати, як міркую я собі далі жити. Я же сказав, що триматимусь клаптя землі, городу тобто, «до перемоги», бо без

городу пропаду.

Левко тут і замисливсь. А по павзі питає:

– Ну, а коли ж «победа», по-твоєму, може статися?

– А коли підвалини із хати розбиратимуть, – відказав тоді я.

І от тепер подумалось, на призьбі сидючи, чи вже не настав отой момент. Мій час настав.

Ще чомусь згадавсь дядько Михаїл. Як він розказував був мені.

В одного віруючого, коли арештовували його, так трус сильний, обшук робили, що де лежить облапували й забирали. На духовну літературу з похиттю неймовірною накидалися. Дві Біблії вилучили. Лежить собі книжка, а вони на неї, якби вовки хижі на ягня беззахисне, накидаються. Аж коли вже перенишпорили по усіх закутках та шпарках, то тогді тільки із хати віддалялись стали, і віруючого того ведуть, як арештанта. А він же до них і каже, промовляє:

– Ще одну Біблію забулися взять...

– А где, где она?! – тут же й спохватилися, назад ціль спрямовувать зібрались.

– А тут... У серці у моїм... – правою рукою вказав сей бранець на свої груди.

Тільки руками розвели.

– Іш-ш ти! Ішшо шутіть собіраєшся... Ти, брат, не тово... – і оден з конвоїрів вказівним пальцем покрутив з правого боку чола.

Самого ж Михаїла прийшли забирать ясного Передвеликоднього дня, коли тепло неухильно прибувало й цілий світ цвів-розцвітав на очах буквально. Так весна відкрито у права свої вступала.

Коли посадовили Михаїла на підводу та до Байчури везли, сто кроків од хати, може, і од'їхали, як Казаков ударив арештанта в лице («Вдарив революціонер...»), дак усі до одного, які ще були, зуби з рота Михаїл і виплюнув. Такий висококласний мордорот, скуворот був сей Казаков. Що од природи дар в окресленім ділі мав, а що у вишколі здобув, а що і власним досвідом осягав.

У вину Михаїлові поставили те, що він проповідував американське царство, як і доніс первісно та свідчив на нього оден підставний одновірець.

Михаїл тільки осміхнувсь беззубим уже ротом:

– Царство Боже я проповідую, а не царство американське.

І на тім стояв затяго, терпляче зносячи тортури. Мабуть, і спеціалісти побачили, що змінить, навернуть його в інший бік марна справа, не такий се горішок попавсь, та й укинули забраного в Ленінграді в психіатричну лікарню. Не відпускати ж його додому.

Кажуть, над ним там робили досліди, якби це робив сам академік Павлов, випробовували на нім дію нових ліків.

Привезли Михаїла в село двоє ленінградських санітарів похмурого серпневого дня 1956 року, коли низькі олов'яні небеса розсіювали над землею передчуття осені. Та й скинули біля сільради, якби поліняку, затребувавши, щоби хтось із ближнього чи дальнього роду розписався. Розписатись знайшлося кому. Але не всі односельці упізнавали Михаїла. Був се маленький сивий дідок, якби лантушок лежав на моріжку біля сільради. І не говорив. Німий став. Мову відібрало.

Спершу узяли Михаїла до Левкової хати, а потім покликали, і наш Коля привіз його на хутір.

Щось зо два роки виходжувався Михаїл удома. Влітку дні проводив у садку, на підвішеному поміж яблунями гамаку вигойдувався, а взимку – на печі. Йому і пенсію яку то виплачували.

А потім став оклигувать. І заговорив. Мова вернулась. І як заговорив Михаїл, то неслава пронеслася хуторами й селами нашого краю, ніби Михаїл занімів був нарощне, щоби пенсію одержувать. І дотепер на язиках та версія живе.

Але я собі міркую, що не міг Михаїл притаїтись. Бо хто бував у тих лапах, то знає, що там такі речі не пройдуть, там звук із груді а видобудуть. Справді, щу то було трапилось із ним, або жажнувсь, та й мову одняло, або від ліків теж таке можливе. То тільки злобник чи наївний може

супротивне розсуджати.

Як тільки мова повернулася до Михаїла, як тільки заговорив він, так одразу із нього пенсію і зняли.

Але Михаїл очунав капітально, і прожив без жадної пенсії ще довгих тридцять літ. Був се дідок міцний та енергійний як у трудах, так і в проповідях. Держав худобу, живність різну, трудивсь, не покладаючи рук, косив на полігоні сіно за десять-п'ятнадцять кілометрів і з великими трудами таки привозив його додому. Місцеві управники борюкалися з ним, учиняли на нього гоніння. Переорювали тракторами города, забирали живність, обкладали штрафами, брутально погрожували, і взагалі поводитись із ним брутально. Але самого не забирали уже більш.

Дядько Михаїл інколи розказував мені про свої поневіряння у Ленінграді. Запам'яталося, як він говорив, що коли шматочок сухарика покладеш до рота, і він одразу тане в роті – то це ще добре, а коли покладеш сухарика в рот, а він уже не розтає – то це гірше вже, погано. Й говорив про те так виразно переконливо, що не йняли віри йому не можна було, тобто вірилось, що спізнав він і те, й друге на власному язичу.

Із того жовтого ленінградського дому Михаїл виніс органічно вивірену неприязнь до лікарів. Коли говорив, що декотрі слідчі і то кращі за лікарів. Не знаємо, чим могли догодить Михаїлові оті декотрі слідчі, але його неприязнь до лікарів була доконаною. А він ніколи і не звертався до них за усе своє подальше тридцятилітнє життя.

Помер дядько Михаїл у 1986 році, уже після Чорнобиля, обійшовши перед тим, провідавши усіх своїх ближчих і дальніх родичів. За два дні до смерті голова сільради виконавцем передав йому повістку, щоби Михаїл негайно сплатив черговий штраф. У грошовому виразі Михаїл штрафу не передав, але написав голові сільради листа, вклав його у конверта, заклеїв та й передав виконавцеві, щоби той вручив адресатові. Се тайна, що у тім листі написане було, – про це тільки наш колишній голова сільради знати може. Бо через два дні Михаїл помер. І було йому вісімдесят і чотири роки від роду.

В останні роки свого життя Михаїл не раз говорив, що він уже днями наситивсь, тобто, що перехід до вічності йому не страшний. А от коли помирав, дочка Ганя розказувала, то упав навколішки і ревно моливсь про продовження своїх днів. І се – також тайна. Її хіба словами у Гефсиманії мовленими, пояснить тільки і можна: «Отче, як волієш, – пронеси мимо Мене цю чашу!» (Євангелія від святого Луки, гл. 22, вірш 42).

Як тільки діткнулася до мене звістка про Михаїлову смерть, так я зібрався і пішов побачить. Михаїл лежав якби живий. Пульсування його енергії тільки зостановилось.

Над ним читали псалми і говорили про подвижницький тернистий шлях небіжчика.

А оден молодий ще одновірець приблизно отак говорив, нагадавши, що життя людського сімдесят, при великій міцності вісімдесят літ, як і сказав був співець псалмів Давид.

Коли молода людина двадцятип'ятилітня умирає, то це зелений колосок, який тільки що висипавсь із стебла. Коли п'ятдесятилітній помирає – се колосок, який дозрівать почав. Таких колосків, природньо, ще жалько, коли стинаються вони. Нашому ж братові уже вісімдесят чотири роки. Се достиглий колосок, який серпа просить. І от жниво настало.

При цих словах погляд мій упав на упокоений прах дядька Михаїла, і у цім моменті він і на правду видався мені достиглим колоском на світовій ниві життя.

Місцеві власті насторожено зустріли навіть Михаїлову смерть. Рідним не давали машини для перевезення праху із хутора на цвинтар. І тільки коли рідні сказали, що повезуть небіжчика через усе село тачкою, машину все-таки дали.

Але похорон був багатолюдний. Наш хутір не пам'ятає такого багатолюдного похорону, якби ховали дуже видатну людину. І це ізнову викликало у властей насторогу. Приїхали і попередили, щоби усе було тихо, щоби по дорозі псалмів не співали, а тільки у хаті і на цвинтарі.

Як правило, мертвий неугодник уже не страшний управникам. Але управники бояться того

резонансу, який може викликати смерть неугодника.

Випадок із Михайловими похоронами також потвердив цю давню, вивірену історією істину.

А той останній штраф, накладений на Михайла, так і залишився несплаченим у грошовому виразі. Спершу його відслонили похорони. А відтак почалася нова смуга життя. Й усі управники, гонителі на віру й атеїсти несподівано стали, поробилися ревними прихильниками віри. Тепер усе стало залежати від конфесій. Таке слово раптом увійшло в масовий науково ужиток. Як правило, управники та колишні атеїсти стали ревними поборниками тих конфесій, де би проповідь у нашій краї проводилась цілковито російською мовою, а сама конфесія була підпорядкована до московського владики. Й на тім ґрунті розгорілися нечувані раніш баталії й побойща. А отець Адам, кажуть, став переконувати прихожан-краян, що Господь не приймає їхньої молитви рідною мовою, бо це мова сатанинська.

Ізнов спогадувавсь дядько Павло. Яку він мені зичливу пораду давав, коли я із отого жовтого сумнозвісного дому, вважай, із світа того, повернувся був:

– А тепер сиди вдома та й мовчи. Кажі кожному, що не тільки пишати, а й читати не вмієш. Букви жодної не знаєш. Тоді одстануть.

Ах, дядьку, наївний дядьку, якби ж то не так. Сей тяжкий гріх вовік вони не прощають.

А іще дядько Павло, пророкуючи майбутнє, часто говорив, що настане такий час, коли позаростають морогом та терном дороги, і буде хліб дорогий. На увазі малось, звісно, що тоді хліб іще дешевий був, – по 14–16 копійок за буханець. А у довірчій розмові з кимось із близьких родичів, чужих та непевних людей дядько Павло остерігавсь, Саші нашому, наприклад, він завжди радив: «Ти но май хоч два мішки закопаного жита і бідон горілки». Сього його напучування була велика тайна. І дядько Павло виказував її ближнім і найдовіренішим рідко, хіба при великій вже п'янці та глибокому оп'янінні.

Про жито його напучування мені зрозуміле, осяжне і тоді було, і тепер. Щоби від голоду порятуватися в скрутний час. Що ж до бідона горілки, то я і тепер в умовах неухильно в'ялопливучого, науково обґрунтованого довготривалого голодомору збагнуть не здатен, чим да може вона надто істотно зарадити у тяжкий час. Але й на те, треба розуміть, мав дядько Павло які то свої, йому одкриті проглядування. На жаль, сю тайну він забрав із собою в домовину, коли несподівано помер восени 1972 року.

До уваги треба брати і те, що був дядько Павло самогонником, і околотошному акуратно сплачував мито – трьохлітровий слоїк горілки щомісяця.

Аж одного разу прийшов до нього околотошний та й каже: «На вас, дядьку, поступив дуже тяжкий донос, я мало золотих погонів і зірочок не лишивсь через вас. А тому чотири наступні місяці даватимете мені по три слоїки щомісяця. Дуже дорого стоїло мені вас виручати та покривати. Сильно я стратився».

Але тільки-но околотошний двері за собою зачинив, як дядько Павло покрутив рукою правого вуса та й посміхнувся тихо до дружини своєї: «А бреше, собака...»

Ось ізнов затим рядки із останньої публікації у місцевій газеті над очі біжать «Наче натякають: «Забирайся звідси, бо ще й не таке буде!»

А й справді, що ж то іще має бути. Не проглядується. Уява наша не розпросторюється. І яку би картину не намалювала вона, то супротивна сторона у перспективі завжди більш винахідлива. Бо якщо, до прикладу, уявиш ти, що вони сплять цю нещасну хатину, то у їхнім арсеналі уже таке не раз бувало, і в замислах, і в замірах своїх вони виношують уже що то друге, до чого твоя уява сягнути неспроможна.

Але свідомість повсякчас перебуває у напрузі того очікуваного. Й у таких умовах, звісно, не до творчості. Тим більш, що й усіма іншими ти зоставсь відторгнутий. Й родиною відторгнутий. Як правило, у таких випадках всі поскоріш відхрещуються. Це ж не двадцять п'ять років тому діється, а тепер, у новітні часи, коли од велемовності у багатьох аж забиває дух. Наша верба найкорчакуватуватіша. Наша демократія найдемократіюватуватіша. А про слонів наших, то вже й говорить нема чого.

Уява проте витворює різні видива. Й така картина мені уявилася. Що ось здирають із мене в моїм ріднім краї останню латану одіж та й ведуть. А односельці, котрі й управники, розлягаються зо сміху:

– Оно вельможа іде. Довчивсь! Так йому і треба.

Але от нараз низькі осінні хмари, якби овна овеча, розступилися, й визирнуло сонце. Осіяло все навкруги. Засвітилось довкілля. Хутір увесь. Й благість така невимовно несказанна тихо лягла на серце. Прощальна, може. «Світе, тихий...» Й усі ті заміри супротивної сторони такими здрібнілими, мізерними у тім світлі показалися. Що ані відпрошуваться, ані відмолюваться у них відпала потреба.

І вірші із пам'яті один за одним ішли, рухалися у буквях, якби на екрані.

Молюся, Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану,
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани!

грудень 1994 року.

4. Ознаки минулого часу не реставруються (Як передмова до неопублікованої статті «Першовікриття особистості»)

Стаття написана у 1984 році на замовлення одного молодіжного літературного журналу, як критико-бібліографічний огляд книжок серії «Уславлені імена» видавництва «Молодь».

Невдовзі редакцією журналу вона й була підготовлена до друку, навіть набрана, і мені запропонували вчитати верстку. Для мене то були скрутні часи щодо виживання, так само як і часи теперішні. Вичитуючи тую верстку, я лелівав надію на хоч якийсь підрібок, що ось гряде, не за горами вже.

Але сій моїй тодішній надії не судилося збутися. Скоро мені сказали, що стаття до друку не піде. А про причини не сказали, хоч я і допитувався. Огірчений отаким поворотом подій, я попрохав (ах, яка це жахлива річ: усе життя перебувать в статусі прошака!), аби мені виплатили хоч гонорар, раз стаття уже й не піде, адже це передбачено і юридично, коли верстка є. Але і у тім моїм проханні відмовили, посилаючись на теє, що хоч воно і юридично передбачено, але із редакціями заїдатись не слід.

Я так і учинив, як мені порадили, тобто не заїдався.

Але тоді я був іще попросив, щоби на пам'ять («на памйонтку») мені подарували верстку тієї моєї статті. Це моє прохання люб'язно уважили. Папір тоді іще не був гроші. Та й гроші тоді іще не були папером, казетою.

Довший час тая верстка зберігалась у нашому родинному осідку на хуторі. Її, здається, навесні 1992 року, коли ветхий наш осідок вперше люто розбили, забрали, викрали тоді й первісний варіант роману «Дорога до матері» (більш 700 сторінок). Удруге сильний напад на многостраждальний наш хутірський осідок, брутальну акцію вандалізму учинили в серпні 1994 року. Це був іще лютіший напад. Ніяких рукописів там уже не було, та й взагалі майже нічого не було, стара хата розвалюється. Але рукописів шукали. Де книжки й клапті паперів – там ретельно нищпорили. Дубову підлогу в коморі ізнов зривали. Схоже, що шукачі рукописів мали досвід у своїй справі, знали, де тії рукописи можуть бути закопані.

Рукописів не знайшли, так шкоди наробили. Кажуть, Ніцше складав свої рукописи у залізні сейфи і дав був наказа на випадок пожежі в першу чергу виносити, рятувати ці залізні скрині із рукописами, а потому уже все інше.

А яскраво жовто сонячного дня (бувають же такі умиротворені спокійні дні осінні, як передчуття вічності) 3-го жовтня 1991 року у Калінінграді (колишнім Кенігсбергу), коли я

милувався поодинокими уцілілими класичними спорудами й подивовувався, які класично поважні тут і дерева стоять, біля могили Іммануїла Канта на вражальному тлі руїни із червоної цегли, хтось мені розказував про чемоданчик Канта, що його ніби знайшли чи іще тільки мають знайти біля Будинку Лісника на околиці міста, де любив прогулюватись філософ, що за його кроками можна було годинника звиряць, наче за п'янням півнів, – що ніби в чемоданчику тім і рукописи були. Але про те все детальніш тільки сам Лісник розказати може.

Почуте загострило мою цікавість. Заінтригований ним, я і спрямувавсь був до Будинку Лісника. Але поки чекав автобуса, а ще й поки їхав у нім, почало темніти і геть стемніло. Ув автобус усе частіш почали вносити «в дупель п'яних», що безвільні були вже, як слід, членороздільно й матюки гнуть багатоповерхові, а лиш стомлено шварготіли.

– Це дачники, – казали.

Уже дачні місця пішли. А за вікном автобуса темінь середньоосіння густа і манливо тиха. Романтично загадкова. Й мені відраяли сходити біля Будинку Лісника. І сам я пострашивсь пірнати у таку темно густу загадковість.

Тим же автобусом й повернувсь до вокзалу. Але тайна Кантового чемоданчика стала іще манливішою.

Усе, що пишемо, несе у собі печать виразного й не завжди вловимого духу часу, і якщо воно, за вашим розумінням, да щось містить, то чи треба знімати із нього ознаки притаманного йому часу.

А той дух часу не завжди теплий, але як часто буває гостро жорстокий, як вітер із моря в непогідь. У такі часи найтяжче писати на замовлення. Офіційний видавець обережний, і сам себе редагуєш. Як йому догодить. Щоб і сіно ціле зосталося, й вівці ситі були. Ах, які там вівці, гінши звірі ув овечій шкурі хіба. Але щоб і мисль своя якась кволенько пульсувала, хочеться.

Проте такі утвори згодом також не полишені певного значення, як свідчення вочевидь характеру й духу того часу, минулої вже доби.

Здається, академік Жирмунський писав був, що після котроїсь то із французьких революцій у французькій армії вояки сильно голодували. Але в листах до рідних їм заборонено було писати про той лютий голод. А розказати про голод кожному он як хотілося й нетерпеливелося. Се може зрозуміть тільки той, хто сам в стані голоду перебував.

Але цікаво було потім перечитувать ті жовнярські листи до рідних, як удавалися вони до найрізноманітніших вишуканих алегоричних форм, щоби про свій голод натяками переповісти дорогій родині.

Та пощо нам французи. Он і наш земляк оден ув останню велику світову війну був щез безвісти. А через двадцять п'ять год, коли вже лунала мелодія «за того парня», й по буфетах також, із Франції до родини звістку подав, аж у Франції опинивсь. Хіба не дивно: хутір наш і Франція. Ще й посилки став слать. Американські хустки тернові. А коли у листі до нього поспиталися, чи не хотів би він на хутір свій приїхати да з родиною побачиться, то відповів той землячок алегорично коротко:

«Я би й он як рад на хутір свій приїхати да з родиною побачиться, але мені іще рано, не пора із Левком Безверхим зустрічатись».

І тут згадали вони іншого свого хуторянина Левка Безвершого, котрий уже біля тридцять год у сирій земельці лежить. І все пойняли. Дорогб далека кровиночка їхня іще жить хоче. Хоча що то за житка у далекій Франції, без рідного хутора. Але життя є життя. І се завжди ліпший вибір, аніж смерть на хуторі. Так принаймні вони пойняли, і вже більш ніколи в жодному листі свою далеку дорогу кровиночку в гості не запрошували.

Коли писалася оця стаття на замовлення, багато чого із царини окресленої проблеми авторові не було й не могло бути відоме, – аж тепер доходить воно до нас, як і все інше. І якби це писалосся тепер, то автор припасовував би до своїх розмислів і міркувань інші взірці із царини названого жанру. Але то могла би бути вже інша стаття. Хоча багато чого із тодішніх міркувань для мене так само сучасні в осягненні предмета і тепер. Отож, чи й варто осучаснювати давні

5. На поклик одного оголошення

Перед Новим Роком мій погляд упав на оголошення, що було гарно видрукуване й порозвішуване на кожному стовпі. Та й затримавсь на ньому:

«Дуже вигідно і своєчасно. Усім, хто бажає заробити протягом короткого часу 600000 карбованців і більше, комерційна фірма пропонує тимчасову роботу.

Умови праці

1. Розповсюдження рекламних етикеток в поштові скриньки житлових будинків у будь-якому регіоні м. Києва в необмеженій кількості з прогресивною оплатою праці.

2. Загальний обсяг робіт обмежений.

Видача роботи 2–3 січня».

А праворуч ще й доріжка, стежечка намальована, яким побитом до тієї фірми втрапить. Й контури фірми самої.

Дочекавшись означеного числа, я прокинувся раним рано та й поїхав собі, щоб чергу захопити. Загальний обсяг робіт обмежений.

Офіс фірми тієї упізнати не трудно було. Біля дверей, трохи поодаль, уже стояли люди. Погляди їхні ніби відсторонені, ніби у простір у себе заглиблені, а все ж перетинались на отих манливіх дверях. Коли вони відчиняться?

Був се народ в основному бідовий. Старші, молодші були, молоді матері із дітками, за руку тримають. Лиця схудлі, жовті, прозорі, як кордони поміж республіками СНГ, очі одчаєм світяться. Одіж, правда, на кожному акуратненька, хоча і блаґенька.

Й прибувають усе, прибувають. Роботодавця ждуть. Ах, які ці дві речі дражливі у нашій справжній і постреальності – це чекати і наздоганяти. Так невимовно нетерпеливо хвилини тягнуться, волочуться, а не біжать.

З півсотні, може, уже, а то й більш душ зібралось. Бідовенький усе народ. Але акуратненький у блаґенькій одежі своїй постсоцреалістичного покрою. Сумирні. Це не збирачі пляшок якісь там тобі, де конкуренція смертельна іде. Оден зух на Майдані Незалежності пиво п'є, голову д'горі перекинувши, горло пляшки у своє горло всмоктає, а по боках вже п'ятеро ждуть. Аж тут шеста бабця з костуром, наче післанець невідомого чогось, із'являється, та й порепаною рукою буквально вихоплює у молодика пляшку із його власного горла. На подивування цілому світові. Що аж ті п'ятеро охляло отетеріли.

Се народ не такий. Тим більш, що й мова тут про збирачів заходить. І оден молодик, але підтоптаний, із виду, нормами постсоціалістичної дійсності скептично промовляє:

– А це вже остання стадія, щоб іти пляшки збирати.

– Хай Господь милує... – і чийсь жіночий голос невизначеного віку із товпи проривається.

Й інші, по лицях видно, брідливо одвертаються.

А часу не спинить. Він все одно неухильно рухається. І неодмінно вперед.

Ось стрілки годинника вже й до десяти зблизились. А роботодавця все нема.

Хтось із бувальців у товпі об'являється, із тих, що Крим і Рим уже пройшли, хоча мідних труб іще не сягнули. Й вони оповідають розпочинають, вони вже тут піднаряд брали, і кажуть, що це не дуже, а поки порозносиш тоті папірці, то ухвойдаєшся добре. Да поки ще вечорами «отчот» напишеш, то й тиждень повний мине.

Прислухаюсь до оповідей тих людей, і надії мої бадьорі блякнуть.

Вже й десята давно минула. Час понад обіцяну норму вже давно минув, і ніби побіг він тепер трохи швидше.

Але ось і роботодавець іде. Його іще не видно для перваків, але випромінювання його ходи

доноситься – то бувальці його віддалеки запримітили та й настрій вінця чекання рознесли.

Нарешті з'явивсь і він. Роботодавець. Стрункий підтягнутий молодик. Лице східне. Аж із того он, либонь, далекосхідного краю, де буряти й монголи на маленьких станціях і полустанках стоять та й горішки маленькі кедрові у шишках і осібно вилущені продають. Попрорізувані осокою оченята косі з-під окулярів зирять невинно.

Став сей ужондовець коло дверей офісу свого, й народ перед ним півкругом щільним поближче притисся. Кожний слово його ловить приготувався – щоб не прогавить чого.

Молодик говорив тихо, носом все дихаючи. Так тихо у ніс говорять ті, що опанували методу дихання за доктором Бутейком.

Таки так. Фірма справді займається популяризацією відомого методу. Тобто, що дихати треба не киснем, а вуглекислим газом. Суть, вірніше, не в кисневі, а у вуглекислому газіві. Як я був собі наївно зрозумів колись із прослуханої лекції.

Відновити дослівно сказане молодиком, звісно, уже неможливо, як неможливо двічі увійти в одну й ту саму воду. Але говорив дуже логічно, послідовно і виразно. І суть його зводилась ось до чого.

Увесь великий Київ, за оцінкою фірми, поділено на 190 регіонів. Кожен регіон має свій код. Ви вибираєте чи вам пропонують відповідну ділянку житлових будинків у певному регіоні. Завдання: ви маєте вкинути у поштові скриньки 5 тисяч рекламних етикеток, тобто запрошень відвідати лекцію з методи доктора Бутейка. В кожному скриньку – одне запрошення. На кожному папірцеві маєте зазначити код вашого регіону. Списати всі будинки, які ви обійшли. Зазначити години і хвилини, коли почали і в якому будинку вкидали у поштові скриньки етикетки і коли скінчили. Також години і хвилини.

А коли вся робота буде завершена, тобто усі до одного папірці порозкидувані, треба написати детальний звіт. Здати його до фірми і чекати.

І от коли на усі 5 тисяч запрошень відгукнеться хоча б 2-3 чоловіка й прийдуть на лекцію з методи доктора Бутейка, вам нарахують 200 тисяч карбованців. Мінус 21 відсоток оподаткування. До виплати на руки тобто 158 тисяч карбованців. Отже, докладаєте іще дві тисячі та й вісім буханців хліба ваших. Коли ж прийде на лекцію 5,7, 9 і т. п. чоловіка – на вас очікує відповідний прогрес.

Добре. Але зворотній бік медалі. На лекцію не з'явилася жодна душа. Не впадайте у відчай. Вам удалині іще можуть посміхатися ваші 158 тисяч карбованців. Але це вже не так просто.

Буде створена поважна комісія: Ваша безпосередня присутність у тій комісії обов'язкова. Комісія обійде усі будинки, у скриньки яких ви вкидали запрошення, опитає мешканців, і якщо буде встановлено, що ви виконали своє завдання сумлінно, за висновками комісії, вам нарахують 200 тисяч карбованців, але ви одержите сей гонорар уже пізніше. Якщо ж комісія потвердить, що ви працювали несумлінно, на вас чекає штраф у розмірі... 10 доларів США.

При цих словах біля очей молодика з'явилася лукавинка. Й крізь окуляри посилала своє випромінювання у світ.

І тут я відчув, як холод, мерзлякуватість якась пронизує наскрізно мої ноги, а відтак ціле єство. Надворі прохолодно, і більш як годинне стовбичення перед дверима фірми остуджувало послідовно неухильно. Але гріла надія. І от тепер, коли надія стала розвіюватись, а відтак шезла цілковито (я іще змирився б із обсягом тієї роботи, але погроза десятидоларовим штрафом доконечно розбила мою надію), холод і заявив про себе у натуральнім своїм вияві.

Подумав я, йдучи назад до метро, і завважив, як багато у житті людини важить надія. Недаремне ж кажуть, що надія умирає останньою.

Оглянувся, щоб попрощатись із тією дивною фірмою по впровадженню у життя прогресивного методу доктора Бутейка. І зір мій завважив, що від офісу зміюкою один за одним охляло рухаються люди. Молодші, старші. Чоловіки, жінки. Значить, і вони подумали, зіркували так само, як і я. Й рішенець той самий прийняли.

А зі спогадування уже бігло. Ото часто так. Як зіркуєш, подумаєш собі самотійно, а

дивись, уже іще хтось точнісінько так само подумав.

січень 1995 року.

6. У вічному гонінні

Ізнов (уже вкотре) ізгадується мені отой герой із книги новітнього російського клясика. Що він напередодні другої світової війни був звинувачений в антинімецьких настроях чи й виступах і відбував покарання в дальніх таборах.

Почалася друга світова війна, а сей бранець лихої долі відбував покарання за антинімецькі настрої.

Гітлер напав на Союз, посунув, попер у ритмі хвацьким безмежними просторами східньої сторони, по засніженім холоднім Підмосков'ю прогулювались німецькі тигри, а нещасник у глибині Росії, «во голубине сибирских руд», відбував покарання за антинімецькі настрої...

Завершувалась Сталінградська битва, витворювалась Курська дуга, і бойові дії розгорталися у Південно-Західному напрямі, а все той же в'язень відбував покарання за антинімецькі настрої...

Сурми і залпи звістують Перемогу, у новім театрі життя докорінно змінюється, перекроюється мапа Європи, а все той же бранець лихої долі відбуває покарання за антинімецькі настрої... Вічний бранець лихої долі – і нема йому прощення а ні на сім світі, а ні на тім чи й буде.

Щось схоже, як відлуння уже пережитого і збутого, відбувається і зо мною.

Випадково звинувачений ніби в українському буржуазному націоналізмові у середині 60-х років, мода на подібні звинувачення хвилями тогді по наших теренах перекочувалася, я одразу ж був підданий суспільному остракізмові, – і на цілі десятиліття відлучений від праці за покликанням і фахом. У безперервному гонінні, можна сказати, перебував.

Але театр життя змінюється, хоча усе ті ж, а й нові лицедії ролі свої грають, і лаштунки ніби переінакшені, і гра ніби нова, гра без правил, а гасла усе інакші ніби, діаметрально часто протилежні до тих колишніх.

Але тавро над моєю долею, раз позначене, тяжіє твердо і незмінно. А гоніння, схоже, ще й посилюється. Урізноманітнюються, більш вишуканими і тонкими стають його форми.

Як почали навесні 1992 року розбивать Батькову спадкову хату, коли і рукописа роману першого мого «Дорога до матері» (первісний варіант) забрали, так і по сей день зупиниться не можуть. У темпі поглиблювано злобнім. Схоже, що якби кожда публікація в періодиці о тім знущальникам моїм іще снаги у люті та винахідливості у засобах додає.

«Що вже було, а такого іще не було...», – сказала колись Палажка, як у табуні густім телятка по її городові переганяли. Але отакого, либонь, як нинішнього, ювілейного, завершального у столітті й тисячолітті року, то іще не вичворяли. Спогадалось. Се як нещасника одного о всім розпитували, а він нічого не пам'ятав. «А хоч у яким році ви живете, то знаєте?» – поспиталися укінці. «У ювілейнім...» – так і випалив раптово нещасник.

Вікно у старій хаті, де і без того усе розвалюється, вибили, і все чисто в хаті обібрали. Там і забирають то уже не було чого після стількох попередніх погромів. Але в кожного найбіднішого бідака, раз він іще тримається у цім хисткім світі, а до прожитку, до проіснування щось назбирається із часом, коли іще живе людина і слабе серце її б'ється.

Нічого, вважай, не zostавили. До нитки обібрали, і нитку саму з голкою забрали також. Голі стіни, що по кутках просвічуються, одні zostалися. Як здригуюче несподівано не раз крізь шпарки по кутках сонячну світову ясність завважаєш, що у простір хати відкрито входить. А за що не візьмись, до чого не кинься, за колишньою звичкою, то до рук не біжить, а від рук побігло. Жодного банячка, щоби їжу вбогу у нім зварити, жодної мисочки не позосталося. А які

відра, а які цвяхи, а які скриньочки, і боденьки котрі для сала чи м'яса ще Батькові стояли – усе чисто позабирано. А який мішок, а яке насіння городнє куплене, що на нім гасло видрукуване «Працюймо разом з нами!», а й своє вирощене, – разом із торбинкою полотняною без гасла з кухра виметено. А яка кварта була води напиться, а й слоїк котрий шкляний чи й шклянка сама – усе з місця зрушилось і попливло. Три кілограми соли було на маєтку, іще півслоїка літрового посеред столу стояло – ані дрібка соли в хаті не зосталося. Як у войну. Цукру не було, то й не забрали. Свій уже в організмі маю, від хорошої житки. Мо' якби знали, то висмоктали б.

Люстерко одне пощерблене, щоби не вроду свою розглядувати, а яка там врода у голодного старіючого інваліда, але щоб не порізаться, як голишся, – і те забрали.

І в клуні двері проломили. Да дрова сухенькі, що їх позиченою сокирою сам рубав, повикидали надвір, да собі додому коником повозили. У клуні і дошку якусь, і крука забрали, щоби води мутної із криниці, яка завалюється, не дождав витягти. Крук – це така тичка пряма довга, нею відро із водою з криниці витягають.

А й мило яке було, а й порошок для прання. І лямпу гасову, і каністру з гасом, що їх мені Степан подарував. Яке затишне лагідне світло лямпи гасової на хуторі. Це ж не те тобі, що «Дрожащие огни печальных деревень...»¹ О нім лиш спогад у пам'яті моїй тільки і зоставсь.

Коротше, і тимчасове літнє моє перебування у цім благодатнім колись осідку унеможлиблюється. Воно й без оцього такого саме по собі унеможлиблювалося. Але тільки одна унука сестрина, бувало, питається мене (усі інші люде думають собі, що і я чоловік і живу, як люде, раз серед людей ходжу, сновигаюся іще):

– А в тій хаті хоч іще теплої пори можна переночувати?

На що я завжди одказував ухильно:

– Да так собі...

Але якби тепер ізнов поспиталася, то відповідь у моїм осяганні уже визріває інакша:

– Да як сказати...

Два рябенькі полотняні рушники висіли у хаті на цвяху. Їх, пам'ятаю, у повоєнний час Мати наші ткали, а я цівки сукав. Одна нитка чорна, у відварі з вільшинової кори да котиків чорних фарбована, у рушниках тих своєрідну барву витворювала. Одного новішого рушника також забрано, другого старішого допоки зоставили. Як уже потому із позиченого відра води зачерпнув да лице промив, то й витертися до цього позоставленого рушника потягнувсь. А він обкаляним виявився. Ага, попався! Отак дурнів навчають! Сміється лукавий у віддаленні. «Та нехай собі як хочуть, вироготькують, хихочуть...»

Але і те іще не все. Одного пощербленого чавунного баняка вони все-таки зоставили. Також обкаляли його та й уставили із названим вмістом у піч. А піч і заслінкою прогорілою заслонили. Такий обід для мене приготували.

Ураз і спогадалося, що се ж подібної честі у нашім краї один тільки Пилип із сусіднього села удостоєний був. Але при чім тут я. Пилип се був міцний стоїк, жилястий як тілом, так і духом, що я і сліда його не вартий. Спогадував недавно дев'яностолітній наш хуторянин Семен. Що як поведуть вони наніч коней пасти, да як стануть у зухвальстві молодецькім борються, то жилястішого парубка над Пилипа і не було.

Й іще розказували. Як заганять, приневольоватъ до колгоспу стали у краї кожне живе дихання більшовики, то Пилипа так колотили, як нікого, що аж під себе нароблював, а потому власні відходи заставляли їсти.

Але то був міцний горішок, тверда кріпость, не взята більшовиками («Нема такої фортеці, яку б не взяли більшовики»), три роки у Пустомицькому лісі в курені спасався, і зимував там, а до колгоспу заяви не подав, не вибили із нього, так і звікував гиндусом, до кінця вистояв, то, може, і спасся, і на автобуса чи машину ніколи не всідавсь, а все пішки власними ногами світовий простір долав, і за п'ятнадцять верстов носив мішки до Містечка із плодами власного саду.

Пилип – се вибранець, що я грішний і ступня його не вартий. Багато званих, мало вибраних.

І знову ж таки, при чім тут я, щоби такої честі удостоїтись?!

А якщо і заїкнешся кому, то у відповідь, як про звичне, почувеш. Мовляв, у краї, як і в цілій республіці («Одному – бублик, другому – дірка від бублика: оце і є демократична республіка...»), триває кампанія по заготівлі металобрухту. І в багатьох мешканців, в усіх самотніх да незахищених наших поселян хати порозбивали, да банячки, да миски, да каструлі, да залізне усе ужиткове повиносили, що ні в чому тепера і їжі зварить, і води нічим витягти, і кварта нема, щоби напиться. Поспішливо відкрили при місці три нових заготівельні пункти по прийому металу, і діти заготівельницькі кинулись одразу усі хати обшмонувать. Пам'ятники на цвинтарях на металобрухт зривають, поїзди й літаки, а й пароплави також, кажуть, скоро усі на металобрухт підуть, лінії високовольтні зривають, і умертвляються декотрі такі одважливці на них. Кампанія є кампанія, і вона потребує жертв.

Але нікого так під виглядом кампанії не чистили, як мене.

А й папірці найдрібніші усі переглянули, де б вони не лежали. Що наче у хаті й клуні аж десять ревізорів чи висококласних слідчих працювали повний тиждень. Такий рейвах учинили.

Десь на дні кухра закладені були два папірці, що на них я у вісімдесятих роках записував, занотовував, які матеріали були в середньоазійські газети відправлені, спрямовані, щоби порятуватися і у тодішнім виживанню. Тепер сі папірці із дна кухра покладені на стіл навидоці, і, схоже, що вони вивчались, якби щось компрометуюче. Да же і так все ясно, суду все ясно, і я сам до всього признаюсь. І услід за Кнутом Гамсуном можу повторити, що від жодного свого рядка я не відмовляюсь. Як і від тих рядків чи заголовків, що їх у мене самовільно позичають. Як і від первісної назви роману «Дорога до матері» із 60-х років, наприклад.

А іще забрали якісь книжки. Велику гарно видану й ілюстровану книгу спогадів російського співака Федора Шаляпіна забрали, томики віршів А. Фета і Ф. Тютчева забрали. Цих двох поетів я завжди любив читати у тихому надвечір'ї, сидячи на ослінчику посеред двору. А у Федора Шаляпіна любив читати, де він описував, як бачився співакові із далекого Парижу один момент пережитого, коли із первісної російської глибинки він кіньми у туманній поранковості їхав на станцію гостей зустрічать.

І книгу «Переписка Бориса Пастернака» забрали. Ах, вас цікавить листування Бориса Пастернака?! А чому ви ним за життя не цікавились. Хіба молоді, да юні, да невірслі, да ненароджені мо' іще були. Тоді звісно.

У перших днях після побаченого усе зустрічному кожному нетерпеливилося про оказію нагадать. Хтось поспівчуває, наче від серця, а наче і удавано. Хтось порадить не нав'язуватись, а на Посьолку і сказали:

– А шо ж ти, Гандрею, хотєв?..

– А я нічого не хотєв...

– Ото то воно...

І тільки оден Степан у селі сказав:

– Оно дух диявольський, позоставлений у тій хаті, то як перенести...

Тепер і позичити мені щось, квартиру чи миску не дуже зважуються. Ми б позичили, кажуть, але ж у тебе ізнов заберуть.

І усе те відбувається, звершується на очах ніби народу, на очах ніби його провідників і управників.

А вже коли у ясному травневому ранкові, таке ясне сонце у році активного сонця, ішов до сусіднього села, із яким в'язались світлі спогади шкільного дитинства, прихистку у приюті шукать, на підході до села металічний тризубець стояв, на металобрухт іще не встигли здать, і напис нагадував, що селу – 400 літ, у Пилиповому білопінному садку чиясь двоповерхова кам'яниця стояла, то ізнов спогадався мені отой герой із книги новітнього російського клясика.

Вічний вигнанець. У вічному гонінні.

6 травня 2000 року.

У СВІТЛІ СПОГАДУ

Повість-есе

Бувають у житті такі якби запрограмовані передбачуваності. Що коли із висоти сьогоdnішнього дня поглянути, дивитись, то усе минуле наше, аж до найдрібніших подій у нїм, видиться, проглядується у суцільнїм ланцюжку чїтко взаємопов'язаним, обумовленим закономірністю.

Але чи не про таку ось закономірність і Борис Пастернак писав, мав на увазі, коли, уражений інфарктом, власне життя проглядував:

«Я оглядував своє життя і не знаходив у ньому нічого випадкового, але одну внутрішню закономірність, що готова була повторитись.

Сила цієї закономірності відчувалась і в настроях цих миттєвостей. Я радувався, що при влаштуванні у лікарню потрапив в загальне смертельне вариво переповненого важкими хворими лікарняного коридора уночі, і складав подяку Богові за те, що у Нього так підбрано сусідство міста за вікном і світла, і тіні, і життя, і за те, що Він учинив мене художником, щоби любити усі його форми і плакати над ними від торжества і радості». (Із листа Бориса Пастернака до Ольги Фрейденберг від 20 січня 1953 року).

А й і кожне людське життя якщо оглядувати, проглядувати по перебігу подій і стрічей, то як ці події у нїм переплетені, взаємопов'язані, та розгорталися ніби за наперед запрограмованим сценарієм. Що кожен крок людини у нїм мав бути саме таким, але не інакшим. Бо якби хоч один крок був інакшим, то це було би вже а зовсім інше життя, й інша доля.

Як і я собі пригадую. Коли у молодїм літі 1956 року, іще на мрію, на ілюзію рожево життя тоді заповідалось, уперше приїхав до Києва. Та й сидів у похмурості дня на київськїм вокзалі. І серед усіх численних, небачених досі, уперше забачених у молодому житті див великого міста як вирізнявало моє збуджено пульсуюче завважування, що тут у великїм числі особин заклопотано товпляться людські гурти. І у нас на хуторі люди збиралися у гурти, – якщо весілля,

забава чи сход на бригаднім дворі на Пудварку. Але щоби отако безперервними потоками снували люди – такого мені бачить іще не доводилось, і таке не уявлялось навіть. І як проходами та переходами на київськiм вокзалі снували сюди-туди ушвидчено люди, то я усе вдивлявся у їхні лица, видивляв їхні лица, і мало не в кожному такому лиці усе бачилася мені, впізнавалася яка то знана зі школи знаменитість. Оньо самий Сидір Ковпак пішов, оньо Михайло Стельмах, оньо, може, Максим Рильський, чи й самий Павло Тичина. Бо це місто – і їхньої присутності у часі місце. А оньо чи й не самий Олександр Корнійчук. Сей мені тоді чомусь найбільше у кожному переході являвся. Що аж сам подивовувався лукавенько. Що стільки Корнійчуків то уже не може бути, а й один – то хіба такий всюдисущий.

До відходу нашого поїзда іще залишався, бринів час, цілих півдня, і отой кореець чи бурят, осочиною очка попрорізувані, що приєднався до гурту невідь ізвідки іще в райкомі комсомолу, викликавши у моїм серці нез'ясовне подивування, а кожна незвичність завжди кладе на наше серце подивування, раптом запропонував мені поїхати із ним удвох подивитись кіно. Се так модно було тоді, у 50-ті роки, кіно дивиться. Аби-но що, то й «пішли кіно подивитись». Тим паче, що кореець чи бурят сей у великім місті орієнтувався вільно, як я на своїм хуторі.

І поїхали ми трамваєм чи тролейбусом. І було це не дуже далеко від вокзалу. І кінотеатр той називався іменем Чапаєва. Хіба таке забувається.

Потому ми сиділи у доволі просторій, затишній і розкішній подлук нашого сільського клубу залі. А на сцену перед початком кіно вийшла з-за лаштунків убрана у все суцільно чорне співачка. Та й зачала співать. Вона співала «Ніч яка місячна...». Потому – «Як ми любились...» Може, і ще щось співала, але запам'яталося тільки це. А фільм не запам'ятався. Назва кінотеатру тільки також запам'яталась. Потому ми іще стояли на високім пагорбі і милувались краєвидами за Дніпром.

Але не побігла тоді іще моя думка, що місце оце таке поблизу стане потому на довгі роки місцем і мого осідку. Передчуття, може, неусвідомлювано і виснуло надо мною, як проглядування долі. Що стануть ці пагорби, ці схили у центрі Києва для мене рідними і незамінними у світі.

У своєму житті я часто згадував те молоде літо 1956 року, коли надія іще окрилювала ілюзію. Якби на оглядини місця мого майбутнього осідку приїхав.

І той день у ланцюжку подій в перебігу життя усе ясніше бачився мені непроминальним. Яке усе у цім житті, аж до найдрібніших деталей, взаємопов'язане і закономірне, якщо із висоти пережитого поглянути да зіставити.

Хтось сказав був мені недавно, що у кінотеатрі імені Чапаєва для ветеранів безкоштовно кіно, старі фільми пускають, показують, ще й чаєм із бутербродом перед початком сеансу пригостити можуть. Як ветеран уже, а й за правом близькості я і пішов, подався, порипався, попхався на початку цього літа до названого кінотеатру на ласкавізну.

– Так-так, – наче ввічливо зацікавлено зустріла адміністраторка, ніби і я у цім житті іще щось значу, бо давно вже списаний. – І чаєм пригощаємо. І фільми показуємо. Але усе давні фільми. Довоєнні, воєнні фільми показуємо. Для вас же інтересно давні фільми подивитись? – запитально ізнов оглянула мене адміністраторка, а й з виразом таким, ніби і я якийсь слід у цім житті зоставив, і ще щось значу.

Після павзи вже:

– Тільки доведеться зачекати аж до жовтня. До жовтня у нас – канікули.

– А співачка у чорному перед сеансом тепер не співає уже? – запитав я.

– Ні... – осміхнулася адміністраторка.

– А колись співала... – згадав я.

– То було колись. Було, та погуло...

На стіні будинку я прочитав: «Старейший детский кинотеатр г. Киева носит имя легендарного героя гражданской войны Василия Ивановича Чапаева с 1937 года».

Й ізнов спогадалось мені молоде літо 1956 року. І думка зринула, побігла та й розростатись

зачала, думка про велику, незбагненну для нас силу взаємопов'язаності і закономірності у цій житті і в окремій людській долі. Як усе в ній пов'язане, припасоване чіпко, якби наперед запрограмоване, якщо із висоти пережитого, звершеного дивитись. Що ані кроку вліво, ані кроку вправо. «Крок вліво, крок вправо вважається... Зброю буде застосовано без попередження!» Навіть у такій невдалій, незвершеній, здавалося б, долі, як доля власна.

А вже інший спогад побіг да й розростається. Як я у свої шкільні чи й університетські вже роки, окрім заміток та нарисів, пробував і рецензії на нові книжки про радянську дійсність писати да розсилати їх по редакціях. За спрямуванням і пафосом писав я тії рецензії на взірць усіх тих, що у великім числі друкувалися тоді по всіх газетах та грубих журналах і зводилися в основному до переказу змісту рецензованої книжки. Під рубрикою «Критика і бібліографія» друкувалися вони. За такі рецензії тоді проплачували відносно добре. У порівнянні із тим, що у часи теперішні за усіякове писання майже ніхто нічого не платить. Хоча усіякове писання, схоже, й тепер переслідується так само.

Одну таку свою рецензію я надіслав був до редакції журналу «Дніпро». Та й у скорім часі одержав відповідь, що мою рецензію, звісно, не надрукують. Не дивина. Бо подібних відповідей у своїй початкуючій практиці я одержував незчисленне число. Тим більше, на рецензію. Чомусь вважалося тоді, що сей жанр – привілей писак, які уже мають у своїм роді ім'я. Адже хоча рецензія і написана так само, за унормованим взірцем, а не кожна газета, тим паче журнал грубий надрукує її, коли не фігурує ім'я автора рецензії. Се відбилось тоді у мої свідомості твердо.

На яку книжку була написана тая моя рецензія до «Дніпра» і в чому полягав зміст від'ємної відповіді на неї – нічого з того не запам'яталося, не полишило й сліду у моїй свідомості. Запам'яталось тільки прізвище автора відповіді – І. Бойчак.

* * *

Уже в Києві перебуваючи, восени 1967 року я передрукував од руки писаний свій перший роман «Дорога до матері», мені допомогли передрукувати, та й почав, став передавати рукопис із слабенькою надією, щоб видали чи надрукували де – до видавництва «Радянський письменник», до видавництва «Молодь», до журналів «Вітчизна» і «Дніпро». У редакції журналу «Дніпро» у ті чи приблизно ті роки завідував відділом прози Борис Олійник. Це потому він десь напише, здається, спогадуючи Григора Тютюнника. Як Григір приніс до «Дніпра» своє оповідання. Чи не «Маркіяна», либонь. А Борис Олійник узяв да й прочитав. Да як прочитав, то так і здав до друку, не виправляючи жодного слова. Що ізвідси також висновок напрошувався, висновувать можна було, ніби усе принесене автором до редакції неодмінно треба редагувати, виправлять.

Написалось – та й іще згадалось. Як у нас в редакції «Советской Бухары» відповідальним секретарем був Льова Мишлянов. Так той не мав наймилішого собі заняття, як чужі матеріали виправлять. Сидить Льова у своїм кабінеті да знай в одне матеріали виправляє. А позаяк частенько п'яненський сидів, що аж хитався, а все одно виправляв, редагував, то знаходилися такі зухвальці, що й розігрували відповідального секретаря. Висмикне хтось такий зухвалець, рвучко зі столу з-над Льовиних очей папірець, а Льова тоді за інерцією по голому шклі ручкою водить, виправляє.

А оден літпрацівник сільськогосподарського відділу, старий зек у минулому, запротестував був:

– Ти для чого, Льово, усі мої матеріали виправляєш?!

На що Льова відреагував таким принциповим чином і мовив, ледве язиком повертаючи:

– Знаєш, Ванюша, у мене в Ленінграді был дядя, так тот самых честных и то правил. А ты старый зек, а хочешь чтобы я тебя не правил...

Але така у ті часи побутувала практика. Мої недавні походеньки по літературних часописах засвідчили, потвердили, що ця практика у певній мірі і тепер процвітає.

І як лежав тоді, у 1967 році, цей мій великий рукопис у редакції журналу «Дніпро» десь навидоці, то одна працівниця редакції і закримітила його. Та й узяла із собою додому читать. Да й прочитала за три дні. А потім привселюдно у редакції стала дещо переказувать із прочитаного, яких я монстрів усіх там поназбирував, а жодного позитивного іроя. Хоча з художнього боку, за її висловом, то роман і міг би бути. Іще ніби висловлювалась вона, що думала, враження таке у неї зосталося, ніби цей роман написав старець, котрий просидів у схроні десятки літ, а не молода тридцятилітня людина. Ось така реклама, а точніше, антиреклама одразу гостро зацікавила тоді, як переповідали мені потому очевидці, хіба що Івана Яремовича Бойчака, який на той час уже працював, здається, у відділі прози журналу. Він і узявся одразу за читання мого рукопису. Хоча про надрукування роману в журналі уже, звісно, не ішлося, не могло бути й мови.

Коли мені передали, переповіли туо таку ситуацію, то одразу і спогадалось: давно забута відповідь на мою рецензію і підпис під нею «І. Бойчак». І озаріння у зворушенні сильнім найшло на мене: справді, яке все у цім світі взаємопов'язане, що закономірність цих зв'язків якби очевидна і виявляється на кожному кроці нашого простування по життєвій ниві.

Із переказів я знав уже, що Іван Бойчак не просто працівник редакції журналу «Дніпро», а й прогресивний критик, літературознавець, не терпить графоманства, що так рясно процвітало тоді у дусі часу, рівно ж як і прихильник кожної художньої справжності. Людина не легкої, складної долі. Учасник війни. На фронті виявляв хоробрість і героїзм. Ув однім бою у Криму, либонь, чи десь інде втратив ногу, і тепер пересувається з допомогою протеза.

Іще ізнов по якімсь часі одного, либонь, грудневого уже дня у видавництво «Молодь», де мене тоді тимчасово прилаштували референтом конкурсу, мене покликали до телефону.

Телефонував Іван Бойчак. Голос був для мене новий, незнакомий, а відчуття побігло і враження таке складалося, що наче говорить давно знакома і близька людина. Іван Яремович сказав, що прочитав мого романа і чекає на мене у редакції журналу «Дніпро».

Я одразу і спрямувавсь до добротного сірого дому на Хрещатику, 6, де тоді містилась редакція журналу «Дніпро». У кабінеті сидів тільки один Іван Бойчак. Усі інші працівники або порозходилися вже, або вони іще не прийшли.

На мене дивилось просте, похмуре наче, суворе, із виразними ознаками пережитого лице. Й печать того, що доводилось переживать наразі, також була покладена на нім. Лице було також настільки пряме, відкрите, що а найменші перебіги фальші, легковажності чи гарцювання лукавинок, як те не раз спостерігаємо в людських лицах, на нім просто виключалось. Що було воно важке, стомлене, і особливо в очах, у погляді якби містило усю ваготу пережитого власного, так і ваготу часу, у якім йому судилося перебувать. А коли почав, став говорить Іван Яремович, то ціле ество його уже випромінювало цілковиту прямоту і довіру – сі рідкісні якості, від дефіциту яких глибоко страждає сучасна людина і світ.

Розмова була простою і конкретною. Іван Яремович не розхвалював мого писання, як те звично трапляється у подібних випадках, коли силкуються довіру виявить, не критикував, між іншим, причепливо й прискіпливо за деталі, як таке також спостерігаємо у подібних випадках. Він говорив про діло. І у тім звучала особиста його зацікавленість. Що роман треба видати. А навіть ціною певних скорочень, вилучення із тексту окремих місць, які неможливо у сучасних умовах надрукувати. Про публікацію роману у журналі «Дніпро» мова і не йшла, як про очевидну уже нереальність. Вирішено було і сказано мені, що Іван Бойчак переговорить із головним редактором видавництва «Молодь» та й напише позитивну закритую рецензію і рекомендуватиме названому видавництву роман до видання. У ті часи наявність такої закритої рецензії при виданні кожної книжки, а й взагалі при розгляді рукопису була обов'язковою. Інколи вимагались і дві чи аж три рецензії, залежно від того, яка складалась ситуація і атмосфера навколо рукопису. А книжка так і не виходила, зарізували. Але видавництво «Молодь» тоді іще вважалось ніби прогресивним, демократичним якби по-сучасному, що інколи

щось таке у нім можна було надрукувати, видати. Щоправда, видане таке одразу і потрапляло на очі начальства, да й починалися розноси із боку комсомольських та партійних органів. Розносили і автора, що написав, і видавництво, що написане у друк прийняло да видало. Подумати тільки. Як уважно і прискіпливо тоді читали. І час десь знаходився. А тепер, схоже, що ніхто написаного і читать не хоче, і видавать. Воно, може, десь і теперішнє написане фіксується пильненько, тільки потаємно, уже для справи тільки, щоби берегти вічно, «хранить вечно», чи знищувать, спалювать раптово. Яка чия доля. У всякого своя доля...

Ще потому, того разу, чи, здається, котрогось іншого уже разу Іван Бойчак завів мову, говорив про те, що ми майже земляки, родом кожний тобто із сусідніх суміжних областей – я із Рівненської, а він – із Хмельницької. Се тепер так здається, як їдеш через Славути, то ніби один простір піднебесний. А до 1939 року наші терени розділяв кордон, як кордон між сходом і заходом. І був ніби такий випадок. Що як у 1933-му році східні терени України поразив голод, то десь у районі Корця чи поблизу брати із Західньої України уночі потаємно через кордон, тоді він іще не був так міцно укріплений, переносили зерно, борошно й інші продукти. Але уранці усе те опинялося ізнов по сей бік кордону. Мовляв, ми ситі, і вашого не потребуємо.

Про цей такий випадок мені потому іще хтось розповідав, здається.

Це нам тепер так легко о тім розмишлять і говорять, як дозволено стало, а у 1967-му році щоб так мислити і так говорять, то треба було мати прямоту і незалежність поглядів, за які у ті часи складалася уже висока ціна. А наразі – то і довіру. Саме оці якості мого рецензента так упевнювали мене в житті у той важкий період мого існування у зависанні над безоднею світу. А серце зігрівали теплом. Це дуже промовисто, коли похмура і сувора на вигляд людина зігриває наше серце теплом.

Ми не стали і не були друзями у тому класичному розумінні, як про те звичне прийнято говорить і спогадувать. А й до різних вікових поколінь ми належали. Вік Івана Бойчака під ту пору наближався до п'ятдесяти, а вік мій ледве добігав до тридцятилітньої відмітки. Але моя зустріч з І. Бойчаком належить до тих зустрічей, які рідкісні на життєвій ниві і вважаються незабутніми. А його присутність аж дотепер, уже на схилі й мого віку осяває моє вбоге на людське спілкування, але повне розчарувань життя й підтримує, живить мою віру в людину. Не дає заломлюватись.

Пам'ятаю, стояв морозяний, білий, аж іскристий зимовий день, що не оно сніг іскрився, а цілий світ іскрився ув очах, коли я зайшов за попередньою домовленістю з приводу тієї ж, здається, рецензії у Бойчакове помешкання на першому поверсі «хрущовки» біля Лук'янівського ринку. У кімнаті світло денне було, стояло стихене, але все одно дуже ясне. Що аж звичні тіни по кутках випрозорились і якби пощезали. Іван Яремович був у домашній обстановці, і моя перша думка одразу побігла, потекла, як же не просто, але важко часто було цій людині, обмеженій у пересуванні, робити свій кожний крок, рухатись крізь життя упродовж десятиліть. Але ми правдивої ціни тому і не складаємо. Рівно ж як і не складаємо щоденно подяки Творцеві за повноту благодаті, дарованої від природи.

А Іван Яремович одразу і навпрошки:

– А я вам руки не подам...

– Чому б то? – подивувався я, але одразу й усміх зродився.

– А тому, що у мене грип... – скоренько і роз'яснив Іван Яремович. – Отож, про діло – та й бувайте здорові!

Я і скорився волі господаря дому, пам'ятаючи, що гість не має бути вищим і повноважнішим за господаря.

Потому я розказав був про той епізод одному своєму сільському доброзичливцеві, який також обмежений був у пересуванні, а до нього узимку часто коли навідуються грипуючі знакомі, довго засиджуються, кашляють, і залишають по собі грип, і нагадати, випроводити не виходить, в такій окресленій ситуації кожен гість он як побажаний, – але до того терпеливця, до усіх його проблем додається іще одне, що її можливе було і уникнути. Вислухав сей мій

сільський приятель мою розповідь про стрічу з Іваном Бойчаком та й сказав, промовив у глибокій задумі:

– О! То Людина із великої букви! То дуже інтелігентна людина!!!

А і я потому як часто, а й тепер коли у приміщеннях службових, у транспорті, у місцях людних у пік грипу взимку спостерігаю, завважую голосне надривне бухикання грипуючих, так за розмишлянням про ймовірну їх тут присутність і побіжить, зрине із моєї свідомості отой давній уже епізод. І теплінь неймовірна ізнов огорне моє серце. А думка все о тім – які ми є у цім земнім житті. І як утікає од нас хвилями любов. Нехай і в часі, коли любов багатьох уже охолола, бо розбуяло беззаконня.

А іще крізь просторовість потьмянілої неозначености уже бринить, пульсує та й вирізнювано прояснюється у моїй свідомості, як острівець, уцілий спогад із літа 1969 року. Як земне опертя уже вислизало із-під моїх стіп да й потавало у прірву бездонну. Й несила було мені на поверхні життя утриматися. І в такім от глибокім депресійнім пригніченні блукав я безцільно цілими днями київськими вулицями, місця й прихистку для своєї душі не знаходячи. І на ніч не було мені прихистку у буквальному розумінні. Що година мені роками видавалася, тягнулася так довго, а день, а ніч – як ціла вічність.

І от одного такого яскравого сонячного дня, яскравість іскрилася й іще посилювала мою безвихідь, позустрів я на Володимирській гірці одну літературну кумпанію. Що були там і Василь Стус, і Григір Тютюнник, і ще оден поет, нардеп нині. Із усіх інших подій того важкого, либонь, чи не найважчого для мене року, які безслідно якби затьмарилися, пощезли невідтворювано зі свідомості, запам'яталося проте мені, як Григір Тютюнник розраював мене тоді у життєствердності. «А ми не маєм пропадати». Ще потому ми заходили в одну із винних точок на Великій Житомирській і пили вино. Василь Стус тоді пив-не пив, пригубив тільки, а як ми на вулицю вийшли, то й віддалився од кумпанії у своїх намірах і справах. Кумпанія ж продовжувала свій хід до Львівської площі й далі. І я за нею – хвостиком. Куди люди – туди я. А все одно час тектиме скоріше і не так болісно. Аж поки не опинились ми на Лук'янівці. Да й зайшли до знайомого мені помешкання Івана Яремовича Бойчака. І я вдруге побачив хазяїна дому у розслабленій домашній ситуації. Та й навіть крізь густу відстороненість од світу і його проблем а зринула та й запульсувала ізнов все та ж думка: «А як же і цій людині нелегко нести через десятиліття своє земне перетривання».

Але перед тим який виразний відбиток поклався із року 1968-го, що навіть істотне поруїнування моєї свідомості не витравило, не стерло його цілковито.

Спланована акція у полюванні на думку і взагалі на людські мізки розгорталася широким планом, починаючи із провінцій і аж до центра. Тобто що у провінціях виключалось а найменше пульсування вільної думки, там за такі речі кара була незагайною і високою, тоді як у центрі на слабеньке пульсування ліберальної думки іще могли дивитись крізь пальці. Переслідували ніби політичну думку, а полювали усамперед за найменшою навіть художньою справжністю.

Глибина і витонченість того неймовірного в історії тиснення на людську особистість пропорційно визначалась глибиною провінції. А все одно як розкошувала, на яким піднесенні перебувала тоді моя молода душа у Києві після обласного міста, де зацькованість досягла апогею. Що й бездомів'я якби не відчувалось, згладжувалось. Якщо не кожного дня, то принаймні кожного тижня випадали, улаштовувались вечори, на яких напіввільне слово іще з душі пробивалося, зринало з вуст і звучало. І це кожне живе дихання, що в нім поклик волі іще не згас цілковито, окрилювало, утримувало в надії. Принаймні дія усесвітового туску в настроях якби уповільнювалася.

Тимчасова праця у видавництві зоставляла мені іще досить вільного часу, щоби я міг кожного дня порозкошувати в академічній бібліотеці. Ах, яка се тоді була розкіш для моєї душі під високими стелями старої Публічної бібліотеки гортати дореволюційні видання, що їх не в кожній бібліотеці тобі подадуть. Як пестливо любляче ловив позір мій літери ізниклого уже царського алфавіту з отим гінким високи «ять» (ъ) мало не в кожному слові, а що в рядку

кожному, – то це неодмінно. І як клалися на моє молоде, хоч і полишене уже надій та ілюзій («На цвинтарі розстріляних ілюзій уже немає місця для могил»), але не позоставлене цілковито іще емоцій серце ті давні томи і Ніцше, і Шопенгауера, і Кнута Гамсуна, і книга «Стать і характер» Отто Вейнингера, що раптом випадково натрапила мені на очі в каталозі, і праці з психології художньої творчості професора Веселовського. Усе воно сприймалося як першовідкриття. І усе те бриніло у моїм молодім серці як поезія. А воно усе і було поезією вільної думки.

Ах, яке це було високе розкошування моєї душі у стінах старої Публічної бібліотеки побіля знаменитих червоних стін, а незважаючи ні на віщо! До пізнього вечора часто, до останнього попереджувального дзвоника. Що перетривання тих розкошів продовжувалося і потому, у пошуках найубогішого прихистку у великім місті.

А в залі періодики можна було погортати і нові числа журналу «Дукля». Звісно, щодо вільності розпросторювання і лету думки то не сягало се видання врівень з отими дореволюційними. Дух стримування і внутрішнього самоцензурування згладжувального все одно світився, струменів зі сторінок і цієї «Дуклі». Але й од наших видань уже відійшла вона, віддалилася. Як подивовано радісно було мені дивиться, розглядувати і перечитувати публікації Григора Тютюнника і Євгена Сверстюка із їхніми фотопортретами. Що ніби усе узаконене і унормоване, як і належить, як має бути. І ніби ні в чім і не бувало.

А як у білій засніженості одного дня іскристе соняшне світло нагадало про весну, весна світла, то й до нас дійшло, проникло у просторі через ближні кордони й діткнулося нашої свідомості струменіння молодої празької весни. Ах, се солодке слово Lieberti (свобода), і незрівнянні пахощі його! Молодий іще відносно Олександр Дубчек. Се як у зіставлюванні із ким, то молодий, із членом нашого Політбюро у зіставлюванні, наприклад, а якщо у зіставлюванні із натуральним молодиком, то уже і в літах. І ся така заманлива ідея соціалізму із людським лицем, із обличчям людським – не крокодилячим. Що вид його, вигляд, лице, як і у людини лице, а не як роззявлена пащека крокодила. Як вони були на березі Нілу чи на іншим якимсь березі у джунглях повсідалися, роти, пащеки свої пороззявлювали та й ждуть, щоби проковтнути кого. А тут раптом людське лице, тихе і сумірне навіть. Чи ж не дивина усесвітова, чи ж не виняток і в історії нечуваних метаморфоз. Але ж як звабливо манливо діяло усе те на кожне живе дихання, іще спроможне до самоусвідомлення; події, що під боком у нас на сусідніх теренах розгорталися, як цілющий бальзам, і у нас воскресали, оживлювали не одну пониклу ілюзію. І моє серце затріпотіло, заносилось ушвидчено у неясних щемких передчуттях, немовби не вмерла іще цілковито надія, і немовби це не мені погрозово пророкували, допитуючи, що ані мені, ані діткам моїм, ані унукам, ані правнукам, ані праправнукам уже просвітної житки не бачити, вовік не бачити, і нема уже усім нам прощення ані на цім світі, ані на світі тім. І раптом – подумати тільки! – соціалізм із людським лицем. Що до нього і підступитись можна, і мало не поглядити можна запанібрата. А як. А то тільки він усе до кожного живого дихання підступавсь, не церемонячись. Се як дядько наш Михайл розказував був. Що збунтований люд уподібнюється до схарапудженого коня, що розгулявся на просторах та й ірже. І щоби підступитись до нього, то треба нарвати конюшини жменьку, у руках нести та й «косю-косю!». А як обм'якне кінь, як у теплих хвилях упокориться напруження його, то й підступай із конюшиною у руці тихенько, да й накидай вуздечку. Так і наряд той збунтований, до нього тільки лесками, обіцянками тільки (і землі, і волі, і фабрик, і заводів) підступитись можна. А вже як підступивсь, то й накидай оброть на шию, гарапника у руки. Да й «вйо!» – мільон наліво, мільон направо.

А тут тобі – соціалізм із людським лицем. Подумати тільки. Диво дивнеє. Що хочеш, те й пиши. І надрукують. А хоч в газеті, а хоч в журналі, а хоч і у книжці окремії, якщо багато написав і на те уклалося. А хоч правду напиши, а хоч напівправду, а якщо і вигадку також – то і так можна. Звісно, коли це не про груші на вербі, але про золоті яблука, наприклад. Що про них ніби і Гоголь згадував у тім висловлюванні, що можна писати про яблуню із золотими яблуками, але не можна писати про груші на вербі.

Аж дух і мені було перехопило від щемких передчуттів у якимсь моменті, коли процвітала празька весна, од струменіння ізвідти а ніби волі. Що от і соціалізм існує поряд, невтеклий він, і воля для думки, для вислову, для друку настала. Се ж бо зовсім не те, що під сучасну пору маємо, коли і соціалізм ніби ізник, постсоціалізм ніби настав, а воля на горизонті тільки мріє, особливо ж що до друку, бо паперу нема. А й що від руки написане, то викрадають.

Але так первісно заманливим було те віяння хіба що в перших днях празької весни. Бо як процвітають тільки ясно рожево зачала десь там тая нова весна, якби відлуння весни європейських народів, а не те щоби й розбувають уже, так повіви вітру холодного із однієї із північних східно столиць так і дмухнули, прогресуюче наростаючи. І це навіювало у людські душі тривогу. Весна тривоги нашої. Я так уважно стежив тоді за кожним числом і московської «Правды», і московської «Литературной газеты», де маленькі репліки щодо празької якби уже вільної преси день через день змінювалися розлогими аналітичними статтями нащот того, до чого ж це і призведе. І якщо так, то перспектива удалині простору, у тунелі тьмяніла. Як те можна було висновувати із давнішої і близької історії. Й на серце моє клався смугами, хвилеподібно пульсуючи, страх. «Все на світі нагородиться, іно страх ніколи». А ще й перед іншим аксіоматичним, що доведень не потребувало, зупинилося розмишляння моє: «Москва слезам не верит».

Написалось – і знов ізгадалось. Але це далеко потому і потому, через цілі десятиліття уже, одного спекотного дня улітку 1999 року я навідався до родичів у село, а там сестрині унуки гралися іще з одним дев'ятилітнім хлопчиком Максимом, що приїхав на канікули до своєї бабусі аж із самої Москви. Да й поспитавсь я того Максима а цілком розважливо:

– От ти, Максиме, корінний, можна сказати, москвич. Чув я від людей, але чи правда, не знаю. Чув я від людей, що «Москва слезам не верит». А от чи правда – не знаю.

Тут Максимове лице набрало цілком серйозного вигляду, і цілком серйозно відповів він:

– Да. Москва слезам не верит...

– А чому? – тут же й позустрічне запитаннячко спрямував я.

Максим тільки плечима стелував. Не знаю, мовляв. І скільки я не допитувався причини, хлопчик так і не відповів визначеніш. І тоді я від протилежного іще запитаннячко спрямував:

– А, може, може, Москва слезам вірить?

– А нет. Нет. Не верит. – Тут же категорично відповів хлопчик і заперечливо захитав головою.

А коли й один унук сестрин поспитався Максима, що то воно означає «Москва слезам не верит», то хлопчик відповів для нього, лукавенько посміхаючись, «А это кино такое есть», але не для мене. На мене тільки скісний погляд крадьки метнув, кинув. І усміхнувся загадково.

А коли потому ізнову котрогось дня того ж літа я навідався до своїх родичів у село, і йшов гулицею, наближався до хати, то мене запримітили хлопчики, сестрині унуки, та й бігли мені навстріч. І Максимко-москвич із ними біг. І в якимсь моменті наближення до мене Максимко випередив сих хлопчиків, да й перед самим лицем моїм став вигукувати:

– А Москва слезам не верит... Москва слезам не верит...

Я заусміхався. І Максимко сміється. А я кажу:

– А, може, вірить...

– Нет, не верит... – завертів заперечливо головою хлопчик, і усмішка враз ізбігла з його лица, а натомість насунулася на нього тінь похмурости, що дитинному виразові обличчя не властива. Й зостановився у моменті хлопчик. Що якби задума нагорнулася із простору, оповила цілковито його і зостановила, скувала хвацький юний рух.

Іще, пам'ятаю, як сестра мені розказувала. У перших колгоспних роках те діялося. Занедужала сильно котрась дитина їхня. Хлопчик. Да й бігала вона шукати, щоб чим до лікарні завезти. І на путі своїм одразу й позустріла хурнеля із підводою Гриця Рахманного. Да й стала його слізно просити, щоби й тут же відвіз хлопчика до лікарні. А Гриць і віднікуватись став, що й дозволу нема, і що йому наказано гинші роботи робити. Сестра у плач:

– Да змилуйся, чоловіче добрий...

А Гриць Рахманний тільки й одрубав укінці:

– А плач – не плач – Москва слезам не верить...

Цвйохнув батогом – оно колеса заклекотили. А все одно одне одного колесо не догонить.

Але завжди, часто як о тім річ заходила, то й казала сестра цілком dokonano однозначно:

– А я то вже знаю, що таке «Москва слъозам не вірить»...

І знов укотре уже переповідала тую давню притичину. Й мотив dokonаного всеохоплюючого досвіду виразно бринів у її словах.

Нам то лехко тепер розсуджати по перебігу подій і на схилі віку, а у ті молоді літа яку холодну тривогу навіювала кожна публікація про празьку весну у московській періодиці.

Перед зором моїм картина із 22 травня 1968 року. Біля пам'ятника Шевченкові навпроти університету зібрався гурт. Але похмурість холодна поклалась доокруги. Калина цвіте. Десь весна празька квітне, розбує, а ми похмурістю холодною оповиті. Подумав був я. А затим й інша думка побігла, коли лиця присутніх у похмурості неба став розглядувать: «Да тут удвічі чи й утрічі більше тих, котрі стежать, аніж тих, що за ними стежать». А так воно і має быть у нашій реальності.

Холодна похмурість розсіювала, посилювала в душах тривогу. До двохрічної служби були покликані офіцери-резервісти, яким іще не виповнилося тридцять років. Й мене викликали, але не взяли, бо під ту пору якраз і виповнилося мені тридцять років. Але чи повезло мені уперше у житті чи не повезло, – то це і сказати тепер важко по перебігу десятиліть.

У те повне душевної напруги літо я інколи зустрічав випадком Івана Яремовича Бойчака. В основному у редакції журналу «Дніпро» на Хрещатику. Пригадую, як одна колишня студентка Харківського університету спогадувала про своє навчання там у передвоєнні роки. Викладачів спогадувала, а серед них – і Юрія Шевельова, який він яскравий вигляд тоді мав, що тії студентки усі поза очі у нього закохувалися, а потому зрадником виявився.

– А чому зрадником, – раптом спокійно, як ні в чім не бувало, зреагував Іван Яремович. – Але, видно, добре в душу впеклися...

Се тепер нам так лехко розсуджати, як дозволено, усе Юрій Шевельов, да усе Юрій Шерех, да на авторитет його посилаться, а спитати б, то де тії одважливці тоді були, що на авторитет ученого за кождим словом нині посилаються.

Іще пам'ятаю, із розповідей уже очевидців, переказували, як слідство приходило, навідувалося, що то з'ясовувать нащот рукопису Михайла Осадчого, який ніби надійшов до редакції. І як вільно та гідно розмовляв Іван Яремович із тими слідчими, викликаючи подивування в усіх присутніх своєю сміливістю.

Іще дуже виразно із того неспокійного літа пам'ятаю пожнивний день 22 серпня 1968 року, коли радянські війська увійшли, уступили в Чехословаччину. І я стояв на бульварі Шевченка, а передо мною унизу – Бессарабський ринок, і далі угору виступали давні будинки старого Київa. Потьмарена світовою новиною краса. Моя думка пульсувала ушвидчено. Й молодецьке зухвальство бунтівне зроджувала. Вийти ось на велелюддя да й на увесь голос промовити, сказати, закликати, щоб припинились війни і окупації. Але що за тим?! Тут же й стримуюча думка зродилась та й побігла. Куди мені слабосильному на одважливе слово правди спрямуваться. Уже й розсудок запрацював розважливо наче, стримуючи й упокорюючи спалах миттєвої одчайдушності. А який результат і які будуть наслідки?! І пострашивсь я своєї тієї першої думки. Та й невідомий сховався у натовпі.

А як котрогось то із тих ближніх днів зайшов я до редакції журналу «Дніпро», то й тільки мови було уже, що про цю світову новину. Хтось розказував, як оден наш офіцер-резервіст, дійшовши чехословацького кордону, зірвав із пліч своїх лейтенантські чи й капітанські навіть погони із зірочками та й сказав: «А я окупантом на чужу землю не ступлю!» І світило попереду тому офіцерові аж цілих ніби п'ятнадцять років. Мовчанка багатозначна різнорядна залягла. І промовив, сказав тільки Іван Яремович:

– Ну, й правильно зробив!

Ще щось подібне сказав був, говорив тоді у ті дні, як пригадую, Григор Тютюнник у видавництві «Молодь», як тую світову подію там також жваво, але у пригніченім настрою обговорювали, й жінка котрась, що чеську й словацьку мови знала, переповідала зміст почутих із-за бар'єрів радіопередач, які прохальні, благальні інтонації звучали у них.

Се знову ж таки із висоти сьгоднішнього дня, коли і те казати дозволено ніби, не каратимуть допоки, то легко нам о тім розмишлять і говорять, але якщо спогадом і уявно у той давній уже час перенестись, то одне слово правди, мовлене привселюдно, часто наражало людину на небезпеку, на кару, але й водночас вважалося високим подвижництвом, бо уже вирізнявало таку особину із натовпу. Але чи не отакі саме особини, їхній одчайдушний чин утримували нас від остаточного падіння й цілковитої нівеляції. Й сама свідомість того, що вони такі є серед нас, багато важила. Адже про події, що розгорталися, тогді вимагалось говорити тільки схвально, яке усе це правильне, хоробре да геройське. Що ніби й не мріло удалині сяєво соціалізму із людським лицем – не крокодилячим. А у війни яке лице?! Се ж, здається, і книжку хтось таку написав був «Лице війни». Хтось із сусідів наших ближніх, із білоруських, чи не либонь.

У кінці серпня 1968 року я навідався у свої рідні краї і дізнався, що попередньо тут були мобілізували усіх резервістів, котрі молодші, навіть тих, що в армії не служили і не здатні були до стрійової служби, навіть Петра низькорослого клишоногого забрали. А на Посьолку у Дежуковім Михтодьовім дворі (колись його предки були просто Жуками, а оте «де» приволік із Франції, із Парижу самого, може, якийсь прадід, що із козаками там на постої стояв; але вимовлялося і писалося воно уже у нас на однім подиху, суцільно, якби уже й не Жук – а не як оте «Антуан де Сент Екзюпері» чи навіть «де Голь») зібрався гурт односельців у нових кальшах і нових рябих чорно-червоних сорочках. І казав Михтодь до побратимів своїх по пляшці:

– От як добре ізробили, що в Чехію увійшли. Бо не увійшли б ми, то за тридцять секунд там уже були б німці. Що то значить, на тридцять секунд не запізниться. Ах, як добре ізробили, що в Чехію увійшли...

Побратими схвально піддакували котрі, а котрі німували.

Але се оманливо часто нам здається, що завжди поодинокий голос правди посеред суцільного німування звучить намарне, як голос волаючого у пустелі. Він а крізь зневагу і насміх невидимо добувається до людських сердець і чинить дію, і заставляє душу працювати у моменті. Душа зобов'язана трудиться. Та іще виразніш, ясніш і повнозначніш з'ясовуються результати цієї дії у часовім просторі, у вимірах і присудах історії. Бо ніщо не щезає у цім світі безслідно, і ніщо, а найменше живе дихання, не переходить проминально. Усе завважується оком світовим. І немає нічого потаємного, що би не стало явним.

* * *

Востанне я бачив Івана Яремовича Бойчака у п'ятницю глибокої похмурої осені 1972 року, друга хвиля арештів творчої інтелігенції уже пронеслася над нашими головами, якби ураган пронісся. Се було у тій же редакції журналу «Дніпро». Запамяталось, як він стояв у коридорі, коли ми прощалися. У моім естві а навіть і не забриніло якесь таке передчуття.

А у понеділок і чутка до моїх вух донеслася, сказав хтось, що Івана Бойчака уже нема серед живих. Не повірилось спершу, як то звичне буває у подібних випадках, у ситуаціях. Чи, вірніш, свідомість наша іще не увійшла у зіткнення з новою реальністю, не освоїлася в ній. А затим і припущення знакове побігло. І не дивина. Адже двадцять століття у своїх химеріях наклало на нашу свідомість таку похмуру пульсуючу печать, що мало не кожна раптова смерть видиться нам загадковою. Але, може, воно так і є насправді. Тінь терориста, що зависла над двадцятим століттям, – це не завжди впізнавання і видима тінь.

Через цілі десятиліття а як виразно символічно стоїть перед моїм зором картина того вбогого похорону, уже згадувана принагідно в інших місцях.

Коротке прощання у помешканні небіжчика на Лук'янівці. Усе поодинокі люди. Поодинокі родичі, поодинокі працівники редакції, поодинокі представники від Спілки.

Ще менший гурт стоїть над домовиною на цвинтарі. Такий вбогий похорон випадає рідко, але випадає. Із прощальним словом виступає літній представник від Спілки. Про небіжчика прийнято говорити тільки похвальне, і сей говорить також скупе похвальне.

Низькі небеса налягають над місцем пронизливою прохолодною пізньоосінньою похмурістю. Як прощальний знак, як передчуття зимової білості. Гайвороння сідає на горбики свіжої землі, але тут же й злітає, кричучи. Ізнов: «З криком сів на груди ворон, чорний ворон-птах». А ніби й не плаче ніхто. І тут підходять дві бабусі, наймані голосільниці, де і взялися. Плач на замовлення. Оден поет, учасник процесії подає їм якогось карбованця.

– Ім'я, ім'я? – ще перепитує одна з бабусь.

– Іван.

І зачинають голосить. А з віч моїх скапнула сльоза. Одна, друга. Да так і полилися. Природні.

* * *

Що ж до тієї закритої рецензії І. Бойчака на мій перший роман «Дорога до матері» і самого роману, то, звісно, що під тую пору названий твір не вийшов, не побачив світу, і моя літературна доля не склалася, не відбулася. І не в тім провина критика. Причина – в суспільно-політичних деформаціях, що стримували, гальмували, в однобічне лиш вульгарно-соціологічне русло спрямовували літературний процес.

Але та перша рецензія на перший мій твір більшого обсягу власне для мене мала від самого початку, а й потому через цілі десятиліття аж дотепер має велике неоціненне значення. Коли подаєш на суд свій перший опус, то бринять у тобі, а й не позбутися того відчуття ніколи, сумніви, чи за свою справу взявся, і чи це серйозно, насправжки. До літературної праці як незручно завжди признаваться. Ах, далєбі як простіше признаваться до своєї праці, скажімо, шевцеві, мулярові чи столярові. Міркую от собі. Але то, може, нам тільки здається так.

Пафос, тон тієї давньої рецензії І. Бойчака був поважний. Вона переконливо упевнювала мене у серйозному, відповідальному ставленні до літературної праці. Мені радісно й зворушливо було від того, що поважний критик пише про твій опус, як про щось варте уваги. Нехай і не видруковане воно в газеті чи журналі, тільки на машинці віддруковане, а все ж. Да й в газетах чи журналах друкують рецензії уже на видані книжки. А моя тільки на машинці також передрукована за 90 карбованців.

Тая давня рецензія І. Бойчака і зараз передо мною. Пожовклі від часу за десятиліття сторінки. Часи змінилися, і багато чого змінилося в наших поглядах на мистецьку штуку, як змінилася і сама суспільно-політична ситуація. Да й мистецька штука – се річ така, що її можна розглядувати, проглядувати з різних боків і з різних точок зору. Але як зворушливо мені і тепер перечитувати ці пожовклі сторінки рецензії І. Бойчака, яке молоде зворушення кладеться на серце ізнов:

«Роман А. Кондратюка «Дорога до матері» (до речі, перший твір молодого автора) є серйозною і ґрунтовною заявкою на цікавий і глибокий твір про формування одного з представників того покоління, якому нині 25–30 років, тобто того покоління, активне духовне становлення якого припадає на 50-ті і 60-ті роки. Мабуть, нема потреби казати, що то були за часи – кожен їх пам'ятає, тим більше, що вони найтісніше пов'язані з нинішніми. Завдання, поставлене автором перед собою, надзвичайно складне і відповідальне. І вже те, що він узявся його розв'язати, багато про що говорить. Але головне тут не стільки в тому, що взявся, скільки у

тому, як узявся: чи підходить він до життя як художник, тобто показує дійсність саме такою, якою вона є, без будь-яких проміжних опосередкувань її, без просіювання її крізь сита тих чи тих тез, положень, догм, хай навіть і загалом правильних (вірніше: не загалом правильних, бо «загалом» правильних нема, а правильні лише для певного часу, періоду, явища, проте ними, уже такими, що «перевірені життям» – старим, колишнім, того життя вже нема, якому вони могли відповідати і яким вони «перевірялись», – орудують і далі, хоч вони, ті положення чи догми, вже не відповідають новій дійсності), чи він підходить до життя як ілюстратор (ремісник, графоман), тобто підганяє дійсність під ті чи інші тези чи догми. Це дуже важливе питання, більше того: мабуть, найважливіше при визначенні – справжній художник в літературу іде чи чергова підробка під нього, ерзац, незалежно від того, в якій мірі він оволодів майстерністю живописання. Зрозуміло, цим я не хочу применшити значення майстерності живописання словом, без неї немає письменника, але мені здається, коли в автора є природне бачення справжнього життя і він прагне показати його саме таким, яким воно є, переборюючи тиск усталених понять та уявлень про нього, пекельна робота, котра під силу тільки справжнім талантам, то оволодіти майстерністю він здатний... Тут я хотів би наголосити на останньому: перед нами автор серйозний, вдумливий, з відчуттям і розумінням життя справжнього, не догматизованого».

Мало сказати, що ці судження поважного критика виявилися справжньою підтримкою у моїй несмілій причетності до художнього світу. Їхнє значення важко переоцінити у контексті моєї подальшої життєвої долі, коли я був відлучений як від літературного процесу, так і від праці за фахом. Се може зрозуміть тільки той, хто пережив моменти суспільного а і будь-якого відторгнення, коли, буває, маленька допомога чи підтримка а як багато важать. Що без них а й чи утрималися б ми у своїх поглядах на речі і на світ, чи й зберегли би первісність відчуття і переживання сього світу, чи й би не заломилися у своїй вірі в людину. Се дуже делікатне питання, і над ним ми маємо повсякчас розмишляти.

В окресленій ситуації проте іще тривали мої клопоти і походеньки по видавництвах щодо видання роману, і не тільки тому, що промінь надії іще не погас цілковито, але просто, може, уже за інерцією. І мав я десь біля десяти рецензій на свій рукопис. І всі вони були від'ємними. На взірєць ось такої:

«У темному, вульгарному, жорстокому, фарисейському, споживацькому, аморальному оточенні животіє людина (герой), яка на кожному кроці бачить зло, несправедливість і т. ін., терпить від конкретних носіїв цього зла і не має іншого захисту, крім рефлексії. Справжній паноптикум у книзі: нездари, злодії, п'яниці, лицеміри, дурні. Проституйовані особи, колективи, ідеї, вчинки. Жодного просвітку... Може, хоч герой – світла людина, «промінь світла в темному царстві»? Ні, він маленький, хворобливий, замучений самоаналізом чоловічок. Його духовний стриптиз, розтягнений на 500 сторінок, викликає нудоту й огиду...»

І далі: «А. Кондратюку треба докорінно переглянути ідейно-творчі засади».

Мене особисто звинувачували у всіх тих вадах і гріхах, що їх несли ніби у собі герої мого твору. Більше того, до мене виставлялись претензії, що це ніби я зумисне, із підступом невідь і яким узяв та й понаписував на тих героїв свого твору усе тільки негативне, зачепив їх, а от чіпати їх якраз і не треба було. Се марне було авторові пояснити у таким разі, що ніякі підступні заміри, окрім любові до світу, не керували ним у моментах написання цього твору. Повірте, се дуже важко. Але окрім душевного знічення, це викликало також і зрозумілий внутрішній протест. І я був одважився і написав такого роз'яснювального листа, що і самого Михаїла Шолохова, мовляв, уже не звинувачують у вадах та гріхах героїв його творів. Да й спрямував цього такого листа до керівництва Спілки і в ЦК КПУ із проханням допомогти мені видати сей твір. Був це, здається, уже 1971-й рік.

Але мій лист зостався там «без последствія». Тобто відповіді на нього я не одержав. Й реакції явної ніякої ніби не було. Реакція то, може, і була, але потаємна, – і я її міг відчутти також опосередковано.

З такими от мірками підступалися тоді до кожного літературного твору, до усілякої художньої справжності. І на таким рівні трималося тогочасне літературознавство. А відлуння того періоду густо пронизує і наш теперішній часовий простір, потужно стримуючи розвій природнього літературного процесу.

Се справді важко переоцінити, як допомагала мені утримуватися в усі ті роки і десятиліття Бойчакова рецензія, одна проти усіх багатьох, яка своїм розважливим упевнюючим пафосом упевнювала мою віру в людину, віру в неперебутність художньої творчості, у її благородну дію на суспільство і окремішню людську особистість.

І сяєво правдивого слова невидимо опромінювало мене і в найтяжчі моменти життя, утримуючи цілу сутність мою, щоби не заломитися. «Як много важить слово». Аяк. Особливо вчасно сказане слово правди. Ми тільки не завжди замислюємося над тим, і не завжди складаємо тому правдиву ціну.

Правдиве слово завжди переживає того, із чийх вуст воно вихопилося, пролунало. Із глибини віків звучать, промовляють до нас слова, доносять до нас зміст істини, заставляючи нас замислитись, закликаючи зупинити свій фальшивий крок у власнім прямуванні. Хоча ми до того і не прислухаємося.

* * *

Як пішов із життя Іван Яремович Бойчак, як не стало його серед нас, то розійшлася, і мого усвідомлювання діткнулась, чутка, новина, що ніби московська газета «Комсомольская правда» надрукувала статтю, у якій розповідається про ратні подвиги нашого Бойчака. Як він у війну, либонь, на Малій землі чи десь інде виявляв чудеса героїзму, там стратив ногу. Що мав він аж дванадцять бойових нагород, усе високі ордени та медалі.

Й ся тема Бойчакового героїзму у теє воєнне лихоліття розгорталася потому та й зринала у розмовах принагідних дуже часто. Щоправда, неоднаке говорили про місце звершення тих подвигів. Одні говорили, що діялося це у Криму, інші – на Малій землі. А зовсім недавно доводилось мені чуть, що звершував свої бойові подвиги Бойчак аж на Дунаї. Так само як різне говорили про те, ким був на війні Іван Яремович – рядовим вояком чи командиром. Одні твердо стояли на тім, що від початку й до завершення своєї участі, тобто до тяжкого поранення, перебував Бойчак тільки рядовим вояком, бійцем, інші знов стверджували, що від рядового доріс він до командира, мав звання лейтенантське, а бойові дії свої звершував, либонь, чи не капітаном аж. Й також так твердо свою позицію, свій погляд і бачення, проглядування ситуації відстоювали, що такий чоловік, як Бойчак, аж ніяк не міг бути рядовим вояком, а тільки офіцером. Й се так dokonано переконливо звучало із їхніх вуст, що й сим віри не йнять сумління і довіра не дозволяли.

А то іще зовсім недавно доводилось чуть мені, що ніби остання воєнна операція, у якій брав участь Іван Яремович Бойчак, була настільки стратегічно важливою, що його особисто і ще чотирьох вояків було представлено до найвищої нагороди – Героя Радянського Союзу. Але десь у високих уже інстанціях теє представлення було заблоковано із дуже істотних завважувань і міркувань. Усі п'ятеро хоробрих вояків, достойників честі названих виявилися українцями. Але хоч і в природі могло таке бути, то воно виключалось із закованого програмування, щоби нехай навіть і в одній, окремо взятій, операції подвиг звершували тільки українці.

Отож для усіх п'ятох замісто Героя обмежились тільки високими бойовими орденами, хоча сам звершений подвиг і тягнув, рівнявся до Героя.

Що в тих розповідях було реальним, правдивим, а що вигаданим, де життєва достовірність, а де легенда – судити тепер важко. А воно, напевне, і в кожному подвигу так. Недаремне ж переважно подвиги і називають легендарними. Як про те писалося у заголовках упродовж десятиліть. Але одне ясно, що Іван Яремович Бойчак брав участь ув останній великій війні. І

переконливе свідчення тому – страчена нога, у результаті чого цьому чоловікові доводилось звершувати щоденний життєвий подвиг протягом трьох десятиліть. І це звершувалось на наших очах. Але ми того і не завважували. Й правдивої ціни тому також не складали.

Ще також у якімсь періоді, у часовім проміжку нашого неухильного прямування вперед чув я кілька історій із повоєнних років Бойчакового навчання ув Одеському університеті. Се так звично було, пам'ятаю і з пізніших уже літ, у той повоєнний час, що недавні фронтовики вузівські аудиторії заповнювали, в галіфе зелених та гімнастерках. Оньо на нашім журналістичнім факультеті студент Гавриликін гордо ніс се високе звання фронтовика уже в п'ятдесятих роках, що його в зимовий період можна було бачити на вулицях древнього Львова тільки в офіцерській шинелі.

Але як я не напружую свою уяву, то ніяк не можу проглянути часову завісу та й уявити в університетській аудиторії Бойчака-фронтовика. Та переповідали, що був Іван Яремович, як на ті часи, дуже ідейним, партійним, членом ВКП(б) був, і чесно дотримувався приписів та догм, що їх проповідувала тоді офіційна ідеологія. Хоча із переказів цілком ймовірно, як бувальщина, бачиться для мене і ось ця історія.

Як був на котромусь то курсі свого університетського навчання написав Іван Яремович великого листа до самого Йосифа Віссаріоновича Сталіна. Се важко зараз дослівно уявити собі зміст того великого листа, того писання. Але, з переказів, суть листа все зводилась до того, що у повсякденнім нашім життю на кожному кроці творяться діла далеко несправедливі, а зовсім не такі, як про те змальовує офіційна пропаганда. То або пропаганда фальшива, або життя наше іде не туди. Або і те, і те рівночасно.

Се, зрозуміло, і се як доконаний факт, що не одержав відповіді на своє послання Іван Яремович Бойчак від самого Йосифа Віссаріоновича Сталіна. Але були партійні збори. Його виключили із партії, але залишили на навчанні в університеті, зважаючи на його геройські подвиги у війну і на дванадцять бойових нагород.

Ще й таке розповідали, що після того злополучного випадку узяв Іван Яремович усі дванадцять своїх бойових нагород да й закопав глибоко у землю. За іншою версією, укинув усі за одним махом на дно глибокого озера.

Се важко також нам тепер судить, було так чи ні, вигадка це чи правда. Але все можливе. Характер в Івана Яремовича був прямий і безкомпромісний. І ці якості, треба вважати, якимсь то чином і виховувались. Не виключено, що і в окреслених можливих ситуаціях.

Ще ізнов й таке розповідали, що ніби у нових віяннях, уже після Сталінової смерті, либонь, і після двадцятого з'їзду КПРС також, пропонували Іванові Яремовичу Бойчаку поновитися назад у партії. Але він навідріз відмовився. Що також цілком можливе, закономірно впливає із перебігу подій та логічної послідовності розвитку характеру цієї особистості. І ви пізнаєте істину, і істина зробить вас вільними.

А якось зовсім уже недавно, коли я обідав у кафе «Еней» і передо мною сидів оден також літній побратим, то мова зайшла та повелася ізнов про Івана Яремовича Бойчака. І став спогадувать сей літній побратим, видобувать із своєї пам'яті відбитки пережитого і перебаченого. Да й почав, став розказувать, як Івана Яремовича Бойчака до Спілки приймали.

Що головував тоді на Президії Юрій Смолич, позаяк Олесь Гончар у відлученні, у від'їзді, у відрядженні саме десь перебував. І от як дійшла черга обговорювать Івана Бойчака, да голосувать за нього, то тут підвівся Вадим Собко та й став усе негативне про Бойчака говорить, до того мову свою хияючи, що таким, як Бойчак, вівік у нашій Спілці не перебувають. А всім же, кожному відомо, що говорив Собко такеє, бо зуба мав на Бойчака за те, що Бойчак публічно критикував його, Вадима Собка, писання. І тут гармидер ізчинився. Одні закликають не зважати на протести Собкові, да й в одностайне проголосувати, щоби Іван Бойчак став повноцінним членом Спілки. Інші ж за Собком пішли, тягнуть. Розкололися, коротше. Засідання розкололося.

Але погамував цю суперечку Юрій Смолич ось таким рішенням, що на нього зійшло. Позаяк воно так виходить, що Собко непоступливий, то відкласти розгляд означеної справи на наступні засідання. Так і зробили. Тобто щоби і сіно допоки ціле зоставалося, і щоби вівці ситими були.

А коли приїхав, повернувся, заявився Олесь Гончар, то й доповіли, передали йому про перебіг окресленої ситуації. Вислухав Гончар ніби прихильників Івана Бойчака та й каже «А ми проведемо засідання, коли Собко перебуватиме у від'їзді...» Так і зробили. Олесь Гончар мав симпатію до Івана Яремовича Бойчака. Се потвердив мій співбесідник.

Отак і став Іван Бойчак членом означеної Спілки – Спілки письменників себто.

Щоправда, доводилось мені чуть із декотрих вуст, доходило до мене й щось таке, не онеє, скептично-іронічне про Івана Яремовича. У тій частині в основному, що стосується горілки і жінки. Але, скажіть мені, хто ж є на світі, щоб був без гріха. Бог один тільки і безгрішний. Це раз. А по-друге, се таке одвічно пульсуюче питаннечко, що об нього тільки й б'ються людські язики, спотикаючись часто. Так що мало чого можна наговорить.

Із власного досвіду скажу. Що була у нашій селі донедавна дуже інтелігентна жінка Кульбабиха. Це ота, що у війну під німецьким конвоєм викопала для себе власноручно глибоку яму. Але волею випадку зосталася тоді живою, і перебувала іще на білім світі аж до глибокої старості, до дев'яностолітнього віку майже.

Але не в тім річ. Була Кульбабиха надзвичайно доброзичливою до кожного живого дихання, що за своє довге життя ані не прокляла когось, ані посварилася щоби з кимсь, ані осудила щоби кого.

І от якось одного разу при балачці у невеликім колі, глянувши на мене якби співчутливо, Кульбабиха і сказала:

– А нехай би ви женились уже...

А Степан жартома узяв і сказав:

– А якби то йому було за п'янкою коли жениться. Усе п'є та п'є...

Жартома так сказав. Гарзд добре знаючи, що уже під ту пору я не брав до рота чогось алькогольного принаймні років десять.

Але простодушна довірлива Кульбабиха узяла та й повірила. І от при кожній наступній стрічі вона, приязненько осміхаючись, але десь у глибині старечих очей і материнська осторога бриніла, вказівним висохлим пальчиком ніби сварила завжди мене. Щоби пить перестав. Щиросердо вірячи у сказане жартома Степаном.

Хоча і протилежне у цій сфері буває, зустрічається. Що був у нас на Посьолку оден молодий відносно, але дуже заядлий пияк Бражник. Як був горів він на однім весіллі у Бору синеньким вогником. Селищанські жінки навідріз голову давали, що власними очима бачили, як із Бражникового рота синенький вогник вихоплювався. І от як силою медичної служби у районній лікарні тоді одкачали Бражника, врятували його життя, то таки й на правду перестав пить Бражник. Я сам у тім переконання мав, коли пішов був навесні 1987 року свояка Бориса в армію на службу випроводжати. Сиділи за довгими дощаними столами у брезентом накритому шалаші на вгороді, а прохолода весняна й крізь брезент діставала. Велике число людей було, і усі, як я спостерігав, пили. Оден Бражник не пив. Або походжав зі зверхнім поглядом поміж рядами столів, або підставляв повні пляшки горілки туди, де вони спорожнявалися.

– А ти що, Мишко, не п'єш? – у павзі поспитався я Бражника.

– А три роки вже не п'ю. Од того страшного случая, – раптово однозначно відказав Бражник, і в голосі його так виразно забриніли зверхні переважаючі інтонації.

І теє запам'яталося мені. І потому як часто при нагоді, дивлячись на пияків, як вони марнують своє здоровле і час, я посилався на авторитет Бражника:

– Оньо ж може покинути пити Бражник. Уже тринадцятий год не п'є...

До отих трьох років, що у них зізнався мені сам Бражник, я додавав іще відповідне число літ, що слідували після 1987 року. Але мої опоненти тільки лукавенько в уста свої обсмалені

усміхалися потаємно, а мені одказували:

– Не п'є, а дивиться, із хлібом їсть...

Аж то одного разу, коли я про тєє заїкнувсь, так Пилип Рахманний аж вигукнув спересердя:

– Шо! Да Бражник щодня зараз напивається, як послідня свиня.

Да й роз'яснив потому мені ситуацію, як воно було насправді. Що дійсно після того злополучного випадку, як горів на Бору, Бражник не пив аж три з половиною роки.

Аж то коли самотою не раз ішов він у моросявій пізньоосінній сірості, вертавсь додому із польового, то стали із'являться, переслідувать його думки, ідеї: «А що було б, що сталося б, якби я трошки випив...» І ся ідея так невмолимо переслідувать стала, що одного разу узяв да укупив Бражник чверточку, да, йдучи із польового додому, смокнув трошки. І стало йому на душі так хороше, так хороше, що він іще смокнув. Да й так і наступного разу. Із півроку, може, потаємно од світа посмоктував отако Бражник. І ставало тоді йому на душі незрівнянно хороше. Аж поки по якимсь то періоді не побільшив він свою дозу всмоктування. Да й не одкрився ізнов певному загалові у своїй колишній іпостасі.

Так що у сій сфері по-різному воно часто буває, виходить. Але що інколи випадком зронене слово і в русло на обмову веде, то це також факт.

Онь навіть і поважний достойник один, коли я йому зізнався у потребі і замірах розповісти про Івана Бойчака, пригадуючи наче щось, перепитав:

– Це у нього щось там із горілкою чи жінкою було...

Й у тім пригадуванні його так і угадалися мені можливі пересуди на цю тему.

Але встережімося розмишлянь в означеній сфері. Не судіте, то й не судимі будете.

* * *

У нових часах, коли стало дозволимим говорити публічно, радійно також, і писать про шістдесятників і шістдесятництво, як про явище в історії уже ніби нашого поступу. Що який вони спротив офіційному режимові явили, а тоді ніхто і за людей не мав. Спротив не спротив. Сили нерівні. Да й не рух опору, по-моєму, то був у тому класичному розумінні, взірець якого схильні накидать нам західні радники, виходячи із свого цивілізаційного осягання й розуміння кожної речі. Скоріше тотальний наступ то був узброєного до зубів по всіх параграфах, й ідеологічних також, на маленьку беззахисну людину, на кожду мислячу особистість, що він і дотепер триває. І коли хтось із мічених таких, часто-густо просто химеріями елементарної підозри на допиті не втрачав своєї гідності у вимірах елементарної людської честі і порядності, а то й іще правдиве слово зважувався промовить, то такого міченого до невідь і якого ніби насправді існуючого руху опору зараховували і карали відповідно.

Із власного життєвого досвіду спогадування біжить, яке спогадування, доля власна, ущерблена на тім ґрунті, простеляється. Як у тих же 60-х роках я випадком прочитав статтю одного критика на вірші одного поета, то мені такеє наприплюсовували, що хоч у зашморґ лізь. Ще й у ріднім моім краї чутка розійшлась, хтось чутку пустив, що ніби я належав до такої, до такої терористичної пробандерівської організації, яка мала сучасні масові види узброєння, включно із танками (самольотів тільки не було, бо Гамерика іще не дала), і за мету конечну собі ставила тая організація цілковите повалення Радянської влади на цілій шостій частині земної суші аж від Карпат до самих до Курил, не більше, але й не менше. Й діткнулася та чутка прослуховування моїх земляків. Що аж но незручно, варівко ставало мені знакомими з дитинства місцями переходить, усе здавалося мені, що от навічно підданий я остракізмові, відлученню за свій тяжкий гріх, за переступ нечуваний, що усі знакомі од мене відвертаються, що наставники мої колишні мене давнього не впізнають, що рідні Батько-Мати не знають, як зо мною бути. А затим і розмишляння моє розпросторювалося, як же це воно на цім білім світі виходить, щоби могутня ядерна держава одного живого слова боялася так панічно. Хіба, може, і справді слово має, містить у собі таку незбагненно велику могутню силу, що усі ядерні арсенали

світу супротив нього а якби ніщо. Се як у бувальщині чи притчі одній, яку чув чи вчитав десь. Коли якомусь могутньому владиці доповіли наближені його, що є один, знайшовся великий супротивник, який володіє незбагненно могутньою зброєю. І запалився у гнівові владика той і сказав:

– А не біда. Я виставлю супротив одного його десять тільки своїх вояків і вони зборють його.

– Мало, – відповіли наближені.

– Тоді я виставлю сто своїх вояків! – розійшовся владика.

– Мало, – ізнов наближені.

– Тоді тисяча моїх вояків то неодмінно його одного зборють, – хоробриться владика.

– Мало, – в одне кажуть наближені.

– Тоді я ставлю сто тисяч своїх вояків – і він неодмінно впаде.

– Мало, – іще наближені.

І тут на чоло владики зморшки набігли:

– А що ж то за зброя така грізна його.

– Слово, – в одне відповіли наближені.

Отож якщо у таким розумінні шістдесятництво розглядувать, проглядувать, то, може, і був се той рух опору, що результати його невидимо, поза фізичним існуванням уже у часовій просторовості майбутнього бачаться, проглядаються. Якщо довіритись отому «Все на світі нагородиться, іно страх ніколи». Але й те уже добре, що про шістдесятництво, як явище, і його чільних представників говорить дозволено, і що про тее уже книги понаписувано. Хіба із відповідним спрямуванням стороннім, може.

Дещо й мені із того на очі попадало, доводилось читать. Але на жодній сторінці із прочитаного, що видавалось тут і за кордоном, я не зустрічав імені Івана Яремовича Бойчака, так ніби він не жив серед нас, і слово його не мовлене було і не почуте. Щоправда, зовсім недавно в одній великій книжці поважного літератора натрапив я серед інших випадком принагідно згаданих імен і прізвище «Бойчук». Та й здогадування моє побігло, а чи не про нашого Івана Яремовича і мовиться. Та й зателефонував я авторові книжки, поважному літераторові:

– А чи не Бойчака ви мали на увазі у тім то й тім то місці Вашої книжки?

– Так-так, – відповів сей літератор. – Саме про нього і йдеться. Але коректори прізвище переплутали.

Да й ізнов (уже вкотре) побігли мої спогади, да й розростаться стали. Да й спрямував я свою увагу і стопи, щоби щось написане про Івана Яремовича Бойчака десь вчитать, а й і ним самим написане прочитать по перебігові десятиліть.

Перегорнув я довідника «Письменники Радянської України», що вийшов у світ 1988 року у видавництві «Радянський письменник» і в якому було уміщено біографічні довідки про усіх українських письменників – членів Спілки, живих і мертвих, що діяли на зламі XIX і XX століть, – про ненароджених тільки – ні. Аж то й поглянув на мене давній знайомий, просте, пряме лице, молоде іще. Іван Яремович Бойчак. І біографічна довідка коротенька:

«ІВАН БОЙЧАК

критик, літературознавець

Бойчак Іван Яремович народився 16 січня 1921 р. в с. Піддубці Славутського р-ну Хмельницької обл. в сім'ї хлібороба. Працював на шахті. Учасник Великої Вітчизняної війни. Нагороджений орденом Червоного Прапора і медалями. Закінчив філологічний факультет Одеського університету (1952). Кандидат філологічних наук. Багато років працював зав. відділом критики та старшим редактором прози журналу «Дніпро».

Почав друкуватися у 1954 р. Автор багатьох літературно-критичних статей, нарисів, рецензій про українських письменників.

Член СП СРСР з 1958 р.

Помер 21 листопада 1972 р.»

Але де ж ті її книжки, збірники, літературно-критичні розвідки. Та й спрямувавсь я до Бібліотеки НАН імені Вернадського аж на Московську площу. Якщо не усе, то щось да має там бути. А де ж іще. Площа то Московська, міркую собі у дорозі, але як далеко від неї іще до Москви. А й куди сучасному бетонному приміщенню із модернізованими залами під низькими стелями до отих старих залів під високими стелями побіля червоного Університету. Да і плем'я тут усе молоде, незнакове. Гай-гай, де її молодії, а повні спраги пізнання читачі шістдесятих років, що під високими стелями старих залів за читанням розкошували. Котрі не можуть добутися уже до Московської площі, а котрі – й за далиною вже.

Каталоги, каталоги перенесені знакомими скриньочками твоєю згасаючу спрагу пізнання так само первісно заманюють. А що там? І колишнє давнє котре збереглося, і нове з'явилося, і дещо закритє відкрилось. Хоча скупіший я став у бажаннях, і потреба інформації скорочується. «Я тепер скупее стал в желаньях». Але не приснилось моє життя мені.

Ось у каталозі авторефератів дисертацій і знаходжу. «І. Я. Бойчак «Відображення життя робітничого класу в післявоєнній українській прозі (1946–1954 р.р.)». 1955 р. 345 с.». Дисертація на здобуття кандидата філологічних наук. Аяк. На таких темах тоді тільки і здобували кандидатські звання, на інакших – ні. Хто ми, і звідки ми. А ми діти свого часу. Але покликання наше на шляху до досконалості у тім, може, і полягає, щоби час свій ізбагнуть.

Затим і комплекти журналів «Вітчизна» та «Дніпро» подали за 50-ті роки, за 60-ті роки. Ах, яке давнє старє усе, а колись яким первісно новим бачилося. Розлогі і менші статті Івана Дзюби, Івана Світличного, Євгена Сверстюка, як сприймалися тоді вони, як щось закличне у змаганні до правди й справедливості, новє свіжє слово нагадувало про істину в житті й істину художню. Якщо із висоти сьгоднішнього дня дивитись, розглядувать, то і ці статті ніби були витримані у дусі популярних на часі партійних тез, догм і настанов, як того й вимагала кожна публікація, але уже бриніли у них ті інтонації справжності, що їх в публікаціях інших авторів не знайдеш.

Під ту пору, на зламі 50–60 років часто зустрічаємо в літературній періодиці твори Бориса Антоненка-Давидовича, який після давнього відлучення повертався ізнов до праці в царині художнього слова. І слово його звучало і сприймалося, як первісно свіжє і новє на тлі тогочасного літературного процесу, що з важкими потугами у нас на Україні випростувався із вульгарно-соціологічних нашарувань. Як зворушливо і тепер перегортати поживклі через десятиліття сторінки журналу «Дніпро», де надруковані повісті, оповідання, роман «За ширмою» класика української літератури. А його статті, присвячені рідній мові, не тільки допомагали читачам розкрити барву слова, а й спонукували у тих умовах багатьох признаватися до своєї національної ідентичності. Ось тільки назви декотрих із них, що надруковані на початку 60-х років на сторінках журналу «Дніпро»: «Перед невижатою смугою», «Тонни і грам», «Парадокс епохи» (про Шевченка), «Про те ж саме» (Мова літератури для дітей) та ін.

Ось вирвані, вилучені сторінки в журналі. Шматочок маленький, півсторінки тільки і зосталося. Так і є. Іван Світличний. Це після того, як арештували його. І хто поновить це, вилучене, тепер. Бібліотекарі мали роботи, як вказівки про вилучення надрукованого чи виданого колись кимсь із арештованих надходили. А декотрі публікації когось із арештованих то й не вилучали, якби ні в чім і не бувало. Не догледіли, чи просто вказівки не надійшли. Се зі школи, із 1953 року, пам'ятаю, як після арешту Берії дуже прискіпливо вилучали а найменше згадування його імени чи посилання на нього. Навіть у шкільних підручниках ім'я і цитати Берії замальовували чорною фарбою. І якщо ми натрапляли на такі чорним позначені рядки у книжках, навіть у підручнику з географії, то безпомильно здогадувались, що ішлося саме про Берію.

Так, може, іще а найменше нагадування про Віктора Некрасова вилучалось, як 1974 року він виїхав до Парижу. Бо як одного разу став я тоді спеціально каталоги в академічній цій же бібліотеці перегортать, проглядувать, то жодної згадки про Віктора Некрасова не знайшов.

Відкриваю, перегортаю ось дванадцяте число журналу «Дніпро» за 1962-ий рік. У рубриці «Розмова про творчість молодих» надруковано велику статтю Івана Бойчака «На пульсі епохи». Сорок років майже минуло відтоді, але ніби і про сьогоднішню ситуацію у рухомому літературному процесі пише критик, відстоюючи цінність художньої справжності, наголошуючи на потребі виокремлення її із потоку сірятини:

«То більше нема чого тим хорошим, справді живим, талановитим, що є в сучасній поезії і чим вона по праву пишається, прикривати каламутні потоки сірятини, посередності, які захльостують сторінки багатьох і багатьох віршованих збірок, газет, журналів. Навпаки, треба було б протиставити – категорично! – відверто! – справжнє творче горіння, натхненну творчу працю і епігонське животіння, художнє утриманство, бездумну наслідувальність, споглядувальну риторичність, одописну декларативність, все те, що сковує крила нашої поезії, не дає їй лету. У нас же інколи окремі критики і поети намагаються подати все це такими собі скромними, безневинними рослинками, які, мовляв, теж мають право на місце під сонцем. Але придивіться до них уважніше: вони живляться не власними соками, бо коренева система у них зовсім атрофована, а паразитують, як та омела, на живому дереві поезії» (стор. 134).

Безупинно невмолимо рухається час, «і час між пальцями пливе, а ми ще є», і то неухильно вперед, змінюються суспільно-політичні ситуації, з'являються нові гасла замість старих, але мало змінюється окреслена ось картина, і так, може, було в усі часи, і так воно й буде, може, із видозмінами, допоки й триватиме художня діяльність людини.

Таке наразі діткливе окреслене питання. Але ми завжди маємо про нього говорити.

Стаття І. Бойчака перейнята вірою у молоді літературні сили, у молоді таланти, чия творчість на початку 60-х років прозвучала так яскраво вирізняювано і вселяла надію у наше літературне відродження і оновлення.

У названій статті І. Бойчак захищає Івана Світличного від необгрунтованих нападів П. Моргаєнка, полемізуючи із ним про творчість Івана Драча, наголошує на високому покликанні мистця, усвідомлюванні ним своєї відповідальності перед цим художнім покликанням:

«Але ж у літературі, осмілююсь зробити відкриття, вирішальне значення має художній талант, саме художній, поетичний, а не військовий, науковий, чи державний...»

І далі:

«Справжній художник – це оголений нерв, це відкрите навстіж серце для людських болей і радощів, серце, здатне жити життям багатьох і багатьох сотень, тисяч, мільйонів, здатне вмістити в собі радощі і горе тих сотень, тисяч, мільйонів. І не тільки сучасників, а й попередніх поколінь і наступних» (стор. 143).

Розглядаючи у цьому контексті специфіку художньої творчості, критик, зокрема, виділяє явище перевтілення:

«Мистецтво перевтілення – одне з складових і невід'ємних особливостей художньої творчості взагалі. Позбавте письменника права перевтілення – у його творах замість художніх образів поселяться безтілесні схеми, белетризовані носії певних соціологічних понять, тобто саме те, чим слабують численні сьогоднішні романи, повісті, поеми, вірші.

А позбавте права письменника жити життям інших, життям своїх сучасників, життям усього народу, його минулим, сьогоднішнім і прийдешнім – кому він такий обиватель буде потрібен?» (стор. 143).

Критик аргументовано відстоює свободу вибору і свободу стилю в художній творчості, що у тій окресленій ситуації, на початку 60-х років, звучало дуже актуально:

«Найменший проблиск оригінальності, новаторства, художньої самостійності відразу ж оголошується штукарством, намаганням писати «не так, як усі» і т. д. і т. п. (див. згадані статті М. Шеремети «Непросте і штучне бути гарним не може» і Д. Гринька «Молодість, талант і штукарство»). Але хай буде дозволено запитати: відколи це прагнення писати не так, як усі, шукання себе, як творчої індивідуальності, свого стилю, свого голосу стало вважатися протизаконним для письменника».

І тут же, у цім міркуванні посилається на Івана Франка, який писав, що «правдиві великі поети ніхто не подібний один на другого, кожний має щось свого, особного, чого ніхто інший не має, і для того вказування поетові взірців для наслідування завжди має свої злі сторони. При тім же у кожного правдивого поета головна річ не те, що він навчився від других, але те, що з власної душі, з власного чуття вносить в свою поезію і суспільність (стор. 145).

Полемізуючи із вказаними авторами. Іван Бойчак відстоює високість покликання мистця у світовому контексті, засуджує сірятину, виступає проти обивательщини в літературі:

«До чого ж тут розмови про те, був чи не був художник учасником тієї або іншої події, скромний він чи не скромний у своїх творчих задумах і звершеннях. Зрештою, то не письменник, якщо він не мріє створити щось велике, незвичайне, небувале, написати такий твір, який до нього ніхто не створив по силі, красі, глибині. І не тільки мріє, а й активно прагне до цього, дерзає, штурмує ще не взяті висоти...

Прочитайте щоденники Довженка, і ви дізнаєтесь, яке велетенське, справді небувале завдання поставив перед собою цей художник: написати твір врівень з кращими зразками світової класики, дати узагальнений образ – тип національного характеру українця, такий за силою узагальнення, як скажімо, Тіль Уленшпігель, Ходжа Насредін тощо. Такого твору, такого образу наша література ще не має, хоч працювали в ній першокласні художники слова, геніальні митці світового масштабу. Що це? Нескромність?» (стор. 143).

Стаття «На пульсі епохи» перейнята уболінням за долю рідної літератури, бринить тут бажання бачити її на рівні кращих світових взірців. І в цьому своєму сподіванні Іван Бойчак покладається на літературну молодь. Власне вірою в оновлюючу хвилю в літературі, вірою у молоді таланти, молоді мистецькі сили перейнята ціла стаття. У цьому її визначальний пафос:

«І те, що молоді поети беруть багато на себе, не почувають незручності чи остраху перед найскладнішими явищами нашого життя і світу, перед темами, які не наважувались брати навіть відомі художники, свідчить не тільки про їх неабияку художньо-поетичну силу сьогодні, а й про те, що вона, ця сила, зростатиме, набиратиметься можуть і величі, зростатиме, що б там не говорили про перший успіх, який, мовляв, не обов'язково стає постійним, про важкість робити далекойдучі прогнози на основі першого знайомства і т. п. Більше того, вона, ця сила, зростає на наших очах» (стор. 144).

У названій статті вражає Бойчакова масштабність мислення, осягання дійсності, як єдності світобудови, у світлі нових наукових відкриттів, що розширює обрії і художнього освоєння світу, творить нові знаки краси:

«Сучасна людина ходом історії поставлена на таку височінь, коли увесь світ, до його найвіддаленіших закутків, став для неї єдиним і неподільним цілим. Ця єдність і неподільність набула особливої відчутності, навіть наглядності, коли людина піднялась у космос. Освоєння космосу допомагає їй краще пізнати себе, сприймати світ у його, так би мовити, фізичній єдності, а головне – в єдності його борінь і змагань, у єдності усіх землян, у єдності їх майбутнього» (стор. 143).

У багатьох моментах своєї статті Іван Бойчак торкається ідеї безперервності художньої істини, питання зв'язку поколінь, новаторства і традицій у літературі. Нове виростає на ґрунті уже з'явленого. Але це не повинно бути механічне наслідування. Стаття розширює рамки розуміння проблеми творчості, яка в усі часи була, а й тепер залишається актуальною. В одному моменті з цього приводу літературознавець і критик, зокрема, пише:

«Нарешті кого Д. Гринько розуміє під усіма, закликаючи молодь писати «як усі»? На кого вона повинна рівнятися, який, так би мовити, еталон чи взірець вона мусить узяти собі? Ні, не думайте, критик ще не дійшов до того, щоб пропонувати молодим за еталон кого-небудь з численних, близьких у своїй безпросвітній сірості й поетичній немочі епігонів. Він (і цілком правильно) називає імена видатних сучасних поетів таких, як П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, В. Сосюра, А. Малишко. Безперечно, у цих талантів є чого навчитися, є що перейняти нашій поетичній молоді, і вона щедро черпає з їх неоціненного досвіду і новаторських набутоків.

Але черпає вона для того, щоб створити нове, оригінальне, своє, не знане досі, тобто використовує їхні досягнення творчо.

Проте критик закликає не до створення нового, а до наслідування того, що вже є (він таки і пише: «Молодому поколінню є що наслідувати...»), не до створення нових художньо-поетичних цінностей, збагачення традицій, а до споживання того, що вже є...» (стор. 146).

Гостре і спостережливе Бойчакове завважування домінуючих тоді рутинерських установок і поглядів на літературу і мистецтво, на роль традицій у рухомому літературному процесі, елементарного примітивізму, коли ідеться про випростовування застарілих понять:

«Отже, виявляється, що тут не все так просто, як думає, скажімо, Д. Гринько, який радить «Молодому поколінню... наслідувати: народність Т. Шевченка, життєлюбність М. Рильського, філософську заглибленість М. Бажана, пісенність В. Сосюри і А. Малишка...» Все це справді наші національні здобутки, наше багатство, хоч навряд чи можна погодитися з класифікацією критика, який приписав народність лише Шевченку, позбавивши його пісенності, музичності, філософської заглибленості, а інших поетів – народності» (стор. 147).

Проникливо пише Іван Бойчак про безперервність художньої істини і функціонування мистецької штуки, виявляючи повагу до усілякої художньої справжності, до чесної праці мистця:

«Здобутки радянської поезії, безперечно, великі, і було б грішно прибіднюватися, тим паче зверхньо ставитись до того, що досягнуто з неймовірними зусиллями у тих тяжких обставинах, які були за часів культу особи. Кращі твори нашої поезії ще довго й довго будитимуть серця людей, вчитимуть їх прекрасного, високого, ще не одна душа одзоветься навіть у далекому майбутньому, зачувши слово Рильського, Тичини, Бажана, Сосюри чи Малишка. І те слово буде для неї таким же трепетно-живим, сучасним, як і для нас, воно, разом з тим, донесе у майбутнє багато з того, чим жили ми, чим сповнені були наші серця. Однак, не кажучи вже про те, що названі поети, в силу різних причин, у тому числі й об'єктивних, не могли обійняти усіх сторін сучасної їм дійсності, усіх, сказати б, ділянок душі свого сучасника, – не кажучи про це, слід мати на увазі, що саме життя не стоїть на місці, а відтак людська душа змінюється, збагачується новими барвами, новими звуками, новими радощами і болями, не менш значними і не менш важливими для поезії, ніж попередні».

І далі подивовано читаєш такі цікаві і своєрідні міркування про становлення та формування творчої індивідуальності, як певного художнього феномену і явища:

«Значно складнішими є питання про становлення тієї або іншої творчої індивідуальності, про характер використання нею традицій, про її родовід, учителів, учобу, складнішими через те, що тут кожен митець іде своїм шляхом, вибирає собі вчителів за власним уподобанням, власними симпатіями, та й ставлення до цих учителів теж своєрідне – принаймні не завжди «симпатичне». Здавалося б, тут простіше молодому талантові починати свій родовід, свою учобу від безпосередніх попередників, старших сучасників. Але воно не завжди так буває.

Пригадаймо художнє формування Олександра Довженка. Свою літературну та режисерську діяльність він починав десь у двадцятих роках. Отже, найближчими його попередниками в літературі були Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Степан Васильченко, сучасними і вже визнаними майстрами художнього слова – П. Тичина, М. Рильський, А. Головка,

О. Вишня та ін. Художники, як бачимо, першокласні, у яких було і є чого повчитися. Але в Довженка від них – нема нічого. Що ж, письменник зігнував їхній досвід, завоювання своїх безпосередніх попередників та сучасників? Зовсім ні. Рівень майстерності, досягнутий попередниками, не може не позначитися на творчості будь-якого митця, який вступив до літератури після них. Те ж саме треба сказати і про сучасних йому художників слова. Це фундамент, основа для наступного розвитку художньої літератури.

Але йдеться про інше – про безпосереднє, свідоме навчання, про те, звідки митець, як творча

індивідуальність, розпочинає свій родовід. І погляньте, який парадокс: Довженко, так би мовити, пройшов мимо школи таких велетнів, як Іван Франко, Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, не кажучи вже про сучасників, сягнув за наукою аж майже на ціле століття назад – до Гоголя. Саме гоголівські традиції, гоголівська школа найбільш відчутна у творчості Олександра Довженка. Гоголь, поряд з Шевченком, був найбільшим учителем О. Довженка. Поет В. Кондратенко у своїх спогадах («Советская Украина, 1957, № 1) наводить таке Довженкове визнання: «Я любив і знав напам'ять багато поезій Тараса Шевченка. **Гоголь володів моєю душею** (підкреслено мною – І. Б.). Його «Вечори на хуторі біля Диканьки» наче зачарували мене». М. Рильський серед учителів Довженка в першу чергу називає Гоголя, гоголівський повів, – говорить він, – чується у всій творчості Довженка, у його широких, сміливих, упевнених мазках, у його завжди виправданих гіперболах і загостреннях характерів і ситуацій» (стор. 147).

Або з яким зацікавленням, наприклад, ніби щойно видруковане, перечитуєш статтю Івана Бойчака «На підступах – близьких і далеких» (Нотатки про творчість молодих дитячих письменників), що під рубрикою «Література і життя» надрукована у 6-му числі журналу «Дніпро» за 1964-ий рік. Розглядаючи твори для дітей В. Кави, В. Близнеця, Д. Окийченка, критик у багатьох моментах статті висловлює цікаві міркування про специфіку дитячої літератури, про силу художнього слова взагалі, про завжди актуальне питання «письменник – читач». Що аж подивовуєшся, перечитуючи ці Бойчакові давні роздуми. Бо ніби і про наш час ідеться. Такі гострі ці проблеми і під сучасну пору у сучаснім літературнім процесі, який він і не є.

«Мабуть, і справді заперечувати специфіку літератури для дітей неправомірно і не правильно. Вона зумовлена не тільки предметом, об'єктом зображення, але й своїм адресатом, своїм призначенням, тим, на кого вона орієнтується, особливостями і рівнем інтелектуально-емоційного світосприймання читача, його віком і загальною культурою. Зрештою, безадресної літератури не буває. Вся художня література, кожен її вид і жанр, кожен твір, в остаточному рахунку, залежить від читача, від його підготовленості, від його здатності сприйняти й освоїти ті чи ті художні і соціальні ідеї. Це не значить, звичайно, що література має пристосовуватись до смаків і рівня читача. Зовсім ні. Пристосовництво, як ніщо інше – протипоказане художній літературі взагалі, протиприродне її соціальному призначенню, її суті, надто літературі для дітей. У педагогіці і практиці давно вже перестало бути предметом дискусій питання про те, як і про що говорити з дитиною. А от у художній літературі та критиці все ще сперечаються – письменники своїми засобами, критики своїми, – сперечаються про те, що по суті вирішено наукою і життям: як і про що писати дитині. Чи ставати навпочіпки і лепетати й сюсюкати, чи стояти перед нею на повен людський зріст і говорити з нею, як з людиною, – щоб вона дивилась угору, щоб вона і розумом і серцем тягнулась увись.

А втім це питання є предметом дискусій не тільки стосовно дитячої літератури, але й усієї нашої літератури, з тією однак різницею, що читачі дитячих творів більш диференційовані: їх інтелектуально-емоційні можливості пов'язані з певними віковими категоріями, більш-менш точно визначеними науково (дошкільнята, молодший шкільний вік і т. д.). Оскільки дорослих читачів ризиковано групувати в певні категорії, то деякі письменники (а таких деяких, на жаль, не мало) орієнтуються на менш розвинутих, прикриваючись тим, що вони, мовляв, пишуть для всього народу – ніби народ складають різнозначні з інтелектуально-емоційного боку одиниці. Але справа навіть не в цьому. Цікавіше було б дізнатися, якщо вже на те пішло, про інше: хіба правомірно вважати народ таким нерозвиненим, що йому доступне лише найелементарніше, найпростіше? Чи не йде таке розуміння народу та його інтелектуально-емоційних можливостей від надто вже давньої, чужої нам традиції ототожнювати народне з примітивним? Адже навіть найдавніша народна творчість, яка дійшла до нас з глибини віків і яка за тією традицією називається примітивною, не така вже, якщо розібратися, проста – скажімо, пісня чи дума – і за своїм ідейно-психологічним зарядом, і за ритмо-мелодикою, та й за побудовою. А виявляється, що вона була доступною найширшим народним масам, – якщо можна так висловитись, бо ж ці

маси складалися з різних одиниць...»

Бойчакові-літературознавцеві притаманна прозора масштабність осягання предмета. Ось як гранично виразно висловлює він свої погляди на роль і призначення творів для дітей, як і художньої літератури взагалі:

«Навіть при всьому тому значенні, яке надається художній літературі, як своєрідному агентові по розповсюдженню знань, надто серед дітей, зводити її роль лише до тлумача загальновідомого було б зовсім неправомірно. І на цьому треба ще раз наголосити, тому що художня практика неспростовно підтверджує незвичайну живучість такого погляду на завдання і призначення художньої літератури для дітей – мовляв, така її специфіка. Тлумачення загальновідомого – це ілюстративність, художнє пристосовництво, це заперечення основного начала художньої літератури – начала аналітично-дослідницького» (стор. 134–135).

Пригадую, як правдиво, по-новому звучали такі судження в атмосфері літературного процесу 60-х років, коли і справді такими живучими були вульгарно-соціологічні установки і настрої. Але і тепер, коли на наших теренах усіяка художня справжність зневажена, а замісто неї процвітає чужа псевдокультура, то хіба не сучасно і нині звучать оці Бойчакові міркування.

А ось як захоплено повнозначно окреслює Іван Бойчак творчість Бориса Антоненка-Давидовича:

«Або візьміть один з останніх активно-дійових творів для дітей – повість Б. Антоненка-Давидовича «Слово матері» (Дитвидав, 1960...). Інші часи, інші обставини, інший духовний світ та психологія героя, але придивіться, з якою аж ніби матеріально відчутною конкретністю відтворює письменник складну, багату на барви діалектику душі героя, перемогу в ній великих принципів людської моралі – справедливості, честі, гідності, які були обтягнуті отруйною плівкою добропорядності, догідливості, але ніби весняним грозивим дощем одмиті од усякого того намулу, засяяли своєю первородною сутністю. Письменник проробив важку, гранично тонку, і точну дослідницьку роботу – її можна порівняти хіба що з роботою хірурга, коли той знімає більма з очей, повертає зір: один найменший необережний рух – і замість видужання настане вічна і невідворотна темрява. Але, разом з тим, повернення зору душі – операція набагато складніша і відповідальніша» (стор. 136).

Промовисто й те, що така оцінка творчості письменника публічно висловлювалась у той час чи напередодні того часу, коли Борис Антоненко-Давидович уже піддавався публічному офіційному остракізмові, а згодом був і цілковито відлучений від узаконеного літературного процесу.

Цікаві розмисли і спостереження містять також інші публікації Івана Бойчака у журналі «Дніпро» («З приводу однієї рецензії», № 2, 1958 р.; «Великий поборник дружби народів», рецензія на книгу П. Тичини про Івана Франка, № 8, 1956 р.; «Микита Шумило», № 6, 1963 р.) та в інших періодичних виданнях на межі 1950-их – 1960-их років.

Звичайно, прискіпливець котрий із висоти сьогоднішнього дня може дорікнути Бойчакові за простоту і прямолінійність висловлювання, за брак, недостатність, якби сказати, спеціальної літературознавчої термінології. Але не в тім річ. А річ у масштабності Бойчакового мислення, у правдивому сприйманні і завважуванні кожної художньої справжності. І це на той час важило дуже багато. Нам треба знову уявно відтворити суспільно-політичну ситуацію 50–60-х років, щоби збагнути, як це було тоді непросто пробиватись правдивому слову і розумінню. Адже, за установками, літературний твір мав замислитись в уяві письменника і писатись відтак за наперед розробленою схемою, що відповідала тезам і догмам офіційної ідеології. Такі ж схеми існували і в літературній критиці та літературознавстві. І поза тим живий літературний процес не мислився і не уявлявся. Тому правдиві погляди на літературний твір, на художню справжність, на природу художнього начала у житті і природу художньої діяльності сприймалися у представників офіційної ідеології, у літературному середовищі, а й у певному читацькому колі вкрай примітивно, правильніше буде сказати, викликали повне несприйняття, а в гіршому разі – спротив. Випростування сформованих усталених стереотипів – се річ завжди

складна, а в такій діткливій тонкій справі, як художня діяльність, й поготів. Тому й робота ув окресленім руслі, – се також завжди як подвижництво.

Але й о тім біжить іще розмишляння моє. Як уже сьогоднішню літературну ситуацію нашу завважую і осмислюю. Коли на життєвій практиці заперечується якби сама правомочність художнього начала у житті і художньої діяльності взагалі, коли творча особистість вкрай зневажена і також якби перебуває поза рухомим театром життя. Коли потопом у небаченім зухвальстві проходяться по найзначніших здобутках національної культури, які й зростали, може, не в оранжереях, а на скелях у рвійних бурях, коли публічно поливаються брудом її найвизначніші представники. Казав мені недавно зухвалець оден такий, як стрілися ми, що він уже, мовляв, поклав на лопатки Григорія Сковороду, та й заперечив його, як щось зовсім непотрібне, на доказ і те виставляючи, що якби Сковорода містив якусь цінність, то його більшовики у двох томах не видавали б; а тепер от добирається сей зухвалець і до Івана Франка, щоб і того на лопатки відповідно положить, покласти, заперечити, відкинуть цілковито себото. А іще вичитав чи чув я також, як хтось розпросторювався, що оден новітній наш прозаїк значно й значно поглибив Уільяма Фолкнера, а другий ізнов розширив Гемінгуея і Пруста.

А й легіон старих колишніх графоманів позицій не здає, не дримає. Ся братія має гострий нюх на усілякові гасла. І зачувши нові віяння, тут же узялась строчить да видавать, да гудить партію, яку учора вихваляли, да осанну п'яти капіталізові на горизонті, да соціалізм лаяти, да комунізм проклинать. Це замісто того, як вони щойно учора осанну п'яли соціалізові й комунізові, а капіталізм проклинали так завзято, аж піна сивувато біла із рота патьоками, батогами скапувала.

Се плем'я знакове і відоме. Й воно на всі часи, напевне.

Той же другий чи й третій уже зухвалець ізнов висловився таким чином, що у всій літературі ніби не було і нема, й не буде ніби нікого із письменників, гідних уваги, окрім його знакового літератора Н., який хоча і не має освіти, але постиг усе самотужки. Якби і самий Максим Горький, що усе самотужки постигав, хоча за правом виключення і сей в порівнювання не годиться, не тягне, не надається.

Послухав я, послухав такі, а й не всі іще розумування да й побігла думка моя. Що як важливо у кожному періоді, у кожній літературній ситуації якби з'являвся і відповідний періодові критик, щоб поставив усе на свої місця, розставив усе на своїх полицках. Як же це і важливо для кожного періоду. Бо хіба, скажімо, процвіли б так первісно, як з'ява, як явище потому у шістдесятих роках Василь Симоненко, Іван Драч, Микола Вінграновський і усі інші, якби не критик.

А як. Бо вісь ота «письменник – критик – читач» – се не просто формальне окреслення, але завжди має вона врівноважуватися, наповнюватися змістом й бути повноцінною у процесі художнього освоєння світу.

Затим і про Івана Яремовича Бойчака ізнов спогад мій побіг. Що як він такий і в нових умовах, і в нових часах, і в нашій ситуації побажаний та потрібний був би. І прямота його, й прямолінійність висловлювання, і слово його правдиве, не лукаве. На жаль, людина не вертається. «Люди не вертаються. Слід їх тільки мріє...» (Павло Тичина). Але слово перебуває завжди.

серпень 1999 року.

ПРО ВОВКА

Повість

Про вовка промовка... Але спершу про Опанаса Вітков-

чика. Що був, жив колись у Розі, на своїм благословеннім хуторі у нашій окрузі такий собі чоловік – Опанас Вітковець. Що письменний надто над усі дооколишні хутори був, Біблію читав, усе в писання вникав, і пророцтва із нього висноував.

Й зі стіп злежаности пам'яти моєї часто тепер бринить. Як у мій дитинно соняшний ранок входило із простору й із уст людських. Що живе у Розі, на хуторі своїм, такий собі чоловік Опанас Вітковець, що книжку він таку має, у якій все чисто списано, а що було, і що іще має быть. За нашими куцими уявлюваннями, то була книжка над усі книжки, що і в школі такої не покажуть.

Як уже цієї весни на Посьолку після зимової перерви око моє завважило, що понад Шляхом землю під забудову порозбивали мало не до самої Границі, то й сказав я у розмові до слова, що скоро Посьолок із Селом зійдеться, а з другої, полунічної, сторони містечко своїми домами, мурами царськосільськими до Села якби геть упритул наблизилось.

Аж тут і Євка спогадала із післявоєнної тієї уже давнини. Як прийшов до них Михалочко на посиденьки та й приніс у хату слова самого Опанаса Вітковця. Що сказав був, прорік він, а ніби прийде, настане, наблизиться іще такий час, коли село із селом зійдеться, села посходяться, а межі розпадуться, і ніхто, жодний чоловік не впізнає своєї землі. Да й стали Михалочко із Оверком, батьком Євчиним, мудрувать у простодушності сердець своїх, уявлюваннями своїми

куцими картину Опанасового Вітковцьового пророцтва розсують, проглядають. Гм... Да хіба може таке стати, будь, щоби село із селом ізійшлося, межі розпалися, і чоловік свого поля не упізнав?

І аж тепера от сказала Євка напевне:

– Уже і село із селом зійшлися, і межі давно порозпадалися, що рідко хто впізнає уже своє поле...

Затим у погляді Євчинім віддалена і заспокоєна углибині десь тривога ізнов спалахнула:

– А було із тим Вітковцем Опанасом потому...

Та й зачала, стала розказувать Євка. Як одного передвеликоднього вечора, уже за колгоспних, либонь, часів діялося, сталося, вийшов Опанас Вітковець зі свого хутора та й стежкою через Березину у Село на Всеношну спрямувавсь. Іде поволеньки собі Опанас, у правій руці корзинку вербову, що із неї у простір пахощі паски рум'яної рожевої пухкої білої, ковбаси, м'яса і ще чого там, що жінка Параска нарихтувала до посвячення, струменяць. А доокруги темнь одна густа непроглядувана, хоч в око стрель. Спершу хати ближні ожередами химерними угадувались. А як в прогалину, що між хутором а селом, в чисте поле стежкою уступив Опанас, то нічого уже око у глибині темряви густої не вирізнявало. Дальні лиш стишені згуки вухо ловило зрідка, десь собака гавкне мляво, десь скрипне засув сінешніх дверей, людський далекий гомін, хтось іще, напевне, й з інших хуторів до села спрямувавсь та й прошкує. І знову чуть, як поле парує у благості високій. Як передчуття великих перемін у піднебеснім просторі і як нагадування водночас.

Нога угадуванням знакому стежку лапає, знаходить. У високий стан увійшла, заглибилась Опанасова душа.

Аж то щось раптом «кляц!». Глядь Опанас, а спереду на стежці, буквально у кількох кроках, уже й стоїть, із темені непроглядуваної виринув. І очі блискучі вогнисті світяться хижо. Зубами оно «кляц!». Собака не собака. «Вовк!» – ударило в Опанасову свідомість та й імпульсами глибокого внутрішнього перестрашіння ціле єство аж до п'ят пронизало. «Тікати!». «Ай, ні!» – розсудок моментально кроки зупинив. Оно обернись убік, так вовк і вчепиться тобі у шию. Таке оберігаюче застереження умент і спрацювало. У критичні моменти часто система самозахисту спрацьовує моментально правильно якби, помимо нашої волі, до моменту іще нашого свідомого опам'ятання в новій драматичній ситуації.

Зупинивсь, щоправда, став на місці Опанас. Але і вовк спереду на стежці стоїть, не тікає. Тільки зубами «кляц!». І очі блискучі вогнисті світяться хижо а зовсім близенько.

«Люди! Хто чує, рятуйте!» – прорвалося і вибухнуло Опанасове заціпеніння, сколихнувши темний піднебесний простір, аж невидимі химерії передвеликодньої уже ночі захиталися.

А так завжди, як родиво, проривається й вихоплюється у світ людське заціпеніння від загрози раптової очевидної. І таке іще вихоплюється одчасно у подібних моментах: «Рятуйте, люди, хто в Бога вірує!». Але це вже переважно у тім випадку, коли загроза спалахує у зіткненні зі своїм таки побратимом двоногим, але зверхником, чи вірніш, стріча тут із лукавим відбувається, що у подобі двоногого побратима з'являється часто.

Як прокричав Опанас, то й зійшов із стежки вовк. Рушив уперед Опанас. Але вовк ізнов на стежці спереду став. Недалечко. І зубами кляцає. Оно «кляць!». І очі вогнисті блискучі світяться хижо. Не звертає зі стежки Опанас. І не озирається. Щоби вовк за потилицю не вчепивсь.

Ізнов уже сміливіш, за інерцією вихопилося з Опанасових Вітковцьових грудей «Люди! Хто чує, рятуйте!». І на сей раз зійшов зі стежки вовк. І зробив кілька ступнів уперед по стежці Опанас. Але тільки луна від його голосу згасала десь аж за Мокрим у Пустомицькому лісі, так вовк ізнов став спереду на стежці і зубами кляцає. «Кляць!».

І так поперемінно у павзах ситуація повторювалася до якихось шести чи й семи раз.

Але жодного разу не зрушив із стежки убік Опанас Вітковець у своїм спрямуванні уперед. Стояв супроти вовка лице в лице, щоби той із-заду на нього не кинувся да в шию не вчепився у моменті переміни позиції.

Аж то по якімсь часові і почули люди той одчаєний погук Опанаса о помочі. Котрі також зі своїх хуторів у село до церкви на Всеношну запізнали прямували, а котрі й випадком у темнім піднебеснім просторі опинились, у двір свій по причині чи й випадком вийшли. Та й відгукнулися на поклик із темряви одчаєний. Аяк. Погук «Рятуйте!» тоді іще не одбивавсь об наші серця проминально, як тепер. І тут же, охоплені неборимим духом рятівництва, кинулись із місць своїх у напрямі погуку одчаєного із криками, із окликами погрожуюче відлякуючими. Такий гармидер в дооколі темнім учинився, ізчинився, що вовк не витримав натиску, та й шезнув собі з-перед лица Опанасового. А воно завжди так, що натиску громади, різноголосого людського гармидеру вовк найперше і не витримує. Та й дає драла. Як о тім розповідають казки і бувальщини.

І Євка увесь той гармидер, перебіг ситуації чула, як тепер пригадує, долітало крізь густу темінь до них, коли вони у гурті біля Михаїла також на Всеношну до церкви у село ішли. Що ніби зараз недавнечко теє діялося, а стільки літ минуло, сплигло.

Опанас Вітковець уже в гурті людським прийшов тоді до церкви. Якраз «Христос воскрес!» із вівтаря уперше пролунало. А він упав навколішки да все Богові молився, хвалу воздавав Творцеві, що уберіг його від розтерзання диким звіром. І подивовувався сильно від торжества життя й не знати іще од чого. І кожного серця діткнулась тая новина. Й усі подивовувались сильно. Аж до сліз зворушення. Що Опанас Вітковчик у Передвеликодню ніч серед живих зостався.

А потому іще Євка розказувала, як однієї весни проз Посьолок поза хатами від Правої дороги біг, гнався, якби заблукалий чи потеряний сірий вовчисько. Люди повиходили, улюлюкають, алалякать почали, а він наче перелякався, перепудився, да через Саньчин двір, да сіножаткою, да через Річку прямісінько у Борок і погнався, до барлогу свого, напевне ж.

– Видно, від ферми колгоспної гнався тогді, – висновувала свій здогад далі Євка. – Тогді на фермі овечки стояли...

– А по чім знать було, що то вовк, а не собака? – зустрічне і запитання й у мене мимовільно зринило, до слова попросилось.

– А вовк, по всім знать, – одночасно доконано продовжувала Євка. – Вуха стирчать. Сірий такий. По масті знать. По бігові знать, як швидко він гнався. І велике, як не собака. І по лапах, по слідах розгонистих на піску знать. Да й по зляканості, із якою біг, знать можна було. Собака так злякано людцькі хати не минає, і не женеться так злякано сягисто навпрошки, не зупиняючись, без віддиху аж у самий Борок... Собака нюшкує по дворах.

Затим Євка ізнов розказувала, як одна жінка край лісового села на своїй нивці поралася, жито, здається, жала, а може, і просо тільки полола. Й чотирирічний хлопчик неподалік грався, взяла із собою, бо це як у традиції, зазвичай із собою в поле жінки дітваків своїх беруть, якщо нема їх на кого вдома зоставить. Грається собі хлопчик, а мати позирає в павзах, пильнує за ним. Між оком її а малою кривною істотою струна жива витворилась, і бринить, пульсує невидимо у єднанні.

Аж то по якімсь часі глядь мати, а коло дитинчати ізвідкільсь пес сірий узявся та й бавиться із хлопчиком. За комірець сорочки зубами взявся та й ніби веде хлопчика. А хлопчик і не огинається, іде собі, як його пес веде. Аж потішливо так, коли удруге в павзі глянула мати, й посміхнулася сама до себе, ні о чім таким і не здогадуючись. Хіба першина, що собаки із дітьми граються.

Але коли утретє глянула мати у павзі між роботою, то й не забачила хлопчика свого. Не виявилось його в окружнім і досяжнім зорові просторі. Вовк! Тільки тоді стрельнуло у її свідомість та й тривоною рознеслося у її напруженім естві. Та й кинулася з усіх сил жінка до лісу. Але слід хлопчика уже загубився.

Може, із тиждень часу шукали, прочісували ближній і дальній ліс мало не усі сельчани, лісники і міліція. Аж поки нарешті не натрапили на вовче лігвисько, у якому неушкоджений та здоровий і перебував хлопчик. А як питалися його, що ж він їв протягом тижня, чи, може,

голоден був, то відказав:

– М'ясо...

Отакий собі Мауглі, і не в якійсь там екзотичній пагірковості, а у нашій низинній поліській стороні.

Який легкий на спомин, і який лехкий на руку. Ще й до пам'яті нашої прикипів. Це як Ганна колись казала, співала: «Ех, пан-копітан, смолянні яйця. Ех, як сів, прикипів – не міг одорватися...»

Що аби-но згадав, то й пішло, і поїхало. І все про нього, про сіроманця. Вірніш, про нашу, людську стрічу із ним. Як, і коли, і де наш побратим, двоногий зверхник із чотириногим зверхником серед звіра зустрічався.

* * *

Уже у селі в скорім часі як став я переповідать про Опанаса Вітковчика історію, то очі усіх присутніх загорілися блиском споминів, а Степан і почав розказувать вичитану ніби ним колись пригоду із преси, із «Комсомольської правди», здається.

А сталося це, діялося у середній смузі Росії, що так уславилася і увійшла позитивно в нашу свідомість та й бринить прозоро завдяки описам Костянтина Паустовського, а передніше іще, може, завдяки Іванові Буніну. Ся знаменита Мещерська сторона.

Отож десь там, а чи поблизу у краї тім означенім і жила собі, перебувала одна доярка. Стара чи молода, заміжня, а чи не одружена – се також наразі істотного значення не має. Значення наразі має те, що дома її од ферми далеченько стояла, а кілометрів, верстов кілька, може, було. І дорога, стежка, путівець од ферми додому не понад хатами, а в чистім полію понад лісом пролягав, тягнувся, зміївся. Далеченько, коротше, сій красній дівиці, вродливиці, а може, і не вродливиці, наразі це також значення не має, – од ферми додому топтать було.

Але як також одного зимового вечора, подоївши громадське стадо і запоравши худобу, красна дівиця додому поверталася. А заметіль, а хуртовина, що не передать. Окрім білого, нічого і не видно довкруги... Ізнов «Буря небо криє млою. Вихрить снігом де хотя...».

Аж то хтось хвать її зубами іззаду за шию. За ковніра, точніше, хвать. А ковнір її пальта хутрянний, чи не овечий був. Нападникові, мабуть, так привиділось, подумалось, що баранець смачненький, а мо' і ягничка. Та не розтерлася наша красна дівиця, а чи машинально так вийшло. Вона моментально рукою в обороні за шию свою власну узялась. Та й ухопилась за чиєсь щось м'яке шорстке і продовгувате. Лопатка. Язик вовчий. Та й зчавила з усієї сили машинально, що і власної руки не рознять. А сіроманець і звалився з пліч, сів на задні лапи у снігу. Отак і привела ся красна дівиця за языка правою рукою вовчиська аж до самого власного двору. А тут приємно чи неприємно, хочеш, не хочеш, а вже мусиш іти. І доярка своїх пальців, що зопалу вчепились за шорстку вовчу лопатку, вже розчепирить не в силі, якби і хотіла. Скуті одними кайданами.

Це у дворі вже на поклик доярки домашні повибігали, збіглися. Та й довбешкою, обухом чи іще там чим огріли сіроманця по яким місці самі знали, що й амбець йому настав моментально. Аби знав, що із красними дівицями жарти кепські. Бо красна дівиця це тобі не червона шапочка.

Тоді іще переповів був, розказав Степан й іншу історію вичитану, також літературного якби походження, яку він вичитав із книжки, либонь, чи й не в когось із російських клясиків.

Як жив, поживав був собі у своїм маєтку великім колись оден поміщик. Теж десь ніби у серединній смузі Росії, може, також і в Мещерській стороні. Маєток великий, а поміщик один. Неоженьба був, подруги благовірної при собі тобто іще не мав. Єви іще не мав, коротше. У глушині а в одиноцтві то такий туск часто охоплював сього поміщика, що аж він місця собі не знаходив. Особливо у зимові білі засніжені періоди. Се як і граф наш Малинський Еммануель

останній від самотності все у Париж да в Париж у зимові періоди спрямовувався порозважатися. І власним літальним апаратом часто, як розказували. Чотири літніх теплих місяці тільки і перебував у наших польських краях у маєтку своїм. Як напише потому через вісімдесят літ місцева газета.

Але сей російський поміщик на таку дальину не наважувався. А і нащо. Потреби не було. Річ у тім, що по сусідству із його маєтком, але доволі також далеченько, через поле й через ліс, а затим іще через ліс, жили собі молоді панянки, і також графині. І незаміжні обі, незафрахтовані, якби сказати. От наш поміщик, самітник великий, і навідувався до них, до панянок тих, наче по причині якійсь часто, а інколи просто і без причини, ніби з візитою доброї волі – а в задумку, то порозважатися. Попередньо у карти там пограють чи шампану ковтнуть. Воно ж у кумпанії шампану ковтнуть – се а зовсім гинший смак, як наодинці ковтнуть.

Одної зимової біло засніженої днини, коли аж туск біло вистоювався у просторі піднебеснім і в серці названого поміщика, то намислив він до знайомих панянок податися. Коли ж челядники коней у сани упрягли, то вирішив їхати сей пан сам, без прислуги, і без хурнелів. А воно інколи, надто як про сердечні справи ідеться, то хочеться чоловікові самому, без зайвих свідків у путь вирушати. Да й хіба не вмів кіньми правити. А й наш можновладець котрий хіба не хапається за віжки, за кермо коня сталого. Але це вже із принту більше, щоби показати людям, же він і вожником може бути. Як американський президент, що віз Брежнєва по Владивостоку, як переповідала, розказувала потому Таня Снегурочкіна.

Але в тім случаї із панянками там інший мотив пульсував.

Як довго перебував названий поміщик у панянок, і як розважався він там – усе те наразі залишається поза сценою, тобто невідоме нам. Нам відоме, як уже додому, до свого маєтку повертався саньми поміщик. Був уже пізній зимовий вечір, а може, і ніч уже була. Поминув, подолав запізнілий подорожанин добрий кавалок дороги. Із одного лісу виїхав, а другий удалині темнів, угадувався. Аж то раптом коні схарапудилися і понеслися і понеслися у неймовірнім темпі. «Вовк!». Стрельнуло у панову свідомість да й цілим єством його пронеслося. А відтак і сам пан випав із саней у схарапудженім леті неконтрольованім у глибокий сніг. Та й лежить собі поки що у шубі на снігу. А шуба на нім хутряна до п'ят. І як наткнувся вовк на пана у хутрі, то й не став далі коней переслідувати. Коні самі уже помчалися схарапуджені у прямуманні до свого маєтку. А і цей вовк зміркував, що раз хутро на панові, і то вже й баранчик чи овечка. Вовкові однаково, що пан, що копітан, а що і рядовий боєць. Що кінь, а що овечка – тільки щоби їстівне було да спожиточне. Сіроманцеві аби за живе м'ясо учепитися.

Як діткнулись два вовки панового хутра, то й пан машинально моментально ручиськами своїми у шкуру одному й другому вчепивсь (а цей пан мав силу, хіба виробивсь де), да так міцно, що вовче серце од несподіванки і пенькнуло. І аж тоді збагнув наш герой ситуацію. Устав зі снігу, та й несе, волоче в одній руці одного вовка, а в другій – другого. Та й іде сніговою дорогою у прямуманні додому. За інерцією, механічно іде, рухається, ноги переставляє.

А тим часом схарапуджені коні примчалися із порожніми саньми у маєток, та й зупинилися, станули посеред двору. Ще й заіржали стривожено. Тут челядники й повибігали. Та й забачили, що пана нема. І стривожилися сильно. Та й іще одні коні упрягли, зброю вогнестрільну в руки, та й рушили чимдужч дорогою у прямуманні до панянок. Сю дорогу вони знали. Як не знають, ситуація знайома. Шила в мішку не утаїш. Їдуть чвалом, аж то за першим лісом, бачать, бовваніє щось чорне. Наблизились. Зійшлися. Пан їхній. Із двома вовками у руках. Вони до нього говорять, а пан не обзивається. Занімів. Тут челядники наскочили, да якимсь то чином, у спосіб якийсь обухом там чи чим нумо ніби прикінчувати іще тих вовків. Амбець їм уже був. А от рук панових одірвати од вовків і мертвих челядникам не вдалося, пальці не розчепірювалися, але якби залякли. І вже дома повирізували шматочки шкури вовчої, щоби таким чином руки панові од вовків вивільнити. Та й уклали пана в постіль зі шматочками вовчатини.

Але жодного слова пан не прорік, як і не добивались усі. Очевидно, був і лікар. Але результату теє також не дало. Із шматками вовчатини у руках сей пан пролежав занімілий,

німував три дні. А по трьох днях і помер, із шматочками вовчатини у руках, так і не прорікши жодного слова.

* * *

Ізнов усе там у селі розказував мені Марко, як він колись, у молоді свої літа, до шпиталю, до лікарні радонової був потрапив по якійсь то причині занедужання. А під ту пору із ними, дорослими, і хлопчик малий із дальнього лісового села перебував на вилікуванні ран, заподіяних вовком.

А сталося воно так. Повторювана ситуація. Ізнов мати узяла із собою малого, як в поле на роботу ішла. Під лісом також діялося. Днина стояла сонячна, аж в очах жовто. Усе нагинки да нагинки мати коло поля пораяється, а хлопчик неподалік грається. Зирк вона у павзі. Аж нема дівка на звичнім місці. Погляд у просторі побіг, доокіл шалено промацує. Оно! Біля плоту аж уже його собака поніс. Вовк! Так і зацімила од жаху несподіваного. Да й кинулася із зряддям праці своєї, із заступом чи копаницею там, через поле до плоту із вигуками відлякувальними розпачливо. І, очевидно, се подіяло, уплинуло на вовка, зрушило його рівновагу. Бо перед самим плотом вовк якби розгубився, не подолав, не перескочив з розгону плота, а заплутався між жертками – й упустив дитину із зубів на землю. Затим тільки перескочив, бар'єра подолав. Але не дав одразу драла. Якби передумавши, узяв повернувся, да й став між жердинами у плоті хлопчика лапами й зубами діставать. І дістав, поки мати надбігла. Іще й поніс у зубах трохи, але затим кинув, розгонистими стрибками шугонувши до лісу, що тільки його і бачили. А хлопчик лежав на землі закривавлений, що довелось його рани у лікарні заживлювати.

І як питалися малого, як усе те сталося, і чи пам'ятає, як вовк його ніс, то одказував тільки:

– Моя лота – в його лота...

Тобто що хлопчикова рота вовк узяв у свій рот. Тільки і зосталося у відчуттях малого, а у Марковім спогаді.

Іще Марко тоді переповідає, переказує мені став бувальщини, які зоставили у його пам'яті розповіді, перекази діда і баби та тітки Явдохи, як, коли він у них у Містечку перебував, столувався, коли у перші повоєнні роки до школи там ходив. Се бриніли тоді у його свідомості молодій, як перекази дуже давньої давнини. І все про вовка.

Дід Василь народився у Містечку, закоренілий у Містечко з родоводу був, якби потомственный міщаник був, серед купецтва, серед люду торгового да поблизу синагоги зростав і сил набирився. А коли дорослих літ своїх сягнув, то й забрали, загребли Василя у москалі, як не одного молодця, що сил уже набрався, упрягали тогді в москалі. Чи довго перебував тоді дід Василь у москалях – се нам невідомо. Перебував, скільки служба і ратні діла того вимагали. Але додому повернувся дід Василь із Георгіївським хрестом – а Георгіївські хрести, як відомо, тоді задармо не давали.

Баба ж Килина у лісове середовище закорінена була. За Рікою, за Вербовою на Бору їхня хата стояла. Сосни довкола шуміли й пісню свою безкінечну виколисували. Се для Марка вони дід да баба, а у часі, про який ідеться, то се були молодий парубок да молода дівчина. Яким чином зацізналися вони – то се також невідомо, і се цілковито їхнє автономне діло молодецьке. Може, на риночку, на пляцу у Старому Місті, куди юна лісівничка Килина зі своїми батьками уперше возом приїхала. А може, і на Бору, куди молодий Василь пішов у лозняки лика дерти. Повторюємо, що се діло молодецьке цілковито автономне, як і має бути кожна сердечна справа. Але коли Василь із москалів повернувся, прийшов з Георгіївським хрестом, то із Килиною вони вже зналися.

От одного літнього вечора, як тумани сиві за Рікою на луги постелилися, і вирушив Василь,

повний молодецької сили да одваги, через Міст на вечірки у Бір до своєї Килини, щоби і Георгіївського хреста показати, а заодно і момент сватання, що у повітрі вже носилося, наблизить. Для сміливості ж то узяв із собою і ліхтаря «летюча миш», що на гасові світився, – були уже у Містечку такі.

Як Ріку перейшов, на луги ступив наш Василь, то темінь непроглядувана густа і оповила його цілковито. Добре, що ліхтар дорогу освітлював, показував. Аж то тупіт якби учувся. І отако «кляць!» зубами спереду. Еге. Вовк! А й не один. Так здалося дідові Василеві молодому тоді, що вовки оточили його з усіх боків і зубами оно кляцають. А пощо їм твій ліхтар «летюча миш». Але ходи не збавляє, уперед свій путь верстає, а вовки якби щільніш обступають його. Мало перестрашився молодий і повний сили да одваги дід Василь. Аж то забовваніло спереду праворуч щось. Сіна копиця. Як рятівне осяйнуло свідомість. Іще кілька кроків – і Василь миттю злетів на вершечок копиці. А дзуськи! Осьдечки вже ми. Вовки до копиці позбігалися, зубами кляцають, а на копицю лізти не одважуються. Повсідалися довкола. Ждуть. І Василь жде. Хто кого пережде, хто кого перетриває, і чиє тривання довше. Розсівся на вершечку копиці із Георгіївським хрестом і ліхтарем «летюча миш» дід Василь. Не заснуть щоби да не звалиться мимовільно сонному із копиці. Об одним думає Василь да в душі бадьориться. Із пасією агресивною сидять довкола копиці вовки. І так аж до ранку. Скільки тієї літньої ночі, а для нашого Василя вона вічністю видалася. Аж тільки як дніть почало, темінь рідшала і удалину розсувалася, темні тіни та привиди ген аж за обрій тікали, то і вовки од копиці пощезнули. А Василь усе очам своїм не вірить. Тільки як за лісом синім на небі ясний німб сонця, яке іще не зійшло, про себе нагадав, одважився наш герой спуститися із копиці на лужок. Та й помандрував на Бір до своєї Килини. Да й став наш герой спершу про нічну пригоду розказувати, а вже потому Георгіївського хреста показувати.

А от сю бувальщину, що якби видиво миттєве, уже сама баба Килина Маркові, унукові, розказувала на схилі віку уже свогого. Що як була вона іще молодою, а зовсім юною була, і жили вони тоді на Бору, і свого благовірного Василя, либонь, і не спізнала іще, але уже кужіль пряла, то одного пізньоосіннього густо темного вечора, коли за гребенем у хаті сиділа, раптом здалося Килині, що хтось дивиться у вікно ізнадвору, заглядає. А таке із нами буває часто, що здається, думка побіжить, ніби хтось із-заду чи ізбоку дивиться на нас, розглядає. На поклик тієї думки ми і озираємося зацікавлені. Й зустрічаємо знакомі часто, а й незнакомі лица, які нас уже передніше розглядували.

Так і в тім давнім случаї із Килиною було. Зіскочила вона з ослона від гребеня та й до вікна, до шибки лицем притулилася. Вікна тоді по хатах іще малесенькі були. І аж вжахнулася невимовно од несподіванки. Крізь шкло за вікном на неї дивився вовк. Лице в лице. Лапами передніми учепився на підвіконня та й хату розглядає. Що воно тут діється. Отака була стріча, що запам'яталася Килині на все життя.

Із тіткою Марковою Юхимкою, як розказувала вона, також було на тім ґрунті дві пригоди сталося.

Це вже, здається, у повоєнний час діялося, як у наш край більшовики ізнов заступили та й порядкували тут життям. Але вовкові однаково, хто із двоногих зверхників у краї контролює ситуацію, – він завжди вовк, і своє життя провадить, як йому і належить од природи. Вовкові, скажемо простіше, однаково, що більшовики, що меншовики, а що й самі есери. Так само як і границь для вовка не існує. Що Росія, а що Польща, а що й сама Гамерика (аби-но хто перевіз туди через море-окіян) – він скрізь є вовк.

Як одного разу назбирала вона, тітка Юхимка, у лісі зілля, лікарських рослин, да й несла радюгу за плечима. Несе собі радюгу за плечима, сухі гілки під ногами похрускують. Аж то ніби щось кляцнуло із-заду. Юхимка озирнулася. Вовк. Од несподіванки як скрикне Юхимка, а вовк і побіг собі у гушавину лісу. Тітка пришвидшила кроки, щоби хугчій із лісу вийти, вибраться. Аж

то по короткім проміжку часу ізнов озирнулася тітка – а вовк уже знов і теліпається за нею з-заду, переслідує, зубами кляцає. Вона ізнов як скрикне, вовк і відстане, відбіжить у кущі, а затим ізнов переслідує. І так поперемінно в павзах, аж поки із лісу тітка не вийшла, тоді тільки і відстав зовсім уже.

Удруге, це було вже осінньої похмурої пори, вечоріло, темніло вже, тітка Юхимка несла у мішку у грілках, щоби ознаки приховать, горілку з Бору. Аж то ув'язалися за нею аж двоє вовків. А вона і кричала на них, і мішком од них одмахувалася. До самої Ріки переслідували. Тут уже міщанюк оден почув погук одчаю та й свій відлякувальний голос подав. Ще й човном перевіз тітку Юхимку через Ріку.

* * *

Як я пригадую із свого повоєнного дитинства, то тоді про пригоди із вовками, численні бувальщини про стрічу сіроманця із людиною переповідали дуже часто. Аби-но зійшлися люди на посиденьки, то й і про вовка промовка неодмінно. А треба сказати, що люди наші тоді спілкувалися частіше, ніж тепер. Да й спілкування було те доброзичливіше і природніше. Зійшлися наче щоби новину яку одне одному передать, про господарське поділиться, але і перекази, і передання, і казки, і бувальщини із серця просилися і з вуст зринали. Здавалося б, такі давні традиційні способи людського спілкування, але і твій смуток розсіювався, і чиясь душа від тепла нез'ясовного зігрівалась.

Як правило, усі ті бувальщини та перекази про вовка доходили до нас із полунічно-східної лісової сторони. Але і наші поселяни котрі не раз випадком зустрічалися із сіроманцем, як доводилося їм за Рікою у лісовій стороні перебувать.

А й вигадували часто про вовків таке, що у природі, у житті чи й могло быть.

Пам'ятаю, уже у пізніші, либонь, чи не колгоспні уже часи, занадився був наш хуторянин хотинець однорукий Оверко у дальні лісові села молоді худющі телятка скуповувать. Укупить, виманить, видурить у затурканой нещасной вдовиці там за безцінь телятко. Та й веде на воловодику однією рукою лісовою хрусткою дорогою крізь темні бори сухореброго такого бичечка чи телушечку додому. А дома у стайні на добрий харч поставить, що за півроку такий тобі биць чи телушка виробиться, аж не впізнать. А тоді на довшого він воловода да й однією рукою в іще далекішу путь веде, аж у самий Костопіль (Констополь, як полюбляв з притиском говорить Оверко), а там, у Костополі, такому товарі, бицьому такому, уже справжню ціну знають і складуть, але у кільканадцять, може, разів вищу, як первісно склав на сей товар самий Оверко. Отим і промишляв, виставляючи до уваги також і тую обставину, що із однією тільки рукою, у барабані коло молотарки одірвало.

Але про те у балачках із нашими хуторянами ніколи не згадував Оверко. А все хіхоньками да хахоньками одбувався. І найчастіше розказував, переповідав, як на хрустких дорогах і стежках (ідеш нею, а сухе соснове гілля під ногами тільки і хрустить) лісових він із вовком стрічався. І все пізньої вечірньої, а то і нічної пори. Бо саме такої темної пори найчастіше і приводив Оверко до власної стайні телятко, якби у тім уже приховувалось якесь потаємне діло.

Та аби-но зібрався де гурт, то і Оверко вже тупотить, щоби своїми лісовими бувальщинами потішить. І все про вовка, як він із ним на лісових стежках та дорогах стрічався.

Звісно, що найпильнішим слухачем тих Оверкових історій завжди був наш брат, підлітковий пастушок. Як прижене бувало на Наталію Оверко і свій товар пасти, то що вже напереповідає нам тих лісових бувальщин. Аби-но слухав да вбирав у своє куце розуміння. Да аби-но корови хто завертав. Для Оверка як потішливо розповідать, а для нас і слухать – одна потіха. Хоча й знаємо наперед, що усі ті історії – вигадані. Сам Оверко їх тут же і вигадує. Така схильна до вигадливості у нього голова, що день і ніч розказував би вигадане, і жодна історія не

повториться. Наперед знаємо, що вигадане, а все одно слухать кортить. Але, мабуть, тому що вигадане, усі ті Оверкові історії не запам'яталися і до цього моменту не дійшли. Одна, щоправда, тільки. Хоча вірогідність і тієї ми одразу поставили під сумнів і заперечили своїм запитанням.

Розказував Оверко. Як він темного-претемного осіннього вечора вів биця маленького лісовою хрусткою дорогою. А вовчисько великий, сіроманець уже й назирив його та й переслідує. Не так його, як биця малого на воловодику в Оверковій руці. Як тільки оглянеться назад Оверко, так і світить своїми блискучими вогнистими очима сіроманець. Увійде трохи, та й ізнов озирнеться, а вовчисько все очима світить, переслідує, не відстає. І вже зовсім близенько. Надопекло врешті Оверкові таке переслідування. Зупинивсь. Воловодика за лікоть зашморгнув, да присів, да два пальці суміжних розчепірів, да до рота, да як свиснув. Ми аж роти пороззявляли – що буде далі.

– А вовк як дриснув – так серце йому і пенькнуло... – зверхньо промацував своїми насмішкуватими очима, довкола яких лукавинки, бісики малі гарцювали, наші очі. – Доводилось мені через рік теє місце переходить, так од вовка тільки один слід зоставсь – великий дубовий пеньок обкаляний...

Але ми, хоч і які куцочолі, тут же до Оверка із зустрічним запитаннячком тиснулися:

– А хіба у тім році ні дощів, ні снігу не було, що пенька не змило, не зчистило?

– Да, були, – тут же і Оверко знаходивсь. – Але імпет із переляку у вовка такий був, що воно якби прикипіло, і ніхто вже вовк нечистот із дубового пенька не змиє...

І все очима вологими сміється Оверко, да наші очі промацує, просвердлює.

Отака історія.

Хоча щось подібне, а більш вірогідне розповідав мені недавно на Посьолку також Роман про нашого покійного давно (1954 року) сусіда зарічного і родича Микиту. Але й із дитинства від наших хуторян я цю історію чув, начувався, і запам'яталася вона мені.

Микитка був чоловік знаний в окрузі. А що майстер на всі руки, а що і трудівник великий, а що і статечний був. Він і у рільництві на своїх десяти хутірських гектарах кохався, і на хвабрику день крізь день у село ходив. Там він роботу мав важну: машиністом був. Розказували, це і Батько наші розказували, що у період першої світової війни аж до жовтневої останньої революції Микитка жив і трудився на яким то заводі важнім аж у самій Москві. І дух робітництва відтоді так міцно увійшов у нього, що й із хутора нашого, як посів, поселився на ньому, дух робітництва на хвабрику у село його неборимо кликав. «Дух, що тіло рве до бою...» А й робота машиніста була важна і оплачувалася високо. По тридцять золотих рублів брав щомісяця. Це тобі не тридцять злотих, а тридцять золотих рублів. За Польщі то були гроші не малі, а великі, можна сказати, гроші були. І це також мало значіння немаловажне у тім могутнім поклику хуторянина на хвабрику до робітництва. Бо не тільки дух кличе, як звикли ми о тім повсякденно були говорити. Не до теми, але згадалось. Як у мої студентські молоді літа оден студент про другого сказав був: «А йому якби спереду хтось десятку показував, щоб мигтіла перед очима, то він чемпіоном у бігові на всі дистанції стане...»

Але нашого Микитку уважав сам пан Валєвський.

Отож одного літнього темного вечора повертався наш Микитка із хвабрики зо зміни через Дуброву додому. Се верстов із п'ять було. Якщо точніш, то вже полуніч була, бо й тоді, за Польщі, хвабрика у три зміни діяла, як і в пізніші усі часи, аж до теперішніх, коли вона перестала функціонувати цілковито. І остання третя зміна так само закінчувалася рівно о 24-ій годині, коли десь то Кремлівські куранти північ били.

Іде, значить, із палицею наш Микита після полуночі через Дуброву додому, це, як сказано вже, п'ять верстов пішого ходу. А темінь непроглядувана. Вільгістю якби повіяло, відчув. Аж то в Ольсі, Річки не доходячи, застав його дощ. А на пагорбі, де зараз цегельня, росла велика і шатриста сосна. Я ще пам'ятаю тую самітну стару сосну. Її уже у п'ятдесятих роках, за колгоспу

зрізали. При землі у стовбурі сосни було доволі велике дупло, так що чоловік у нім міг сховатись, якщо нагнутись да присісти. «А ліпшої схованки від дощу і не може быть», – зметикував Микита. Та й спрямувавсь до сосни. Аж то ніби щось завовтузилося. Собака. Ще й об ногу зачепилось. «А на тобі!». З розгону палицею вперіщив, аж виляснуло. Воно і побігло. А Микитка вмоствився собі у дуплі зручно. Розкіш одна. Дощ перед лицем вишумлює, а тобі хоч би що.

Дощ і не довго падав. Перечекав його Микитка у затишку сосни, та й додому уже хутчіш спрямувавсь, якби ні в чім і не бувало. Мало хто із четвероногих братів менших може позустрітись тобі нічної пори серед хуторів, поміж хуторами.

Але коли у свій двір уступив Микитка, то пес їхній Рябко гавкотом зайшовся неймовірним, аж з ланцюга зривається, чого ніколи не бувало, щоби він на хазяїна гавкав. Микитка до нього підступитися хоче, пробує, а він не дається. У буду сховавсь, але дзаволить страшенно. «А мало чого не буває і в норі собачім», – зміркував, заспокоюючись, Микитка. Увійшов у хату, скинув верхне вбрання та й улігся на своїй постелі. А коли прокинувся уранці, пізнього ранку, то благовірна дружина Ганя і каже: «А чи ти з собаками, чоловіче, воював, а чи з вовками, що верхня одіж твоя обкаляна?»

І тут в іншій прямованні пішли Микитині думки. Як того ж дня пополудні ішов ізнов Микитка до хвабрики на зміну, то й вирішив роздивитись знакове місце біля самотньої сосни. Та й побачив, зорові його відкрилось, що недалечко у рові лежав розпростертий великий сіроманець. Слідів однак насильства на нім не було, не виявилось. «Значить, серце пенькнуло од несподіванки і обдристав», – у висновування побігла Микитина думка. І прояснилося, чому так носивсь на ланцюгові при його появі у дворі Рябко. Собаки вони вовчатину віддалеки відчують, розпізнають.

Але що цікаво. Що у тім саме місці уже в сімдесятих роках вовки роздерли двох найлуччих колгоспних коней.

Дія, що спричинилася до кінської трагедії, розгорталася он яким чином. Невеликий гурт колгоспних коней пасли два пастухи неподалік, поблизу ферми по конюшинній отаві. А ніч була хоча й ранньоосіння, але моросяво туманна. Доокіл увесь сивий, що ніяка інша барва у нім не вирізнявалася, окрім густої сивини. Чи коні самі одійшли од гурту, чи вовки їх із табуну вихопили та й погнали, а пастухи по п'янці, як звичне, і не чули, як воно було, але вранці не долічилися двоє луччих коней. Недовго й пошуки тривали. Бо цей мічений пагорб недалечко од пасовиська одійшов, – із верству, може.

Уся колгоспна старшина, а надто голова, великий конолюб, сильно затужили по втраті сих двох найлуччих артільних коней. Се що пастухи мусять відробляти місяці чи й роки таку важну потерю – вирішено було однозначно й одностайне. Але і до вовків лють та пімста розбуювали у кожнім начальницькім нутрі. Що голова аж сказав, ідею висловив, якби найшовся одважливець да постріляв цих ненажерливих вовків, то він би премію такому виписав.

Вовки, скільки їх там не було, а не подужали з'їсти розтерзаних тварин цілковито з тельбушками, добра половина об'їдків зосталася. Кінське шкamatтя не стали одразу збирати да на шкуродерню на Климову гору вивозити. Раз вовки за одну ніч із кониною не впоралися, то, звісна річ, що вони прийдуть продовжувати своє трапезування наступної ночі.

Так зміркували правлінці. Скоро, моментально й чутка про те рознеслася. Відразу й одважливець знайшовся, відгукнувся. Матвійко кульгавий на праву ногу. Він мав замельдовану мисливську стрільбу і в дозволені терміни займався названим промыслом. Що більше, вважався майстром у тій справі. Нащо вже лис мудрий, лис Микита, а й то наш Матвійко перехитрював да й настигав інколи біля самісінького його барлогу, біля нори лисячої. Щоб курей у Явдохи більше не крав. Звісно, часто Матвійко переступав межу дозволеного, і про це знали. Аяк. Оньо номенклятурники які вже втаємничені, а як сильно межу дозволеного, дозволеного старшими номенклятурниками, простіше, провідниками, переступають, то й те стає відоме, і для простого люду також.

А то простий Матвійко. Отож у данім случаї покликала його не так зваба премії, як стремління на виду у начальства взірцевим стать, щоби і на будуче у таким світлі означені гріхи пригасить.

Матвійкові для охоти іще поміч пропонували, молодших двох стрільців давали у спідручні. Мо' вовків багацько на свіжину, на конятину наженеться, то сам чи й раду їм усім дасть. Тобто чи вколошкає, положить усіх за одним махом, за заходом одним. Чого доброго іще на Матвійка наскочать, гнані передчуттям смакоти, да й загризуть. «А мені сподручних не треба. Сам упораюсь. Ще не в таких бувальцях бував», – одказав Матвійко однозначне. Це тому сказав, щоби у колективній славі його будуча слава не поблякла, не розчинилася у гуртовій акції. А як. У світлі колективної акції блякне слава найвирізняванішого достойника. Оно як у нашім селі церкву будували, храм зводили, то усім звісно було, усі бачили, що під орудою дядька Левка, автокефаліста, «кефаліста», як казали його супротивники, споруда зводилась. А укінці виступила його рідна племінниця Оксена, що за Московський патріярхат діяла, та й сказала: «От усі кажуть, що Левко церкву збудував. Левко – мій рідний дядько, і є у ньому хороші, непогані риси. Але «я» – остання буква в алфавіті. Не Левко церкву збудував, а громада, колектив...». Так сказала Оксена, і враз поблякла, розсипалася слава Левкова, і приписали новозбудований храм до Московського патріярхату.

Да іменем колективу не тільки славу розсіять, честь і гідність розтоптать кожної особи можна, а й учинить над ними яку завгодно розправу. Як це робилося у минулому, а й робиться у сучасному світі.

Ці дражливі пульсації поміж особою а колективом усвідомлював усім єством своїм Матвійко інтуїтивно. І тому вийшов на мічений пагорб із стрільбою сам. Зараня вийшов, осінні сутінки тільки землю оповивали. У рові, що неподалік од кінського шкамаття, і заліг Матвійко. Став, якби сказати, на позиції. Стояти на позиціях нелегко. Найтяжче, що може быть у житті, найжахливіше, що може випасти на людську долю – це стояти на позиціях. У тім не раз переконували мене наші Батько. Коли про бої під Бродами у 1916 році розповідали. Як вони біля Гаїв Ситенських і ще якихось Гаїв на позиціях стояли. «Це гірше смерті – на позиціях стоять, – розказували Батько. – Як на позиції заступаєш, стаєш, то не знаєш, що тебе жде, чи смерть, чи каліцтво, чи й не знати що».

Отож, зайняв у рові Матвійко позиції та й жде. А осінній вечір вже довгий постелився. Щоби і не задрімать, боїшся. Прогавить момент можеш. Та й із життям розпрощатся. А все одно повіки самі склеплюються. Бо наймиліше у житті – сон.

Аж то чує Матвійко, біля полуночі десь, щось наче вовтузиться біля кінських недогризків. А й не одне наче. Тут увесь напружився у зворушенні сильнім наш Матвійко. Да як шарахне. Раз, удруге, втретє... Аж луна понад Ольсом на Хотинські хутори покотилася да й там десь у мороці непроглядуванім станула.

Тиша гробова залягла відтак. Прислухається Матвійко. Ані шелесне. І зубами не кляцає. Усе. Каюк їм. Положив. Зміркував Матвійко. А все одно зрушить із місця, вийти із рова та до кінських недогризків наблизитись сміливості забракувало. Бо, може, котрий і недобитий цілковито. А нема звіра лютішого, як звір недобитий. Се й на початку дев'яностих, колишню Систему на оці маючи, говорили «Упав дракон, але недобитий. Головами у конанні тільки похитує...» Десять літ не минуло, а як за драконом тим, за Системою плакати стали, да сльози лить. А дракон недобитий усе дихає, да головами похитує якби у конанні, а якби і у видужанні...

А й мертвий звір, як і мертвий ворог, також страх наганяє і часто небезпеку таїть.

Пам'ятаю, як у Бухарі мені розказували у 1964 році. Бувальщину із часів підкорювання ханства і боротьби із басмачами. Що був у краї один надто лютий басмач, верховода їхній. Так той таке був сказав, прорік, що він і мертвий а ще хоч одного чекіста уб'є. І те дійшло, донеслося до вух супротивників. Що кожний чекіст уже пам'ятав погрозливий зарік невловимого. А все одно лелівав думку побачити супротивника мертвим.

І одного разу таки дістався у руки чекістів той басмач мертвий. І привезли його прах, доставили у покої найвищого чекістського начальника в окрузі. Біля стіни у кутку напроти начальникового столу поставили мертвого басмача. Начальник хотів натішитись спогляданням ворога мертвого. Дістав папочку, досьє, переглядає, знімки із натурою зіставляє, перед тим як на вічне зберігання папочку в архів відправить. «Хранить вечно». Посміхається у павзах. Клятва басмачева спогадалась. «А тепера, голубе сизий, уже не вб'єш...». Слова самі із вуст випурхнули.

І раптом ніби обірвалась, лопнула струна у скрипці, у системі світового порядку і взаємозв'язків. Басмач раптом звалився та й з грюкотом неочікувано сильним упав на підлогу. Видно, ненадійно встановили його у кутку біля стіни. І це у моменті відповідним так сильно подіяло, вплинуло на чекістського начальника, що у нього тут же і стався розрив серця.

І згадали тоді про погрозливий зарік басмача. І стало це притчею у краї і серед наступних поколінь.

Світова історія містить і подає нам безліч повчальних випадків. Але ми рідко над тим роздумуємо і висновуємо уроки. Хоча інколи із невідомого пережитого наче здогади прибіжать мимовільно інтуїтивно, та й покладеться на наше серце застереження.

Як не спокусливо нетерпеливо було піти подивитися, і як не марудно тяжко було Матвійкові довгу ніч перебути, а все ж таки витримав, дочекався світанку, і аж тоді рушив, поволеньки став наближатися до кінських недогризків, тримаючи спереду напоготові заряджену стрільбу.

Вони обоє лежали мертвими. Матвійко не промахнувся. Але щемке передчуття радості раптом при розглядуванні змінилося невимовним огірченням. Замість двох сіроманців це лежали убиті два собаки. Причому добре знакомі Матвійкові. Сих двох псів знав кожний. Що один був собака самого голови, а другий – парторга. І хоча перебували вони у своїх будах в різних дворах, але аби-но зривалися із ланцюгів, то й сходилися моментально. І кожну віднайдену костюмашку ділили навпіл. Як і їхні хазяї ділили поміж собою усілякову дозволєну а й не дозволєну їм костюмашку.

* * *

Коли про свійські тварини ідеться, передусім такі, як вівця, кінь, лошатко, то вони перебувають під контролем вовків у першу чергу. Бо то істотне джерело у порядку виконання, якби мовити, їхньої, вовчої, продовольчої програми. А людина, може, тільки стоїть на дорозі у досягненні цієї мети, як посеред. І саме на цьому ґрунті розростається наш страх, розігруються не лише потішливі бувальщини, а й драми і трагедії. І на цій основі народна спостережливість витворює байки та притчі, удосконалюючи свою мудрість і мистецтво у словесній грі, сягаючи у тім роді універсальних узагальнень, як от: «Людина – людині – вовк».

Хоча Ілля Еренбург у своїй книзі «Люди. Роки. Життя», яку я із глибоким зацікавленням прочитав у 60-х роках, ніби категорично заперечує смисл цього вислову. Що більше, автор ніби пише там, якби вовки почули і дійшов до їхнього розуміння смисл вислову, то вони страшенно розсміялися б. Бо у вовчій зграї не прийнято, щоби вовк вовка їв, так як на кожному кроці їсть, поїдає живцем людина людину. Але якби і трапилося виняткове, що котрийсь би вовк свого соплемінника зжер, як те на кожному кроці роблять люди, то серед вовків тут же і з'явився б інший крилатий вислів: «Вовк – вовкові – людина». А то усе: «Homo homini – lupus est».

Ще у тому місці Ілля Еренбург, здається, писав, що вовки ніколи нікого не загризають без життєвої потреби, а як тільки цього вимагає їхній жолудок, – люди ж часто загризають одне одного а без жодної життєвої потреби. У доказ письменник ніби наводить іще такий переконливий факт. Що коли погибають батьки-вовки, і застаються вовчєнєта-сироти, то дядько-вовк бере їх під свою повну опіку.

Щоправда, коли я одному своєму знакомому про те давно вичитане в Іллі Еренбурга

розказав, так він категорично заперечив:

– А неправда. Мало чого міг понаписувати твій Еренбург. Але я знаю, що коли погибають вовки-батьки, а зостаються вовчєнєта, то їх тут же і роздирають свої соплемінники... Мало чого міг понаписувати твій Еренбург...

Се Іллі Еренбургові, напевне, було видніше, коли так писав. Але і я на нашій хуторі чув від старих людей, що вовки рідко нападають на людину, хіба у випадку великого голоду. Хоча у юні мої літа, пам'ятаю, як жажливу новину, переповідали, як пішла була одна приїжджа вчителька із Вільхівки напровесні до райцентру на базар та й не повернулася. І тільки потому знайшли у лісі її коричневі румунки із рештками ніг. Вовки загризли. По коричневих румунках і впізнали, що то вчителька.

Що ж до свійських тварин, то у нашій прилісовій стороні вовки нападали на них дуже часто. І загризали, і з хлівів через вириту нору виносили барана, ягничку чи телятко, як розказували із життєвого досвіду старші люде.

12 липня 1982 року, на Петра, мені Мар'я розказувала, коли я зайшов до них недужого Івана провідать, спогадуючи неспокійні повоєнні роки. Як одного літнього вечоріння прибився до них оден не старий іще калуженець да й попросився, щоб переночувати де, місця не перележить. А і в клуні на сїні може. Не великий пан. І ніч тепла, лагідна. За всіма ознаками Мар'їної розповіді і моїми зіставлюваннями із власних споминів, це був 1947-й рік, коли у нашій краї тисячі прибульців зі східних областей України та із Росії рятувалися від голоду. Від назви Калужської області, ізвідки нещасників було, приходило найбільше, їх усіх і називали у нас калуженцями. Оно поспитай котрого, що поріг хати переступить, ізвідки, дак відповідь і готова із вуст спадає:

– А калужскія ми... Толькі в калхоз, роднєнькія, не приставайте. А то по міру пойдьоте, как ми...

Хоча бували серед тих нещасників, бранців лихої долі і великого пана – голоду, і приїжджі з Київської, Запорізької, Брянської областей, із Білорусі бували. Ніна Нужна, наприклад, що у Матвійка назовсім за жінку зосталася. Той великий пан Голод привів жону прямиєніско у Матвійкову хату.

І як дали Іван та Мар'я тому приходькові повечеряти, що Бог послав, да як пильно вислухали його розповідь про далекий край, ізвідки й прибув, то й постелили у клуні, в засторонку на сїні і показали, щоби він на заціпку ізсередини замкнувся. Поряд у хліві і худобина стояла – кінь, корова, теличка, вівці.

І собі в хаті до своїх вбогих постелей поприклякали. Скільки тієї ночі літньої. Воно можна б і приходькові у хаті на землі чи на канапі постелить. Але так спокійніше. Зайва думка не йде. Бо у краї бували, траплялися тоді випадки, коли під маскою калуженців гинші прибульці з'являлися да й лихо учиняли. Часи бо були дуже неспокійні.

Здається, тільки задрімали Іван та Мар'я, аж тут і прокинулися від сильного посвисту у дворі. Ні, не вчулося, і не приснилося. Проснулися, і в стан тривожного збадьоріння увійшли. Наслуховують, прислухаються. Раз свисне, а по короткій павзі – і вдруге. Мар'я тихесенько в потемках хати до віконця наблизилась, підійшла. А ніби ніхто у дворі не бовваніє і не стугонить. Наслуховує. Посвист із клуні вихоплюється. А так і є. Приходько. Се він товаришів, своїх спідручних скликає, щоби гуртом із ними лихо учинить, яке замислили. Се ж порішать їх до ранку, ізросходують, виріжуть. О тім тривожна думка потекла. Але сїней одчинять да виказувати себе наперед не стали. Хоча й не спали вже. Який там сон. Тривога одна, і очікування нетерпеливе. Се ж і не село тобі, а хутір.

Аж то по якімсь часові і перестали посвистати від клуні вихоплюватися. Дніть почало. І тільки як зовсім розвиднілося, сонечко про свій вихід нагадало, вийшов Іван у двір. Але у клуню зайти все одно варується. Мало що може бути. Кашлянув голосно спершу. Відтак сокирою по колоді цюкнув, щоби звуками двір повнився, й про присутність сили та життя нагадував, свідчив.

Аж то по якімсь часові і в клуні сіно зашєрхотіло, відтак і двері одчинилися ізсередини. І

Мар'я зраділо підступає до калуженця:

– А чого ти уночі свистав?..

Приходько і став розказувати про свої нічні переживання.

Як тільки улігся він на сіні, а сіно цьогорічне запахує, та й сон після денної втоми так оповив його цілковито. Чи довго спав, то не знає. Здається, тільки заснув, аж то як зашкряботить лапами, й лапами, чути, землю гребе, а вівці у хліві, теж чути, як заносяться, то в один кут, то в другий. Вовк! Сама думка побігла. І він із засторонка на вишки під стріху ураз зіскочив, да два пальці з обох рук до рота, да як свисне, щоб вовка відлякати. І так, у павзах прислухаючись, свистав, аж поки дертись у стіну перестало, і вівці заспокоїлись, вгамувалися.

– А ми почули свист, да й що подумали собі: же ти товаришів своїх, спілчучників скликаєш, щоби із нами розправу учинить... – ясніла Мар'їна усмішка у поранковій свіжості.

– Да ви шо таке подумали, – протестуюче відказав калуженець. – Да чи ж можу я за вашу ласку і доброту таке намислити...

– А й тобі дякуємо, що вовк овечок не побрав. Бо по хуторах у нас буває, що вовк із хлівів овечку і теля потягне, якщо двері не зачинені добре, або й підкопається лапами... – голос Мар'їн бринів згладжувально у поранковій свіжості, яка переймалася також настроєм людського спокою і утихомирення.

А ось ця пригода сталася у нашій господарці і діткнулася нашої родини.

У сорокових роках, точніше, у другій половині сорокових років перебував у нашому дворі на хуторі, у домі нашім, суцільно чорний і доволі великий собака Штригель. Його, як і я пам'ятаю, привели нам одного разу із села баба Лександра. Не собаченям, не дитинчам, не підлітком привели, а уже цілком дорослим, сформованим собакою привели. Просто ішов він за ними, як баба у неділю одного разу до нас у гості ішли. Та й зостався у нас. Сподобалося йому на хуторі. І не пішов назад із бабою у село. І коли баба Лександра потому іще до нас навідувалася, у гості приходила, й додому назад верталася, то жодного разу і не думав, і не пробував собі Штригель у село вертатися. Вірним уже нашому хуторові зоставався.

Ім'я Штригель собаці баба Лександра дали. Жив, був собі у селі такий чоловік на прізвисько Штригель. От якісь то зовнішні риси чи у поведінці щось схоже наша баба завважили між тим чоловіком а псом і нарекли собаку за прізвиськом чоловіка Штригелем. Позитивні це були риси чи негативні – наразі те значення не має.

Був цей Штригель дуже мудрий собака. Із його присутністю у нашім домі завжди клався заспокоюючий умиротворюючий настрій, лагідний настрій у кожне живе дихання входив. А як. Жива лагідна присутність завжди випромінює в докіл осяйні настрої. Але ми не завжди теє завважуємо, не завжди до того прислухаємося, і не складаємо усьому тому правдивої ціни.

Штригель сей був мастак на потішливі дивацтва і великий вигадник. Що і чоловік котрий до такого не додумається, як той пес. На жаль, усепоглинаючий та усепадкорюючий час забрав, вивітрив із моєї пам'яті усі ті Штригелеві витівки. Але одна повторювана ситуація стоїть перед очима виразно, що й призвела врешті до загибелі цього пса.

Як минуло нашому старшому братові Петрові сімнадцять років, до школи, до науки подальшої він уже вважався переростком, усе по причині війни, а одразу і почав парубкувати. Найчастіше збиралися ці молодики безвусі у хаті Олександра Кебового, що за Кебовим мостом і стояла, приблизно за верству пішого ходу од нашої хати. А звідти уже вирушали на вечірки по хатах, де дівчата збиралися. І Штригель наш унадився за парубками на вечірки ходить, як не проганяли його. А ще якби Олександрова Кебового хата то якби другою домівкою псові була. Він там і пообідає також частенько. Як хлопці між собою товаришували, то пес у них за зв'язкового був. Треба, скажімо, Петрові про віщось із Олександром домовитися, то не обов'язково до Кебової хати неблизьку дорогу своїми ногами верстать. Він записочку напише, шнурочком до шії прив'яже, а Штригель уже і побіг скоренько. Да так розмірено старатливо біжить, нікуди зайве не завертаючи, видно, що службу несе. Приблизить до Кебової хати да й

лапами у двері шкребеться: «Отворяйте! Я депешу приніс». Од чайових, щоправда, не одмовлявся. Од костюмашки чи од хліба шматочка самого. І поки Олександр читає да листа у відповідь пише, то Штригель і трапезує поспіхом костюмашкою чи похлебкою, що подадуть. А як Олександр шнурком до шиї нову депешу прив'яже, так пес і подався собі скоренько. Не затримується. Служба є служба. Да уже у наші двері лапами передніми шкребеться: «Отворяйте! Вам депеша...» Такий безвідмовний був Штригель і вдень, і ввечері, і вночі, за будь-якої пори року і за будь-якої погоди.

От одного пізнього уже зимового суботнього вечора намислив наш Петро до Олександера Кебового депешу передати, та й домовиться, щоби завтра унеділю на котру там годину Олександр до нас прийшов. Діло знакове. Скоренько написав записочку, покликав Штригеля, як звичне, прив'язав до шиї, та й чекає, сподівається іще сьогодні на відповідь.

Аж то довгенько чомусь Штригеля нема. Мав би уже бути, а нема. Спать уже ми полягали, а Штригеля нема, не дереться, не шкряботить передніми лапами у двері. Не спиться нашому Петрові. Тривога підступила та й нагорнулася на нього. Де Штригель?

Недільний зимовий ранок настав. А Штригеля нема. Уже й пора минула, коли за домовленістю мав до нас прийти Олександр Кебовий, а ні Олександера, ні Штригеля нема. Е, щось тут не те? Зміркував наш Петро та й спішно зібрався до Кебових іти. Хутенько так іде, усе тривога невідомості його підганяє й уперед провадить. Аж то за Кебовим мостиком у долині на снігу зір його вирізнув таке окривавлене снігове, із слідами трагедії, місиво. Наблизився – і все стало ясно. Ось лапка передня суцільно чорна із білою міточкою, плямкою маленькою. Штригель. Вовк загриз. Діткнулося аж розпачем Петрової свідомості невблаганно очевидне. Місиво одне. Сліди імпету дикого. А ось і своя записочка знакома упізнавана. Лежить тепер на снігу відкинута закривавлена. Зіжмакана слідами лап і кігтів більших у герці лютім. Як наруга над тим, що написане може словом у людськiм серці і розумінні відгукнуться. Ніби тільки вона усамперед, а не собака, не дорогий і незамінний Штригель наш, стала призвідницею такого лютого шаленства, неймовірного розбуяння диких пристрастів.

Загинув при виконанні службових обов'язків. Й ген аж через півстоліття, це поза вовчою темою, біжить до пульсування моєї теперішньої старіючої свідомості нагадування про той давній випадок, як і нагадування водночас, що усе на цiм світі переходить, але рідко і залишається про віщось слід. І уже о тім біжить, розпросторюється думка моя, як читав чи чув колись, що ніби в Італії чи десь інде збираються поставити чи й уже поставили колективний пам'ятник собаці, як подвижникові і другові людини, це окрім пам'ятника собакам академіка Павлова, то й запитальне одразу побігло, а чи бодай найменше бриніння про нашого Штригеля у місці тім також відбилось.

Свої зустрічі із сіроманцем у нашiм краї мали і засвідчували не тільки свійські тварини, корінні поселяни і приходьки поліської сторони, чоловіки і жінки, старі, дорослі, а й зовсім малолітні, простий люд, а й високе начальство. Очевидно, стріча із вовком прогнозується усамперед волею випадку і дією ймовірності, але ніякими іншими чинниками.

У тім же, здається, моменті, коли Мар'я оповідала мені своє пригадування про калуженця, ув Івановій зболеній після паралічу свідомості також заворушився та напросивсь несміло на слово спогад. Це був спогад про першого секретаря райкому Усатого у дотичній до теми площині.

Що Усатий, то це не значило, що чоловік той мав розкішні чорні, аж смоляні вуса. Навпаки, як я його пам'ятаю, він завжди був цілковито безвусий. А просто прізвище таке Усатий мав, носив. Нарекли у глибині роду його так. Низенький, але огрядний, грубий, можна сказати, був чоловік. Товстун. Русявий чи білявий навіть, точніше. Говорив твердо, із інтонаціями лідерства, відведеного йому за посадою, із усмішкою, але довкола вуст тоді гарцювали лукавинки ніби удаваної поближливости.

Був у нас Усатий першим секретарем ціле десятиліття – усі п'ятдесяті роки, від першого до останнього, як заступив, прийняв десятиліття, так і здав. А Йван сусід усі ці роки на Пудварку був комірником. Як Усатий на Пудварок приїжджав, то Йван, звісно, його бачив, чув, і переказів, історій та бувальщин про нього начувався. А котрі і на очах його відбувалися, звершувалися.

Се ж про Усатого й ота бувальщина до наших днів дійшла. Як місцева районна газета у переджнивну пору надрукувала замітку «Гострим коси на вусатого». На увазі малося, що ячмінь косить збираються. Аж то уранці і викликає до себе Усатий редактора. Та й пожурих його мало, щоби такого більше не було. Але відтак і заусміхався поблажливо.

Щоправда, тихе лідерство Усатого із виразними лукавинками, із лукавенькими інтонаціями поблажливості і до конфузу могло його коли допровадить. А як. Ми розумні, а великий спокусник світа сього іще хитріший. Витівки його у безконечнім числі повторювані й видозмінювані.

Як і в тім случаї було. Мала одна бідна удовиця Параска сина, як загинув у війні її чоловік, а другий синок уже без батька знайшовся першого колгоспного літа. А що жила Параска поблизу Пудварку, то і малюк сей зростав здебільшого на колгоспнім дворі, побіля ферми, і звичаїв та виховання із самого малечку од колективної людности набрався. Більше того, старші чоловіки й парубки навчили його сороміцьких пісень. І він перейняв тих пісень силу-силенну. Та й виспівував, текстової основи не осмислюючи. А гострий на слово молодий гурт все реготом заходився. Так потішливо було кому із вуст малюка зухвалу спокусливість чуть.

Сьому вирізняваному хлопчикові хтось і прізвисько дав: Магера. Що воно таке «Магера» ніхто не знав і не знає по сей день. Але так прилипло воно до невдахи, що і як дорослим став, то тільки Магерою і кликали.

А тоді у молоді колгоспні літа не один зухвалець підступить до хлопчика та й підштрикне:

– Магера, заспівай-но!

А хлопчєня в одвіт:

– А дайте грошей, то заспіваю.

Ага. Але дехто і давав тоді малому якісь копійки.

Аж то одного разу приїхав на Пудварок машиною, голубою, здається, «Победа» тоді тая секретарева машина називалась, самий Усатий. А у дворі людей було вже чимало. І Хведір Блискучий був. То добра була проява – той Хведір Блискучий. У кожній ситуації а будь-кого закрить словом. Таке уїдливе його слово було. І нічого й нікого не боявся.

От і каже тоді Хведір Блискучий до Усатого:

– А в нас малий ахтьор є. Він вам може заспівать...

Усатий і заусміхався одразу поблажливенько ясно.

Воно ж таке, що більшовики завжди загравали із дітьми. Якось у селі я переглядав уцілілий там давній журнал «Огоньок». Так у тому журналі на знімку Сталін і Малєнков на трибуні біля Кремлівської стіни спереду себе тримають хлопчика і дівчинку та й гладять їх по голівках. А оньо останній із твердих Андропов уже у відносно недавнім часі затіяв листування аж із юною американкою Самантою Сміт. На жаль, ніби нема серед живих уже тієї Саманти. Да й самий Андропов відійшов.

І привели та й поставили перед секретареве лице малого хлопчика Магеру. А Усатий і розцвів усмішкою пухленький:

– Заспівай, заспівай, котку... Маленький актор...

І ручкою своєю пухленькою білою хлопчика по голові гладить, жалує.

А Магера не розгубився, йому однаково іще було, високе начальство чи простий люд, да й бац на бац, проханнячком на проханнячко:

– А дайте три рублі, то заспіваю.

Що для Усатого тоді значило три рублі, раптом нічого, то іще старі гроші були, ходили,

вийняв з кишені зелененьку п'ятачку, да й ошчасливив нею малюка. У простодушності серця свого секретаревого вважаючи, що малюк сей, як то і звичне у подібних випадках, співатиме щось про партію, да про Батьківщину, да про світле майбуття. Магера ж затягнув із власного репертуару «Тумба, тумба, два басы, ти казала, що даси...», «У Матруни довгі струни, а в Семена довгий смик...»

Гурт у потішливій задержуватості стих, завмер вичікувально. І тільки як із гурту вихопилися поодинокі невтримні хіхікання оперемагаючі, то і до Усатого дійшло, і він моментально перемінив пластинку на другий бік:

– А хто тебе навчив такого глупства?! Досить!

Але яке досить. Малий актор стояв виструнчившись, набрав поважно строгої постави і вигляду, і якби заведений апарат, продовжував співати, що його і не зупинить було. Провадив свій репертуар до кінця. Сумлінно відробляв гонорар, одержаний акордно авансом.

Перепало тоді від Усатого і голові, і бригадирові, і Хведорові Блискучому. Кликали і матір, нещасну вдовицю, але вона не прийшла.

Проте не на цій зухвало потішливій бувальщині загострював свою увагу Іван 12 липня 1982 року, коли ми у їхній хаті були спогадували. Хоча і те згадалося. Й вузенька усмішка спалахнула на зболенім Івановім лиці, як слабке відлуння тієї ширшої усмішки, що ця сама історія колись на його лице клала.

Але інший іще спогад видобувався із закапелків зболеної затвердіваючої закам'яніло Іванової свідомості із тих давніх часів. Як розповідали другу бувальщину із життя Усатого. Що їхав він, віз його водій «Победою» із області одного густо темного пізньоосіннього вечора, поволеньки так собі віз, наш секретар не любив швидко їзди, на відміну від кожного руського, то десь у ділянці Антонівки, там тоді іще по обидві сторони вузької дороги висока осокорина росла, щось вдарило об машину спереду, об скло, якби у тім місці, де Усатий сидів, якби вдарило. І ніби забачили вони, і водій, і Усатий, лице вовка перед собою, і клацання зубів почули. І не розгубився, не стратив рівноваги у тім моменті водій, дебелий, високий та дужий молодий міщанюк, він бо на вірність своєму хазяїнові, партії і народові запрягався, коли на роботу в райком оформляли. Миттєво зреагував, заглушив мотора, прочинив дверцята да з першого прицілювання і порішив із нагана знахабнілого звіра. Цілком ймовірно. Не може бути, щоби хурнелі у перших осіб у ті роки да не мали при собі нагана, дозволено їм було, як у дальню путь відправлялися, а хоч і у путь ближню. Це як і тепер, кажуть, перевізники перших осіб у районі, голів райдержадміністрацій, завжди постійно при собі нагана мають, як куди везуть хазяїна, дозволено їм за правилами безпеки.

Так воно дослівно, достеменно, вірніш, було у тім давнім випадку, що водій із нагана за першим вцілюванням вовка порішив, чи якое інше ситуаційно – якое воно виразно однозначно не виринуло із Іванової свідомості й так само не полишило виразно однозначного сліду у моїм сприйманні. Тому й зараз не наголошуватимемо на однозначнім трактуванні моменту. Тим більш, що діло номенклатурницьке, і щоби нехай і за давністю а не було покликано мене до спростування. Мало що діло давнє, і що річ художня. І за художні речі у такім випадку не раз до спростування кличуть через слідства, да тортури, да суди.

Але об однім спогадував Іван твердо й однозначно. Що стріча Усатого з вовком таки відбувалася. І водій-міщанюк виявив у тім моменті геройство. І одержав від хазяїна свого добру винагороду, що і йому було, і діткам його зосталося. Кожному, як кажуть, по заслугі.

Цю бувальщину Іван не вигадав у колгоспній коморі, але розказував її йому оден знакомий міщанюк, коли на базарі вони позустрілися були.

Що ж до самого Усатого, то і я мав із ним раз у житті стрічу. І та єдина, перша і остання, стріча через десятиліття постає, просвічується виразно, схиляючи мою старіючу свідомість до заспокоювання у розмислах.

Попередньо, але уже після розмови в органах, де мені було пригрожено, я одержав записку «Приглашаем Вам явиться 26 апреля 66 г. К 10 часам в партком мебельной фабрики по возник-

шому вопросу. Сарницкий».

26 квітня 1966 року рівно о 10-ій годині я постукався у двері парткому меблевої фабрики. Хоча і готовий, настроєний був я у прямуванні перестрашіння свого перед неминучим, а якби виразно проглядуваним у заданім безпросвітку власної молоді долі, все одно картина у просторі доволі великої кімнати означеного кабінету застала мій спрямований в одне пригнічення і безвихідь настрій задріботіти. Я знав і готовий до того був, що мене допитуватимуть, тепер уже на рівні ніби цивільному, партійному, який проте із рівнем органів нерозлучно пов'язаний і їм підпорядкований був. Але я не міг до останньої миті очевидності сподіватися, що передо мною раптом повстане, сидітиме за одним столом усе такий же огрядний, приземкуватий, як вареник, рудий, аж світлий справдешній Усатий. Хоча о тім і міг я здогадуватись попередньо, бо знав, що од якого то часу наш перший секретар Усатий уже функціонує як секретар парткому меблевої фабрики. Але таке із нашими психологічними станами буває, трапляється, що у напружені моменти виняткових переживань і глибоких потрясінь відоме очевидне якби випадає із нашої пам'яти.

За другим столом поряд сидів чоловік діаметрально протилежного інакшого вигляду. Худючий а прехудючий з лица. Землисто похмуре було лице його. І високий, як тичка. Висновувати можна було за рівнем спрямування, стриміння його телесу у високість до стелі. Це був самий Сарницький. Отако. Голова Усатого якби до столу прилягла, а голова Сарницького ніби до стелі стриміла. Такі діаметрально протилежні спрямованості. І не тільки за виглядом своїм, а й у сфері випромінювання та дії своєї енергії на мене. Як з'ясується потому незабаром. Й іще третій чоловічок, молодик наче, ровесник мій, з лица суцільно червоний, ізвідкись раптом із'явивсь да й став площину і простір кабінета означеного переходить та й у двері суміжної угадуваної кімнати переходить, пхаться, скрадливі погляди на мене кидаючи. Я знав позірно сього чоловіка іще з університету, як студента історичного факультету, і чув, що тепер він у нашому місті ніби стукачем працює.

Із-за столу підвівся високий котрий, із сіро землястим лицем, аж тепер перше враження розрослося та й ствердилось упевнено, який він справді високий а худий-прехудий. І в літах неухильно старіючих. Та й назвався Сарницьким.

Да й почав, став мене допитувать. А я відповідать, свідчення давать мало знитився. Він же, Сарницький, тут же й угадає та випростовує моє знічення. У бік Усатого поглядом і покивом указує, мою увагу переметнуть спрямувавсь:

– А це наш товариш. Секретар парткому фабрики і член парткомісії. Можете говорити вільно.

І я став повторювати все тую версію, що і органам свідчив. Що від нез'ясовно невідомої особи надійшла на моє ім'я ота злополучна стаття одного київського критика про одного покійного уже не київського поета. А свідомість моя ушвидчено пульсувала та й на однім зациклювалась твердо загусаюче. Що я не повинен, не можу і не мушу назвати конкретного реально призвідника справи. Бо це було би уже падіння. Й усі зусилля мої, усі сили ества мого на тім збігалися, щоби не видать нікого.

– А ви притаюєте. Ви повинні подумати про своє будуче, як людина молода, Ви можете зіпсувати не тільки власне життя, а й життя своїх дітей та онуків...

Сіро землясте худе лице Сарницького випромінювало у заданім спрямуванні на мене затухаючу, а колись буйну грізність і агресію.

Затим став від мене політичної оцінки названого документа ніби вимагать. Се під тую пору отака саме дефініція літературних творів існувала, незалежно від жанру, у наш лексикон увіходила: «Виготовлення та розповсюдження ворожих документів».

Я і тут ухильно відповідав. Що за давністю та забутливістю не можу політичної оцінки згадуваного документа скласти, дать. Що аж і Усатий при цім лукавенько осміхнувся не у вуса, а в уста свої, побіля вуст лукавинки задріботіли неозначено:

– А як то забулися. То ж ваш хліб...

У мене ж на те мимовільно саме вихопилося:

– А я вас знаю. Ви були у нас першим секретарем райкому. І не раз до нас на Пудварок машиною приїжджали, як там колгоспний, а потому відтак тільки оно бригадний двір був.

Й, очевидно, це прозвучало так несподівано не до теми, що із ситуації невідворотної реальності часу на пухленьке уже старече біле лице Усатого із похмурих закапелків осідку страху насунулася тінь неозначености. Павза витворилась та й залягла. Але коротка. Ось голос Усатого випростовує неозначеність у тім спрямуванні, що його підказало серце:

– А-а... То тоді я знаю вашого тата. Ваш тато сівальщиком був. Худенький такий, з лица темний, і згорблений трошки...

Голос Усатого випромінював для мене неочікуваний заряд прихильності, що аж похмурий простір сього кабінету від окресленої ситуації якби світлішати став у розвіюванні. Рипнули двері кутової кімнати, ізвідки показався знакомий по альма-матері молодик та й став переходить сей іще напружений повік нерозв'язно простір кабінету, кидаючи на мене скрадливі, але недобрі погляди у прямуванні до зовнішнього виходу. Для нього є вихід, для мене тільки виходу нема. Кільце замкнулось на століття і на віки. Як сказано було мені в органах. І усвідомлюванням своїм я не в силі уже був стати супротив цієї суворой реальности. Що моє життя зіпсуте назавжди, на віки, як рівно ж просвітку не матимуть мої діти, унуки та правнуки, якби такі і з'явилися. Не раз уже думка тиснулася одчаєна, щоби на мені тільки сей тяжкий прогноз, сей цикл і завершився. Така справді одчаєна думка, у замикання життя націлена.

І тільки голос Усатого, наче прихильний тон бриніння його, а надто оте «я знаю вашого тата» мимовільно, незалежно уже від сили залякування і від глибини мого внутрішнього перестрашіння прояснювали ситуацію слабким життєствердним покликом й упевнювали серце на дорозі супротив страху, якою прошкує повсякчас у незміннім пульсуванні наша сутність. Що життя наше триває аж допоки у простих повсякденних виявах, і цього треба слухатися, а не підкорятися навіюванню зациклених схем, у які нашу долю повсякчас силкуються втиснути.

І настрої той отакий уже діткнувся мого серця, а й зависнув пом'якшувально розмагнічувально у синім просторі названого кабінету. Аж самий Сарницький якби також скорився йому, а чи став супротив розростання сього настрою, та й у моменті пришвидшення ситуації запропонував чи, вірніш, наказав мені:

– Сідайте ось за стіл і пишіть пояснення...

Я сів за стіл і поволі у пригадуванні писав точнісінько те саме, що півтора місяці тому писав ув органах. Щоби версії залишалися незмінними.

На тім мене і відпустили.

На вулиці у міськїм просторі торжествувало доросліюче сонце, а повні бруньки на деревах викидали маленькі блідо зелені листочки. І у моїм серці якби розпогоджувалося, ніби воно іще спроможне ловити пульсування сього світу у розмаїтті безпосередніх з'яв і ритмів, а не оно бачити чорну застиглу стіну, яку мені намальовали. Се дуже ефектно, за замірами органів, мало би діяти: після намальованого у дитинстві рожевого світлого майбуття раптом намальувати чорну застиглу стіну. Аяк. Хоча заміри його нам не невідомими повинні бути.

Але життя над усе осяжніше, бо вічне воно. І поклик його могутній. Що навіть мого ества перестрашеного наскрізь якісь життєдайні імпульси слабенько діткнулись. Радість маленька підступила несміло та й огорнула мене. Й дивність нез'ясовна ніби поклатася. Що так відносно лехко і швидко відбувся цей допит, а зовсім не так, як отой перший в органах, цілоденний і погрозливий. У чім причина? Не козу вела його дружина. О тім розмишляння моє потекло тоді, що згладжувальним випростовуюче мотивом замисленої глибоко конфліктної ситуації виявилася присутність на допиті Усатого. Й оте ненароком, може, мовлене і ним самим неусвідомлюване «я знаю вашого тата» яку розмагнічувальну дію в окресленій концентруванні одного тільки страху ситуації могло виявить. Що, аж, як пригадую, від бриніння тих слів, коли ціле місто од мене одказалося тоді, ясність і розпогоджуватись трошки стала на серці моїм, а душа моя мимовільно уже поверталася зі страху до первісних основ

життя.

А й через гони літ, через десятиліття цілі, після найнеочікуваніших подій і найнесподіваніших переживань, коли сиджу у запустінні Батькової поруйнованої безкінечними нападами хати та ясний недільний липневий ранок, ясність така первісно святкова, розглядаю, безпомічний і у хворобах, одкритий тільки для нападу одного, позоставлений і забутий на схилі власного віку і у кінці століття й тисячоліття цілковито усіма, і правими, і лівими, і центристами, і тими, що з ними молодість моя леліяла мрію (й таких розчарувань довелось зазнати), і поколінням молодим да зухвалим, що у рвйності своїй в нікуди готові од кореня свого одірваться, а через стовбур переступить – ізнов біжить моє розмишляння о тім, що і офіційні чинники у нашім минулім свідомо чи несвідомо, цілеспрямовано чи зовсім випадково, а також іскру життя у моментах підтримували. І, може, тому й не гасла у моментах вона цілковито. Як оте зронене із вуст Усатого «я знаю вашого тата». Що і тепер бринить у моїй свідомості та огортає позоставлене усіма серце тихими хвилями тепла. А що би не казали про мене і ті, що з ними молодість моя леліяла мрію, і покоління молодші. Раз подумалось і написалось отак. Бо це вже як пісня. А з пісні слова не викинеш.

А й о тім іще біжить розмишляння моє у такім от зіставлюванні, що на досвіді пережитого ґрунтується. Якою ж дивно незбагненною є ся людська природа, і як часто вражаючі наше серце то осяянням, то розчаруванням являє.

Що ж до самого Усатого, то, звісно, його уже давно нема на цім білім світі. А якби і перебував, то це була би дуже стара, дев'яностоп'ятилітня людина. Такі старі люди іще можуть перебувати на світі, але це вже як виняток.

Недавно мені один знакомий, як річ про минуле повелася, розказував, що віку свого доживав Усатий при дочці у тім будинку, що біля театру. У кінці днів своїх ніби спився цілковито. Що наче сама дочка його жалілася, як тяжко їй із ним буває, коли впаде унизу безпомічно, а їй не раз доводилось його важкого на горішній поверх витягувати.

Так це було чи ні – не нам о тім судить. Могло і бути, а могли люди і вигадать. Мало чого не вигадують на цім світі люди, а сприймається, як правда.

Та й не в Усатому наразі річ. Про вовка бо промовка. А про Усатого через те тільки, що був у стосунку до вовка.

* * *

Про стрічі людини із вовком, і який вигляд мав сей звір зблизька і віддалеки, і за яких умов, в ситуаціях яких усе те відбувалось, у позиціях яких перебувала людина, а в яких вовк, і як реагувала на кожную таку вирізнявану ситуацію, пригоду кожную людська душа, – я начувався десятки, сотні, може, бувальщин. Що й не розрізнить, де реальність, а де поезія, де правда, а де чистісінької води вигадка. Аби-но старіюча пам'ять у моментах прояснення розкривала свої глибини. Да перо встигало скрипіти. Скрипи перо!

Але яку яскраву картину намалював недавно, розповідаючи мені, Титко Довгошійй. Як котроїсь колгоспної уже зими забили були хотинські лісники аж на Мачулянці двоє вовків. Да й на санях, високо сіном вимощених, у супроводі іще одних саней, також парокінно упряжених, везли тих вовків ув іскристім сніжно морозянім січневім сонці ковзькою виїждженою дорогою через усі надслучанські села до району. Щоби себе показати, які вони ірої, а за хоробрість власну і премію шелестячими грішми одержать, одхватить. За кожного вовка осібно. По чім голова його попередньо оцінена, яку ціну за неї склали у кабінетах відомства. Так високу ціну у нашім краї попередньо склали іще чекісти за голови уславлених котрих повстанців, Хмару чи Шугая там, що про нього і пісня співала «Ще сонце не сходить – Шагай молоденький по долині ходить», а як виловлювали їх, упіймаються коли, то довго стояли, виставлені були напоказ у

Містечку біля стіни їхні трупи, і в ніздрях самокрутки з газет повтикувані стирчали. Щоби люди дивилися, розглядували, да перестрашіння в їхні серця входило, наганялося.

Як везли хотинські лесники на санях ув іскристім морозянім січні тих двох красенів вовків через усі надслучанські поселення, то в кожному селі і зупинялися. А чутка про подію, як звичне, попереду неслася, летіла, і цілі гурти різнокольорово зодягнених людей, аж цвіло ув іскристій січневій білості, виходили дивину подивитися. Чоловіки і жінки, старі, молоді й діти. А дівчаків котрих малих то матері і на руках виносили, щоби і крізь їхній юний позір дивина пройшла, не приминула. Як лежать горілиць супротив сонця яскраво сніжно іскристого січневого дня, лапи свої могутні абияк порозкидавши, два безвадні молоді вовки. Шерсть біло сива на животах, а під пахвинами аж біла супротив сонця в переливах, і перламутрових також, міниться, виграє. Про молодецтво недавнє свідчить. А мордочки загострені як блаженно одпочивають. І на усім лежить іще, покладена, не відійшла печать великої грізної сили зухвалого звіра, що і од мертвого од нього не одразу, не моментально відходить, а поступово розсіюється, вивірюється в осяганні нової реальності. Так свідомість наша не одразу, не моментально при звичається до нової реальності, а поступово адаптується в ній. Що і спідручні навіть тирана спершу крізь шпарки у дверях розглядувати поривалися, аніж одразу перед лице і мертвого тирана стать. Се як адаптувалася людська свідомість у новій реальності, то як незбагненно кортіло кожному лице мертвого тирана хоч віддалеки забачить, роздивиться.

Так і в сім случаї. Надивившись, люди котрі і поближче до саней підступалися, щоби шерсть вовчу біло сиву, що в переливах супроти іскристого сонця мінілася, вигравала, руками власними помацать, погладить. Що матері котрі й дітей своїх до саней близенько підводили чи підносили, щоби ті справдешнього вовка ручками своїми діткнулись і запам'ятали. А як. Кортить, кортить невимовно кожне живе дихання мертвої, а недавно грізної сили діткнуться.

І так у кожному селі. Тільки під вечір добулись хотинські лесники зі своїми трофеями до Містечка.

Такої знаменитої яскраво події давно не пам'ятали у нашім краї. Це хіба як архирей, як Мати наші розказували, колись за Польщі цією самою дорогою їхав, то також попереду події чутка неслася, бігла, летіла, що усі надслучанські села так само масово різнокольоровоцвітучими гуртами виходили владику зустрічат. А козаки у національних строях, у червоних шароварах, то і на конях верхи виїжджали. Потому тих козаків до постерунку спроваджувала влада, і мали вони справу з поліцією. Як Мати наші розказували, то архирей той високо дотримувався посту, що навіть і риби не їв. А риба, завчасно виловлена у Ріці, уже очікувала на нього.

Як розказував мені оден знакомий лесник, то вполювати вовка не завжди лехко і випадково. Але це завжди буває вирізнявана подія. Переважно як випадє, притрусить землю і ліси перший сніжок, то лесники, об'їжджчики чи ще хто там із лісової обслуги пильнують натрапити на перший вовчий слід. Та й висліджують його, куди веде і де замикається. Значить, там і лігвисько вовче. Запам'ятовують чи записують координати та й звідомляють негайно начальство. А начальство і раде із вовками позабавляться. Да й тут же і виїжджає. Да й замикають окружний простір міточками, червоними прапорцями порозставлюваними. Вовк на червоні прапорці не йде. Одну лиш прогалину зоставляють не помічену. А там уже і сторожа, начальство зі стрільбами виставлене. Вполювати, забити живого вовка кожному начальникові он як кортить, нетерпеливиться. Бо це і вияв зухвалого молодецтва, честі, хоробрості й іройства. Бо коли жолудок люцький ріжним їдлом переповнений уповні, то так і кортить, переслідє людську натуру зваба усілякового іройства, щоби себе показать. А лесники уже і погукують, улюлюкають, вовків із лігвиська їхнього стривожують, а вовки і женуться, країв замкненого круга діткнувшись, прямісінько у відкриту прогалину, да перед лице напружене високого начальства. І не один начальник в окресленій ситуації вовка зі стрільби забив.

Да й відзначився в іройстві, що на нього усі начальники за столом указували, яко на переможця, і довго згадували при нагоді потому. І кожного разу чути таке вирізняваному було

лоскiтливо.

Але i таке одного разу трапилося, сталося. Як бiг оден перестрашений улюлюканням лiсників прямиїнько на директора лiсгоспзагу вовк. А директор сей, скажемо прямо, був стрiлець нiкудишнiй. От i побоявся вовка потривожить, а кулею прогавив, щоби не кинувся на нього потривожений звiр. Та й вiдступив директор убiк, сховався за кущем. А вовк i прогнався мимо, побiг до другого вовка в уже вiльну, поза межами мiченої, зону. Упiймай його там тепер. Се як i вiтра уже в полi. Аяк. Коли про житте iдеться, да ще добре житте, у повнiм жолудку, то порухи, мотиви iройства щезають часто. Се ж не те тобi, що «Любов к отчизнi де героiть, Там сила вража не устоiть...»

Але iще довше потому, як про iройство котре iшлося, пам'ятали в окрузi серед начальства, да i тепер пам'ятають, як директор вовка iзлякався. I хоч не словом, але виявом, струменiнням усвiдомлювання свого висловлювали ту iстину щоразу при нагодi. I те передавалося невидимо директоровi, i ставало, робилося при тiм його сутностi а зовсiм некомфортно.

* * *

Проте як часто у певне збудження приводить людську свiдомiсть не тiльки зустрiч iз самим вовком у своїй натуральнiй подобi, а й зустрiч iз вовчими слiдами. I тi вiдбитки на землi чи на снiгу карбуються, роблять вiдбитки i в нашiй свiдомостi, як свiдчення, що в окресленiм мiсцi вовк перебував, i що його присутнiсть тут можлива i в майбутньому. I вже одне те вiдповiдним чином спрямовує нашу iнтуїцiю i наші передчуття.

Як одного передрiздвяного дня я забачив був у садку за хатою бiля комори великi, бiльшi, як собачi, слiди. «Вовк!» – одразу й побiгло здогадування.

Давно те було, сталося. Iще при Батьковiй у нашiм доми присутностi.

Аж по роцi котрiмсь потому одного пiзньюосiннього густо темного вечора вийшов я надвiр за комору. Та й присiв при потребi у темрявi густiй. Як нагадування чиеїсь присутностi поряд дiткнулось моєї свiдомостi. Та й заставило мене озирнуться. Праворуч глянув. Бовванiє зовсiм близьенько щось. Та й iмпульси страху несказанного цiлковито у моментi скували мою сутнiсть. «Вовк!». Аж тiльки як дiткнулось моєї руки, лизнуло впiзнаванно лопаткою (Палажчин собака), то перестрашiння сильне раптове почало випростовуватись.

Як розказував менi Степан, то вовки улаштовують свої лiгвиська дуже часто поблизу прилисових поселень, а то i поблизу хат, якi у своїм зухвальствi чи сирiтствi наче одiйшли од села да й випнулися, причаїлися на узлiссi. Там вони у сусiдствi iз людьми та худобою iхньою перебувають постiйно. Отако. Що вовк щодня повсякчас за людиною спостерiгає невидимо iз лiса для людського ока, i перебiг життя людського для вовка видимий, а людинi о тiм i не здогадується. Але шкоди у тих мiсцях вовки людям не роблять. Не так з альтруїстичних, може, почувань, як щоби себе не виказати да на пiмсту людську не напороться. Се як i птах котрий, ворона, у чiїм дворi гнiздуються, то там курчат не бере.

А хiба й тобi у лiтнiм сонцi на узлiссi або й у глибшiй гушавинi не раз доводилось спiзнавати таке незбагненно нез'ясовне переживання. Ось на самотi опинився ти. Полудень розiмлiлий у теплiнi високiй. Нiкого, здається, у ближнiм осяганнi нема, окрiм дерев та кущiв, да комашнi, що до рiстинностi лiсової поприлипала, а вiдчуття таке крiзь настроїв сочиться, струменить, що чиясь потужнiша присутнiсть своє завважування на тебе випромiнює. Хтось бачить тебе, завважає, а для тебе самий невидимий. I ти розглядуєшся довкола, i силкуєшся зiпхнути такий настроїв, але вiн всюдипроникно невидчепний. «Вовк!» – побiжить затим здогадлива думка. А, може, так воно i є насправдi.

Щось подiбне, отаке переживання найшло було уперше на мене, коли улiтку 1949 року ми iз Матiр'ю аж у Мокре пiд Пустомицький лiс по буяхи ходили, i я був у полуденнiй розiмлiлостi

самий у гущавину лісу заглибився, відстав од Матері, заблукався. І перестрашіння причепливо оповило мене.

Але це дуже давній, повторюваний мотив і в переказах, і в самому житті, очевидно, як собачі сліди із вовчими сплутують і навпаки. «Забачилося, якби собака, аж то вовчисько за кущі посунув», «Я думала, що дуб зелененький, Аж то стоїть гайдай молоденький».

Та найдивовижнішу історію світового масштабу переплутання вовка із собакою мав наш колишній фотокореспондент «Советской Бухары» Коля Ключкін. І хоча сталася вона уже після того, як я відбув із Бухари, а все одно дійшла до мене через тамтешню пришучу братію.

Це отой Коля Ключкін, що подав був портрета передового комбайнера Героя Соціалістичної Праці Лі Си Цина до корейської газети в Кзил-Орді «Ленін кічі» («Ленінським шляхом», здається). Знімок одразу ж і надрукували в газеті, гаразд не роздивляючись надто прискіпливо лице героя. Ключкіну і гонорар вислали, ще й премією затим відзначили.

Аж то по якімсь часі приїхав уже власний кореспондент «Ленін кічі» у радгосп, де трудився да звершував свої трудові подвиги отой самий Лі Си Цин. Да й каже директоріві, що приїхав він нариса великого писати про самого Лі Си Цина. А директор очі великі округлені на кореспондента звів:

– Какой Ли Си Цын? Нет у нас никакого Ли Си Цына?!

Да як то ж нема? Кореспондент перед лице директоріві свої карти, свою козир викладає. Ось знімок його, портрет надрукований у газеті був.

Аж по якімсь часі нашло порозуміння, якби осінило директора:

– А можит Лисицын?! Да, есть такой комбайнер. И Герой Соцтруда. Но он же не кореец, а чуваш...

Уже наступного разу поїхав Коля Ключкін у самі Чулі, де степи суцільні одні безкраї, у віддалений тваринницький радгосп. Да й розкопав там диво дивнеє. Як передовий чабан Очил Кокібаєв упіймав був маленьке вовченя, да й став його виховувать, приручать, овечим молоком спювать. І виріс той вовк на славу. Свійським став, якби собака, вірний друг людини. Да й пас разом із Очилем Кокібаєвим отару. Чи не диво. Ось і знімок, фотко знаменитого вовка-красеня, як він отару овець стереже. Коля Ключкін на той час уже працював фотокореспондентом УЗТАГУ – ТАРСУ, і по системі названого агентства знімок той обійшов усі газети Союзу під незмінним заголовком «Вовк стереже овець». Був уміщений він і на останній сторінці самої «Правды» та відзначений третьою премією. Власне це й наробило клопоту великого Колі Ключкіну. Як відомо, уже тоді газета «Правда» потрапляла, розповсюджувалася мало не в усі країни світу, не тільки у країни соціалістичного, а й в країни капіталістичного табору. Наразі надійшла газета із знімком Колі Ключкіна до дружньої соціалістичної Чехословаччини. Да й потрапила у руки одному ученому чеху, професорові, висококласному фахівцеві, що досконально знався як на вовках, так і на собаках. І став той учений чех прискіпливо знімок Колі Ключкіна розглядувати не як оно рядовий читач, а як і фахівець окресленого профілю. Да й дійшов висновку, що ніякий це не вовк стереже овець, а звичайнісінький собака, вівчарка такої то і такої от породи. Це йому, фахівцеві чеському, видніше було, аніж нам грішним, знать. Да й о всім тім, про висновки свої написав тут же у редакцію газети «Правда». Очевидно, сей чех володів російською мовою, а може, і вчився у Союзі. Багато ж із тих іноземців, що володіли мовою великого народу, і вчилися також у Союзі. Оньо, казали, що і самий Олександр Дубчек і то вчився у нас в Союзі, а не тільки Густав Гусак.

А як приїхала у названий тваринницький радгосп комісія у Чулі в присутності самого Колі Ключкіна, то наостанку дійшло до самого чабана Очила Кокібаєва. Да й стали його питаться, випитувать. Його питають:

– Волк охраняет овец?

– Да. Волк бережет овец... – відповідає Очил Кокібаєв.

– А волчонок маленький был? – позустрічне запитання чабанові тут же і ставлять, спрямовують.

– А никакой волчонка не было... – заперечливо рвучко хитає головою Очил Кокібаєв.

– Но волк бережет овец?

– Да, бережет?...

– Ну, а маленький волчонок был?

– Никакой волчонка не было... – іще рвучкіше захитав головою Очил Кокібаєв.

І так до безконечности. Аж поки не перейшли, не взялися за самого Колю Ключкіна.

* * *

Сі стрічі людини із вовком безкінечні, як безкінечні і розповіді про них, як безкінечна сама тема, сей одвічний мотив, як безкінечне саме життя ув осяжнім для нашої свідомості просторі і часі.

А скільки іще, якщо не більше, ніж стрічей, проминуло крізь людську свідомість не-стрічей, які проте так само гостро діткнулися серцець, перейнявши людську сутність сплесками великого страху.

Оньо Петро наш недавно розказував мені, як він року 1958-го, здається, пішов був поживного уже дня аж за Високу гору ліс роздивляться, котрі дерева визначили вирізувати на хату за здану корову. По полудні уже те діялось, як лесник дерева визначив. На radoшах упав Петро під тими соснами високими а гінкими та й заснув, як біля своїх уже. І такий то міцний та довгий був сон після дальнього переходу і морочливих клопотів. А як, коли прокинувся Петро, то червоне сонце при заході стелило поміж деревами м'який лагідний тихий благісно супокій. Не думав так довго спати, а проспалося.

Прочумався скоренько Петро, на ноги звівся та й у путь одразу рушив. Бо путь додому – іще дальня путь.

Скоро й темніть почало. Вечір. Ніч заступила на лісовій дорозі. Стихло все, «Die Vögelein schwüigen in Wäldern»¹. Птаство замовкло в лісах. Петро ніг під собою не чує. А тільки ліс вислуховує. І як хрусне десь суха гілка, так і в голові задзвенить, потемніє одразу, а душа, не знати й коли, уже в п'ятах опинилася. Великий це жах спадає на самотню людину посеред нічного ліса, коли суха гілка десь трісне. І одна думка мозок пронизує: «Вовк!»

Але і в двадцять п'ять літ життя цінне і заманливе перспективою і безмежжям іще життєвої ниви. Як щемливо цінний кожен день дарований на схилі віку, коли звужена перспектива майже згасає, і бажання наші стають скупі. «Що аж-аж жити хочеться», як казав дядько Михаїл-евангелист, складаючи правдиву ціну кожному Богом дарованому дневі.

Аж коли поміж деревами вогник мелькнув, заяснів, то зраділо враз серце Петрове. Передчуття теплом настроїв випростовувало, і ляки тікали. Село нарешті. Ліс скінчився. Петро і попрямував на той одинокий вогник посеред ночі на краю села. Зоська Руська не спала, котра по війні у нас на хуторі у дядька Василя служила, товар пасла. Петро й зайшов на той одинокий вогник. Іще із Зоською пляшку посеред ночі випили, а ніч лагідна, про повоєнні підліткові свої літа згадали, як вони на Наталії товар пасли. А відтак уже зовсім сміливо у світанні рушив Петро через Ріку да через хотинські хутори додому. Коли додому добувся, то й сонечко сходило.

Оці такі не-зустрічі вони, може, іще дражливіші й частіші у повторюваності, ніж справжні, реальні зустрічі із вовком.

Що ж до того, який великий приятель вовк людині і світові, то це іще подумать треба.

– А не плекай рожевих ілюзій, що вовк – друг людині, – упевнював мене недавно Степан. – Це Василь П'єсков тільки пише, що вовк – великий санітар лісу. Але ніколи не був вовк другом

людини.

І я о тім подумав. Та й побігли, понеслися перед зором моїм численні чувані і нечувані стрічі і не-стрічі людини із вовком. Ах, яка се дуже давня пісня, який се одвічно повторюваний мотив. Що присутність вовка завжди з нами. І що жоден звір, за винятком хіба лева, тигра та повзаючого котрого, не діє на людську свідомість так гіпнотично сковуюче, не кладе у наше й без того перестрашене ество дражливо пульсуючі імпульси жахів. Але тільки надія і віра декотрих із нас, що ось настануть, грядуть блаженні часи, коли лев і лань мирно возлежатимуть поряд, випростовує людську сутність на тихі води у сім непростім осяганні світу.

червень–липень 1999 року.

А ЛЮБОВ – ВІЧНА!

Незакінчена повість у листах

А ле так милозвучно бриніло у моїй юній свідомості в

далекі дитячі літа се дивне слово – Корито.

Корито – се виярок під селом. Отако. Ліворуч – Попова біло піщана гора із вітряком, а праворуч – галявина вигиниста, кущами укрита. То Корито. Колись у Кориті серед кущів дві хати стояло. Світилися, прозирали біло вимазані крізь кущі глоду і лозини. Хата Гарасимова і

хата Федьотова.

У війну Гарасимова хата згоріла. Що не знати, хто й підпалив. А хата Федьотова й по війні стояла іще довго.

І коли ми з Матір'ю у село на Старину до баби Лександри літнього недільного дня ішли, прошкували (Мати мене все поривались за руку тримати, а я все руку свою з їхньої руки висмикував да норотив сам іти), то найдивніше почуття на моє серце клалося, коли стежка у Корито уступала, і ми стежкою у Корито увіходили. Прохолодою від кущів віяло. Аж но із Корита виходить не хотілось. Але стежка вела. А там гулицею поза клунями – і Старина уже показувалася сяєвом бань Церковних й угадуванням подиху Ріки.

Потому і в Кориті, й на Поповій горі висіяли ліс.

Але кожного разу крізь цілі десятиліття, коли проїжджав я дорогою ув автобусі через цю місцину, так зворушення сильне, манливість нез'ясовна отого давнього Корита покладалася на моє серце. А не раз поривало мене пішки іти до села через Корито й милуватися тією стороною. Як і того осіннього похмурого дня було.

Тут зовсім одмінний, зінакшений ландшафт витворивсь. Вітер ізгори на сосни прямовисні шум ізсилає. А унизу у затишку кущі глоду розкошують. Ізжухла жовта дивина над стежкою стоїть, немов східні мінарети таємничі. А оньо праворуч яма глибока викопана. Смітник тут. Бляшанки блискучі й усіяковий гинший непотріб. Вітер війне – і папери білі, жовті, сині, торбинки целофанові різнольорові летять.

Ось в одній торбинці такій синій жмутик паперів списаних якихсь укладених рівно над самою стежкою на споришеві зеленім до ніг моїх поклався. І я підняв сей жмутик. Розгорнув. А там листи чийсь. Але ж ніби не загублені, а на смітник, схоже, викинуті. І я, переступаючи завіт «чужих листів не читати», поклав сей жмутик до своєї торби.

А уже у своїм помешканні міським я розкрив жмуток.

У моменті через свідомість мою прочитане перебігло. Як герой твору Кнута Гамсуна на острові у морі серед пташиного пір'я також знаходить листи. Але ті були не розкриті у конвертах. Сі ж були без конвертів, складені у часовій послідовності. Й дух одвічної незборимості зацікавлення спрямував і мене до прочитання цих листів.

Я прочитав їх усі на одному диханні. І забриніла у моїй свідомості прекрасна повість про любов. Я не знаю, хто автор цих листів і якого він віку. Й тим більше поза межами уяви зостається сутність адресатки, до якої спрямовані ці листи.

А може, це котрась самотня душа відкривала свої спостереження і переживання уявній, вигаданій особі. Се ж і дівчинка одна, переховуючись із родиною у воєнне лихоліття на нідерландському горищі, писала свого щоденника уявній вигаданій подрузі. І «Щоденник» цей випромінював у післявоєнний світ сильне зворушення.

А може, се одкровення чиеїсь душі не зачепило струн іншої душі, розсіялось у піднебеснім просторі проминально. Бо чому ж тоді сей жмутик акуратно складених листів опинився на смітнику.

І подумав я. У яким глибокім відчуженні перебуває душа сучасної людини. Що навіть бриніння найтонших почуттів може зоставатися невпізнаним і непочутим.

Ах, які роз'єднані ми у цім світі, що страждає від дефіциту любові. Як неухильно втрачаємо ми свою цілісність і вже не знаходимо її. І не раз сутність наша поринає у цілковите розгублення. Й тільки поодинокі блукаючі душі у піднебеснім просторі випромінюють бліде сяєво у похмурий згусток самоти, закликаючи ймовірну блукаючу спорідненість до порозуміння і відкритості. Але як часто це сяєво проминально згасає, як невиразний вогник далекої зорі.

Іще раз перечитавши листи, я був уже відклав жмуток на полицю. Але ізнов через свідомість означення перебігло. Повість чиеїсь любові, повість у листах. І вона повинна засвітитися. Здогад в серці заіскрився.

І став я упорядковувати листи. І здалося мені, що подібне щось і я переживав, і спостереження однакові не раз переходили. Дивно. Які повторювані переживання природи і

мистецтва часто струменять із різних і віддалених душ. Згадалося, ізнов як доктор філософії оден сказав був: «І я так думав, але написали ви».

Й у тім розсуджанні засвітилися листи, повіяло од них цінністю неперебутною. Я тільки імена змінив да числа оминув. Наразі хіба це істотне. Бо усе на сім світі переходить. Й імена, і числа. А любов – вічна!

Добрий день, Марино!

Сердечно дякую Вам за Вашого листа. Це лист вирізняюваний, і він підніс мій дух у сильне зворушення. Яка прекрасна душа ув одкровенні. І який справді дивний і прекрасний цей світ, що покладає на людську душу ось такі дивні переживання від пульсування з'яв і явищ ніби простих. Але хіба не у простих з'явах і явищах бринить висока краса і таїна буття. А іще Григорій Сковорода осягав, що найбільше щастя у хатиночці малій. Але хіба і Ваша філософія життя не така, коли сказали при нашій стрічі, що Ви наймаєте квартиру однокімнатну, і цього досить.

Ваш лист звучить і як добрий літературний твір. Твір епістолярного жанру. Кілька років тому я написав два оповідання у формі листів і подав окреслення «як спроба відродити забутий епістолярний жанр». Один журнал надрукував ці мої листи. Але окреслення зняв. По-моєму, сучасна людина потребує сповіді. А хіба листи не є найкращою формою сповідальності. А перед ким би не було.

Отож, пишіть мені листи, панно Марино, і це розгортатиметься дуже добра книга однієї душі. Я завжди відповідатиму Вам.

А сонечко уже і справді весняне. І піднебесний простір весняний. Тільки у затінку між мурами своє нагадування зберігають зимові холоди.

Думки ж мої усе до закутка летять. Чи птахи мої мене дожидаються, і чи їжаки уже на осоння виходять. Сі високоінтелігентні реліктові сотворіння також мої друзі. Вони завжди витворюють нашу стрічу несподівано, щоби це звучало зворушливо і поетично. Ах, як я любив спостерігати за їжаками, коли вони у надвечірку виходили із клуні на свою ловитву. А по жнивах, й у жнива іще, коли відростала молода ніжна отава, виходили і дітваки. Вони так кумедно чеберяли поверх отави, і це ізбоку бачилося потішливо. Я не раз завважував їжаків у Борку – це лісок побіля нашого закутка. І робив досліди. Я знав, що їжаки відпочивають удень, а на ловитву виходять надвечір. І коли я завважував їжаків у Борку десь під ялиною чи сосною, то досить було відійти на кілька хвилин, відтак повернутися до цього місця, як їжаків уже не заставав. Завваживши людину, сей великий інтелігент і смітник одразу ж і міняє місце. Чужий погляд для них не побажаний. А й чи побажаний людський позір для кожного живого сотворіння Божого у природі. Хіба замислюємося ми о тім.

Але було одного разу. У сонячній квітні я вийшов із хати стежкою на город, що співала (Тичина). Під клунею на осонні одпочивав їжак. Кожушок голчастий на нім після зимової сплячки вицвів жовтаво. Їжак спав. Але, завваживши мій тупіт, прокинувся і розплющив ліве око. Та тут же й заплющив. Я і віддалився ізнов у хату. Але по якимсь часі за потребою ізнов вийшов на город. Мій їжак лежав на тім самім місці. Й не розплющував уже свого очка. І серце моє затріпотіло од великого зворушення. Їжак довіру до мене виявив, бо не поміняв місця від мого завважування. Але тут же і слова Антуана де Сент Екзюпері наблизилась да й станули. Що ми несемо відповідальність за тих, кого приручили.

Учора був міжнародний день птахів. І на третій програмі Українського радіо «Культура» говорили про птахів. Там прямий ефір, із дому можна потелефонувати і сказати й своє слово. Я часто скористовуюсь цією нагодою і телефоную. Коли яка тема.

Про птахів я сказав отаке: «А вам доводилось уперше навесні зустрічати на лужку лелеку. І привітатися з ним? А ви чули сонячного квітневого дня, як пахне і дихає земля, а у піднебесі

жайворонок невидимо зависнув, і вам дуже хочеться його забачити? А чи доводилось вам у повної весни Батьковій хаті у закутку прокинутись опівночі, бо уперше заспівав соловейко. А ви запам'ятали ту мить, коли уперше закувала зозуля. Вітаймо, друзі, птахів! Вони прилучають нашу душу до лету.

Але це і насправду несказанне диво, зворушливі миттєвості, коли по весні прилітають птахи. Пам'ятаю, на хуторі було, з лугів вода у свої береги увиходила, поверталася, як Мати увійшли в хату дуже зворушені і сказали: «Лелека на луку стоїть». Й усі ми, цілою родиною – Батько, Мати, я, старші брати і сестри вийшли у двір і привіталися з лелекою на лужку за річкою у поклоні. Це далеко потому прочитаю я у Кнута Гамсуна: «А якщо говорити про що-небудь красиве, то в усьому світі не було таких гір, як у них; таких гір не було ніде на світі. Уже в березні прилітали шпаки, а по якимсь часі і сірі гуси – о, Боже! Як він любив це чудесне тріпотіння крил, пташиний гомін під небом, перед яким батько і мати навчали його скидати шапку і тихо стояти».

Прочитаю, і серце від зворушення дивиною затріпоче. Що і я щось подібне колись переживав.

Ви читали, панно, Кнута Гамсуна? Це норвезький письменник кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. Якщо ні, то неодмінно знайдіть і прочитайте його хоча й би роман «Соки землі». Двоє – чоловік і жінка – віддаляються од наступу цивілізації у ліс і засновують родину. Аж поки всюдипроникний демон поруйнації усього первісного не настигає їх і там. Кнута Гамсуна любив наш великий естет Михайло Коцюбинський.

А ще я люблю читати вірші. Декотрі заходять у мою пам'ять. Да й бринять інколи, коли позір живі пульсування цього барвного і ріжнорухого світу охоплює. Як наприклад:

Щось мріє гай
Над річкою.
Ген неба край –
Як золото.
Мов золото – поколото,
Горить – тремтить ріка,
Як музика.
(Павло Тичина).

Або:

Ми збирали з сином на землі каштани,
Ми дивились в небо, як хмаринка тане,
Як хмаринка тане, як синіє синь,
Як колише вітер струни павутинь.

(Максим Рильський).

Багато поетів близькі мені. Й Іван Бунін, і Євген Плужник, і Рільке, і Максим Богданович, і Василь Симоненко, і Леонід Кисельов, і Гійом Апполінер, і т. д. Декотрі поетичні книжки лежать на столі переді мною. Але багато лежать зв'язані гамузом, бо не пороблені стелажі.

Я люблю слухати вірші по радіо. І часто угадую, чиї це вірші, хоч їх ніколи і не читав. Принаймні завжди вирізняю, чи це справжня поезія, а чи ерзац, графоманія. Сучасна графоманія, яка «дере носа» (вислів ваш).

А от сам я віршів ніколи не писав. Мене і не манило, і я не пробував навіть. Аж біжить висловлювання Кнута Гамсуна, що хочеться ним і собі почудуватись: «Я відчуваю поезію в чужих віршах, я захоплююсь нею, я плачу над чиймись рядками, і сльози скапують на груди, але сам я не вмію робити віршів. Не раз і не два небо обдаровувало мене осяянням, але я відсторонював його проміння. Досить і того, що я торкаюсь цих квітів, і у мене на руках зостається пилок».

А настрої мій уже тремкий, дорожний. Я завжди в особливім, незвичнім піднесенні цілого свого ества перебуваю, коли їду додому. Й ізнов цитування біжить: «Найбільш прекрасне,

найбільш споююче задоволення, яке тільки може випасти на нашу долю – це здійснити мандрівку додому» (американський письменник Томас Вулф). Бачите, Панно, я наскрізь обставлений чужими думками. Але, повірте, вони прекрасні, і увійшли у мою сутність без усіляких зусиль, поза моєю волею, да й продовжують своє пульсування у моїй маленькій грішній сутності. До речі, Томас Вулф помер тоді, коли я народився.

У передчутті дороги як часто завмирає моє серце од неодмінних тривог. Батькову хату у закутку ізнов розбили. За останні п'ятнадцять років цю хату розбивали більше тридцяти разів. Отако. Вибивають вікна, двері, виймають клямки із дверей. Це нелегко. Але я посиджу посеред двору, предків ізгадаю. У мене нові сили увійдуть. І я стаю до діла. Шукаю людей, щоби допомогли одремонтувать. Збираюсь на нове відро, квартиру, кастрию і т. д. Життя продовжується. Воду для пиття приношу од сусіда майже за кілометр. І знову співають крізь ніч мені соловейки. А злий демон готується до нових поруйнувань. Саме поруйнувань. Бо забирати у цій нещасній хаті уже нема чого. Давно ужиткове усе забрано.

Мандрівочка, якою мені запахло, здійсниться не раніше як за десять днів. Коли дозволить Господь.

Приїжджайте у наш закуток. І Ви усе забачите. Неодмінно приїжджайте. Я Вас запрошуюю. І не забудьте узяти із собою маленького апаратика (диктофона), щоби записував нашу із Вами бесіду. А ми із тутешнім одним доброзичливцем отаким чином ізробили цілу книгу. В основному говорив я, він записував і розшифровував, а також потурбувався про видання.

Про закуток у мене є роман епічної форми (770 стор.). Недавно я листовно звернувся до нашого Голови, щоби допоміг видати. Треба від 15 тисяч гривень. Чомусь мало надій, бо це не перше моє звертання. Уже груба папка (новий роман у проханнях). Така реальність, що художність нікому не потрібна. Але у сяєві великої благості світу то і це блідне.

Дякую, панно Марино, за Вашого прекрасного поетичного листа. І дякую, що мого листа прочитали.

Нехай оберігає Вас Господь!

Н.

Христос Воскрес!!!

Добрий день, Марино!

Вітаю Вас із найбільшим святом у християнській традиції – світлим Воскресінням Христовим. Веселих Вам свят!

Із стіп злежаности пам'яті моєї повстають картинки, як відзначали це велике свято у нас на хуторі, коли хутір наш іще процвітав у бринінні людської мрії. Але спершу було передчуття свята. Оці передвеликодні, повні значних смислів, дні. Перед Великоднем усі хутірські хати уже світилися побілені. Так прозора крізь чорне галуззя дерев сяяли. Така вражаюча вирізнявана ідеальна білість і чорне галуззя дерев, які зеленого ждуть. Ідея проростання бриніла у піднебеснім просторі.

Я щасливий, що застав іще той час, коли традиції шанувались. У нашій родині посту дотримувались твердо. Навіть діти. Але тоді багато було добрих пісних страв. Наприклад, парили квашу із гречаної муки. Це рідка страва, яка смакувала із житнім хлібом. Із гречаної муки, пам'ятаю, іще варили кулі – це такі великі вареники із пшоном. А ще була сушанина – яблука, груші, сливи, вишні, чорниці. Я любив виловлювати розварені груші – світильники саду колись. А потім з'являвся перший щавель. І яка то була радість! Перша зелень від сонця у людську сутність увиходила.

Така різноманітна пісна їжа сприяла доброму здоров'ю людей. Їхні лица на вітрі займалися таким тонким привабливим рум'янцем. Люди у Передвеликодню пору переробляли багато роботи. А ще й казали, що усієї роботи не переробиш. Бо були дужі.

Як пригадую, то ніколи так прозора не світився мені світ, як у ці Передвеликодні дні. Так далина прозорилася, а доторки вітру до лица тремтіли благісно. Ніколи світ не бачився мені

таким дивно випрозореним.

Усе відійшло. І хутора не стало.

Я одержав Вашого тільки одного листа. А Ви ж говорили про два листи. Очевидно, один загубився. І таке у нас буває.

Ваші спостереження із життя селян поліської сторони мені добре знайомі. Мені як жалко буває самотніх хуторян, що їхня відданість рідній землі й хуторові вражає несказанно. Як рівно ж вражає людська байдужість тих, що у недалеких віддаленні, майже поряд, але не придуть на поміч. Тільки якби що узять було, то придуть.

Одну таку жінку посеред морозяної зими знайшли посеред хати, коли уже двері відбили, бо чиєсь око завважило її тривале нез'явлення на світ.

Вона лежала на землі (підлоги в хаті не було), й руки її були покусані. Сама покусала від болю. Помочі просила. І подумав я: яке жахливе конання у самотині хутірської хати, коли одчасний зойк «порятуйте мене!» іще з душі вихоплюється, але на поміч ніхто не прийде.

Іще тепер по весні один вісімдесятип'ятилітній одинак упав головою до дверей посеред хати. Але цього знайшли одразу, бо за свої гроші пам'ятника собі замовив. Прийшли сказати, що пам'ятник готовий. Так і виявили.

А одна вісімдесятилітня жінка за річкою у самотині маленької хати віку доживає. Узимку не могла з хати вийти, дровець, яких і обмаль, узять да протопить. Двора снігом перемело. Чотири дні й ночі лежала у нетопленій хаті, поморозила ноги, і вони вкрилися ранами. Вона варить борщ у грубці в кварти. І те вариво переймається сажею і димом. Бо стояти біля плити сил не має. Отвір же груби біля самої лежанки.

Отакі етюди з натури сучасного селянського життя на Поліссі.

А до моєї свідомості вірш наблизивсь:

Не гнівайтесь на мене, діти,
Старий я став, сумний, сердитий,
Боюсь німої самоти, коли нема куди іти
І ні до кого прихилиться,
Так у степу осіннім птиця
Махає жалібно крилом
Услід за радісним гуртом,
Що в синю далеч відлітає,
Гукнути б – голосу немає.

Це Максим Рильський, присвята дітям Галі та Богданові. Запитуєте – чому співаються люди на селі. Скажу так, як я думаю. А тому, що зникла із життя традиція. Звичаєвість зникла. У молодих поколіннях зникло відчуття свого роду й родоводу. А затим зникло відчуття честі. Честь роду – це звучить могутньо. Відчуття своєї приналежності до великого народу – це також висока честь. Але чи є вона у нас.

Ви знаєте, знаєте, Марино, може, я і не був би самотнім, може, і я мав би родину і насліддя, як би там уже і не було. Але моє життя уже замолоду було понівечене. Органи, абрєвіатурне звучання яких наганяло жах на кожне живе дихання, зіпсували мою долю за приналежність до художнього світу. Я був на десятиліття відлучений від літературного процесу, від праці за фахом і взагалі від будь-якої праці. Перебивався а будь-як. Чи міг я утримувати родину? Ні. Це велике щастя, що з Божою поміччю і ласкою я іще сам перебув до сьогоднішнього дня. Тому нехай мене не стосуються Ваші слова «Вам пощастило, що довелося народитись чоловіком...». Покладений від Бога дар я не міг реалізувати, як годилося б, не міг розвинути його уповні. Але хіба не те саме і зараз. Я вічний відлученець від літературного процесу, я полишений можливості упливати на людські душі своїм проглядуванням світу. Бо найважливіші мої рукописи не хочуть видати і зараз. Одні відписки. Ані розуміння, ані милосердя, ані жалю. Сучасний чиновник стоїть на ногах твердо у своїй здатності вбивати людські душі. Це трагедія, це драма творчої особистості. Неможливість висловитися – одне із найбільших страждань творчої

особистості. Але це і виразна ознака сучасності.

Я писав уже в одній статті, що наш літературний процес настільки густо обплутаний графоманством, що а будь-яка художня справжність крізь нього у найближче століття не проб'ється.

Але нехай усе те жорстоке, злопам'ятне і злобне іде на пущі і болота.

І знаєте, знаєте, Марино, до мене зараз особливо часто наближається картинка з дитинства. Нам тоді з Яринкою (це сусідня хутірська дівчинка) було по сім рочків. А лужок барвистий, а небо високе ясне, а музика безгоміння довкола. І ми зривали на лужку квіти. Ми тоді ще не знали, що квітам боляче, коли їх зривають, і що зірвані квіти уже ніколи не матимуть життя. Із квітів ми плели віночки і накладали одне одному на голови. Коли я накладав віночок на Яринчину голову, то вона стояла сумирненько. А коли вона накладала віночок на мою голову, то я відчував бриніння від доторку її пальчиків. Давно нема Яринки, але ці доторки її пальчиків я проніс крізь ціле життя.

Напевне, Ви уже прочитали мою книжку і уже більше знаєте і уявляєте про мене. Взагалі я людина ідеалістичного спрямування. Я люблю видивлятися людські лиця і слухати музику людських облич. І я щасливий, що можу повторити услід за Бетховеном. Важкі переживання не витравили із моєї сутності цілковито любові до дітей і до природи.

От скільки написав Вам. Але є межі змісту і межі форми.

Пишіть мені. Я із цікавістю читаю Ваші листи. Приїжджайте до мене, коли я у місті. Приїжджайте у закуток, коли я у закутку. А при зустрічі то можна більше розказати, аніж написати. Біле поле паперу – це супротивник усілякої думки.

До зустрічі!

Н.

P. S. Чи Ви, Марино, розшифруєте мій почерк, тобто чи розбірливий він для Вас.

Добрий день, Маринко!

А я уже у закутку. У закутку – розкіш. Тільки Маринки нема у закутку. Днями стоїть цілковита тиша. І я слухаю музику безгоміння. Птаство замовкло. Чи кудись подівалося воно. І я згадую весняну симфонію. Як усі вони мене різноголосо радо вітали.

Але і тепер привітав соловейко. Учора надвечір. Трелі одинокі переливчасті. Забачив, прочув, що я уже на хуторі. То й прилетів привітаться. Хоча для співу соловейків уже пізня пора. Казали колись Мати. Соловейки співають, допоки ячмінь не досягне. А потому то уже й не співають. Але от ячмінь досяг, а соловейко заспівав. Як виняток, для мене. У країні смутку соловейки не співають. Ці слова, здається, Шіллерові належать. А чомусь і Шекспірові слова прибігли. Що самотній путь подібний смерті. Але тут я можу Шекспірові заперечити. Бо я крізь ціле життя торую свій одинокий путь, а ще є. «І час між пальцями тече, а ми ще є». (Гійом Апполінер). Одинокий пастух. Оркестр під орудою Джеймса Ласта.

Стоїть у краї велика спека. + 32°. Але на хуторі прохолодніше. І сон уночі рівний, а не млоїстий, як у тих мурованих сільських хатах. Підлоги нема. Я був помазав долівку жовтою глиною. Ах, якби Ти тільки знала, який це незрівнянний запах глини.

А все одно в доокіл уже поклялись ознаки осені. Ізгадалося, як колись казав оден наш хуторянин: «Коли забачу першу нажатую копу, то плаче, ридає, розривається серце моє». Що літо краснее минає.

Моя грядка заросла за місяць високими міцними бур'янами. Унизу ік землі корінь твердий розгалужений, що його ані вирвать, ані заступом викопати, хіба сокирою ізрубати. Й осоту багато. Осот на вбогому полі не росте. Але унизу то й культура де-де зосталася. А де часник і цибуля замірялись бути, то не знати їх стало. Чи забрав хто, чи за бур'янами зникли. Бур'яни я

повирубував, повиривав, перекопав, і дещо іще накопав. Принаймні на мої приїзди до зими вистачить. Салат пішов у високі стовпаки. Стовпаки вирізую, листя обриваю і їм. Воно уже гірке, але їм. Шпинат ішез, петрушка шезла. Помідори цвітуть, і маленька зав'язь на сонці жовтіє. Капуста біла рання і пізня, червона – усе чисто вигибло. Зосталася у бур'янах тільки синенька кольрабі. Знаєш, така, як бруква зверху. Я її зрізую і їм. Вона ще молоденька і м'яка. Огірки були да погули. Їх люди, пияки, що під коморою випивали, напевне, повибірало, бо сліди знать, недогризки. А й бобри також.

На мене цього року із'явився нападник. Бобер. Ніколи до хати не йшов. У гайку тільки вільшину згризав. А цього літа до хати пішов, порипався. Буряки столові і моркву виносив. Стежечку утоптав. («Утоптала стежечку через яр...»). Я на стежечку дрота покрученого виніс, щоби бобер у нім заплутався, або щоби відлякався хоч. Але бобер віртуоз. Він крізь покручений дріт решту буряків і моркви уже цієї ночі повиносив. Бобер прогриз стінину у хліві. А до клуні лапами, де двері, дерся. Нору ізробив. І заворотницю до току дубову вигриз із землі і перевернув. А спитати б, що йому у клуні і треба. Але сказано. На кого люди, на того і звірі. Й на кого звірі – на того й люди.

Кабачки поросли великі, як довгі гарбузи, і зістарилась, тверді. Але й молоді є. То їм. Варю і їм сирі. Ще Вася-клієнт приніс трьохлітрового слоїка кислого молока, є кукурудзяні олії. І є хліб. Приніс за кілометр від сусіда відерце води. Допишу листа, та й іще принесу. Отже, одна розкіш на хуторі. Жаль, що Ти не зробила мені сюрпризу і не приїхала. Коли я привезу Тебе на хутір восени, якщо погодишся, то це буде також розкіш, але уже не та, інакша. Прекрасні миттєвості, навіть незбуті, не повторюються.

Словно дівочки – сестри
Из непрожитых лет,
Выбегая на остров,
Машут мальчику вслед.

Йосиф Бродський.

Є іще трохи яблук білих на яблуні за коморою. Вони падають, гупаючи. Я їх збираю і також їм.

Ще часто видивляюся у полуденно-східну сторону, де була їхня хата. Попереорувані, у пустирище перетворилися прекрасні лужки, де ми із Яринкою зривали квіти і плели віночки. Віночки сяяли супроти сонця золотом.

А у тій же стороні на пагорбі віддалеки стояв вітряк. Як мрія Дон-Кіхота. Уже у дорослім віці не раз билася думка моя. Ну, чому, чому, він, окрилений мрією, да воював із вітряками, які – також сама мрія.

У своїм дорослінні, коли я уже соромився і самого себе і її, я часто притаювався десь за кущем невидимо і спостерігав віддалеки, як вона раз у раз вибігала із хати у двір, і вітер напинав у голубому платтячку її доросліючі форми. І це було до щемкого болю тривожно. Що ми уже не ті. І я заздрих вітрові, що він володіє такою дивовижною властивістю огортати усе, що мені тільки зорові досягне було. Я і тепер заздрю вітрові за його властивість огортати в одночасся цілий світ.

Каменю – приділ! – лежати.
Вітрові – закон! – лети.
Тільки я поставлений бажати
Як не цілі, то бодай мети.

Євген Плужник.

«Ізвідки я? Я із свого дитинства. Я прийшов із дитинства, як із країни». (Антуан де Сент-Екзюпері). А я від себе іще хочу додати: «Ізвідки я? Я із свого хутора».

Якби Ти, Маринко, тільки знала, яке це прекрасне почуття, яке це дивне переживання. У сонячному німбові над Твоєю голівкою я тисячі разів проглядаю свічення кожної волосини, а Твоя посмішка сяє у своїй мінливості перед моїм зором уже мільйони і мільйони разів. І усе, усе

інше.

Навіть якщо станеться так, що Ти назавжди відречешся від мене і навіки забудеш мене, я все одно дякуватиму Тобі, що через Тебе увійшло та й поклатось на моє серце це прекрасне почуття і це дивне переживання. Бо все пройде. Тільки любов – ніколи. Вона вічна.

Міркую собі. Ось допишу Тобі листа та й почну писати роман про місто. А знаєш, Маринко, що моє пізнання і осягання міста почалося із пізнання містечка, коли мене дев'ятилітнього туди повезли підводою на базар весняного дня Батько і Мати. Ми виїхали крізь Рогатки (містечкова брама) на простір. А позаду зосталося містечко, як ціла держава. І це відчуття – назавжди.

Не для компліменту, але на правду, як професіонал, скажу Тобі: Ти велика трудівниця. Бо написати 4-6 матеріалів на тиждень – це подвиг. І зібрати матеріал, і заголовок, і т. д. Я уявляю.

Та все одно знаходь час. І пиши повісті «Спогад про мандрівку», «Липень з вами», оповідання «Зустріч у готелі для собак».

Обнімаю. Люблю Тебе завжди.

І нехай оберігає Тебе Господь!

До зустрічі!

Н.

Добрий день, дорога Маринко, люба дитинко, прекрасна квітко!

А я ізнов на хуторі. Добувся сьогодні уранці перед дощем. Поспіхом перед дощем іще встиг за кілометр від сусіда принести відерце води. Бо вода – це життя. Й істину цю осягаєш не тільки серед пустелі, а й в низинній нашій стороні, коли криниця замулилась.

А на хуторі ізнов – розкіш. Тільки інакша уже, передосіння. Сива барва постелилась доокруги. Де стернями, а де і вівсами, житами іще, ік землі похиленими. Колос уже у землю дивиться. Смуток серце огортає, смуток із серця не спадає, що й Маринки нема на хуторі.

А жодна птаха не привітала мене, не оно соловейко, як колись. Тільки горлиця із шурхотом із гушавини в'яза зірвалася та й полетіла, як до хати підходив. А вона завжди отак. Аби-но з хати вийшов, то й зірветься із гушавини в'яза да й відлетить.

Знаєш, Маринко, у мене в хаті на хуторі була дуже гарна велика книга «Співочі птахи України». Як би мені хотілося тепер її розглядувати і думати про птахів. Там були кольорові малюнки кожної птахи. І ту книгу років кілька тому забрали нападники. Як і книгу спогадів Ф. Шаляпіна, як і книгу спогадів про Сергія Єсеніна, де було дуже багато знімків. Сергій Єсенін скрізь молодий, красивий, голубоокий, й Айседора Дункан, хоча і старіша за нього, а також прекрасна. Усе те викрали. Злі нападники.

У хаті зараз трохи прохолодно, холод пішов від долівки. Земля. Затоплю грубу.

Бобри більше до хати і на грядку не пішли. Очевидно, здогадалися, що я про них усім порозказував. Та й про них пославка пішла. А бобер звір також здогадливий і делікатний.

Пішов дощ і відлунюють далекі громи. Але і негода, особливо на хуторі діє на мене благотворно, умиротворююче, я занурююсь в меланхолійний настрій. І уявляю Скандинавію, на підступах до фіордів. А думки біжать про Кнута Гамсуна. Як я давно читав його десять томів царського іще видання. А років десять тому випадком укупив шість томів. За 600 купонів. І перечитав удруге. Там були і «Соки землі», про які Тобі, Маринко, розповідав.

А спогад іще побіг, знаєш, Маринко, про що. Ні, не здогадаєшся. Як я у дитинстві любив вилазити у клуні на вишки під самісінький гребінь солом'яної стріхи. На вишках сіно. І я на сіні. Сіно пахне джмелями і сіножаткою. Як Батько викошували джмелині гніздування, то я, малий розбійник, соломинкою із озерець вощини випивав мед. А Ти, Маринко, ніколи соломинкою не пила меду із джмелиних вощин. О, то Ти не маєш розкаяння, і ближча до святості, не те, що я, грішний.

І от золотіло на стрісі. Дощ. Буквально над моєю головою. А я лежу собі на сіні захищений. А сіно ж пахне сіножаткою і вощинами джмелів. І слухаю дощ. Я слухаю музику дощу. І не усвідомлюю іще, що ця музика назавжди крізь ціле життя.

А чи й з Тобою, Маринко, бувало щось подібне. Мені здається, що ми такі одностайні у спогадуванні і переживанні дитинства. Що і хмарка сонця не заступить. Чи не так, Маринко?

Написалось, та й ізнов спогадалось. Як сказала ота скрипалька: «Я бажаю вам тієї радості і любові, які можливі тільки у дитинстві».

Маринко, я уже на хуторі кілька разів перечитав Твого листа. І невимовно тішуся, яка у Тебе світла душа. Світло душі не завжди виховується, але завжди від народження.

А знаєш, що моє проглядування вирізнило у Твоєму листі. Оце місце: «...золоті куполи, які на березі, ніби хочуть заховатись у зелених скронях могутніх дерев, та не виходить, адже вони настільки величні, що їхнє сяєво не може закрити ніщо земне». «Зелені скроні могутніх дерев» – яке цікаве і прекрасне спостереження, зрівнювання. Чогось подібного я ніколи іще не зустрів. І це звучить як поезія, як пісня, як музика. Бо й архітектура – це застигла музика.

Й іще мені дуже приємно було прочитати «...а велика частина того, що шукаю, знаходиться у Вашому сприйнятті цього світу». Люба Маринко, якщо це на правду так, то нехай більше ніщо у повсякденнім перебігу життя не затьмарює ніколи ясності нашого спілкування. Адже одностайність сприйняття світу споріднює душі і творить нову пісню. Незважаючи ані на віщо.

Маринко! У Твоїй сутності бринить художність. Послухайся мене, кохана моя дитинко. Ти повинна, Ти зобов'язана писати художні твори. Вишукуй час і пиши. Твоя душа відкрита для сповіді. А сучасна людина потребує сповіді. Нехай це спершу будуть етюди, маленькі спостереження. Але вони будуть світлі. І до них прихиляться споріднені душі, а котрі і пробудяться. У цьому шаленому, жорстокому, комерційному світі іще такі є. І хіба у тім, у прилученні до правди і краси, ми не сповнюємо хочай би частково своє земне призначення за замірами Творця.

Ах, котку, Ти іще про досвід ізгадала. І я часто думаю про досвід. І тоді біжать, наближаються до мене рядки Євгена Плужника:

О, досвіде, розраднику немилий,
Навіть запізнений, завжди дочасний ти.

Але ми поговоримо про те іще при зустрічі. Хочеться поговорити.

Уявляєш, Маринко, коли я уранці у селі дожидався маршрутки, то через сітку в огорожі на мене подивився песик. І я на нього подивився. Й поміж нами забриніло порозуміння. Відтак песик крізь малу шпаринку переліз до мене, беркицьнувся догори, і я гладив його черевце, а песик тільки помуркував. І подумав я. Що особливо уранці кожне живе сотворіння потребує ніжності й порозуміння. Надійшла маршрутка. Я спрямувався до дверей. Песик зіскочив на ноги, й провів мене. Маршрутка проковтнула мене, а песик зостався.

Уже у вмісті маршрутки заструменів спогад. Як уранці колись у Бухарі на базаровому майданчику бродячий віслюк підійшов до коня, лизнув його мордочку, але, не одержавши відповіді, охляло й осиротіло почებеряв через базаровий майдан.

І ваш песик ізгадався. Як Ти цілувала його мордочку. А знаєш, Маринко, що мене зворушує тепер сильно. Як Ти турботливо напувала із ложечки корвалолом. А побіля якогось міського перехрестя сказала, що мені нервуватись не можна. Ще й пальчиком указала.

На знімках я часто розглядаю Твої пальчики. Які вони прекрасні кожний зосібна. А тому, що перебувають поміж собою у гармонії, то і витворилось таке прекрасне диво, як Твоя рука.

Знаєш, Маринко, про що я тепер думаю. У вересні в Київському оперному театрі розпочинається новий сезон. І якби Ти приїхала восени до Києва, то ми підемо з Тобою до театру. І це має бути, як свято. Ти не проти? Скажи мені.

А знаєш, знаєш, Маринко, я все одно засмучений, що Твоя мрія так скоро і згасла, розсіялась. Не треба, котку.

Обнімаю, люблю Тебе завжди. Ти – прекрасна квітка.

І нехай оберігає Тебе Господь!
До зустрічі! І пиши.

Н.

Добрий день, дорога Маринко, прекрасна моя квітко!

А я ізнов на хуторі. «І час між пальцями пливе, а ми ще є». Ізнов Гійом Апполінер. Щойно прокинувся, і складаю хвалу Творцеві, як Він сподобив мене дожити до цього часу, що я ще одну ніч переночував у Батьковій хаті.

Ах, але який це був тихий і глибокий сон у хутірській тиші. Довготою у цілу осінню ніч. Бо навіть і свічки у хаті нема, і мимоволі стаєш заручником нічної темряви, поміж світлом сонячним вечірнім а світлом поранковим.

Маринко, люба моя дитинко, якби Ти тільки знала, який же і пречудовий ранок зараз на хуторі. Це ранок на замовлення, ця зустріч ранку на хуторі для Тебе, як Ти хотіла зустрінути осінній ранок на нашому хуторі. Але сьогодні не сталося. Поміж стрічами а нестрічами, нехай ця стріча станеться уже пізньої осені. Бо ж і тоді на хуторі буде своя приваба. Наш хутір прекрасний і незрівнянний за всякої пори. От побачиш і відчуєш. Тоді вітер у густім сутенінні нажене із світового простору поодинокі краплі. Крапля вдарить у Твою прекрасну щічку, і така первісна незайманість розійдеться у Твоім естві, і Ти відчуєш, довго осягатимеш, яка ж це неповторна, поетично романтична миттєвість. Але хіба отакі неповторні миттєвості і не становлять зміст нашого земного перетривання. Доторки світу до нашого ества. Чиїсь доторки. Уявні доторки.

Написалось от – й ізгадалось. Коли я вчився у Львові, то у початку листопада (Жовтневі свята) приїхав на кілька день додому. І узяли мене із собою хутірські парубки і йшли ми на Хотинщину на вечорниці. І в пізньоосінній густій темені поодинокі краплі вдаряли в лице. Але я Тобі, Маринко, читав про це зі свого роману. Вічна повторюваність.

Поранкова тиша надворі, Маринко, неймовірна. Маленькі пташечки якісь тільки зрідка «тінь-ціріль». На крайнебі постелилась сивенька поетична імла. Нею оповиті села і дальні хутори, хати, дерева. Поля зблякли, зжухли. Люди картоплі копають. Усе менше заступами, як в минулі роки, але більше технікою чи виорюють. Ізнов пилюка устає. Бо дощів давно у краї не було. Гарбузове листя зжухло геть, поникло. Плоди лиш жовті, темні, рабринясто жовті супроти сонця свої боки повиставляли. Свою дозрілість, досконалість і рослинну мудрість. Учора я варив гарбузову кашу із пшоном, а зернятка із'їв сирими. Мені чомусь найліпше смакують сирі гарбузові зернятка.

Досконалість неперевершеної достиг деревій. Учора ішов до сусіда по воду, він (деревій) стоїть поверх брунато витоптаной сіножатки (барва Джойса) і невимовно тішиться своєю вивищеністю сизо-білою голівкою, тисячами своїх незчисленних пелюсток. Недаремно ж і тисячолітник. Стоїть обчухраний осот. Скульгавив його трактором фермер. А не подається в обчухренні своїм. Його легкі сиво-пухові пуп'янки настроєні виключно оптимістично. Я вам іще докажу. Ось війне вітерець, рознесе мій пух із насінням. Побачите по весні. Матимете зо мною мороки. Я уплутаюсь у вашу культуру і докажу, що осот на поганому полі не росте.

У в'язину вже жовтий лист уплівся, а поряд на будякові хтось голову зірвав. За річкою під стіною густої кукурудзи хтось вогнище розклав. Ай, люба Маринко, пощо тобі описувать. Дивина та й годі.

Але якби Ти знала, люба Маринко, як моє серце тужить за Тобою на хуторі. Ну, чому, чому, люба Маринко, я так люблю Тебе?! Аж до солодкого щему. І це почуття із кожною хвилиною посилюється.

Біля двору у сусідки, куди я ходив по воду, стояли червоні-пречервоні, гарні-прегарні георгіни. Замислені у своїм стоїцизмі, що перспектива їхня невітшна. «Квітка, як дівчина», –

сказала сусідка. І додала: «А ще і пуп'янків он скільки».

Ліс віддалеки подорослішав за літа і темно густий став. Кортить у нього увійти і поміж сосон загубитись. Спогадалось. Як у важкі моменти розпачу, коли глухота невідборонно налягала на нього, у ліс увіходив і заглиблювався Бетховен. Маринко, мила Маринко, а знаєш, знаєш, якою манливою ось уже протягом року є для мене постать цього композитора. Що у нім так високо бринів могутній поклик до свободи і до творчості. Через віки я відчуваю потужне сяяння великої душі. Знаєш, Маринко, як це підносить людський дух у рівнянні на високі взірці. І хіба це не є безперервним процесом вдосконалення людського духу. Але як часто наш дух і пригнічує буденне, повсякчас пульсуючі непорозуміння поміж людьми. Ах, іще отой комплекс нетерпеливості. Бо хіба не через нетерпеливість на нашій прекрасній планеті щохвилино зроджується мільйони, мільярди конфліктів, що у своїм загостренні випромінюють і кладуть у цей дивний і прекрасний світ печать похмурості.

Рідна моя Маринко, не сердься на мене, котку, що десь мій дзвінок пролунав не під ту пору, що десь запитання запульсувало не таке. І не нагадуй про дух ревнощів. Бо хіба це дух ревнощів, коли я благословляю а будь-який Твій вибір. І чи я Тобі про це не казав. Хіба бринить десь потаємно просто цікавість, а хто ж Твої знаменці. От і усе. Це ж природньо.

Але не згадуймо про те, і нехай воно не затьмарює дивини нашого доброго спілкування. Я із глибокою вдячністю згадую Твій перший приїзд до мене до Києва. Скільки було прекрасних миттєвостей і переживань. Вони zostалися у настроях на карточках, які я уже втисячне переглядую, як і перечитую Твої листи. Вибач, серце, мені за якусь таку недоречність. А й на те зваж, що «Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов...» (Павло Тичина). І у тім стані елементарна логіка інколи порушується.

Знаєш, люба Маринко, я стривожений. Що крізь ціле літо не зустрічався із їжаками. Це мої великі друзі. Їжак – створіння реліктове й дуже інтелігентне. Пам'ятаю торішню зустріч із їжаком на стежці. Він стояв на своїх ніжках, і ми розглядували одне одного зовсім зблизька. Яка у нього тендітна гарненька мордочка, личко тобто. А які ніжки граціозні, лапки які ніжні. А очки пильні-пильні. І так близенько ми одне до одного були, і у тім проміжку малім струменіла любов.

Знаєш, Маринко, бобер ізнов прийшов на грядку і забрав усі до корінця бурячки й останню морквинку. Але є помідори. Зеленими тоді я позривав, і у хаті вони побільшали і дозріли. Вася приніс кислого молока і картоплі. Їсти є що. Сиділи у дворі й згадували усіх одинаків у окрузі. Їх біля двадцяти.

Суспільні події застали мене у дорозі. Але я свідомо відсторонююсь од них. Досить того, що я милуюсь цим дивним світом. І готовий не змінювати свого кредо. А за будь-яких умов і випробувань.

Багато чого іще хочеться Тобі написать. Але розкажу при зустрічі.

Міцно обнімаю Тебе, завжди люблю.

До зустрічі!

Н.

Добрий день, дорога Маринко, любий мій квіте!

Дивно, Маринко, як, жовтень уже, а ніби літо іще, золота осінь. Ізнов й ізнов поезія Максима Рильського нагортається, через свідомість переходить:

Ми збирали з сином на землі каштани,
Ми дивились в небо, як хмаринка тане,
Як хмаринка тане, як синіє синь,
Як колише вітер струни павутинь.

Дивлюсь із бібліотеки, де пишу Тобі листа, крізь вікна на небо. А воно ж синє-синє. Й

жодної тобі хмаринки. Тільки береза золотом зацвіла, а каштани багрянцем укрилися.

Ще дивуюсь, Маринко, що стільки часу я вже в Києві, а в Київській області, окрім північної частини, то мало де і бував. Їхав у цю місцину (101 км) і як первісне для себе відкривав, що це ніби степова уже, козацька сторона. Поля й поля, усе не зібраної кукурудзи (коли її ізберуть, чи й взагалі збиратимуть, а нащо сіять – питається), удалині лісосмуги. Мое ж око до суцільно лісових поліських пейзажів звикло. Й до інших ландшафтів уже звикнути не може. Усе інше відкривається, як чужа дивина. Око моє назавжди одному віддане незмінно, як і ціла сутність моя Комусь, Чомусь незмінною відданістю перейнята.

У дорозі я думав про Білу Церкву, де ніколи не бував, але яку так виразно завжди бачу за рядком поета: «Луна спокійно с высоты над Белой Церковью сияет». А ще Біла Церква увіходить у мене нагадуванням, що там Маринка відчула могутній поклик власної природи і крові. Але як промовисто, що сусід по кімнаті у цім закладі відставний полковник, в якого на умі тільки речі воєнні і який може говорити тільки про воєнне ремесло, виявився із Білої Церкви.

Заклад сей притулився до лісу за кілометр від траси. Перед і поміж будинками понасаджувано багато беріз, кленів, каштанів, ялин, є й обліпіха. А за будинками одразу пішов ліс. Дубина, грабина, кущі. Є великі, високі, шатристі дуби. Їм, за моїм проглядуванням, може, більше ста років. Сидиш на лавочці у такім лісі. Крізь верхівки небо проглядає. І предметно відчуваєш, як сей ліс не тільки в небо сягає, але і на собі небо тримає. А затим зіскок думка робить. Але все-таки цей ліс, як і я сам, приходько у цей ніби степовий уже край. Бо як на лісові, так і на мені, покладений отой густий меланхолійний смуток, який може покласти тільки чужина, не своя оселя, і не рідне середовище. Чого сюди затесався.

У цьому лісі багато стежок, і ними я прогулююсь уранці і ввечері. Із одного пагорба крізь дерева, крізь верхівки дерев, у прогалинах між дубами шатристими проглядується синє Канівське море. Я кожного дня приходжу на цей пагорб і проглядаю Дніпро, шматочок, клаптик, озерце синьої води. А вчора спостерігав дивовижну картину. У тім місці заходило червоне-червоне сонце. І подумав я. Допоки, допоки іще сонце лягає у Дніпро. Й зворушення сильне нагорнулося на моє серце. Що за великою благодаттю Божою, я іще живий. І спогадалося, як художник, маляр один в іншому місці спостерігав також захід сонця. Та й не втримався, промовив: «Яка прекрасна копія, але мій оригінал кращий».

Моєю мрією із першого дня тут було побувати, здійснити мандрівку до берега Дніпра, до Канівського моря. Але самого мене куди можуть завести лісові стежки. «Там на невидимих дорожках, следи невиданих звірей...». Справді, у цім лісі розгулюють дикі кабани, яких бачили, вовки-сіроманці, яких не бачили, внизу у потерусі з листя були змії, одна змія укусила одну жінку. Але змії від Чесного Хреста, кажуть, уже віддаляються у свої нори на зимівлю.

І от учора, Маринко, така мандрівка сталася, відбулася. Нас було четверо: троє чоловіків і одна жінка. Мандрівка тривала три години, туди і назад. Дорога не дальня, але з перепонами. Спершу рівні стежки дубовим і грабовим лісом під шурхіт скоцюрбленого листу, затим із пагорба дуже крута вузька стежина униз, де так легко зашпортнутись і поїхати. У двох місцях стежину нам вужик перетнув (а кажуть, у нори віддалились, тепло, то й затримались). Біля підніжжя гори долина неймовірно поетична відкрилася. Біля підніжжя гори завжди ліпше, ніж на вершині. Це написав у своєму знаменитому «Заповіті» Габрієл Гарсія Маркес. Уявляєш, Маринко, така мальовнича долина. І тут уже вільха, осичина. Величезні осики поперегризли бобри. Плем'я знакове. А пообіруч болота величезні. Осока, лепеха, очерет. («Очерет мені був за колиску...»). Посередині ніби озера, вода в жабурині зеленіла. Елегія. Тут стежки пішли болотяні. З мостиками із осикових жердинок, на яких покладена печать запустіння, які шатаються, і легко впасти у мутне жабуриння. Як не туди ногу поставиш. Пам'ятаєш, Маринко, таку кладочку, мостики у запустінні із картини І. Левітана, здається.

А як із болотистої долини угору піднялися, то ліс пішов пагорбами хвилеподібними усе сосновий, добірний. Такі могутні сосни, й усі золоторясні. Унизу багато шишок і ніщо вже не

цвіте. Ізнов поезія наблизилась. «Ніщо вже в лісі не цвіте. Цвіте лиш дятел на сосні сумливій» (Микола Вінграновський). Не встигли перебігти рядки через серце, як і «тут-тук». Дятел на сосні. А оньо і забачив. Цвіте на сосні сумливій. Й ізнов у зворушенні сильнім зайшлося серце моє. Який же і на правду дивний і прекрасний цей світ. Що і осягати не встигаєш. Де у нім реальне, а де мистецьке.

До Дніпра тут уже рукою подати. Із крутого берега, унизу над яким стояли такі високі очерети, яких я ніколи не бачив, долина, видно плесо голубе водяне, неосяжне. Протилежний берег у сірій поетичній імлі, серпанком оповитий, будиночки біленькі тільки проглядаються деінде. Сказано море. Рукотворне. Тут десятки сіл затоплено. А луки, розказують, які були цвітучі. Лиш відбиток о них у пам'яті старих людей зостався. «Я буду долго гнать велосипед, в глухих лугах его остановлю, нарву цветов...».

Се був незвичайний день. Первісна дивина світу зійшла на ліс і на нашу путь. Як хотілося, щоби через око, через позір усе затрималося у свідомості назавжди. Але якби спостерігати цю дивину на самоті, а ще повнозначніше зі спорідненою душею. Але не у гурті, який видавав одні банальні розмови. Наприклад, як у німецькому лісі військові вполювали великого дикого гусака, як його смажили і їли 50 чоловік. Й банальні запрограмовані сміхи. Як я не переносу усього того, особливо, коли струменить краса. І подивовуюсь, і загадки за три місяці розгадать не можу, як Маринка, зі світлою, осяйною від народження душею переносить ці банальності від тисяч і тисяч своїх знайомих. Й іще шукає тисячі й тисячі знайомих.

Ах, Маринко, люба Маринко, кохана моя дитино! Якби Ти тільки знала, як я Тебе люблю! Часто на самоті я уявляю собі, що любив Тебе іще тоді, коли на сій грішній землі іще не швендяли великі неповороткі мамути, а одна тільки первісна незаймана білість розлягалася над землею. І моя свідомість (Sinn) витала, виснула, носилася над цією білою незайманістю угорі. А я уже Тебе любив. Потому я любив Тебе в епоху мамута, в еру мезазойську, і в усі гинші ери та епохи. Любив Тебе, коли Ти уперше подала світові свій голосочок, любив Тебе маленькою потішливою дитинкою, коли батько й мати водили Тебе на різні там гойдалки, майданчики й атракціони, а Ти усе казала «Я сьяма...» І дуже й дуже люблю кожної хвилини й кожної секунди я Тебе тепер. Хоча Ти, можливо, не сприймаєш і не відчуваєш ані моєї великої любові, ні моєї естетики.

Знаєш, Маринко, я завів удома папку із написом: «Листи Маринки». Сюди я вкладатиму і свої листи, які останні переписую, а із попередніх Ти мені зробиш ксерокопії. Добре, Маринко? Колись ми перейдемо цей світ, бо так переходили цей свій усі люди перед нами. Але мені хотілося б, щоби наші листи залишились навічно.

Буду тут до 19-го або до 21-го жовтня. Тут гарна природа. Але окруження – homo seveticus.

Люба Маринко, обнімаю, люблю Тебе завжди.

Напиши мені листа на Київ. Коли повернуся, то матиму велику радість.

Нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

Добрий день, дорога Маринко, прекрасна моя квітко!

Твої два останні листи поклали на моє серце глибоке зворушення. А особливо лист останній. Я його уже перечитував багато разів. І за кожним разом сутність мою огортала така висока дивина. Адже ніколи у житті я не мав такої прихильності у слові і реальності. Великий самотник, я сповна спізнав у цьому світі одне лиш відторгнення суспільне і людське. Тому Твоя прихильність у моїм ідеалістичнім проглядуванні світу відбилась незваною манливістю. Справді, сподіватись і чекати, що хтось прийде. І отой котик, що безневинно притулився собі у куточку. А й котик перебуває в очікуванні, що Хтось прийде. Я уявляю усіх отих котиків, які були прихильні до Тебе і яких Ти босоніж закликала до хати. Й zostалися босі сліди на снігу. Це

направду дивна картина. Ось ніч зимова нагорнулася, нависнула над світом, і крізь цілу ніч світяться супроти неба чийсь малі сліди на снігу. А уранці тато подивуватиметься, а чий ж це малі сліди на снігу.

На хуторі я любив, коли чорний котик улягався біля моїх ніг, і його тепло зігрівало мене блаженно у засинанні. Але коли я просипався, то чорний котик уже лежав біля моїх грудей, що я лицем своїм відчував його кожушка.

Давно нема чорного котика, а пам'ять у серці моїм о нім зосталася.

Любив я і телятка, бичечки юні. Як я у них кохався і вигледжував до 335 кілограмів, коли вже Матері не було, а ми удвох із Батьком на хуторі зосталися, і я доглядав протягом останніх трьох років недужого Батька.

Але найбільше за мене теляток і взагалі худобу любив мій старший брат, також уже покійний. Що про нього самий Денис Довгий, великий знавець худоби, говорив йому, братові, в лице: «А знаєш, Миколо, за що я Тебе поважаю. А за те я тебе поважаю, що ти товар, худобу любиш».

Ясного недільного ранку, коли брат лежав на пасовиську, то двоє його теляток підходили до нього і лизали йому п'яти.

Кажуть, що людина – істота стадна. Але ж як самотній душі хочеться відчутти тепло і прихильність одної-однісінької спорідненої душі.

Маринко, люба моя дитинко, Ти так гарно описуєш своїх дідуся і бабусю, що і в моїм уявленні вони стоять, як дуже милі й рідні люди. Це дуже добре, що Ти і Ваша родина у серцях своїх бережете світлу пам'ять про них. Наше земне перетривання настільки багате і повнозначне, наскільки у нашій сутності присутні наші предки. За дідами і бабусями ідуть прадіди і прабабусі і т. д. Мені часто здається, що усі вони із недосяжної поки для нас висоти спостерігають за кожним нашим кроком. Ми повинні знати, пам'ятати про це. І нехай чуття відповідальності не зраджує нас.

До теми, що запульсувала, напишу Тобі, Маринко, абзац із «Роздумувань про Божественну літургію» Миколи Гоголя:

«Церква просить нас молитися за всіх. Про високе значення такої молитви і її необхідність ми дізналися не від мудрих цього світу і не від учених нашого часу, а від світлих людей, які своєю духовною досконалістю і своїм ангельським життям дійшли до пізнання найглибших таїн духа і ясно збагнули, що ті, які живуть у Бозі, не знають розлуки, що незважаючи на тлінність тіла, наші стосунки не перериваються, і що любов, зав'язана на землі, зростає в небесній вітчизні з ще більшою силою і що брат, який від нас відходить, стає нам ще ближчим силою любови».

У моїм осяганні Бог, Творець – це та висока субстанція, сутність, що поза простором і часом. Ми ж маленькі сутності, і наше земне перетривання переходить у просторі і часі. Ми маленькі піщинки. Але як часто навіть у деталях нашої скороминущості відчуваємо Його могутню дію і любов.

Звичайно, Маринко, я бував у Почаєві. Благословенне місце, благословенна гора. Особливо, якщо літнього дня із гори дивитися і розглядувати Божий світ доокруги. У тім місці храму, де ночують у молитві покривдені, я розглядував їхні лица, їхні очі. Вони й тепер стоять переді мною, як вияв ознаки. Але хіба часто ми о тім замислюємося. Що ж до служителів того благословенного місця, то не можу знати, які вони тепер. Як і більшість, може, скрізь. Але нехай стримує нас сказане. Що слів їх слухайте, а за ділами їхніми не чиніть. Мені здається, що у середовищі сучасного чернецтва також приявні одвічні людські пристрасті – заздрощі і неправда. Але тільки правда, тільки істина може порятувати людську душу в удосконалюванні.

Дорога моя Маринко, кохана дитинко. Твій опис, як ви із сестричкою колядували у снігову заметіль закутані суцільно, що тільки личка ваші світилися, сяяли, і як один чийсь собака відв'язався, вас не зачепив, а ніби слухав також – цей опис дуже талановитий, ця картина геніальна. Повір мені, як вишуканому естету. Річ не в тім, що собака відв'язався і не зачепив

вас, і ніби слухав. А річ у тім, що Ти це забачила і відчула. І відбиток у Твоїй пам'яті зоставсь. Я вже втретє зустрічаю у Твоїх листах такі вражаючі моменти. Це «скроні дерев». Це те, що восени усе дозріває, вдосконалюється, мудрішає. І от ця картинка. Вона може належати і до малярства, і до слова, і до музики.

Повір, Маринко, мені стає боляче від несправедливості світу, чому такі, як Ти, мають віддавати свій час бізнесовим й іншим структурам для прожиття, а не просвітлювати людські душі у вдосконалюванні дарованого їм дару до мистецтв.

Дорога Маринко, як мені увесь час хочеться відчувати Тебе поряд. Але відчувати, що Ти є у цьому світі і що Ти прихильна до мене – це також велике щастя.

Знаєш, Маринко, у попередньому листі я писав Тобі про різні моменти із життя світу, коли я Тебе дуже любив. А тепер із Твого листа до мене долучилась ще одна картинка, із якої я Тебе дуже і дуже люблю. Це як ви закутані по вуха із сестричкою колядуєте у заметільний Різдвяний вечір. О, ця зима заметіль! Сей незрівнянний доторк до людських чуттів. А Ти, Маринко, не дивилася фільму «Заметіль» за «Повістями Белкіна» О. Пушкіна. Там звучить знаменитий вальс Георгія Свиридова. Його часто, інколи тепер у Хрещатицькім переході виконують бродячі музики. І я можу слухати цей вальс до безкінечності.

А тепер відповідатиму на Твої запитання.

Ах, котку, як багато місць у цьому світі кликали мене уже у моїм дитинстві. Цілий світ кликав мене. Я хотів облітати усі куточки світу, скрізь забачити схід і захід сонця, скрізь забачити багато міст, багато лісів, гаїв і дібров, багато людських облич, багато дитячих облич і посмішок, і запам'ятати їх. Але найперше побачити Італію, де завжди голубе море і високе голубе небо. І де є місто над містами, вічне місто Рим. Але у якимсь періоді моєї молодості мені відрубали крила. І я можу тепер цей світ тільки уявно огортати своєю свідомістю.

Серед святих місць Землі мені завжди кортіло і тепер кортить побувати в Іерусалимі. Свідомість моя лине до начатків.

Моє життєве кредо сформувалося у час, у момент, коли мені відрубали брутально крила. Це чесно нести свій хрест, ніколи не зрадити правду. І Господь допомагав мені у цьому навіть у моменти розпачу. Я щасливий від того.

Уже у чотирнадцять років я відчув, що моє призначення – писати літературні твори. Чи воно збулося? Може, частково. Адже крізь ціле життя я був відлучений від свого покликання засобами суспільного насильства. І аж дотепер. Мені нічого не залишилося, як нести свій хрест. Мені здається, що в усі періоди життя я залишився вірним поклику художності, поклику творчості. У мені вбили все, але не вбили мрії. Я щасливий від того.

Для чого ми прийшли у цей світ. Мені здається, що кожній людині важко про те сказати. Але, мабуть, у кожній людській долі покладені вищі заміри Творця. І ознаки збуваються. Коли без його волі і волосинка не впаде.

Ось така моя відповідь, Маринко. А при зустрічі поговоримо більше. Дякую за листи і за квіти.

Але чому я Тебе так люблю.

Обнімаю, завжди люблю.

І нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

Добрий день, дорога Маринко, мій любий квіте!

Сьогодні прокинувся уранці, поглянув за вікно, у сторону Твого улюбленого місця, а на дахах по крайцях білий сніг лежить. І серце стиснулось од болю. Що не оно літо краснее, а і осінь пізня із романтичним вишугуванням вітру – минулися. Зима на санях до нас несеться. Але, ах, як спогадаю, якою дивністю оповивало мою сутність на хуторі оте романтичне вишугування вітру у непроникній темені густій. Як і при Батькові іще, а й коли уже і сам зостався. Вийду, бувало, причаївшись, надвір, стану під березами та й музику пізньоосіннього вітру наслуховую. Аж поки жахи із темені непроникної не нагадають, що уже і в хату пора увіходить.

Усе перейшло, усе минулося. Тільки душа хати самотньо німує на хуторі.

Сьогодні цілий день падав мокрий сніг, й осідав унизу сльотою. А там і виразні білі мухи налетять, «завіє звіриною». Одне слово, заметіль. Хіба то коли випаде момент, Тобою завважений, що суцільна білість довкола, а під ногами порипує. Ідеальна зима, мрія про ідеальну зиму.

А все одно, уже ждеш весни, як Господь дозволить. Ізнов до Батькового двору позлітаються птахи мене зустрічати. І це буде найсолодший сон під трелі соловейків крізь цілу ніч. А і Ти готуйся приїхати на наш хутір. І тебе зустрічатимуть птахи і я.

А знаєш, Маринко, над Твоїм улюбленим місцем у Києві, куди Ти любила віддалятися уранці на десять хвилин, уже нависла загроза. Це місце уже продали і забудовуватимуть. Уже обгородили зеленим тинном. Гроші посягнулися на святиню Києва, на історичне середовище. Ентузіасти пишуть петиції, і я підписав. Але хто того дослуховуватиметься за ситуації, коли все вирішують гроші. Хоч пейзажна алея ніби зостанеться. Голос волаючого у пустелі!

Над головою також забудовують. Квартиру, але з легких матеріалів. Стукіт-грюкіт чути вдень. Виконроб сказав, що це триватиме, як мінімум, півроку. Гадати треба, що, може, й рік. Не стукають тільки у вихідні. А вже, що буде, те й буде.

Але чому Ти, Маринко, вважаєш, що краса і правда – не одне й те ж. Бо коли я пишу Тобі про красу, то хіба я пишу неправду.

А знаєш, Маринко, я вже сумую за Тобою, щоб побачитися. Я іще міркував собі приїхати у містечко, то й забачилися б. Але коли зима захурделить, то як я у дорогу спрямуюсь. Приїжджай Ти. Я буду дуже радий. Аж на Борщагівці я купив нового гарного стільця і тішуся ним. Тобі буде зручно на нім сидіти. Мені незручно було його везти у тролейбусі і метро. Усе люди натикалися на його роги. Але як я зраднів, коли стілець станув посеред кімнати. Така гарна спинка і сидіння гарною матерією обшите.

А знаєш, Маринко, мені іще хотілося б до зими побувати на хуторі. Якась незавершена розмова у нас тоді сталася. Ах, ті бобри. Вони підняли воду у потоці високо. Вода вже не біжуча, а якби затон. Зелене жабуриння, листочки маленькі стоять. Вода мутна, а ізвідки ж я братиму чисту біжучу воду для технічних цілей. Ходити далі за течією далеко і незручно. Бобри посягнулися на дерева, що я їх посадив довкола садка, і які захищали хату від вітрів. Бобри підривають нори під хату. У весняну повінь нори заваляться, і що буде з хатою. Тобто тут бобри – мої вороги. Вони витурюють мене передчасно із хутора. Це окрім людей.

Але що буде, те буде.

Пиши мені, Маринко. І приїжджай. Я вже звик до Тебе.

Обнімаю, люблю Тебе завжди.

І нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

Добрий день, Маринко, дорога моя дитинко!

Учора видіслав Тобі одного листа, а тепер пишу от ізнов. Бо хочу мати від Тебе листа. А пальцем попередила, що я винен уже аж цілих два листи.

От і пишу.

З Михайлом Тебе! І також із зимою! Я сьогодні після кількох днів нездужання вийшов у місто. А все не те, що було літо, що була осінь. Вільно собі ходи, куди заманеться. А тепер от мокрий сніг замерзнув, і стало ковзко. І під ноги дивитись треба, і школярі дорогу перейняли да снігом кидаються.

Добре було на хуторі і взимку, суцільною білістю доокола тішачись. А які незрівнянні сині сугінки заступали на хуторі. Що увесь світ таємничістю оповитим ставав. А уранці яке велике червоне сонце уставало із-за лісу в іскристім морозі. Вже десь після Нового року у сонячнім

сніговім іскрінні уже можна було бачити і чути, як приглянутись і прислухатись, що виразно вже струменить весна, весна світла, завважена письменником Михайлом Пришвіним.

У місті усе воно не те. Хіба як дивитись у завихреній заметілі на дахи будинків із вікна чи на задніпровські далі, де «буря небо криє млою. Вихрить снігом, де хотя». Написалось, та й ізгадалось, що Ти не сприймаєш моїх розлогих цитувань. Але у них мої переживання дотикаються до чийось давніших переживань.

А ще як гарно буває взимку на Володимирській гірці, коли увечері дерева зацвітають тихо біло, собаки викачуються у глибоких снігах, а котрі маленькі, то потають кумедно цілковито, і безпомічні озираються, хто ж дужчий визволить їх із глибоких снігів.

І згадується музика Вівальді. Пори року. Хтось, а може, й самий Вівальді, написав до цієї музики сонети. І в одному сонеті описано, як розкошує людська обути нога у глибокім снігові. І я колись таку розкіш звідував не раз на хуторі, коли мені Батько нові чобітки укупили. Але на кілька століть опісля Вівальді.

А тепер от якось музику Генделя слухав. Тоді і Баха передавали, якого ми слухали із Тобою улітку в Будинку органної музики. Це тоді такі прекрасні настрої огортали нас. І ти сказала була, що Бах робить людську душу чистішою. Бах – німецькою мовою – це струмок. Але хтось назвав був його океаном.

Але я о чім, Маринко, думаю, коли слухаю музику старовинних композиторів. Які це були широкі, чисті і могутні душі. Душі, що перебували у спокої, поза межами суєти, якою цілковито обплутана сучасна душа. Але от уявив я побит тих людей. Як вони жили. Уяви, Маринко. Це ж не було ані електрики, ані поїздів, ані літаків, ані, ані багато чого не було з того, що має сучасна людина. Але чому ж душі тих людей були такі високі, а й широкі, а й проникливі, а й чутливі до краси. І чому душа сучасної людини змаліла так неймовірно. Чому?

Коли я слухаю старовинну музику, то завжди наближаються до мене такі смутні видіння із минулого. Вони і раніше такі видіння наближалися до мене, коли, прогулюючись, я уявляв Сквороду на Подолі, а Миколу Гоголя на Володимирській гірці. Як він чудувався цим місцем. А ліхтарів електричних то іще не було. Суцільна темінь. Тмутаракань.

Ці видіння із минулого наближаються до мене, коли і про хутір згадую. Бо на хуторі і по сей час нема електрики. Навіть лямпи газової нема, бо забрали. Навіть свічки, на якій Акакій Акакійович економив на шинель, також нема. Бо забрали. Чи ж не романтично на хуторі таким перебувають. Отож, і тужить моє серце за хутором.

Ось і дописую Тобі, Маринко, дитинко моя люба, другого листа. І відповідно від Тебе листів чекатиму. Чи Ти іще буватимеш удома перед тим, як до Львова їхати? І чи прочитаєш мої листи.

Нехай Тобі у Львові буде великий успіх! І нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

Добрий день, дорога Маринко, прекрасна моя квітко!

Ти у Львові, а я сумую за Тобою іще сильніше. Але чому я Тебе так люблю, і з кожним днем у наростаючій прогресії. І що би я робив, а думки і уявлення усе про Тебе ідуть. А особливо, коли прогулююся уранці на Володимирській гірці. У тонкім тремтінні ранок наближається з-над Дніпра, ізвідти, де ми улітку на воді, на пароплаві вели розмову. Говорив то тільки усе я, а Ти спостерігала, як скроні дерев притуляються до храмів.

Але ранок народжується іще десь далі, у глибині задніпровської далечини. Таке тендітне світання. Як часто воно віщує на тиху погоду. І взагалі це бентежно досить для серця – спостерігати, як тікає, розсіюється невидимо ніч, а народжується ранок, день. День для світлості, день для ясності, а ніч для темряви. День для праці, для труда людського, а ніч як часто у безсонні повна тяжких людських розмислів. День наближає нас до небес, а посеред темної ночі часто прогулюються злі духи. І злодій найчастіше крадеться посеред ночі. І злодій до людської

душі підступається уночі. Але із ночі народжується ранок.

Коли я прогулююся на Володимирській гірці алейкою, де стоїть ота лавочка, що на ній улітку я переповідав Тобі історію листування співака Бориса Гмирі, то завжди і згадую той момент. А ще ізгадую моновиставу за цими листами, що її минулої весни дивився у залі консерваторії.

Прекрасні миттєвості у неухильнім простуванні усе вперед і вперед відходять на крайці нашої свідомості. Але часто спогад про них будить такі щемні переживання, ніби усе те відбувається первісно. Вічна манливість незайманої первісності. Проте ізнов й ізнов у свідомість наvertsється оте Вергілієве. Що перший найкращий для нещасного роду людського день проминув.

На Володимирській гірці одного вечора я довго чудувався білим цвітінням дерев. Які ж вони прекрасні у білому цвітінні. І мені тоді дуже захотілося, дорога Маринко, щоби й Ти у цьому місці ось зараз спостерігала біле цвітіння дерев. А коли під подувами теплого вітру дерева зронювали білий цвіт, то ставало трошки сумно. Прекрасна казка Андерсена розсіювалася. Найдовше біло цвіли ялини. Сніг поклався на них повніше і терасами. Ялини й тут не хотіли скидати свого білого жупана. Усі пани скинули жупани, тільки один пан не скинув жупан.

У кімнаті про Твою присутність нагадує те, що на правду стало менше пилюки, як Ти поприбирала, і легше дихати уночі. Я це відчуваю. А тому увесь час зачиняю двері в кімнату, щоб повітря із кухні сюди не доходило. Випрані і складені Тобою речі я попросував і поскладав у шафу. Новий стілець чекає Тебе.

У місті вже відчувається наближення Новорічних свят і Різдва. І в метро радіореклама увесь час про це нагадує. А мої канадці уже надіслали мені Різдвяні привітання.

Книгу роздаю і розсилаю. Може, 50 штук уже роздав і розіслав. Дехто просить. І навіть пишуть листи, щоб надіслать. Із тих 120 примірників, які мені привезли, то ще трохи є. Але треба думать, щоби зосталося і на перспективу.

Кожного дня маю багато різних походеньок.

Обнімаю і дуже, дуже люблю Тебе, Маринко! І чекаю у Києві. Щоби я на свято не був самотнім.

І нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

Христос народився! Славимо його!

Добрий день, дорога Маринко, любий мій квіте!

Мила моя Маринко! А знаєш, і так каже моє проглядування, що немає свят значніших, окрім Великодня іще, миліших, веселіших для людського серця, як свята Новорічні і свята Різдвяні. Однаково як для серця дорослої людини, але особливо для серця дитячого.

Здавалося б, елементарна річ – однієї сторіночки календаря перегортання, а яка велика значимість! Що от якась подія усесвітова за тим порогом має статися – і збудуться наші надії і розцвітуть рожево мрії.

Але яке прекрасне передчуття свят, яке тремке очікування свят. Се як завжди очікування народження, з'яви Месії. Що от перед людиною і людством відкриються нові смисли буття. Але от минає рік, а все ті ж очікування. Яке ж негідатливе до корекції людське серце.

А все ж, а все ж... Як я пригадую із свого хутірського дитинства, то це було дуже й дуже романтично.

Але і Твої, любя Маринко, біжать пригадування. Як ви із сестричкою в білих снігах колядували чи щодрували. Аж но зірваний із цепу собака чудувався.

А ми на хуторі починали колядувати іще за дня, а закінчували уже, коли вечір хутірську

білість оповивав.

Колядували ми отако:

Христос – Спаситель
Північ родився...

Було там і таке:

Штирнадцять тисяч дітей убили,
Христа – Младенця не загубили...

Я ані в дитинстві, ані в дорослості ніколи не співав. Я співати соромився і соромлюся. Усе здавалося і здається мені, що я голосу ніколи не мав і не маю. А от колядував і щодрував з усіма на всю силу. І казала мазурка Ляоня, дуже пишна й чарівна жінка, сяєво нашого хутора, що мій голос вирізнюваний, як вона чула. Вона о тім Матері розказувала. І Мати наші тихенько в серці у своїм посміхалися. Якій матері не радість, коли про її дитину гарне щось кажуть. Але не знала, не відала мазурка Ляоня, що у своїм підлітковім дорослінні я був потаємно закоханий у неї віддалеки, коли вона у своїй пишності білій у Ковалишиному дворі прогулювалась.

А щодрували, люба моя дитинко Маринко, отако:

Сива – ряба зозуленька
Усі сади облітала,
А в одному не бувала.

Поклались такі глибокі, глибокі сніги. Стояла, іскрилась чиста білість. Від хати до хати – 300–400 метрів. І ми долали ці відстані часто навпрошки, потаючи у глибоких снігах і виборсуючись з них. Іскрилась первозданна білість. Тиша доокруги. А бездонність неба мигтіла зорями. І в моїй свідомості уже бриніло:

Вихожу один я на дорогу...
Ночь тиха. Пустыня внемлет Богу.
И звезда с звездой говорит...

А тепер нема уже таких глибоких і чисто білих снігів. Було, да погуло. Але в серці і пам'яті відбиток зоставсь.

Люба моя Маринко, якби Ти тільки знала, як я за Тобою сумую. У своєму серці я переживаю кожную миттєвість, де Ти в цей час перебуваєш. І не сприймай це як нав'язливість, але як безперервну Твою присутність у моїм естві.

Дорога Маринко, але чому я Тебе так люблю. І з кожним днем сильніше. Се вічна загадка мого земного перетривання, се вічна загадка буття.

Маринко, приїжджай на свята. Адже там передбачається аж більше тижня вихідних. Побудь у Києві довше.

Пиши мені. Я вже так давно не мав від Тебе листа.

Обнімаю, люблю Тебе дуже.

Н.

Добрий день, дорога Маринко, любий мій осяйний квіте!

Написав ось та й уявив. Зима ось, морози білі розходилися і вітром повівають, а Ти своєю сонячною голівкою, і лицем своїм, і усмішкою процвітаєш, як незрівнянна квітка.

Сердечно дякую Тобі за дуже гарного листа. А чому ж я не бачу Тебе за рядками, я бачу Тебе і відчуваю Тебе і в рядках. Твій лист заворожує мене. Я його перечитую і переглядую. Дуже могутньо діє і самий папір – візерункові сердечками окрайці.

Я радий і щасливий від того, Маринко, що Тобі сподобався літній Київ, залишив у Твій свідомості гарні враження і поклав у Твою пам'ять ясний відбиток.

Ось скоро весна, і Ти неодмінно приїжджай. Адже ми з Тобою іще не побували в Опері, у

Ботанічному саду, у Голосієво, і в багатьох, багатьох місцях.

Знаєш, Маринко, я послухався Твої поради. І тепер, коли навіть у морози виходжу на невелику прогулянку, то неодмінно завертаю у Десятинний провулок і простую благословенним Володимировим містом аж за Історичний музей, а унизу на згірку – бані Андріївської церкви. І справді а будь-який засмиканий настрій випростується на тихі води і осяння покладається на серце.

Такий маршрут, що із Володимирської гірки простуватиму Десятинним провулком, стане звичним. Дякую Тобі. Бо раніше я не кожного дня бував там. Але кожного дня мій позір падав на те місце із вікна кухні.

Маринко, Твої спостереження над містами цікаві і свідчать про неординарність Твої душі. Це треба відчувати, як діють міста на людську душу. Але щоб відчувати так, переживати так, то треба мати душу художню. І вона в Тебе є. Треба мати світле світосприймання. І воно в Тебе є. Адже тільки людина зі світлим світосприйманням може створити щось таке вирізняване, що й інші душі від нього ставатимуть світлішими. Борис Пастернак писав, що недобра людина не може писати гарних віршів.

Як би Ти, Маринко, не захоплювалася поденною журналістичною роботою, я все одно вірю, що колись Ти писатимеш дуже світлі і правдиві художні твори, які зворушуватимуть серця людей. Душа сучасної людини пошматована, скута брехнею і протиріччями. Вона потребує одкровення, сповіді перед собою і Богом. Бо не можна обманути Бога, і не можна обманути себе. Й не можна утекти від себе. Схоже, що сучасна людина утікає від себе і все ближче простує до прірви.

Правдивий художній твір, у якому з'єднались сповідь і правда автора, може багато в чому допомогти заблукалій душі сучасної людини.

Твій лист, Маринко, філософічний, що і мене спонукав до мудрвання.

А на правду, Маринко, то серце моє і за хутором уже тужить. Треба скуповувати насіння городнє. Я вже уявляю собі цьогорічну грядку, де що буде, я уявляю собі майбутні, не зроджені іще рослини, я тішусь ними, як добрими друзями, я розмовляю з ними, а коли обполюю, то співаю їм пісеньки. І серце моє у тузі, коли вітер, великий дощ, град перебивають їх, я тоді рятую їх, і відчуваю, що сповняю якусь свою маленьку місію. Я подав рослині руку.

Якщо Ти не проти, то улітку, коли дозволить Господь, я частіше бачитиму Тебе. Й від того буде мені також велика радість. Бо я тебе дуже і дуже люблю. Обнімаю.

Пиши мені. І приїжджай.

І нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

**Добрий день, дорога Маринко,
прекрасна весняна сонячна квітко!**

Люба дитинко! Якби Ти тільки знала, як я тішуся Твоїм останнім листом. Я його перечитую, перечитую. Й іще хочеться перечитувати. Твій уривочок про поштарочку незрівнянний. Усе таке виразне, як намальовано. Акварельно. Хоча ситуація далеко не акварельна у звичному осяганні. І кучугури, і віхола. Уявляю ті Степанські надгоринські вулички, як над ними владарювала біла стихія. А я ж їх бачив по зеленій весні, і на Горині стояла стара покинута баржа, як нагадування чогось забутого. Зелені вулички губилися і переходили у ліси. У зелені лісів і у глибині часу загубилася «Олеся» Купріна. Перед тим у Львові я дивився за Купріним скандинавський фільм під російською назвою «Колдунья». У неї було таке волосся, як і у Тебе.

І от Твої Степанські зимові картинки нагадали і про той час.

Твої спостереження перейняті радістю від дії. У листах Бетховена я вчитав, що в основі творчості має бути радість. І як це зворушливо читати таке зізнання від композитора, ураженого

глухотою і приреченого на глибоку самотність. Але як багато важить випромінювання радості від кожної життєтворчої діяльності. А воно у Тебе, Маринко, є.

Твої спостереження іскряться, яскравіють деталями, які запам'ятовуються. Ну, наприклад, Сіркова «усмішка», прикрашена гостренькими зубками. А й справді. Мене кілька разів у житті кусав пес. І за руку, і за ногу. І я ту «усмішку» пам'ятаю. Але написала Ти. Або – «шаблезубий сторож». Або ж – усі ті «ланцюжки, заціпки та заслінки у воротах».

А знаєш, Маринко, про віщо я подумав. Якби Ти продовжила серію своїх перевтілень. І написала про різні людські заняття. Ну, наприклад, як вирощувати квіти, насаджувати сад, висівати ліс, бути вихователькою у дитсадочку... А напиши, як дівчинка переносила мішок на току, сапувала буряки, де треба було устигати через силу за усіма, бо відстанеш, і тебе викинуть із гурту, як солодко спати, укритись восени гичкою... Побудь нянею чи ким там в онкологічній клініці... Знаєш, Маринко, якимось із радіо я слухав вірші одного польського поета про те, як цілковито приречений з любов'ю доглядає на балконі в онкологічному шпиталі квіти. І це звучало зворушливо.

Понаписуй про все те, Маринко. І Твої труди, Твоя прозорливість винагородяться. Це буде мудра і світла книга, оперта на факти, життя, але і художня. І це буде гімн життю! У тебе є спостереження, і нехай Тебе завжди супроводжує правда і відвертість! Але щоби Ти завжди пам'ятала, що поетичне і політичне не узгоджуються і не поєднуються.

Пиши мені. Я радію кожному Твоєму слову. Бо я Тебе дуже і дуже люблю А іще – я з радістю зустрічаю кожне талановите слово.

Я сумую за Тобою. Я вже збираюся в дорогу. Але зима затримується. Ізнов обіцяли заметілі. Я боюсь не так холоду, як води і ковзкості. Сподіваюсь, десь після дванадцятого і вирушу в дорогу. Хіба й до тих пір зима не відпустить. А як у Тебе буде можливість, то приїжджай а будь-коли. Я завжди чекаю Тебе по-справжньому.

Пишу, але дуже поволі. 1-2 сторінки в день.

Обнімаю, і дуже-дуже люблю Тебе, Маринко! І нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

Добрий день, дорога Маринко, мій золотий весняний квіте!

Сердечно дякую за Твого листа. Твої захоплені весняні переживання і моїм настроям імпонують. Як я люблю зустрічати весну на хуторі, коли і поле, і річка, і ліс, і сама весна на високій відноті. І все-таки я там не самотній. Мене завжди радо зустрічають мої давні друзі – птахи. І вітають мене, і творять такі чудесні симфонії. І перші квіточки по взгир'ю мати-й-мачухи також вітаються зо мною. А потому купавниця, калюжниця – латаття жовте на сіножатці очі мої аж бере. А за клунею на осонні розлігся великий їжак. Голчастий кожушок на нім вицвілий до змутнілої потерухи. Перезимував у потерусі в клуні. Очко одне розплющив – от і привіталися.

Але прикрий випадок не дозволив усього того цієї весни переживати у природі. Я переживав усе те уявно, весну уявно переживав крізь дуже неприємний біль. Але я знав, що за мною на хуторі сумують і мої вірні друзі – птахи, їжаки, джмелі, квіти і дерева. Вони чекають мене і подивовуються, чому мене так довго нема.

Одразу після травми серед моїх знайомих не знайшлася людина, яка би викликала, за мій рахунок викликала машину і спровадила у травмпункт. А звідти мене спровадили б у лікарню. Я чомусь певен, що там є перелом. У лікарні вихід був би кращий. Сам я цього зробити не міг тоді. І права рука не випростувалась.

У екстремальній ситуації людина дуже загострено відчуває присутність у світі Творця. І я пригадував стрічу у Святошинському Домі молитви із американським астронавтом Джеймсом Ірвінгом у 1988 році. Як розповідав він про свій політ на Місяць і яким бачився йому Місяць

зблизька, а земля із далечини. Одна пустельність. І коли він став відлітати, то щось сталося із управлінням. І подумав тоді Джеймс Ірвінг: «Якщо і доведеться зостатися мені серед цієї білої світової пустельності, то з ким?» – «Із Богом!» – одразу думка перебігла.

По якимсь році потому я під вечір стомлений повернувся у своє київське помешкання тоді іще на Сирці, увімкнув радіо. Передавали новини. На 61-му році життя від серцевого нападу помер американський астронавт Джеймс Ірвінг.

І я згадав туя стрічу у Святошинському Домі молитви.

Дорога Маринко! А чому Тебе і напrawdę невтримно кортить шукати моральні, естетичні й інші цінності серед наших бізнесменів і політиків, тобто у середовищі, де ці поняття просто відсутні.

Я протягом усього свого життя шукав і шукаю моральні й естетичні цінності також серед людей зневажених суспільством і долею, серед відторгнутих, але як вони у своєму відторгненні зостаються людьми і кожним своїм кроком потверджують високі цінності буття.

Недавно у дитячому кінотеатрі безкоштовно я дивився фільм із 60-х років минулого століття. Дівчина із Владивостока їде у призахідний край до свого друга. І дає телеграму «Вийжджаю

20 червня». А 22-го почалася війна. Аж під глибоку осінь вона добувається до дому свого друга. Але уже скрізь бомбування, і сіється смерть. У домі поселяються совецькі вояки. Вона помагає їм – пере, санітарка і т. д. Німецькі налети, ізнов смерть. Будинок двигтять. У середовищі вояків і медсестер уже знецінена любов. Із неї сміються. Але вона на тім стоїть, що людина незамінна. І зостається вірною не тільки своєму другові, а і його домові. Її хочуть винести із цього пекла, щоб порятувати її життя. Але вона не дається. Із дому не піде. Та стається так, що німці відходять. І ось вона сама у спокої у прибранім уже помешканні. І раптом дзвінок. Один довгий. Вона насторожено очікувально прислухається. А у них із другом була домовленість: два дзвінки у квартиру – довгі, один – короткий. Вона прислухається. Другий дзвінок – довгий. Третій – короткий. Кінець фільму.

Коли виходили, а це усі літні люди, то ремствували: чому не показано його лице. А я подумав: «Хіба це так важливо. Головне ж – ми забачили її лице – лице любові». Інші ще ремствували: «Всё это неправда! Разве такое бывает?!» І я ізнов подумав: «Сучасні телевізійні бойовики і в старшого покоління уже вибили уявлення про велику ідеалістичну любов».

Сценарій цього фільму написав Олександр Галич, поет, дисидент. Він помер уже дуже давно. І здається, в Парижі.

Прекрасне минуле – і як нагадування, і як відкриття.

Дорога Маринко! А іще недавно, коли біль діставав мене сильно, я прочитав цікаву книжку «Оптинские старцы». Це про Оптинську пустинь у Калузькій області, про уславлений монастир. Там перебували у ХІХ столітті великі прозорливці, ясновидці, яким Бог одкрив проглядувати час, події, людські лица. Декотрі із них передбачали російську революцію і криваві події, що за нею слідували.

В Оптинській пустині перебували Лев Толстой, Микола Гоголь й інші видатні особистості. Старці забачили у Толстого пульсування гордині.

Цікава виразна картина, як Гоголь із Максимовичем відвідували Оптинь. До монастиря вони два кілометри ішли пішки як і належить, як подобає прочанам. По дорозі вони зустрінули малу дівчинку, яка несла кошик суниць. Вони запропонували дівчинці купити у неї ягоди. Але вона грошей не взяла, сказала: «Как можно брать деньги со странных людей». Себто із «странников», мандрованих.

Гоголю в Оптині дуже подобалось. Ізгадав я. Що і Чехов, сидячи якось у монастирському дворику, чудувався, як же там і прекрасно.

Тепер читаю також «Дон Кіхота» у незрівнянному перекладі українською Миколи Лукаша. Одна насолода – тільки цей переклад великого Майстра. А й одчайдушна мрія світова Дон Кіхотова як на серце діє й одстороняє його од жорсткої реальності. Це світова книга. Уже живе

цілі століття, і скільки ще століть житиме. Завжди, допоки і люди, і світ ще перебуватимуть.

Часто, дуже часто, а особливо після цієї тяжкої травми, що поставила мене у майже цілковите відторгнення, я заломлююсь у вірі в сучасну людину і в сучасну ситуацію. Але знову десь серед велелюддя побачу лице із печаттю, із знаком істини. І подумаю, допоки ще зустрічаються ці світильники, ці хранителі вогню, сей світ ще перебуде і має перспективу.

Моя ненасаджена, ненасіяна, незбута грядка, городчик мій незбутий ридає. А насіння серед міських мурів у шухляді за ним ізсохло тужить.

Але нічого, ось трохи ще погамується мій біль, дозволить Господь, і в червні вирушу я в дорогу, попрошу школярів, щоби грядку скопали, і якимось помалу посіється щось, посадиться. І як сходитиме городець, то зрадніє серце моє. І, може, ще співатиме крізь ніч мені соловейко.

У людей городи в пору дозрівання, в пору зрілості уступлять, а мій зелено молодітиме, хоча осінь може перебити його дозрівання. І зостанеться мій городчик вічно зеленим і молодим.

Ах, як я люблю поезію отих вічно молодих – і Лермонтова, і Шандора Петефі, і Василя Симоненка, і Максима Богдановича. Йї таке відчуття кладеться на серце, що їхня незбутисть перетриватиме вічно. Таку силу, таке могутнє випромінювання посилає у світ дочасно обірване слово.

Уранці прогулюватись мені добре. Людей майже немає. А увечері повно людей. І біля історичного музею, і на Володимирській гірці. Там, де Ти по сходах униз відійшла була, там увечері повно молоді – не пройти, хіппі. У ніздрі, в бороді в кожного кільця залізні повпихувані. Вони бувають агресивні.

Увечері на Володимирській гірці також не пройти – стільки людей, і з дітьми також. І ось раптом на залюднену алейку вриваються на велосипедах троє підлітків. Без рук їдуть, руки вгору підняті. Проїхали ці, як раптом п'ятеро мотоциклістів на високій швидкості вриваються у товпу – і товпа шарахається усебіч, хто куди. Такі у нас звичаї. Не дуже веселі.

А все-таки найважливіше і найважче при зміні ситуації – змиритися із новою ситуацією, увійти в неї. І думку не відкидати, що те, що сталося ще не найгірший варіант. Тут основа нашого земного перетривання. Але тільки правдивий шлях покладе на наше серце справжнє заспокоєння.

Бажаю Тобі, Маринко, успіху у Львові.

Обнімаю, люблю Тебе дуже.

Пиши.

Н.

Добрий день, дорога Маринко!

Любий мій сонцесяйний квіте! Сердечно дякую за Твойого листа і за малюнок левеняти. Із Твойого листа війнуло подихом давнього Львова. І аж чуть мені стало, як Ти уже залюблюєшся у Львів. Я ж так давно уже не бував у Львові, що аж ніяк не можу собі уявити, де ж і тая гулиця Залізняка, що побіля неї знайшла Ти не зовсім привітний прихисток.

А і мене колись при першій стрічі як же і лякав Львів проблемою безпритулля. А хіба не усі міста зі своїми багатоповіхівками не лякають кожну людину великою скупістю на маленький куточок. Це не хутір, що навіть у хаті Батьковій, яку розбивали 33 (може, уже й 34-ий) рази, і то прихильніше почуває себе кожне живе дихання.

Але як це розуміть «національні питання у полеміках між Франком, Л. Українкою та Шевченком». А не знаю, як його розуміти і як його зіставляють. І що мається на увазі і про що ідеться.

Я тільки вірші Шевченкові знаю. І Франкові.

Ти любиш, брате, Русь,

Як хліб і кусень сала...

Або:

Ти любиш, брате, Русь,
Як дім, воли, корови,
Я ж не люблю її
З великої любові.

Я недавно по радіо «Культура» слухав вірші Івана Франка зі жмутку «Зів'яле листя». Ах, як же це і проникливо. А ще в «Літературній Україні» друкувалися листи Ольги Рошкевич й Івана Франка. Й уміщено їхні молоді портрети. Іще десь вичитав, що хтось то із насліддя Ольги Рошкевич у поважному віці щойно тепер помер. Але хто би і згадував Ольгу Рошкевич та її насліддя, якби не Іван Франко.

Даремно Ти, Маринко, допускаєш, що у мене велика бібліотека, і я що а хоч можу з неї вичитати і запам'ятати. Але деякі книжки у мене є, а лежать, Ти ж бачила, у в'язанках в кладовці. Не пороблені стелажі. А часто хочеться із того щось і прочитати. Ну, наприклад, листи Роберта Шумана, або ж поезії Павла Тичини, Максима Рильського, Євгена Плужника. Услід за Кнудом Гамсуном я можу зізнатися, що ніколи не писав віршів, але люблю високу поезію.

Маринко! У Києві кожного дня ідуть дощі. Що навіть на прогулянку виходити не дозволяють. І дощі прогнозують на найближчі три дні.

Над стелею забудовують квартири. Ах, ці вічні забудови над головою. Одні свердління да грюкання. Вічні забудови. «Хтось будує, хтось руйнує...»

Якби Ти тільки, Маринко, знала, як ця непередбачувана травма вибила мене зі звичного плину життя. Одне, що біль довготривалий неприємний. І перервано мої спостереження, як весна настає, як весна рухається і у літо переходить. Усіх тих нюансів і перебігів у місті да ще тільки в кімнаті не забачиш і не почувеш. Як путь свій оглядаю, то це випробування ніби уже і зайве.

Як собі міркую, і як дозволить Господь, та аж но у липні хіба спрямуюсь у свої кохані краї і на хутір.

Пиши мені. Але і приїжджай, коли Тобі вийде. Чекаю завжди.
Обнімаю, люблю Тебе дуже. І нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

**Добрий день, дорога Маринко,
мій яскравий золотавий квіте!**

Сердечно дякую за Твого, а також за Материного листа.

У Києві почалася уже справжня спека, +30°. Середліття, а я іще скутий проблемами болю і невільного руху. Як подумати, то і то щастя яке – вільний рух, – що його не завжди цінуємо, коли маємо.

А думка усе іде про хутір. Чи не обернули великі поруйновники його в цілковите запустіння. Бо як хочеться іще трошки його утримувати.

Моя грядочка плаче, що не зародить вона цього літа. Навіть на малу поживу бобрам. А насіння у шухляді з великої туги за городчиком зісохлося.

Не знаю, чи зараз безпечний нічний Львів, як і хіба може бути безпечним зараз кожне нічне місто. А от у пору мого навчання то Львів нічний був справді безпечним містом. Уяви собі. Я о 2-ій годині ночі, коли із Рівного приїжджав, через нічне місто пішки простував до гуртожитку на вул. Коперника, де Головна пошта. Гуртожиткова брама була зачинена уже, то я перелазив через високий дощатий тин, і увіходив із двору. А одного разу долонею зачепився за іржавий цвях, рука спухла, і мене рятували.

Дорога Маринко! Недавно по радіо передавали інформацію, що приїхали бульдозери у Львові площу Ринок руйнувати. І от молоді люди поприв'язували себе до бульдозерів,

протестуючи. І подумав я. Протягом останнього десятиліття новітні поруйновники, ординці, жажливо поруйнували центр Київа. Але жеби одна душа у спротив станула. А у Львові, видать, іще не перевелися справжні патріоти.

Маринко! Квіте мій! У Тебе такі виразні яскраві зорові спостереження. Як вороними кіньми свіже сіно чоловік перевозив. Да й зупинився, вичікуючи, доки поїзд дорогу переїде. Це може бути сюжет також і для малярської роботи.

Або як мала пастушка товар завертає. Пастуша ідилія, елегія пастуша – це така вічна світова тема. Це й Біблійні сюжети, цар Давид, і сюжети пізніші. Як хлопчик пас овець і малював їхні зображення на камені. Його помітили, завважили – і це став знаменитий Джотто.

І Дон Кіхот про пастуше життя мріяв, коли од рицарства свого одійшов. Але не судилося. Я недавно перечитав «Дон Кіхота» у геніальному перекладі українською мовою Миколи Лукаша. Це вічна книга. Але ж які мовні і Лукашеві перлини. І я щасливий від того, що хоч один раз а зустрічався з Миколою Лукашем. Зовні він видався мені дуже книжною людиною. А, мабуть, таким і був. Великий самітник.

Маринко! Дитинко моя! У Київі уже цвітуть липи, і дуже гарний запах, пахощі випромінюють, якби не серед мурів у стисненні, а на хуторі десь серед простору. Прогулянку я починаю тепер від історичного музею, і аж потому вже простую на Володимирську гірку. Прикро, що надвечір на алейки виїжджають і велосипедисти, і мотоциклами, і увесь час перебуваєш у напрузі.

Приїжджай уже, Маринко, до Київа, бо я сумую. Якби це було у першій половині липня, то, може, ми і додому разом верталися, і Ти допомогла б мені в дорозі. Бо у транспорті я почувуюсь іще непевно. Права рука завжди до найпершого опертя, а я не можу давати на неї іще повне навантаження.

Чекаю.

Обнімаю, люблю Тебе дуже!

Н.

Добрий день, дорога Маринко, мій сонячний квіте!

Я так хотів із Тобою забачитися й почути Твоє слово. Але коли додому їхав, то не міг дотелефонуватися, а коли з хутора вертався, то уже цілий день, добу цілу чекав, щоб Тебе забачити. Ти ізнов не вийшла. У ближчому часі, напевне, знову їхатиму. Але що з того. Серце сумніви обступають, що так само Тебе не забачу. Ніколи не застати на місці. Доводиться тільки спогадувати минуле літо, коли кожного разу, як тільки через місто переїжджав, то й зустрічалися. І то були хоч і короткі, але гармонійні стрічі, які відбиток у пам'яті залишили. Чи ж відновляться ізнов?

Дорога Маринко! Хутір і край зустрінули мене великим запустінням. Такого запустіння я не пам'ятаю. Нивки геть занехаяні, і печать вбогості покладена на них. Доглянуті слабо. А іще період дощів. День через день та й дощ. Навіть на узвишкових супісках бадилля картопель уже буро зчорніло, а плоди укрилися білими сиротами і їх наскрізно проточують черваки. Як виходив з дому, то під садком отава стояла уже у воді.

Хутір занепадає. Вітер позривав по краях солом'яну стріху на клуні, і уже нема можливості її полагодити. Цей колишній довгий будинок дуже давній. Йому вісімдесят років. Як заснували Батько Хутір, то спершу клуню поставили. У клуні я завжди любив сидіти на засторончині, коли падав дощ, чути любив, як падає дощ. Музику дощу слухав. І дивився крізь прочинені двері у двір.

Солом'яна стріха не раз за цей час мінялася. По краях і я уже латав. Молотив ціпом жито, як іще сіяли. В'язав кулики, мене Батько навчили. А покрівельника уже шукав, бо на висоті куликів ушивати не вмю. Ся солом'яна наша стріха у краї уже є реліктом. І от тепер вітер

заповзявся і її доруйновувать.

Цього літа я відчув, як багато важили для мене грядки. Нема що там їсти. І бобри віддалилися до фермерового ставка.

А все одно на хуторі – іще розкіш. Птаство уже замовкло. «Викинув ячмінь колос – утратив соловейко голос». А вже ж тії ячміні і покосили.

Дорога Маринко, люба моя дитинко! Я дві ночі у самоті на хуторі у хаті переживав великі грози із громами і блискавицями. Знаєш, у такі хвилини присутність у світі Творця душа відчуває особливо. Стихія грізна.

А знаєш, Маринко! Уже у повітрі струменить подих осені. Коротшають дні. Коли два тижні тому я у надвечірку сидів у Монастирському дворику, то сонце іще золотило верхи Михайлівського Золотоверхого. І раз сталося диво. Віддалеки стояв чорний мармуровий хрест. І напис на ньому: «1615–2005. В пам'ять ректорів, професорів, викладачів, студентів, які підносили велич і славу Київської духовної академії». І я забачив раз, що хрест став золотим. Я подивувався сильно, а потім розгадав. Від призахідного сонця золоті верхи собору мармурового чорного хреста позолотили.

Дорога Маринко! Я вже не можу, щоб Тобі не писати. І чекаю Твоїх листів. Пиши.
І нехай оберігає Тебе Господь!

Н.

ГОСТІ З АРГЕНТИНИ

Оповідання

На хуторі, як у в'язниці, тихо:
Навколо ліс – береза та сосна.
Євген Плужник

Це тільки написав так поет. А і на осиротілім, рокованім

на пощезнення з лиця землі хуторі повсякчас пульсують невтримно невидимі людські пристрасті. І давні часто, кладучи в доокіл промовисте у загусанні знаків випромінювання. І пристрасті давні часто змуртовані, як нагадування про буле, що за далиною вже.

Пізньої осені хутір блякне і вижухає. Мутніють од дощів і природнього згасання у полях фарби. Печать смутку покладена густо і твердо. Це Степан ізгадував недавно, як батько його казав: «Коли побачу першу нажату копу, то аж ридає, розривається серце моє». Тобто печать осени так неухильно твердо кладеться в доокіл уже з тією першою нажатою копою.

Пізньоосінній похмурий густо день на хуторі короткий. Часто плачуть низькі загуслі печальні небеса. Що літо краснеє, як молодість, не вернеться. Аж по весні хіба нове настане.

У Закутку нашім дві хати тільки і zostалися – наша над потоком, над Річкою у райському куточку і Парасчина оддалік за метрів триста.

Уже двадцять літ вісімдесятилітня Параска сама в хаті, відтоді як передчасно пішов із життя і її другий чоловік Опанас. Діти із Містечка тільки наїжджають випадком по молоко да дрова привозять.

Але і короткий пізньоосінній день на хуторі для Параски несказанно довгий, як безкінечно довго тягнеться і високий літній день. Так з років п'ять уже. Найшло на неї. Як у віянні новітніх реформ нові хазяї узяли під свою руку і клопоть, штири гектари землі, які колись вона із своїм першим чоловіком Михтодьом укупили разом із старенькою хатою у Марка, що подався у пошуках надій і мрії у далеку Аргентину поміж самими Кордильєрами.

Не стало де поблизу пасти для Параски корову, і відвели рябу красуню до Містечка.

Ще більше густіше затужила Параска. Місця собі не знаходить. Додалися і щоденні сварки із новим хазяїном. Новий хазяїн усе доводив у лютій сварці, що віднині ся земелька уже його на законнім основанні, і печатка у нього на неї є, ще й руку праву згорнуту до лівої долоні шльопав, якби саму печатку шльопують. А їй не раз показував указівним пальцем ік землі, долу:

– А твоя земелька, бабцю, оно тамо уже...

– А то неведомо іще, хто раніш... – знаходилася, моментально вступала у двобій і Параска.

Але як скоро внутрішній опір її вичерпувався, сили згасали під переважаючим наступом супротивника. Та буря у душі не вщухала. Парасчина душа бунтувалася. Вона не знаходила собі місця. Що й робота ніяка домашня до рук не йшла. Господарка запускалася. Їжа до рота не йшла. Не кожного дня вже щось і варила для себе Параска. Жало несправедливості їдке і невитравне. Се тільки висока ідея всепрощення, якщо вона іще цілковито не покинула нас, і може у тім ділі зарадити да виводити наше ество на тихі води. Се ж і Кант, здається, писав, що несправедливість – зло найбільше, аж но усі види зла у порівнянні із нею – ніщо.

Довга пізньоосіння, а й коротка літня ніч своїм могутнім огроном нагорталася на змаліле Парасчине ество всюдипроникною жаккістю. І кожного разу перетривання такої ночі було для неї як сама вічність на дні пекла. «А що вже не робила. І вставала, і молилась, і з боку на бік

переверталась мо' тисячу раз, і на полик вилазила, а з полика – на піч, і на колінях припадала, хоч би ранок хутчій, а ранок усе не йшов...»

Але тільки благословлялося на світ, дніть починало, то вовтузиться зачинала і Параска заktivовано. Затим кийочка в одну руку, а торбинку з яблуками або чимо там іще – да і в путь.

Спершу до хати нашої, за вибором і правом близькості.

Інколи, часто іще й дрімота від убогої постелі не відпускала, а вже й тінь похмурим крилом понад вікном до дверей прошмигне. Параска. Треба йти одчинять. Да вислуховувать.

Параска ніколи не приходила без причини: «Осьо, думаю, зайду, сппитаюся, яка сьо вже година». Або «Осьо пару яблукочок принесла. Мо' в тебе таких нема».

Да й всідалася на ослоні. Да й зідхала:

– Ах, да ох. І що сьо воно у сій голові робиться. Уже здавалось, що й ночі не добуду.

Да й починала розказувать.

Як вони із Михтодьом за Польщі поженилися. Уділив їм батько гектара на Лаканці, а свекор нічого Михтодьові не вділив. Да й збудували вони хату таку-сяку за літо. На зиму уступили, оно одне вікно у світ із хатини і вело, усі гинші вікна дошками позабивали і соломою позакладали. Мало не позамерзали у Хрещенські морози. Але молоді були. А навесні дійшла до нас чутка, що Марко в Аргентину із своїм виводком збирається. Хата тут не яка була, ведомо, яка, вона й зараз стоїть, але штири гектари поля, і все при місці, і поле, і Купина, і сіножатка до Річки прилягає. Побігла я до батька радиться, а батько й каже: «Як продає, то й беріть. Свого гектара з хатою продасте, а щось я поможу, а щось й позичимо». Так і зробили. Свекор тільки нічого не поміг. Остатнього піджака Михтодьового спродали, щоб Маркові сплатить.

Тут Параска витримувала невелику павзу. Й ізнов зідхала: «Ох, а воно прийшло з пісочка да й забрало зара задармо. Як подумаєш, то як то не обидно. Посліднього піджака Михтодьового спродали...»

Й зідхала удруге. Й утрете зідхала. Але якби вільніше, що із тим зідханням рівночасно виходив, звільнював душу і який то згусток досади.

І вже у звільненім просвітлінні текла Парасчина мова.

Як Марко в Аргентину од'їжджав. Усі, скілько було людей, припали у дворі на колінах да й стали просто неба Богові молиться. А небо голубе тоді, високе й бездонне було. Се чудно так виділося тоді Парасці. Що не в церкві наколішки припали до Творця, а ік землі самій одкритій навколішки припали у молитві до Творця, і ніби світ цілий увесь, скільки його од краю і до краю під небесами голубими високими бездонними, і був тією самою церквою. О миті тій, коли Марко навіки із краєм прощався да в Аргентину од'їжджав.

Параска переводила на мене прицінюючий стомлений погляд й казала вирізнявано: «Тебе мати то на руках уже принесла, а Матруна прийшла з Іваном у череві».

Іще по якійсь порі, на все своя пора, запрягли коней, склали на підводи позв'язувані мішки й радюги, да і «ввійо!», рушили підводи, тільки пилюка на дорозі сивим полотном за ними устала.

Загадав був ув останню мить Марко бажання. Що отакого от а такого то року він неодмінно навідається додому. Але не збулося. Помер уже у далекій Аргентині. Чутка через море років вісім тому до нашого хутора дійшла. Якщо погибає, відходить у широкім світі котрась наша людина, то чутка о тім неодмінно до хутора донесеться, добудеться. За рідкісними хіба винятками.

«Ах, да ох! – давучий згусток ізнов клався да й оповивав, сковував Парасчину душу, лице займалося похмурістю, а у сірих вицвілих очах дрижала розгубленість. – Тож подумать тільки, посліднього піджака Михтодьового спродали, а воно прийшло зі сторони і забрало тее поле задурно...»

– А заспокойтеся, – пробував і я погамувати Парасчині пристрасті. – Але ж і до колгоспу вже раз оддавали задурно поле...

– Да шо ти кажеш. Як у колгосп забирали, то не так обидно було...

Параска уставала з ослона. Покрекувала у примовлянні:

– Треба но іти уже додому. Бо засиділася...

Але додому Параска не йшла. Вона тільки відвід давала, що додому йде. А з півдороги, зі стежки, позирнувши крадьки, чи мене нема навидоці десь, вона звертала на стежку до кладки, переходила кладку і йшла до Микитиних.

А там, і в Гані, і в Юхимки, повторювалося точно і дослівно усе те ж, що і в мене.

Десь ополудні уже поверталася Параска через кладку додому. Але довго в хаті і не затримувалася. Що їла – не їла, курам пшениці сипнула. І кури – давня потіха й відрада Парасчина – не радують уже більше її. Ізнов яблук у торбинку укинула, кийочка в руки, да й подалась. Тепер уже до південно-західних ближчих і дальніх сусідів – до Семена, до Ковшових, до Качурців, до Стрижнів. І там у кожній хаті повторювалося із незначними відозмінами. Усе «ах, да ох!», да про Лаканці, да про Марка, да про те, як вони останнього Михтодьового піджака спродали, а от приходько узяв теє поле задурно. Як же і обидно.

Пополудні Параска насипала яблук у доволі великий мішок, закидала його на плечі, кийочка в руки, да й подалась за Річку ізнов, аж за два кілометри до Гантона. Коли од Гантона поверталася, то призахідне червонясте сонце клало доокруги виразні ознаки денної утоми і передчуття величного спокою ув одпочинкові. Тільки не для Параски. Хоча й подолано протягом дня якийсь добрий десяток, а мо' й два кілометрів.

До нашої хати, за правом близькості, Параска навідувалася по кілька разів інколи, до п'яти раз на день інколи. І кожного разу – одна і та ж тема. З варіаціями маленькими інколи. За п'ятим разом вислуховувати Параску і собі самому ставало моторошно. І тільки розуміння ситуації упевнювало терпеливість.

Параска була великою вишуканою вигадливицею. Вона ніколи не заходила без причини. Найперше – це поспитаться, яка сьо пора, година котра себто, і коли свято яке буде, і коли місяць новий настане, чи повня там. Із часом, із кожним днем і з кожним роком, її розповіді ставали усе більш вишуканими й алегоричними. Після неодмінного традиційного «ах, да ох!» вона підступалася до головної теми обережненько, усе обережніше іздалеку, від житки сьогоднішньої до житки минулої, щоби відвід дати слухачеві, в оману увести його, туману на гочі накинути, і аж потім упевнено наступально брала бика за роги, що ніби саме собою у мимовільній логічній послідовності зринали й оті Лаканці, і Марко, і як спродували остатнього Михтодьового піджака, а він же злодій узяв тую земельку задурно. Хіба ж не кривдно. Фінал залишався незмінним і після стотисячної повторюваності. Так глибоко поразила Парасчине ество ідея несправедливості.

* * *

Але того короткого пізньоосіннього похмурого сиво туманного ранку Параска не заявила, як звичне, у нашій хаті. І як туман густий сиво розсіюватись, рідшати став, то також не йшла. І ополудні не навідалася вона. Й за Річку стежкою до Микитиних да до Гантона щось не видно було, щоби ішла. І в південно-західному напрямі не запеленгувало Параску око мое. Й по дворі у себе вдома не ходила, скільки я і не спрямовував у павзах поміж своїми господарськими справами туди погляд свій.

Усе нагальна якась робота була у мене. Та коли пополудні сива прохолодна вистояність загусала передчуттям вечора, десь на східнім обрії за синім Борком уже блукали й залягали темні тіни, раптом налетів західний шпаркий вітер, уламки темно сивуватих хмар неслися ушвидчено й муром залягали над землею низько, нагадуючи, як загусаюча похмурість може знівелювати ріжнорухий барвний світ, перетворивши його численні многоликі знаки в одну непроглядувану жажкість. Вітер шмагав по лицю окремими прохолодними краплями. Ах, як поетично діяли колись у пізньоосінній похмурості ці окремі прохолодні краплі, що їх вітер клав на твоє лице, у яку високу настроєву блаженість занурювалася, потавала твоя сутність. Але з часом то уже не так діяло. Втрачалась первісність відчуттів. Старіння. Подумалось. Аяк. Процес старіння багато чого віднімає у нас первісного, даруючи взамін хіба лиш сувору категоричність

досвіду. «Ах, досвіде, розраднику немилий, навіть запізнений завжди дочасний ти...» (Євген Плужник).

А Парасчина тінь так і не з'являлася у її дворі, скільки я і не спрямовував у той бік свій погляд. Мало що може трапитись, статися. Подумалось. І я вирішив відкласти усі свої нагальні господарські справи да й спрямувавсь скоренько до Парасчиного двору.

Параска була вдома. Вона сиділа на ослоні посеред хати. Як одчинилися хатні двері, то погляд її уже був спрямований у дверну порожнину, й насторожена увага, схоже, уже вичікувала прибульця за рипом дверей іще сінешних. Лице Парасчине забачилося мені випростаним у відноснім спокої. Очі іскрилися світлістю, а побіля вуст посмішка слабенька пульсувала, нагадуючи, що ось зараз новину якусь буде звістовано. Подібного благісного, хоча і стомленого умиротворення на Парасчиному лиці я не бачив принаймні за останні п'ять років, відколи у Закутку і заявився новий хазяїн. Й оте традиційне незмінне у початку кожної розмови «ах, да ох!» не вихопилося із її єства.

Але скоро потекла розмова, розповідь зовсім інакша.

Щось недобре, так недобре було Парасці із ночі, щось у голові таке творилося, таке із головою робилося, аж нікуди вона уранці не вирушала, до нашої хати тобто у початку не вирушала. Сіла, всілася собі на полику біля вікна да й стала крізь мутні шибки хутірський простір видивляться, як у нім туман сивий розсіюються, невідомо, де дівається, куди тече, а чи ік землі припадає, сивизною загусаючи, а чи у небеса бездонні струменить. А все одно хати дальні і дерева бовваніть привидами починають, увиразнюються відтак в обрисах і знаках впізнаваних.

Аж то глядь – навпрошки од Семена фігури людські показалися, да й рухаються неухильно уперед у простуванні до Парасчиної хати. Троє. Уже й одіння їхні жовто смугасті сучасні паперово шелестячі, але завжди відразливі для Парасчиного розуміння і уявлювання про одяг та його призначення, уже просвічуються крізь рідку намітку туману. І лица ось уже розрізнявано показалися, розрізнити, виокремити можна. Смугляві двоє. Й усі троє жіночі. Цигани. Думка застережлива побігла. Да й кинулась Параска сінешні двері на засув затворять. Сама в хаті, і мало чого може бути.

Ось двоє із них, молодші котрі, при підході до обійстя чорні маленькі апарати повиймали, зупинилися, оками своїми націлились ніби на Маркову хату, да й цікають пальцями. Знімають тобто. Як правильно і здогадалася Параска.

На обійсті Парасчиному було два двори, і два садки. Двір старий із ветхою Марковою хатою і садком старим навпроти до сходу сонця. Маркова хата – це маленька низенька кімната із двома віконцями, одне до сходу сонця, а друге в полуденний бік спрямоване. Іще маленькі сінці. А за сінцями – і хлів, і клуня більша, і курник. То доволі довга споруда була – й усе під одним накриттям. Як по війні, у 1947 році Параска зі своїм другим чоловіком Опанасом нову уже сучасну у тім періоді дерев'яну хату поставили вікнами до сходу сонця, трохи вище і ліворуч Маркової, то й відповідно і новий двір витворивсь, повстав, і садок новий навпроти хати, у паралельнім розташуванні до садка старого. А стара Маркова споруда так і стояла, і все у ній слугувало роками своєму первісному призначенню. Хіба що хатку малу на хлів для корови обернули, і віконця у ній позабивали.

Як прибульці зі своїми цікавками за вуглом хати сховалися, то Параска ураз і переметнулася на лаву до вікна, що у двір виходило, да й стала спостерігати, що у дворі діється. Діялося ж там а зовсім незвичне для Парасчиного ока і розуміння. Двоє із прибульців, молодші котрі, поприпадали до старої протрухлої Маркової хати, да вугла у ній обнімають да вицілюють, стіни вицілюють, віконця старі позабивані вицілюють. А потім поодбігають на гулицю, у боки поодбігають, у сторони різні, апарати свої чорні з очками зеленими понаставляють, спрямують на Маркову хату і цікають. З одного боку, з другого боку, із садка. Затим ізнов до хати як самі не поприпадають, то мало не розривають її у сильнім такім захваті, і вугла, і стіни, і віконця позабивані усе вицілюють із пристрастю неймовірною. І плачуть.

Сльози із очей бризкають і по щоках долі скапують. А третя жінка стоїть собі ізбоку посеред двору да й патрикує за усім тим неутрально, якби так воно і має бути.

Чого уже надивилася на своїм вісімдесятилітнім віку Параска, але такого іще не бачила. Щоби дорослі наче люди, а гралися, що й діти до такого не додумуються. Се ж треба додуматись, щоб вугла старої хати виціловувать.

Аж то по павзі, по періоді, по часові якімсь кляцнули сінешні двері, зачулось Парасці, да й ізбоку вікна спрямувала вона погляд свій до порога і забачила там Савету, сестру молодшу Маркову із села. Да й спрямувалась, пішла одчинять двері. І здогад за нею нісся і пронизував свідомість новими передчуттями.

Це були гості із Америки, з Аргентини. Маркова дочка Віра і її уже дочка, відповідно Маркова унука.

Усього тільки два роки і було Вірі, як Марко із своїм виводком вибрався із хутора і подався через води в Аргентину, загадавши бажання (загадай бажання і впізнай мельодію), яке, на жаль, ніколи так і не збулося. А що значать наші людські пророцтва подлук пророцтв від Творця, які ніколи не переходять, але завжди збуваються. Земля перейде, світ перейде, а Слово Його – ніколи. Се як даність безначальна. Як і повторював не раз дядько Михаїл-євангелист.

Се була перша Вірина стріча із хутором у межах свідомого осягання світу, бо від тих перших двох літ у її свідомості анічогісінько не зосталося, ані жадного малесенького відбитка, ані уламка жадного, скільки і не напружувала вона свою пам'ять у різні періоди свого життя протягом десятиліть.

І от збулося, сталося. Маркова батькова хата, у якій вона народилася, стояла. То нічого, що протягом десятиліть тут одпочивала у запахущім гноєві корова, але стіни, але ж бруси, складені у вугла, то ті самі.

Віра, як розказувала Параска, то іще розуміла й говорила по-своєму, по-нашому себто, хоча із якимись непонятними часом викрутасами, а от донька її, смаглява з лиця, якби справжня циганка, то ні бельмеса по-нашому не розуміла. Як скаже Параска щось таке про життя тутешнє, то Віра й перекаже одразу доньці якими то непонятними словами, що наче й не слова, а оно «голь-голь», а та й вислуховує пильненько, як мала дитина, а затим уже й розсміється своїми вогнистими чорними очима.

Савета ж сидить собі ізбоку смирененько, якби вона тут і зовсім ні при чім.

Скоро дізналася Параска, що Марко помер уже вісім літ назад, а Ганна тільки вісім місяців тому. Але останній тривалий період жили вони порізно. Про це Параска знала і раніш, дійшло якось до неї. Що Ганна була сплуталась із пресвітером, і взяли вони розвід. А й такі новини доходять до нас із широкого далекого світа, якщо туди затесався хоч один наш хуторянин.

Ото й усе – а що більше могла знать Параска про Маркову та дітей його житку гамериканську. Бо гамериканська житка вона для нашого хуторянина смутно уявляється і як крізь туман ледве проглядується.

Іще згадали Фільона, брата Маркового молодшого, що одинаком разом із Марком виїхав тоді до Аргентини, одинаком там звікував і одинаком у самотині там і помер також уже. Щоправда, він два рази приїжджав у гості. І як одного разу гостював він тут на Хотинських хуторах у Галав'їхи, то під берези білокорі на травицю м'яку й зелену ніжно повиносили одіяла й радюги, порозстеляли, порозсідалися, попріяляли. Да й гостювать почали. А Фільон покачається під березами білокорими, перевернеться на один бік, да й скаже якби осмислено, висновувально: «А воно і тута вже мона жить». Покачається, покачається, перевернеться на бік другий, да й прорече, якби філософ: «А воно і тута вже мона жить». Покачається, покачається, на спину ляже, горілиць голубе, блакитне у бездонній високості небо видивляє, да й ізнов скаже; а якби безначальну істину прорече: «А воно і тута вже мона жить».

А потому усе більше Віра розпитувала. Як уляглися у її свідомості місце і хата, де

народилася, як помалу од першої збуреної афектації освоювалася її свідомість у цій високій значимості, то й до деталей перейшла. Да так прискіпливо, що Параска й не знаходилася часто одказувать відразу.

А де ліжко Маркове стояло і якими ковдрами він укривався.

– А там корова уже стояла, – Параска тихо.

А як од'їжджав, то день який був, – ясний чи похмурий. А скількома машинами і якими відвозили Марка на станцію.

– А які тогді машини іще були. Підводами двома тільки і відвозили. Пам'ятаю, як на дорогу підводи з'їхали, то й вітер налетів – оно стовп білої куряви за підводами устав, – уточнювала Параска.

І про те іще розказала, як посеред двору навколішки усі ік землі попріпадали да й Богові молилися. І се так незвично чудно робилося на серці, що ніби цілий світ од краю до краю видався великим ясним храмом.

Сей момент Парасциних спогадувань Віра одразу ж і передала дочці. Й на смагляве лице тієї поклатась одна випростовуюча благість, а вогнисті чорні очі зайнялися на сей раз зблиском пошмишки, але застигли на мить в тихому упокоренні.

Затим – і скільки чемойданів із добром напактованих вивозив Марко в Аргентину.

– А якіє чемойдани, – і на Парасцине лице усмішка набігла. – Хто їх тогді знав. У мішки полотняні понапихали да в радюги манаття позв'язували. Там чи й не добро було.

А окроме хати, то іще якісь ужиткові речі од Марка zostалися? А де вони. Либонь, і нема. Губилася Параска у пригадуванні.

А чи стоїть, збереглося хоч одне дерево, яке посадив Марко? А ніби теж ні. Хіба, може, клен да яблуня ота стара розчакхнута зимова. Був донедавна великий осокір, були верби і були в'язи. Усе те повикорчовували бульдозерами у якійсь то хвилі більшовицького нападу на хутори.

А Марко тільки одне поле мав чи й сіножатку також? Аякже. Була й сіножатка. Вона до Річки прилягала. І у тій Річці купався Марко? У якім місці? Покажіть?!

І зривалася Віра із донькою да й бігла навпростець. А Параска услід їм одкрито сміялася, як, буває, із дитячих витівок сміються:

– Да схаменіться же ви. Нема вже тої Річки, у якій Марко купався, і місця того не знайдете. Давно, тридцять літ тому назад перекопали, і сіножатки не знайдете – переорали.

– А ліс? Оньо ліс синіє? Се ж там батько Марко гриби да ягоди збирав?

А яке там. То вже новий ліс. А од старого мазурського ліса й сліду не zostалося.

Так чудно було Парасці на усі ті численні запитання відповіді давать, роз'яснювать. Що за інтерес непонятний. Якби діти граються. Не вкладалося воно у Парасцине розуміння. Але на серці од тієї гри саме по собі розпогоджувалося.

По часові іще обідали вбого, чим Господь послав. Бо хіба ж заведено у нас так, щоби свою, а й чужу людину із світа дальнього, із Гамерики самої да з хати без обіда відпустить. Параска ще й часнику і цибулі Вірі на дорогу дала. Й та не відмовилася. Щоправда, потому Параска не раз принагідно і скаржилася декому, що їй нічого не подарували прибульці: «Як то так, щоби із самої Гамерики на батьковщину приїхать, а й два цукерки не привезти. Але хіба, може, так живуть там бідно, що не мають».

А потому вийшли у двір фотографувать. Параска й однікувалась. «А де вже такій старій да не вбраній на карточку ставать». Але тут навідався і вісімдесятип'ятилітній сусід Семен, корову вивів на пашу, сам у старій куфайці і путом підперезаний. Як він сміливо став на карточку, то й Параска стать одважилась. Віра іще припрошувала її, щоби посміхалась. На що Параска відповіла ухильно: «А де вже мені старій беззубій сміяться». Але красечками вуст таки усміхнулась слабенько. І по вуглах Маркової хати, і біля вікон їхньої нової уже, і у дворі новому, і у дворі старому, коло клена – скрізь, скрізь фотографувались. Віра ще й карточку наобіцяла переслать да через тітку Савету передать. Але не переслала.

Відтак Віра іще поспиталася, чи оці сливи, бува, не посадив її батько Марко. «А не, то уже

ми з Опанасом посадили», – мимовільно поспіхом відказала Параска, ні о чім таким і не здогадуючись.

«А все одно возьмемо, – сказала затим Віра. – Нехай про місце наше там нагадують». Да й накопали вони маленьких сливочок-дубчиків, загорнули їх у целофанові торбинки. І повезла Віра той скарб неоціненний на далекий латиноамериканський континент, аж над самі Кордильєри.

А проте то нічого. Параска і ждала тих карточок іще довго, і Семен ждав. Потому забувать стали. Тільки ж довго іще часто як вовтузиться од безсоння, місця душі не знаходячи, уже іншої пізньоосінньої глибокої непроглядуваної ночі Параска, то й у павзах поміж болем душевним од усе тієї несправедливості найде на неї раптом озаріння, ояснення найде. І вже уявою своєю, проглядуванням своїм розсуває Параска простір світовий широчезний аж поза доли і гори, аж поза моря, що десь там у далекій Гамериці і висить тая карточка. А на ній і старої хати, і хати нової, і її Параски, і місця відбиток покладений виразно. Й іще часто видився Парасці у проглядуванні уявою своєю посеред глибокої темної ночі у тій далекій Гамериці дивний сад по взгір'ю. А в нім так ясно біло рожево цвіли сливи й із її з Опанасом саду. Й свідомість того надавала і хуторові, і її осідку, і цілому життю Парасчиному нових нез'ясовних смислів. І ставало чуть у хаті, як рідшало її оте «ах, да ох!» Принаймні павза поміж ними залягала довша. І в ті моменти серцем чула Параска, як велика незбагненна сила прощення нагорталася на неї із світового огрому, що аж маленькі хвильки од неї торкалися і Парасчиного серця – і душа наче виходила на тихі води у випростуванні.

* * *

Іще як умер був Опанас, другий чоловік Парасчин, то й стали кликать дочка і зять Параску до себе у Містечко «А чо' ви тут на хуторі самі будете. Ажеж коли не переходить, то переходить треба буде». На що Параска завжди давала глухо одвіт знічено ухильний: «А якби то знать, що сьогодні пойдеш, а взавтра умреш, то й пошла би...»

Й таке запрошування не раз щороку повторювалося. Аж то одного пізньоосіннього жовто вітряного соняшного дня приїхав зять Клим із знакомим прапорщиком Анісімовим да й сказав із притиском наказово: «Докуль ви тут на хуторі самі будете. Ото послідне попередження. Збирайтеся, і щоби тут більше одні самі не були...»

Й уперше за усі двадцять літ Параска не стала віднікуватись, не промовила звичного в одвіт, але поникла у глибокій задумі й щільно стулила вуста, щоби а жодна думка не прорвалася, не випурхнула крізь них словом.

А наступного дня уже й сказала мені Параска: «Забирай-но, Гандрію, свої манатки, бо я уже тут не буду».

Це я у Парасчиній хаті свої відра, да сокиру, да граблі, да вила переховував од нападників, бо оно одвинешся з двору куди, то відразу вікна вибивають, залазять у хату, да й усе виносять.

У день двадцятих роковин від Опанасової смерті Параска й вибралася. А зять Клим розпочав спішно приватизовувати Парасчину хату і обійстя. Ще й тішився при цьому із того. Яке воно усе тепер їхнє дубельтово приватизоване буде.

Але через зиму хату й розбили цілковито. Повиймали вікна, познімали із кутків ікони, розвернули мулярку, догори ніжками перевернули стола, криницю закидали нечистотами. Усе чин-чином, як і заведено у таких випадках у нашій національній традиції.

Що ж до старої Маркової іще хати, то її почали розвалювать із верха, а до осені через літо наступне й бруси прогнили й міллю де зрешечені із вуглів стали висмикувать. Так що якби ізнов заявила на хуторі Маркова дочка, із Аргентини приїхала б, то уже не було б чим їй тішитись, да вугла хатини, де народилася, обціловувать. Рештки хати розібрав Клим та й повіз у Містечко на дрова.

Що ж до самої Параски, то ми не знаємо, здогадуватись тільки можемо, як було їй у вісімдесят три роки звикатися після хутірського простору до простору Климового невеличкого містечкового двору. Але до всього звикає людина, так і Параска, очевидно, звиклася до нових умов тимчасового перетривання на цім світі.

«А що бабі. Прибрано. Усе готове. Свіжо зварене. Постіль чиста. Охкає да ахкає тільки. Якби іще ми у вісімдесят сім літ таке здоров'я мали. Ми такого догляду не матимемо», – нахваляється зять Клим при кожній нашій стрічі.

За ці останні чотири роки мені двічі випадало бувати у Климовому дворі. Бачити Параску і бесідувати з нею. З кийочком у дворі все заставав її. Помітно все-таки подалася. Ах, як невтримно руйнівню ходить по наших лицах і поставах усесильний час. А все одно хуторянинові зраділа невимовно. Їй вона сама потверджує Климове розхвалювання нащот доброї для неї тут житки. Один лиш дискомфорт муляє невідворотно незіпхнутий. Що за кожним разом, у хату входячи, треба на порозі роззуватись, скидати кальоші. Такі сі звичаї випендрювані містечкові, а й сільські уже. Що аж нудотно стає Парасці, якби знецінення найважливіших вартостей життя. Перебуваючи у повній ізоляції, у виключній замкнутості світового простору одним Климовим двором, Параска і думає про світ звужено zdeформовано, наївно гадаючи собі, що у цім широкім, а й чи вольнім світі, під сучасну пору панує одно благоденствіє і розкошування. Аби-но здоров'я було.

А все одно й до таких уявних настроїв і ритмів сучасного світу не прихильно горнеться Парасчина душа і свідомість. Її свідомість все у минуле, до витоків життя потає, занурюється. Яке воно колись нехай і вбоге, але молоде та веселе, а й справедливіше було. Да й стане спогадувать, да й зачне розказувать. А угадування моє то уже й підказує, до чого воно хилиться й куди ниточка ведеться, виводиться. Як вона із першим чоловіком на Лаканцях свій осідок заснували тільки, а вже чутка рознеслася, що Марко до Гамерики виїжджає. І спокусилися вони. Та як стали сплачувать Маркові, то посліднього Михтодьового піджака продали.

Тут витворювалася, залягала багатозначна павза, Парасчині почуття збурювались у нуртуванні цілого ества. Затим і вибухало знакове, віддавна повторюване: «Ох, да ах! А він же тепера прийшов да задурно тую земельку забрав, підгорнув під себе. Як же то і несправедливо! Ох же, да ах!»

Від Містечка, од Климового містечкового двору до хутора, до Парасчиного обійстя і Маркового колись осідку п'ятнадцять, не більше, може, верстов і буде. Але за всі штири роки свого нового життєвого перетривання на повній ласкавізні Параска жодного разу не побувала у своєму колишньому дворі. Одного разу Климові усе-таки вдалося умовити її сісти в машину, але коли до повороту підвіз, де на хутір дорога ґрунтова завертала, то й запротестувала сильно Параска, що до своєї хати вона не наблизиться а навіть під карою смерти. І не поглянула навіть у той бік. І довелося тоді Климові поспішно ізнов спрямовувати свою машину до Містечка.

А мені ізгадалося тепер. Це як і Нобелівського лавреата від літератури, також вигнанця і великого самітника, на зорі перебудови поспиталися були, чи не забажав би він ізнов до Ленін-граду і до Союзу навідатися, то відповів сей лавреат категорично однозначно: «К месту прежней любви не возвращаются».

ПРО ЦАРЯ МАЛЄНКОВА

Оповідання

Коли у тихім свіжо легенько туманнім березневім

надвечір'ї, доокруги скрізь вистоювалося й дозрівало невтримне передчуття перемін, а від землі до піднебесся бриніла ідея проростання, я повертався дорогою зі школи додому, то біля Ганниної хати перестрів мене дядько Гарасим да й поспитався з нальоту:

– А шо, Гандрію, котрий цар луччий – батько Сталін був чи дядько Малєнков буде?

І тут я раптово моментально ізгадав, як часто наша директорка Варвара Кирилівна Муравйова на уроках історії усе провадила одну й ту ж думку, що народ завжди лелієв мрію про доброго царя, але мрія ся оманлива, бо добрих царів ніколи не буває. Та й відповів дядькові Гарасимові ухильно, тобто нічого не сказав.

Але скоро хутором нашим, а й цілим дооколом спершу пошепки, а відтак і сміливіше напівголосом пронеслися чутки, що у близькім будучім на мужика очікує полєкша. І то полєкша велика. Аж но Мар'я раз не стрималася да й поспиталася Василя Питуса:

– От ти, Василю, грамотний і все знаєш. А скажи, чи правда, як люди говорять, що із мужиків податки да поставки будуть ізняті?

Повне червоне Василеве лице миттєво стало, зробилося суворим, не підступись, а сам він вказівного пальця правої руки приклав вертикально до стулених вуст, ніби замикаючи їх, да й напівшепотом сказав:

– Ша-а! Я не чув, що ви сказали. Але, боронь Боже, про таке сказати іще комусь...

Проте по якімсь часі податки та поставки із мужиків і справді частково почали знімать, тобто частково звільняти від них. Спершу, здається, було зліквідовано податки на яблуні, груші та гинші садові дерева і кущі, як на щепи, так і на дикоростучі. Добру половину наших садів по тій причині іще раніше було вирубано. Затим знято було таку важку й жахливу повинність, як обов'язкове здирання шкур із свиней та підсвинків, що їх не часто, але все ж таки кололи під ту похмуру пору по наших хуторах. Се було іго а зовсім не для носіння. Що декотрі довгожителі і тепер згадують про нього, як про щось несусвітньо жахливе, що тільки можна було придумать да й звалити на шию мужика. Річ ще й у тім, що свинячу шкуру не так легко було іздерти, тим паче менш тямущим й винахідливим. Для цієї операції спершу треба було заготовити спеціальні дерев'яні клинки. Мало що справним колуном, а й майстровим у таким тонкім ділі треба іще було бути. Але і в тій гранично напруженій ситуації хуторяни наші не раз часто переступали закони, брали гріх на душу, да й крадьки смалили соломою довгоочікувано зачавленого кабанчика.

Мені недавно Микита Глухенький розказував. Як напередодні Різдва 1949 року заколов він кабанчика невеликого молодого. Й уже благополучно поспішно досмалював. Аж зирк – ізвідки і взялась, акція рипається, їде, суне. На чолі із Телюком. Отетерів Микита.

– Шо, смаліш?! Вот, алле, лібо заяву до калхозу, лібо в тьомну запрьом, а там і Сибір недальоко...

Може, з півгодини отак справувалися вони надворі. А здогадлива Микитина Одарка тим часом гострим ножем відчикрижила похапцем добрячий шмат під свинячим черевцем. Да й

зачала смажити із цибулею на великій сковороді у печі. Поки що буде. Ще й двері хатні й сінешні поотворювала, ніби не зима от, а сама середина літа. Мало що шкварчання надвір доноситься, чуть, а дух, дух то який випромінюється, ніздрі лоскоче. Тут і Микита здогадливість виявив. До Телюка підступивсь. Насміливсь, що вже буде:

– А чо' ви, Андрііч, розходились. Загляньте мо' у хату. Да посидіть трохи... Одпочиньте...

Тут і Телюк не встояв:

– А пляшка є?

– Найдеться, – тихо Микита.

– Ну, лядно... – Телюк також стишено.

На тім і скінчилося.

Аяк. Дух молоденької соломою смаленої смаженої у печі із цибулею свинини може випромінювати таку гіпнотичну дію, що перед нею не встоїть найвірнопідданіший чекіст і найпереконаніший марксист.

Це як одна дуже ідейна комсомолка, комсомольська діячка, правильніш, зізнавалася: «От шо воно таке, понять не можу. Досить щоби сильний чоловік торкнувся за одне моє слабке місце, як я тут же моментально про все забуваю, і про ідеї, і про марксизм, і на все готова. А він же може виявитись і класовим ворогом...»

Із короткою ерою Маленкова навічно відійшла у минуле така жахлива повинність, як здирання свинячих шкур. Вирощуй собі пацята, аби здужав, коли, смали, хоч соломою, а хоч лямпою, да й упивайся смаженим свинячим духом. Якщо дозволяє кендюх.

У якімсь часі тієї прекрасної ери, у періоді якімсь відійшла навічно у минуле й інша така прикра дражливо повинність, як холостяцький податок із вісімнадцятилітніх, здається, дівчат. Стукнуло дівці вісімнадцять, а незаміжня, а дитину не встигла придбати, то й гони сто п'ятдесят рублів.

Я пам'ятаю, перед моїми очима стоїть той літній день, як на подвір'я найубогішої нашої хуторянки удовиці Ївги Марени в'їхала підвода, із неї зіскочив фінагент Уткін, отой, котрий за кожним словом усе повторював «законно», й ще двоє стрибків, яструбків за ним. Да й стали із хати виносити убоге вдовине барахло – подушки, вишивані рушники, радюги й шматники якісь та й закидають їх на підводу. Це ж по причині, що удовиній дочці Советці виповнилося ніби вісімнадцять, а холостяцький податок не було чим у бідної вдовиці заплатити. Була ся Савета од народження свого уже нещасниця. Ні вроди, ні стану, і розсудок не бистрий. Рябенька суцільно з лица. Ще і щось на взірєць заячої губи мала.

– Ах, змилуйтеся! А хто ж її такую і озьме! Хто ж її і пожадає?! – тільки й чуть було у нашому дворі, доокіл розносилося, як примовляла одчаєно удовиця Ївга Марена.

Да й стала бігати по хуторові якби у безтямстві грошей позичати, щоби свої подушки назад викупить.

А що говорить. Уже й не пригадати усіх тих тяжких неймовірно, не до носіння повинностей, які із початком ери Маленкова одразу чи пізніше згодом, у певнім періоді суспільного випростування відійшли у минуле, канули у вічність. Про них лише архіви да пам'ять старіючих уже людей спогади бережуть.

Тоді ж із тюрем почали випускати. Це потому уже розказуватиме мені швагро Ілько, як він під тую пору саме на Уралі біля Свердловська перебував. То гулицею і пройти не можна було. Поберуться за руки учорашні арештанти да й шпацірують собі по волі вольній зрадливі. Ще й виспівують:

– Наш батько Маленков, наш батько Маленков!..

Щоправда, на наш хутір то не одразу хто із засуджених чи вивезених став вертатись. Один Марко Босий тільки і вернувся. У шкуратяному чорному плащі до п'ят. На зрух і на погляд бистрий сильно. Але сей серед хутора як босяк проходив, а не як політичний повстанець, хоча і забраний був до тюрми, як політичний повстанець.

Я пам'ятаю, як була у нашій хаті тогді яка то притичина. Повна хата людей. За столом затим

повсідалися. До обіду й до чарки. Як випили, то й гармидер ізчинився, чуть. І Марко Босий за стіл затесався. Навпроти Пилипа Кислого сидів. І як засперечалися вони о чім то із Пилипом, то тільки їх обох і стало чуть. Врешті не стримався Марко Босий, блискучого довгого ножа із-за халяви висмикнув миттево да й провів гострим лезом через стіл перед самісіньким носом Пилиповим. Павза витворилась. Умовк моментально Пилип. І в хаті гробова тиша залягла. І подумав я тоді, що аж тепер доходить до мене у безперервнім усвідомлюванні, яка ж це і велика сила у поборюванні кожного людського слова і кожної людської пристрасті – холодна зброя. А що вже говорить про зброю гарячу.

І як ізнов потому позустріла Мар'я Василя Питуса, то й сказала йому:

– А шо, Василю, чия правда, мовчала би я чи не мовчала, а правда одна...

Да й усміхнулась лукавенько іскристо прямисінько Василеві в очі. А Василь і очі одвернув убік, поспішаючи собі стороною.

А між тим життя текло, рухалося, і то неухильно вперед, і то у напрямку, по дорозі змін. Перестали штрапувать за кожну лишню сотку. Більше того, ніби було мужикові дозволено розширити свої присадибні ділянки, а хто скільки здужає обробить. У нашому Закутку, наприклад, у рамках свого колись купленого поля, ніби на законнім основанні, селяни настільки порозширювали й повидовжували свої ділянки, що город із городом сходився, аж но не раз і за межу сварилися, як тее і заведено в традиції нашого люду. І не оно картоплю та городину садовили на тих ділянках, а й висівали жито, пшеницю, ячмінь, гречку... Що хутір наш ізнов став зацвітати різнокольорово, як і до колгоспу було, як у добрі доколгоспні часи. Ці великі присадибні ділянки урізували потому цілі десятиліття, і все урізати не могли, аж поки уже укінці і Брежнєвого царювання оден молодий голова не попереорював городи із культурою старих хуторян по саму підвалину. Це того року було, як потому Мар'я у сусідньому селі на якійсь то притичині із батьком того голови сиділа поряд за столом. І запитав був батько головин Мар'ї по перебігу часу:

– Ну, як мій синок, як головка?

Явно і напевне сподіваючись, що Мар'я говорить одне тільки похвальне, як і можна очікувати у подібних ситуаціях. А Мар'я узяла да й випалила:

– Синок?!! Да такої гадини у нас іще не було, які вже і не бували. А нащо тобі тії старці, що ти їм городи попереорював до підвалини із посіяним да посадженим, да плоти порозкидав?!!

Умовк головин батько, як у рот води набрав, що упродовж цілої бесіди і не обзивався до людей. А як. Нахвалився синком. Наша Мар'я гостра на слівце була. А хоч пан, хоч копітан. «Хліб-сіль їж, а правду матку в очі ріж...» Як кажуть наші північно-східні сусіди.

Недавно я прочитав у газеті нариса про одне дальнє ізникле тепер лісове село. Як іще років тридцять тому один господар у тім закутку мав дванадцять корів і пару коней. Корови переховувались у лісі, а молоко їхне текло до споживача. Але цю історію про того чоловіка я чув іще років з двадцять тому від Марточиного Володі, який, коментуючи факт, додав, що там «Совецької власті іще нема». А тепер ось подумалось, що й таке унікальне явище могло з'явитися лише завдяки змінам, що намітились за царювання Малєнкова.

Недовгим було царювання Малєнкова у часі. Але раз тобі на роду написано царем бути, то цієї такої участі іще ніхто не уникнув, не оминув. Оньо Черненко який уже слабенький чоловічок вдався. А як написано на роду царем стати, то хіба ся чаша його оминула. А хоча би і хотів викрунутися, то не викрунешся.

Пам'ятаю, як весняного ранку 1985-го року я їхав у п'ятому тролейбусі. Й навпроти цирку забачив крізь вікно тролейбуса малий хлопчик червоні прапори у чорному обрамленні. Та й поспитався матері своєї:

– Кто умер?

– Черненко.

– А што он, мама, царь был?

І хоча недовго царював Малєнков, а на хуторі нашім утвердилася да й вистоювалася думка,

що це був добрий цар, бо ізняв податки з мужика. Більше того, навіть усі позитивні зміни у житті уже за Хрущового царювання чомусь механічно записувались у свідомості хуторян до заслуг Маленкова, що ніби усе те відбувається за розпорядженням давнім самого Маленкова. Міф про доброго царя він також крила має і живучий.

Се як Мати наші розказували. Що прийшов одного разу до нас на посиденьки Грицько Вовковий із Вовкового хутора да й каже:

– Ах, не було житки, як за Пілсущького... (Добра така тобто житка була).

Мати ж наші тільки і зітхнули:

– Ох, а я то і не знаю, коли той Пілсущький був, а коли Шмиглий заступив... (Тобто гірка завжди, за кожного царя, у нашої Матері житка була).

Той Вовковий Грицько із Вовкового хутора був кульгавий на праву ногу, і як ішов, то віддалеки здавалося, що він біжить. Ця обставина і стала причиною його передчасної смерті, загибелі його. Як у 1946 році ішов Грицько із свого Вовкового хутора, то саме підводою акція їхала на чолі з Телюком. От Телюкові і здалося, що Грицько біжить, утікає тобто. Він вистрілив, да й за першим пострілом улучив. І не стало Грицька. Тільки спомин про його хорошу житку за Пілсущького висне над ізниклим Вовковим хутором і над усіма нашими осиротілими хуторами.

* * *

Недовго, отже, набувся, нацарювався на царськiм троні Маленков. Скоро і кишнули. Але в нашій глибинній стороні, на нашiм хуторі, у серцях хуторян зостався о нім слід. Не чути про нього було чогось поганого, але безперервно пульсувало уявлення про доброго царя. Що навіть і зникнення Маленкова зо сцени, з театру життя, як першої особи, навіть повідомлення про антипартиїну групу уже того настрою не розсіювали і визначення у протилежне спрямування не змінювали.

І я тим настроєм тихо у серці своїм переймався. Да в газетах і журналах портрети Маленкова на самоті переглядував. Що був він спершу у кителі, і серед зарубіжних державних діячів, а потім у широкім костюмі і при краватці з'являється став, із чубом чорним, як вороняче крило. Ось і зараз передо мною лежить журнал «Огонёк» від 1 серпня 1954 року. У ньому й знімки видруковані, як керівники партії та уряду відвідують виставку передового досвіду. Шматочками дині пригощаються. Інші їдять. А Маленков дивиться, чи й собі їсти, а чи перечекать, поки фотограф кляцне.

Навіть чутки про смерть Маленкова не вивітрили, не змінили на нашiм хуторі тих настроїв. Аби-но щось про житейське мова заходила, так і одзоветься: «А то Маленков податки да поставки із мужика зняв, да з тюрем повипускав».

Але усе на цім світі переходить. І як у вічність стали відходити наші старші котрі хуторяни, то й пам'ять про Маленкова згасать в дооколі почала.

Аж то уже в перебудовні часи, у якійсь фазі перебудови, в одній українській газеті друкувались фрагменти із праці Роя Медведєва про радянських керівників у минулому. Я із зрозумілим тоді зацікавленням став перечитувать ті публікації. На подібні публікації накидався спраглий до колись забороненого масовий читач. Се зараз то уже нічим нас не здивуєш, якщо навіть обчистять тебе до нитки, і останне – житло – відберуть. Се уже як норма, а не подивування. А тоді людська свідомість до цієї такої кондиції не дійшла іще, й незнане пробуджувало наш інтерес.

Якось у черговому числі тієї газети натрапив я на розповідь про Георгія Максиміліановича Маленкова. Да й багато чого нового вичитав для себе про його особу. А зовсім і не помер тоді він, як про те свідчили колись давні чутки, а дожив при доброму здоров'ї аж до перебудовних часів, либонь. Про своє здоров'я Маленков дбав. І щорічно використовував належні йому ку-

рортно-санаторні путівки. Ходив у широкому мішкуватому одязі і мав вигляд, якби опудало, лакишмоном виглядав. Любив фотографувати природу, й мемуарів не писав. А нащо – іще діло матимуть, як до Хрущова діло мали за мемуари. Як частенько їздив він у приміській електричці, і як одного разу упізнав його народ, і почав, став рятуватися Маленков утечею, шез із лица людей. Да пощо Маленков. Онъ як колишній оден перший секретар райкому вільно собі у гастроном зайшов, як ні в чім не бувало. А люди тут до нього і підступились, да й стали про колишнє в лице виказувать, то крадьки так шмигонув, що тільки його там і бачили.

Але на те він і цар, на те осудар, на те перша особа, щоби відгородженим од народу быть, а не розчинятись у сірій масі.

Одне слово, усе від'ємне про особу Маленкова розповідалось у тій газетній публікації.

І коли я о тім із Степаном річ повів, то сказав Степан, вислухавши:

– Так то воно так, але, по-моєму, зовсім поганий чоловік не стане природу фотографувать...

Та коли я хуторянам нашим декотрим старіючим про вичитане розказав, то збунтувались вони сильно, і супротив мене, і супротив Роя Медведєва:

– А яка розниця – широка чи вузька одежа. Яку пошили, то в такій і ходив. Але він податки да поставки із мужика ізняв. Сам він ведмідь твій Медведєв, а у вузькій одежі ходить... Мало чого мона понаписувати. Грамотний знайшовся...

Аж но так уже і Грицько Вовковий за самого Пілсучького не заступався. Що мені щось заперечливе, супротивне і не випадало уже говорити.

А відтак швидкоплинний час рухався у безперервно пульсуючій завихреннєм змінюваності, зі швидкістю думки, що й думка часто не встигала тієї вібруючої змінюваності осягати. Десь у тім періоді відійшло багато наших старих хуторян. Повимирали мамонти. Відійшов і Молотов, і Каганович. Десь у хвилях того періоду, що напочувалися на кожне живе дихання потужно наростаючим упокореннєм, упав знівельовано і старий, престарий уже Маленков. І пам'ять о нїм почала розсіюватися на безлюднім запустілім хуторі. Але ж чи не так минає і світська слава.

І у моїй свідомості, скутій важкими обручами власне фізичного виживання, рідко коли, усе рідше, з'являлося нагадування про міфічно загадкову особу Маленкова.

Се Батько наші, пам'ятаю, так давали визначення усім правителям за звучанням їхніх імен: «Ленін – се те, що ллє, обіцяє тільки оно, Сталін – се твердий, як сталь, Молотов – а говорить, як молотом б'є, Хрущов – се, звісно, хрущ, літає, їздить тобто багато, а Маленков – се щось маленьке, от і не втримався довго, затерли...»

Аж то недавно одного пізньоосіннього похмурого надвечір'я прогулювався я собі в Гідропарку. А багато людей тепер літніх, старіючих і старих прогулюються понад Дніпром і по алейках Гідропарку заради здоров'я, утікаючи, рятуючись від густої міської задухи і шуму. Й знакомляться часто випадком, якби об'єднані уже однією ідеєю. Скуті одними кайданами.

І я того одного разу зіткнувся у прогулюванні, у ходьбі із високим, але старим уже чоловіком. Лице його і очі сльозливо сірі колишню давню пещеність виказували. Одразу видно, що чоловік конторський був, а не гегемон.

Да й зронилося слово, да й зачалася розмова, і стали ми говорити. І мова випадком зайшла про Маленкова. Та й знову згадав, нагадав я, що ж ніби це непоганий цар був. І сказав той чоловік:

– Один раз у житті я бачив Маленкова зблизька. Як от вас бачу, і розмовляв із ним, як от із вами розмовляю. Але це тривало недовго – кілька хвилин...

– А розкажіть, розкажіть, як же те було... – ушвидчено запульсувала збуджена цікавість моя.

І чоловік став розказувать: «Було це, трапилося у п'ятдесятих, у п'ятдесят якомусь, забувся, році. Я працював тоді головним інженером електростанції, а Маленков уже був міністром електростанцій. І ніяким чином не можна було дістати турбіни. Й тоді дирекція вирішила написати прохання, про поміч у Москву до самого міністра електростанцій Георгія

Максиміліановича Маленкова. А мене відрядили того листа відвезти...»

Тут оповідач витримав невеличку павзу. І моя нетерпеливість застрибала закивовано заохочувально до розповіді:

– Ну, а далі що ж?..

«Добувся я, значить, до Москви. Розшукав міністерство. Витримав чергу, аж поки не запропонували мені зайти...»

Оповідач ізнов зупинився у короткій павзі.

«І от відчинилися передо мною двері. І опинився я у великому довгому, довгому кабінеті. Углибині за великим столом сидів повний чоловік у широкому костюмі. Знакомий чорний, як вороняче крило, чуб. Як став я наближаться, міністр підвівся, вийшов із-за столу і подав мені руку. Рука була широка і пухленька. Я і зараз відчуваю, яка пухленька була тоді та рука.

– Садитесь! – запропонував затим рукою, як те звичне пропонують усі ввічливі начальники.

І сам усівся.

– Што у вас? – звів на мене погляд, подивився прямо.

Я подав бомагу.

Маленков заглибився у читання. Відтак поставив свою візу. І від нього находила на мене певність, уже здогадувався я, що наше питання вирішено позитивно.

Затим передав мені бомагу. Ізнову звів на мене погляд, подивився прямо:

– У вас ишшо што-то есть ко мне?

– Да не...

– Тогда, до свиданья...

Маленков знову устав, підвівся із-за столу і подав мені широку пухленьку руку. Я і тепер відчуваю, яка пухленька була його рука...»

– Ну, а далі що ж? – іще не згасала, а пульсувала моя нетерпелива зацікавленість.

– А далі наше питання вирішилося позитивно, – підсумував свою розповідь мій випадковий знакомий. – І це тривало буквально кілька хвилин. Більше Маленкова у житті я ніколи не бачив.

Але таку іще бувальщину із Маленкового життя розказав мені тоді той випадковий знакомець.

Що як не був уже Маленков ані царем, ані міністром, а тільки директором Усть-Каменогорської електростанції був, то його шанували і любили прості робітники, і коли молоді пари в колективі одружувалися, то Маленкова завжди кликали на весілля, і він кожного разу ішов. Може, тому що на весіллі завжди можна чогось луччого поїсти, якщо не охочий він був до випивки. А може, через взаємну повагу до робітників. Раз просять на весілля, то треба іти. Як і заведено у звичаєвості усіх народів.

І от дійшло, стало відомо про цей факт у міськкомі партії. І викликали Маленкова у міськком партії, пожурили, що директорові не годиться, не личить до робітників, до гегемону себто, по весіллях ходити. Ще й попередили, щоби він більше по таких робітничих, гегемонських весіллях не ходив. Але от чи ходив більше на такі весілля в Усть-Каменогорську, як запрошували, – невідомо. І оповідач мені про те нічого не сказав.

Скоро на прощання він подав мені свою руку, і на мене таке відчуття найшло, ніби я також із самим Маленковим поручкався, раз моя рука побувала у тій руці, яку тримала рука Маленкова.

Більше того випадкового зазнайомленця я у Гідропарку ніколи не зустрічав. Але інколи згадував його. І в ті моменти і про Маленкова спогад біг, про хутір і хуторян наших, як вони леліяли думку про доброго царя і її із Маленковим пов'язували. І думав я, а якби іще щось із життя вибраних мені той випадковий знакомий був розказав.

* * *

Тема про царя Маленкова уже поклалася у моїй свідомості да й визрівала у часі вистоювання. Як і кожда тема колобродить у свідомості, поки й настане час їй покластися на

папір.

Аж то одного похмурого липневого надвечір'я (сьогорічний липень видався суцільно дощовий да похмурий, якби пізня осінь, але така погода у літі часто імпонує моєму настроєві, кладе на серце заспокоювання, а зелень же доокруги темно густа дозріла, і тоді думаю, уявляю я, що жить би мені десь у скандинавському просторі побіля Кнута Гамсуна і десь поближче до фіордів), я прогулювався Андріївським узвозом згори униз і відповідно ізнизу вгору. Такі прогулянки завжди побажані у цім місці як уранці, коли день народжується, так і увечері, на схилі дня. Тут відносно чистіше повітря й бринить у випромінюванні позитивна енергетика. І пагорби дихають первісністю. І домики давні затишком ваблять. І «Свіччине весілля» згадується. І а яка би не поклалась на єство утома і який би густий туск не пронизував настрій, а неодмінно розсіюється, випростовується. Мені якось уранці казав один чоловік, що бігав між пагорбами, як гіпертонічне тиснення його одразу ж і спадає на десять одиниць після прогулянки Андріївським узвозом.

І я таке відчуваю, завважую. Я іще люблю унизу на Подолі побіля давніх церквиць пройтись да постояти, да помилуватись, да подих минулого і вічності відчуть.

Як і того липневого похмурого надвечір'я було. Потому тоді я іще зупинився біля будинку, де влаштовуються малярські виставки. Інколи я заходив подивитись тії виставки. Подовгу розглядував картини, і це також клало на серце заспокоювання, а які би вони не були.

«Art» – стою і вичитую над дверима того мистецького претензійно сальону. Схоже, що ніякої виставки нема, а якби і діяла, то пора вже пізня, щоби можна було зайти. Але при вході іще стояв якийсь літній чоловік. Схоже, художник, маляр. Лице його землисте суцільно висмоктане. Чи то алкоголем, чи то якимись іншими наркотиками, або ж чуттєвими надмірностями. Але тримається, хоробриться іще претензійно, дак претензія до лица уже не пасує. Такі висмоктані до краю, вичавлені, як вичавлений лимон, лица і в жінок бувають, що про них кажуть «Пішла уже по сотому якомусь колу...». Жадні хвороби, а й найглибші високі переживання не кладуть на людське лице такої непривабної печаті, як от сі відхилення од натури і збоченства.

– Виставки нема? – запитав я чоловіка.

– А нема зараз... – відповів нейтрально.

І я сказав, що колись уже дивився ту виставку картин на повоєнні мотиви, а іще малярські роботи якоїсь кубинської дипломатки.

– А буває... – ізнов нейтрально відказав художник.

– Й патрети вождів іще малюєте? – кажу я, розкошуючи собі у грайливості розмови.

Й чоловік поважнішав у наростаючій зацікавленні:

– А яких вождів?

– Ну, Леніна, ну, Сталіна, ну, Маленкова... – я.

– Маленкова? – подивовано перепитав співбесідник.

– Маленкова, – ствердно я. – На хуторі у нас казали, що добрий цар був.

– Маленков?! – уже грізно подивовується співбесідник. – Да у нього ж руки обидві у крові.

Це ж він вів «Ленінградське діло». Пам'ятає?..

– А я щось і не пам'ятаю «ленінградської справи», – і собі заглиблююсь у пригадування.

– Да це коли економістів двох провідних ленінградських рукою Маленкова було знищено, а третій із них Косигін живий зостався, – упевнено роз'яснює співбесідник уже з активізованим наступом мене переконать.

– А я ж думав, що Маленков... – тупцяюсь на місці, і ґрунт для розгубленості загусає у моім єстві.

– То то треба знать, що думать, – уже у відкритий наступ переходить отакій випадком позустрічний.

І у супротивний доказ я не знаходжу нічого іншого, як прощаюся і віддаляюся.

А уже віддаляючись, як усе вгору та вгору Андріївським узвозом піднімаюся, на київському

небі муром загусають у теміні хмари, я у заспокоюванні серця згадую Варвару Кирилівну Муравйову, директорку школи нашу, що вона на уроках історії старатливо намагалася донести у наші куці голови одну очевидну істину, що народ завжди леліяв мрію про доброго царя, але доброго царя ніколи не буває. Уява моя іще розсувала простір осиротілого у вимиранні хутора, до кого міг би я іще звернутися із апеляцією про Маленкова перед активним наступом от сього опонента. Але таких уже майже не знаходило, не вирізнявало моє проглядування.

Відтак і о тім біжить моє розмишляння, а що якби Маленков да був утримався на своїм царським троні довго, на кілька десятиліть іще, скажімо, то чи картина світу була би тепер інакша, й мали б ми щось інше, а чи так само мали б те, що маємо, як повторив згодом висловлювання одного відомого дисидента-шістдесятника також один ніби цар, а ніби і не цар.

червень-липень 2000 р.

ІВАН НЕЗАМІННИЙ

Оповідання

Про Івана, що від родива не може ходити, а тільки сидить

у візку із зігнутими догори ногами, я пам'ятаю із раннього свого дитинства. Як Мати наші розказували, що є у селі, на Башті такий хлопець, що від родива не ходить, а тільки у візку на гулиці сидить, як ідуть вони на Старину до

роду свого й нашого, але має навдивовижу рідкісно ясний розум. Аяк. І добрі й різні новини інколи надходили до нашого хутора у ті воєнні й післявоєнні роки, а не оно жахи й перестрашіння вихором налітали зі світа.

А вже як став я у школу в сусіднє село ходити, то і там чув, згадували, що у нашому селі на Башті є такий хлопець, що ходить не може, але великий грамотій. А будь-яку задачу для кожного класу розв'яже моментально. Що якби учитель, і то не кожний. Бо дивина вирізнявана у нашій краї завжди доокруж далеко розноситься, якби крила має.

І вже тоді у моїм серці зародилося хотіння того незвичайного хлопця забачити. А як у третьому класі усе не могли мені «Читанки» знайти, то сказали якось Мати розважливо:

– Хіба, може, до отого Йвана на Башту перейти. Кажуть, він якісь старі книжки перепродує...

– Еге, йдемо, йдемо разом, – тут же і спохопився я.

Але тойді не пішли. А наступної середи Мати принесли із Містечка з базару («Когда мужик Белинского и Гоголя с базара понесет...») омріяну, хоча й стареньку минулорічну «Читанку». Якийсь там хлопець продавав, Мати усе не вірили, чи така, чи до третьої кляси, чи справжня, бо неписьменні були і читати не вміли Мати наші. Радості моїй не було меж. На «Читанці» й підпис, автограф значився. Той хлопець потому раніше мене закінчив школу і вислужився у житті аж до підполковника.

А одного разу, коли ми із Матір'ю ішли через Башту на Старину до баби Лександри, я і забачив на гулиці хлопця, що сидів у візку із піднятими трохи догори ногами. Був це хлопець старіший од нас, підліток уже, з усього видно. Його вигляд випромінював крайню вбогість. Але лице було характерне, суворе у виразності кожної рисочки. Таких строгих у зібраності підліткових, а й дитячих облич мені іще не доводилося бачити. Сама присутність цього хлопця надавала і означеному місцю, і моментові якихось нез'ясовних і незбагнених для мене смислів. І коли ми розминулися із ним, то я іще двічі озирнувся, щоби запам'ятати і цей момент, і місце. «Се ж він прикутий до одного місця повсякчас і назавжди. І не може, а хоч би і хотів, як ото ми тьопати своїми ногами на Старину до баби Лександри, і купатися влітку у річці, де заманеться, а узимку гнатися на коньках по льоду, що аж іскри викрешуються», – думка пройняла мене. Роззирнувся затим я доокруги. І раптом усі наші дії та вчинки у цім світі здалися бездумними і легковажними. А й сам світ уже не бачився таким безжурно легким та вільним, а оповитий став наміткою смутку, що у нім тече безперервно незбагненна для нас робота.

І побачився раптом для мене отой Іван у якимсь недосяжнім, неземнім віддаленні, що і доступитись до нього уявлялося неможливим.

І таке нез'ясовне відчуття стриманої віддалености одразу ж і з'являлося, набігало на мене при кожній стрічі із Іваном у моїм дорослінні й подальшім віковім вистоюванні. Й іще якби провина нез'ясовна клалась на серце. Провина безневинна. А за віщо, то й не сказати. Особливо у період вишумлювання молодих моїх літ.

Аж поки у зрілім уже віці, коли літа уже з пагорба зрушилися та й додолу покотилися, у Степановім дворі, куди своєю коляскою уже замісто возика навідувався й Іван, і через Степана таки названий бар'єр було подолано. І я міг говорити з Іваном вільно, а й майже по-дружньому. І кожна така випадкова стріча клала у мою сутність окрилюючий заряд оптимізму. Іван був великий життєлюб. І випромінювання його сього виняткового життєлюбства відчували у своїм серці усі, хто мав із ним до стосунку. Про це говорили і говорять і зараз багато хто. Принаймні мені доводилося тєє чуть не з одних вуст.

Коли уже в моїм осяганні визрівав, носився плян сього оповідання, то й стали ми якось із Степаном спогадувати, завісу булуго, пережитого розсувати, да із закапелків пам'яти картинки видобувати, перебіг Іванового життя явно проглядувати. Більше то Степан спогадував, бо він ближче знав Івана, але й із моєї пам'яти вибігало, вигулькувало дещо істотне й виразне.

Родина їхня була велика – аж шестеро душ, й усі фізично дужі да безвадні. За винятком Івана. Хіба, може, розумом таким ясным, як в Івана, не був хтось наділений. Й батьки безвадні

були, але великі трудівники. Батько столяром першокласним був і мав удома добру майстерню. Ся важна праця тогді була тяжкою, усе гемблем да гемблем, усе на руки да на груди самому доводилось брать, не те що зараз. А плата – звісно, яка. А у колгоспі – й поготів, як і кожному, нічого майже не платили.

Узагалі коли проглядувать родовід Івана як по батьковій, так і по материній лінії, то як багацько було у нім майстрових людей, самородків, якими і село уславилось. Се ж дядько їхній Максим Труд (Труд – се прізвисько його таке, і у його звучанні бринів наразі глибокий символічний підтекст) був неперевершеним взірцевим і муляром, і столяром, а й усіляковим майстром. І як вимурує коли він піч або грубу, то як лялечка вона, і на довгі роки, що й сам коло неї притупує, походжає, тишиться невимовно ясно. А коли хазяї врешті й поспитаються, несміло підступаючись до майстра: «А що ж ти, Максиме, з нас вже і схочеш?», то відкаже Максим, осміхаючись ясно: «А я, браце, із тебе нічого не хочу, тільки заплати мені за мій труд». Отак і прозвали його – Максим Труд. Максим Труд також мав велику майстерню, що багато чого із неї потому і до Йванової майстерні перейшло.

Се питання традиційне, а й риторичне: хто були Іванові навчителі, що пам'ятають його уже вирізняваним грамотієм і зичливим порадиником а в будь-якім майструванні. Одне на теє тільки можна сказати, що майстрами, очевидно, все-таки народжуються, це як даність, а досконалість і почерк кожного майстра шліфує саме життя. І тільки через неухажність свою ми не завжди бачимо перебіг сього процесу.

По причині вбогості великої родини у тих нелегких для кожного нашого краянину часах Іван дуже рано у своєму підлітковому віці став серйозно думати про хліб насущний. І у цім жорстокім світі у межах сил своїх і можливостей, у межах статусу, якби сказати, свого серед людей шукав і свого шляху для виживання й утвердження. І це був щоденний бій, і щоденний труд, і в тому було джерело його вдосконалення як майстра, і безнастанне джерело оптимізму й життєлюбства, і це стане назавжди, як і заповідав йому потому дядько Максим Труд.

У Степановій свідомості так виразно й нині бринить той спогад із раннього дитинства. Картинка. Як вони, дочекавшись великої перерви, роєм випурхували із дверей школи надвір, й усі спрямовувались одностайне, а якби завчено, уже у двір за тильну стіну школи, де й стояв уже візок, а у ньому на драбинах сидів Іван. Такий гарний кований візок, батько змайстрував, що якби справжній віз, тільки малий, і дишлик, і розсошка-метелик, і пристрій, що ним міг і Йван сам ригувати ногами при потребі, якщо ніхто під момент у дорозі не позустрінетесь да не підвезе. Іван уже й показував книжки шкільні, підручники, які кому, може, треба. Але усі тиснулися до нього, кільцем щільним обступивши, щоби задачі розв'язав. І старшокласники також. Й Іван розв'язував тут же моментально а найскладнішу задачу. І кожний знав, певний був, що правильно. Се уже потому, за гиншого якогось моменту, ув іншій миттєвості бігло, надходило до декого, як осяяння «А де ж той великий навчитель, що навчив Івана так справно розв'язувати найскладніші задачі?» І вже зводив хтось угору очі, погляда свого «А може, він там, якщо його нема на землі. А може, й Іван також небожитель, раз його нога не торкається земної тверді?»

У тому знаменитому вирізняваному на ціле село візку одного сонячного літнього дня у Бродку, коли річка іще не зміліла вкрай, латаття і жовте, і біле іще цвіло там, Левко Волохатий купав Івана у чистій воді. Роздягнув Івана да й покотив у возику у вибране місце із чистою водою. І це запам'яталося Йванові на все життя. Спершу був страх, боявся, а як чиста вода лагідно огорнула ціле Йванове тіло, то блаженство відчув невимовне, несказанне, як потому не раз переповідав, а ще частіше на самоті згадував.

Аяк. Се ми грішні не завжди складаємо дяку тому моментові, коли живлющі хвилі води огортають нас. А такі люди, як Іван, правдиву ціну тим блаженним миттєвостям уміють скласти.

Удруге так цілковито опинивсь Іван з коляскою у воді уже в дозрілі роки у Містечку, коли попросив був одного міщанюка підштовхнути коляску. Міщанюк підштовхнув да й пішов собі. А коляска покотилася прямісінько у канаву. Й Іван кричить одчаєно: «Рятуй гроші!» Бо при

ньому тогді було аж сто карбованців. І все розквасилося.

А ще торгував Іван зернятами, насінням чорним синьо соняшниковим, у золотого красеня а діти смагляві, і гарбузовим жовто білим. Пропонував, заохочував, можна сказати, до розважливого заняття, а не торгував у тім звичнім розумінні торгів традиційних. Написалось та й ізгадалось. Се ж як і я минулої весни свою книжку про дерева у Київський Будинок учителя, де колись Центральна Рада засідала, приніс запропонувати, мо' візьме хто, а й подарую, може, кому знакомому, то вартовий одразу ж і прогнав мене: «Если вы сейчас же не уберете свой товар, то я в эту же минуту полицию вызову. И так и захурчите отсюда подальше...» Я тут же і щез, у гуличнім натопті розчинився, щоби не захурчати до Сибіру, а то й подалі іще – ізнов на знакомі у житті Кирилівські пагорби...

А Іван в отой далекий благодатний час отако діяв. Восени, на свято якоесь чи унеділю, коли сонечко іще ясне, а теплінь майже літня, і у Саду гурти молоді збираються, хтось і старший поміж них затесатися може, то Іван тихенько і під'їде до гурту, да й свій товар покаже. А хоч соняшникове, а хоч гарбузове. Тільки се уже дорожче.

Хтось із хлопчаків зухвалих норовив обмануть Івана – задурно насіння взяти. Не давався. Як це так, щоби труд, а задармо взяти. Любив мірку точну. Недосипаної шклянки нікому не дасть, але і свого не пересипле. Самітником іще великим був, суворе напружене лице наскрізь насторогою до гурту і до кожного зосібна перейняте було, і пульсувало. Бо світ же сей такий, що пристрасті нез'ясовні у нім розбують, й усамперед націлені вони на тих, хто безпомічний і беззахисний.

Але шлях Івана завжди був чесний. Він ніколи не торгував курином і алкогольними напоями. І сам того, в житті ніколи не споживав.

Одного разу у Саду коло костьолу хлопці були висадили його із коляски уже да й посадовили у машину на якийсь час. І це було для Йвана також блаженство, як і може бути блаженством усілякова незвичність. Й коли висаджували хлопці Івана із коляски, то він все-таки торкнувся, забачили, своїми ногами землі. Це усупереч тому, як скаже потому священик на похоронах, що Йванова нога за шістдесят і один рік ніколи не ступала на землю.

А все уважавсь серед сельчан, а й серед усіх, хто знав його, Іван непідступним, суворим з лица, великим самітником. Відлюдьком, що ся така вирізнювана відлюдькуватість а вже якби у замірах нез'ясовних чийхсь, у долі осібній покладена була. Ізнов провина безневинна, але гірка. А й скупуватим надміру якби, що свого нігде попустить не збирається, а за гріш торгуватиметься.

Гай-гай, але як дочасно неправильно часто схильні висновувать ми із кожного примітного явища, що за зовнішньою суворістю й сяяння дитинності не впізнаємо. Це уже потому скаже Степан, що усі вони отакі народжені, від родива себто безпомічні, завжди як діти, в усі періоди свого життя зостаються дітьми. Як і отой маляр із Подолля, до місця одного прикутий, що дитинність аж бринить прозоро у кожній його картині.

Проте і в Івановім життю, зовні незavidнім, сірім і одноманітнім скоро намітилися внутрішні зрухи, сталися якби зміни. Це коли у році шістдесят якимсь, на початку шістдесятих років він котрогось недільного літньо ясного ранку в'їхав своєю коляскою у двір до Степана, хлопці помогли увезти, да й заприятелював із Степаном, його родиною і оточенням у дворі, серед якого під ту пору витав дух безкорисливої помочі кожному, хто її потребує і діткнулась Іваного серця чиста ідея безкорисливості і став спізнавати Йван її високі життєтворчі смисли. Що як одного недільного осіннього дня в'їхав Іван своєю коляскою у двір, а двір уже гамором хлопчачим повнився, то й одразу одчинив свого чемойданчика да і сказав: «Беріть, хлопці, пригощайтесь зернятами». А хлопці якби зніяковіло зацікавили од несподіванки. Бо такого іще не бувало, щоби Йван задармо, без рахунку пригощав. Першим Левко одізвався. А потому й усі інші хлопці по жменці невеликій узяли, щоби Івана не обиджать. Але потепліло в кожного на серці од такої Йванової несподіванки. Адже переміни у тім напрямку в естві людини – це завжди якби народження нової людини.

Десь у тім періоді свого многотрудного простування життєвого, що кожний рух у нім – щоденний бій, почав збирати і засновувати Іван свою знамениту майстерню. Що від дядька Максима Труда перейшло, що від батька, а що сам збирав да скуповував, да знакомі хлопці на фабриці приробляли за Йвановими ідеями, що завжди відзначалися неймовірною точністю. Се була майстерня універсальна й унікальна. Се була майстерня знаменита. Такої майстерні не знало не тільки наше село, а й ціла округа. Іван невимовно тішився своєю майстернею. Із нею пов'язаний розквіт Йванового неперевершеного таланту.

Як зараз бачу, повстають передо мною повторювані картини. Як в'їжджає Іван своєю коляскою до Степана у двір да й осміхається приязно розгонисто, аж зморшки сягністі через лице у простір біжать, да й показує свердельце, чи пилничка, чи гаечку якусь нову, що вдалося роздобуть, да й тішитися невимовно: «А у нас уже єсть ось такеє то і такеє то». А ще ж недавно зовсім говорив: «А нащо воно мені, як воно не моє».

І люди, котрі кмітливіші да розторопніші у господарці, а й безпомічні і нерозторопні котрі стали кликати Івана до поради і помочі. І Йван нікому не відмовляв, аби-но встигав, ішов з охотою, їхав, уже везли його. Хто будувався, а кому ремонт наспів, у кого столярка, а в кого підлога, а кому й вікна поновить у старій хаті заманулося, або час на теє діло указав, або шафу кому нову змайструвати. То аби-но руки справні да слухняні були, щоби Іванові ідеї, поради і думки у діло запускали, то усе виходило доладне й філігранне навдивовижу. (Се ж не завжди та істина справджується, що чужими руками тільки жар загірбати добре). З точністю до міліметра. Що такої роботі могли б позаздрити і сучасні нувориші, що навперегони випендрюються у царських селах своїх да в євроазійських ремонтах різних. І то було не випендрювання показове голе, а просто добре зроблена робота. Оньо як Саші двадцять літ тому поміг добудувати хату, а Сударикову – хліва, то по сей день не натішаються вони, але кожного дня кладеться на серце світле подивування. А в скількох десятках, а то й сотнях випадків і тепер бринить явище уже давньої Іванової поради і помочі. Але найперше – це яке високе незрівнянне відчуття радості від добре заробленої роботи клалося на Йванове серце. Як і в Бернара, отого Мопассанового, а потому і Бунінового героя. Щоби на пароплаві, а і в художній творчості, а і в цілім світі усе було добре. Як і визначено у замірах Творця.

Й те високе відчуття відповідно породжувало Йванову енергію пошуку, що пульсувала у його естві повсякчасно. Він кожного дня видобував, роздобував, винаходив для своєї майстерні щось нове. А то різець, а то свердельце, а то іще якеє причандалля. За його проектом у цій майстерні зробили такий деревообробний верстат, що за зручностями і високою технологією під ту пору іще рівного йому у цілому районі не було. Приходили люди знаючі й дивувалися. До Йвана потяглися за послугами. Йванові стали платити. А вже гроші самі за інерцією і призначенням своїм творили оборот.

І в такій от ситуації в Івановій душі прокидалося й визрівало відчуття й усвідомлювання майстра – також одне із високих шляхетних людських почувань у нашім короткім земнім перетриванні. І в цьому останньому, може, і пульсувало джерело невичерпного Іванового оптимізму і життєствердження. Іван був великий оптиміст і життєлюб, що не раз викликало нез'ясовне подивування у багатьох, котрі безвадні і при здоров'ю перебували. Як може так стоїчно людина триматися, щоби повсякчас на людях усміх з її лица не сходив, а самі ж вони туску гнітючого з душі вигубити безвільні. Лице Іванове хоча і в зморшках густих, але міцне й бадьористе завжди було. А руки чіпкі й також міцні первісну силу натури виказували. Але проте мало хто здогадувався, на думку не ішло, як Івана вдома у кімнати уносять, як у постіль укладають, і чи зручно там йому, не муляє, і як спиться, і що сниться йому. Усе те ніби за завісою його бадьористого настрою на людях перебувало, а й ніби не існувало отого всього для нас зовсім. А чи боліло колись що у Йвана, ніхто не знав, а й чи здогад у кого о тім біг. Знали, либонь, що Йван покришений і розмочений у молоці хліб тільки і їсть, а воду п'є за всякої пори льодяно холодно. І то за одним рипом цілу пляшку відразу. А як хто. Мирон оно старий хотинець наш, горбун, пам'ятаю, то таке казав: «А я люблю гарячу страву. Мені їжу з огню

подавай».

Але в Іванову душу входив також і цілий світ у своїм безмежжі, у пульсуванні розмаїтих незчисленних явищ. Він добре знав світову географію, усі моря й океани, усі частини світу та численні царства, що на них повстали. І у тім світовім просторі уявно орієнтувався вільно. Не як одна моя знайома оповідачка із верхньою освітою, що уже двічі побувала в гостях у брата в Австралії. В Австралію вона летіла через Німеччину, і так і уявляється їй, що тая далека Австралія зі своєю червоною землею і лежить а там десь далі на захід за Німеччиною. Іван уявно а такого ніколи не сплутав би. Він цікавився великою політикою, і в його усвідомлювання входив перебіг найважливіших світових подій сучасності. Він знав усіх членів Політбюра як московського, так і Політбюра київського за роками їхнього народження, кожного зокрема себто. І коротку біографію відповідно. А коли когось із членів ЦК, із перших секретарів обкомів переводили надзвичайним і повноважним послом у невеликі азіатські чи африканські країни за сумісництвом (у Гвінею Біссау, наприклад), у кілька країн одразу, то також знав, доходило до нього. Першого секретаря, наприклад, Татарського обкому КПРС Табеєва.

Десь у сімдесятих роках, на початку сімдесятих, здається, спрдала на Башті мати Йванова свою хату да й замісто неї укупили гиншу хату у Містечку біля церкви. Да й перебралися туди жить напостійно. Й Іван зі своєю майстернею. Якби міщанюком, городянином уже став. І слава про нього прокотилася іще швидче. Одбою од людей не було. Як із Містечка міщанюки ішли, так і з сіл дооколишніх тамтешніх. І став Іван якби діяч районного масштабу («Мне районный парикмахер комплименты говорил»). Але й про своє село не забував. Коли треба кому що було важне, то вантажівкою із коляскою привозили Йвана, і він уже перебував тут, доки й тривала тая забудова чи якесь інше діло завершувалось, да проекти розробляв, да поради давав, у візку своїм сидючи й пильно за ходом роботи споглядаючи.

А в Містечку у недільні та празникові дні, а й в буденні інколи виїжджав Іван коляскою своєю на майдан велелюдний до церкви («На майдані коло церкви...») або на центр Містечка, на Старе Місто також велелюдне, да й у спокої споглядав плин, течію життя живого. А як. Навіть і великому самітнику хіба не кортить до люду, до народу наблизиться, не так себе показати, як, може, інших забачить.

Іван ніколи у своїм життю не просив милостині, але ніколи й не відмовлявся, як її подавали.

І от у цім моменті, у переломлюванні отакім і сталася оказія, від якої Іван сильно вжахнувся. У центрі Містечка його запримітило начальство, сам перший секретар запримітив. І дано було вказівку негайно спровадити Йвана до будинку інвалідів, щоби не псував своєю присутністю вигляд Містечка, яке скрізь на високих рівнях розхвалювали, що має воно риси соціалістичні, і ясними своїми очима упевнено дивиться в комуністичне майбуття.

Уже й бомаги спішно були оформлені, й Івановій тузі не було меж, але й тут його порятувала слава майстра. Секретарем селищної Ради тоді була сусідка, якій Іван зробив, під його керівництвом зробили на славу нову столярку. Вона й заступилася під порукою за Йвана у високих інстанціях. Цілий місяць опісля пересидів Іван удома, не показувався на людях. Й опісля уже завжди тримався з осторогою, тихіше води, нижче трави.

Якось недавно у центрі Містечка я забачив старця, що мав вигляд вкрай жалюгідний. У нім я ледве упізнав того колишнього начальника, що мав спроваджувати колись Івана до будинку інвалідів. Такий жалюгідний вигляд хіба що мав ув останні свої дні знакомий майор НКВД. «За Йвана» – одразу так і побігла думка. А затим іще думав я, розмишляння моє бігло, що найчастіше у цім світі страждають кроткіі да безневинні, а зліі розкошують часто до кінця. Але інколи і у живій дійсності даються, посилаються нам виразні ознаки. Око наше тільки не завжди ловить їх.

Городянське, містечкове життя Йванове перетривало недовго – якесь десятиліття, менше, більше трохи, може. А, як померла мати, то Івана знову забрали у своє село до сестри.

У цім останнім періоді Йванового життя я частіше бачився, зустрічався із ним у Степановому дворі, і ми також стали ніби друзями. Близчими і вільнішими принаймні у

спілкуванні, ніж те бувало раніше. Яюсь, коли уже уреальнюватись стала моя мрія нездійсненна про будку у селі, то зустрів мене на центрі села Іван та й сам запропонував:

– А може, би я тобі чимось поміг?..

– Але то мені вони обіцяли ізробить...

– Хіба що так. Я думав, що ти сам... то щось поміг би. А вони... вони не зроблять тобі.

Як у воду дивився Іван. Але і тепер за спомином отим бринить у моїм естві незвершена певність, що якби були руки да матер'яли, то за Йвановою участю і стала би моя мрія реальністю.

Під ту пору, це напередодні перебудови, Іван уже мав гроші. І, розказували, гроші немалі. Звісно, за нашими убогими мірками. Він тішився ними, як відбитками, що випромінювали його чесний труд. Як часто приносив він акуратненько вирівняні і складені у певнім порядку трояки, п'ятячки, десятки до Степанової матері і казав:

– А у вас знайдеться іще сотні вкупі, щоб вимінять?..

Очевидно, тії сотенні і зберігались удома. Мабуть, Іван не довіряв банкам совецьким, а й усіяковим банкам. Як і отой мій давній знакомий зек, старий політкаторжанин, що усі свої наявні зароблені гроші завжди носив при собі:

– А я їм, пройдисвітам, не довіряю. Хіба що швейцарському банку міг довірись. Але і швейцарському не довіряю.

І була ув Івана мрія. Що вкупить він машину «Волинянку», щоби у неї входила і коляска разом з Іваном. І хтось повезе Йвана нею великими небаченими іще шляхами аж у Полтаву до брата. А хтось іще другий у юнім місяці квітні чи й у травні вивозитиме Йвана «Волинянкою» у ліс, і слухатиме там він співи пташок.

Гай-гай, не судилося тій Івановій мрії збутися. Але хіба тільки одна Йванова мрія потонула у стрімких бурхливих хвилях перебудови. Що новоявлені царські села проковтнули тії мрії з тельбушками. «Не купить мне избы у оврага. И цветы не выращивать мне...» (Рядки із вірша російського поета Миколи Рубцова. Цитується за пам'яттю).

І щойно відчув Іван, як спорожніли його кишені, обібраним себе до нитки відчув, голим, нагим, то й затужив сильно нерозрадно. По лицю його стало видно виразно. Тільки зрідка перепитував обережненько, ненароком наче, Степана:

– А трьохпроцентні облігації тоже пропали чи іще є якась надія?..

Очевидно, за Йвановим проглядуванням, до земного перетривання в нових умовах він уже не надавався. І це було найстрашніше. І затужив Іван тугою сильною.

Яюсь у тім періоді попросив був Іван у мене вісім шиферних цвяхів, знаючи, що у мене вони такі є. Я приніс більше, але він узяв тільки вісім, нагадавши, що для перекривання гаража більше не потрібно.

Але по якімсь часі повернув тії цвяхи через Степана мені ізнов. Й тривога неусвідомлена нагорнулася на моє ество. А розмишляння потекло про шляхетне почуття обов'язку тих, що відходять, перед тими, хто іще зостається серед живих. А й навпаки: тих, що зостаються, перед тими, котрі відходять. Ще й картинка враз із пам'яті зринула. Як у червневім густім теплі 1980 року Мар'я сіножаткою несла із свого дому до нашої хати паляницю хліба, передчуваючи, усім вже стало ясно, що Батько наші більше не будуть. Позичене, борг поспішала повернути, допоки живі іще.

Ах, який же у тім символічний взаємозв'язок проглядується, що аж сльози навертаються, як про Івана спомини повстають. Се ж треба таким високошляхетним бути. А ми й не бачили, не помічали за життя у суєті щоденній.

А невдовзі й чутка пішла, пронеслася, що занедужав сильно Іван, і причину недуги вбачає в радіації.

Степан потому мені розказував, як привезли хлопці ранньої весни Івана у їхній двір, і став Степан перед Іваном свої, їхні плани на літо розкривать, що робить будуть, замишляють що. А Іван тільки й одказав ухильно: «А що ти говориш, хіба не бачиш, який я».

І повіяло від тих слів на Степана холодом. Але ми не завжди відаємо, що у наших ближніх уже з'явилося передчуття смерті.

Помирав, розказували потому, Іван важко, а був же великий віталіст.

Ховали Івана ясної травневої днини. Випадком, але якби за невидимим внутрішнім покликом (а таке у житті інколи трапляється) я опинився тоді у селі і взяв участь у тихій, без плачу і голосінь поховальній церемонії, сповняючи останній обов'язок перед другом. У невеличкій каплиці крізь вікно ясне сонце осявало воскове Йванове лице, а священник говорив, що нога цього небіжчика за шістдесят один рік ніколи не ступала на землю. Небожитель тобто він.

* * *

І коли Йвана не стало, то тільки тоді відчули, який незамінний він, незамінні його поміч і поради. Надто ж для тих, хто кохається у своїй господарці і хоче, щоб у ній було все добре.

Мені й самому не раз доводилося спостерігати, як хлопці, а й старші люде обмізковували якусь заковику й не знаходили одностайного правильного рішення. І тоді казали вони: «От був би Йван».

І стали називать його у пам'яті своїй Іваном Незамінним.

Се й про академіка Сахарова, пам'ятаю, казали, як раптово помер він, що незамінна у світі ця людина.

І подумав я, картину сучасного світу уявно осягаючи, який неухильно несеться у своїм розпаді в непроглядувану прірву, що замісто колишніх повстали на очах наших легіони й легіони іще в стократ лютіших нових поруйновників. Але незамінною є кожна людина, чие покликання життєтворче.

ЗЛОДІЙ ЗАВОНОВИЙ

Оповідання

Неділі на хуторі дожидаєшся з особливими сподіваннями.

Що ось надійде, настане неділя, і ти од трудів господарських вільний розкошуватимеш ув одпочинкові. І настрій свята оповиватиме тебе й заспокоюватиме лагідно на хвилях своїх. Іще намірюється тобі, що благість свята ота може перетривати нескінченно довго, як сама вічність, і печать одноманітності не торкнеться її ніколи. Але то тільки видається отако іздалеку.

А як надійде тая неділя, то десь після ополудня уже й туск одноманіття часто насувається на

сутність твою да й загусає. І уже о тім снується міркування твоє, а куди би його піти да розвіятися. А куди із самотнього хутора підеш. Хіба що до Олени за Річку, ближчої хати уже нема.

Отак після ополудня, товар уже на пашу з обіду повиганяли, одного недільного передосіннього уже дня я і спрямувавсь був на Талимонову кладку через Річку до Олени на посиденьки. Зміркував собі, що там може іще хтось быть, прийти, і за розмовою настроїть одноманіття розвіюватиметься.

Уже коли до хати Олениної упритул підходив я полуденного боку понад кущистими сливками густими, раптом забачив я на кущистій сливці невисоко густо воскове покотьоло, що якби рухалося саме у собі, вовтузилося. «Рій пчолиний» – одразу і думка побігла. Й перестрашіння єством моїм пронеслося. Хутчій до хати віддалятися треба. А то іще на голову зов'ються. Розказували колись Мати наші, що одному чоловікові, а мав він чуба кучерявого, рій пчолиний на голову звівся. То мав той чоловік клопоту потому, що ледве вичухався. А на стежці сиво втоптаній передосінній до хати іще о тім бігла думка моя. Як недавно розказував мені Василь із певністю знавця, що коли пчоли вулика осідлого покидають, бо дві сім'ї завелось там, то уже облюбували вони собі порожнього вулика у світі десь, попередньо розвідку провели да й несуть на плечах своїх, якби люди покійника, матку у леті, попеременно одне одного замінюючи. А що на дереві, на кущеві звиваються, то для короткого перепочинку тільки. І птахи у леті в ірій на перепочинок сідають. Як пригадую із дитинства свого, то у нашім садку й на деревах коло Річки часто рої звивалися. І як правило, майже завжди у неділю чи у святковий день.

У хаті на ослоні, окрім Олени, сиділа іще Марина Обітниця, да й тиху гутірку поміж собою вели о чім то. Я ж одразу і перебив звісткою про рій, що на сливці за хатою звився. А Марина Обітниця й спохопилася хуленько:

– Пойду-но я до Гантона, скажу, нехай пособирає...

За кийочка – да й рушила скоренько у путь. До Гантона метрів сімсот. Спершу Марина назад у хату уступила по часові неозначенім. А як надвір вийшли ми гуртом, то й забачили, як близенько уже і Гантін манячить у просторі хутірським передосіннім. Однією рукою милицею намагається, був недавно ногу поламав, а у другій руці велику коробку несе, що якби бубон, тільки не круглий, а прямокутний.

Гантін і узявся своє діло робить, пчоли у коробку збирать, нам його не вчить, він майстер у сім ділі здавна. Надивилися ми трохи да й у хату віддалились, щоби розсерджені пчоли, що плян їхній круто змінюється, і нас не покусали. А коли по часові якімсь ізнов надвір вийшли, то Гантона й слід простиг. І ми усі утрьох в одностайне подивувалися, що вісімдесятитрьохлітній Гантін із милицею може іще так прудко відстані долать. А в означенім місці на сливці не було уже й бджолинок найменшої.

Ось і все. Та й забулося у плинові днів перегортання.

Аж то дозрілої вистояної уже осени недуга у думання моє проблему поклала. А де би його меду справжнього, а не магазинного непевного укупить. І зостановилася думка моя на Гантонові. І спогадався случай отой довкола рою пчолиного. Се ж бо моє спостереження додало Гантонові ні з сього, ні з того одну бджолосім'ю. Кілька днів застережливе здогадування стримувало. Іти чи не йти. Продасть чи не продасть. Бо мед се річ така, делікатесна, й не кожний хазяїн першому стрічному меду справжнього наважиться одважить.

А котрогось то похмурого загусаючого передвечір'я і зважився я. Літрового слоїка у торбинку, да й через Річку на Талимонову кладку подався до Гантона.

Три ряди рівних білокорих беріз обступали зелений іще килим видовженого прямокутника біля Гантонової хати. Колись тут був розкішний садок. Але двадцять шість літ тому назад, у якійсь фазі посиленого гоніння на хуторян і хутори садка викорчували бульдозерами. Гантін ями і урвиська повирівнював, а місце обсадив берізками. Нового садка не заводив. Бо хто пробував маленькі щепки посадити, то ходили управники й виривали дубчики. Й місцину тую обплювували, як щось оскверненне. Але Гантонових беріз не зачепили. От вони й вигналися за

двадцять шість літ, немов дівчата-красуні на виданні. Крізь ясно білі стовбури біля самісінької хати проглядалися вулики. Їх я налічив аж дванадцять скриньочок, ще й дві довбанки колишні коло стовпів припнуті стояли, як нагадування про лісові пущі давні.

Коли два роки тому померла Гантонова Анна, то Гантін самий зостався. Але іще держить корову. А до минулої осені зятеві і коня сивого в яблуках норовистого випасав. Коня Гантін прив'язував і стриножував на паші, але часто кінь рвав пута неволі, да учвал гнався гулять собі по волі («кінь гуляв по волі»), а Гантін ловив його уже на людських городах інколи.

Гантін сидів на плотові на доволі грубій обтесаній жердині і дивився, як два трактори навпроти неподалік ниву крають.

– А що, видивляєтеся, як наймити Вам поле виорують? – запитав я після привітання, аби за розмову зачепитись.

– Атож як, – відповів Гантін, осміхаючись щільно стуленими вустами, за якими зуби уже не проглядалися і не виказувались.

І я собі зачудувався, як під желізними плугами тьмяно зжухла стерня чорною скибою обертається.

Але не надовго. Одразу ж і до діла перейшов. Беру бика за роги:

– Чи не продали б ви мені трошки меду?

Гантін обмацує старечим поглядом мою торбинку:

– А тобі багацько треба?...

– Да не, літру.

Панцир непроникності кладеться через Гантонове зморшкувате, але іще рожеве лице:

– О, ні! Якби сто грам, то я і так, задармо тобі дав би. Один вулик всього тільки і зостався. Гинші скриньочки усі порожні.

Я ховаюсь за відмовою, щоби бар'єр відчуженості не проростав. А із пам'яті спогадується, як Іван Мар'їн усе повторював при нагоді: «А в торгу нема гніву».

Бар'єр відчуженості і не зав'язався. І ми скоро переходимо на віддалене і нейтральне. У спогадування поринаємо.

Гантін усе спогадує. Про пережите. Про літа свої молодії, да як воно за Польщі було. Як Хотинські хутори повстали на тім місці, де громадське пасовисько було.

– А злодіїв і тогді багацько було, – сиві куцисті брови Гантонові ворухаться, що ніби й вони спогадують та промовляють. – У гурти злучалися. Ще й ружжа при собі переховували. Се при Совецькій власті нащот ружжів строгість велика була. А за Польщі іще не так доглядалися.

Стомлений хрипливатий голос Гантона доносить події шістдесятилітньої давності. Як забралася одна отака ватага одчайдухів несусвітніх ув одне лісове село, у село Княже, із ружжами, з урізками, да такую бучу учинили, такий рейвах там ізчинили, що їх потому цілий тиждень виловлювали поліціянти да до постерунку спроваджували. Ще й суд відтак був.

От на суді діло і дійшло до Опанаса Тетері. Судять, значить, Опанаса Тетерю. Да й попередньо списують все, хто да що, да звати як, да роду якого. Бо поляки хоч і зневажали люд наш, надто мужика, але все одно регламенту на суді чи де там дотримувались, як і в усіх панствах заведено. Але пощо поляки. Оньо більшовики на що вже зухвалі на усілякову кару були, а й то не усіх одразу вистрілювали чи замордовували – також у деяких випадках формально судочинства дотримувались.

От дійшло у тім случаї на суді до тієї графи, до позиції тієї, якого походження, звання себто, наш Опанас, ну, мужик чи дворянин, а може, грап самий. А що Опанас може сказати, затнувся і мовчить, ніби не второпує нічого – сказано ж: Тетеря.

А засідатель, чи прокуратор, чи хто там із судочинців по павзі тривалій і каже вголос, щоби діло уперед рухати:

– Да пиши: злодій заводовий...

Елітий себто. Так і записали.

Й відтоді, скільки не жив іще наш Опанас Тетеря, усе величали його позаочі, а й в лице

часто не інакше, як Злодій Заводовий. Так пристало чіпко се назвисько до чоловіка і уповні визначало його суть. Що аж і нині через десятиліття цілі стривожені сміється з того случаю вісімдесятирільній Гантін дитинно приязно і довго, аж но мимохить із сидіння на плотові зрушився.

* * *

Я пам'ятаю Злодія Заводового ще із своїх раннях дитячих літ. Був це чоловічок низенький на зріст, маленький, мізерний, миршавенький, можна сказати. До людини і до гурту підступавсь тихо, зачаєно, скрадливо, якби непомічено і навіть провинно. Ягнятко отаке собі. На слово зважувався не одразу, а геть потому, як ніби момент для нього визрівав, для слова його час коли вистоявався. І говорив завжди про одне й те ж – про побит у совєцьких концтаборах. Не пригадують, що би згадував Опанас колись а хоч одним словом про тюрму польську.

Уперше судили Опанаса за сих других Советів у 1948 році. Як не дивно, але судили Тетерю аж ніяк не за злодійство, хоча красти він не переставав і за перших Советів, і за німців, і за Советів других, якби щедро сповняючи визначене колись на суді своє елітарне звання. Судили Опанаса за те, що огрів довбешкою по голові Свиняря. Свиняр – це прізвисько, а реальне натуральне прізвище його – Черепанов. І був се такий уповноважений по заготівлі м'яса. Дивний був се чоловік. Його не обходили, не тривожили коні, корови, телиці, бичечки, вівці, барани, гуси, кури й усілякова гинша живність. Усе те незамельдоване навіть могло собі вільно процвітати у хлевах хазяйських. Його тільки свині одні чомусь інтересували. Усі хліви, да хлівці, да клуні, да закамарки усі пронишпорить, чи не зарохкає, не закувікає десь у закутку незамельдований, утаєний кабанчик чи поросятко там. За те й прозвали Свинярем.

І от коли якось ув осінній присмерковості уже обзирював Свиняр невеличкого хлівчика Опанасового, чи не кувікне там, Опанас і підступивсь тихенько зачаєно з-заду да й огрів уповноваженого посеред голови довбешкою. Ні з сього, ні з того. Що Свиняр аж ніжки простягнув. Сама Тетериха водою відливала. А все одно дали Тетері строк – шість літ.

Але й штири, може, роки не минуло, як у себе вдома на хуторі ізнов з'явився Тетеря. У нашім краї уже повстали колгоспи, а слід Свиняря давно простиг, загубився у розмаїтїм пульсуванні життя. Принаймні поживної пори 1952 року, коли поблизу нашої хати клали скирту, то Опанас Тетеря уже стояв із вилами на недовершеній скирті і захоплює розповідав усім гиншим скиртувальникам бувальщини із побиту у совєцьких концентраційних таборах, що аж усі вони вила свої ув одпочинкові долі попускали, а лиця їхні випромінювали розгублений заворожуючий інтерес до віддаленого небаченого і неспізанного.

Аж поки бригадир Гельба не приїхав на понурім воронім коні да не завернув ситуацію в інше трудове спрямування:

– А ти чо', Тетерисько, побрехеньками народ забавляєш да од чесного труда одриваєш. Ізнов ждуть тебе місця, де самий Макар телят не пас...

Довго удома біля Тетерихи Опанас і не набувся. Новий строк – три роки – дали йому за овечку, яку поцупив із колгоспівської уже кошари на Білецьких хуторах. І рота квачем затуляв, щоб не мекала, і вів, і волік, і на плечі закидав, якби вовк ягня, тую овечку Опанас, і не уявляючи гаразд, що у цім моменті на нього чекають місця віддалені, куди Макар зі своїми телятами іще попасом і не наближався.

Щоправда, перед тим мав Опанас уже справи із крадіжкою кожуха та овчин у людей. Але теє зійшло йому з рук непомічено. Бо у тім перехіднім від одноосібництва до колгоспівського руху часі у нашім краї на усілякові справунки поміж людьми уваги не звертали. А загострювали увагу в основному на колгоспнім і державнім, що би доказати, що посягання і на найменший плюсклий колгоспівський колосок карається законом твердо і неухильно. Проте у судовім процесі кожух і овчини людські фігурували, але як щось дотичне до повної характеристики лиця

іроя.

Й на сей раз доля виявилася поблажливою до нашого Тетері. Невдовзі по смерті Сталіна він і заявився удома – одним із перших на хуторі заявився після великої амністії з-поміж тих, що перебували у віддалених місцях.

Уже у період Хрущовської відлиги забрали підстаркуватого Опанаса ізнов до таборів за те, що на дальнім Малуськім хуторі пізноосіннього сивого вечора від позоставленого посеред поля зіпсутого комбайна мутерки, гвинтики да зірочки повідгвинчував. Здалися вони йому навіщось – як і гвинтики від залізничної колії отому Чеховському героєві.

Проте строк сей Тетеря уже відбув повністю – від дзвінка до дзвінка. Й на хутір до своєї Тетерихи прибув з арештантською убогою торбинкою геть зігнутий, змалілий, зішулений і постарілий. Темно сіре землисте лице було густо посмуговане глибокими виразними зморшками, що нагадували звивини у халяві кирзового чобота. Але на зрух іще був Тетеря зачасно бистрий. І голос його звучав наступально упевнено, хоча й невластиво йому писклявим став після оцього повернення. Але що цікаво. Після кожного повернення усе барвистішими й колоритнішими ставали Тетерині оповідки про побит у совєцьких концентраційних таборах. Що аби-но забачив хто Тетерю у гурті, то й собі одразу поспіхом, біжком часом спрямовувавсь до гурту. Коло ураз ширшало. Усі роти пороззявляли, розявроті, да й небилиці та бувальщини із арештантського побиту вислуховували у заворожінні, як переповідав їх чарівник історій неймовірних.

Зі старінням, у присмеркові свого життя Тетерю уже не забирали до тюрем. Але часто наражався він на зухвалий одчасний самосуд. Як отого сонячного спекотного літа. Коли шнякав Опанас поміж кущами по полігонові й у надвечірку натрапив на брезентові намети військовиків. Да й слізно зішулено попросився у них переночувати, яко заблукалий. Начальства високого поблизу не було, то довірливі військовики і дозволили йому ув одному вільному наметі переночувати. А зі сходом сонця стало ясно їм, що гостя у наметі уже нема. Але не виявилось, відсутніми стали і три простині та два одіяла. Молоді та швидконогі кинулися військовики у погоню да й наздогнали нашого Тетерю на ближчій галявині. А позаяк високого начальства поблизу не було, то й учинили йому самосуд. Прив'язали до дерева. Сонце смажить уже полуденне, у роті пересохло від спраги, пити хочеться. Тетеря води просить, а котрийсь військовик підійде та замісто води подати Тетері запотиличника відважить. Отако цілих два дні і дві ночі перебував Опанас на прив'язі біля дерева. А потому і відпустили. Але та пригода назавжди поклалась у Тетерину пам'ять, як щось несусвітньо жахливе.

Але і той випадок не віддякав, не відлучив Тетерю від полігону. Полігон – се було якби улюблене місце Тетериного літнього перетривання. Бо полігон – це і дрова, це і сіно. Але чи дурний Тетеря, щоби трудитись, сіно косить, а дрова рубати. Він не на те школу совєцьких концтаборів пройшов, університети закінчував, щоби трудитись, але щоби готове узять, як хто дров нарубає, а сіна накосить. «Мы не сеем и не пашем, а валяем дурака...» – усе мугикає собі під ніс. Перешнякає день спекотний літній, під кущем поспить, на возові полежить, як коні пасуться. А у надвечірку уже й визирає, де копиці стоять гостроверхі. Коли ж вечорить зачинає, то у прохолоді вечоровій Тетеря і утоптує свого воза найлуччим сіном. Аж поки одного разу не упіймали його біля своїх копиць два молодих дебелих грушівці. Що один у правій руці несе маленького Тетерю до пенька широкого, голову на пеньок кладе, а другий широкою ковальською сокирою замахується, аж зуби зціпив. Тетеря очки оно вирячив і пищить голосом писклявим:

– Ох, помилуйте, діточки малі іще вдома...

– А звідки в тебе, старе стерво, малі діточки можуть быть?! – каже дебелий грушівець із сокирою. Та й ніби промахується над головою:

– А будь же ти неладний, старе стерво. Що і сокира тебе не бере. Тікай, шезни з-над очей!

Іще другого якогось разу вислідили Тетерю погорілівці, що у них він сіно і дрова забрав. По котромусь дневі потому у селі вислідили. Тетеря додому іде, а вони за ним – назирці... У ліску, у

посадці схопили. Да так дали, що ребро і плече переламали. Але бувалому у бувальцях Тетері до того не звикать.

Як на арештантський вік, то жив Тетеря дуже довго. Рідко котрі й блатярі доживають до таких літ. Його вицвілі помутнілі очі іще забачили, як сходила зоря перебудови. Більше того, він виявився надзвичайно чутливим до нових віянь часу. Й одразу завів аж п'ятеро коней. Де він їх поназбирував – то се для кожного була загадка. Може, у циган виміняв за віщось. Із циганами Тетеря знався давненько. Інколи цигани і ночували у Тетериній хаті. Але частіше потайки зустрічався із ними Тетеря десь на лісовій галявині, де табір зупинявся на постій. Був Опанас у циган наводчиком. І коли у першу-ліпшу хату хутірську заходили цигани, то усе про родину знали, і хто як зветься, і доля у кого яка. Усі відомості Тетеря наперед передав. Й гадання циганське майже завжди виявлялося безпомільним.

Кіньми тими Опанас уже, здається, нічого і не робив. Але просто випасав їх стриженими чи вільними на громадському пасовиську і по людських городах. Як убралися були одного передосіннього вечора усі п'ятеро у Семенову конюшину да в город, то усе чисто витолочили, ще й покачалися під ранок.

– Ах, Тетериську, що ж ти мені наробив?! – бідкався Семен, як прийшов Опанас коней забирать.

– Або я їх сюди посилав, – тільки й одказав на те Тетеря.

Вільному – воля. Се ж тільки казахам у старорежимні совєцькі часи дозволялось, передбачалось законом коней тримать заради кумису. Бо кумис для казахів – еліксир життя, як вода для риби, а повітря для птаха. І хоч конина для татарина – також еліксир життя, але татаринів коней тримать у господарстві власнім чомусь уже не дозволялось, законом не передбачалось.

У те люте для цілюнокопитних красенів урем'я у нашій краї то тільки оден Матвійко становив виняток. Замолоду він служив у польській кавалерії, у бистрім скаку, у леті верхи без промаху сашкою стинав вершки по обидва боки усім повиставлюваним символічним деревцям. А коня поважав і любив над усе на світі, над саме життя. Що сю могутню його любов не змогли збороти навіть більшовики, хоча й не було на світі такої фортеці, яку б вони не взяли. Це окреме нашого Матвійка. Його вони не взяли.

Про се не іде наразі мова, як кохався у своєму улюбленцеві Матвійко. Се річ осібна. І се ціла поема. Але ніколи у ближню чи дальню путь не вирушав Матвійко без сокири. Широка ковальська сокира завжди була прив'язана до воза чи саней. І про це уже знали усі управники в окрузі. Й нащот коня не зв'язувалися ніколи із Матвійком, а обминали його десятою дорогою. Як і за царювання Малєнкова, так і за Хрущова, і за Брежньєва також.

Щоправда, був один випадок. Як їхав Матвійко дорогою проз Польовий стан, а новий голова колгоспу стояв у гурті механізаторів. Да й сказав, промовив (а слово ж не горобець...):

– Зараз, хлопці, кумедію побачите. Як я Матвійка налякаю.

Да й виїхав машинкою своєю навпроти Матвійка. Да і вийшов із машинки. «Тпру!». Зупинив коня. Да й узяв його за вуздечку. А Матвійко поволеньки, але статечно, чинно так узявсь за сокиру. Замахнувся, зуби зціпивши, і пішов прямісінько на голову. Ледве урятувавсь сей керівник і організатор сільськогосподарського виробництва втечею у свій сховок, у машинку свою.

І про тую таку кумедію іще довго переповідали в краї нашій з осміхом. Як голова Матвійка налякав. А голова новий потому, скільки і судилось перебувати йому у нашій стороні, ніколи більше не підступавсь до Матвійка.

Матвійко – це був виняток, і се оригінал. Коли про коня ішлося, то він душу за свого цілюнокопитного красеня клав, власне життя на кін ставив.

У перебудовні часи ситуація інакша. Да будь ти навіть гагаузом, а інтерес до коня маєш, то тримай собі на здоров'я. Аби здужав. Да не попадався. Вільному – воля.

Відійшов Тетеря на вісімдесят третьому році життя однієї гупої пізноосінньої ночі. Ноги

перед тим були суцільно посиніли – от і відійшов. Мало хто за ним ішов у поховальній процесії. Навіть із тих, що так хутенько мчалися колись до гурту послухати його бувальщини із арештантського побиту у совєцьких концтаборах.

Скоро по котромусь тижневі однієї ночі щезли із нашого хутора і усі п'ятеро Тетериних коней. Кажуть, здогадуватись тільки можна, що Тетериха в одночася збула їх циганам.

* * *

І як стали ми гомоніть із Гантоном про булй, про Злодія Завадового, про відійшле, що за далиною вже, і як спомини невидимо, але відчутно оповивали і нас, і хутірський доокіл, свій відбиток у просторі кладучи, то мимовільно якось геть зсунувся Гантін із свого сидіння на грубій жердині плоту. Да й став уже, на плота зіпершись.

Павза у розмові витворилась. І в павзі тій, коли мовчали ми, у думання моє уже і про сучасне ішло, й взірці новітніх елітних злодіїв уявно перебігали перед зором моїм. Як вони, у законі перебуваючи, самі себе у закон увели, до нитки пограбували нас, й міліони дочасно до гробу довели, а ще нові міліони зіщулено тремтять в очікуванні гробу дочасного. Якби заручники або провинники і невідь які. Один їм путь тільки й видиться рокований, гиншого якогось путі не проглядується, як би не роззираєсь по боках. Ах, який се і хрест важкий, коли путь один отакий тільки і видиться. Щоправда, й тут зачасна душа часто стоїть на роздорожжю. Як отой інвалід самотній безпомічний і беззахисний, що остатне уже у нього заносяються відбирать – звичний дах над головою. Він мав безталання – колись замешкати у старому будинку в центрі міста. А тепер цей будинок упав в око новітнім багачам – і вони посягаються на нього. Більшість мешканців уже відселили, розселили. Тільки він затявся. Але не через принципи, а від страху затявся. Зміркував собі, що ув'яжись із злодіями сими елітними, заводовими в теє відселення, розселення, то звичну конуру відберуть, а нової гиншої не дадуть, ще й життя відберуть, як о тім наслухався він бувальщин. Адже новітнії заводові злодії у законі за такими самотніми безпомічними і беззахисними інвалідами усамперед і полюють. От і стоїть сей бранець лихої долі на роздорожжю. До нього ще й вислів інока із давнини біжить. Де судилося тобі замешкати, не полишай того місця з легкістю. А супротивна сторона діє напористо. Під дверима й за стіною безкінечні ремонти затіяли. У конурі вбогій сього інваліда тріщини великі у множинності витворились. Штукатурка обсипалась. Вітри уже розгулюють у помешканні сім, і люто замерзає названий інвалід у час холодів. Й стіна капітальна вивалюється. І помочі аніякої. Куди вже не звертався він письмово. Спершу хоч відповіді, відписки обнадійливі заспокоюючі давали, надходили. Казав пан: кожух дам, але слово його тепле. Тепер уже і відписок не подають. Якби і не душа він, а муха, що її у будь-який час зачавити можна. І все у законі. Якби самий Акакій Акакійович, що як переходив він порога департаменту, присутствія, то для присутніх усіх – це ніби муха і тільки пролітала.

А коли якось одного разу сей бранець лихої долі був своєму знайомцеві про отакий стан речей пожалівся, то подивовано одказав йому знайомець: «Да чи ж ти, шлеку, сьгодні на світ народився, а ніби не знаєш. Що крутії й управники по руках і по ногах зв'язані. Скуті одними кайданами. Й усе вирішують зараз тільки гроші. А ти для них – муха. Зачавлять тебе, як муху. Ще й винуватим зостанешся. А муха завжди винна. Злодії у законі. Вибрані злодії».

А все одно вступити у гру з крутими нащот відселення, розселення вагається. Бо так то іще день, два, може, перебуде, а там життя, за його проглядуваннями, може обірватися раптово, як на теє буде воля і проглядування крутих.

Й стоїть на роздорожжю зачасно зіщулена душа. Да все одно ж рішенець, вихід один. Другого путі не дано. Різниця тільки – у строках. Ах, але яке болісне оте очікування приречености зіщуленої душі. Яке ж воно і болісне. І супротивник о тім відає. І смакує уже у наближенні кролика до пащі своєї.

Але не о тім тільки линули думки мої. Сі зlodії новітні елітні загальновідомі. Вони плоть людську тільки і відбирають усамперед. Не їх бійтеся. Як і написано. А і про тих зlodіїв елітних, що за душею людською полюють, переходили думки мої. Сі вишуканіші, а й жахливіші. Різновид один серед них – тії, що чужее оддають в печать. Побратими якби твої.

Як до виду цієї діяльності трошки причетний, хочу сказати, що і вид крадіяства у цій сфері нині особливий, вирізнований. І виявити його не завжди одразу просто. Й апелювати ні до кого. Се ж не те вам, що хтось кожуха або овчину поцупив. І якщо винуватця найдуть, то або кожуха чи овчину віддай, верни, або у гроші переведуть назване, прийде закуцейний і стребує. У цій же сфері рахунки інакші нині. Навіть не такі, як вони раніше були. Не тільки у часах Івана Котляревського, а й в часах пізніших.

Із пам'яті моєї біжить. Як у жаркім літі 1974 року у туркменськiм місті Ташаузі сиділи ми у «Рибожарці». Я, да політкаторжанин колишній один, зек старий Іван, да мандрівник, мандрований списувач по теренах усіх середньоазійських Серьожка Єрилін, який називав себе колишнім працівником органів держбезпеки. Пригощав старий політкаторжанин з нагоди двадцятиліття свого звільнення. І спорожніла да стала прозорою від густо червоного, як загула бичача кров, вина друга пляшка, то й втупився, уставився Серьожка Єрилін помутнілим поглядом своїм у закуток навпроти, де стояли мутні сиві тіни від димових випарів із кухні, ніби шукав там давно загублену суть. А затим раптово переметнувся поглядом до кумпанії, до столу, й закивовано наступально промовив:

– А знаєш што, Ванюшка. Возьми-ка ты мне ишшо один стаканчик...

І як проковтнув мельки Серьожка і сього стаканчика, то перемінився моментально у настроях, – звеселів неочікувано сильно. Да й став розказувать, як він умудрився протягом свого бродяжницького, бурлацького життя по середньоазійських теренах у різних газетах видрукувати слово в слово одну байку Сергія Михалкова за підписом «Сер. Ерилин» аж сімдесят три рази. І за кожную публікацію одержував гонорари. І зійшло по сей день йому із рук. Сьому своєму нечуваному успіху Серьожка Єрилін завдячував цілковито жаркому середньоазійському кліматові. У потужній східній спеці начальству, а й усіляковому більш-менш грамотієві не до читання байок було. А за чийм би підписом вони не значились – «С. Михалков» чи «Сер. Ерилин».

І таке сказати. Що середньоазійські терени у ті часи – це не наші терени, звісно. Що там проходило, те не пройшло би у нас. Хоча із власного досвіду також можу посвідчити. Коли у шістдесятих роках усі журнали й видавництва відхилили мого романа з ідеологічних мотивів, але він уже засвітився, то один офіційно визнаний літератор, в чийх руках побував сей рукопис, узяв, позичив заголовок з мого роману до якогось свого твору, ніби ні в чім не бувало. А затим й інші літератори офіційні заголовок сей почали експлуатувати, використовувать. Й дотепер використовують. Навіщось дався він їм так. І навіть до поетичних, віршованих правильніше буде, книжок. Ще й пісні народні артисти виспівують, де мій заголовок фігурує у приспіві. Але про мене й не заїкнеться ніхто.

Заголовок є заголовок. Суть полишивши його, а куди хоч можна припасувати штучно. Але скажу вам, що украсти якийсь офіційно переслідований літературний твір в умовах совєцького режиму, у просторі соціалістичного реалізму – це було просто неможливо. Ну, скажіть, розсудіть, кому у голову забрело б тоді – видавати за своє «Архипелаг Гулаг» Солженіцина. Да за такі витівки тоді можна було б добрячий строк одхвратить.

Гинша зовсім річ се зараз – у часи перебудовні й постперебудовні. Коли лаяти й огуджувати усе те, що раніше прославлялося, стало не лише нормою, а якби покликком новітнього часу, мовити б, справою честі, доблесті й геройства. Літературне крадіяство у такій ситуації стало явищем звичним і популярним. Особливо серед літераторів молодой генерації. Мені один знакомий побратим по телефону якось говорив, що коли читає він сучасну періодику, то второпати, допетрати ніяк не може, хто в кого переписує. Межі розсунулися.

Іще знакомець Митро Бобрик якось в обуренні жалівся. Чи же є правда на світі. Як його

упродовж десятиліть не видавали з ідеологічних мотивів. А тепера років десять тому він написав іще нового романа. Якби сповідь свого життя і свого покоління. Да й поткнувся, порипався із тим своїм романом до одного молодого перспективного видавця, позаяк старше покоління літераторів офіційно його категорично не визнавали. Але попросив Митро сього молодого критика і видавця нікому рукописа не давати, поки світ його не забачить. У друку не засвітиться поки. Той у захопленні був. Усе обіцяв видрукувати хоча б частково у своїм часописі, видання якого фондувала для молодих діяспора. Часопис виходив дуже рідко, але значно частіше можна було зустріти сю літературну молодіж коло кабаків.

Митро Бобрик чекав з нетерпінням, довірившись молодим за правом їхньої молодості. Минали дні й роки. Аж по третім році повернули через п'яти руки йому його зашмальцьованого рукописа.

А ще по недовгій часі вийшов з друку роман одного відносно молодого літератора Шпаковицького. Про сей твір одразу почали говорити, рекламу тобто зробили йому. І Митро Бобрик його прочитав, хоча й до читання сей твір надавався слабо, одне речення на десять сторінок. Да й подивувався сильно. Що заданість, спрямування сього опусу ті ж самі, що і в нього. І так само від першої особи розповідь ведеться, й документованість а ніби та ж. Й ситуації та епізоди ті ж самі. Або видозмінені хитро. І виходить, отже, що це не він, Митро Бобрик, своє життя у горюванні переживав, а Едуард Шпаковицький, що удвічі молодший, Бобрикове життя переходив. У вбогості, да у випробуваннях, да у гонінні, да у тисненні соціальнім. Ще й передмовку до книжки отой молодий видавець припасував, у якій вислови фігурують, що їх він передніше іще про Бобриковий роман усно висловлював. Чудно як воно у світі виходить. Зметикував да й розмірковував собі Бобрик. Да же ми різного покоління. Що судилося пережить мені, те обминуло уже Едуарда Шпаковицького. Щоправда, витвір, утвір сей суцільно пересипаний густим матюженням. І се вже було не від Бобрика. І тоді так штрикнуло відчужено коло серця йому: «А лучче би Шпаковицький видрукував повністю мого романа за своїм підписом, аніж такий венигрет витворювать».

Після розмислів болючих тільки випростовувалось думання Бобрикове отим. Що повторити творчу індивідуальність ніколи й нікому не вдасться. Вона завжди в однині. І є тут щось більше та осяжніше, аніж просто текст. Але найприкріше, що діяло на Бобрикову сутність обезсилуюче руйнівнo, – се відчуття, як розмивається у його єстві довіра до молодих поколінь. Бо ж з молодими поколіннями завжди ущільнено пов'язується наша надія. А надія не повинна вмирати. Якщо ж і вмирає, то останньою.

Але поза тим про нову книжку Шпаковицького почали організовано говорити. Й висувать на премії. Се був час у літературнім поступі, чи то б пак у літературній нашій поруйнації, коли усе, що з'являлося у друку, одразу й висувалося на премії. Не преміювали тільки тих творів, які не видавалися. Практично ж свої опуси могли видати тільки ті, що мали доступ до грошей. Й отаке воно виходило.

По радіо й телевізії зазвучав голос одного видавця однієї газети Шпундиківського, який закликав дати, уділити Шпаковицькому самого Нобеля, Шнобеля, але поки що нехай він одержить найвищу премію вітчизняну. Виробник то же вітчизняний. Се був час, коли тая ідея Нобеля носилася у повітрі і зринала у багатьох із вуст. Ми уже дозріли у своїй незалежності до Нобеля, мовляв. І треба негайно давати. І кожний думав про себе.

Й окрилений отакими віяннями Шпаковицький одразу ж помчав до старого компартійця на поклін і за підтримкою, хоча перед тим люто проклинав і обплывував усіх без винятку компартійців. І сей старий подівав. Ще як запитали були його, а кому, окроме себе, він би іще Нобеля уділив, то відповів однозначно: Шпаковицькому.

Але вітчизняну премію Едуарду Шпаковицькому уділили одразу. За нього проголосували Заклунний, Бурундуковський, Кленовський. Й усі не так про твір говорили, як про ті високі переживання, що їх судилося перенести Едуардові Шпаковицькому.

Й галас навколо отакої з'яви розповсюджувався. Розказували мені. Що оден видавець

одного часопису, який функціонував також на діаспорні гроші ніби (казали іще, що у жилах сього видавця текла еллінська чи й навіть гагаузька кров, але до поруйнації нашої культури він спричинювався не згірше і своїх поруйновників), записав був у нотатнику своєму: «Що нам треба видавати»:

1. Григорій Сковорода – 0.
2. Іван Франко – 0.
3. Тарас Шевченко – два вірші (не вказано, які. – А.К.).
4. Усі романи Шпаковицького.

Спогадалось також, як і мене років десять тому знакомили із цим Едуардом Шпаковицьким. Запам'яталась його виняткова а й на ті часи активність. Він так уже, так уже чихвостив старий режим, да проклинав, да обплювував, і все повторював у ревності й агресивності своїй, що з усіляковими комуняками тільки й треба отако розправлятися, що годувати їх червоними жаринами й головешками. Й оця запопадливість така уже будила в мені тривогу. Щось тут не те. А ще відчувався брак оголено а хоч якої освіти у цього ревнителя негайних перемін. На моє запитання, якого він роду і племені, соціального походження себто якого він, то Шпаковицький відповів, що він круглий сирота, і від старого комуністичного режиму сповна випив чашу терпіння зі світанкових своїх днів. Се уже далеко пізніше дійшло до мене, що рідненький вітець Едуарда Шпаковицького директорує ув одним пивзаводі.

Але поки що отаким чином, за правом молодості й довіри до молодих у надії утирався сей Шпаковицький в довіру до декотрих колишніх дисидентів. Розпитував, випитував їх, занотовував, звісно.

Й до мене він одного разу підступивсь був, автографа попросивши, а чи не хотів би і я повідати йому про свої переживання в деяких місцях у часі віддаленім. Тут я уже одразу зметиковав, імпульсивно дійшло до мене, й відповів ухильно. Але тривога іще довго не покидала моєї душі, нащо я йому і автографа прихильного давав. Від того насторога побігла крізь моє усвідомлювання, як око моє завважило, що незчисленна кількість листочків у моїй тій книжці загорнена. «Виписував щось. Списував».

Але це уже пізніше не раз доводилось мені чуть від багатьох, що отаким чи іншим чином сей Шпаковицький обкрадав своїх побратимів, да із випитаного, надрукованого уже часом компонував свої опуси. На першоджерела, звісно, ніколи не посилаючись. А може, тільки матеріал збирав. А кумпанія утвори його компонувала. Усе можливе у нашім цім непевнім світі. А що ми знаємо. Принаймні із сим Шпаковицьким уже ніхто не контактується, що будить у нім іще більшу агресію. У високій агресії перебуваючи, він одного разу кинувся на свого старшого побратима, схопив його за горлянку і став душити. Аж той посинів. Може, і задушив би, але тут товариство втрутилося, заступилося, й розняло їх, хтось линув відро холодної води прямисінько на голови їхні. В лиця їхні хлюпнули.

І все отак зійшло з рук Шпаковицькому і теє. Комусь не зійшло б, а йому зійшло.

Й котрісь якісь побратими з літературного цеху, здогадуватись тільки можна, хто вони, усе возносили сього Шпаковицького до літературної еліти. В окремих випадках, може, це і діяло, як діє, збиває з пантелику часто усілякова рекляма. Мені особисто одна пані у принагідній розмові казала була: «Ах, нічий твори мені так не подобаються, як Шпаковицького твори!»

– А ви читали їх? – тут і я спрямував позустрічне запитаннячко.

– Та ні... – трохи знічено, але ніби ні в чім і не бувало, відказала пані.

Щоправда, оден поважний колишній політкаторжанин, коли я згадав при нім, що прочитав оту книжку Шпаковицького, проникливо подивився на мене і сказав:

– А ви взяли гріх на душу. Такого не читають. Воно від лукавого. І випромінює недобру енергію... На мене одна присутність автора діє негативно.

Сі елітарні заводіві злодії вони в сучасних умовах на високому рівні підтримувані. Як і усілякові зрухи, спрямовані на поруйнацію людських душ. Що усілякове світле випромінювання, як життєтворче пульсування душі, як спокій і таїна душі, одразу ж і фік-

сується, одразу ж і перехоплюється, нищиться супротивними силами. Ці сили відомі нам. Так було і в давнину. Бо хто ж то діткнувся до Божої таїни і викрав її. Тільки час наш помножив ось таку цю властивість. Що і маленькій святині, маленькій святості нігде притулитись. Цей сучасний наш світ пульсує цілковито на крадених ідеях. І тому й суперечливий він такий.

Й іще спогадалось, як і до мене підступалось двічі двоє молодших моїх побратимів, щоби я думки свої виклав, інтерв'ю дав. Вони запишуть і надрукують. Вони й записали. На диктофон. Але скільки я не нагадував – не надрукували. Й не підготували навіть. «Нема коли» – один одвіт був. Але використали мої усі думки і уривками висловили від себе публічно. Невже супротивна сторона така немічна, що без донорства вона аж ніяк не може. Іще розмірковував я.

А і о тім бігла думка моя. Що при такій ревності й агресії, а і з енергією отакою чи не лучче було би податися сим ревнителям письменства красного у бізнесові якісь структури високі. Де вони у виразі зматеріалізованім могли би сягнути висот куди переконливіших. Але поклик, оден поклик до поруйнації усього первісного у душі і культурі, очевидно, тільки і жене їх в означену сферу. А іще заклик, може («По зову партії КПСС...»). І на все є люди. Як любив повторювати Мар'їн Іван.

* * *

І як оті постаті та епізоди переходили у свідомості моїй, уявно перед зором моїм переходили, то Гантін, можливо, ні о чім таким і не здогадувався, бо довготривала павза залягла поміж ним а поміж мною.

Не про мед, звісно, уже ішлося.

Нарешті Гантін обома руками якби відштовхнувся од плоту й став ноги свої у ході, ступа в ступу легенько тренувать, розходжуватись від заляккості. Заклякли ноги у висотнім сидінні на плоту. Затим зиркнув на мене якби прицінююче і сказав висновувально:

– А і ти уже сивий. Білий. Хоча різниця яка... У двадцять літ. Мишко ж мій твоїм ровесником був.

Й густі кушисті сиві брови Гантонові дивилися насторожено. Немов би й вони промовляли іще о чім то.

СВІТЛО ЛЮБОВІ

Оповідання

Довготривала літня спека із грозами та ураганами у

павзах минула. Заступила дощова осінь. Період дощів настав. Похмурість одна. Що крізь день і ніч усе дощ да дощ. Аж но цілий світ од нього посівів.

У час дощів на самотньому хуторі зачаєна душа почувається осиротіло. Що удень до якоїсь господарської роботи не стати. Ночі подовшали. А ніч настане – то темнь одна да шельпотіння дощу за вікном. І каганця нема, щоб засвітити. І сон не завжди іде. Думи обступають часто. Про хутір. Як зелено і різнокольорово процвітав він колись. А до чого дожився, дійшов. Що одна хата наша у Закутку тільки і позосталася. Да і ту розбивають. Люто і несамовито. За останні десять років більше десяти разів розбивали, викурюючи мене із осідку. Особливо ж люто розбивали у минулому році. Що усі ужиткові речі, а найдрібніші – посуд, інструменти, нитку і голку – усе чисто повиносили. Каністру з гасом, лямпу гасову, навіть каганця маленького повоєнного й того забрали. Щоби засвітити не мав чим, унеможлиблюючи моє тут перебування. Довелося ізнову (уже в котрий раз!) розпочинати все з нуля.

Мені не раз уже казали:

– А чо' ти держишся за той хутір. Тікав би уже.

Я відповіді не знаходив у серці у своїм.

Аж то якось одного сонячного літнього ранку, сінешні й хатні двері були прочинені, у хату залетіли дві ластівки. Да й сіли на жердинці біля груби. Да й стали мене пильненько розглядувать. І я очка їхні маленькі розглядував зблизька. Що очка ці маленькі бачили далекі екзотичні краї, й картини тії унесли от у нашу хату. А затим привиділось мені. Душі Батькова й Материна. Завітали свого синочка безталанного, відданого на розтерзання людське, провідать. Й уже о тім текла думка моя. Що жодній душі усіх наших колишніх хуторян уже нікуди залетіти, навідатися, бо хати нема. «Нема в мене хати» (Олександр Довженко). Й на очі мої навернулися сльози. І це забриніло, як відповідь моїм запитальникам.

Зачаєна в темені ночі думка моя і о тім розпростороювалась. Як новітні багаті одиноких да немічних із старих домів у центрі міста викурюють, відбираючи в сих обездолених остатне – звичний дах над головою. Мені один випадковець, що назвався управляючим отакого новітнього багача, у скептично довірливій розмові сказав був:

– Главное – это затеять бесконечные ремонты, чтобы развалить конуру за стеной, и чтобы старичок, старушенция, али анвалид там бежали поскорей из этойой своей конуры.

– А куди ж йому, нещаснику тому, і втікати? – запитав я.

– А нам каковое до этого дело... – відповів управляючий.

І вже думав я. Яке ж і многолике обличчя сучасного терориста і які різноманітні вишукані, з урахуванням досвіду усіх попередніх поколінь у цій сфері, форми його тиснення на беззахисну особину. Така реальність, і такий світ. Символом терориста було позначене, бачилося мені, ціле двадцять століття. Чи й перейде ця ознака і у спадок новому вікові, що заступає?

У наступному після тієї ночі ранкові витворилася просвітлена павза поміж дощами. І я забачив, як дорогою зі світа до нашої хати маршовим кроком, якби солдат австрійської армії, наближався чоловік. Це був Митро із села. Старининський. Сей Митро у свої шіздесят штири роки незвичайно лехкий на зрух і до ходьби. Що як устане вранці да вирушить у путь, то двадцять п'ять кілометрів до станції подолає. А там сяде на поїздок, поїде у Місто за потребою, повернеться ізнов на станцію, а до вечора ще й додому дійде. Це уже сього літа не раз таке бувало, як розказував.

Але великий любомудр. Одразу ж і почав філософствувати. Про таїну світобудови да

перспективи людського буття.

– А чи ти ж розумієш, про що я кажу, чи доходить до тебе? – перепитав у якимсь моменті Митро.

– А тільки дещо... – відказав знічено я.

Коли ж віддалився Митро, то думанням своїм я розшифровував, осягав зміст його бесіди. Смысл Митрових висновувань зводився до того, що сучасна людина перенасичена агресією настільки, що спроможна не тільки поруйнувати цілий світ, а й погубити власну душу. Дві тисячі років тому, як сяєво любові, з'явився Післанець і сказав: будьте, як діти, лагідні тобто, інакше порятунку вам нема, і царства Божого вам не бачити. Та агресія людська відтоді у стократ іще розбуяла. Але світ не може рухатися далі отак до безкінечності у розбуюванні агресії. Потужне світло любові тільки і має осявати світ, і у сяєві тім має розчинитись усілякова агресія.

У період зтяжних дощів вода переповнює Потока й інколи виходить з берегів, глиниста дорога у світ перетворюється у грузьке болото, так що нікуди і не вийти, хіба що в гумових чоботях, але їх уже давно відібрали нападники. Безхліб'я – це звична річ на хуторі. Я уже три дні кумкаю без хліба. Але добре, що є картопля, буряки і морква, усілякову гиншу городину вибив град.

Було 11-те вересня, Головостеня, так у нас називають день Усікновення голови Іоанна Хрестителя, що сталося понад дві тисячі років тому. Сьогодні тридцять років як поховали нашу Матір, і рівно тридцять років тому помер Микита Хрущов.

Сьогодні дощ короткочасний. Періодами є, а періодами нема. Похмурість же суцільна. Наближення вечора угадується, як похмурість загусає. У таким моменті я прочинив сінешні двері, щоби вийти надвір. Й стенився од несподіванки. На стежці біля порога стояла Марина Обітниця.

– А де ви у таку непогодь?

– Оньо хліба тобі принесла, бо ж знаю, що нема. Як до магазину у дощ вийдеш...

– А ви ж як?

– А я в гумових чоботях на Талимонову кладку перейшла...

Марині Обітниці уже сімдесят років. Вона із Хотинських хуторів, що за три кілометри. Сі Хотинські хутори у 40–50 роках уславлені були своїми дівками. Що усі парубки кількох поколінь із нашого хутора на Хотинщину тільки і ходили. Але жодної хотинської дівки із наших ніхто і не висватав. Розійшлися хотинські дівчата по світах. Марина аж на Донбасі опинилася. Там вона трудилася дояркою в радгоспі і мала вже хату. Але все самотою.

І сталося. Утратила зір мати. Спершу на одне око осліпла, а відтак і на друге. Приїхала Марина до отчої хати і дала обітницю – доглядати темну матір, скільки треба. А як мати одійде, то ізнову повернеться вона у свою донбасівську хату. Бо уже увійшло в Маринине осягання оте, що «В своїй хаті...»

Але коли через років сім навідалася Марина на Донбас, то вікна у її хаті уже повибивані були із рамами, а посеред хати розкладали вогні. І спішно продала Марина задешево свою хату, гроші поклала на книжку, діялося те, як уже перебудова займалася, і пішли тії гроші, як лист за водою.

Цілих дев'ятнадцять років доглядала Марина свою темну матір. До кінця сповнила дану обітницю. Да так і стали називать Марину Обітницею.

А тепер от і нову обітницю дала. Щотижня навідується Марина за штири кілометри до зовсім немічної 77-річної самітньої Олени. Приносить дещо. А як іде через лісок, то неодмінно суху поліняку, гілляку принесе. Олена уже нездужає і дров собі принести. Тую Олену минулої весни розбили, все чисто повиносили. Але пощо Олену. Оньо Лександра 87-річна, що посеред ліса самотою доживає, і то жалілася:

– До минулої весни не чіпали. А минулої весни розбили. Увесь посудок повиносили...

Така тая минула ювілейна весна на розбивання да поруйнацію щедра була.

А як. Доживання віку на хуторі в самотині нелегке. І смерть на хуторі нелегка. Як оньо у тієї

Насті. Що її знайшли посеред зими лежачою долі, коли відбили двері. А руки, а плечі – усе собі сама покусала. Але хто прийде рятувати конаючого в самотині.

– А знаєш, – каже Марина. – Як посеред ночі не спиться, то й стану я усі колишні хати на нашому хуторі перебирати да лічити. Шіздесят хат налічила, а одна тільки наша і зосталася. Якби і не було хутора, а колись же як любо було. А все перейшло, як сон...

Од принесеного хліба в загусаючій похмурості стало, зробилося в серці у моїм світло-світло...

А ще через день прояснилося і у піднебесному просторі. І я вирушив із дому глевкою ще дорогою у світ. А на Посьолку брат закинуто усе розказує:

– У нас то телевизор зіпсутий. Але зять сусіда із Костополя приїхав, то каже, що Америку розбивають. Війна почалась...

– Да як Америку розбивають? Хто?

– Ну так, розбивають...

Якби ж було на хуторі радіо. Подумав я. Але транзистора відібрали у мене нападники ще десять років тому.

Чогось ще випитати у брата я так і не випитав.

Але у зрозумілій тривозі вже їхав автобусом до села. А в селі у Степановій хаті якраз передавали новини. Повторювалися усе ті ж кадри і сюжети. Моя свідомість виокремлює чорну тінь літака, що ось наближається до висотного дому і щезає навечно. Се так промовисто, коли чорна тінь щезає навечно, залишаючи після себе одні руїни. Се так промовисто. А усвідомлювання моє фіксує, що сталося се у день Усікновення голови Іоанна Хрестителя. І сутність моя на роздорожжю – ще не освоїлася із новою реальністю. Бо до миті цієї се був ще зовсім гинший світ, а від миті цієї починається уже а зовсім гинший світ. Хоча багато чого у повсякденнім перебігу буде ще ніби те саме. Але не те. Пригадалися почуті десь із радіо слова американського журналіста, який сказав після убивства Кеннеді: «Ми ще будемо сміятися, але ніколи так весело». Й Вергілієві слова діткнулися свідомості dokonаною істиною: «Перший найкращий для нещасного роду людського день проминує».

У вік розщепленого ядра ми звикли до усілякових устрашінь. Але коли устрашіння запрограмовано посилаються ціною життя того, хто залякує, – то це уже моторошно.

Такі події кладуть в усвідомлювання печать старіння. Старіння власного і старіння світу. Зі старінням світу зло помножується. Як і сказав давній пророк.

Але ось у перебігу тих телевізійних повідомлень пролунали слова однієї жінки, з якими зверталася вона до свого чоловіка по телефону за якісь миті, коли мав зрушитися висотний будинок. І ці останні слова її, що повторювалися кілька разів, були: «Я люблю тебе». І в окресленій ситуації забриніли ці слова символічно. Й переможно розлягалися у піднебеснім просторі. І подумав я у сильнім зворушенні, дійшло до мого усвідомлювання, що світло любові вічне і непереможне а над усі темні сили руїництва. Усе перейде, але останні слова тієї жінки зостануться.

І уже о тім розпросторювалося думання моє. Чи у своєму повсякденні ми часто кажемо один одному, отчому домові, животворові, кожній звірині і кожній пташці, кожній квітці і кожному дереву, цілому світові ті слова, що їх повторювала ота жінка в останні секунди свого життя: «Я люблю тебе».

Це уже потому, як про організований спротив тероризмові заговорили у світовім масштабі («Всесвітній сум в масштабі повітовім» – Євген Плузник), ішло у думання моє. Да же посиленій терор чинився і чиниться на окремішню особистість і загаль крізь ціле століття, аж мільйони падали у голодоморі, а співтовариство промовчувало, якби ні в чім і не бувало. Аж поки грім не вдарив.

І чи не від дефіциту любові усе похмурішим стає світ. І чи не від дефіциту любові найбільше страждають сучасна людина і сучасний світ. Збувається пророковане. І тому що розбуває беззаконня, любов багатьох охолоне.

Ізнов й ізнов бринять у свідомості останні повторювані слова тієї жінки. Але любов промовляє не тільки словами. Любов випромінюють усі вчинки та дії, що їх спрямування життєтворче. Й коли руку помочі подають малому і старому – то світло любові випромінюється у моменті тім. Або немічному допомагають звестися на ноги – то любов зігріває такі хвилини. Й коли за беззахисного чи скривдженого заступаються – то любов осяває доокіл.

І коли людина добре сповнює свій професійний обов'язок, ми кажемо: вона робить свою роботу з любов'ю. Як і в замірах Творця визначено, щоб усе у цьому світі було добре.

А коли люди за своїм професійним обов'язком, призначенням та покликанням, часто багато чим ризикуючи, а іноді і власним життям, поспішають до тих, що опинилися в біді унаслідок розгулу стихій чи інших непередбачуваних надзвичайних ситуацій, щоб врятувати і допомогти, то світло любові осяває такі сумні події. Я думаю про рятувальників. Американські рятувальники прибули на місце тих трагічних подій уже через три-чотири хвилини. Як розказували очевидці. І також загинули декотрі.

Темні сили зла і руйництва провадять у непроглядувану прірву, де нема перспектив. Світло любові вічне і життєтворче. Сила любові також могутня. Що водить сонце і світила.

СТИХІЯ ГРІЗНА

Спогад про подію

Стихія грізна і непередбачувана. Це завжди як

неочікуваний виклик долі. Виклик і випробування. І як нагадування водночас про скороминущість нашого земного перетривання. Перед стихією сутність наша маліє до мізерного. І ми повинні замислитись.

Після досить прохолодної весни, а й холодного дощового червня настав сонячний липень. Маківка літа.

Понад два тижні над хутором стояла задушлива спека. Від раптової переміни поникла ростинність. Спертий дух виснув, уставав над низинним краєм аж до піднебесся. Млоїло. Часто боліла голова, і сковувало душу. Я пригадував середньоазійську спеку, що і там колись усілякове мислення ішло тупо, уповільнювалося. А зрівнювальне текло заспокоююче: «На хуторі то іще у гайку під вільхами можна собі порятуватися у розкошуванні, а як то у місті тепер серед мурів да асфальту».

На фермерових гонах поряд молоді жінки із Містечка та села цілоденно просапували столові буряки, і я подивовувався до поважності їхній витривалості. А у пригадування йшло, як розказував Василь, що у південно-східних областях, в краях ніби полуденних наші декотрі сезонники не витримували на довгих бурякових гонах, падали від сонячного удару.

Часом при схилі сонця і наближенні вечора призахідна половина неба якби захмарювалась ріденько, на горизонті навіть застигало сиве далеке нагадування перемін, а яскраво червоне сонце при заході озиралося із-за хмари уже – також промовистий знак перемін у погоді. Але наставав ранок, розгортався новий день, і спека, либонь, дужчала, посилювалася, ставала стомлюючою, знемагала кожне живе дихання. І чим далі отако заглиблювалась вона у плин часу, тобто чим далі віддаляло нас од періоду дощів, тим певніше на серце клалася тривога. Довга затяжна спека до добра ніколи не доводить, але як часто закінчується лихом. Треба чекати бурі. Вона не забарилася.

Аж то одного ранку посеред тижня, у середу, молоде сонце заступили хмарки, стало, зробилося раптом незвично насторожено тихо. Доокіл сповнювався настроєм очікування. У сусідньому селі, на дальніх і близьких хуторах в одностайне заспівали півні. І серце моє так і тенькнуло: «Почалося!» Але затим поволеньки розступилися, розсіялися хмарки, й подоросліле сонце продовжувало смажити, як і в попередні дні.

І тільки в пообідню пору південно-західну половину неба почало заволікати синьо-сивими хмарами. Вони народжувалися десь у глибині світового простору й непомітно відчутно виступали із-за обр'ю. Хилило на сон. А коли по короткім одпочинкові я ізнову вийшов у двір, то у південно-західній частині небозводу густа синя аж чорна хмара уже стояла муром. Молоді жінки із Містечка і села завершили, припинили свою роботу на фермерових гонах і поспішно віддалялися понад канавою на Посьолок. Як звичне перед грозою і віддаляються люди у своїм спрямуванні. Ізгадалася відома картина маляра «Перед грозою».

Я зостався на самітнім хуторі один. В похмурім піднебессі перегукувалися громи. У глибині темної хмари, унизу біля крайнеба майже я забачив жовто-сиву пляму на синьо-темному тлі грізних хмар, що стояли муром. І вжахнувся. Так і є. То рухається могутній ураган, смерч. Із Майдану, із Полігону все. І все прямисінько в нашу сторону. Уже втретє за останні сім років.

Осягнувши думкою, чи нічого такого ужиткового у дворі не позосталося, я поспішно і спрямувався у хату-фортецю свою – в очікуванні, що вона ось-ось захитається. Сінешні двері не

замикав ізсередини. Мало що може й зо мною статися. Застережлива думка потекла.

Ураган не забарився. Шпаркий вітер налетів раптово. Із вікна мені видно було, як під його гнівними поривами розмаювалися усім своїм гіллям дерева. А у глибині простору вже стало сиво. Могутня злива наближалася зі швидкістю неймовірною, і скоро сягнула нашого двору. Шалене завивання вітру посилювалося якби і потужним водоспадом. Шибки заліплювало зірваним із дерев листом. Крізь шпарки у вікні вода патьоками потекла по стіні. Затим і в інших місцях змокріло, і вода збігала стіною, утворюючи доли у хаті калюжі. Пробивалася крізь витворені шпарки між брусами, там виривало злежаний мох. Здогадався. Мутними ручаями потекла вода зі стелі біля комина. Хату заливало. Вікна носилися, і здавалося от-от повилітають. Я відійшов од вікна убік, і вже збоку краєм ока видивлявся у шибки, намагаючись збагнути, що ж діється там за тонкою прозорою перегородкою зі зрушеним світом. Могутнє гоготіння посилювалося періодами. І в якимсь моменті я відчув, як захиталася хата, й мене зашатало разом із землею. «Береза!» – усвідомлювання побігло. Захитало й вдруге. «Може перекинути і понести хату», – ще встиг подумати. Й застереження спрямувало мене до сінешніх дверей. У сінях уже було повно води. Вода скапувала крізь отвір із горища. Я ізнов подумав про березу. Як посадив я її маленьку 1954 року під вікном зі сходу. Тепер велике біле дерево таїть небезпеку. Вісім років тому березу буйним вітром у період тривалих затяжних дощів похилило і виважило. Здогадуватись треба, що її грубе коріння розгалужене у глибині під підвалами. І що буде із хатою, коли береза падатиме – це тільки уявити можна. Але у цім моменті чомусь ізнов подумалось мені, що і отой благий намір «Посади дерево» як часто може обернутися для людини проблематичністю і лихом.

Я уже був спрямувався до сінешніх дверей, але уява про грізний шалений світ у відкритім просторі завернула у цім моменті мене до простору вужчого, до власної фортеці. А що вже буде. Се важко передати словами стан душі людини, що опинилась наодинці зі стихією. Стихія грізна. Ні о чім уже не біжить думка. Ані про хату, ані про збитки, ані про ніяке інше матеріальне. Про душу лиш думання одне. Що буде із нею ось за секунду, за хвилину ось. І до Творця тільки і звернені усі благання. Гріховність людської душі у цих моментах, у миттєвостях отаких оголюється виразно і стає майже фізично відчутною у перебігу цілого свого життя. І суть покаяння наблизилась упритул, і суть прощення стала відчутною. Що усі, а найтяжчі образи твоїх кривдників, усіх ворогів твоїх – це мізерія, це ніщо у зрівнюванні з отаким.

Стихія грізна. І ми повинні замислитись.

Час пульсує нескінченно довго у нетерпеливості. А насправді ж то лічені хвилини якісь. Затарабанило об шибки сильніше. Град. Посипався град. Увесь двір уже усіяний білими сливочками. Але, схоже, що вишугування могутнього вітру стихується. Тремке очікування ізнов підступило, град то уже повибиває шибки напевне. Але і тут пронесло.

Спершу вухо моє вирізнило, а затим і око крізь вікно забачимо, що сива суцільна стіна розсувається, і глибинь у просторі уже проглядується. А що двір, а що фермерові буряки столові далі – суцільне плесо мутної сивої води, яка скоро і збігать почала.

Душа моя випростовувалась у заспокоюванні. Що так благополучно усе для неї завершилося допоки. А усе інше – дрібниці.

Я вийшов надвір. Молода верба зачепилася за край клуні, якій уже за сімдесят років, а велика гілляка із берези – за ріг хати. Поряд лежала зламана вишня, а у садку – стара яблуня, у річку попадали поламані вільхи. Город вибито повністю. Де гарбузи, де огірки, де квасоля, а де пастернак із петрушкою – ніщо не вціліло.

За садком стояв кінь, і знічено дрижав із переляку. Із-за клуні вийшла зарошена жінка. Євка. Вона одразу і розказує:

– Кунь стояв прив'язаний на сіножатці. А як град став бить – кунь зірвався і навтеки. Аж сюди прибіг. В Уліяна великого осокора із корінням вивернуло, коріння догори стирчить. На повітку і на хліва упав. І у нас дерева поламало, й хату обдерло. У нас тієї ночі корова телілася тяжко, то дорізали, а телятко живе зосталося. А зара – нова біда.

Я подивився у сторону Посьолка. Талимонова хата і хлів просвічувалися. А там же стояли великі осокори і берези, що за гушавиною будинків ніколи не було видно.

Над краєм стояло відчуття великої розрухи. А все одно душа випростувалась у заспокоєванні. Усе те набутне.

Ніч залягла тихо. А ранок настав ясний, як звичне і буває після великої поруйнації. Земля випростувалась у заспокоєванні, світ випростовувався після великого потрясіння. Схоже, що кожне живе дихання раділо життю. Що воно продовжується. Але не співали пташки. Біля криниці й біля клуні, у садку я знаходив забитих гарненьких пташок чи тільки крильця від них. Пташки не співають весело масово, як раніше, і через тиждень після стихії. Тільки зрідка цвірінькне котрась несміло і наче жалібно. Чи їх позабивало градом у великім числі, чи вони порозліталися з переляку в інші затишніші гайки.

Коли сонячний ранок переходив у молодий день, від дороги у прямуванні до нашої хати повернула біла «Нива». І зраділо серце моє. А пригадалося. Як Батько колись розказували, коли уже недужі були, що як забачать вони, як до нашої хати від дороги завертає людина, то невимовно заходилося радістю серце їхнє.

Із Містечка приїхали журналісти з районної газети. І розказали, якої шкоди завдала стихія і у селі, і на Посьолку, і на інших хуторах.

А коли повертали вони до райцентру, і я їхав у машині із ними до села, то дивилися, завважували ми по дорозі, яку біду приніс у край цей могутній ураган. Повиривані й поламани дерева, порозвалювані муровані причілки у будинках, позривані дахи, старі хліви порозвалювалися і поприсідали до землі, якби з переляку, інші порозчавлювали вивалені дерева. Тридцятип'ятилітній ліс біля Польового знищено майже суцільно. Котрі дерева повивалювано із корінням, а смугами попереломлювано навпіл, і білі оземки їхні стирчали, наче сірники. Посіви й городи вибито місцями дощенту.

І знову мимовільно ішло у думання моє: «Стихія грізна».

На Посьолку в пообідню пору уже метушилися люди, послідовно замітаючи сліди великої поруйнації. І казала Марта у розважливості:

– От заклопотані і смутні котрі люди, але плачу і голосіння не чують. А усе гинше – набутне.

Тобто, що втрат, жертв людських нема. Й ізнов побігло у думання моє: «А є ще час для опам'ятання. Але які неквапливі ми».

Ще наступного уже ранку до мене навідався доброзичливець Василь і став розрубувати вербу, що впала на клуню. Але скоро за ним прийшов післанець. Просили йти перекривати дах будинку, що його здерло одну половину повністю. Василь й віддалився.

А невдовзі у прямуванні ізнов до нашої хати від дороги їхала велика покрита зеленим брезентом якби військова машина. Уже біля двору із кабіни вийшов стрункий чоловік при офіцерських погонах й чітко відрекомендувався:

– Капітан Степанюк Віктор Йосипович із рятувального загону Міністерства з надзвичайних ситуацій. Чи потрібна вам допомога?

– А чому ж після такої розрухи да самотньому чоловікові допомога не потрібна. Оньо від повалених дерев обійстя впорядковувати. Навіть маленька допомога – і то добре...

– Тоді залишаю вам двох військовослужбовців до вечора. А над вечір ми приїдемо, то іще й розпиляємо на дрова ломаччя. А тепер поїхали. Бо нас іще чекають люди в інших місцях.

Так воно і було. Молоді військовослужбовці, недавно покликані на службу із Луцька, протягом дня чимало що зробили. Пообрубували гілки з повалених дерев. Грубу деревину позносили у двір, щоб її при купі було легше перерізувати. І раділо серце моє, що поміч відчутна. Ах, як же завжди і побажана оця нехай і маленька а поміч у наш час самотній незахищеній людині!

А коли ізнов спекотне сонце почало хилитися до заходу, то на повороті від дороги до нашої хати показалася знайома машина під зеленим брезентом. І мої юні помічники радісно вигукнули:

– Наші!

Потому й іще інші уже молоді рятувальники розпилювали деревину на дрова. Приїхав і командир зведеного загону рятувальників капітан Олександр Анатолійович Матвеев і уже знакомий заступник командира загону капітан Віктор Йосипович Степанюк.

Ми сиділи у затишку і на цей раз уцілілої Батькової хати. Мимоволі потекла невимушена бесіда про життя і про час. Гості розповідали про свою службу, що вона переходить у завжди тремкому очікуванні тривоги. Окремий аварійно-рятувальний загін Міністерства з надзвичайних ситуацій, що дислокується у селищі Городище поблизу Рівного, існує з 1998 року. І обидва капітани відтоді і несуть у ньому службу. Обидва нагороджені відзнакою Міністра «За мужність у надзвичайній ситуації». Згадували командира частини полковника Сергія Васильовича Головка, який брав участь і в афганських подіях, і в ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Чимало драматичних напружених моментів довелось пережити цим відносно молодим іще людям за останні роки, зблизька бачити людське горе. Капітан Степанюк безпосередньо рятував людські життя у місті Чопі під час повені на Закарпатті, брав участь в укріпленні дамб на річці Тересва, у ліквідації наслідків обледеніння у Вінницькій області.

Щойно учора загін із 22-х рятувальників прибув і у нашу місцевість, а вже допомогу відчули більше як у двадцяти дворах. В першу чергу допомога надавалась ветеранам війни й праці, інвалідам, самотнім – Адаму Кондратюку, Марії Горбатюк, Надії Походзіло, Уліяну Люшину. Сумлінно трудилися рятувальники Андрій Дем'янчук, Віталій Данилюк, Валерій Гришковець, Сергій Усик, Юрій Охрімчук, Максим Дубень та інші. Вони розвозили шифер, розчищали двори, розбирали завалені хліви, зрізали аварійні дерева, що таїли загрозу людському життю і будинкам, перекривали шифером дахи.

Слухав я розповіді цих відносно молодих людей, рятувальників за покликанням, і в думанні моїм розгорталися розмисли про світ, про життя і про час. О тім текли розмисли мої, що світ захлинається від крові унаслідок міждержавних, міжнаціональних й інших конфліктів, викликаних людськими пристрастями. Унаслідок так званих бойових дій з обох боків, як правило, ллється кров, і в ніщо ставиться людське життя, а конфлікти спалахують із новою силою.

Наша планета повсякчас здвигується у пульсуванні безперервних стихій: землетрусів, ураганів, смерчів, повеней, засух. Чи це наслідок недосконалого господарювання людини, чи це і насправду уже збувається пророковане апокаліптичне.

Стихія грізна. Вона в одночасся, у змиг ока змітає з лиця землі цілі людські поселення, забираючи й тисячі життів. І ніщо людські пристрасті супротив стихії. І ми повинні замислитись над тим.

І коли дивився я у мирні співчутливі лиця цих воїнів, то і о тім побігла думка моя, що у сучасному світі уже мала би існувати скрізь тільки одна армія із цілковито єдиним призначенням – армія рятувальників, армія порятунку.

І над цим ми маємо замислитись. То, може, й душа наша звільнюватиметься від пристрастів у зм'якшуванні і відродженні. Допоки є час!

НА КРИЛАХ ПІСНІ

Березнівському народному хору присвячується

Знов згадалося мені, як у році вісімдесят якімсь посеред

похмурого літа раптом узявся густий сіро сиво безперервний дощ. І вода у потоці в Річці угору піднялась, з берегами зрівнялася змутніла, із берегів виходить зачала на сіножатки у стрімкості ушвидченій розхристаній. І несла у вируванні мутнім віхті сіна, старе жердя і кілля від плотів, старі дубові хрести, червоні і рожеві дитячі ляльки й уламки більших пластмасових ляльок. Й чого тільки не неслося у тім могутнім воднім вируванні. Що усе нагадувало про близькість до потоку низинних людських осідків десь там у глибині витоку. Узяла вода, підхопила та й понесла з легкістю неймовірною.

Яка могутньо потужна сила води. Стояв я та й думав над вируючим потоком. А перед очима й інший ясний малюнок зринав, стелився. Коли у ясності прозорій молодого недільного літнього дня стояли ми із Батьком і дядьком Гарасимом отут на березі ще Річки не поруїнованої. Водна гладінь тихо зблиски в позір клала. І в душах наших потаємно бриніло нез'ясовне подивування. Який же цей Божий світ і прекрасний. І казав а просто так дядько Гарасим:

– От чому сей світ так повстав, що Річка тече від Ковалихи...

У дворі зачув і Марко наш, да й спрямувавсь до гурту, да й каже у ході:

– А тому, що якби текла Річка до Ковалихи, то не текла б від Ковалихи... — Й довкола віч його у посміху зринули, випурхнули да й загарцювали лукавинки. Да й іскряться, да й пульсують у молодій недільній прозорості. Аяк. Кожде наше дихання у простір світовий випромінюється, кладеться. Затим ізнов про можуть водну розмишляння повертається. Як вона грайливо несе у вируванні усе, що лехке, да по воді нестись годне. Й подумалось тоді було іще. Це ж мічене щось, кілочка або кораблика, кораблика із казки, в потік упустити, на воду поставити, і понесе од нашої хати його, таке мічене, вода у дальні світи, якщо не зачепиться десь за згірок чи кущ. Спершу у ріку, а як Случ із Горинню зіллються, то і в Прип'ять саму, а як Прип'ять, то уже і Дніпро. Біжить Дніпро до моря синього. Господи! Який же розмаїтий і з'єднаний в одне цілий сей світ. Сей світ, як маків цвіт. Це ж уявити тільки можна, уявою охопити. Що навіть коли жердини старі да кілля далеко не понесуться, за згірки да за кущі зачепляться, затримаються, то вода неодмінно понесеться й понесеться. Хоча б за тією давньою очевидністю, що уступити двічі в одну й ту ж саму воду неможливо. І стало на серці моїм дивно-предивно од такого усвідомлювання. Що й от вода од нашої хати, і відображення місця, і хати нашої, і хутора нашого, і твоєї присутності відображення понесеться аж до самого Київа. Й побіжить Дніпро до синього моря... Й відбитки наші, знаки наші понесе, і місця, і хутора, і моєї сутності відбитки понесуться у світ. Від уявлювання, від проглядування, від усвідомлювання отакого доокіл важнішав, набирав нових барв, смислів ув осяганні моїм. У вимірах світового єднання. І це клало у душу і в настрої незрівнянну, неказанну лехкість.

І таке повторювалося не раз уже потому. За усякої пори і ситуації. Але в самотині хутора найчастіше. Аби-но подумав. «У просторі Всесвіт огортає і поглинає мене, як точку; в думці я огортаю його» (Блез Паскаль). А й тепер у думку біжить. Коли над потоком, над Річкою за коморою хати станеш да й плин води видивляєш у заспокоюванні душі, як несе вона відображення краю, і місця, і хутора, і твоєї присутності у дальні світи, і воєдино цілий світ сполучає. «І час між пальцями тече, а ми ще є.» Гійом Апполінер, здається.

Але то тільки подумати легко. Мені ж самому добутись до Київа не так і просто, да й не легко. А щораз важчає і важчає. Це ж колись тільки, пам'ятаю, у відносно молоді літа який лехкий та швидкий я був на зрух у дорогу до Київа, а і в будь-яку дорогу взагалі. Що торбинку у руки, а гроші в кишені, та й подавсь собі. Аби-но до Посьолка добувсь, то там за якийсь котрийсь автобус і вчепишся, їх тоді сила-силенна, голубих і червонястих, бігало дорогою – в усі кінці. По дорогах ідуть машини. Се так подивовано незвично бриніло у просторі і в душі моїй у мої юні п'ятдесяті роки. Я і книжку у шкільній бібліотеці був узав «По дорогах ідуть машини». Що вона удостоєна була Сталінської премії якого то ступеня.

А коли принесе тебе на крилах своїх крізь простір хутірський, а й сільський отакий автобус до Містечка, то там уже й чекають на тебе гинші, але до оцього подібні й не подібні котрі автобуси. Та й понесе котрийсь із них тебе на крилах своїх уже до Міста. А Містечко віддаляється уже, і згасають, розсіюються лоскітливо дражливі пахощі свіжо печених млинців. Се Мати наші колись, як у туманнім сиво ранкові пішки до Містечка добулися, уступили, на торговицю свіжу виловлену рибу до Янкеля несли, то такий дражливо лоскітливий запах свіжо спечених млинців зачули да й сказали до одної міщанки, що при дорозі стояла:

– А шо вам жить. Оньо уже млинці печете, а я тільки на торговицю тьопаю...

– А то вам так тільки здається, – однозначно заперечливо відказала міщанка. – Нам тоже треба подумать, як прожить. Щоб раненько встать да на торговицю йти, да сторгуваться з вигодою, щоб своє шо, ланцюжка якого чи бляшанку, то дорокше спродать, а у мужика рибину чи півника, то щоби дешевше виторгувать, укупить...

А вже як автобус лету набере, да простір дальніх хуторів розітне, прорве, то й на трасу вихопиться, а там і синій ліс уже навстріч біжить, наближається. А у лісі то одна розкіш окові спостерігать, завважувать, як дерева, сосни стрімкі й золоторясні, а й дуби поважні надто несуться й пробігають проминально. Настрій на лісовій дорозі випростовується у заспокоюванні. Але це потому якось прочитаю я в газеті одній, що у цім окресленім проміжку

на названій дорозі у лісі людина, водії усамперед також впадають у нез'ясовну сонливість, і стаються дорожні пригоди. Що ніби у першу світову війну вояків багацько полягло тут, а хреста поставити, знака і не додумався ніхто при дорозі.

Й зо мною у тім названім місці сталося було раз. Узимку 1978 року. Як нісся автобус у леті своїм на льодовій, зледенілій дорозі, а я в дрімоті в гинші світи потавав. І от від струсу сильного прочумався раптом я, але на місці своїм. Люди тільки скрикнули передні вжахано. А водій білий, як папір білий, як глина біла, сидить на снігу обіч дороги, голову руками обхопивши. Тільки автобус наш обернений у зворотнім уже прямуванні рівно на сто вісімдесят градусів, до Містечка тобто ізнов. Чоловік ровером раптово несподівано спереду із'явився, повстав, а водій і загальмував раптово чи як там, але усі по своїх місцях сидять цілі й неушкоджені. Тільки пророцтва чуть, з вуст зринають:

– Хтось праведник один серед нас є. Бо заради праведника одного міста уберігаються від розрухи. А що казати про автобуса.

Але вже як благополучно до Міста добудешся, то на автостанції переважно тебе неодмінно і дожидаються застигли у перепочинкові з дороги червонястий або голубий котрийсь, чи обидва одразу – Львівський, Івано-Франківський, Червоноградський, Дубнівський – котрий коли під яку пору. Наче спеціально і дожидається тебе, бо майже завжди вільне місце знаходилося. Хоча не раз, щоправда, уже останнє. І от ти уже мчиш, несешся у вмісті якби вирізнюваного за комфортом і швидкістю автобуса гладеньким полотном соша, великої уже автостради, що, либонь, самим царем позначена була. Миколою II-м. Еге, оти самим, що затим потому у полковничім мундирі у сибірськім монастирі з одним французом як статечно на козлику дрова різатиме. А цариця в просторі затвору вишиватиме пильненько, «Всю неделю до субботы плела девка кружева. Истомилася с работы – эх, да просто чуть жива...» Це далеко потому й потому, уже в перебудовні новітні часи на київських вуличних книжкових торговицях фірми «Дикси» я не раз розглядуватиму ці знімки у книжці про царя Миколу II-го. І нестримно манитиме мене тую книжку вкупить. Але ціна кусатиметься, як на купони спершу, так і на гривні потому. Тільки й думка об однім усе бігтиме: «А треба було царя пожаліть, пошкодувати. Щоби у затворі смирененько собі дровця порізував. Який статечний дроворіз. А й вітця свого пожалій, коли оскудіє силою і розумом».

Але тоді у 70-і і 80-і то на цій дорозі бігли до мене й інші такі рядки: «Не жаль мне, не жаль мне растоптанной царской короны, Но жаль мне, но жаль мне разрушенных белых церквей». (Рядки із вірша російського поета Миколи Рубцова. Цитується за пам'яттю).

Й дорога, царевою уявою позначена, уже сучасним сошем вигинисто хвилеподібно постелилася. Із пагірка у видолинок. І навпаки. Й співає у діткненні коліс. Колеса струни сошевого полотна перебирають. Співає стежка на город. Але се вже зовсім гинший спів. І час із простором у пісні перемовляються. І дивна мелодія бринить. І обрій од нас утікає. А не втече. Хіба, утікаючи, все викидатиме й викидатиме, стелитиме перед зором нашим все нові й нові краєвиди. Змінювані безперестанно. Яка се розкіш для зору постійну змінюваність пейзажів завважувати у стрімкім леті автобуса. Й душа одпочиває у заспокоюванні. Таке нез'ясовно дивне щось кладеться на твою душу у дорозі, яка вузьенькою стрічкою у долину біжить, а при наближенні розгортається. Яка се благотворна дія на людську душу і настрої пейзажів, що за вікном у леті автобуса відкриваються і біжать змінювано навстріч, і відлітають проминально да й ховаються десь у хвості автобуса (що голова а що хвіст, то тут уже не сплутаєш, як то можна слутати у потягові залізничнім). Однаково, що пейзажі зимові, вражаючи своєю іскристою білістю, така яскрава білість уже наскрізно пронизує тебе й виповнює твоє ество, як вершинна, пагірня дивина світу; весняні пейзажі із прозорою молоденькою зеленню, крізь яку просвічувалися біло мазані хутірські хати, поруч майже, оддалік і удалині клали на душу тонке, ледь схоплюване відчуттями бриніння, що й не знати, на якій висоті перебуваєш от, так зворушливо щемко діє на нас ідея кожного проростання; у високім достиглім літі пейзажі і випромінювали високу млоїстість дозрівання, се як одинокий пастух, як сама заблукалість у

пустелі, се як музика Джеймса Ласта; пейзажі осінні завжди незмінні у своїй дії клали на серце, заронювали в душу одне заспокоювання від споглядання за вікном щедрих дарів поля, як червонясто біло зблискують яблука на деревах своїх, і груші жовтіють, сі визнані світильники саду, і сливи синіють причаєно; а обіч дороги на моріжку, на дощаних підставках у відерцях малих і більших і порозставляювано ці плоди, бери, подорожанине, та й клади, зоставляй гроші, чи й задармо пригощайся.

Ах, яке наростаюче зворушення клали кожного разу у мою сутність ці автобусні мандрівки до Києва у ті застійні іще передперебудовні часи! Тільки назви поселень мигтять за вікном і відлітають. Антопіль, Горбаків, Бабин, Федорівка, Гоща, що назву тільки свою на соше винесла, виставила на показ подорожанам, сама ж ізбоку у віддаленні приховалася. Із неодмінними запланованими зупинками у Корці, Новограді-Волинському (Звягелі), Житомирі, Коростишеві. У котрих пунктах громадського харчування водії обідали, то й собі пообідати можна було. Тільки ж як обідаєш, то і ока із водіїв не спускай, бо тут же й пощезнуть, віддаляться, а тебе позоставлять. Зо мною таке раз було. Відтоді зі своєю торбинкою не розлучаюсь, як виходжу, а місце нехай порожнє від мене їде собі, раз на те пішло.

За Корцем одразу ж і зі своїм рідним краєм уже прощаєшся. Се якби уже гинша сторона. І хатки уже не ті. І настрої із простору лине, нагортається не той. Ностальгічний настрої за своєю рідною стороноюю, яка позаду зосталася, нагортається та й оповиває сутність твою. І якщо о настальгії річ, то завжди окреслене місце у споминок і біжить, де настальгія визріває раптово. А тут і кордон колись проходив, що приналежність нашу до різних регіонів потверджував. Десятиліття з тих пір минули, відлетіли, а різниця, печать покладена по обидві сторони кордону неоднакова й дотепер не стерлася, не зникла в знеособленні, але в ознаках зовнішніх і у внутрішнім бринінні збереглася, угадується. Якби в зону похмурості уступаєш, а світлість одна піднебесна в коханім ріднім краї тільки і зосталася. Да настальгічно про себе нагадує у перебігу змінюваних настроїв. Й хати усе якісь тут кошаристі, а не біло-біло мазані візігорно супротив сонця світяться, як у нашій стороні. Хоча все одно зелена крайка милої України. Се коли електричкою, бувало, траплялося, лучалося, їдеш недільної ранньо осінньої сонячної днини чи у якесь свято, так одразу ж і здогадуєшся, у яким місці потяг колишню границю перетнув. А там, де люди, парубки до пояса одкриті й засмаглі картоплі копають. Наче їм і будня нема або мало. Бо у нас то іще традиції трималися, у свято картопель не копали. Як і усіякової гиншої роботи не зважувалися робить. А якщо і зважувалися, то не з легкістю. Се тільки у застійні часи одна ота учителька у нас на Чудо картоплю копала. Але ж тоді привид атеїзму публічно масово розгулював, у людських душах виброджував, розбуював, а не тільки по Європі та Азії бродив.

Очевидно, якась одмінність і видима у вигляді, у настроях, у звичаях, звичаєвостях і традиціях теренів наших західних а теренів східних намітилася та й перетриває допоки. Що оньо і Йван наш хутірський у шідесятих роках на Полтавщину у Карлівку до сина свого їздив гостювать, як поспитавсь я був його про мандрівку, то й одказав мені раптово: «А шо там за житка. Там нарід дешевий, у неділю та в свята дрова рубають. А як я при стрічі кажу «Добрідень!», то тільки «Драсте!» одказують».

А все одно віками й десятиліттями, як коли, роз'єднаний дух побратимства не згасав цілковито витравлювано, жеврів, пробивався, давав знати, заявляв про себе. Й нагадуванням своїм стояв на сторожі нашої незнищенності. Як кожний дух стоїть на сторожі усіякової незнищенності. «Я на сторожі коло їх поставлю слово». Аж ген, хіба не у цім місці під Корцем, як розказував отой побратим у слові перший мій рецензент, і пробивсь той дух побратимства у голоднім 1933-ім році. І не як проста прямолінійна імітація згодом через десятиліття злуки, коли мільйони на дорозі узялись водночас за руки да й живий ланцюг витворили, а яскравий вияв допомоги у порятунку від смерті. Се як брати із польської сторони уночі мішки із зерном, борошном і хлібом через границю слабо іще укріплену своїм братам голодним переносили. Але на ранок усі мішки до одного на польському боці ізнов опинялися. Совецькі прикордонники діяли справно під гаслом: «Нам вашого не треба».

Й отой момент із нашої історії одразу і спогадувався, у свідомість біг, коли у леті автобуснім твоя присутність се місце перетинала.

А далі уже біжать, несуться навстріч тобі усе нові й нові простори. Яка щемкість клалася на серце у кожну мандрівку в автобусі. За всякої пори. Ранньої весни, коли чорне галуззя дерев нагадує про близьке проростання; і у молодім густо зеленім літі, коли із незбагненим душевним захватом осягаєш «Яка ж наша Україна і зелена!»; а й у зимовій білості, коли світло таке яскраво ясне, весна світла; а й у глибокій пізноосінній похмурості, коли заколисуче потаєш у автобуснім леті не то в дрімоту, не то в спогад. Інколи по радіо в автобусі можна було чути мелодію, пісню. І відчуття таке звільнюване од суєти огортало тебе, що от ти летиш до Київа якби на крилах пісні.

Ув одну таку мандрівку десь на під'їзді до Звягеля прозвучало радійне повідомлення, що дисидента Буковського видворено, тобто його поміняли на Луїса Корвалана. Іще в іншу пізноосінню мандрівку десь на півдорозі раптом стало мені якби не по собі, якби мить от зупинилася, і новий відлік часу розпочнеться, започаткується. А наступного дня уже в Київі стане відомо, що отієї учорашньої миті, яка міченням відбилася у моїй свідомості, помер Леонід Ілліч Брежнєв.

Ах, як багато відчуттів входило у моє серце під час отих автобусних мандрівок із років 60-х, 70-х, 80-х. Й усе те – за далиною уже. Що тепер бринить у моїй свідомості тільки як спомин, як спомин про золотий вік часто.

Іще був невеличкий часовий проміжок, на зломі десятиліть, коли я дозволяв собі їздити у купейному вагоні, у вагоні першої чи другої кляси. Якби купець третьої гільдії. І сильно в серці у своїм погорджувався мимовільно з того.

Але затим настали, нагрянули часи інакші, часи жорстокі, урем'я люте прийшло. Що відстань од пункту А до пункту Б і відповідно навпаки, від Хутора до Київа і також відповідно навпаки мені усе тяжче й тяжче долать стало. І не тільки по причині власного старіння. У світ широкий як вибратись із Хутора, то вже треба подумати тепера. Коли то той автобус на Посьолку із'явиться. А як до Міста з великими трудами утомлений добудешся, то й вибір не стоїть перед тобою, яким чином далі добираться. Пхаєшся у напхану вже електричку, місце тверде для сидіння десь іще незафрахтоване займаєш похапцем. Да й теліпаєшся цілий жаркий день, що електричка біля кожного стовпа кланяється, поклони б'є, а ноги од сидіння в одній позиції отікають, пухнуть, аж гудуть, й корчі по ногах проходять часто, аж зводить їх. А тиснява прибуває, відпливає рідко й не надовго. У тисняві такій не до розглядування пейзажів за вікном. А про заспокоююче давнє розглядування пейзажів за вікном автобусним лише спогад інколи зрине ненароком. Поїздки ув автобусі чи й у плацкартному вагоні стали на довгі роки недосяжними по причині крайнього могого зубожіння.

Але одного передосіннього серпневого ранку стався був випадок, момент, який, може, визріває та являється несподівано. Коли у Містечку про ваготу дороги все думка моя текла, сказав хтось, що оньо коло клюбу, ай, Будинку культури, уже два автобуси наріхтовані стоять і зараз їдуть, простують прямісінько аж до самого Київа. Хористи й танцюристи з нашої глибинної сторони у палац «Україна» везуть свої голоси да знаки показувать. Да лучччої нагоди і не треба. І слово за мене уже замовлено. А замовлене слово завжди вселяє надію. На те воно й замовлене, замовляння, щоби надію будить.

І от вже пропонують мені, запрошують. Всідайтеся, ласкаво просимо. А хоч спереду, а хоч іззаду. Я вибираю середину. Бо середина завжди золота.

І я уже у вмісті автобуса голубого смугастого усівся якби на своїм дубельтовім законнім місці біля вікна. Й далекість дороги бентежить хвилеподібно. А передчуття близьке майже реальної уже мандрівки як щемко завжди прозорим бринінням оповиває ціле наше єство. І поволі нечутно розсіюється, розпадається у тобі густа вагота суєти, і від того яснє свідомість

твоя.

І от мить зруху настає, блаженна мить. Містечкові гладенькі вулички і хати давні із садочками своїми передосінніми, і доми нові більші уже позаду застаються. І колеса унизу під тобою ведуть свою безкінечну пісню. А все одно одне одного не наздожене. І ти потаєш в невагомості.

Автобус у простір одкритий світовий вихоплюється. Й у леті ушвидченім уже несеться сутність твоя. І хутори, і села дальні біжать, несуться навстріч тобі у попереми́нній змінюваності пейзажів. Якби так і треба, так і має бути. Розкіш одна для ока у спогляданні за вікном. І заспокоювання неймовірно кладеться, уже поклатося на серце твоє.

А ув автобусі то якби свій окреми́шній світ. То тільки ізбоку усе здається нам, ніби оно звичайна металічна форма біжить, крізь простір несеться. А і у ній цілий живий окреми́шній світ уміщається. У пульсуванні душ людських.

Поліські хористи й танцюристи до столиці своє мистецтво показувать везуть. А хто вони? Нащо тобі знать. Із уламків розмови їхньої здогадуватись, висновувать можна, що є і лікарі, і учителі, і директори шкіл навіть. А за віком то й літні котрі уже, бувалі у бувальцях, а і юні зовсім якби школярики є. До танцю, до вигицування і пісні охочі. Сі двоє, як кізеньки, і задрімують одразу на сидіннях своїх. Наче після вечірок, після гульок у клубі літньої ночі не виспались. А каже хтось, що після дискотеки. Се так завжди, як по живому, ріже вухо моє нова термінологія. А од старших дрімота утікає. Для них то й літня ніч уже буває задовга. Вони у пісні власними голосами загуслий час розвіують. «Ой, хмелю, мій хмелю...». А й про сосну, що палає, і про Галю безталанну... Затим до них і прочумлені із дрімоти молодші долучаються. Дивно так мені спостерігать і завважувать. Що ось люди вже літні, а голоси їхні як молодо іще звучать, бринять. А ось і зовсім юні, а голоси їхні якби статечно дорослі уже. Чи то пісня сама таку силу і владу має, щоби людські голоси поза віками вирівнювать.

На крилах пісні мчить тепер наш автобус. Та й клясичне мені ізгадалося. Михайло Коцюбинський. А затим і «Як ми їздили до Криниці» чомусь побігло.

Слух мій, вухо моє піснею повниться, а зір, позір мій рівночасно за вікно на простір світовий кладеться. Сі всі краєвиди до Міста і тепер часто у засвоюванні повторювані.

За Містом автобус простує, щоби заправиться, а там же тих автобусів у черзі вишикувалось, що й не злічити за першим змигом ока. Як і люди в черзі вистроюються.

Хористи й танцюристи прогулюються собі гуртками і наодинці котрі. І я – в однині. А місце улоговинне, котловинне якесь. Пагорби довкруг обступили. І сонце уповільнене передосінне ясне. А небо уже глибоке у бездонній голубіні. Там у виразності уламки біло сивуватих хмар пропливають. Айсберги. Довкола уже покладені ознаки осени. Й небесна голуба безодня уже дихає прохолодою. Чи, точніш, прохолода у ній далека зором угадується. Зір мимоволі ловить визрівання, загусання у глибині небес вічного холоду. Якби сама ідея вічного холоду у безодні Всесвіту повсякчас перебуває.

А мені згадалося ізнов. Як на Спаса 1952-го року я пас товар на Купині. І час у святковій благоді спливав уповільнено, й так само до полудня наближався. Я лежав горілиць на пасовиську, видивлявся голубе глибоке небо, по яким пливли повільно біло сиві уламки хмар. Айсберги. І випрозорене бездонне небо так само дихало на мене прохолодою. Точніш, погляд мій угадував, як у далеких світах блукає ідея вічного холоду. Аж ціле чотирнадцятилітнє ество моє здригувалось у передчуттях осінньої прохолоди. «Світить, та не гріє сонце золоте». Може, година минає в нетерпеливому очікуванні. Й коли нетерпеливість досягає граничної межі, автобус нарешті заправляється і рушає, як усі хористи й танцюристи усілися по своїх засвоєних сидіннях місцях.

У нестримних передчуттях стрічі зі столицею хористи ізнов на спільнім душевнім піднесенні співають. На крилах пісні в ушвидченім леті мчить автобус. Моє ж око прикипіло до вікна невідривно, а позір з активізованим інтересом знакомі краєвиди ловить, схоплює. Краєвиди знакомі, але з років десять, либонь, уже не бачені. Сі схоплені, завважані оком

картинки кладуть відбитки у свідомості і роботу в розмишлянні завдають. У зіставлювання біжать. Що місця, пейзажі ніби ті самі, як і колись, впізнаванні, але наче і одмінні, нові, інакші уже. Се так час, владарюючи, по місцях сих походив, як ходить час невтримно по лицю людським. Як і ходить сон коло вікон, а дрімота – коло плота.

Де смугами ліси понад дорогою простелені були, то так і є допоки, а котрі ліси удаліні синіли, то так і синіють. І міста, і села, й усіякові гинші поселення зі своїми поселянами і назвами допоки позоставилися. Господь милував. Кожде поселення, як і людина кожда, має своє ім'я. За іменами їхніми упізнаємо їх. «И на обломках самовластья напишут наши имена...» (Рядки із вірша російського поета Олександра Пушкіна. Цитується за пам'яттю). Нові садово-городні ділянки із'явилися. І коло міст більших а й містечок менших повстали якби осібні, вирізнявані поселення із домами великими, червонястими, у кілька поверхів, з колонами при вході на заграничний все манір, якби се дім батька самого Томаса Манна, із випромінюваною густо претензією на візгорність, але скоріше, із невідпорною претензією на виокремленість у маєтності посеред поспільного запустіння, розрухи і крайнього зубожіння. Аяк. Комусь і на такому тлі виокремитись дражливо і висока честь. Усим таким поселенням наймення одне – царське село.

Але око моє ковзає по царських селах проминально, свідомість моя на давнє, на колишне налаштована. За старі знаки на лиці землі зачеплюється позір мій. І голоси минулого все кличуть мене.

Що оньо хатка маленька, біленька колись, із віконцями голубими, льони цвітуть, серед усіх інших хат вирізнявалася, як картинка, як намальована на бересті. А на порозі і бабуся сиділа. Сама в хаті. Як і намалював отой маляр, анвалід із Поділля. Гай, да що то воно на сім світі діється. Білі стіни давно зблякли до барви запустіння, а голубі віконця видерті й навхрест старими дошками позабівані. І бабуся на порозі не сидить. А від другої такої знакомої хатинки то і сліду не зосталося. Тільки знак від мулярки. І стара дуплиста груша оддалік. Да іще туск густий високо висне угорі. Да біль у серці. Що так багато чого переходить у цім світі, нової якості не витворюючи. А написалось же колись: «Але це була їх нова якість». Да й ізгадалося затим, як у перебудовні вже часи у підземнім Хрещатицькім переході високий ставний вусань під гітару виспівував «Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа». А оньо десь коло старенької отакої дерев'яної хатинки і нова кам'яниця з'явилася. Але й стара стоїть іще, як нагадування.

Ось місце якесь проїхали, що мічене воно у попередніх якихсь ділових розмовах, де зупинитись треба. І спершу якби напівшепіт у автобусі учувся, а затим у виразнішу, але неозначену іще розмову переріс, перейшов. Аж і мені усвідомлюванням своїм куцим одстороненим стало знать, дійшло до мене. Що автобус має тут зупинитись. Щоби очікувать підходу другого нашого автобуса, що їхав за іншим маршрутом, чи й цілої колони із області, із Міста.

Ці неозначені уламки розмов таки містили у собі силу да й виявили скоро її. Незабаром автобус зупиняється у зручному мальовничому місці над галявиною. Й усі виходять. І я за ними. Прогулююсь обіч дороги, могутньої автостради, якою безперестанку мчать машини, у заспокійливім розмишлянні собі. Що скрізь доокруги поклались виразні ознаки осені. Улас Самчук. Спокійно мені і від того іще, що прогулюватись можна вільно, безпечно, і торбу мою із автобуса ніхто не поцупить. Свої ж усі наче люди, і кому вона тут потрібна, а то вічно у дорозі тримаєш невідлучно і торбу коло себе у руці, бо поцуплять, не знаючи, що там у її вмісті жебрацькі мої пожитки, але уявляючи, що невідь і які скарби напхані. І так заспокоююче мені стає од незвичайного для мене відчуття безпечності у дорозі. І думаю я вже о тім, що се ж можновладці середньої руки завжди ось такий комфорт безпечності у дорозі мають, що ніхто нічого їхнього у них із рук не поцупить. А й від довіри до своїх людей тепло випромінюється і зігріває. Хоча саме від своїх людей найжахливіших грабунків і розбоїв я зазнав. На хуторі. Хоча і грабувати там не було чого.

Ось чоловіків кілька поспіхом спрямувались до автобуса, думка якась якби застала їх спрямуватися, а за ними – й інші за інерцією, з автобуса уже торби, баульчики свої виносять. Да й на галявині, на сіножатці обіди свої розкладають, розставляють.

Хтось мене за руку легенько взяв у прогулюванні. Й мене до обіду запрошують. Віднікуюсь. Але хіба можна, щоби люде обідали, а свій чоловік стояв і дивився. Скоряюсь звичаєвій логіці. А уже на сіножатці розглядаю, як гуртками, за вибором, певно ж, якимсь, повсідалися да й обідають. Роздивляюсь. А із пам'яті картина зринає. «Земство обідає». Із шкільної книжки давньої.

Другий автобус підійшов, і пожвавлення випурхнуло да й сіножаткою пронесло, як ото вітрець у високім яснім літеплі, що й віялом піщаним завихрить інколи, мліючи.

І ці нові, котрі над'їхали, теж торби свої на сіножатку виносять. А по обіді й мудровать стали. Дожидаться колони зведеної обласної, а чи одиначки вирушать да й простувать до столиці. А там забачимося. І сказав хто «вйо!» – та й рушили.

А як рушили, то й заспівали. І знов на крилах пісні мчать наші автобуси до столиці. І для ока мого дорога одкриває усе давно знакомі, але ціле десятиліття не бачені краєвиди. І бринять вони первісно. У передосіннім післяполуденнім загусаючим утомою сонці.

Утома післяполуденна невидимо і ув автобус проникає й на душі людські, на лица людські кладеться, кожде живе дихання оповиває, сковує. Аяк. Післяполуденна утома – явище чи, точніше, стан усесвітвий і всюдипроникний.

А мені і пригадувальне у пам'ять біжить, що його кожного разу ніби заново переживаєш. На цій дорозі, на автостраді цій є проміжок між зупинками затяжний, аж до самого Житомира, що і сама їзда видається довгою, триває якби безкінечно уже, й кладе своєю чергою на серце відчуття утоми. Подвійне відчуття утоми. Аж но голоси хористів млявіють і стишуються відтак зовсім. Що аж дримає хтось – і хропіння чуть. Се як передмістя Житомира диханням своїм крізь бори нагадало, то й завовтузились на сидіннях своїх подорожани. Передчуття, нагадування міста невидимо діткнулось людської свідомості.

По тім Житомирі ми іще довго петлятимемо вулицями да провулочками («Якби мені не тиночки да не перелазі...»), заки, либонь, із другої сторони добуваємось ізнов до заправочної, де так само довга черга, і минає для нас якась добра година чи й більше у надвечірнім вже нудженні.

Затим по виїзді рух ушвидчується, навстріч біжить, несеться передчуття вже великого міста, ряди дачних будиночків і домів нагадують про нього. Й нетерпеливість людська стає настороженою і метушливою у наближенні кінцевої мети. Що сама ціла довга подолана дорога видається суцільним святом, прекрасною булюю мрією супротив неодмінних нагальних клопотів і тривог великого міста. Хтось пригадує інші мандрівки. І це теж звучить, як розповідь про свято, про булэ прекрасну мрію.

А в долині, не доїжджаючи уже власне «Дачної» зупинки, наші автобуси і зупиняються. Зведеної обласної колони ждуть, щоб і собі до неї приєднались. Бо самі вони наче безпомічні, як далі діять і куди доступиться. Се ригує начальство високе.

А тим часом із небес спадає і стелиться доокруги вже надвечір'я. Якийсь момент, період я вичікую, як мені до тієї «Дачної» добуться. Вирішую, що пішки своїм ходом, поки що буде.

Дякую за гостинність, щасливу дорогу і товариство. А коли я на пагорб добравсь, і велике місто почало брати мене у свої лещата, се так завжди боляче і щемко, коли місто бере тебе у свої желізні руки навіть і після недовгої розлуки, то й у супроводі міліціантів і зведена колона почала, стала спинатися на пагорб, і наші два автобуси у ній. Я зупиняюсь на повороті доріг, і моє серце кладе услід проїжджим випромінювання вдячності.

А уже через день у реконструйованому палаці «Україна» відбувалося. У переповненій залі. Поліське народне мистецтво показували.

І поки те дійство готується, наближається за лаштунками, і зала одну нетерпеливість очікування випромінює, думки мої у минуле біжать, постелилися й із стіп злежаності пам'яті моєї картини видобуваються іншого дійства.

Як у жовтні 1983 року на цій самій сцені не реконструйованого іще палацу «Україна» виступав співак Анатолій Солов'яненко. І я сидів у двадцять шостому ряді і слухав.

Зала була переповнена до останнього одного місця. Вийшов співак і почав співати. Звісно, що співак такого рівня і діяпазону а й тоді не починав свій репертуар гімном комуністичних бригад, як то зазвичай починали в те урем'я усі співаки. Але все одно починав, здається, із «Колокольчики мои, цветики степные...». Це уже потому пішли пісні да арії й італійською та українською мовами.

А моє завважування висновувало зрівнювальне: як же не схожий сей співак на отих усіх, що масово у вихилясах корчаться, у потугах силу намагаючись явить. А сила і не являється. У цього ж сила ізсередики струменить й перлами дзвонковими розсипається. А самий же він стоїть собі смирененько, якби учень. Завжди учень.

А потому маленький хлопчик так уповільнено дитинно, як обов'язок, через цілу сцену спрямувавсь нести співакові квіти, і співак вийшов йому навстріч, і позустрілися вони, і співак легенько погладив хлопчика по голівці. І це забриніло у тисячнім сприйманні як випромінювання надії у будуче. А хлопчик віддалявся зо сцени все так же дитинно уповільнено, але якби полегшено, звільняючись у ході від напруги обов'язку, який щойно сповнив. І сей момент діяв на залу у тисячнім диханні також розряджувально. Ах, ця вічно первісна дитинна радість сповненого обов'язку.

А іще потому укінці співак виконував, здається, «Ніч яка місячна...». Виконував на високому, можна сказати, реєстрі. І це діяло на кожде живе тут присутнє дихання невідпорно, із силою прикінечною особливою, нагадуючи водночас, що прекрасні миттевості стрічі ось-ось і завершуються. А вони тому і є миттевості, що перетривання їхнє недовге. Схоже, що таке усвідомлювання моментально оволодіває залом, і зала устає й тисячне у руки плеще. І се триває так настійно вимогливо, що співак скоряється загальному настроєві, виходить із-за лаштунків сцени, застигає на місці, як учень, і знову співає «Ніч яка місячна...». Але з іще вищим потужнішим піднесенням. І по закінченню пісні зала відповідно бурхливіше реагує у рукоплесканні. Іще настійно вимогливіше. І ся бурхлива повза затягується триваліше, що співак не витримує, здається, скоряється моментові. Але тільки кланяється глибоким доземним поклоном. Відтак іще стоїть у занімінні, як учень. У цім моменті осяває мене: «Слово, слово! Хоч одне проситься». Але слово не пролунало. Співак зникає за лаштунками, і зала неухильно порожніє у розсіюванні.

Ізнов згадалося мені, як зовсім уже недавно я стояв на високому пагорбі біля Народного дому, колишнього музею Леніна, і дивився, як унизу із дверей філармонії ув останню путь відправляли співака. І серед товпи пошепки й голосніше чулося, як його не шанували за життя в останні роки можновладці і, звісно ж, тим і допровадили до передчасного загину. А одна старенька, а наче і не зовсім, бабуся сказала: «А я виразно, ніби зараз це було, пам'ятаю, як проводжали в останню путь і Оксану Петрусенко, і Бориса Гмирю. Народу тоді, правда, менше було».

Та як святково врочисто легенько тьмяніє і гасне затим світло у залі, а на сцені увиразнюється, й за лаштунками пожвавлення угадується, так ці мої отакі розмишляння і спогади відслоняються убік, розсіюються. Дійство розпочинається. То усе таке знакове і повторюване, впізнаване, а хоч би яка область звітувала. Вітальне, патетичне, патріотичне, клясичне ніби і декларативне. Се від днів минулих до днів грядущих оці незмивні стереотипи простують, як і в усіх інших сферах життєдіяльності.

Але не це мене манливо зацікавлює у настроюванні. Я «Програму» переглядаю («Моя сонцесяйна Програмо...»), і позір мій у тьмяності оте виокремлює «Фольклорна композиція «Із джерельної криниці». Й ізнов спогадувальне постелилось у бринінні очікуванні. Як цієї весни на другий день Великодня я вийшов ополудні у місто прогулятися. А біля дзвіниці нового Михайлівського собору уже й гурт, уже й народ зібрався. А на помості дійство розгорталося. Із помосту пісні линули й вигулькування в ушвидченім ритмі мерехтіло. Із народних все джерел. Самодіяльні аматори сцени, а й професіонали їх змінювали поперемінне. Оньо гурт дівчат старовинні реліктові наші мельодії веде. А підібрані як шнурочком. Котра вища, котра нижча на зріст. А що не особина – то вирізнявана своєрідність. Як на форму, а й на лице. Неповторювана кожда. Як і в житті серед гурта людського жодне лице не повторюється. Се велика рідкість, що подібне, схоже, на уже бачене лице раптом змигне у товпі. І це завжди осяває нас несподіванкою подивування. А то лица усе різні. Такі незугарні декотрі, й асиметричні, а у поєднанні гурту яку красу випромінюють, і кожде зосібна. Логіка краси і досконалості. І закони краси, і відчуття краси.

Щось давнє реліктове нараз пробилось у співові того яскравого гурту у полотнянім одінні. Якби із надр мого рідного краю і моєї землі. Да й полонило мене несказанно. Що якби яскрава картинка із життя. А вже знаєш, що співають як професіонали. І в такій настрій увійшов я, що одне бажання оповило сутність мою, аби спів цього гурту тривав безкінечно. У такі нез'ясовні глибини буття, до первотин своїх занурювалося, потавало ціле моє єство.

Аж то поруч мене і знакомий оден раптом об'явився. І сказав, промовив я до нього:

– А з таким фольклорним гуртом можна і в самий Париж їхати...

– А пощо Париж. Парижі усі уже зіпсуті й вироджені. Парижі сього не оцінять. Таке можуть оцінити хіба що десь у Непалі, де первісність іще збереглась, – відказав мій знакомий.

Але усілякові миттевості закінчуються, дівчата сходять із помосту, розсіюються серед товпи, вибирає кожда собі пару, і йдуть в танок. Дивно так. Котра візигорна й досконала із виду, то бере до танку якогось старенького дідуся, а котра незугарна ніби із виду да мізерна, то – високого ставного красеня. І тут дійство продовжується. І се також вражає переливами несподіванок, як сама течія життя, і як гра. Тільки тепер я завважую, що лица декотрих дівчат не першої молодості, а не виразно дитинні, як вони від помосту бачилися.

Я наважуюсь і питаю котроїсь, ізвідки вони.

– О, земляки твої! – зрадніло вигукує мій знакомий.

І тепла хвиля нового зворушення ізнов повертає моє єство до незбагнених глибин існування і твого власного, і твого роду й родоводу.

І от я вичитую тепер у «Програмі» назву того знакомого гурту, і передчуття нових подивувань теплими хвилями нагортається на моє серце.

Але се уже бринітиме у другому відділенні, коли в перерві я іще роздивлятимусь у фойє виставки сучасних народних майстрів нашого зеленокосого Полісся. І око моє милуватимуть і своєрідне ткацтво, і вишивання, і писанкарство, і художня обробка дерева, і гончарство. Усе тут цікаве і самобутнє. Аж ніби чуть, як сучасні ритми із джерела традицій видзвонюють. Переливаються.

Нарешті по павзі й очікуване видовище на сцену кладеться. Але уже згадуваного гурту тут і не виокремлює око зосібна, як воно бачилось і сприймалось навесні. Се композиція величніша, значніша, де задіяно, може, біля десяти таких подібних фольклорних гуртів. Се видовище барвисте, кольористе. Се як дивна казка. Що прийшла зі сну. Або якби хтось розказував її нам на зорі нашої свідомості, і теє лежало глибоко заховане, як напівреальність і як підсвідомість, у стопах залежаності нашої пам'яти. І раптом зринуло несподівано.

І така несказанно дивна картина у яскравій виразності із глибин нашого національного буття поклатась перед зором да й лягла на серце моє щемкою незбагненністю. Що ані висловить, а й не висловить («Трудно высказать и не высказать...»).

Як у великім числі зібралися у гурт, до гурту люди – чоловіки і жінки, і старші й молодші,

парубки і дівчата, юнаки і юнки, підлітки і діти. Усі у строях яскраво вирізняються неповторюваних. Що цвіте аж. І постава кожного виокремлена зосібна, і лице, і рухи у танку, і голоси у пісні, і крок кожний неповторюваний у дійстві. І що не особина – то й характер, що вже десь колись бачений, зустрічався тобі у житті, але ось явлений у граничній виразності перетривання – і запам'ятовується, і серце, і душу звеселяє, і пізнання твої збагачує, і діє на твоє ество іще й не знати як. А так і має бути завжди у справжнім мистецтві. Й тільки настроєм однаковим усі оповиті, настрої однакий над усіма висне да й проникає в кожне живе дихання. Се настрої одпочинку й радості, се настрої свята всюдипроникний. Се забава твориться, а будні, а труди вони тільки угадуються, що перед тим уже перетривали. І у свідомість чомусь біжить Гесійодове – «Роботи і дні». Як назвав колись отой львівський викладач античності. Що й запам'яталося у моменті назавжди.

Почуття незвичні, незвичайні і надзвичайні клялися на моє серце і охоплювали ціле моє ество від споглядання того дійства. Щось дуже давнє, реліктове пробивалося у нім. Як нагадування про булі, про наше колишнє буття звершене в умовах волі у якимсь історичнім періоді. Але і як нагадування про буття незвершене інтонації бринять. Ах, що може бути більш щемкішого для серця, як нагадування про незвершене буття, про те, що мало би статись, відбутись за нормальних сприятливих умов, але не звершилось, не відбулося по причині неволі. Ірреальність буття, що бринить у пісні. Іван Бунін. Ізнов: «Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа»... Повнота буття може відбуватись лиш у заколисуванні свободи, коли вітри волі оповивають і пронизують доокіл. Спогадалось нараз, із пам'яті прибігло. Як 1967 року також на Київській сцені виступав хор імені Григорія Верьовки. Співала юна Ніна Матвієнко. І це діяло тоді настільки вражающе, що від безміру незнаних переживань наворачалися сльози. І раптом відчуття нагорнулося, що у своїй рідній стороні я вічний емігрант, вічний вигнанець. Й таке почуття часто, і аж дотепер охоплює мене, а в окремих періодах, моментах – то і з великою силою. І це завжди бринить у моїм естві так печально. І розмишляння мої завжди ідуть о тім, що відчуття внутрішнього емігранта у своїй рідній стороні так само страшні і жахливі, як відчуття і переживання емігранта в чужій стороні, вигнанця (Овідій), хоча останніх і не судилося мені спізнати. Але усі є діти Божі, і світ з його неповторною дивиною мав би належати кожному.

Й відтоді навіть випадком почута народна пісня завжди кляла на моє серце оте загострене відчуття ірреальності буття. А уже в перебудовні часи, коли усе частіше зазвучали виступи хору кубанських козаків, то й став я не раз ревізувати співи хору імені Григорія Верьовки. Що жива народна стихія у них приглушена, академічність, розмірковував собі, приглушила, уповільнила струмись живого народної стихії. А от у співові кубанських козаків ся стихія бринить іще виразніше й темпераментніше, у ритмах переливчастих, нагадуючи про реальне життя у дії.

І от ці самобутні фольклорні гурти, що якимсь дивовижним чином пробилися крізь віки, як релікт, із глибини нашої низинної зеленої сторони. А як. Первісність у забутій віддаленій глибинці іще тільки й може зберегтись да й про себе нагадати. Як червоні ягоди журафини також у цій дивом уцілілій збереженій моховій заболоченості іще проростають. А більше, вважай, і нігде. Повидирали разом із мохами. І як продають червоні журафини на київських ринках, то так і знай, що із нашої коханої сторони. А все одно Чорнобилем ураженої. Се як анвалід один, що на фермі ногу стратив, до мене приходив порадились, то й казав: «А шо таке, шо усім таким Чорнопеля дають, оно мені Чорнопеля дати не хочуть».

Затим розмишляння моє уже о тім лине, біжить, що це ж через дійство отаке фольклорне і можна себе у світі, у Непалі якимсь, де іще ціну первісності скласти уміють, показати, якими були ми у печатках і якими би мали тепер бути, але не стали. А уже потому із «Програми» вичитав, що декотрі із цих гуртів та окремих виконавців уже побували у світі і є володарями Гран-прі у номінації «За збереження, популяризацію народного мелосу» на міжнародних фольклорних конкурсах і фестивалях. А як. За піснею нашою і за звичаями нашими тільки усамперед і впізнають нас у світі. І спогадалось одразу, як свого часу у більшовицькій газеті

«Правда» було видрукувано портрета представника одного маленького народу чи племені, либонь, чи й не із самого Непалу або із тамтешніх пагіркових країв у барвистому національному вбранні. Так от, плем'я теє почало катастрофічно вигибати, тобто мале число особин їх уже залишалось. І старійшини прийняли на раді закона, що за ним кожен під спонукою кари зобов'язаний з'являтися на людях тільки у барвистих національних строях. Якщо, к приміру, ти чоловік – то маєш з'являтися у широкій і довгій аж до п'ят спідниці, а якщо жінки – то теж відповідно у певнім окресленім одінні. Дома ти можеш зодягатись, як собі хочеш, а на людях то тільки отак. А де би не був. Чи в своїй стороні, чи поїдеш до Парижу, чи й до самої ООН у Нью-Йорк. Щоби тебе одразу вирізнявали і впізнавали. Не асимілювався щоби ти в отім краватковім епігонстві. І це, за мудрим переконанням старійшин, має уберегти означене плем'я від доконечного вигибання. Аяк. Культура і звичаї багато, дуже багато важать у всякім бутті. Се тільки можновладці наші на перше місце безапеляційно й однозначно поставили жолудок, аби жолудок власний себто був повний.

І так несказанно дивно було мені у тім потаванні цілого мого ества до первотин нашого буття за цією фольклорною композицією на сцені спостерігати. Се чудо діялося із моєю душею. Щось подібне уже находило було на мене. Як одного пізньоосіннього вечора сидів ув електричних вогнях у скверику на Володимирській гірці. А за Дніпром на Трухановому острові темінь непроглядуваною смугою лягла звабливо. І душа моя перенеслася у минуле, в часи Сковороди і Гоголя, коли лямпочка Ілліча іще нігде не світилася. Й такий супокій блаженний поклавсь мені на серце. Така благість, аж не передать. Аяк, і поринання нашої душі у минуле, а не оно в майбутнє – се може бути розкіш, благість несказанна.

Як і тепер у реконструйованому палаці «Україна». Що аж нетерпеливість пульсувала ушвидчено, аби це дійство не скінчалось, а перетривання його було якомога довшим.

Щось схоже також уже находило на мене восени 1964 року в Уссурійську. У місцевій бібліотеці я виявив десятитомне видання творів Федора Достоєвського. Да й так захопився читанням, що коли дочитував останнього тома, то бажання заволоділо мною суцільно, щоби ці отакі томи Достоєвського не закінчувалися, а продовжувалися до безкінечності.

Але на все у цім світі свій час, ніщо не настає без пори, і ніщо без пори не закінчується, не зникає. Передчуття пробивалося настійніше, що фольклорна композиція наближається до кінця.

Завершується врешті дійство. Гурти, як і було розписано, віддаляються і зникають за лаштунками. А глядачі і встають котрі да й щедро плещуть у свої руки.

Затим іще так само вражально діяла вокально-хореографічна картина «Дівчина Уляна», записана 1901 року збирачем фольклору Юрієм Цехмейструком в селі Мале Вербче Степанського повіту Волинської губернії. Се уже минуле окреслене у точнім вимірі. Як правило, до мене від такого точного окреслювання щось зрівнювальне завжди біжить. Як прочитаю написа на Київськім домі поблизу Андріївського узвозу «1816», то й побігло, що Шевченкові тоді тільки два роки і було, а Гоголь то, либонь, і читати уже умів, бо семирічним був, коли сей дім вимуровували. А тут то й таке побігло, що нашому Батькові тільки чотири роки і було, як отой Юрій Цехмейструк уже вокально-хореографічну картину «Дівчина Уляна» записував у селі Мале Вербче, а за Батьком нашим пильнували, щоби вони із двору свого не вийшли, да у панський сад поміж шатристі липки да каштани навпроти не подалися. Гай-гай, нема і Батька нашого, і де Юрій Цехмейструк, а каштани і липи декотрі стоять у колишньому панському саду, й зовсім молоді пахощі випромінюють у час цвітіння, й нові молоді покоління виконують картину, записану Цехмейструком.

О тім у моменті іще течуть розмишляння мої, а вже інші картини на сцені розгортаються, як і розписано за сценарієм. Але сі вже не кладуть на серце такого могутнього враження, як дійство фольклорне. Але і в кожному мистецтві має бути вирізняване. Ним душа переповнена і думка запитально пульсує, чому саме у нашій глибинній коханій стороні це диво і пробилось, засяяло так яскраво вражаюче, донеслося незнищенне із джерел нашого буття. Аяк. Відносно збережена

первісність як і в природі, так і в людському житті, у побуті передусім, іще таїть в собі сили, потенційні можливості і сховані скарби, що раптом можуть засяяти, відновитися. Потрібен тільки випадок, момент, щоби час зрушився вільніше, як і от ся відносна перебудовна вільність була. Воно, може, і не було у замірах перебудовних, а пробилося, сталося, відбулося. Щоправда, працею безкорисливою і зусиллями ентузіастів. Гай-гай, не помітили, прогавили, а пильнували ж, і от сталося, відбулось.

Й думання моє вже далі розростається запитально. Але чому справжньому правдивому художньому слову і в цій ситуації не вдалось пробитись. Якщо ніби і зняті ідеологічні перепони, то гиншим трибом, гиншим кандибобером теє слово у полон можна взяти, у зашморг, вуздечку, оброть, хомути на нього накинуть. Нестачею паперу, скажімо, чи засиллям сірятини задусить. Ай, чому, чому?! А тому що тиснення на художнє слово завжди було посилене у новітній нашій історії. Бо кожний можновладець у цій окресленій ситуації вважав за честь виявити свій диктат, що воно такеє кожному розумінню підвладне. Бо ж воно – слово. Тоді як у підході до інших видів мистецтва, скажімо, музики чи балету, то міг котрийсь самокритичний пан і зостановиться: «А й справді, що я у тім тонкім ділі петраю».

Мені пригадується розмова із одним відомим дисидентом восени 1970 року. Принагідно ішлося про те, кому лекше – Солженіцину чи Ростроповичу. «А шо Ростроповичу, – сказав тоді той дисидент. – Від нього його віолончелі ніхто не одніме. А й чи кожний із них щось петрає у тім тонкім ділі. Се інша річ – слово. Живе слово...» А надто ж українське слово, яке кожному диктаторові за самою природою своєю уже ніби близьке і розумінню підвладне, що він у цій сфері уже сам собі і перекладач, і поцінувач, і тлумачник, і розшифровувальник, що за словом тим приховане вороже може бути. Та й вільно, граючись, кладе заборону уже на першоджерело. Тоді як до слова киргизького, туркменського, тувинського, гагаузького іще перекладача приставлювать треба. Да й Україна – не Тува, хоч і не Чечня. І українці – не гагаузи. «Од молдованина до фінна...»

У тім руслі продовжували текти мої розмисли і по завершенню «Програми». А на виході, на сходах до входу у Палац уже розмістився зразковий дитячий духовий оркестр. Ай, які діти, підлітки уже в одностроях якби гімназійних. Й мьєлєдїї такі прекрасні переливчасті мідяні видзвонюють, якби якийсь муніципальний оркестр із самої Баварії. Що аж цілий великий гурт киян півкругом зібрався. Да й розсуждають собі:

– А шо то значить Захід...

Се нас так тут за західних сприймають.

Мьєлєдїї класичні, популярні змінюються мьєлєдїями із повстанських пісень. І це звучить іще зворушливіше да проймає серце наскрізь, аж крається воно. Що не втримався один старий професор Київський, підбіг у павзі до диригента, да й у сльозах почав обнімать його.

А мені спогадалось раптом, як минулої осени я ночував у сестриній хаті на Старині, на краю села. Уранці вийшов надвір, і перед очима краса така несказанна. За Случем у ріденькім сивім тумані аж до Бору луки постелилися. І Бір заворожений наслуховує. І подумалось одразу, що се ж, напевне, в оцім саме місці Отаман Поліської Січі із товариством, із побратимами і краєм рідним навічно прощався. Цікаво, а чи часто і за яких обставин уже на іншому континенті, у Новому Світі, у канадському просторі бігли до нього спомини із пейзажами цієї тихої, благословенної вбогістю сторони. Це інший уже емігрант напише потому із далекої Каліфорнії до роду свого, що як ізгадає, як ішов він у туманній поранковості в молоді свої літа через ліс, через Намильню до Містечка, то таке найде, таке найде та й покладеться на серце, аж мало не розривається воно від сильної розпуки, що якби, здається, мав крила, то тут же здійнявся б і полетів.

Вечір, наповнений глибокими переживаннями, що як поринання душі до джерел власного існування, добігав до кінця. І я складав подяку тій випадковій мандрівці, бо без неї чи й роз-

рослися б у неухильно старіючій естві і ці розмисли. А у свідомості звучав дивний мотив, бриніло нагадування про іншу мандрівку із початку століття, як відлуння в мініатюрі. Подорож із капелою Кирила Стеценка. В Софії дзвонять, і в Лаврі чуть.

Серпень 1999 року.

БЛАГОСЛОВЕННІ ПАГОРБИ

Із київських настроїв

1. МАНЛИВІСТЬ ВІЧНОГО МІСТА

Суть його, може, бриніла у моїй свідомості неозначено

іще у тихій первісній білості своїй зародковій. А із вуст людських зазвучала назва його передо мною на нашій хуторі аж но 1947-го року, коли краєм нашим переходили у множинності тисячі калуженців, шукаючи порятунку від голоду. Бо голод – великий пан. Аби-но переступив такий прибулець порога, то самий вигляд облатаного його будив із дна серця хвилю нерозрадного співчуття. Пірвані кальоші дротиками пов’язувані, крізь дірки червоні мокрі пальці світяться, випромінюють да й кладуть у твою

свідомість ідею вічного холоду. Аж і тебе на дрижаки бере. Як із печі дивишся да завважуєш.

– А відкуль будете? – Мати наші запитують.

– А калужскія ми... Толькі к калхозу, родненькія, не приставайте, а то по міру пойдьоте, как ми...

І другий, і третій, і п'ятий, буває, – усе калуженець. Тільки котрийсь затим і скаже, промовить понуро:

– А із Запорожжя ми...

– Із Києва, із Київщини...

Отак у моменті отім, у миттєвості котрийсь увійшла, зазвучала у свідомості моїй вирізнявано назва вічного міста да й стала розростатися у сутності моїй манливістю. Що ніяка гинша географічна назва уже не містила такої манливості, як увіходило до мене осягання та пізнання світу сього. Хіба що Рим – інше вічне місто. Але то чуже, а Київ – це своє, рідне і близьке якби до серця і за відстанню.

Коли ранньоосіннього олов'яно похмурого тихого дня наша перша учителька Ніна Петрівна розповідала про свої враження від великого міста Москви і од Кремля, куди вона улітку їздила до свого брата, то це також зазвучало у тиші зачасній маленької клясної кімнати для мене манливо. Але коли через рік новий уже навчитель наш розказував про Хрещатик, як він оновлюється у новобудовах, то се забриніло а куди манливіше.

І манливість Києва, як міста незамінного і вічного, виростала у моїх очах рівночасно із моїм дорослінням. Се уже як і мрія, що розростається й упевнюється у молодім пульсуванні кожної особини. Чи ж не ідея вічного міста рухала у цілеспрямованні не одну романтичну особистість. Досить тільки пригадати. «Туди, туди! в Київ! у давній, у чудовий Київ! Він наш, він не їхній, чи ж не правда? Там чи доокіл нього діялися діяння старовини нашої» (Микола Гоголь).

І омріяний момент, мить стрічі із вічним містом вистоювалася, наближалася у твоїм естві молодію високою невтримністю. Що уже одне нагадування о тім завжди бриніло в уяві як свято.

Коли ж сталася, відбулася тая стріча у молодім повнім мрій і надій літі 1956 року, то аж ніяк не вірилося, що ось воно перед тобою і є – манливе місто твоєї юної мрії, що ось у цім моменті збувається, торжествує манливість вічного міста у твоїй свідомості. У молодій прохолодній похмурості старі сиві мури дивилися й бачилися відчужено. А великі гурти, стовписька людей подлук прозорої вирізняваності людини у нашім хутірськім просторі вражали неймовірно. Й усе виділося мені, що оньо у натовпі велелюднім, за поворотом отим, із-за рогу дому сірого, із виходу, із двору загадково таємничого постать значна, вирізнявана людська простує і суть свою високу випромінює. І се якщо не самий Олександр Корнійчук, то неодмінно уже Павло Тичина, Максим Рильський або ж Володимир Сосюра.

Не тільки мощі, а й сходи круті самі у напівтемені ближніх печер вели, провадили мою свідомість у світ незбагнений, що осягання моїм кучим розумом іще не піддається, а душу прилучали до нового щемкого поняття вічності.

А у червонім домі Університету крізь широкі вікна зійшло світове просвітління, і у сяянні високім тім я розглядував стенди, а на них численні фотознімки, що мовою зупиненої миті розповідали мені, хуторянину, як навчаються, живуть і відпочивають студенти, які спритні вони в усіляковім спорті і як веслюють вони у байдарках на Дніпрі. Я заздрих їм у світлім розбуянні мрії моєї. І серце моє жалем нерозрадним заходилося, що мені то ніколи не пощастить бути студентом оцього Університету.

У роки шістдесяті, в часи гонінь манливість вічного міста посилювалася у моїй свідомості іще й тією очевидністю, що Київ хоч і не Москва, а все одно не периферія, де тиснення на особистість особливо диких форм набували. Хоча і про Київ тоді, здається, говорили отаке: «Якщо у Москві тільки нігті підстригають, то у Києві уже пальці відрубують». Але і на правду воно отак було у реальності, що пропорційно до периферійності тиснення посилювалося. Вихід долі у світ у глухім поселенні звужувався, що сліди інакомислячого там було, що раз плюнути, лехко

зітерти цілковито. Якби і не було людини. Якби і не з'являлася вона у світ Божий.

Під тую пору біблійне діткнулося мого усвідомлення доконаною очевидністю. Коли в одному місті учинено гоніння на вас, тікайте у місто друге. Й у тім таким усвідомлюванні Київ бачився мені чи не єдиним можливим у досяжності місцем порятунку. Хоча в реальності усе виглядало жорстокішим. Порятунку на цій землі під ту пору мені уже не було.

Але якось у Києві року 1968-го серед моїх клопітних тужливих днів випав для мене один зимовий вечір. У затишнім дворіку Покровського монастиря. Зацвіли пишно й суцільно біло дерева. Така дивна й неторкано первісна білість незвичайна. Що думання твоє ураз наvertsала до первотин свідомості власної і початків людського існування. Й тиша неймовірна застигла ось і стоїть незрушно. Душа у казці білій опинилась да й розкошує. Як теє було раз намітилось уже у саду зимовім на пагорбі львівським у передноворічну ніч. Й забриніло тоді несміло як прелюдія високого свята. А ось і свято настало високе. Така незрівнянна білість. Цвітіння білості. Й випромінювання ледь завважуване а й чи вловиме у відчуттях сочиться й струменить у простір світовий піднебесний. І подумав я тоді у куцім осяганні своїм, що таку високу красу може випромінювати тільки ідея вічного міста. І зволожилися очі мої.

Як часто із місця мого улюбленого на пагорбі побіля Історичного Музею у місті Володимира я любив задивлятися униз на схили, куди пішли Кожум'яки й Гончарі. І подих давнини оповивав мою сутність суцільно. У бринінні легенд та переказів про іго татаро-монгольське. Як у періоді тім кожум'яки да гончарі винахідливий спротив окупантам виявили.

У якимсь таким моменті мого замилування пізньоосіннього похмурого дня підійшла до мене старенька бабуса та й сказала:

– А я пам'ятаю ті схили іще до революції. Тут справжні гаї процвітали і птаство виспівувало. У перевероти, року 1919-го, здається, коли кияни замерзали, тії гаї пречудесні в одночасся і вирубали...

Ізнов уже серпневого надвечірку із пагорба історичного у місці оцім я чудувався, як заходило велике червоне сонце. Унизу над Подолом, над містом вічним бриніла сива намітка цілоденної утоми. У наближенні світового одпочинку.

Й коли би не прогулювався я Андріївським узвозом, то кожного разу осягання находило на мене, ніби я загубився десь у маленькім-маленькім провінційнім містечку, а не у самім центрі, у серці великого міста перебуваю. Й розпогоджувалося завжди у душі моїй, а у яким би напруженні не перебував. І неодмінно «Свіччине весілля» Івана Кочерги згадувалося:

«Старий Київ 1506 року. Копирів Кінець перед Нижнім городом. Ліворуч Кожом'яцька брама, що веде на Подольє, в глибині церква Симеона, праворуч кілька хат, серед них – Меланчина. Віддаля видно гору Вздихальницю з Литовським замком. До нього йде дорога цією вулицею. На виступі Симеонової брами в ніші жевріє лампадка. Час перед вечором. Золота осінь».

Уже потому, уранці ідучи Андріївським узвозом за джерельною зеленуватою водою до Фролівського монастиря, я не раз зустрічав тут чоловіка, який біг підтюпцем мені навстріч. А одного разу ми випадком і мову почали. І сказав той чоловік мені у довірливості серця свого:

– А я чому тут бігаю, бо місце тут благісне. Досить однієї пробіжки отакої, як мого гіпертонічне тиснення одразу на десять одиниць спадає...

Це уже далеко потому я ізнов вичитав із газети котроїсь, що київський Поділ містить і випромінює для людини дуже позитивну енергію.

Я також любив прогулюватися Володимирською гіркою, подовгу задивлятися у задніпровську далину. І думка моя текла ніби ні о чім. А все одно душа на тихі води розпогоджується. Тут я іще часто, на лавці сидячи чи й стоячи зосереджуючись, слухав радіїнні новини зі світа, із залізничного капелюшка, вмонтованого на стовпі.

Передчуття весни того вечора у міським дооколі струменіло п'ярко і виразно. Жалізний капелюшок усе переповідав у варіаціях про незамінну втрату – помер Андропов. Алейкою жінка, зодягнута у старомодне хутро, походжала. Ручки свої заломлювала і, мало не плачучи,

примовляла усе:

– Ах, как жаль, как жаль! Как он страдал, родненький... Он же чекистом был...

Відтак увагу мою позірну численні вогні унизу на Подолі і у задніпровській далині поманили. А сутність моя перемістилася у вікову глибіню – в часи Сковороди і Гоголя. І я уявно проглядував цю місцину уже без лямпочки Ілліча і без винаходу Попова. І так незвично зворушливо ставало для душі моєї. Але незмінно ізнов бриніли у піднебеснім просторі слова, в яких залишила відбиток висока мрія: «Туди, туди! в Київ! у давній, у чудовий Київ!..»

Я часто затримувався біля старих сивих мурів із меморіальними знаками на них. Нагадування про видатних клало і у мою сутність смисли повнозначності. Вони тут були, і ці мури свідкують про їхні сліди.

Настроєм високої поезії суцільно проймали ество моє затишні поетичні київські дворики. І найпоетичніший із них – дворик у Софії. Це як казка і як рай. Особливо за теплої погоди, – навесні, улітку, восени. Я годинами міг просиджувати на лавочці у дворику Софії і читати, перечитувати щось. Так повнозначно клалась у серце моє у місці отакім і поезія Павла Тичини, і Євгена Плужника, і Богдана-Ігоря Антонича, і Максима Богдановича, й Івана Буніна...

Й мимовільно завважуєш, доходить до тебе, що випромінювання благодаті в отаких отмічених місцях безвимірне і безкінечне. Пригадується, як у молодім літі 1976 року приїхав я уперше на прощу до Почаєва. І як пагорб той вирізняваний діяв на мою розслаблену сутність зціляюче. І поспитався тоді був я у жінки однієї богомільної із Москви:

– А як вам тут?

– Часто теряюсь, и голова болит. Слишком благодати много.

Ізнов подумалось мені, яким безпомічним буває і розгублюється людське серце подлук тієї високої благодаті, яку дарує нам Творець.

Часто, як часто в уявлюванні своїм я проглядував обриси давнього золотоверхого Київа. І серце моє не раз у такі моменти, у миттєвості такі заходилося нерозрадним жалем за поруйновані тії золотії верхи. І дзвони благовісні високі Великодні видзвонювали у глибині сутності моєї. Що в Софії дзвонять, і в Лаврі чуть. Й у самотині не раз плакало, ридало серце моє, що тих золотих верхів ніколи уже не забачить око моє позірно: в уяві – і тільки.

Ах, як і втішувався я у похмурі моменти свого перетривання упродовж десятиліть уцілілими мурами старого Київа. Аж довго не раз сам собі подивовувався, як благотворно і одухотворююче може діяти на людську душу звичайний німий камінь.

Але протягом останнього десятиліття ізнов не раз також у нерозрадній безпомічній самотині заходилося плачем серце моє, коли око завважувало, як піддаються розрусі, зникають навечно і невідновно давні київські мури. Так ніби і серце моє розпадалося на кавалки. Або як замісто давніх мурів і у прогалинах мальовничих міських поміж домами виростали й повставали на твоїх очах сі випадкові конструктивістські споруди. Затесалися, немов варвари-зайди, знівелювавши не одну поетичну картину. Пригадую, як не раз тішився, находили на мене високі переживання, коли око моє із Володимирської вулиці крізь простір поміж старими домами завважувало, як стомлене сонце хилилося до заходу. Такі миттєвості більше не повторяться. Нова споруда бізнесцентру, що непрохано заявила тут, унеможливила їх. Й Софія здригувалася, як поруч довбали міську злежаність для підземних, кажуть, гаражів світового рівня. І золоті бані Софії ось-ось знівелюються у висотнім нагромадженні. А скільки мальовничих поетичних київських двориків уже ізникло, а скільки іще причасно тремтять у передчутті свого зникнення, посылаючи свої прощальні привіти із давнини.

Ах, які це похмурі миттєвості нашої реальності. О тім і мені доводилося двічі говорити публічно. Але усе те – лиш голос волаючого у пустелі. Чи ж може бути щось нерозраднішим для людського серця, як дія факту очевидного і неспростовного.

Але нехай і так, о тім часто також тече розмишляння моє, навіть і зниклі в реальності обриси старого Києва мають дивовижну властивість час від часу осявати у спогадах твою свідомість видивами і з'явами неповторними, як казка. І це завжди бринить, як свято. І у цьому також

життєтворча манливість вічного міста.

2. ДО БУДИНКУ ЇЖАКЕВИЧА

Коли пізньої осені у рік Чорнобиля я вимушено був відселений без надії на повернення із прекрасного старого дому на благословенних схилах міста Володимира у приземкувату «хрущовку» на Сирці, на п'ятий поверх, то сильно затужило серце моє. Що аж спершу місця собі не знаходив, і кожного дня приїздив увечері до центру, обходяючи знайомі улюблені місця, розвіювався. Таку могутню магію містили для мене старі мури міста Володимира, що і сам о тім раніше не здогадувався. Ї стояли усе передо мною слова інока із давнини. Де судилося замешкати тобі, не полишай того місця з легкістю. Я то і не покидав з легкістю, але...

День за днем минав, зима настала, а не звикала душа моя ні до нового місця, ні до будинку, ні до помешкання. Якби і не у себе вдома, а завжди у гостях. Ї нічого інтересного доокіл. Типові висілки, повторювані в усіх поселеннях. Хіба одного якогось зимового вечора дерева у дворі пишно біло снігом зацвіли. І пригадалося оте давнє біле цвітіння у дворику Покровського монастиря.

Так зима минула, весна відцвіла швидкоплинно, літо краснеє збігло, як один день, осінь пізня наблизилась.

Був похмурий, але тихий недільний ранок. Згадалося чомусь, як благотворно діяла із дитинства на моє серце отака пізньоосіння тиха загусаюча похмурість, коли ми на Наталію, колишню мазурську слободу, товар пасти гонили. Хотілось іти, прошкувати у незвідану далеч. Ти зупинявся і наслуховував у далині загусаючі згуки. І худоба у моментах одривалася од пасіння свого. Ї наслуговувала. У піднебеснім просторі носилось і зависало передчуття білого.

На сивому, якби вибіленому й зістареному комиші я усівся під сосонкою, із полотняної торбинки дістав книжки, і поки дійде до читання, розглядував малюнки. Зухвалого хвацького Енея. Що «був парубок моторний і хлопець хоч куди козак...» А на що удався він, то як виразно і з лица видно. До нашого Марточиного Володі схожий. Усміхнувся я у здогадливості своїй. А осьо іще малюнок. Хлопчик серед бур'янів і ягнят. «Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом...» Дивина яка висока. Ізнов усміхаюся у серці своїм. Се уже далеко пізніше я прочитаю, що тії малюнки намалював, чудові ілюстрації до оцих, а й багатьох інших видатних творів нашої літературної класики зробив художник Іван Їжакевич. А того пізньоосіннього дня як високо розкошував я у серці своїм, коли поодинокі краплі налітали з піднебесної безвісти, легенько вдаряли в лице, будили дивне зворушення. А сива далина манила нез'ясовно, що якби не корова і не теличка, то рушив у простір, ішов би да йшов би у безвість, аж поки не розчинився б у сивій далечині...

Ї коли недільного ранку я подивився за вікно із п'ятого поверху «хрущовки» на Сирці із традиційною думкою, що день новий нам несе, то одразу ж і пригадалася ота давня пізньоосіння похмурість із пастушкового мого дитинства. І думка покликкала. Скоренько і зібрався.

І вже ось і у міськім просторі. Уже ось і простую. А куди? Думка маршруту не вибирає. Самі ноги ведуть. Як казав колись хуторянин наш Остап, що спекотного літнього дня у довгому до п'ят кожусі двора переходив. Питалися його:

– Куди ідеш, Остапе?

Відповідав завжди:

– А не знаю – чи у Моквин, чи в Березне. Куди ноги повернуть...

Скоро й на узвишковім на увесь Сирець місці опинивсь. Дорога униз повилася. Вулиця Сирецька. А в обшир зору – пагорби спереду. Ї на пагорбах тих серед дерев і доми стоять. Навіть кількаповерхові. Доїхати ж туди – як? Думка за проблему ні від чого зачепилась. А як школярикам, а й дорослим в ожеледицю стежкою униз спускатися. Але жить, замешкати у домі

на горі серед дерев то заманливо романтично.

Улицею униз спускаюсь. А обіруч хати стоять у садках, крізь гілля чорне прозирають, штахетами старими, воротами од вулиці проїжджої одгороджені. Такі неоднакові. Десь то і дім доглянутий та вигляд має, і ворота нові, і до гаража під'їзд заасфальтований. А поряд і хатинка, така собі, і штахети зеленим мохом пообростали котрі, і дірками зяють, свідкуючи про статки хазяїв своїх. Нічого під сонцем у цім світі нема вічного. Але яку привабливість для зору випромінюють і такі занехаяні обійстя. Були й вони колись у сяєві молодої слави своєї. А що малі, не за сучасними мірками й вимогами, то чи ж не велике щастя і буває у будиночку малім. Се у стосунку до того, що мій дім – моя фортеця. Ах, яка висока поезія завжди кладеться у моє серце од убогих і занехаяних старих будиночків, що зарості у дворах їхніх уже пуші нагадують. Ах, яку високу поезію випромінюють у піднебесний простір отакі місця, де перейшло чиесь життя!

Спершу із низу, з видолинка якби ішли, наближались пообіруч, як мозаїка, сі прості, убогі й більш вишукані доми зі своїми садочками, тинами да перетинками приватного сектора. І здогадуватись у тім не треба, як день ясно. Тихо доокіл. Рідко коли й машина дорогою проїде. Да там-там собака загавкає. У такому приватному секторі собаки свою службу несуть справно, гулицю стережуть, перегавкуванням завважувально один одного сповіщають, що чужорідний хтось на теренах сих, на обходах їхніх уже і заявивсь.

А коли униз зійшов, у долині якби опинивсь, то романтична запущеність стала іще більш вражальною. Оньо цегельня про себе нагадує. Тепер будинки зі своїми садочками уже д'горі пнулися. До котрих доріжки прямовисні ішли, а до котрих тільки стежечки повилися («Утоптала стежечку через яр...»). Ліворуч передо мною на згірку доволі просторий кошаристий будинок (як кошара). Дах то у нім накритий, а причілки не зашальовані. Горище наскрізно просвічується. А думка моя о тім біжить. А якщо скісний дощ, злива вишумлює, то, мабуть, горище і заливає. Хурделиця серед зими то, звісно, позамітає. Що і крізь малі шпарки засипає («Вихрить снігом де хотя...»).

Дивина та й годі. Справжню сільську ідилію випромінюють ці мальовничі пейзажі. Якби у глибинці десь, а не побіля центру великого міста.

Розкіш одна і заспокоювання кладуться на серце твоє. Аж не віриться, що і такі закутки у Києві є. І вже сам собі подивовуєшся од усвідомлювання, що твоє осягання природи вічного міста ураз стало ширшим і повнозначнішим. І це ураз надало виправдувальних смислів і твоєму перебуванню вимушеному на Сирці. І тут дивина поряд, що розпогоджує і тішить душу так само, як і старі мури у місті Володимира.

Ось крамничка, магазинчик продуктовий невеличкий. Якби і на правду сільський. Чи й на хуторі малім. Задля інтересу заходжу. Що тут є. А найнеобхідніше, як і скрізь у поселеннях невеликих – хліб, ковбаси, консерви, пиво, вино, горілка, мінводи. Дебела молодиця із чоловіцтвом червонощоким, що з віч і лиць їхніх спрага похмілля струменить виразно, жартує. Але при моїй з'яві усі і вмовкають у моменті. Так кожде утаємничене товариство чужака зустрічає. По тій причині довго і не затримуюсь тут. Вигинистою вулицею уперед до її витоків прошкую. Де витоки, а де русло. І там, і там. Подих міської суєти тут уже угадується й виразніше проступає. Пішли будинки поверхові. Із червоної цегли. Але пилом часу закіптюжені. Забудова років сорокових-п'ятдесятих. У здогадах висновую. На балконі горішнього поверху у літнім легкім одінні чоловік стоїть. Покурює собі. За гулицею патрикує, да з висоти на гулицю і поплывує. Да й подивляє. Якби Ленін самий на буржуазію. Уявляю собі. Побіля таких домів у сорокових-п'ятдесятих гармошка у дворах вигравала на забавах, а товариство молоде гульки справляло. Гай-гай, відшуміло-відгуло, як і молодість отого чоловіка.

А оньо із протилежного боку гулиці і дім культури справжній. Щось знакове мені його архітектура в елементах окремих нагадала. Да же будинок культури у нашім селищі, що його на початку п'ятдесятих для паперової фабрики вимурували. Архітектурні ансамблі, бачся, у часі більш однакові, рівночасно повторюються на усіх широтах однієї шостої частини земної суші.

Це уже пізніше у стіні того нашого селищного клубу нішу пробили, видовбали, письмово заповіта залишили, чугунною плитою замурували, й написали на ній: «Комсомольцам 2017 года от комсомольцев 1967 года». Із стіп злежаності пам'яті моєї біжить, як дев'ятикласниками у цім нашім клубі ми новий 1955-ий рік зустрічали. Й також бажання свої загадували. А що ж воно через тридцять, сорок, п'ятдесят літ буде. А те й буде, що ось зараз і маємо, що є.

Непомітно отак і до рухливої у напруженні міської автостради наблизився. Ідилія тихого закутку скінчилася. А серце бажає, щоби вона іще тривала, продовжувалася. І я ліворуч завертаю, угору піднімаюсь, іду. Громохкість вулиці шумливої унизу за домами застається, барвисте велелюддя позірно тільки угадується уже. А око манить оно трьохповерховий будинок серед дерев. Забудови також давнішої, років тридцятих, може. Гуртожиток якби. Із кожного вікна по гіллях грубих дерев у дворі шнурки понатягуювані, напнуті. І на шнурках тих різнокольорове випране сушиться. Й дитяче також. Се такі шнурки здвоєні, що потягнув із вікна за один кінець, і випране висушене до тебе наблизилось. А і тут у сорокових-п'ятдесятих, а мо' й у тридцятих під гармошку молодість на забавах гульки влаштувала. Здогадуватись можна.

Мить іще з другого боку побіля дому сього вистоюю, перестоюю. Якусь нез'ясовну манливість випромінює і сей простий дім. Невже відлуння у просторі доль людських, людей, котрі через нього перейшли. Цілком ймовірно.

Затим праворуч у маленьку вуличку завертаю. Дім невеликий із верандою поетичною на горі поманив. А вже за інерцією у ході уперед заглиблююсь. Вуличка Миколи Садовського. Чорний пес, що ніби випадково собі прогулюється, а насправді, здається, службу несе, одразу і завважує мене. Й своєрідним таким погавкуванням знака подає. Й собаче гавкання погрожує там-там одразу вихоплюється й з інших дворів.

Око моє раптом несподівано виокремлює праворуч будинок ошатний, але простий, без претензій і витребеньок. Знакома дошка чорна сянням своїм знаковим віддалеки заінтриговану сутність мою до себе веде. Уже біля будинку зупиняюсь у пульсуванні заінтересованості. Й позір мій вичитує: «Вулиця Миколи Садовського, 8-А». Одна дошка при вході нагадує: «Пам'ятник історії. Охороняється державою, пошкодження карається законом». Друга дошка суть моменту і значимість місця розшифровує: «У цьому будинку в 1956–1962 р.р. жив і творив видатний український радянський художник, народний художник УРСР Іван Сидорович Їжакевич (1864–1962)».

Як пульсування заінтригованості згасає, у новім настрою випростовується, то із стіп злежаності пам'яті моєї картинки видобулись, прийшли да й станули перед зором моїм. Із пастушкового дитинства мого. Як я у пізньоосіннім шарудінні комишів сиво вибілених у зжуханні ілюстрації до «Енеїди» та «Кобзаря» розглядував.

А це уже у Львові, либонь, було, засвітилося. Коли я мистецький журнал, якийсь у бібліотеці переглядав, чи й не «Образотворче мистецтво» саме. А у нім засяяла із фотопортрета посмішка дуже старої людини. Дитинна посмішка дуже старої людини. Художника Івана Їжакевича. Мить зупинена за кілька місяців перед відходом мистця у вічність.

Іще би ішли із пам'яті картинки. Да плин їх, виринання зупинила відчута несподівано присутність чоловіка, що раптом невідь із'явився непомічено да й станув поряд зо мною.

– А ви ізнов комісія? – запитав.

– Яка? А ні... – подивувався я.

Чоловік одразу і став спресований клубок своєї напруги розмотувати, мою увагу у суть проблеми занурюючи:

– Моя хата ось поруч, скраю уже, крайня. Не знаю, чи встоїть. Їжакевичева то панциром дощок меморіальних захищена. А моя гола-голісінька, для нападу одкрита...

Ниточка у клубочок то давно уже намотується. Як в око чиясь упало це місце благословенне. Да й стали витурювати правдами і неправдами більше корінних поселян закутка сього. Хазяїв із десять уже відселили, а доми їхні знесли. Бур'яни високі зжухлі на доволі чималій галявині з вітром осіннім перешіптуються. Ніби завод шампанських вин для свого

дому місце вибрав, облюбивав. А хто сильний супротив заводу шампану встоять. І сей чоловік не встояв би уже, і слід би із місця сього його простиг. Якби не затався, да не леліав у серці надію на міць Іжакевичевого дому. Що дім його стримуватиме хіть руїницьку на підступах до дому Іжакевичевого. Яко барикада. І у цім сей чоловік наразі бачить свою і дому свого історичну роль.

Як наболіле із душі виповів сей чоловік, а я вислухав його, то й погляди наші рівночасно у долину у бік залізничної колії побігли, да й перетнулися, упали на доволі великому домові у садку. І чоловік ізнов моє зацікавлення випростовує:

– А півбудинку отого якийсь священик укупив. Добрий будинок. Одне тільки недобре, що колія близько, і поїзди цілоденно й цілонічно гуркочуть...

Помовчали. І я тут момент ловлю, щоб не прогавити:

– Ну, а самого ж Івана Іжакевича то ви пам'ятаєте?

Моє зацікавлення у ґрунт благодатний падає, й у пам'яті сього чоловіка спогади будить:

– А то як же не пам'ятати. Сусіди, і стільки літ життя разом переходили. Скільки і пам'ятаю його, то старенький дідок був.

– А з вигляду то ж який?

– Невеличкий, добрий такий дідок був, від лица його благість одна ісходила. Його на Приорці більше знають. Там у церкві він ікони малював...

По павзі, уточнюючи у моїм осяганні:

– Вони довший час жили у малім будиночку, що у дворі, у садочку. А потому отут над улицею стали мурувать. Тут уже він мало жив. Служниця була. Її насліддю усе і перейшло...

– Ну, а сусід який же він був?

– А добрий сусід був. Такого більше не буде...

І знову якби уточнення для мого осягання:

– Уранці він дрова завжди любив рубать. Як і уже зовсім старенький був. Як зараз бачу... А у кінці життя то їв маленько. Чаю тільки вип'є і коржика одного із'їсть...

Павза витворилась. Тиша у моменті залягла. Що якби мимовільно серця наші пам'ять художника у місці оцім вшановували.

А затим чоловік ізнов до проблематичного свого повернувся. Що ж із домом його буде. І стало ясно мені, що осяйної миттєвості уже не настане, щоб зацікавлення моє у спогадах про художника випростовувалось. І став прощатися я із тим чоловіком, і про ім'я його не спитавши.

Потому я іще побував на Приорці. Й із пагорба, від церкви дивився у долину і на пагорби нижчі. Замість будиночків із садочками, таких мальовничих і різних колись, виростили однотипні прямокутники багатоповерхівок, що на своїм путі нічого прекрасного і своєрідного не щадили. Й сумом нез'ясовним заходилося серце моє. І став я написи на хрестах у дворику вичитувать. Кілька людей на одне прізвище поховані майже рівночасно в пореволюційнім періоді. Чи тиф скосив їх, а чи куля життя обірвала у тім тривожнім часі? Білося розгадування моє. А в усвідомлювання ішло, що жодне людське життя не зникає безслідно, але випромінювання кожного висне у піднебеснім просторі. Й осягання повнозначності буття ширшало. І благодать місця узвишкового сього сходила на моє єство.

То був особливий день. Він вирізнявся з-поміж усіх моїх київських днів. Але і він відійшов у плинові змінюваності наших днів.

Потому кілька разів я іще навідувався на Куренівку, на вулицю Миколи Садовського. Усе у тім місці допоки було без змін. Уцілілих будинків не рушили уже. А звільнена галявина по весні зацвітала буйними бур'янами, які восени високим зжухлим будячинням із вітром шельпотілися.

А іще було якось на Андріївському узвозі. Випадком завважив я, що у «Музеї однієї вулиці», як він іще у старім місці знаходився, виставка картин Івана Іжакевича «Сини сердешної України...» влаштована. І я одразу ж спрямувався на виставку, природне своє спрямування у

цім же моменті перервавши.

Картин художника тут було не багато, але інформація нагадувала, що дуже багато його творів порозкидані в усіх країнах по цілому світу. А виокремилась чомусь картина потішливо, як політ першого супутника Землі спостерігають. Подумалось. Це ж тоді майстрові виповнилось дев'яносто три роки. Старече серце, а яке чутливе до нових віянь часу.

Затим довго стояв я і вичитував заповіта, що його написав Іван Їжакевич іще у відносно молоді свої літа, до революції іще, заповідаючи комусь по можливій смерті своїй якусь нерухомість, півбудинку чи що. Гай-гай, коли ж то путь того спадкоберця завершився, а путь художника заледве столітньої відмітки не сягнув. Але що ми відаємо про грядуще, як воно завжди імлюю загадковості укрите.

* * *

А відтак час зрушився з узвичаєного плину і у розхристанім завихренні нісся зі швидкістю думки. Але й у щоденній засмиканості інколи підступалась до мене і згадка про тиху вуличку Миколи Садовського і будиночок Івана Їжакевича на ній. Чи не заактивізував на нього свій наступ завод шампану. І чи зберігся осідок видатного художника. Спершу разів кілька я і навідувався туди. Чомусь так усе виходило, що кожного разу пізньоосіннього похмурого дня. На знайомій галявині високі зжухлі бур'яни усе ще з вітром шельпотілися. І ставало ясно мені, радісно просвітлювалося й у свідомості моїй, що теє питання про забудову іще також неозначено, невизначено, правильніше буде, носиться, висне у завихренні непевних днів наших. Мо' й промине. Надія у віддаленні зблисками рятівними пульсувала.

А затим смуга років постелилася, коли за клопотами, суетою, а й через збайдужінням серця свого не навідувався до місця того вирізнуваного.

Аж но у середині нинішньої по-справжньому морозяної і засніженої у початку зими, коли ідея оповіді до паперу білого чистого підступилася, вибрав я день іскристо білий да й поїхав на Куренівку.

Коли угору ковзкою дорогою піднімався, то одну тільки засторогу не випускав з уваги, щоби не ступити необачно, да не посковзнутися, да ноги не пошкодить. Бо таке уже в моїй життєвій практиці бувало. Отож під ноги усе дивлюсь – як вони із білою ковзкістю зчіплюються. Але на будинок, що знаковий його відбиток уже зостався у пам'яті моїй, також кортить ізнов подивитись. Поміж вікнами і деревами на шнурках біле й різнокольорове випране на морозі сушиться. Що немов побіля мазанок у диханні спеки високої в пустелі середньоазійській (світ міражами ряхтить до обрію). А в уяві свіжість вечора ранньолітнього, як у дворі оцього дому на забавах під гармошку молодість свою невтримність вихлюпує. На межі років сорокових і п'ятдесятих.

Усе напис на пагірковому будинку вичитую, що вулиця Миколи Садовського. А як на вулицю саму зіп'явся, то й одразу побачив, що на галявині уже доволі висотний дім височіє. Але і будинок Івана Їжакевича зостався, й іще один, будиночок отого мойого співбесідника стоїть. Не знесли. Желізним тином надійним високим непроникним одгородили. Як і має быть цивілізаційно. Ото зраділа була душа отого хазяїна, власника будиночка 10-А, коли загорожу желізну законно тут установлювали. Хто-хто, а він то уповні збагнув істину інока із давнини. Де судилося замешкати тобі, не полишай того місця з легкістю. Й мені та істина відома. Ув осяганні серця свого.

Я узявся обходити та розглядувати новий висотний дім. Дім як дім. З елементами уже сучасних новацій. І покрівля під черепицю червона. Імітація. І терасами сей будиночок пішов. На згірку то кілька поверхів усього, а у долинці то до десяти, либонь, сягає. Очевидно, й квартири тут добротні. Цегляні ж. Елітарні. Гегемон у домі таким вирізнуванім не житиме. А й не жив ніколи. Мріяти тільки о тім може.

Ізнов до Їжакевичевого будиночку спрямовуюсь. Стою. Розглядаю. «Стою. Молюсь». Погляд мій у бік залізниці відтак побіг. Місце мальовниче. Але ж згуки поїздів, якщо до них прислухатися. «Коли поїзд удаль загуркоче...» А і той дім чималий під горою поблизу залізниці, що у нім півбудинку священик був укупив, стоїть. Не зачепили. Тільки яким був, таким і зостався. Не відремонтований у настроях і віяннях нових. Здогадування моє мимовільно пульсує. А чи мешкає у нім отой священик. А мо' уже архіреєм став да в пишні покої самоти перебрався. Твір «Архірей» Антона Чехова одразу і спогадавсь. А ще – як Мати наші розказували. Що за Польщі через наше село із Людвиполя на Березне, зі сторони східної у сторону полунічно-західну архірей їхав. Чутка о нім завчасу по селу рознеслася. І пішли чоловіки із неводами на Ріку рибу для архірея ловить, бо піст був. А молодші котрі козаками нарядилися да й верхи на конях поїхали у сусіднє село архірея у національних строях і звичаях стрічать, щоби почтом уже у своє село супроводжувать. Очевидно, той архірей був автокефалістом. Бо усіх тих, що стрічали і супроводжували його, забрали до постерунку й Картузькою Березою лякали, погрожували. І як він службу правив у нашій церкві, як проповідь, казень казав, то й тепера пам'ятають іще старі люде, що тогді юнаками да юнками були. Оньо і Василь Босий недавно мені про ту подію як виразно переповідав. Що ж до риби, то її багацько ізловили тогді. Але намарне. Архірей перебував у таким посту, що навіть і до риб'ячого життя не доторкнувся, хоча і кажуть, що риб'яча кров – кров холодна, нема крові.

Походжаю й вичитую, може, заявиться хто, щоби поговорить, перебіг ситуацій з'ясувать. Але тихо на вулиці. Жеби одна душа жива заявилася. Тільки собака чорний назирці за мною. Куди я – туди і він. Кусать не кусає. Але видно, що службу несе. Бо як відбіжить трохи, то і загавкає – й тоді у дворах гинші собаки й собі залементують. Про дух чужака сповіщають.

Мороз пощипує, і я відходити хочу. А місце знакове сутність мою не відпускає. Я іще із другого боку до залізного тину підходжу, да й роздивляюсь, скільки позір мій сягає, маленького будиночка Їжакевичевого у дворі, у садочку, поміж голих дерев, поміж чорного галуззя. Це ж він там то довше жив. Але яке усе просте і невибагливе, не претензійне. А яке випромінювання благісне. Що ніби із ілюстрації «Мені тринадцятий минало...», як із ікон на Приорці. Античний культ місця. Духом художника осяяне. Випромінювання позитивної енергії для кожної душі, яка до місця сього знакового наблизилась.

По часові уже і віддаляюсь. І собака чорний од мене одстає, не переслідуює уже, у передчутті, що роля його сповнена, але служба триває.

Аж то у завертанні із вулички Миколи Садовського навстріч мені чоловік іде. Не так щоби молодий, але не сказати би, що дуже старий. Усе у відносності. За Гоголем.

Тут я уже не розминаюсь з очікуванням, а з нальоту і підступаюсь сміло:

– Пробачте, добродію, а чи можете мені щось розказати про будинок Їжакевича, якщо ви тутешній?

– Я не тільки про будинок, а й про самого Їжакевича розказати можу. У будинку зараз квартиранти живуть, а наслідники ніби в Броварах... – чоловік відгукнувся з люб'язністю. І потаємна інтимізована радість причетності до цього знакового місця забриніла і в його словах, і в інтонаціях.

– То ви також Івана Їжакевича пам'ятаєте? – вдячно подивувався я, нагадавши при цьому, що мені уже колись про художника розповідав випадковий знайомец, сусіда.

– А Йван!.. На жаль, його вже також нема. Помер років кілька тому... А той висотний дім, ніби МВС його вибудувало. Там усе слідчі різні живуть. Будинок добрий, але залізниця під боком...

Правою рукою чоловік указує у протилежний бік на будинок, що примостився на маківці пагорба, довірливо звертаючи на нього мою увагу:

– Оньо наш будинок. Трошки віддалеки. Але Іван Сидорович Їжакевич приятелював із моїм татом, часто приходив до нас у гості, і ми не раз бували у його домі. Річ у тім, що тато мій також був художником. Самодіяльним. І вони разом виходили на лужки до Дніпра на етюди. І я з ними

не раз ходив задля цікавості. Пам'ятаю, іще дніє тільки, а Іван Сидорович уже й знаки про свою присутність у нашім дворі подає. І ми з батьком збираємося скоренько. Та й ідемо. А ранок іще молодий, суцільно туманами оповитий. Се як на місці уже, на лужку біля Дніпра ми зупиняємося, то тумани починають розсіюватися, ріденькими стають. Десь далеко сонце угадується...

Чоловік у моменті вмовкає. Ізнов павза витворюється. А із моєї пам'яті і Тичининське біжить:

Ви знаєте, як сплять старі гаї? –

Вони все бачать крізь тумани.

– Ну, а вигляд який він мав, а характер? – пульсує нетерпеливість моя.

– Дуже приємний на вигляд дідок був, – у надбрів'ї зморшки якби рухаються, пригадування із глибини його пам'яті пробивається, іде, здогадуватись можна. – І що запам'яталося мені, що він завжди у русі перебував, завжди щось робив, то дрова рубав, а то ішов кудись. Бо рух – це життя. А він любив рух і любив життя...

Чоловік з ноги на ногу переступає, але, схоже, іще не збирається од мене віддалятися. Затим якби на філософський лад випростовується його розповідь:

– Я вам таке скажу, що справжню ціну людині ми складаємо тільки тоді, коли втрачаємо її. І це стосується не тільки наших батька-матері, а й кожної людини, усіх наших близьких і знайомих. Із висоти уже сьогоднішнього дня я бачу, як одна тільки з'ява, присутність Івана Іжакевича у цім місці діяла на людину позитивно. А у яких би клопотах і суєті не перебувала твоя душа, а як забачиш Івана Сидоровича, як він вулицю переходить чи у дворі, у садку пораяється, то одразу і розпогоджується у твоїй душі. Це як після тривалої похмурості удень сонце раптом з'являється...

– А як до розмови, до спілкування він був?

– А він, по-моєму, більше самітником був. То хіба тільки з батьком нашим... По-моєму, він і Радянської влади не дуже любив. Хоча і вона до нього не прихильною, здається, була. По-моєму, він був самітником у нашій окрузі. Але й від самоти його добре світло осявало кожну душу. Це я із висоти сьогоднішнього дня кажу. Хіба, хіба, може, друзі у нього були у Мостицькій тій церкві, на Приорці... Він там ікони малював, і часто ходив туди... Там про нього, може вам щось більше розказали б...

У цім моменті чоловік зіщулився, пощипував мороз, і я відчув, що бере на дрижаки, і стали ми прощатися. Рівночасно о тім здогадалися, що пора розходитись. А таке буває, настроїй однакий передається нам, й усвідомлювання такий момент фіксує безпомилно.

Я завертаю із вулички Миколи Садовського униз. Й біла дивність висока іще довго не розсіюється із мого серця. Я відчуваю у своїй руці потиск руки сього чоловіка. І враження таке, і думання о тім біжить, що ніби й мене рука художника торкнулась, діткнулась. Адже вона тримала колись руку оцього випадкового позустрічного.

3. ІЗ БІБЛІОТЕКИ ПЕТРА БІЛИННИКА

Яких тільки несподіваних з'яв і видовищ не доводилося спостерігати у головнім Хрещатицькім підземнім переході і побіля нього ув останне десятиліття. Тут вусань, парубок ідеальної статури якось виспівував виразно у журливім бринінні чистого голосу: «Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа». І те запам'яталося мені, не раз спонукаючи в усамітненні духу до розмислів. Тут і притичина із нардепом Степаном Хмарою сталася, що її відлуння протягом місяців по всій Україні розносилося. Усі громадяни, навіть столітні дідусі й бабусі тільки о тім і говорили. Сюди жебраки і каліки свою долю виносили, що як дивишся на них, то наче сучасна книга народного буття перед тобою розгортається. Тут навдивовижу гармонійно склеєний ансамбль клясичні мелодії часто виграє. І неодмінно завжди повторюється вальс до кінофільму «Заметіль». Що слухаючи його, завжди згадуєш, як сказав хтось: якби

Георгій Свиридов створив тільки один твір, оцей вальс, то й тоді залишався б у нашій пам'яті великим композитором. Тут у початку перебудови випадком забачив я барвистий, темно червона барва переважала, фольклорний гурт студентів із Перу. І подивувався сильно. Як може діяти на людську душу а ніби одна безкінечно повторювана мелодія. А картини екзотичні із пагорбів і долин побіля Кордильєр, що їх ніколи не бачив і не побачиш уже, розгортаються у твоїй свідомості найрізноманітніші. Що, здається, слухав би сі мелодії безкінечно. Хоча виконавці змінюються. А мелодії залишаються. Тут ізнов якимось забачив я, як батько оден, схоже, вигравав на гармошці, а маленька дівчинка співала найрізніші, цілком «дорослі» пісні. Приходили вони сюди упродовж років, і на моїх очах маленька дівчинка стала дівочкою-підлітком. А пісні – ізнов ті ж самі. Тут, у підземнім Хрещатицьким переході, слухав я гру віртуоза кнопкового акордеона Ігоря Завадського. Й чудувався, на що спроможні руки віртуоза, щоби із мертвого інструмента таку могутню силу життя являть. І осяйне лице майстра клало і у мою душу благісне випромінювання. А потому прочитав у газеті якимось, що віртуоз сей виграє на вулицях Парижа, де й одружився ніби...

А одного похмурого осіннього дня, коли виходив я із Хрещатицького переходу, на метро у Гідропарк простуючи, то й запрошувальне почув:

– Книги... Книги укупить із бібліотеки видатного співака... Книги...

Старенька бабуся стояла біля порозкладуваних на мурові книжок. Я став розглядувати. А усе тут було. І голубенький у томах європейський клясик, Стендаль, здається, і окремі томи літератури світової, російської, української, і книги із музики, й ще якісь специфічні видання. І брошури невеличкі пожовтілі...

Власне не так книги зацікавили мене, як ім'я цього видатного співака. І я поспитався:

– А хто той видатний співак, що із його бібліотеки ви книги продаєте?

Бабусине лице випростується у дитинній довірливій усмішці (ах, яке лагідне заспокоювання завжди кладе у наше серце сяєво дитинної посмішки дуже старої людини):

– Петро Білинник. Знаєте такого? То рідний брат мій.

– А хто ж його не знає. Але чи живий?

– А нема, котку. Уже помер. Недавно, але уже помер...

Із пам'яті моєї одразу ж і побігло, вигулькнуло навдивовижу виразне. Що ніби тільки учора теє було, а не кілька років тому сталося, відбувалося.

Як поштою надійшло мені запрошення приблизно ось такого змісту: «Від імені Уряду України раді вітати вас на зустрічі ветеранів українського мистецтва, яка відбудеться в Національній опері тоді то, а тоді то».

Ще одне таке запрошення уручили мені у Спілці і якісь купони, що прирівнювалися до мого місячного пенсіону. Й подивувався я сильно від несподіванки. А звідки честь така? Хто то мене міг завважити і за віщо? На Спілку не схоже у скептичнім її ставленні до мене. Й ще подивувався я: життя як не було, про що мріялося – не збулося, а уже і ветеран.

А коли день означений настав, то і я причепурився в убогі обладунки свої, да й пішов, порипався до Національної опери. По дорозі ще про Віру Маренинку подумав. Як її Галя поштарка ні з сього, ні з того на весілля покликала. Прийшла Маренинка на весілля да й каже: «Якщо ви мене насміх покликали, то я і прийшла насміх, але якщо ви мене і на правду покликали, то я прийшла на правду».

А в опері, як в опері. Народу – не розминуться. Але співаки, актори усе, лицедії усе. А нашого брата, літератора – одиниці. Вони із лица у моїм проглядуванні вирізнялися б. Хіба, може, не знаю усіх в лице. Але котрі знайомі, сі одразу з лица впізнавані і засвітилися.

Й ізнов подивувався я: ізвідки честь для мене у таким рідким вирізнюванні. І здогад побіг, що це міг зробити Іван Дзюба, він тоді міністром культури був. Навряд чи хтось із Спілки, де до мене і по сей день ставлення прохолодно скептичне, хоча і змінюється керівництво.

Річ то в тім ще, що після формальних урочистостей (були присутні Президент і члени Уряду) тут можна було поласувати пиріжками із капустою, запиваючи солодкою кольоровою

водою на вибір, із'їсти велике червонобоке (а вже весна розвеснювалася) яблуко чи апельсинового апельсина. Можна було, якби торбинка, і з собою щось із того прихопити. Як і робили переважно декотрі жінки. Але мені того робить не подобало. Бо вони усі заслужені да народні, а я хто. І чого сюди затесався.

Але знову ж таки не у тім тільки річ, й не у тім причина. Як урочиста частина згорнулася, то й концерт маленький розгорнувся. Ось о тім нагадали, а ти вже усім єством своїм в очікуванні несподіванки закривався. І свято сходить на душу твою. Аж ось маленький чоловік, як з'ява, як згусток цільності однієї, на сцену виходить бадьоро. І голос у співові його звучить, бринить як молодо і бадьоро. Аж не віриться, що чоловік оцей уже дев'яностолітній. Петро Білинник. Яка несподівана з'ява. І яке високе свято кладеться у твою душу і від пісні, і від голосу, і від самої присутності чоловіка цього. Співака. Що ось бачиш його. Одразу і згадалося: подібне враження ти переживав у кінці п'ятдесятих років у Львівському зеленому театрі. Як на сцену із-за лаштунків несподівано вибіг, викотивсь, як клубочок, вертлявий співак. Рашид Бейбутов.

Ось так випадком з'явився да й станув перед зором моїм портрет співака Петра Білинника. А уже потому я вичитував у якійсь газеті, либонь, «Вечірньому Києві» його долю, що була нелегкою, позначена немилістю й переслідуваннями.

І ось нова стріча. Лице бабусі у знакових рисах своїх подібне до лиця співака, як відбилось воно у моїм уявленні. Ота мила дитинна посмішка ізнов дуже старої людини. І сестрі також уже біля дев'яносто. Розпитую. Усе ж цікаво знать. Медсестрою ніби ціле життя працювала. А тепер у пасажі, у братовім помешканні доживає віку. У домі вирізнявано престижнім, де біля під'їздів дошки меморіальні рясніють. Але яке доживання – кожному відоме. Пенсія як пенсія. Мізерія. От і надумала книжки із братової бібліотеки винести. Може, спокуситься хто. Задешево.

– Книги... Книги із бібліотеки видатного співака...

Але не спокушається ніхто. Усі обминають, проходять мимо, простують у глибині власного і загального збайдужіння.

Затим я розпитую про сусідів із пасажу. А вона усе знає і про Віктора Некрасова, і про наслідників співака Гришка, і про усіх інших. Да й в деталях розповідає про їхній побит. Ніби хтось розповідає про побит односельців у вирізняванім сільським закутку. І її переповідання се, як звичне спостереження. А для мене ж цікаво.

Да й ізнов:

– Книги... Книги із бібліотеки видатного співака...

А жеби одна душа зреагувала.

Відтак і я віддаляюсь.

Потому іще кілька разів бачив у цьому місці сестру видатного співака зі своїми книгами.

– Книги... Книги із бібліотеки видатного співака...

А як привіталися ми, то й пожалілася:

– Жеби хто одну укупив. Як зав'язано...

По якімсь часі, як зима минула, я більше не бачив у цьому місці сестри видатного співака із своїми порозкладуваними на мурові книгами.

Але й тепер кожного разу, коли простую через Хрещатицький підземний перехід, зав'язується і бринить у моїм єстві очікування несподіванки. Що ось зараз вийду із підземелля і забачу обличчя дуже старої людини із дитинною посмішкою. І тільки провина переходить через сутність мою. А чому ж я тоді не зібрався у вбогості своїй да не укупив хоч одну книгу із бібліотеки видатного співака.

Але чи не отак воно завжди обертається. Що справжню ціну кожної вирізняваної суті і можливості ми складаємо тільки тоді, як втрачаємо її.

4. У СЯЄВІ ОСІННЬОГО ЗОЛОТА

У похмурій смузі моєї київської безпритульності у кінці 60-х років минулого століття був проте невеликий просвіток. Це коли мене тимчасово прийняли у видавництво «Молодь» референтом конкурсу на кращий літературний твір для школярів та юнацтва. Дяка тодішньому головному редакторові видавництва В. Г. Гримичу і дотепер бринить у моєму серці.

Перед тим через цю посаду уже перейшло кілька людей. Але до кінця вони справи не доводили. Не просувалась, можна сказати, що навіть на місці стояла тая справа. А рукописів зашифрованих зібралось чимало. Якщо на вагу, то центнер, а може, і два тягнуло. Референтові треба було усе те довести до кондицій – перечитати, написати редвисновки, організувати рецензії, підготувати засідання журі, яке і має на основі моєї праці визначити премії.

Плата там була не яка – 80 карбованців у місяць. Але видавництво поклало на мене сподівання, що я то нарешті доведу справу до кінця, беручи до уваги мою безпритульність. Що мені то діватись нікуди. І я взявся за цю справу ревно. У строках і нормуванні робочого дня мене ніхто не стримував. Так що я іще мав, викроював на свій розсуд час, щоби порозкошувати у затишнім залі Публічної бібліотеки, коли вона іще у центрі біля червоного Університету перебувала. Ах, із яким піднесенням у сильнім душевним зворушенні прочитував я там дореволюційні книги із психології художньої творчості, або дореволюційне також у томах видання творів Кнута Гамсуна!

Під ту пору редактором у видавництві «Молодь» працював Григір Тютюнник. Він був визначений і редактором мого першого роману «Дорога до матері», що його «зарізали» з ідеологічних мотивів. Але я мав щастя не раз слухати, як Григір у товаристві переповідав елементи своїх майбутніх новел, а то і цілі новели. Усі слухали заворожено і чудувалися. Але хіба тоді поривався хтось із присутніх літераторів одразу бігти й записувати почуте, і поспіхом друкувати його як своє, ніби ні в чім не бувало. Наголошую на цьому вирізняювано у докір декотрим сучасним літераторам із молодшої генерації, які аби-но натрапили на чийсь невідомий рукопис, що йому ближча перспектива у виданні не світиться, то можуть рознести його по частинах, елементи із нього вставляючи у свої писання а зовсім часто не до місця. А про почуте із живих вуст, то тут первісному авторові і доводити опісля уже нема чого. А декотрі винахідливі то іще із диктофончиком маленьким до тебе підступляться, до райдужного спокушаючи. Що вони твої розмисли про літературу і життя запишуть ось, розшифрують да й інтерв'ю публічно подадуть, у пресі видрукують. Але марним буде твоє світле очікування, а надія потьмяніє у гіркім присмаку ошуканства, коли у пресі прочитаєш ти а зовсім гинше інтерв'ю сього такого побратима, де використані міркування і думки із твоїх розмислів. А ніби ні в чім і не бувало.

Епігонство ішло назирці за усіляковими літературними з'явами в усі періоди художньої діяльності людини. Але чогось отакого зазначеного подібного і ми не спостерігали, коли були ще молодими.

Як зі споминів моїх часто прозирає, то тільки одна присутність Григора Тютюнника влекшувала і мою безвихідь. Й те відчуття у моїм естві забриніло повнозначно. Як і відчуття присутності Бориса Антоненка-Давидовича. Що ти мав щастя бути їхнім сучасником, і за життя їхнього перебувати у місті цім одним. Що й на схилі віку зогріває серце, як одна із щасливих непроминальних миттєвостей твого земного перетривання.

У місяці жовтні 1968 року, у сяєві осіннього золота і відбулося засідання журі того означеного конкурсу під головуванням Юрія Збанацького, здається. Переможці визначені, премії готові, оно заходь у видавництво да одержуй. Да радій собі на здоровле. Усі автори завдяки моєму сумлінню втішилися відповідями. Як пригадую, премією тоді було відзначено рукопис уже покійного сьогодні Бориса Мозолевського, а також інших літераторів. Борис Мозолевський тоді іще не був знаменитий завдяки своїм видатним археологічним відкриттям, і запам'ятався мені людиною дуже скромною.

Один літератор із периферії не дуже віддаленої одразу ж і заявився по котрімсь дні у

видавництві, як тільки отримав моє повідомлення.

Осінній золотий день, що догоряв, покликав нас із вузького видавничого простору на Пушкінській у ширший міський простір, а затим зайшли ми з такої нагоди поради́ти у кафе, що майже на розі Хрещатика і вулиці Свердлова, якій тепер повернено історичну назву «Прорізна». Ми – це призвідники радісного настрою, премійований автор, я і Григір Тютюнник.

Як тільки приземлилися ми, усілися за столиком, то Григір до столика у кутку, де уже збиралися густі тіни, спрямувавсь, да й уклінно присів, схилився перед незнайомим для нас чоловіком, що за тим столиком сидів.

А потому узяв Григір легенько шанобливо того чоловіка запрошувально під руку та й привів до нашого столика. Да й сказав при цьому:

– Віктор Платонович Некрасов.

Й коли присів гість, так сталося, що сидів він навпроти мене, призахідне сонце крізь вікно вирізьблювало його лице у виразності зморшок. І завважування моє одразу побігло зрівнювальне. Що Віктор Некрасов із вигляду належав а зовсім до віддаленого від нашого у часі покоління. Старіший набагато себто. А є ж цінності високі понад вік людський, що єднають різні покоління. Розпросторювалося думання моє. А пульсування дивини підносило сутність мою. Невже і на правду перед нами живий автор знаменитої зі школи книги «В окопах Сталінграда», що її нам усі вчителі радили прочитати, як взірець позитивної радянської літератри.

Але зовсім не про книгу «В окопах Сталінграда» ішлося наразі. Ішлося про сучасну українську культуру, у якій дискримінаційним статусі вона нині перебуває. Говорили в основному Григір Тютюнник і Віктор Некрасов. Ми ж, скуті несмілістю, мовчали. Уривки лиш тієї розмови зацікавлено ловила моя свідомість. Про виступи у Бабиному яру, коли й Іван Дзюба виступав, про інші виступи Віктора Некрасова в обороні переслідуваних діячів української культури. Щось і про Олександра Солженіцина говорив співрозмовник. Либонь, чи не про останню свою зустріч із ним. Як пам'ятається мені, то розмова тая відбувалася у звичному для того часу напруженні, в оглядуванні, роззиранні по боках, чи ніхто не підслухове.

А у якимсь моменті Віктор Некрасов узяв зі столу велике червонобоке яблуко і освітив його у променях призахідного осіннього сонця, що через вікно наскрізною смугою осявало і стола, і глибшу просторінь залу, та й захоплено сказав:

– Подивіться ось, як сонце яблуко осяває...

Я заворожено дивився і на яблуко, і на лице письменника, осяяне осіннім золотом. Скісні сонячні промені вирізьблювали на ньому а найменшу зморщечку, заглибинку кожну. Було видно, як пульсує, переходить обличчям одна із непроминальних миттєвостей – бринить проста радість художнього першовідкриття.

Таким і запам'ятався мені із тієї випадкової стрічі видатний киянин, російський письменник Віктор Платонович Некрасов. Тоді ми провели його додому, до знаменитого сірого будинку, що у пасажі, провели до під'їзду. Перед ліфтом він іще покивком руки попрощався із нами, й до домівки спрямувавсь уже сам.

Потому я іще кілька разів зустрічав Віктора Некрасова на вулиці, побіля Хрещатицьких переходів усе, але підійти, звісно, не наважувався. Останній раз бачив його біля Головної пошти приблизно за тиждень до його від'їзду у Париж. Відтоді Київ уже не міг бачити російського письменника Віктора Платоновича Некрасова. Здається, це був 1974-ий рік. Але уже після вивезення із Росії Олександра Солженіцина.

Якось у Публічній бібліотеці заради цікавості я став переглядати каталоги, але на жодну згадку про Віктора Некрасова не натрапив. Усе було ретельно вилучене. Навіть ім'я Івана Світличного десь зустрічав я тоді серед каталогів чи колишніх журнальних публікацій, але імені Віктора Некрасова – ніде. Так ретельно у данім випадку попрацювали за вказівкою бібліографи.

Аж то через кілька років потому одного літнього дня був зайшов я у Рівному до

букіністичного магазину. Й одразу серед інших книжок вирізнув погляд мій один ізжовклий уже зошит роману-газети за 1947 рік. «Виктор Некрасов. В окопах Сталинграда». Але тільки друга частина. Й ціна неймовірно низька – усього 20 копійок. Я одразу ж і сказав, що беру цю книжку, не випускаючи уже її із рук, поки що буде. Але одна жінка-продавець узяла ізжовклого зошита із моїх рук, очевидно, запримітивши у моїй рішучості щось підозріле, да й спрямувалась за двері углибінь магазину. На консультацію чи що. Зміркував я собі. Хвилин десять довелось мені чекати, заки жінка повернулася і віддала мені вибраний зошит славнозвісного роману-газети за 20 копійок, а й слова зайвого при тім не зронивши.

Перебуваючи улітку на хуторі у родиннім осідку і при Батькові іще й після смерті Батька, я мав звичку прокидатися дуже рано й у тиші хутора ловити на хвилях транзистора новини зі світу, переважно із-за пагорба, з того берега. І часто натрапляв на голос Віктора Некрасова, і кожного разу єство моє переймалося радісним зворушенням, що і я цю людину бачив у житті. Пригадую його останні виступи по радіо уже на зорі перебудови, як він коментував у барвах іронічних численні постанови партії та уряду, згадував про свої стрічі із Олександром Твардовським. Слухати Віктора Некрасова було завжди мені цікаво. Й іще о тім бігло розмишляння моє, яке ж це і напrawdę можуть наукове відкриття, що слово мовлене десь у далекім світі, а ти ловиш його вухом своїм на самотнім батьківським хуторі.

Аж то одного ранку о п'ятій годині донеслося зі світа до слуху мойого: «Вчера в Париже скончался русский писатель Виктор Некрасов». Я тут же устав і перехрестився. Одразу ізнов пригадалася ота випадкова київська стріча. Після сліз зворушення болем пройнялося серце моє. Що світ неухильно втрачає чесних людей, які неповторювані і незамінні у суті своїй. А він був чесною людиною. І я бачив його за життя.

А якось уже цієї зими було. Як білого морозяного недільного дня прогулювався я на пагорбові побіля Історичного музею у центрі Києва. І якийсь чоловік також прогулювався тут. Та й випадком зважилися ми на слово, стали говорити. А на те і мову людині дано, живого язика, щоби одне з одним спілкуватись да говорити. І милувалися ми обоє схилами на Гончарі, на Кожум'яки і на Поділ, перейняті спільним настроєм заворожіння. А потому указав я чоловікові на дім, у якому народився Віктор Некрасов. І став говорити той чоловік довірливо у сильнім зворушенні:

– Я не тутешній. Я із Ростова. Маю там дім і яхту на Дону. Але у Києві живе мій старший брат. Я щороку приїжджаю сюди до нього. І коли довго не буваю тут, то сильно тужу за Києвом. А як же Віктору Некрасову, який більшу половину свого життя провів у Києві, було звикати до Парижу, нехай і в розкошах перебував він там. А помирати як...

Й уже старіючі повіки чоловіка зволожилися раптово. А на білий-білий сніг упала велика прозора сльоза...

* * *

Але і тепер як часто, коли у старінні й консервативності серця свого я знемагаю, опереможений сучасними ритмами життя, і у холодному наближеному подиху непроглядуваної прірви цілковито майже розчиняється сутність моя, то завертаю, іду під арку будинків 13-го і 15-го на Хрещатику, до так званого пасажу. Й антична ідея культу місця біжить у мою свідомість із простору. Хоча усюдипроникна бездушність, як символ доби, не помилувала і цього благословенного закутку. Перші поверхи будинків уже реконструйовано на дешевий модний євроманір. Різнокольорове освітлення нагадує, що тут ось ресторації «Вечірній Київ», ось «Аполлон», ось магазинчики супермодні із назвами все заграничними. Ніби у цьому тільки і полягає цінність означеного місця. Щоправда якимсь дивом уціліла Бібліотека ім. В. Г. Короленка для дітей Старокиївського району. Крізь щільно упарковані іномарки на тротуарах, що, до

речі, є типовою ознакою сучасного Києва, не пройти. Але все-таки пробираюся крізь щілини до заповітних стін, де скромні, затінені, як щось зовсім неістотне, дошки й написи нагадують, що ось тут жив Михайло Гришко, ось тут – Борис Гмиря. А трохи вище і знайомий під'їзд, барельєф і напис: «Виктор Платонович Некрасов жил и работал в этом доме с 1950 по 1974 год».

І ти завважуєш, майже фізично відчутно, як крізь згустки бездушності струменя, пробиваються сили могутніші і випростовують твою знесилену душу життєдайно. Й антична ідея культу місця у сутності твоєї набуває нових смислів. Що тут залишили вони свої сліди.

Січень 2002 року.

МАЛЕНЬКІ ЗУСИЛЛЯ – А ВЕЛИКА ПОБІДА НАД СОБОЮ

Оповідання

Се для мене була подія довго очікувана радісна.

Виставка-ярмарок «Книжковий сад» у Палаці мистецтв «Український дім». Виявляється, що і такий може бути, окрім саду вишневого. Що не оно сад вишневий («Куплю тобі хатку... і ставок, і млинок, і вишневий садок»), і «Сад Божественних пісень», а й сад книжковий процвітає рясно.

Не так виставка мене поманила, як ярмарок у внутрішніх порухах моїх поманив. Що і я матиму можливість за сприянням до котроїсь яточки пристроїться да і свою книжечку про дерева запропонувати із авторських примірників з автографом. Знакомцю котрому то в подарунок безкоштовно. А такий собі рядовий перехожий то нехай покладе кілька гривень мені на хліб, і ліки, яко літераторові, чий труд під сучасну пору зневажений на державному рівні і не винагороджується цілковито.

І став я свою книжечку перехожим перед ятками книжковими запрошувально рекламувати:

– Ось книжка про дерева. Які вони прекрасні у природі і фольклорній творчості. Се те, що завжди поряд з нами. Як випромінюють і кладуть у наше серце дерева красу, любов, силу й

енергію. І як про це співає пісня, оповідає легенда і казка...

І от діткнулися мої слова чийогось вуха. І вже розглядають книжечку мою.

– А не ново. Не сучасно...

Й тут же обертаються до російського представництва навпроти да й вибирають собі новітню книжку за кілька десятків гривень. А моя осиротіло світиться «На горі сосна золоторясна».

Аж поки не розвеселить хтось радісним збудженням:

– А ви таке говорите, що не взяти просто не можна...

Ще ось оден панок із Поділля зізнається довірливо:

– Не взяти вашої книжки я просто не можу, бо у мене із вами ідентичне ім'я і прізвище....

А оно школярик іще оден упрощує матеру свою:

– Візьміть мені його тую книжку. Бо голос цього дядька я чув по радіо із передачі «Кольоровий світ»...

Ізнов пані одна молода довірливо також зізнається:

– Я би й узяла вашу книжку за змістом, але не візьму, бо дуже скромно і не по-сучасному вона оформлена...

І в думання моє біжить із пам'яті зрівнювання клясичне. Що книжку, як і людину, зустрічають за одінням. Але проводжають от не за змістом...

А взагалі, якщо хтось гадає, що збути книжку, навіть власну книжку авторів збути легко, то той глибоко помиляється. Збути книжку нелегко. Тим паче книжку українською мовою. Навіть за копійчану винагороду.

Але на ярмарку надією серце тішиться і звеселяється. А і з боку цікаво поглянуть, як хто на твою книжку дивиться. Що немовби не книжку твою люди пізнають, а й ти самий людей пізнаєш також. І спогадував я, як років двадцять тому, в урем'я для мене також люте, коли у відстороненні перебував і заробітку нігде не давали, а не оно за професією, я на Батьковім городі часник вирощував да у місто серед боліт, у місто Сарни, продавати возив. А також цікаво було завважувати, як хто на твій часник подивиться, і чому серед багатьох інших, твої порозкладувані на рундуках купки і вибере. «А в торгу нема гніву», як любив повторювати Іван Мар'їн. Іще спогадувався давній автор із минулого, що книжку про торгівлю зерном написав, і стала вона популярною. І я тую книжку колись у букіністичній книгарні бачив, але не придбав.

А й іще спогадувалась мені наша хутірська молодиця Явдошка. Як вона уже у новітні, в перебудовні часи, у нових ринкових умовах дожила, що не мала собі за віщо хліба укупити. Да й намислила вона одного разу нарвать щавлю, зілля кисленького, да й понесла у Містечко на рундуки. І хтось, міщанюк котрийсь, кинув оком на той щавель, і взяв да й укупив. І принесла Явдошка зраділа додому паляницю хліба якби задармо.

Але то був тільки початок. Скоро заживувалася наша Явдошка у тій торговиці усіляковим зіллям та городиною, що не було їй ані свята, ані присвята, ані вихідного. Щодень на торговицю до Містечка тьопала, ішла, ровером їхала. Й до п'ятдесяти гривень, кажуть, за декотрим разом виторговувала. Пристрасть незборима у тім ділі нею заволоділа. Що як усе зі свого города спродувала, то стала ходити Явдошка потемки по чужих хуторянських да сельчанських городах, усіляковий плід там видовбувала, щоби на базар нести да спродувати. Аж заки не упіймали на своїх ділянках її сельчане, да стали лупцювати, да нагодували сирію картоплею. А все їдно пристрасті незборимої не вибили. Бо ж пристрасть вона на те і є пристрасть, щоби чоловіком, особиною заволодівати цілковито, а не щоби чоловік, особина нею володіла да за віжки стримувала. А хоч у яким ділі людського прямування. І ярмарок він на те і є ярмарок, щоби пристрасті розбувають. Навіть у таким мирнім ділі, як торгівля книжкою у «Книжковому саду». Бо як тільки забряжчало у моїх кишнях якесь дрібне копіяччя, то й інтерес до виставки-ярмарку подвоювався, потроювався з кожним новим днем. Що як тільки-но високий соняшний ранок у фазу дозрівання уступав, то я уже і стояв біля «Українського дому» перед зачиненими іще дверима. Й ізвідти віддалявся, коли останні відвідувачі залишали у високім просторі під склепінням «Українського дому» одну тільки тишу. Цілих вісім годин минало для мене якби

одна година. Хоча інколи протягом кількох годин а жеби хто один клюнув на мою книжку. Затим наставав момент, ніби смуга везіння. Й одразу брали кілька книжок. І той момент рухав, розпалював пристрасть, упевнював мою терпеливість, будив надію. Що уже наступного ранку я поспішав до «Українського дому» із помноженою ревністю.

І так тривало цілих штири дні. А за мурами дому у високім піднебеснім просторі жарке літо догоряло.

Аж от і останній заключний день виставки наблизивсь. На нього усі учасники покладали найбільші сподівання і надії. Що ось людей прибуде багацько, бо ж неділя, й усі їхні книжки порозкупляють.

А я собі замислився. Увійшло у думання моє. Се ж неділя і Спас, Преображення Господне рівночасно. І чи годиться на таке велике рокове свято нехай і книжками а торгувать.

І розмисли важкі обступили мене у роздвоєнню серця. Бо ніщо так не принаджує пристрасть, як роздвоєне серце. І вторгувати щось кортить, бо як багацько людей зійдеться, то, може, хтось і клюне на мою книжку. Й ідея великого свята утримує до «Українського дому» не йти, зі своїми книжками не рипаться. Бо світське й перебутне усе те, у якій би скруті не перебувала людина. А ідея свята вічна.

Із дитинства затим линув спогад. Як у ті повоєнні роки на наших теренах усі неділі і свята шанувалися іще твердо. До свята готувалися. Пам'ятаю, як ми кожної суботи, а й перед святом кождим замітали двора, а старші прибирали в хаті. Щоби скрізь було світло і чисто. Бо сяння свята ясне, а випромінювання його для душі благісне. Се все дивні настрої оповивають кожде живе дихання у такий день. Але щоби до роботи ставати а будь-якої у свято – то ні. Хіба незамінне щось. Як худобу попорати. Наприклад. Бо то німий язик. І ярмаркували тогді у Містечку у середу. Це уже більшовики потому перенесли ярмарок із середи на неділю.

Як запам'яталося мені відтоді із розмов старших людей, ув одпочинкові святешного дня у кожду живу душу входять невидимо енергія й сила великі, що їх вистачає для плідної праці а в усіляковім ділі протягом усіх наступних буденних днів. І Мати наші так казали, мене малого навчаючи.

Традиція пошанування свята в основних рисах невитравно уціліла крізь увесь період більшовицького режиму на наших теренах. Що до важнішої роботи у себе вдома ніхто у свято не ставав. Хіба перед дощем кидався котрийсь поквалливець сіно згрібати, да й такого Іван Сосновчик осмикував: «Онью як я у бауера в німцях служив, то ніколи не заставляв нас у свято бауер перед дощем сіно гребти. Ще й примовляв при цьому потішливо: «Бог намочить – Бог і висушить».

Чого не можна було сказати про терени наші східні. Пригадую, як у застійні часи я недільного чи святкового дня котрогось восени повертався електричкою до Київа, одразу знати було, де границя колишня польська проходила. Як забачиш на городах, що картоплю копають, так і знай, висновуй безпомильно – уже східні терени тобі у русі навстріч біжать. Бо у нас то іще у свято ніколи вдома картоплі не копали. Хоча також не без виродка, як і в сім'ї, бувало. Як отой навчитель німецької мови із сусіднього села. Він до чого додумався в атеїстичній пропаганді й агітації своїй. Що як тільки раненько на перший день Великодня люде із Всеношної із церкви по домівках розходилися, паски у корзиночках посвячені несуть, то сей виходив навстріч їм на дорогу, усідався посеред стежки да й майстрував собі новеньке корито чи старе лагодив, якби ні в чім і не бувало. Й люде обминали його зневажливо. А позаочі казали: «Німчура безбожний». Аж поки не виїхав сей ревний атеїст у якесь гинше село, щоби і там іще свою ревність показати.

Формально часи ніби змінилися. Але як часто над мотиваціями наших повсякденних учинків і дій висне привид отого навчителя. І на найвищому рівні нерідко. Коли треба якийсь світський захід провести, то неодмінно щоби це було на якесь рокове свято. По радіо ось чую, що із'їхалися українці зі світа цілого на свій форум до Київа да й 19 серпня, на Спаса себто, плідно працювали у всіх своїх секціях. Воно, звісно, не дрова рубали, чи тим більше, корито робили,

але все ж... По храмах не всі ходили чи розкошували в одпочинкові й у благіснім переживанні свята.

Се уже потому розпросторювалося думання моє про ролю і значіння свята Спаса у християнській традиції. Да про усе те, що із цим днем пов'язане у минулі часи було. Чи не єдиний раз, либонь, на рік велено було саме в день Преображення, на Спаса, виводити останнього гетьмана України Калнишевського із темниці у світ Божий на прогулянку. І чи не цього ж таки дня десять літ тому у Кремлі да побіля Кремля ігрища проводились під кодовою назвою «ГКЧП». А тепер ось у Донецьку шахта зірвалася, унаслідок чого є численні людські жертви. Це іще подумать треба. Може, нам даються ознаки. Але лукавий він також великим витівником може бути.

О тім розпросторюватиметься думання моє потому. А того високого сонячного ранку у роздвоєнню стояло серце моє. Бо й справді заключного дня на виставку може прийти багацько людей, і хтось би звернув увагу на мою книжечку, і скрута моя нехай легенько а розсіювалася б, і втішений став би я. Се пристрасть рухала мене, заставляла збиратися і спрямовуватись до «Українського дому». Але усвідомлювання стриманости і відчуття міри також про себе завляли помітними внутрішніми імпульсами. І маленьких зусиль потребувала сутність моя, щоби стриматися.

А над усим тим у піднебеснім просторі розгорявся, дозріваючи, високий соняшний день, посылаючи в доокіл потужне випромінювання свята.

Аж тільки ополудні десь серце моє зостановилося в одностайнім заспокоюванні. Що не піду я уже сьогодні на тую виставку. А як час наближався до окресленої години закриття виставки, то і певність у душевній рівновазі заявила про себе dokonano твердо. Що тепера то уже і спрямовуватись до «Українського дому» нема ніякого смислу. І подумав я, що часто і сама супутня ситуація влекшує трудність нашого вибору.

А вже після ополудня, коли в осяганні моїм святковий настрій над містом вистоювався і загусав, сутність моя випростовувалась на тихі води у благоснім переживанні дарованої благодаті. Й душа моя розкошувала у відстороненні від суєти. Й нові сили входили у моє ество. Таким первісно чистим переживання свята бриніло хіба що у ті далекі повоєнні дитячі роки на хуторі, як іще колгоспів не було, коли кожне живе дихання розкошувало у високій благості не знати й від чого. А усі побілені хати, і сади, і кожне дерево, і далина, і людина кожна, і тварина, і птаха, і усе сутне, і цілий світ бачилися у надивовижу яснім і виразнім осяянні.

Й радість однозначна огорнула мене, як добре, що утримався я у спрямуванні сьогодні до «Українського дому». Бо якби пішов був, то й чи дарувалися б мені такі високі переживання свята.

І подумав я у серці у своїм. Маленькі зусилля – а велика перемога над собою.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

1. ВЕЛИКІ ПОКАЯННИКИ

Д

обігають до свого завершення останні миті

жорстокого двадцятого століття, що у світовій гармонії відбилось зухвалим викликом усім без винятку знакам краси і високому дарові життя. І хоча «перший найкращий для нещасного роду людського день проминув» (Вергілій), а все одно крізь усвідомлювання того кладеться на серце зворушливе відчуття значимості моменту. Що це ж не кожному поколінню із нас у новітній історії судилося переживати зміну століть, тим паче й тисячоліть рівночасно.

І коли о тім розмишляння біжить, то зринають у свідомості да й повстають перед зором постаті. Великі покаянники. І троє серед них.

Із початку століття російський письменник Лев Толстой. Як він, усі статки полишивши, позоставив укінці життя домівку да й вирушив у світ широкий невідомий, у відкритий піднебесний простір.

Із середини століття академік Сахаров, батько водневої зброї, так про нього казали. Як він потому якби заперечив власне творіння да й в екстремальній суспільній ситуації виступив в обороні людини і високого дару життя. Й на тім стояв доостанку.

А зовсім недавно випадком ув одній київській газеті я прочитав про Білла Гейтса, найбагатшу людину плянети, яка під сучасну пору володіє стомільярдovими у доларах статками, але веде невибагливий скромний спосіб життя.

Ось як про нього пише газета:

«Глава компанії «Майкрософт» Білл Гейтс виступив у Сіетлі на конференції по комп'ютерній допомозі країнам третього світу. На подив тих, що зібралися, він заявив, що комп'ютери майже нічим не можуть допомогти у справі боротьби із головними вадами людської цивілізації. Подібні слова в устах Гейтса, за свідченням газети «Обсервер», прозвучали настільки несподівано, що «якби Папа Римський розчарувався у католицизмі, це мало би менше подивування».

«Два мільярди найубогіших людей світу скоріше мають потребу в охороні здоров'я, аніж в лептопах (дорогих портативних комп'ютерах)», – сказав Гейтс. За його словами, він іще вірить в те, що високі технології можуть принести у життя щось добре, але навряд чи комп'ютери або глобальний капіталізм зможуть розв'язати найбільш настійні проблеми катастрофічного характеру, з якими щоденно доводиться зустрічатися найубогішим людям планети.

Гейтс упевнений, що ті, кому доводиться жити на один долар у день (ах, якби ж то хоч! – А. К.), не думають про комп'ютери взагалі. Та й для чого, коли в домах нема електрики? «Ви просто купуєте їжу (ах, якби ж то хоч! – А. К.), просто намагаєтесь залишитися серед живих» (ах, як же це не просто! – А. К.), – констатував глава «Майкрософта».

Далі Гейтс сказав таке: «Матері підступлять до комп'ютера і скажуть: «Мої діти умирають, що мені робить?». Вони не будуть проводити час на онлайнvих аукціонах. Вони хочуть, щоб їхні діти zostалися серед живих. Ви що, вважаєте, що комп'ютери зможуть їм допомогти?».

Недавно Гейтс відвідав з візитом ряд країн, що розвиваються. Він і його дружина Мелінда спрямовують кошти, які збирає спеціальний фонд, на розвиток охорони здоров'я у країнах третього світу. Дії найбагатшої людини плянети піддали розрусі його первісний образ технократа-сухаря, що далекий від повсякденності».

Але, ах, Гейтс іще не сказав, не дійшло до нього, чи газета не написала о тім, що комп'ютери мають пам'ять, і усі ті роковані, приречені на вигибання уже у нього на обліку. І якби хтось захотів причаїтися, утекти – то куди втечеш, не спасешся. Се ж і втручання у підсвідомість людини, як посягання на високі заміри Творця.

А затим ізнов відтак прибігли та й станули рядки італійського поета, лауреата Нобелівської премії 1972 року, здається, Е. Монтале, що їх почув був одного разу із радіо:

Куди помітніший наш власний розпад.

Ми все зробили, щоб цей світ погіршав.

І тільки благісне жовте світло укінці тунелю манить, кладе, заронює у душу зблиски вічної надії.

2. СЛОВА ГЛИБОКОГО ЗВОРУШЕННЯ

Років десять тому я узяв, укупив у Містечку книжку «Листування Бориса Пастернака». Да й часто на хуторі перечитував тії листи, коли на те клалося. Аж поки цієї зими, коли люті знущальники надо мною і над мою долею, може, вдесьте уже розбивали Батькову хату да вишкрібували із неї останню квартиру і останні цвяшки, то й книжку одну «Листування Бориса Пастернака» забрали.

Але одні слова, вичитані у ній, zostалися у моєму серці. Це як і дядько Михаїла-євангелиста приїхали підводою арештовувати за віру перед Великоднем у 1951-му році. Усамперед на книжки накинулися. Дві Біблії одразу вилучили. А дядько Михаїл і каже:

– А іще одну забулися узять.

– Где, где она?! – тут же гарячково спохопилися.

– А отут... – указав дядько Михаїл на ділянку серця власного свого.

– Іш ти, старік. Шутнік нашолся. Ішшо шутіть собіраєшся... А ти случаєм не тово... – тицьнув оден пальцем вказівним до свого чола.

Так і в цім случаю. Хоч книжку і забрали, але слова із неї zostалися у серці у моім.

Ось оті Пастернакові слова, що так завжди сильно глибоко зворушують серце моє, аби-но подумав. Як писав поет у листі до Ольги Фрейденберг від 20 січня 1953 року, спогадуючи момент, коли він, уражений інфарктом, власне життя проглядував:

«Я оглядував своє життя і не знаходив у ньому нічого випадкового, але одну внутрішню закономірність, що готова була повторитись.

Сила цієї закономірності відчувалась і в настроях цих миттєвостей. Я радувався, що при влаштуванні у лікарню потрапив у загальне смертельне вариво переповненого важкими хворими коридора уночі, і складав подяку Богові за те, що у нього так підібрано сусідство міста за вікном, і світла, і тіні, і життя, і смерті, і за те, що Він учинив мене художником, щоби любити усі його форми і плакати над ними від торжества і радості».

І таким глибоким зворушенням поклалися ці слова на моє серце після першого прочитання, і так діяли кожного разу потому, аби-но подумав. Що, здається, жодні слова і в «Листуванні...», і в самому «Докторові Живаго», і в усій творчості поета не чинили такої глибоко зворушливої дії.

3. СЕРЦЕ – ВСЕВИДЮЩЕ ОКО

Це так рідко почувеш зараз у нашій непогамовній всюдисущій велемовності виразне і правдиве слово. Що як і почувеш коли, то звучить воно як несподівана осяйна дивина.

Як одного пізнього уже вечора по радіо читала свої власні вірші одна незряча поетка. І не бриніло у її голосі а жодної легковажності, але тільки сама справжність.

О тім ішлося, що усі ми колись доходимо по суті. Коли і лікар ковтає пігулки, а іще хтось «...у смітті копірсаючись, вловлює суть».

І подумав я тоді, яке виважене у незрячих кожне слово, і яка зосереджена у них робота душі.

А іще із вуст тієї поетки звучав по радіо вірш про те, як їй подарували троянду. Але зов'ялу. Гадаючи, що незрячі сього не побачать. Ах, наївні ми, да же вони на дотик бачать лучче за нас видючих. «Але я вам дякую за прекрасний жест».

Й іще вірш був про авто. В такім ушвидченім ритмі. Як вітер розмаює на потилиці сивину,

аж вона у переливах жовтіє. І я ізнов подивувався сильно, як же виразно може бачити серце незрячої людини оці ледь вловимі тонкі переливи кольорів. Що і не кожному видючому із нас дано се забачити і виразити у слові. І подумав тоді я: серце – всевидюще око. Як і засвідчив отой великий подвижник із античності, що за нього цілі міста сперечалися.

І тут ізгадався також наш Василь Ярошенко, сей предивний енциклопедист, як на початку століття у час великої революційної розрухи, незрячим будучи, мандрував він по Далекому Сходові, Китайщині, здається, і Японії. І як це практично у тих умовах удавалося йому. Що ніби в Японії він мав якесь закохання, і японці й дотепер вважають його клясиком своєї літератури. І тільки у нас над ним – трава забуття. І рукописи спалені. Оті, що за класичним висловом, не горять.

А іще о тім бігла думка моя. Яка ж се потужна неперебутня сила правдивої художньої справжності. Що коли глухне вона із вуст видючих, то в устах незрячих увиразнюється, і коли згасає на теренах Європи, то яскраво спалахує в іншому місці, на латиноамериканському континенті, наприклад. І так перетриватиме вовік, напевне, допоки й існуватиме людський рід.

КАЖАН

Про кажана, летючу мишу, що на подобу якби

справдешня миша, але має також крильця і літає, яка бачить найлучче у присмерку, а вдень при яснім світлі слабенько бачить, я знав із дитинства. А й повір'я носилося, виснуло да й зринало інколи із чийхось вуст: «Як миш із'їсть шматочок чого свяченого, то в неї виростуть крила і зробиться з неї кажан». Із книжок вичитав і на малюнкові бачив її форми. Але у живій природі цієї істоти не зустрічав. І була вона в моім уявлюванні істотою загадковою, таємничою, що ось завжди присутня десь поруч, але невидима. Якби миша, але і крильця має.

Уперше забачив я живого кажана навесні 1960 року, як ми в Ужгороді на практиці перебували. Увечері за столом у кімнаті університетського гуртожитку при світлі електричним, при лямпочці Ілліча, сиділи ми й теревенили о чім то. А вікно навстіж одчинене, й пахощі весняні ллються. Аж то як зашурхотить щось з нальоту. Ми й степенулися мало. Котрийсь одважливець проте скоро зорієнтувався:

– Кажан. Миш летюча.

Да й стали ми її виловлювать да й зачали розглядувати.

І відтоді ся істота вже не становила для мене таїни загадкової. І рідко коли у спогадування ішла.

Аж то цієї весни, як одного ранку я відчиняв двері у клуню, по дрова ішов, щось випало зі стику дверей і стовпа дубового у тім місці, де двері щільно до стовпа не прилягали, да й упало мені під ноги. Роздивляюсь. Наче миша. Аж воно крильця розправило, крильця костокрилі, якби ото крилача на рибу розправляють. І повискує своєрідно – чи то помилювання або заступництва просить. Кажан. Одразу здогадався. Ломачкою я і відкинув його убік. Нехай летить собі геть. А куди воно полетить. Як при світлі ясним сонячним слабенько бачить. Отак і лежало на травичці якийсь період на однім місці, скільки я не виходив з хати і не наглядав. Може, недуже яке. Уже подумав. Аж потому щезло.

Але наступного ранку ситуація повторилася. Кажан ізнов випав мені під ноги зі стику дверей і дубового стовпа. І третього ранку – також. Напевне, се його постійне місце денного чи й нічного перебування – отак за виріз стовпа на стику дверей чіпляється. Подумав собі.

Аж тільки як став я зоставляти на цілий день двері клуні прочиненими, то кажан і віддалився, не натрапляв принаймні мені більше на очі.

А одного загусаючого надвечір'я, у присмерку іще рідкім, прозорім, коли стояв я посеред двору, і сутність моя у безмірі світового огрому розчинялася, щось хутенько скрадливо зненацька прошмигнуло перед моїми очима, а перед причілковою невеликою діркою на горище уповільнено наче поменшало. Да й упірнуло в дірку. Знакомий кажан. Одразу ж і думка моя потекла. Вони у темені, в посмерковості лучче орієнтуються, як ми за світла.

СОРОКА ПАСТЕРНАКУ НЕ ЇСТЬ

Весна на весну не схожа. Цієї весни на хуторі зрідка й

несміло співають солов'ї. Але засилля хрущів, що своїм масовим гудінням ранньої вечірньої пори нагадують якби наближення смерчу чи віддалений перегук танків й іншої воєнної машинерії, що у час маневрів ранньої осені рухалися в нашу сторону з Тучинського полігону у кінці 40-х і на початку 50-х років. А ще цілий день на хуторі стрекочуть сороки, уже самим скрадливим стрекотінням своїм потверджуючи традиційну славу чи неславу, що сорока-зłodійка.

Років сім тому я вчитав, що для здоров'я людини дуже побажаний і корисний пастернак. Да й став культивувати його у себе на городі. Що аж усі перехожі через хутір незнайки стали випитувати мене, а що то росте таке виразно зелене да листате.

Корені а й листя пастернаку восени я висушую. Й цілорічно майже затим використовую у своїй примітивній кулінарії. Корінь протягом ночі розмочується, а вранці я додаю його у своє вбоге вариво. Помічне не помічне, се за нежитями і старінням важко вирізнити, але просто стало звичкою.

От і сьогодні я зварив борщ із щавлю і кропиви, а там і квасоля, і картоплина, і розповнілі шматочки пастернакового кореню. Наповнив сим варивом гарячим паруючим повненьку позичену глибшу мисочку да й поставив у дворі перед порогом прохолоджуватись на вологій землі, щоби хутчій посмакувати остуджене. А сам собі у хаті свої кухонні справи довершую.

Аж то по часові якимсь вийшов мисочку забрати, а побіля мисочки шматочки пастернакового кореню лежать. Ага. Сорока. Здогадався одразу. Сорока пастернаку не їсть. Квасолинку, картоплинку із мого варива дзьобиком своїм видовбувала. А може, і то напевне, мнясця шукала. Гай-гай, сороко-білобоко, та же Гандрій самий уже десять років мнясця не їсть. За недосяжністю спершу по причині крайньої вбогості, а тепер уже і по причині власної немочі також, якби хтось і подавав. Гай-гай, сороко-білобоко, се ж новітні олігархи наші тільки одбирають у неімущих остатне, а щоби вишкрібувати із нашого слабенького коритця теє, чого нема, то також ніби ні. Гай-гай, сороко-білобоко.

Й того ж таки дня я забачив, як на вершечку сливки, що навпроти порога недалечко, сороки заходилися ревню гніздо собі звивати. Усе гіллячки носять да вкладають абияк. Замір знакомий, здогадуваний. Сиди собі у гнізді да й патрикуй, коли Гандрій своє вариво винесе перед порогом прохолоджуватись. Або й не сиди у гнізді, а навідуйся, стовбич тільки повсякчас за правом ніби осідку свого. Також знакове діло із картини люцьких стосунків. Гніздо таке неглемезде, а не вишукано філігранне, як то ластівки на балькові вимошують.

«Ах, сороко-білобоко, да невже та гадаєш собі, що Гандрій зовсім такий наївний, щоби ізнову своє вариво перед порогом охолоджуватись виставляє кожного дня. Гандрій також не ликом шитий, і не без остатньої клепки в голові, а тоже досвідом навчений, і також марксизм-ленінізм у юні годи свої вивчав за покликом серця свого, а не із спонуки, як декотрі. Да він лучче при потребі поставити свою мисочку у сінцях, у стебці, у коморі охолоджуватись, поки звірятко котресь потаємне докумекає, що воно і до чого, аніж ізнову перед порогом надворі виставлять. Гандрій не без остатньої клепки в голові».

А ти но розкажи лучче, сороко-білобоко, хто то, звір який чи птаха котра, ізвідкись курячі яйця крізь дірки у стрісі на горище носить, да у тиші захищений і у душевнім спокої собі попиває?! Ти но розкажи.

Піднявсь я розхитаною драбиною на горище. Роздивляюсь у тьмяності малого віконця. Аж там скрізь шкаралущі од курячих яєць валяються. Що за дивина. Да ж у нашім дворі уже двадцять п'ять літ куряча нога не ступала. Іще за Батька звелися. Під кінець один

півень суцільно червоний зостався. Батько хотіли і його зарізати, да пошкодували. Аж то одного літнього дня, спека висока полуденна аж ряхтить довкола, дивляться Батько, а Лис Микита понад потоком до свого Борка нашого півня поволік. Вони і «га-га!», і «гу-гу!», – а де там. Хіба наздоженеш і віднімеш. Лис Микита він також хитрий, і про Батькові літа відав.

Тільки й розказували Батько потому кожному потішливо, як у високій ясності літнього дня Лис Микита понад потоком поволік у своїх зубах до Борка нашого півня.

І тут тобі курячі шкаралющі на горищі. Ти но розкажи, сороко!

ІЗ МАТЕРИНОЇ ПАМ'ЯТІ

На схилі віку свого, як уже недужі, паралізовані були,
Мати наші інколи, у моменти влекшення і озаріння,

находило на них, коли свідомість їхня текла до початків власного життя, переповідали мені прості, але завжди ясно цікаві й повчальні бувальщини із давно почутого чи пережитого. Часто зі слабенькою, тихою, зболеною, а якби дитинною посмішкою на старечих вустах. Як і про той он випадок.

Що був, жив колись у нашому селі, а може, іще до Материні пам'яті, чоловік на прізвисько Кравзюк. Добре, заможніше од інших поселян жив сей Кравзюк. А може, ще і скупий був. Але не було у нього дітей, наслідників себто. А школярі малі, хлопчики, здогадуватись треба, бо дівчаток тогді, як Батько наші розказували, у нашім селі іще до школи не записували (Мати наші так і звікували неписьменною) й запримітили, завважили у розумінні, проглядуванні й уявлюванні своїм сю ознаку Кравзюкового життя. Да й склали віршика. Отакого:

Ой, Кравзюку, ти Кравзюче,
Ти живеш од усіх надлучче.
Ти будуєш нову хату,
Але на тебе ніхто не скаже «Тату!»

ДУША СПІВАЄ

(Думки, спрямовані на радіо «Культура»)

Листи

По-моєму, усі новітні технології й комунікації не можуть

замінити традиційної форми листування, коли наше серце у самоті кладе на папір свою сповідь перед близькою людиною.

Епістолярний жанр тепер ніби забутий. А між тим, які яскраві сторінки у світовій культурі містить саме цей жанр.

Зараз я перечитую листи Катерини Білокур. Яка це глибока сповідь геніальної душі. Які тонкі спостереження із світу природи, із світу квітів і дерев, що аж фізично предметно відчуваєш бриніння сього дивного світу. Яке трагічне земне перетривання геніальної душі у жорстокому оточенні, байдужому до краси. І це уже звучить як гімн, як усеперемагаючий тріумф мистецтва.

Років двадцять тому я прочитав, натрапила мені на очі, книжку московського автора Євгена Богата «Що водить сонце і світила». Книгу було перекладено на українську мову. Любов у

листах видатних людей. Які цікаві, зворушливі історії у листах, де таїна людського серця діє на нашу сутність як могутньо і через далеку часову просторинь.

Отож, по-моєму, ніякі новітні технології не можуть замінити традиційної форми листування, коли сповідь людської душі кладеться у самотині на біле поле паперу.

Про азартні ігри

По-моєму, азартні ігри – це із розряду тих спокус, що як і ворожіння, алкоголізм і наркоманія, – руйнівні діють на людську особистість. Ці захоплення, вчинки і дії людини ідуть, спрямовані супроти природнього плину життя, власної долі, щастя.

Мені Батько колись розказували. За царя чи за Польщі уже це було. Повів один селянин із жінкою своєю до містечка корову продавати. Продали вони корову, несуть гроші додому та й міркують уголос, мудрують, де би його, у селі котрим чи на хуторах, нову годувальницю добру за ці гроші укупить, щоби і зосталося щось на гинші потреби.

Аж по дорозі додому, але ще у містечку їм позустрілися гравці. Хазяїн одразу ж і ув'язався до них. І як не осмикувала його жінка, а відірвати не можна було. Відстав од гравців селянин тільки тоді, коли програв останню копійку. Корову тобто програв.

Обоє поверталися додому дуже огірчені.

Із історії української пісні

Це загальновідомо, яке диво для світу є українська пісня. І це факт, що наша пісня пробилася до світу попри усі наші незбутності у реальному бутті. Про ірреальність буття народу у пісні писав російський письменник Іван Бунін. Тому у наших піснях так багато смутку.

В історії української пісні багато легенд. І найвражальніша з них – пісні Марусі Чурай.

Як часто авторська пісня стає народною.

«Українська пісня, немов сонце, немов вода, немов любов матері огортала мене» (Борис Гмиря).

«Життя прожить – не поле перейти»

А й справді, «Життя прожить – не поле перейти». Поле переходиш – перспективу, обшир перед собою бачиш. А життя – велика таїна. І в імлі сховалися наступні роки.

Казав мій дядько Михаїл-євангелист: «Якби хто на екрані показав наперед, що доведеться нам пережити, – а ніколи людина не захотіла б жити, того усього переживати». Дядько Михаїл багато пережив і в таборах, і в психіатрії, і в занімінні.

Отож, наше життя – це поступова розгадка великої таїни. У надії долаємо ми сходинку за сходинкою, і як часто буваємо втішені у тім подоланні, щораз осягаючи, як наша сутність стає трошки досконалішою. І потверджуються цінності життя, як виского дару Божого.

Господи! Скільки фізичних і душевних випробувань випадає на нашу долю. І у послідовності долаємо ми їх. І кожного разу, ай, яка незчисленність, наближаються у моментах оті слова «Життя прожить – не поле перейти». А безвимір самоти, Пастернакові рядки із «Гамлета» підступились:

Я один. Все тонет в фарисействе,
Жизнь прожить – не поле перейти.

Моє слово про Уласа Самчука

У дитинстві, коли я пас товар у яснім літнім сонці на брунатнім пасовиську, я любив читати Михайла Коцюбинського. Так лагідно увіходила у мою душу, у мою розпросторену сутність прозора світла проза нашого класика. Раз у раз я відривав свій позір від читання, від книжки. І вглядувався у дооколишній простір, роззирався доокруги. Шукав знаків тієї благісної краси, що ісходила на мене із книжки. І не знаходив. І думав я, що то усі ті красоти до Михайла Коцюбинського зійшли десь із Поділля, із Бесарабії. А наш поліський край на красу убогий. От і не знаходжу я у природнім дооколі тих яскравих знаків краси, що осяяли мене із прози Михайла Коцюбинського.

Аж то у якійсь фазі перебудови у призахіднім сонці я стояв біля контори колгоспу у нашому рідному селі і з вітрини читав у «Сільських вістях» уривок із роману Уласа Самчука «Волинь». «Призахідне сонце поклато доокруги виразні ознаки осени». Фраза із публікації заяскріла у моїй свідомості.

Я поглянув, позір мій переметнувся на луги аж до лісу. А й справді: призахідне сонце поклато доокруги виразні ознаки осени. А й справді: які виразні знаки краси нашого вбогого краю засяяли, відкрилися раптом передо мною. Бо ж Улас Самчук – наш земляк, і його художнє осягання світу – це і нашої сторони осягання. І од поєднання краси природи і краси мистецтва у високе зачудування уступила моя душа.

Сила рідної мови

Але як могутньо діє на нашу душу рідна мова, рідне слово у поєднанні із дією інших мистецтв.

Недавно я у Національній опері переживав «Лючію ді Лямермур» Доницетті. Виконувалася італійською мовою. На титрах було подано переклад українською.

І я рівночасно чудувався як музикою, співом, декораціями, що вухо моє ловило і позір завважував. Але краєм ока я вичитував, входили у мою свідомість і слова на титрах. «Це класика» – завважування у моменті прибігло. А так і є. У «Програмці» вичитав. Микола Лукаш.

І упродовж цілого вечора як могутньо діяла на мою свідомість, на переживання поряд із дією інших мистецтв рідна мова, рідне слово.

Ренесанс рідної мови

Так. Час відродження рідної мови настав. Ми маємо відроджувати реліктові пласти мови.

У моєму рідному краї на Рівненщині за останнє десятиліття з'явилося чимало мистецьких гуртів. Ці люди у своїм ентузіастичнім спрямуванні відроджують у виконанні давні реліктові поліські пісні. Яке незвичне для слуху, але прекрасне наше слово звучить, які переливи, які інтонації бринять.

А й у літературі. Коли читаєш прозу Миколи Закусила, то про зміст забуваєш, – так діє чар реліктової поліської мови. І це звучить, як прекрасна пісня.

На жаль, на перешкоді істинному відродженню нашої мови стоять усталені стереотипи і кліше, які чинять живому розвитку мови спротив у формі неприйняття і редагування.

Адже саме залучення до функціонування діалектів постійно збагачуватиме нашу мову, надаватиме їй нової прекрасної барви.

Молодість

Молодість – це стан душі. Ми є молодими настільки, як стало у своїй душі ми залишаємось вірними ідеалам, ідеалістичним спрямуванням зорі свого життя.

Сучасні ритми, цивілізаційні процеси не завжди є позитивними. Вони руйнують довкілля і піддають руйнації також і людську душу. Замість спокою на нашу сутність покладається печать суєти.

Відчуття молодості ми несемо у собі, зберігаючи наші юні ідеали, крізь їхнє сяєво проглядаючи сучасний світ, еднаючи у моменті минуле і сучасне.

Культура і фінанси

Під сучасну пору спостерігаємо кризу культури. Криза культури – це світовий процес. Цивілізація і культура – поняття різні, часто цілком протилежні. Про це писав ще у кінці дев'ятого століття Кнут Гамсун, викладаючи свої спостереження із життя американського суспільства, яке несе світові цивілізацію, але не культуру.

Культура і фінанси. Поняття також давні і полярні. Під сучасну пору у нас наперед вийшли фінанси. Люди, які стоять біля фінансів, – цілковито байдужі до культури. У цьому розумінні вони дуже обмежені. Це не меценати дев'ятого століття, що були прихильні до культури і які досягали благотворний вплив мистецтва на людські душі і суспільство.

Культура не може існувати і нормально розвиватися без фінансів. Такі і наслідки маємо. Мистецька штука втратила свою виховавчу, естетичну дію на людську душу, на формування і вдосконалення людської особистості.

Про літературу моє слово. Наш сучасний літературний процес густо обплутаний грофоманством, що крізь нього не може пробитися жодна вирізнявана художня справжність. У мистецтві завжди існував момент вирізняваності. Індустріалізація мистецтва призводить до його нівеляції. Тому і не маємо яскравих мистецьких з'яв і явищ.

Раніше літературна справжність не видавалась з мотивів ідеологічних, нині – через брак фінансів. Але результат той самий.

Проте навіть у радянські часи функціонувала літературна класика. У томах видавали Михайла Коцюбинського, Степана Васильченка, Ольгу Кобилянську, Івана Нечуя-Левицького. Тепер і нашої літературної класики не видають масово. Схоже, що скоро й імена класиків підуть у забуття.

Ах, якби ж ті, що стоять біля фінансів, да могли досягти своїм розумінням – яке ж значення для нормального суспільного розвитку має культура – ми мали б в означеній сфері а зовсім іншу ситуацію. Якби ж вони тільки знали, яку могутню силу має мистецтво у своїй дії на людську особистість. Якби ж вони тільки знали... Але оці слова до них не дійдуть.

Моє слово про Лесю Українку

Недавно у Національній опері я дивився і слухав балет М. Скорульського «Лісова пісня».

І дві речі підносили мою душу дуже високо. Річ перша. Се дивина. Як у свідомості, у художній свідомості слабосилої жінки зродилася така прекрасна мистецька з'ява. Проглядування краси сього дивного і прекрасного світу прозоре до неймовірності. Твір у цім досяганні незрівнянний у світовій літературі.

Річ друга. М. Скорульський написав означений балет у 1936 році. З історії ми знаємо, які то були жажливі роки. Але і в той час пульсувала художня свідомість, і створювалась мистецька справжність.

І от сі дві речі діяли на мою душу могутньо, високо підносили її, потверджуючи і могутню силу мистецтва.

Ліричний струмінь в українському кіно

Ліричний струмінь в українському кіно пульсує, либонь, від Олександра Довженка. Але особливо виразно заяснів цей струмінь у час хрущовської відлиги. Пам'ятаю, як у кінці 50-х років у пору студентської молодості у львівському кінотеатрі я дивився фільм «Роман і Франческа». А потім був отой фільм, у якому уперше прозвучала знаменита пісня про рушник («Літа молодії»). А потім – «Тіні забутих предків».

Власне у той час ліричний струмінь пронизував і російське кіно. Згадаймо «Іванове дитинство» Андрія Тарковського. У молдавському кіно також.

Якщо і настане час відродження українського кіно, то, сподіватись треба, що ліричний струмінь запульсує у ньому виразно. Як і в кіно документальному. Пам'ятаєте, колись я говорив про можливий фільм про життя дерев.

Слово про журнали

Спогадую журнал, московський журнал «Новый мир» шістдесятих років минулого століття, коли його редагував Олександр Твардовський.

Це був прогресивний журнал високого літературного рівня. Треба згадати, що правдиве слово, художня справжність пробивалася через цей журнал у дуже важких репресивних умовах. Завдяки Олександрові Твардовському, його гігантським зусиллям («Едят меня серые волки. Но не так, чтоб уж съели»).

Завдяки Олександрові Твардовському через «Новый мир» у світову літературу увійшли білорус Василь Биков, киргиз Чингиз Айтматов та інші. Щоправда, з українських, із прози не було надруковано чогось вирізняюваного. Друкувалися добірки віршів Івана Драча, Леоніда Кисельова, стаття Івана Дзюби.

Журнал «Новый мир» 60-х років минулого століття мав значний вплив на формування українського шістдесятництва.

Струменіння весни

Весна іде. Сьогодні я прогулювався на Володимирській гірці. Довкола іще сніги лежать і мороз пощипує. А задніпровські далі уже ніжно синіють. Як нагадування, як тремке передчуття весни.

Я дерева розглядаю. Чорне галуззя так помітно увиразнилось. Чорним галуззям дерева зеленого ждуть.

Сакральне в українському мистецтві

Це єдність земного і небесного, поміж землею а небесами перебуває у постійнім чеканні наша душа. Слова Михайла Коцюбинського наблизилась: «Он зірвався один яскравий згук, упав межі жита і процвів червоним куколем». Intermezzo.

Про прикмети

Із дитячих літ увіходили у мою сутність прикмети, як тремкі передчуття.

Холодне небесне світило посідало значне місце в уявлюваннях і спостереженнях наших хуторян.

Старший брат навчив мене спостерігати за Місяцем. Якщо Місяць довкола жовтуватим оточенням обгорнувся, то чекати опадів – дощі, заметілі, вітровії. Якщо молодик ополудне уперше завважить позір наш, то наступний місяць теплим буде, якщо ж опівніч – то холодним.

Якщо холодний опівнічний вітер у західну чи південну сторону завертає, то очікувать тепла.

І багато інших прикмет із настроїв природи. Усі вони увіходили у моє єство невтримно і завжди зроджували тремкі передчуття. І як радніло дитяче серце моє, коли завважувані прикмети збувалися.

Ще казали Мати колись, як пташечка у вікно постукає, то вістки чекати треба. Я став спостерігати. І як пташечка у вікно постукала, то неодмінно того ж таки чи наступного дня од старшого брата листа принесуть (він тоді по війні у Польщі іще служив). Іще казали Мати, якщо павучок на ниточці перед очима снується, то гість прибі'ється, приснується до хати. А так воно і ставалося. Уже ополудні удалині постать людська заманячить, із'явиться. Сестра стринешна Ганя із хутора Рогу до нас у гості іде. Ізнову радість, що очікуване збувається.

І так багато іще прикмет увіходило у моє єство і розросталося у душі тремким очікуванням несподіванок.

Але не бійтеся, коли чорний кіт дорогу перейде. Бо саме чорні коти, як кажуть, найніжніші у світі. І я в цьому мав можливість перекопатися. На хуторі у мене була колись чорна кішечка.

Казка

Казка незамінна для дитячої душі, але і для душі дорослої казка завжди побажана.

Та як часто дивну казку творять саме життя, явища природи.

Коли випали перші великі глибокі сніги, я прогулювався на Володимирській гірці. Довкола така чиста білість. І на фоні цієї первісної білості чорним галуззям вирізнявалися дерева. І це бриніло, як казка, як прекрасна казка.

Де доріжка робила загин, стояли у гурті люди. Вони спостерігали, як у глибокім снігу гралися собаки. Зупинився і я.

Собаки невимовно раділи снігові. Вони переверталися, качалися у снігові. Їли сніг. Затим зривалися і бігли крізь глибокі сніги. А котре мале, то загрузали у снігу. І це сприймалось так потішливо. Звісно, ігрища.

І се ізнов бриніло, як казка, як прекрасна казка, зроджена у пульсуючих миттєвостях життя.

Щедрий вечір

Із стіп злежаности пам'яті наблизилось.

Як ми у дитячих, підліткових своїх літах на хуторі шодрувать ходили. Хата од хати за 300–400 метрів. І білість первозданно чиста доокруги. Глибокі сніги іскряться. І простір піднебесний іскриться. І ми у сніги глибокі занурюємося, потаємо. І як романтично захищено почуватється твоя нога у чобітку, занурена у глибокий сніг. Се далеко потому почую, дізнаюся я, що подібне щось переживав і Вівальді, коли повторював відомий тепер сонет про глибокі сніги, і як почуватється у них захищена нога, – й творив музику «Пори року».

У яскравій іскристій білості нас манили жовтавим світлом із віконць хати, що зодягли на себе білі шапки. Такими дивними здавалися для нас знакомі хати у білих шапках. Але яке манливе затишне світло гасової лампи.

Душі наші тріпотіли несказанно, коли наближались ми до котроїсь хати. До віконця

найяснішого підступались і починали несподівано щодрувать:

Сива ряба зозуленька усі сади облітала,
А в одному не бувала.

Хтось, голоси наші зачувши, фіранку розсуває і розглядує уже нас. Дівчина-вродливиця. Вона нас бачить, а ми її тільки лице, а що в кімнаті там, усе затулене, не проглядується. А подивитись же кортить. Нам вареників виносять, млинці, налисники. А воно нам треба. У нас удома своє усе те є. На нас чекає. Нам грошей подайте. У наших же душах мрія яскравіє. Гачків заводських, не саморобних, укупить. Голок заводських укупить. Книжок накуплять. Та рідко із котрої хати винесуть копійки.

У декотрих дворах нас і в хату запрошували. Паром теплим віяло на нас у хаті. Ми стояли знічено. У щодруванні інтер'єр хугірської хати крадьки розглядували. Ікони. Рушники, а на рушниках півники, такі кумедні, але близькі. У котру хату запрошували, то там уже і гроші давали. Не копійки, а паперові. Що нас тішило найбільше. Із хати виходили зраднілі.

Й ізнов сніги глибокі, й ізнов суцільна іскриста білість. Як у казці.

Природа часу

Час має властивість ущільнюватись і подовжуватись. Залежно від переживань.

Казав колись дядько Михаїл-євангелист. Бідняк у неймовірній бідності своїй о призупиненню свого часу просить, о смерті благає. А не дається, без пори не надходить.

Вельможа, владика царства великого про продовження днів своїх просить, благає, півцарства готовий одписати. А не приймається, ні секунди не продовжиться. Що кому визначено.

Але це осібне осягання часу у творчості.

Творча особистість в умовах екстремальних, в ущільненім часі, у передчутті завершення життєвого шляху часто зроджує явища виняткові, і й по завершенні шляху мистця вони бринять дуже вирізняювано, якби нагадування, що життя мистця триває, і нові зроджування із'являються да й діють на нас.

Такий мій улюблений світовий поет білоруський класик Максим Богданович.

В країні ясній, де я вмираю,
Над синню бухти,
Я не самотній, я книгу маю
З друкарні пана Матрина Кухти.

Такий наш вічно молодий класик Василь Симоненко. Хіба не здається нам при кожному новому прочитанні його поезій, що поет серед нас, що творчість його триває у щомиттєвім пульсуванні нових з'яв краси, яка діє на нас так могутньо. Творчість поза часом.

Або ж Леонід Кисельов.

Завтра буде день такий, як завше,
Світлий, жовтий, трохи вороний.

Які ж і прекрасні ці з'яви, явища, зроджені в ущільненім часі. Яке прозоре відчуття вічності заронюють вони у наше серце.

Не закопати таланту

Що означає поняття «не закопати таланту».

Кожній людині від народження дається талант. Суть у тому, щоби не закопати цей талант, але розвинути його.

Оповідання «Бернар» Івана Буніна наблизилось. Іван Бунін згадує героя Мопассанового твору моряка Бернара, який усе життя провів моряком. Це було життя великого поета. Він над

усе дбав, щоби на палубі була чистота надзвичайна. Раз у раз витирав кожну краплинку. Навіщо? Яка від цього користь іншим, ближнім? А щоби усе було добре. Бо так у замірах Творця. І щоби Бернар в останню хвилину міг сказати: «Я був добрим моряком». І він сказав це. Його останні слова були: «Гадаю, що я був добрим моряком».

У кінці оповідання Іван Бунін висновує:

«Мені здається, що я, як художник, заслужив право сказати про себе, у свої останні дні, щось подібне до того, що сказав, помираючи, Бернар».

Як це важливо – не закопати дарований Богом талант. Але як часто високий вирізняваний талант може закопати і людське, суспільне оточення.

Про любов

Любов, закохання – одне із наймогутніших людських почуттів. Що водить сонце і світила.

У любові інакшиться людський світ.

В день такий на землі розквітає весна.

І тремтить од солодкої муки.

Одна сільська вчителька у довірчій розмові сказала мені. Як була закохалася вона в одного лісника. Ішла весна. Вчителька сиділа сама у класній кімнаті. Навстіж відчинене вікно. У дворіку ніжно зеленіла трава. І от до вчительки зателефонував її лісник. І як ловила вона лісникову мову з проводів, а дивилася у вікно, то бачила, як на її очах проростала трава.

Велике закохання може приносити велику радість, але як часто заронює в нашу душу розчарування і великі страждання. «Радість кохання», «Муки кохання». Фріц Крейслер. «Ой ти дівчино, з горіха зерня, Чом твоє серденько колючеє терня». Іван Франко.

Але любов підносить людський дух.

У своєму знаменитому «Заповіті» великий колумбієць Габрієл Гарсія Маркес писав:

«Боже мій, якби у мене було трохи життя... Я не проминув би жодного дня, щоб не говорити людям, яких люблю, що я їх люблю. Я переконував би кожну жінку і кожного чоловіка, що вони мої кохані, я жив би в любові і з любов'ю.

Я довів би людям, наскільки вони не мають рації, думаючи, що коли вони старіють, то перестають закохуватися: навпаки, вони старіють тому, що перестають закохуватися!»

Музику Шумана слухаючи

Недавно у філармонії я слухав музику Роберта Шумана. Весняна симфонія. Це один із моїх улюблених світових композиторів.

І от сталося. У якійсь моменті прослуховування раптом я забувся, що перебуваю у Києві, у філармонії. Зі стіп злежаности пам'яті відбиток забутий наблизивсь.

Як Мати послали мене десятилітнього із хутора за п'ять кілометрів до села до баби Лександри. Коли ішов я до села, то сніги скрізь лежали. А коли при заході сонця додому повертався, то відлига сніги пройняла, огорнула. З полів струмки засріблились, задзюркотіли, потверджуючи вічний закон про незнищенність матерії.

Я зупинявся біля кожного струмка і вслухався у таке радісне дзюркотіння, що бриніло, як музика. Це далеко пізніше розшифруватиму я, що це звучала музика Роберта Шумана.

А тепер от і розмірковую собі, силкуючись уявити. А де ж, у якій миттєвості Роберт Шуман слухав весну, коли зроджувалася у його душі ця музика.

Краса у природі і мистецтві

Як часто краса у природі і мистецтві діє на людську душу рівночасно. І творить у нашій

душі диво. Диво переживання прекрасного. Доколишня природа, схід і захід сонця, квіти і дерева, безперервне пульсування життя завжди були об'єктом краси, джерелом естетичного світу для мистця. Поряд із внутрішнім пульсуванням душі художника це є важливі складники у творчому процесі.

Але як часто краса світова і мистецька сполучаються як єдність. І чинять могутній вплив на людське серце.

Один художник, спостерігаючи захід сонця, не втримався, сказав: «Яка прекрасна копія, але мій оригінал кращий».

До Мирослави Которович

«До пані Мирослави моє звертання.

Пані Мирославо! Я дякую Вам за Ваше тонке поетичне переживання цього дивного і прекрасного світу.

Кілька років тому я слухав по радіо Ваші слова. Вони запам'яталися. І от тепер наблизились. Ось вони: «Я бажаю Вам тієї радості і любові, які можливі тільки у дитинстві».

Мені передали, що скрипалька Мирослава Которович була зворушена, що її слова відбилися у моїй пам'яті.

До співачки Лідії Забілястої

От літератор, коли слово ловить, щоби покласти його опережено на біле поле паперу, а воно ж тікає, то бачить, уявляє ту споріднену душу, якій своє проглядування світу хоче передати.

А от у Вас, пані Лідіє, у яким моменті таке буває, що Вам так невтримно кортить передати своє відчуття краси світу спорідненим душам. Коли вдосконалюєтесь у співові на заняттях, коли співаєте на сцені, чи у миттєвостях роздумів.

Музика Майдану

На початку 80-х років минулого століття до моїх рук потрапила книга спогадів про композитора Ігоря Стравинського. Написала книгу племінниця композитора.

У книзі було вміщено багато портретів композитора. Я став розглядувати їх. Й мене поманило розглядувати лице композитора ще й ще. І от у якимсь моменті я завважив, що портрети композитора випромінюють музику. Я прислухався. Це була музика композитора Ігоря Стравинського.

Потому я став приглядуватись до позустрічних облич на вулиці. Почав розглядувати їх. Юні, молоді, старечі. Чоловічі, жіночі, дитячі.

І у якимсь моменті розглядування я завважувати став, що деякі людські обличчя випромінюють музику.

Тепер на Майдані, на київських вулицях я розглядаю, видивляюсь молоді, такі гарні, виразні й одухотворені лица. Вони спрямовані у надію. І я чую у них музику – музику нових часів.

Про жінку

За своєю конституційною будовою жінка покликана випромінювати у світ красу.

Зміст і форма

Вірші молодого Івана Драча спогадалися. Балада про відро. Я цинкова форма. Мій зміст – груші, світильники саду. Коли ж не наповнена плоттю земною, я небом, я небом налита по вінця.

Про оформлення книг. Чи завжди у відповідну форму зодягається зміст. Якось у книгарні я став розглядувати сучасні видання. Це була російська класика. Борис Пастернак, Анна Ахматова й інші. Ці книжечки були по-сучасному оформленні. Усе блискуче. Але не усе те золото, що блищить. Я розгорнув одну книжку. Іван Бунін. І став перечитувати кілька віршів. Да й найшло на мене. Що якось не сприймає моя свідомість високого змісту ось у такому оформленні, у такій одежі, на такому папері. Некомфортно ізробилося у моїй свідомості й серці у моїм. Не та форма. Бо передніше уже увійшов у мою сутність сей високий зміст в іншій формі, у простішій оформленні книжок цих авторів. То була відповідніша форма для того високого змісту.

А ще із дитинства я пам'ятаю «Енеїду» Івана Котляревського. На обкладинці Еней, намальований Іваном Іжакевичем. Але як діяв цей портрет на моє прочитання класичного твору.

Отож, кожний зміст потребує і відповідної форми.

Про театр

«Театр – чарівна країна, і хочеться, щоби частина цієї чарівності залишилась і після того, як актори підуть зі сцени» (американський письменник Томас Вулф).

В усі часи дія театру на людські душі була могутньою.

Початок дев'ятнадцятого століття. Місто Мілан вважалось уславленим через те, що його мешканці любили добре попоїсти. І ось чотирнадцять років, протягом яких у Міланському театрі ішли опери Россіні, перетворили це місто в інтелектуальну столицю Італії.

Сьогодні усе говорили про сучасну драматургію у театрі, для театру. Але я хочу сказати про постійну потребу присутності у театрі класики.

За останній місяць я не раз побував у Національній опері. Дивився і слухав «Травіату», «Севільського цирюльника», «Лісову пісню», «Мадам Батерфляй», «Турандат», «Лючію ді Лямермурі», «Ромео і Джульєтту».

Усе тут діяло на мою душу. І своєрідний затишок в інтер'єрі театру. І дійство, сцена, оформлення сцени. Усе це переносило уяву в інші місця, в інші часи, до інших народів. Так само сильно діяла і сценічна поведінка акторів (Роман Майборода, наприклад), і спів, і музика. Але наймогутніше діяв на душу високий дух класики, сила складних, чистих і тонких почуттів.

Голос Ольги Басистюк

Завдяки радіо «Культура» недавно у Будинку камерної та органної музики я слухав чарівний і неповторний спів Ольги Басистюк.

У антракті я запитав однієї жінки «Який це голос за визначенням?» І вона сказала: «Не знаю». Я у другій жінки поспитався. І відповіла те саме. Я у третьій поспитався. А ця сказала: «Це голос Ольги Басистюк».

І подумав я. Як це важливо у мистецтві. Мати власний голос. Адже тільки власний голос творить неповторну своєрідну мистецьку з'яву, явище, яке діє на нашу душу заворожуюче дивно.

І вчитане колись наблизилось до мене. У 30-х роках минулого століття в Ірпені перебував Борис Пастернак. Один київський автор приніс до нього свої вірші. Борис Пастернак прочитав. Подивився у вікно. А за вікном глибокі сніги лежали. І поет звернув увагу початківця:

– Он бачиш, сліди на снігу. А у кожного вони різні, свої.

Й ізнов подумав я. Як це важливо – залишати у мистецтві свій слід. Адже це також як

своєрідна з'ява, як самобутнє явище, яке тільки і спроможне творити диво у нашій душі.

Музика Шнітке

Ізнов у Будинку органної та камерної музики я слухав музику Шнітке. І коли слухав я, то перед зором, перед уявою моєю постало ціле двадцяте століття, яке у світовій гармонії відбилось зухвалим викликом усім знакам краси і високому дарові життя. Але десь понад вирвами, понад сплюндрованим ландшафтом пробивається до сонця квітка. Життя торжествує. Високий настрій торжества життя супроводжував мене, коли я повертався від Будинку органної та камерної музики. І в усі наступні дні. Так могутньо діяла на мене музика Альфреда Шнітке.

«Зоре моя вечірняя...»

Недавно я слухав у запису незрівнянно проникливий спів Бориса Гмирі. На слова Тараса Шевченка. «Зоре моя вечірняя...»

І у миттєвості якійсь прибіг до мене рядок вічно молодого класика із іншої літератури «И звезда с звездой говорит...». І рядки Гете наблизились:

Über allen Gvepfeln
Ist Ruh,
In allen Wipfeln
Spürest Du
Kaum einen Hauch.

Дослівно: «Над усіма вершинами – тиша. На усіх верхівках дерев відчуваєш ти ледве подих».

Хіба нема тут перегуку із поетичними перлинами Шевченка. «Садок вишневий коло хати». Настрій світової душі.

Це високий дух романтизму, що єднає земне і небесне, витав над ними, і душа стримить до небес. «Дивлюсь я на небо, та й думку гадаю, чому я не сокіл, чому не літаю...». Так само, як і у музиці.

Й ізнов спогадавсь вислів Гете: «Те, що носить у повітрі і чого вимагає час, може з'явитися у багатьох головах без усякого запозичення. У час цвітіння троянди розпукуються скрізь».

Але це інша річ, що Гете диктував свої шедеври Еккерманові, походжаючи по своїх кімнатах. А Шевченкові перлини зроджувалися в казематі і серед сипучих пісків Зауралля, у тривожнім переживанні, що захалявну книжечку відберуть.

Але така доля. Як і доля нашої культури. Квітка української культури зростала не в оранжереї, а на скелі у рвійному вітрі. Але у букеті, що зветься світовою культурою, ця квітка дивиться також своєрідно виразно.

Про птахів

Люди надто прихильні до птахів. Наші спостереження над життям птахів позначені ніжністю і любов'ю.

Чим же приманюють людську увагу птахи. Своім польотом. Людська душа стримить до небес. Птахи окрилюють людську мрію. При зустрічі із птахою як завжди у зворушенні тріпоче наше серце.

Приліт птахів

Це миттєвості завжди незрівнянні. Приліт птахів – це завжди свято, це завжди високе диво для нашої душі.

Із дитячих літ відбиток у пам'яті зостався.

Мати із надвору в хату увійшли зворушені сильно. І новину несподівану принесли. Лелеку на сіножатці за річкою вони забачили. Усі ми – тато, сестри і брати старші хуленько вибігли надвір (щоб диво не відлетіло), й з оголеними головами розглядували на сіножатці красиву птаху, що із вирію прилетіла, додому повернулася. Батько першими перехрестилися. За нами й усі ми також перехрестилися. І це була мить високої дивини. Що і через десятиліття бринить у моїм серці, як прекрасна пісня.

Це потому, далеко потому я вичитаю у Кнута Гамсуна:

«А якщо говорити про щось красиве, то в цілому світі не було таких гір, як у них; таких гір не було ніде на світі. Уже у березні прилітали шпаки, а затим – сірі гуси – о, Боже! Як він любив це чудесне тріпотіння крил, пташиний гомін під небом, перед яким батько й мати учили скидати шапку і стояти тихо».

Й ізнову картинка із дитинства наблизилась.

Жінка у мистецтві

Чи сумісні поняття «жінка» і «мистецтво»? Та, звичайно ж, сумісні. Із давнини Сафо згадаймо.

А й українські жінки у мистецтві. Це ціла прекрасна книга подвижництва, одержимості і відданості ідеї краси. Марія Башкирцева, Леся Українки, Олена Пчілка, Олена Теліга, Соломія Крушельницька...

Більше того. Жіноча творчість вирізняювана у мистецтві. Недавно я перечитував листи Катерини Білокур. Які геніальні зблиски краси, яка естетика думки, яке поетично тонке проглядування світу. Й над таким подумаймо. Чи багато у світовім малярстві взірців, щоби хтось із чоловіків-мистців малював квіти так виразно, як Катерина Білокур. На її картинах говорять і співають не тільки букети і квітки – говорять і співають окремі пелюстки.

Подих рідної землі

Ви чули, як дихає рідна земля.

Якось липневої ночі, посеред ночі, на самотньому хуторі я прокинувся у Батьковій хаті і вийшов надвір.

Тиша. У темені насторожено у глибокій задумі таємничими привидами стоять дерева. В'язи крислаті кучеряві, берези, такі близькі і знакомі, якби приручені удень, тепер од сутності моєї віддалилися, таємничими стали. Але якби і замислились о чім то. Удалині ліс темніє віддаленою уже таємничістю. Унизу струмок безкінечно жебонить, пісню співає. «Твоя мова – співучий струмок».

Я убік на бурякове поле позір переметнув. І подих до мене донісся. Я почув, як дихає земля. А ви чули, як дихає рідна земля серед липневої ночі.

Я сконцентрувався у відчутті і осмисленні власної сутності. До найближчої хати – кілометр. Тайна ночі. Містерія ночі. І у високій дивині розчинилась душа моя.

Міра і безмежжя почуттів

Одразу ж спогадалась золота середина Арістотеля.

Але чим виміряти почуття, що охоплюють нас, коли ми опиняємося серед весняного квітневого поля. У яскравім сонячнім піднебессі жайворонок зависнув і трелі лле безкінечні. І поле пахощі випромінює незрівнянні. І серце молодіє. Й ідея проростання пронизує наскрізно піднебесний простір. І торжество життя бринить несміло елегійно. І тремкий настрій свята огортає вашу сутність суцільно. І хіба можна виміряти ваші почуття. Це безвимірність, це безмежжя почуттів.

І хіба у стані закоханості, у стані любові не безмірні наші почуття.

Родина

Відчуття родини, тепло родинного вогнища увіходить у нашу сутність на зорі життя, відколи і починаємо пам'ятати себе.

На дні спогадів моїх. Тривожні осяйні очі Матері і заспокоюючі мудрі очі Батькові.

У нас була велика родина – аж шестеро дітей. Брати і сестри. І я серед них найменший. І любов Матері до мене була найтепліша. І я це відчував. І крізь усе життя огортає мене Материна любов.

І були важкі й тривожні воєнні й повоєнні роки. І однієї липневої темної ночі, тікаючи від німців, Мати несли мене у жита. Я відчував Материне тепло, і хвиля великого заступництва огортала моє ество суцільно.

У своєму вбогому, але багатому на враження хутірському дитинстві я завжди відчував заступництво старших братів і сестер. Як вони турботливо й ніжно до мене ставились. І я це відчував. Якщо хтось наб'є мене, то старші сестри і брати завжди заступалися за мене. «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата...»

Це була неповторна ідилія нашого хутірського родинного життя. Коли усі ми у гурті разом були.

Що аж Мати, коли самотні паралізовані zostалися, усі уже порозходилися, призналися якомсь мені: «Чому я не померла молодою, то ви усі одне одного крізь ціле життя доглядали б, як у ті молоді літа».

У сьайві родинного вогнища доросліємо ми, і у світлі родинного вогнища визріває наше проглядування цього дивного і прекрасного світу, біля родинного вогнища формується наша душа і наш характер.

Слово про вчителя

Під сучасну пору авторитет вчителя розхитаний, понижений.

Але я щасливий, що пам'ятаю той час, коли у нас в селі перед молоденькими вчительками сивобороді мудреці від життя скидали шапки, кланяючись.

Ці молоді вчительки приїхали у перші повоєнні роки до нас, у Західну Україну зі східних теренів. Се були важкі часи на наших землях.

І крізь пошану усіх наших селян до них бриніла, прозирала повага і любов до науки. Приїжджі учительки навчали нас, унуків і правнуків сивобородих мудреців від життя, грамоти, навчали читати і писати, пізнавати світ.

Я щасливий, що застав іще той час, коли перед учителем скидали шапку.

Крила

У мої юні літа я лелівав мрію і в мене виростили крила. Я мріяв побувати у багатьох куточках світу, надивитися багато див, які прекрасні й одмінні там ліси, які дерева і квіти, як вони дивитимуться на мене і випромінюватимуть усмішку і красу. Які гаї і діброви, поля і луки, лісові галявини. Яке птаство співоче літає у піднебеснім просторі і які трелі до нашого слуху доносяться.

У різних куточках світу я мріяв зустрічати схід і захід сонця, щоби запам'ятати, чи ця висока з'ява однакова скрізь.

Я уже фізично відчував у передбачуванім проглядуванні, які казкові міста позустрінуться на моїм путі у мандрівках. Як кортіло мені зустрінути велике, дуже велике число людей. Запам'ятати їхні лиця і їхні усмішки, однакові й одмінні. Уже тоді не раз наближалася до мене думка, що у різних куточках землі посмішки дітей різних народів однакові. І це мало би переконувати нас, що усі ми є діти Божі.

Багато, дуже багато чого хотілося забачити мені у тих уявних мандрівках. Забачити і запам'ятати на ціле життя. Молода голуба мрія зроджувала крила. І вони виростили кожного дня.

Аж то одного похмурого дня мене було покликано на вулицю Пушкіна у відомство, яке своїм абрєвіатурним звучанням наганяло жах на кожне живе дихання. Але не пам'ятник великому поетові зустрічав мене у дворикі відомства, але пам'ятник залізному Феліксу стояв при вході.

І було сказано мені у відомстві тім, що уже житки не бачити мені, а ні дітям моїм (якби вони були), ані унукам, ані правнукам, ані пра-пра-пра-правнукам, ані на світі цьому, ані у світі тому.

І коли відпустили мене із того дому злоби і тортур, й коли вийшов я, то відчуття охляло сильне нагорнулося на мене, що у мене відрубані крила. Бо оті слідчі як у воду гляділи, всю правду сказали. Так воно і сталося. Протягом довгих десятиліть мої відрубані крила не відростили.

Але тепер часто, дуже часто у сні, у напівсні, у видиві моя свідомість ширяє по далеких світах. Уявно мандрую я по краях екзотичних, над пагорбами Індії, побіля Великої Китайської стіни, над джунглями Африки, над латиноамериканськими Кордильєрами і над скандинавськими фіордами.

Діти і праця

Я щасливий, що застав іще той час, коли праця була у великому пошанівку.

У нас на хуторі колись прилучення дитини до праці починалося дуже рано, тільки-но дитина на ноги ставала. Для нас праця починалася із гри. Пам'ятаю, ми робили, вистругували із вільхового прутика маленькі плужечки. Й виорювали нивку, змокрілий після дощу пісочок. Імітували справжню оранку. І як тішилося наше серце, коли «нивка» виорана добре, смужки рівненькі.

Затим уже батьки прилучали до посильної праці доцільної, від якої і користь була.

З шестилітнього віку я уже пас гусей. Затим пішли вівці, корови. В десятилітньому віці я уже пас коня. У віці одинадцятилітньому ми наввипередки їздили на конях верхи.

Як тільки-но організувався колгосп, то у нас іще орали кінно плужками. Пам'ятаю, дід Мирон учив нас дванадцятилітніх орати. І хто виорав загінку добре, то дід Мирон хвалив і дозволяв іще одну загінку пройти. Й та похвальба знатного ратая підносила наш дух ув осяганні власної гідності.

Часи змінилися, але і тепер, гадаю, саме у родиннім середовищі дитина має прилучатися до праці. І саме родинне середовище насамперед має виявляти здібності кожної дитини, формувати у праці характер майбутнього громадянина, забезпечити правильний вибір професії.

Мораль

Моє слово про такий момент моралі, як милосердя, людяність.

На дні спогадів моїх – важкі повоєнні роки. 1947-ий рік. На наших теренах, у поліських надслучанських іще чинився спротив новій окупаційній владі. Тут в екстремальних умовах діяли загони УПА.

У нас іще не було колгоспів. І хоча вбогі ми були, але голоду у класичнім його розумінні ми не мали.

Але 1947-ий рік – це був рік великого голоду у східних областях України і в Росії.

І от тисячі, десятки, може, сотні тисяч людей, гнаних голодом, прибули у наш край, шукаючи порятунку. Цих людей у нас називали «калуженцями». Із Калужської області найбільше було сих прибутних людей. Тінь одна од людини зосталася. Кальоші дротами позв'язувані.

– Ізвідки? – аби-но запитати, так одвіт одразу і раптовий:

– А калужскія ми...

І хоча й самі не дуже багаті були, але рятували сих нещасників, бранців великого пана голоду, як могли. Інколи ділилися останнім.

У нашій хаті на хуторі прибутні люди ночували кожної ночі. Не було де, то розстеляли соломку на долівці. Через нашу хату кожного дня переходили інколи десятки людей. І Мати кожному щось уділяли. Хоч небагатенько.

Минули десятиліття. Зінакшився світ, зінакшилися люди. І я не знаю, який чин був би теперішніх моїх земляків у подібній ситуації.

Але той чин моїх земляків 1947 року крізь ціле життя завжди підносив високо мою душу.

У цім моменті наблизилась ізнов до мене слова філософа Канта: «Дві речі підносять нашу душу. Зоряне небо, що над нами. І моральний закон, що є в нас».

Візитна картка

Лице людини, її очі, посмішка – ось візитна картка особистості.

Коли уранці я прогулююсь на Володимирській гірці і не позустріну жодної людини, то настрій мій не увиходить у піднесення.

Але коли навстріч мені іде людина, і ми вітаємося, і посмішка рівночасно зроджується на наших лицах, то добрий піднесений настрій зарониться, покладеться у душу, у цілу сутність мою на цілий день.

А якось було, сталося. Років два тому. У тім місці Гірки, що побіля Олександрівського костюлу. Біля могутнього дерева стояла юна дівчина. Японка. Схоже, що вона поклонялась дереву.

Із зацікавленням я підійшов до неї. Вона не знала нашої мови а зовсім, і я не знав цілковито японської.

Але ми почали спілкуватися. І це було дуже добре романтичне спілкування.

Я показав юній японці на землю, на дерева, на небо. Вона звернула увагу. А я сказав:

– Як прекрасна земля, як прекрасні дерева, як прекрасне небо, як прекрасний світ, так прекрасна ти.

Вона розцвіла у посмішці і зачудуванні. Вона зрозуміла мене. Й, перехиливши голову, вдячно говорила своєю мовою.

Затим ізнов говорив я:

– Як я люблю землю, дерева і небо, і світ, так я люблю тебе.

І вона ізнов розцвіла в усмішці. Ізнов перейнялася розумінням.

Тоді я скинув шапку і показав свою сивину, руками указав на зморшки на своїм лиці. І запитав:

– Я людина літня, а ти юна. Чи це не заважає нашому спілкуванню.

Вона аж заносилася у зворушенні. Да й показала ручкою на мої очі і на ділянку серця. А я зрозумів її і переклав на свою мову отак:

– О, ні. Головне – це посмішка і добре серце.

Затим ми спілкувалися іще й ще. І бриніло поміж нами одностайне порозуміння.

Потому юна японка нагадала мені, що їй уже час, пора іти, указавши при цьому на годинника і потопавши ногами.

Ми розпрощалися.

Я віддалявся у свій бік, а японка у свій, у напрямку костюлу.

У якимсь моменті нашого віддалювання я озирнувся. Її у цім моменті озирнулася і японка. Вона помахала мені червоною рукавичкою, а я їй – синенькою. І так через кілька кроків ми одночасно зупинилися і прощалися одне з одним.

Але ось японка зійшла на сходи, що вели до костюлу. І як сходила вона, ховалася у низинності, так у павзах усе зупинялася і махала мені червоною рукавичкою. Ось сховалася уже японка, руку тільки, д'горі підняту, із червоною рукавичкою тільки видно. Ось мить зупинилась. Червона рукавичка тільки хитається.

Нарешті мить ізсунулась, іншій миті місцем поступившись. Усе.

А думка моя про те уже побігла, о тім біжить, що частина прекрасної миттєвості зосталася у моім серці, а друга частина цієї миттєвості полинула уже через сибірські простори у далеку східну країну, в країну сакурі.

Критика

У процесі функціонування мистецького твору критиці належить велика роля.

Моє слово про літературну критику. Адже вісь письменник – критик – читач у літературному процесі, у правдивому осяганні художнього твору має значення незамінне.

Я пригадую літературну ситуацію 60-х років минулого століття. Це були важкі часи.

Чи пробилися б до світла і до світа ранні Іван Драч і Микола Вінграновський, якби не критик Іван Дзюба. А були ж іще критики Іван Бойчак, Євген Сверстюк, Іван Світличний. У задушливій атмосфері заідеологізованості у культурі, й літературі зокрема, вони підтримували пульсування художньої справжності, принаймні усе розставляли професійно на своїх полицках.

Я з великим болем часто проглядаю сучасну літературну ситуацію в Україні. Її іще із більшим болем висновую, що наш сучасний літературний процес густо обплутаний графоманством. Графоманів у нас легіон. До графоманів старшого покоління приєднуються графомани молоді. Крізь густе засилля графоманства не може пробитися а будь-яка художня справжність. Раніше художня справжність не могла пробитися з мотивів ідеологічних, а тепер – причини фінансові.

Але нема у нашому літературному процесі і правдивої фахової критики, у світлі якої сучасна книжкова продукція була б розставлена на своїх полицках.

Світло музею

Музеї треба зберігати, охороняти, музеї треба створювати.

Музеї, експонати музеїв єднають сучасне із минулим.

Особливу манливість для мене становлять музейні експонати, що розповідають, свідчать про життя видатних людей минулого. Вони благотворно діють на нашу душу, випромінюють іскристе свічення, огортають нашу сутність позитивною живлющою енергією.

Сучасні цивілізаційні ритми життя зінакшують і людську душу, часто із неї вивірюються

кращі якості. І видатні особистості минулого як часто слугують світлим взірцем для виховання характеру і почуттів.

Із стіп злежаности пам'яті наблизилось. Як улітку 1964 року я відвідав на ялтинських пагорбах музей Чехова. Коли я вийшов із музею, то усією душею, усією сутністю своєю відчув, до якого потужного сяяння я діткнувся. Випромінювання видатної особистості із минулого було могутнім надзвичайно.

І таке відчуття з'являється завжди, коли я перечитую твори Чехова. І завжди наближається до мене спогад про Ялтинський музей.

Кожного разу після відвідин музею Шевченка моя душа підноситься високо у роздумах.

У Пасажі на Хрещатику, що тепер переповнений автами, я часто затримуюсь біля меморіальної дошки на будинку, де жив і працював Віктор Некрасов. І у спогадування наближається моя стріча із ним. Він був чесною і правдивою людиною. Але як це багато важить у сучасному світі.

На Андріївському узвозі я можу півгодини простояти біля меморіальної дошки Григорові Тютюннику. Й ізнов спогадую наші стрічі із ним. І тоді думки мої ідуть про страждання творчої особистості у світі, а надто про страждання мистця українського.

Відвідайте музеї. Вони випромінюють благотворне світло. І ви неодмінно відчуєте, як могутня енергетика видатних особистостей, що перейшли цей світ, огортає вашу сутність.

Про український правопис

Чи потрібна реформа українського правопису. Та, звичайно, потрібна. Хоча й би тому, що сучасний український правопис унормований у радянські часи, в часи тоталітарного режиму, коли нормальний природній процес розвитку української мови було зупинено вульгарно-соціологічними рамцями. З українського правопису зникали навіть окремі літери (літери г – ганок). «Літера, за якою тужимо» – так називалася стаття Бориса Антоненка-Давидовича, яка свого часу була опублікована в «Літературній Україні».

Нові умови, зміна суспільно-політичної ситуації покликala нагальну потребу відродження української культури. Й українська мова має запульсувати новими барвами.

І зміна нашого правопису – не примха, але настійне завдання часу. Тим більше, що це завдання продиктоване вимогами встановлення історичної справедливості, що була порушена суспільно-соціальними деформаціями радянських часів.

Про потребу реформи українського правопису розмова почалася років десять тому. Але віз і нині там. Щоправда, поодинокі зміни сталися. Наприклад. Пишемо уже «журі» замість «жюрі», «аргентинський» замість «аргентінський», «скандинавський» замість «скандінавський».

Мова не є щось метафізичне, але завжди рухоме у своєму розвитку. Тому то, по-моєму, не можна встановити правопис на усі часи. Бо це означатиме нові рамці і стримуватиме рух, природній рух мови. Як рухається, вдосконалюється наша мова, так відповідно має змінюватись і правопис.

Українська мова – одна з наймилозвучніших мов світу. І укладачі нових правописів мають пам'ятати про цю барву нашої мови. Чи не краще звучить «клясовий», аніж «класовий», «пролетаріат», аніж «пролетаріат», «мельодія», аніж «мелодія».

При укладанні правопису слід враховувати також бриніння у нашій мові діалектів, що є основою, джерелом формування літературної мови.

Серце

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,

Чом твоє серденько колючее терня.

Іван Франко. Але серце людське буває не тільки колючим терням. Бувають іще серця жорстокі (тому й біблійне «жорстосердий»), серця підступні, серця віроломні, серця невірні і т. д. Але бувають і серця чисті, серця добрі і мудрі.

Я продаю сонця, немов серця,

З тривожними музичними очима.

Ранній Іван Драч. За пам'яттю процитувалось. Чи не зінакшене щось.

Таємниця, таїна людського серця.

Се незаперечно, що людське серце перебуває у безпосередньому взаємозв'язку із розумом і моральними основами особистості.

Ілля Еренбург у книзі «Люди, роки, життя» писав: «...і якщо людина протягом одного життя багато разів міняє свою шкуру, майже як вбрання, то серце він усе ж не міняє – серце одно».

Але, по-моєму, серце людини також може вдосконалюватись, людське серце може мудрішати.

Отож, нехай поменшає у світі і на нашій путі сердець жорстоких і віроломних, але нехай побільшає сердець чистих, добрих і мудрих. Нехай помножаться вони, і вітаймо такі серця.

«Серце – всевидющее око». Написалось колись про незрячу поетку. Та й зринає і бринить часто.

Світова культура

Світова культура – це букет із дуже прекрасних квітів, де кожна квітка – це національна культура, культура кожного народу зокрема.

Віра і духовність

Ми, люди, наша людська сутність перебуває у просторі і часі, замкнена простором і часом.

Творець – це субстанція, що поза простором і часом. І до Творця стримить наша душа. Сама думка людська призводить, спонукає нас до визнання Творця.

Якщо говорити про християнство, то поміж двома полярностями – покаєнням і прощенням – рухається істина. На основі християнства запульсувала і з'явилася могутня двохтисячолітня світова культура, зокрема культура європейська. Ідея краси діє сильно, оперемагаючи, підкорюючи людські серця. Але хіба у замірах Творця не було запрограмовано, щоби усе у цій світі було добре.

Переважно видатні мистці були віруючими людьми.

Але назвіть мені імена мистців невіруючих, чия би творчість підносила так високо.

Надія

Слово «надія» завжди звучить піднесено, манливо і могутньо. А хоча й би і тому, що воно стоїть, поставлено у таким єднанні: «віра, надія, любов».

Як це високо підносить людський дух, коли надії збуваються. Але як часто наші надії розбиваються об скелі долі, об скелі суспільно-політичних режимів. Але це вирізняване струменіння у піднебесній просторі великих трагедій творчих особистостей, чії надії не збулися унаслідок травмуючого, нищівного пресу тих самих режимів і підступного оточення.

«Холодом повіяло од надії». Тарас Шевченко.

Але інколи незбута за життя однієї людини і цілих поколінь надія збувається у наступних

поколіннях.

Пригадується епізод, ситуація із життя отамана «Поліської Січі» Тараса Бульби-Боровця. Як він на берегах Случа прощався із своїм побратимством. Бо насувалася зі сходу могутня потуга, і усілякий подальший змаг буде безцільним. Отаман радив побратимству рятуватися, хто як може, увіходити в совєцькі структури, але завжди плекати надію про Україну.

Давно відійшов у вічність отаман «Поліської Січі» Тарас Бульба-Боровець. І кості його спочинули у далекій стороні в чужій землі. Але надії його збуваються, мають збутися у нових поколіннях.

День птахів

Чи доводилось вам чути, як пахне рідна земля ясного квітневого дня, коли жайворонки у піднебессі зависнув невидимо, а вам дуже кортить його забачити.

Чи доводилось вам на самотньому хуторі посеред весняної ночі, Батькова хата п'янкими пахощами проростання наповнена, трелі солов'я ловить, і подивуватися несказанно не знати й від чого.

Чи доводилось вам уперше повесні забачити на лужку лелеку і привітатися із ним.

Чи од неочікуваної несподіванки увіходила ваша душа ув осяйне передчуття, коли уперше почули, як кує зозуля.

Птахи прилучають нашу душу до лету. Вітаймо, друзі, їх!

Честь, слава, звання

Моє слово до теми. Із цих трьох понять я хочу вирізнити саме поняття «честь».

Колись хтось комусь написав: «Ви не маєте великого імені, але маєте чесне ім'я. А це більше, ніж велике ім'я. Бо величі можна набути, а честі не набуде той, хто її втратив».

У нашій сутності бринить честь батька і матері. І це прекрасно. А коли углибінь проглядуватимемо, до предків думання наше простуватиме, то дух і честь роду й родоводу огортатиме нас. І це зазвучить дуже високо. І яка це висока честь відчувати свою приналежність до великого народу. Вслухаймося у струни свого серця. І це зазвучить могутньо!

Слід на землі

У цей (в день похорон Папи Павла – Івана Другого) я хочу згадати про ті безіменні душі, про творчі особистості, що на їх серце була покладена Божа благодать, Божий дар, світлий талант, але дикі умови суспільно-політичних деформацій і оточення не дозволили цим особистостям зреалізувати свій талант, розвинути високий дар Божий. Їм судилися каземати, льодяні Магадани, Соловки і т. д., де спочинули їхні кості. І де загубилися їхні імена. Але світло їхніх душ незникле. Воно струменить у піднебеснім просторі. Й невидимо огортає сутності нових поколінь.

Ізнов про любов і закохання

Любов, закохання – одне із високих, вічних, найшляхетніших і найтонших людських почуттів. Любов завжди підносить людський дух, нашу сутність надзвичайно високо.

Я говоритиму про любов і творчість.

Учора я слухав на вашому, на нашому каналі радіо «Культура» «Місячну сонату» Бетховена

у виконанні Еміля Гілельса. Й побіг епізод із життя видатного композитора. Його закохання без відповіді до однієї аристократки. Цей момент і породив «Місячну сонату». Давно відійшли і видатний музикант, і аристократка. Але завжди, допоки будуть люди на землі, звучатиме «Місячна соната».

Ізнов Роберт Шуман і Клара Вік. Романтична історія їхнього гармонійного кохання хіба не в основі прекрасної музичної творчості, що зворушувала і ще зворушуватиме серця багатьох поколінь.

Таких взірців у літературній, музичній, малярській творчості існує багато. Як спалах великої любові позначає художню творчість.

Любов – це з'ява ніби космічного порядку, що посилається ізвиш.

Насамкінець хочу згадати дуже добру книжку Євгена Богата «Що водить сонце і світила» (любов у листах видатних людей), яка була потрапила до моїх рук років двадцять тому. Це автор московський, але книжка перекладена і українською мовою. Із неї мені запам'яталося таке міркування.

Любов часто посилає нам своїх післанців, але ми не впізнаємо їх. Це ті, що люблять нас.

Нехай наше серце у любові завжди буде мудрим.

Що, коли і скільки їсти

Про вегетаріанство. Нині існує, витворилось багато шкіл і спрямувань у цій сфері. Одні шукають порятунку самотійно, самотужки, мовити б, коли завважають розхитування свого здоров'я: інші ж формуються у спеціальні об'єднання, щоб витворити й розпросторювати для усіх свої схеми правильного харчування.

Але не забуваймо про традицію. Я щасливий, що застав ті часи, коли традиції у нашому народі іще не були витравлені цілковито. Це західне Полісся. І у нас іще не було колгоспів. І це звучить зараз, як спогад про золотий вік.

Ми усі ще укупі перебували у родинному осідку на Хуторі. Пам'ятаю, що у нас поважали пости і, можна сказати, суворо дотримувалися постів. Як дорослі, так і діти, підлітки. В особливій пошані був піст Передвеликодній. Тоді споживали тільки рослинну їжу. Але вона була різноманітна, смачна і поживна. Запам'яталося. З усіх страв я найбільше любив квашу. Квашу парили із гречаної муки у діжці. Технологія приготування цієї страви зосталася для мене таємницею. А от смак її відчуваю і зараз. Квашу ми їли ложкою із житнім хлібом, як страву рідку. Іще пам'ятаю гречані кулі. Це великі вареники, зліплені із гречаного борошна. Їх начиняли пшоном чи якоюсь іншою кашею. Часто пекли пиріжки із горохом. Неодмінною стравою була сушанина. Це як зараз «компот» називають. А там, у сушанині, і яблука сушені, і груші, і сливи, і вишні, і чорниці. Тоді колір такої сушанини ставав густо темно-малиновий. Сушанина також була моєю манливою стравою. Я любив виловлювати у мисці розварені яблука, але особливо груші. Інколи до весни зберігалися і справжні червонобокі, а то і зовсім червоні яблука. І це вже було диво. Манливість особлива.

Але це вже було справжнє свято, коли на олійниці із льняного насіння видобували олію. Насіння перед тим сушили на печі. Як я любив узяти із череня у жменю такого насіння і спостерігати, як воно вислизає поміж пальцями, коли я пальці розчепірював. Добре висушене насіння льону товкли у ступі-довбанці. Це була важка праця. Товкли усі по черзі. І мене десятилітнього до ступи приставляли. Затим насіння потовчене смажили у натопленій печі на блясі. І далі затим скоренько пересипали у плята, таку своєрідну полотняну рогушку, яку тримали Батько. У цім моменті процес набував особливого ушвидження, щоби насіння не застигло. Усе. Рогушку вставлено поміж клинків олійниці. Настає висока очікувальна мить. Батько з усієї сили б'ють обухом поверх клинків. А погляди наші униз спрямовані на велику миску. Чи перша крапля не з'явиться.

Ось з'явилася. Потекло цівкою затим. Найчистіші олії були перші. Миску відтак міняли. Останні дзюрки і краплі уже ішли із макухою. Цими оліями дозволялось смакувати досхочу одразу. Усі перші розливали у пляшки. І їх споживали контрольовано. Пам'ятаю, як смакувала мені скибка житнього хліба, посмачена льняною олією і посипана домірно сіллю.

Отакими вегетаріанцями ми були на хуторі. Треба завважити, що пісна їжа не виснажувала селян. Були вони дуже, од весняного вітру на їхні лица покладался і пульсував гарний рум'янець.

У передвеликодню пору і я почувавсь добре. Як гостро ловила моя душа ніжне дихання весни, коли в доколі бриніла повсюдно ідея проростання. Усі речі і предмети у тремкім повітрі бачилися дуже виразно. В такому яскравім увиразненні мені не бачився світ більше ніколи.

Про поезію

Це справді велике диво, що складені у певному порядку слова (вірші) діють на людську душу дуже могутньо.

Щось мріє гай
Над річкою.
Ген неба край –
Як золото.
Мов золото – поколото,
Горить – тремтить ріка,
як музика.

На моєму столі лежать збірки поезій Павла Тичини, Івана Буніна, Максима Рильського, Анни Ахматової, Поля Верлена та ін. У час, коли настрої хитається, нестійкий, я беру перед себе книжечку поета. І досить прочитати кілька віршів, як настрої вирівнюється, на тихі води випростується.

Я люблю слухати вірші різних поетів із радієних передач. Дуже часто розпізнаю, визначаю авторів поезій, що їх чую уперше. Але принаймні завжди вирізняю моя свідомість художню справжність з-поміж графоманства.

Висока поезія діє на людську душу так само сильно, як і добра музика. Як і взірці малярства.

«Живопис – це поезія, яку бачать, а поезія – це живопис, що його чують» (Леонардо да Вінчі).

Й іще наблизились слова Кнута Гамсуна про поезію:

«Я відчуваю поезію в чужих віршах, я захоплююсь ними, я плачу над чиймись рядками, і сльози скапують на груди, але сам я не вмію робити віршів. Не раз і не два небо обдаровувало мене осяянням, але я відсторонював його проміння. Досить і того, що я торкаюсь цих квітів, і у мене на руках зостається пилок».

Поезія діє на людську сутність і зцілює. Видатний поет двадцятого століття Йосиф Бродський пропонував продавати поетичні книги при вході до аптеки. І тоді потреба у ліках відпадає.

Прочитуймо, слухаймо високу поезію. У ній бринять струни людської душі.

Поет і час

Лист до радіо «Культура». І. Передерій.

«Я із цікавістю слухав дві Ваші передачі. Вірші Василя Голобородька про птахів. Ваші коментарі і Ваш голос радієно-прекрасні.

А спогад мій побіг про Василя Голобородька із 60-х років минулого століття. І стаття Івана

Дзюби про нього у журналі «Дніпро» – «У дивосвіті рідної хати».

Багато із тих справжніх уже за далиною, інші ж розчинились в компромісах.

Й подумав я тепер про жорстокий час і про поета. Що у злих десятиліттях у глибинці не загубився поет. Що пульсування його художньої свідомості триває. І осяяння зійшло на мене. Яка ж і велика сила художнього слова, який і могутній поклик творчості, що його не спинити.

Сам я ніколи не писав віршів. А от читати і слухати високу справжню поезію люблю. Як і музику.

Нехай у «Поетичній мозаїці» звучать вірші Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Андрія Малишка, Євгена Плужника, Богдана – Ігоря Антонича, Василя Мисика, Володимира Свідзинського, Миколи Вінграновського, Василя Симоненка, Василя Стуса, Леоніда Кисельова, Степана Будного й ін.

А із світових нехай звучать вірші Уолта Уїтмена, Емілія Верхарна, Рембо, Апполінера, Олександра Пушкіна, Поля Верлена, Максима Богдановича й ін.

І нехай не сусідує ця поезія із графоманськими й сірими віршами деяких сучасних авторів. Чії імена і на слуху, але не осяяні художньою справжністю.

У культурі не можна толерувати. У культурі існують рівні.

Дякую, що прочитали.

Андрій Кондратюк».

Веснянки

Наша хата стояла на хуторі побіля річки – метрів десять від річки. А над самою річкою, у прибережні вільхи упираючись, лежало дерево – колоди і бруси. Нова хата замишлялась. І було це по війні. І був я тоді ще дитиною. До десяти років.

А коли весна наставала, надходила, «іде весна», то радість для моєї душі була несказанна і невимовна. Видива доокруги розстелялися і пахощі розлягалися.

Ось вечір на хуторі. Води з берегів річки вийшли на увесь луг і аж до полів по той бік берега розіллялися. Місяць повновидий над Микитиною хатою зависнув, таємничістю землю оповиваючи. Місяць у дні вод віддзеркалювався, і срібляста дорога крізь водне плесо постелилась. Шумовиння одне. Води можуть свою святкують. Торжество води. А пахощі весняні п'янки моє юне життя із хати невтримно на простір світовий ведуть.

А біля дерева над річкою уже хлопці й дівчата зібралися веснянок співають. Співають уже. І «Пливе човен води повен...», і «Очерет мені був за колиску...». Цю пісню то у нас по війні і не велено було співать. Крадьки співали. Щоб енкаведисти не почули. Бо як почують, да упізнають, хто співав, то неодмінно виловлять, до тюрми озьмуть, катувають, мордують будуть і строк дадуть. Пісню вважали банедрівською. І в голову енкаведистам не йшло, що пісню цю написав колишній чекіст Дмитро Фальківський, який потому ж і самими чекістами був замордований.

Я малий також стояв побіля співочого гурту. Веснянки творили диво над водами, над хуторами ближніми і дальніми, над хатами, що привидами бовваніли у досяжній окові далині, у піднебеснім просторі. І звучали, як гімн молодому життю, як хвала весняному пробудженню.

Веснянки творили диво і у моїй юній душі.

Веснянок співали хлопці і дівчата, коли й води із лугів у береги річки поверталися, увиходили. Веснянок співали і тоді, коли луги блідою ніжною зеленню укривалися. По тій зелені із мулу річкового золоті сонечка удень масово спалахували. Купавниці. Жовте латаття. Калюжниця.

А одного вечора було. Сталось. Хтось на тім березі річки прошмигнув, затупотіло у бік кладки. Хтось завважив, і співать перестали. Принишкли, за клуню, за хату, поміж деревами порозбіглися. Не інак, як чекісти, енкаведисти підкрадаються. Уже на Болітці, по цім боці

одинокі тупотіння чути. Я стою посеред двору і Батько посеред двору стоять. Що вже буде, то нехай вже і буде. Що має бути. Кого мають брати, то нас із Батьком першими заберуть. І мордуватимуть.

Стоїмо. Аж постать до нас наблизилась.

– Петро!!! – Зраділо Батько.

Хтось за клунею чи поміж дерев почув. І ураз усі хлопці і дівчата у гурт під дерево збилися. І Петро уже серед нас. І голос його дзвінкий захеканий тільки і чути:

– Я іздалеку, ще у Дуброві почув, що співають десь тут, і бігти з чемойданом став, щоб устигнуть до вас, щоб не розійшлися. Біжу, біжу, зостановлюсь, прислуховуюсь, голоси знакові хочу упізнати, а не впізнаю. Ізнов біжу з чемойданом...

Сей Петро був забраний на каторжні роботи у Німеччину. А потім іще добивав німця у совєцьких військах, по війні іще й служив у Совєцьких військах. Але от і додому повернувся.

Пісня замовкла, стихнула. Розпитувальне тихе насторожене тільки чути:

– Ну то як там, Петре, було. Розкажуй?

– А як було. Отако. Стоїмо під кущами на пагорбі. А з даліни прямисінько на нас танки із хрестами сунуть...

Усі нашорошені принишкли, оповідь бувальця, а свого хуторянина вислуховують.

І я малий тії переповідання вухом своїм схоплюю, ловлю. Дивно так. Під самісіньку нашу хату далекі дивні світи і переживання наблизились, підступились, станули.

Затим ізнов пісня, ізнов веснянки. А я тільки голос дзвінкий Петра ловлю, вирізняю. Дивина та й годі.

Отак співали у нас на Поліссі веснянок по війні.

Чистий четвер

Передвеликдень. Благісне передчуття свята. Як пригадую я зі своїх дитячих літ. У нас на хуторі посту тоді дотримувались твердо. Навіть діти.

У чистий четвер, як правило, у нас із самого ранку і аж до вечора дотримувались посту цілковито. Увечері були пісна вечеря. Як нагадування про «Тайну вечерю», яку я любив із ікони видивлятися. І хоча в посту душа цілий день перебувала, але втома не нагорталась. Дух високо підносивсь. Весняне повітря ряхтіло, прозорилась далина. У піднебеснім просторі струменіла ідея проростання. Усі хутірські хати уже світло вибілені. Й крізь чорне галуззя дерев дивилися манливо ясно. Чорне галуззя дерев зеленого очікувало тремко. Усюди, скрізь уже прибрано, чисто. Благісні передчуття свята огортали і людську душу і увесь світ.

Чистий четвер.

Народ пам'ятає своїх героїв

Недавно, а точніше, 15 травня, у містечку Березне Рівненської області відбулося відкриття пам'ятника Отаманові «Поліської Січі» Тарасові Бульбі-Боровцю. Це герой поліського краю в часи другої світової війни. Його рідне село Бистричі за вісім кілометрів від нашого хутора. І люди старшого покоління у нас іще пам'ятали його.

Це був самородок. Але освічена і мудра людина. Також літератор, журналіст. Відома його книга «Армія без держави». А його знаменитий лист до Еріха Коха заставив мене здригнутися. Я зустрічав у збірниках й інші документи. Вони вирізняються емоційністю, діють на серце і розум проникливо. Принаймні відрізняються від усіх інших офіційних документів періоду другої світової війни. Своєрідний почерк.

Щойно німці увійшли, уступили у наш край, як Тарас Бульба-Боровець одразу організував

«Поліську Січ», багатотисячну армію. Повстав партизанський рух спротиву, що й став основою Української Повстанської Армії.

На відкриття пам'ятника прибуло багато людей. З'їхалися з цілого краю, з усієї області. Із Канади приїхала племінниця героя, при якій Отаман добував віку. Уже також старенька жінка. Капелюшок білий, як квіточка, тільки сяє.

Маленьке містечко, а велелюддя безмежне, як море. І дух любові й піднесення струменить у піднебесний простір.

Народ пам'ятає своїх героїв.

Чи усе можна пояснити

Але чи завжди ми можемо пояснити а найближчій навіть людині найелементарніші речі. Далєбі ні. А як би не силкувалися часто ми.

А хіба завжди можна пояснити поезію, музику й інші мистецтва. Їх треба відчувати і переживати.

А хіба можна пояснити моменти, миттєвості закохання. Це також треба відчувати і переживати. Стани людської душі, прекрасні моменти людського спілкування хіба завжди можна пояснити. Усе це також у сфері наших переживань, як осягання прекрасних миттєвостей цього дивного світу.

Недавно я побував у своїх рідних краях на Рівненщині.

У Рівному сталося. Настрій у мене був пригнічений. Обставини.

Біля переходу вулиці на автовокзалі. Постук палиці об асфальт чуть. Незрячий. Промацування палицею світового простору.

– Праворуч... – кажу я.

– А ні. Ліворуч... – обізвався молодий іще чоловік, темнотою уражений.

Затим:

– А переведіть мене, пане, через вулицю. Бо у цьому місці узимку мене збила машина.

Я беру чоловіка під руку. І ми йдемо на зелене світло. Й тепло неймовірне од його руки, енергія добра огортає мою сутність суцільно.

– Ви людина віруюча? – ствердно запитує супутник уже.

– Так...

– Ви, напевне, із Львівської чи Івано-Франківської області? У вас акцент такий... – ізнов запитання.

– Ні, я із Рівненської області.

І вже кортить мене і чоловікові щось таке із душі сказати:

– Якби ви тільки знали, пане, яка у Вас гарна душа. Ваше серце бачить набагато більше, аніж ми видючі...

Чоловік зворушився. І на моє серце зворушення сильне зійшло.

– Вас, може, іще кудись провести? – запитую уже на тій стороні вулиці.

– А ні. Тут я уже сам піду.

Я віддаляюсь у своє спрямування, а випадковий зазнайомиць – у своє.

І я відчуваю, словами цього не передати, не пояснити, як мій пригнічений обставинами настрій невидимо розсіюється. І душа на тихі води випростується.

Півень

Але у народній свідомості і в народних уявлюваннях півень вісник ранку, вісник пробудження од нічного сну, вісник світанку. Піють півні перші, піють другі, піють треті.

Із Євангеліє: «Він же (Спаситель) прорік: «Говорю тобі, Петре, – півень не заспіває сьогодні, як ти тричі зречешся, що не знаєш Мене»...

І в Шевченка: «Ще треті півні не співали, Ніхто нігде не гомонів. Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів».

Півень указує нам пору доби, часто своїм піянням звістує перемену погоди. Коли півень свій голос подає, то це завжди звучить, як несподіванка.

Я застав ще той час, коли у нас на хуторі не було годинників, і настання ранкової пори ми звіряли за піянням півнів.

З півнем у народних спостереженнях асоціюється калина. Грона калини такі ж червоні, як і пір'я півня.

Ось які надзвичайно образні, барвисті загадки про цю рослину:

«Сидить півень над водою з червоною головою», «Стоїть півень над водою з червоною бородою», «Стоїть півень над водою, трясє бородою», «Сидить півень на яворі, спустив крила кровавії».

Передбачення

Ах, як часто кортить нам розсунути, відкрити завісу майбутнього, забачити, а що ж сховане за серпанком невідомості, що являть нам грядущі дні. Та, на жаль, розсунути цю завісу нам не дано.

Але я хочу говорити про художнє передбачення подій. Образ майбутнього як часто уже сконструйовано у впізнаваних обрисах на рівні підсвідомості мистця. Згадаймо фантастичні твори Жюль Верна. Як скоро те, що теплилося у проглядуванні письменника, й осявало його мрію, стало реальністю. Хто би міг подумати у ті часи.

А візьмемо факт із життя російського поета Миколи Рубцова. 19 січня 1971 року він написав, рядки із його вірша:

Я умру в крещенские морозы...

А рівно через рік, 19 січня 1972 року загинув. Жінка, яка була причетною до смерті поета, я читав її спогади, писала, що вона не хотіла його смерті, але навіщо їй судилося стати причетною до цього художнього пророцтва.

Про пісні 60-х років

«На долині туман...», «Марічка», «Пісня про рушник», «Ой ви очі волошкові»... та ін. Тепер ці пісні у повторюванні завжди повертають нас, нашу душу у час нашої молодості, в пору романтичну і будять ностальгійне нагадування.

Але тут треба згадати про час, про ситуацію, коли ці пісні створювались.

Це був час, коли у повітрі бриніла «хрущовська відлига». Подих відносної свободи зродив могутній поклик творчості у спрямуванні до художньої справжності. І це стало помітним, відчутним в усіх видах мистецтв, в усій художній культурі взагалі. Я пам'ятаю той час. Серед творчої інтелігенції запанувало піднесення. У художню культуру входила правда. Несміливо, але входила. Творча особистість відчула часткову розкутість. І це зродило нові прекрасні з'яви і явища. Критик і літературознавець Іван Дзюба, поезія Миколи Вінграновського й Івана Драча.

Але як скоро ізнову повіяли холоди, відлигу «хрущовську» змінили люті заморозки. Й розігралися людські трагедії. Однією із великих трагедій цих нових віянь стала трагедія Володимира Івасюка.

Та поезія, художня культура, що запульсувала могутньо у короткім проміжку, стала класикою. Й пісні 60-х років бринять як манливе ностальгійне нагадування.

Думаймо про них

Я часто думаю про людей, які переходили Київ, і їхня присутність відчутна повсюдно.

Коли я буваю на Подолі, то зупиняюся біля пам'ятника Григорію Сковороді. І високе наповнення огортає мою сутність. І я бачу, чую «незмиті вічності дощами сліди Сковороди». На Володимирській гірці до мене наближається із глибини минулого мрія Миколи Гоголя. У ранкову й вечірню пору я люблю стояти у затінку великої майже чотирьохсотлітньої липи біля поруйнувань Десятинної церкви. Старе дерево, а у час цвітіння пахощі такі ж свіжі, як і у молодих липок. Я тоді думаю, думки мої ідуть про видатних людей, які тут перебували в різні часи. І сутність мою огортає благісне випромінювання.

Я зупиняюсь і довго можу простоювати біля музею Павла Тичини. Тоді у думанні моїм бринить лагідна поезія нашого геніального поета, поета жорстокого віку.

Біля меморіальної дошки Віктору Некрасову у Пасажі на Хрещатику спогадування біжить. А і я його знав. І була розмова при одній стрічі.

На Андріївському узвозі я розглядаю меморіальну дошку Григорові Тютюннику і згадую наші із ним стрічі. Й ізнов могутнє наповнення огортає мою душу і високо підносить дух.

Думаймо про них. Їхня присутність наповнює наше місто благісною енергією.

Реліктові пісні Полісся

Чи про «низини» це, а чи про «вершини» культури ідеться, але хочу згадати про таке світле явище у нашій пісенній культурі, як відродження давньої реліктової пісні.

За останні п'ятнадцять років на Поліссі, зокрема, я знаю, на Рівненському Поліссі з'явилося багато співочих гуртів, які відроджують давню реліктову пісню, яка іще не загубилася, не зникла цілковито, але із покоління до покоління передавалася, і бринить у серцях старших людей. Це перлини неоціненні. Яка прекрасна барвиста мова, який мелос. Сучасні цивілізаційні процеси нівелюють первісні мотиви у фольклорній творчості. А душа ж наша стримить до джерел, до первотин у художній культурі. Світ спраглий стає на відчуття первісного, і це звучить уже як несподіванка. А тому роля таких фольклорних гуртів, що збирають неоціненні перлини, надзвичайно велика. І роблять це вони на одному власному ентузіазмі. Як би було побажано, щоби цей ентузіастичний порив одержимців діставав підтримку і на державному рівні.

Діти і ми

Ах, як багато в чому ми повинні навчатися у дітей. І в першу чергу природності і правдивості у поведінці й почуттях.

Композитор Бетховен, оглядаючи свій тернистий шлях, сказав, що тяжкі переживання не вибили із його душі любові до природи і до дітей.

Коли згасає надія

Уже спогадується, який порядок існував на Майдані у зимові дні при мільйоннім зібранні людей. Осяйні, повні надії лица. Ніхто нігде ні смітинки під ноги не кидав.

І от ранок після святкування днів Києва. Майдан і Хрещатик засмічені цілковито. Під ноги кинули символіку. Потоптали, пішли по ній.

У чім причина? А це високо тоді узимку над Майданом бриніла надія. Тепер надія згасла, розсіюватись стала, і ми обернулися в інший стан, зінакшилися.

Числа

Числа мають вплив на людину протягом усього її життя. Під дією чисел ми перебуваємо повсякчас, ведучи відлік усім нашим дням і рокам, ба навіть годинам і хвилинам.

Уявіть собі ситуацію. Що ми опинилися б без чисел і втратили б відлік часу. Й тоді життя наше перетворилося б у хаос.

Пам'ятаєте, як пильнував Робінзон Крузо на самотньому острові за відмітками, які він позначав кожного дня. І як стривожився, коли одного разу збився з ліку.

Щось подібне переживали і Ликови, оті, що у відлюдді в тайзі перейшли цілі десятиліття. Якою це бачилося для них трагедією, коли також були збилися із ліку.

Числа бринять у нашій сутності уже на рівні підсвідомості.

Деякі числа, 666, 13 та ін., діють на нас магічно.

В основі музики, такту, гармонії ще від Піфагора, – також числа.

Без чисел нашого життя ми не уявляємо.

Успіх і гроші

Сучасний світ перебуває у владі грошей. Гроші мають заразливо спокусливу властивість. Хто їх багато має, то перейнятий цілковито тим, щоб іще більше їх мати. І це часто витворює не тільки трагедію особистості, а й суспільну деформацію.

Це прикмета, а й парадокс нашої доби. Що гроші поруйнували і доруйнують природу, наше довкілля, красу світу, у якому живемо. Причому, за висновками учених, цей процес прогресує неухильно і вже став незворотним.

Гроші є причиною соціальної несправедливості, і витворюють нерівні умови існування і самореалізації для багатьох. Концентрація грошей в руках небагатьох, наразі ідеться про гроші награвовані, губить таланти, не сприяє успіху обдарованих, але не маєтних особистостей. Це також трагедія не однієї душі.

Гроші руйнують прекрасні пам'ятники архітектури. Їх просто зносять часто, замісто вибудовуючи неглемезді сучасні споруди. І все заради грошей. На наших очах щезають поетичні міські закутки, деформуються цілі ансамблі.

Влада грошей над людськими душами і світом могутня. Щоби тримати серце в чистоті, треба боятися влади грошей. Коли гроші цілковито заволодіють людським серцем – це пагуба для душі.

Акапельний спів

Спів без супроводу. Це співає сама природа, первісно співає людська душа. Із глибини душі струменить потаємна інтимізована мова.

Мати співає колискові пісні. Мати із глибини своєї душі передає дитині одвічну пісню любові, у словах переказує лагідну дивину цього світу. Дитинка посміхається ангельською посмішкою. І засинає. І дивина світу кладеться у її серце назавжди.

Акапельний спів має давню традицію. Українець співав у праці й в одпочинкові, у горі і в радощах. Бриніли найпотаємніші струни душі і виливалися зворушливим співом. Співали веснянки, пісні жнивницькі і гребовицькі. Пастух співав на роздоллі.

У розхристаному сучасному цивілізаційному світі як часто наша сутність стримить до джерел, до первотин. І хоче почути пісню із глибин душі, відчутти барву первісності. А тому

акапельний спів має перспективу.

Стрітєння

Свято, довго і тремко очікуване колись на нашому хуторі. Як і Симеон у давнину тремко очікував, кажучи. Що не відійду, поки очі мої не забачать Мєсії. А коли увели у храм Дитятко, коли забачили Його очі Симеонові, то і сказав він. А тепер відпускаєш раба Твого, Господи!

У нас на хуторі Стрітєння чекали тремко із надїями ще й тому, що вірили і казали: «На Стрітєння зима з весною зустрічається». І прикмету у цей день вивірювали: «Коли на Стрітєння на призьбі півень води нап'ється, то на Юрія віл напасється». Тобто коли відлига на Стрітєння буде, то і ранньої весни можна очікувати.

А за спостереженнями, за вивірюваннями селян, то так воно переважно і бувало.

Із стіп злежаности пам'яті моєї спомин прилинув, повстав.

Коли 15 лютого 1950 року, на Стрітєння я до школи із хутора ішов, то іще у морозі скута земля стояла, і сніг у сонці ярім сріблився, іскрився.

А коли із школи додому ішов, повертався, то сніги у воді перетворюватись почали, потверджуючи одвічний закон про незнищенність матерії, й струмки, ручаї із полів потекли. А як рова переходив я, то на дні його уже струмок доволі широкий свою веселу пісню співав. Я хотів його перескочити, да у воду зі снігу нога зісковзнула. Забрьоханий, із ногами мокрими додому повернувся.

Але з того дня, від Стрітєння уже й почалася весна. Така рання тоді була весна.

Земне і небесне

Якось увечері я по радіо «Культура» слухав музичну передачу. Передавали старовинну музику. Сальєрі і Моцарт. Виконавець: якийсь сучасний німець. На інструменті якимсь таким тонким. А чи то скрипка, чи то клавесин. Проникливо так виконував. Сей німець спеціалізується у виконанні, в імпровізації старовинної музики. Як найточніше відтворити її у тім часі, у наближенні того часу до нашої душі, коли вона і зроджена була. Ах, як часто стримить наша душа до джерел, до первотин, як кортить нам у минуле поринути, тишу й безгоміння давніх епох пережити. От саме посприяти нашій душі у цьому і хоче цей сучасний німецький виконавець старовинної музики.

Його імпровізація справді зворушувала мою душу аж надто. Й іще таке. Сальєрі і Моцарт. Моцарт і Сальєрі. Одразу й відома версія спогадалась. І твір Пушкіна на цю вічну тему.

Дивно іще так. Музику Сальєрі слухати чи не уперше довелось мені. А також добра музика, елегантна. Нагадує про час, у якому людській душі іще почувалось затишніше, так первісність в доколі іще не потривожена цивілізаційними зрухами стояла.

Але от музика Моцарта в імпровізації цього німецького виконавця зазвучала.

І подумав я, зрівнювання до мене наблизилось. Що музика Сальєрі – це іще земна музика. А музика Моцарта – це уже небесна музика. Земне і небесне.

Хата

«В своїй хаті своя правда і сила, і воля». Тарас Шевченко.

«Нема в мене хати». Олександр Довженко.

У обмеженому стінами вузькому просторі коли ми перебуваємо, то манить нас крізь вікно ступити на стежку, на дорогу й іти, рухатись у простір широкий. Але коли у просторі широкім

піднебеснім, у світах далеких ми перебуваємо, то невтримно манить нас вузький простір рідної хати. І тільки тоді сповна спізнаємо ми її незамінну цінність.

Відчуття рідної Батькової хати увійшло в мою сутність дуже рано, на зорі життя. По війні, пам'ятаю, пізньоосінніми, темними, а й чи зимовими іскристими вечорами у нашу хату на хуторі збиралися люди. Часто багато людей. Безкінечні розмови, що у них бриніли радість людського спілкування, тривали довго. Розказували казки, цікаві захоплюючі бувальщини, а то й просто побрехеньки, як здогадуватись можна було. У них діяли люті вовки, хитрі лисиці й інші дикі звірі, розгулювали сили злі, демонічні.

Я малий притулявся причаєсно десь біля припічка й із завмиранням серця вислуховував усе те. Було цікаво, а й страшно. Але жахи розгулювали десь там у темнім світовім просторі, од якого мене уберігали тонкі бруси дерев'яної Батькової хати. У цей вузький простір рідної оселі усім темним силам – зась! Й тепла оберігаюча сила хати уже бриніла у моїм естві, як найвища цінність.

А потому у мої молоді мандрівні роки як же і манила мене Батькова хата у далеких світах.

Спекотної літньої пори в одному далекому узбецькому кишлаку мені відвели постіль на ніч у персиковому саду. Угорі високе східне небо. Із далекої пустелі доносилося пронизливе виття шакалів. Поодинокі зривалися і падали під могутньою силою земного тяжіння персикові плоди. Осягання й пізнання Сходу входило у мою сутність повнозначно.

А уява моя проглядувала далеку путь до рідної Батькової хати, що надія повернутися до неї завжди із тобою. Відчуття рідної хати не дозволяє людській особистості розчинитися у широкому світі.

Ізнов на березі Тихого океану у Владивостоці було осінньої пори. Як сидів я на лавці на Набережній. Хвилі сірі у гладіні морській губилися у далечині. А у моє думання відчуття, осягання простору ішло, нагорталося. Відчуття далечини бриніло. Як же і далеко ізвідси до рідної сторони. Що при одній думці перебувати тут ціле життя і бути похованим тут ставало страшно. Так пригнічуюче діяло на мою молоду сутність відчуття далекості. Й удалині десь там ясніла Батькова хата. І певність, що до неї можна повернутися, високо підносила перспективу молодого життя.

І що би я варт був без Батькової хати уже після того, як Батько відійшли. У важких трудах і терпінню я неймовірними зусиллями утримував цю хату. Смерчі, урагани, вітровії проносилися над нею і шматували її. А хата ізнову оживала в убогості своїй. А як пережить було і хаті, й мені, коли розбивали її за тринадцять років, може, більш тридцять разів, нищачи, висмикуючи із неї усі ужиткові речі, що надбані батьками протягом цілого життя. Живцем душу виривали із хати, а вона стояла у свідкування.

Але які благісні моменти, миттєвості високі доводилось переживати мені у Батьковій хаті. Тут написані найкращі мої сторінки.

У тиші, в цілковитій тиші рідної хати як часто знаходить на мене незбагненне одухотворення. Я видивляюсь сині тіни по кутках і чую чинюсь близьку присутність. Це дух предків, душі Батька й Матері стоять надо мною. Я дивлюся на гак для колиски у балькові, думаю, що у цій хаті вже ніколи більше не колихатимуть дітей. І мені стає невимовно жаль Батькової хати, якби живої істоти. І думаю я. Якщо вже і нетерпеливиться знущатись, то нехай тільки надо мною знущаються. Але навіщо ж над хатою.

Поняття хати, відчуття рідної хати, як власної оселі, окрилює душу українця. Це уже якість національного характеру.

Що мила судженому каже:

Постав хату з лободи,
А в чужую не веди;
Постав хату з маковини
Для своєї любої дівчини.

Тут цінність власної хати іще як знак щастя, родинного життя, достатку.

Українська хата, як вирізнений елемент національного буття. Про українську хату ось як зачаровано писав Олександр Довженко:

«Біла з теплою солом'яною стріхою, порослою зеленим оксамитовим мохом, архітектурна праматір пристановища людського. Незамкнена, повсякчас відкрита для всіх, без стуку в двері, без «можна?», без «увійдіть!», житло просте, як добре слово, й законне, немовби створили його не людські руки, а сама природа, немовби зросло воно, як плід серед зелені і квітів».

Пошанувати, доглядати, берегти, прибирати власну оселю було звичаєм українців.

Німецький географ Йоганн Георг Коль, який мандрував по Україні 1838 року, так описує українську хату:

«Українці живуть в охайних, завше підтримуваних у чистоті хатах, які начебто усміхаються до тебе. Господині не задовольняються тим, що щосуботи миють їх, як це роблять голландці, але й ще раз на два тижні білять житло. Від того хати на Україні виглядають вельми чепурними, немовби свіжовибілене полотно».

В одній казці мати навчає дочку перед заміжжям:

«Гляди ж, дочко, як будеш у свекра, то вставай раненько, умивайся біленько, вимітай хату і сіни, коло хати поодмітай, поприбирай; а в суботу ввечері припічок підмаж, долівку вимаж, то тебе і чоловік буде жаловать...»

Мати власну хату було заповітною, на жаль, нездійсненою мрією Тараса Шевченка:

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насаджу,
Посиджу я і походжу
В своїй маленькій благодаті.

Змінюється архітектурний вигляд сучасної оселі. Але поряд із великими кошаристими будинками стоять іще й старі хати. Старі хати стоять і по хуторах, часто порожні, як нагадування про життя, яке колись тут процвітало, потверджуючи Сквородинське. Що найбільше щастя в хатиночці малій.

Бережімо стару Батькову хату. Немає більшого щастя на світі, аніж повертатися до батьківських порогів. Батькова хата кладе на наше серце благісне відчуття рідного дому назавжди.

Дошлюбне спілкування

Іще донедавна у нашому краї (Рівненське Полісся) існував такий прекрасний звичай спілкування, як вечорниці.

Пізньюосінніми а й зимовими вечорами дівчата збиралися у якійсь хаті. Переважно це була хата вдовина. Щоби дівочому гуртові почувалося вільніше, розкутіше, ніж у присутності хазяїна. Господиня одна, і товариство жіноче однорідне.

Одразу ж дівчата й до роботи бралися. Прядивом займались. Довга нитка тонкострунна із шовковистого добірного льону на веретено снувалась. Узори, півники котрі на рушниках вишивали. Робота спорилась. Робота роботою. А думка кожної у далеч долі линула. Про парубка.

І ось за вікном віддалено загупотіло. А найзухваліша дівчина котрась невтримно уже й до вікна спрямувалась. Бовванить у темряві вирізнювано щось. Парубки ідуть. Ось уже двері відчиняються (двері в очікуванні завжди незамкнені були), і гурт хлопців уносить із собою у теплу хату прохолодні повіви.

Одразу ж і жарти. Кожний парубок у перший позір собі дівку вибирає. До неї клеїться, пристає. За веретено хапається, й собі нитку тонкострунну із мички вести посягається. Але нічого з того не виходить, а то й нитка обривається. Жіноче, дівоче се ремесло. Котра дівка конозиста, то не світить тут парубкові, на відштовхувальні імпульси натикається, і повинен

зрозуміть, що діла не буде.

Котра ж прихильність виявить, то уже он парубок і веретено тримає, і за ручку дівчину держить, сміються, жартують уже в одностайне, і вуркочуть, немов голуб'ята.

Отак і пара одна одному на вечорницях знаходилася, і весілля справлялись дзвінкі, і доля щаслива слалася у далечінь часу.

Як правило, дівчина на вечорницях і вибирала собі долю. Не завжди парубки хвацькі та зухвалі, гострі на язик мали успіх. Не раз бувало, що найвродливіша дівчина, красуня на цілу округу, а вибере такого собі незavidного мовчуна, що аж приголомшені подивовувалися усі, як таке і могло статися (це ж не те тобі, що «комар да на мусі оженився»). Та доля у них слалася щаслива, потверджуючи іще раз, що таїна людських сердець незбагненна.

На вечорницях часто і вечерю влаштовували. Хлопці приносили горілку, а дівчата наїдки різні.

За сміхами, за жартами на такій вечері проростало відчуття гуртовості, спільноти.

На вечорницях часто домовлялися, коли і де, у кого, в котрій хаті унеділю чи в свято забаву під гармошку улаштовувать будуть. Або у кого і як «Гандрея справлять будемо».

У свої юні молоді літа і я ходив на вечорниці. Пам'ятаю, як уже у Львові вчився, то як приїду восени на кілька день додому на хутір, так і кличуть мене мої хутірські однолітки на вечорниці іти. Як тут втримаєшся – хіба не підеш. Як заманливо дуже.

У пізньоосінню темінь пірнаємо та й ідемо гуртом на дальні хутори – на Березину, на Хотинщину. Так розгонисто вітер у лице шмагає. І краплі поодинокі вдаряють в лице романтично, благісне, незвідане відчуття таємничості на серце кладучи. О, сі благовісні краплі, їхній доторк і тепер, на схилі віку, бринить часто, як прекрасне нагадування.

Ось із темряви густої непроникної вогник углибині показався, заяснів. Десь там хата, затишне світло газової лампи угадується. Молоді серця так і спрямувались на закличний вогник той ушвидчено одностайне.

Ось і собака на ланцюгові уже наш прихід гавканням заливчастим звістував. Лице дівоче на цілу шибку у вікні нас роззирає. А хіба у темені непроникній і можна роззирнути, як слід, – де Василь, а де Степан. Се у хаті, газової лампи світлом затишним осяяній, уже і можна роздивиться. Дівчата на лаві, на ослоні за столом сидять, вишивають («Вишивала я узорі...»). Сміхи, жарти так хату звеселили раптом новим прибутним настроєм. Хтось голосочок дитинно писклявий із печі утаємничено подав. І уже зухвалець Петро робить зіскок на полик і витягує з-за примурка за руку дебелу дівку. Одне слово, сміхи, жарти, залицяння. І де ще серце, на романтичну зустріч настроєне, так звеселиться, порозкошує, як на вечорницях.

І у якимсь моменті того розкошування жаль у мене пробудився. А навіщо ж я подався у науку аж до Львова. Ліпше ходив би я щовечора із однолітками на вечорниці. Од природнього життя і од традицій не одірвався б. Уже вичитане Єсенінове наблизилось да й стануло. «Мне так не нравиться, что ты поэт, что подружился с славою худою, – уже лучше б с юных лет ходил бы в поле за сохою».

Але як часто у нашій стороні молодий позір виокремлював свою долю у праці, у несподіваних стрічах на дорозі, на стежці. І яка то часто була щаслива доля.

Онью Гриць Качурець уподобав Тоню, коли вона іще товар на лужку пасла. Люди сміялися поблажливо. Що Гриць кожного дня приходив на лужок над річкою Тоні товар помагати пасти. Але яке то було вірне закохання. Що на цілу округу – подивування. Ромео і Джульєтта. Ідилія пастушого життя. Це, здається, Расул Гамзатов сказав. Що і у мого народу були Ромео і Джульєтти, але не було Шекспіра.

Багато у нашій звичаєвості було форм дошлюбного спілкування. Коли народжувалося і визрівало у цноті велике закохання, висока любов.

За цією прекрасною традицією має тужити серце сучасної молоді.

Класика у сучасному театрі

Але що би ми не говорили про сучасний театр, про його новітні репертуари, про пошуки і перспективи, незмінною має залишитись у сучасному театрі присутність класики. Класика – це на всі часи. І вона діє на людські душі так само могутньо і тепер, як колись.

Цієї зими я часто бував у Національній опері, дивився і слухав переважно вітчизняну і світову класику: «Запорожець за Дунаєм», «Ромео і Джульєтта», «Турандот», «Мадам Батерфляй», балет «Лісова пісня» та ін.

Багато компонентів діє на людську душу, творить диво у нашій душі в театрі. Це найперше відчуття, переживання свята, що ти у театрі. Інтер'єр театру. «Як тут гарно!» – сказала одна дівчина, котра, очевидно, уперше завітала до театру. А у думання одразу ідуть видатні актори, що на цій сцені грали, і просто видатні особистості, які ось тут у залі присутніми були.

Діє оформлення сцени, діє сценічна поведінка акторів, якою вона інколи майстерною буває. І гра, мистецтво перевтілення акторів діє. Що у цьому лицедійстві бачимо ми, упізнаємо часи далекі і звичай народів різних. Ось дитинка, гравець малий, що не розпізнати, хлопчик то чи дівчинка насправді, уже гру свою наодинці і в гурті провадить, а якби і не гра, а сама справжність поведінки. І ці зворушливі прекрасні миттєвості позір кладе у пам'ять назавжди. Діє пісня, діє переклад на титрах, якщо до того ж іще це переклад Максима Рильського чи Миколи Лукаша.

Але найпотужніше діє на нашу сутність у театрі світ високих художніх образів та ідей, світ високих вічних почуттів. Завжди неперепутна класика має благісне випромінювання. Присутність класики у сучасному театрі є незамінною. Саме класика надає театрові висоти і поважності.

Архітектура – це застигла музика

Що архітектура – це застигла музика, я мав можливість одного разу вочевидь переконатися.

У жовтні 1991 року я мандрував по уже країнах Балтії. Так зворушливо мені було спостерігати зміну епох і ситуацій.

Але не в тім наразі річ. Ось похмурий жовтневий день у Таллінні. Я розглядаю морський порт і уявляю, чи ізвідси у сиву морську далеч відходять кораблі. На хвилях синьої Балтики. Хтось так назвав ці хвилі у поетичному збірнику. А вони ж то зовсім і не сині зараз. А хіба «прекрасний голубий Дунай» то і насправду голубий, як завважив хтось.

Сходами піднімаюсь високо, як униз поглянуть. Тут вітер шпаркий. І краплі дощу по лицю шмигають. Над водами Балтики сиві тумани углибині загусли. Деся там удалині і корабель манячить. Він, може, і рухається, а здається, що стоїть на воді застигло. А крізь мою свідомість пісенька перебігає «Там за далью непогоди есть блаженная страна».

Вітер дужчає, мене похитує, і враження остерігаюче наблизилось. Що ось вітер шпаркий і мене може звіяти. А через свідомість ізнов переходить «Звіяні вітром». Дивно так. У якісь напружені ситуації завжди вичитане, класика біжить, із простору лине.

Поволеньки сходами я униз спускаюсь. Уже нога моя на земну твердь ступила.

Вітер жовтими поодинокими листочками бавиться, немов з живими істотами.

Мій позір на культовій споруді, що неподалік, зупиняється. Підходжу ближче. Костьол. Собор. Схоже, лютеранський. Так бороково до небес стримить. Я ходжу довкола споруди. Лінії, що увись, в піднебесся націлені, стримлять, розглядаю, видивляюсь. Затримуюсь тут надовше. Уже більше години. Щось дивне кладеться на моє серце, манливість незбагненна не відпускає мене із цього місця. Щось діється із моєю душею, а збагнути, осягнути не можу. І відійти отако, не розгадавши моменту і суті, також не можу.

Нарешті осяння нагортається на мене, оповиває мене. Так. Це музика. Прекрасна дивна

музика із минулих часів. Її випромінюють архітектурні форми, барокові лінії, що стримлять у небесну височінь. Архітектура – це застигла музика. Але вона бринить. Досить тільки вслухатися.

Мій перший спогад

Я пам'ятаю початок війни. Мені було уже три роки. Із Батьком і дядьком Андрієм ми стояли біля дядька Андрійової хати (ця хата і садок коло хати збереглися до цього часу) і дивилися, як дорогою за метрів триста їхали німецькі мотоцикли. Це був мій перший спогад.

Уже потому у дорослітті розшифруватиму я, що ці німецькі мотоцикли не тільки заглиблювалися у наш низинний поліський край, а і їхали через моє серце.

А враження зосталось. Що чийсь чужі танки і мотоцикли крізь ціле життя їдуть через моє серце.

Листи Бетховена

Видатні мистецькі, передусім музичні твори мають дивовижну властивість крізь віки доносити до нас сяяння душ їх авторів. Але часто це сяяння огортає нас і з інших джерел.

Недавно я прочитав листи Бетховена. Багато моментів у цих листах бринять як музика. Наприклад, зізнання композитора, що самота і жорстокий присуд долі не вибили із його сутності любові до дітей і природи.

Дві речі підносили велику душу Бетховена дуже високо. Це поклик до свободи, до свободи суспільної, до свободи внутрішньої, до свободи духу і поклик творчості.

Після прочитання листів музика Бетховена зазвучала для мене іще могутніше і повнозначніше. І та ж «Місячна соната», як її виконував у Київській філармонії піаніст із Санкт-Петербургу Петер Лаул.

Українська пісня в діаспорі

Українська пісня, як і мова, в діаспорі має свою своєрідну барву. Які переливи, які інтонації у тім співові бринять. Скільки любові до рідного слова, до рідної пісні в оточенні чужоріднім зійшлося у тім співові. Скільки могутності бринить у нім. Засвідчуючи, що нігде у світі наша пісня, наша мова, не вмере, не поляже. Згадаймо пісенні перлини Квітки Цисик. Пісенні гурти із Канади і Польщі. І вражально слухати, як проникливо діє на нашу душу кобзарський спів із діаспори. І там це мистецтво не загубилося, не вивітрилося із людських душ. Українську пісню поніс, розніс по цілому світу знаменитий Олександр Кошиць. І це прозвучало могутньо.

Українські пісні у світі обростають ностальгічною барвою. І це зрозуміло. Українська душа у світі тужить за рідною землею.

Привітання

Сьогодні день народження талановитої журналістки Наталі Скорокіржі.

Її чарівний голос своєрідний і незрівнянний на Українському радіо. Її передачі мають дивовижну властивість зацікавлювати слухача з першого слова, аж і собі кортить невтримно приєднатися до розмови.

Побажаймо пані Наталі завжди молодості, щастя і любові, творчої наснаги, щоби її передачі

завжди звучали, як несподіванка, як диво!

Вітаймо, друзі, пані Наталю!

І якщо можна, нехай прозвучить для неї гарна музика, наприклад, Миколи Лисенка.

Людина особлива, вирізнявана

По-моєму, тільки одержима людина стає вирізняваною, особливою. Людина, одержима крилатою мрією.

Не завжди крилата мрія стає реальністю. І не завжди одержима людина досягає омріяних результатів. На перешкоді як часто стоять багато чинників. І насамперед чинники суспільного порядку. Але крізь віки і через цілі покоління доходять до нас імена одержимих звитяжців. І осявають наші душі, і осявають нашу мрію. І часто стають закличним взірцем у повсякденнім нашій поступі. Але завжди взірцем для нових і нових поколінь перебуде Дон-Кіхот, хоч Дульцінея і не була віднайдена.

Ізвідки я

«Ізвідки я? Я із свого дитинства. Я прийшов із дитинства, як із країни». Ці слова належать французькому письменнику Антуанові де Сент-Екзюпері.

Дитинство – неповторна пора у житті людини. Зоря нашого життя завжди осяває нас надзвичайно світлою барвою. Адже саме у дитинстві, у теплі родинного середовища, зігрітого присутністю батька – матері, формується особистість, визначаються її орієнтири, естетичне кредо, визріває і формується життєве покликання.

Я щасливий, що іще застав той час, коли в родині в особливому пошанівку були батько – мати. Із раннього дитинства нас привчали до посильної праці. Спершу ми пасли гусей, потому нам довіряли телятко, і аж опісля приставляли корову пасти. У суботу перед неділею, а й перед Роковими святами ми замітали двора. Так виховувалася любов до праці. Праця ставала і обов'язком, і радістю.

Саме у родинному середовищі у першу чергу формуються основи особистості.

Мистецтво перекладу

Моє слово про художній переклад. Справжній художній переклад – це високе мистецтво. Як часто вершини світового письменства у добрих перекладах діють на нашу душу могутньо.

Узимку я часто відвідував Національну оперу. В основному ішли вистави світової класики. Спів виконувався французькою, італійською мовами.

Усе діяло на душу у комплексі. І оформлення сцени, і самий інтер'єр театру, і гра акторів, і сценічна поведінка акторів. Але ось на титрах я упізнав переклади Максима Рильського і Миколи Лукаша. І це у сприйманні вистави подіяло на мою душу також дуже могутньо.

Художні переклади не тільки наближають до нас шедеври світової літератури, але і нашу літературу вводять у світовий контекст.

Як часто високі художні переклади наближаються до оригіналу, а то і являють нову прекрасну барву. Як отой Тичининський переклад:

Буря небо криє млою,
Вихрить снігом де хоча.
То завіє звіриною,
То заплаче, як дитя.

Як тут не згадати видатних наших перекладачів Максима Рильського, Миколу Лукаша, Григорія Кочура, Бориса Тена.

Може, я мало освідомлений із сучасними українськими перекладами. Іще плідно працюють у царині художнього перекладу Анатоль Перепада, Михайло Литвинець, Андрій Содомора зі Львова. А із молодших не можу назвати імен. Якось у київській книгарні мені потрапила на очі збірка поезій Анни Ахматової. Переклала якась жінка. Ім'я забулося. Я прочитав одного відомого вірша. І думка побігла: «А краще я читатиму вдома Анну Ахматову в оригіналі».

Свідоме і підсвідоме

Моє слово до теми. Говоритиму про підсвідоме у художній творчості.

Поняття підсвідомого пов'язане із таїною, із загадкою таланту. Річ у тім, що великий талант акумулює у собі художній досвід попередніх поколінь. Сказав хтось. Якщо з'явився Гете, то двадцять поколінь німців жили не даремне.

Момент підсвідомого дуже відчутний у творчості нашого Миколи Гоголя. І то не тільки у творах з української тематики, а і в «Мертвих душах», і в Петербурзьких повістях («Ніс», «Шинель» та ін.).

Поняття підсвідомого часто пов'язують із Божественною природою художньої творчості. Микола Гоголь, подивовуючись «Мертвими душами», зізнавався, що не може бути такий сюжет від людини, що це зіслано ізвиш.

Свій світовий шедевр «Лісова пісня» Леся Українка писала в ущільненому часі також на спалаху пульсації підсвідомості. Про це і зізнавалася у листі, як товпа образів огортала її цілковито до знемоги.

У дев'ятнадцятому, двадцятому століттях дослідники психології творчості чільне місце відводили проблемі підсвідомого. Це професор Веселовський, академік Жирмунський, Виготський, наш Іван Франко («Секрети поетичної творчості»).

Момент підсвідомого може активно пульсувати тільки в умовах суспільної свободи для творчої особистості, у відчутті внутрішньої свободи.

Іще приклад. Соціалістичний реалізм відкидав поняття підсвідомого у художній творчості. І як скоро «творива» соцреалізму зазнали цілковитої деструкції. Але завжди будуть для світу манливими і загадковими твори, написані у активній пульсації підсвідомого.

Пліткарство

В однім кінці села чутку, новину ніби запущено, і миттєво у другий кінець села чутка перенеслася, новими зінакшеними смислами обростаючи. Так плітка витворилася.

Чи є пліткарство національною рисою нашого народу. Якоюсь мірою так.

Про чорного kota

Але це несправедливо упала послівка на чорних котів. А між тим чорні коти – найніжніші сотворіння. І в цьому я мав нагоду пересвідчитись.

Кілька років тому я був узав у брата на Посьолку і приніс до Батькової хати на хуторі чорного котика. Котик виявився кішечкою. Невдовзі і кошенятка завелися. Ах, яка це була ніжна любляча мати. Бувало, що я на кілька тижнів відлучався від дому. Кубельце для кошенят було в старих куликах у клуні, ізвідки був вихід у світ. Кішечка і собі раду давала і малі доглянуті зоставались.

А коли я повертався додому, то кішка бігла мені навстріч, віддаляючись од хати з півкілометра. Я брав кішечку на руки. Вона пригорталася до мене довірливо. І зворушення сильне сходило на моє серце. Що у миттєвості оцій струменіла з'ява великої любові.

Переживання негоди

А ви знаєте, що і негода, якщо вона не переходить у стихію і не зриває із будинків дахи та не виринає дерева, діє на нашу душу умирююче, заспокоює, вводить її в меланхолійний настрій. Скільки поезії, наприклад, бринить у раптових краплях дощу, коли «спустила хмарка на луги мережані подолки», або коли вишумлює біла заметіль.

У дощовій похмурості я часто уявляю Скандинавію. І думки мої ідуть про Кнута Гамсуна.

Але найяскравіший спогад із дитинства. Коли я забирався у клуні аж під солом'яну стріху на свіже запахує сіно. Починався дощ. Буквально над моєю головою. Але я перебував у захищеності. Ах, цей дощ бринів, як музика. Як прекрасна музика на ціле життя.

Найвищі цінності життя

Найвищою цінністю життя є саме життя. Вам доводилося спостерігати схід Сонця. І чи серце Ваше не переймалося зворушенням – яка ж це дивина світу. Й ізнов захід сонця. Чи не та сама дивина.

Ви спостерігали квіти у квітнику вранці. Вони вітають Вас, вони говорять до Вас. Вони співають. Співають не тільки окремі квітки, а й окремі пелюстки.

А яке зворушення покладає на наше серце переживання утворів мистецтв.

Усе це найвищі цінності життя.

Моральні цінності

Це Альберт Ейнштейн вважав, що моральні якості особистості мають значення вище, аніж властивості особистості інтелектуальні.

Й ізнов Кантове наблизилось.

Дві речі підносять нашу душу високо. Зоряне небо, що над нами, і моральний закон, що є в нас.

Моральні цінності у нашому народі завжди пошановувались дуже високо і пов'язувались із традиціями і звичаєвістю.

Родинні реліквії

Якось улітку я відвідав у рідному краї самотню вісімдесятип'ятилітню жінку Олену. Її хата стоїть посеред ліса. Колись ця хата стояла навидоці, на пісочку. Але от років сорок п'ять тому висіяли ліс, і хата опинилась у лісі, невидимою для ока людського стала, віддалеки. Сосновий бір довкола. Живе Олена сама в хаті, хоча діти й онуки допомагають, а зі своєї хати іти не хоче.

Олена запросила мене до хати. Невеличка стара хата. Дві кімнати, інтер'єр, який сильно зворушив мене. Усе тут за звичаями і традицією. І домоткані килимки на підлозі, і вишивані рушники, і подушки.

Але – о, диво! – усі стіни обставлені фотокартками у рамках. Фотокартки давні, поживклі по крайцях декотрі і більш новіші. Чоловіки і жінки, хлопці й дівчата, у вбранні цивільному, у строях народних, національних, а й у військових строях декотрі.

– Я не самотня у своїй хаті серед ліса, – каже Олена. – На мене зі стін дивляться очі нашої

великої родини. Декотрі із них уже за далиною, а декотрі серед нас іще живі.

Коли я вийшов із цієї дивної хати, то у моїй сутності могутньо забринів поклик предків.

Культура

Культура – поняття багатозначне і багатовимірне. Кажуть про культуру поведінки, про культуру спілкування, про культуру обробітку ґрунту.

Але в моїм розумінні і в моїм осяганні культура – це насамперед утвори мистецтва – музики, літератури, малярства. Ці мистецтва високо підносять людський дух і кладуть на наше серце такі дивні переживання.

Береженого Бог береже

Життя – це високий дар Божий. А наше тіло – це храм духа нашого. І добре, коли людина з юних літ перейметься усвідомленням, що цінності означені треба берегти й дорожити ними. Це як і тією істиною, що бережи честь замолоду.

Отож, по-моєму, не завжди побажано, а чи й годиться іти на відчайдушний ризик, коли небезпека для життя може бути очевидна.

Але є могутній поклик пригод. Задля пізнання дивини і таємниць цього світу.

Російський поет Микола Гумільов відправився в Африку в пошуках пригод. Там він часто ішов на ризик. Наприклад, переходив над прірвою вузькою стежечкою, викликаючи подивування у тамтешніх жителів.

Але це уже було щось інше.

Щастя

Є у російського письменника Івана Буніна, який дуже любив Україну, такі рядки:

Мы мало видим, слышим, знаем –

А счастье только знающим дано.

А й справді, яке це щастя, спостерігати, відчувати, переживати цей дивний і прекрасний світ. Зустрічати ранок, схід сонця, і проводити увечері сонце до заходу.

Хіба це не щастя, кожного ранку вітати посмішкою людські лица на вулиці, безліч різних облич. Хіба це не щастя – любити цей світ, любити людей, любити когось, окрему особу і відчувати порозуміння.

Відбиток у пам'яті

Два місця на Землі zostавили у моїй пам'яті виразний відбиток.

Це хутір на Рівненському Поліссі, де я народився. Яка гармонія у природі панувала тут іще в повоєнні роки. Річечка звивиста на переміллях безперервну пісню співала. Сіножатки по весні ніжним квітом барвисто укривались. У гайку вільшиновім соловейки виспівували переливчато, й інші птахи перегукувались.

Але де усе тепер те? Річечку перекопали, гайок вирубали, сіножатки попереорювали. Зовсім одмінний ландшафт витворивсь. Була краса тільки відбиток у пам'яті zostавила.

Друге місце, яке ось уже протягом тридцяти семи років є дорогою незмінністю для мого серця – це центр, історичне середовище Києва. Я іще пам'ятаю поетичні дворики побіля

Хрещатика, на Подолі. А у проміжку між будинками на Великій Житомирській як милували зір квітники і травиця килимком постелилась. Ще років десять тому у цьому місці одного ранку я застав коня. Зворушливо як. У самісінькому центрі великого міста пасся кінь.

Але де те усе тепер? Сьогодні я прогулювався Пейзажною алеєю. Новітні поруйновники прекрасного міста переступили бруківку, і прохід відвойовуючи у жорстокій агресії своїй.

Униз глянув на Гончарі. Господи, що ізроблено зі святим історичним середовищем. Будинок на будинкові.

І ця розправа над прекрасним містом, як і над серцем людини, відбувається на очах мільонів. Промовиста прикмета нашої доби!

Порядність

По-моєму, що творить порядність людини – це її вірність слову, яке вона дає, слову, яке зронює зі своїх вуст. Щоби слово ніколи з ділом не розходилося. Як це завжди приємно, зворушливо і прекрасно! І як це завжди підносить культуру людського спілкування.

Бо коли людина дає слово, а не несе за нього бодай найменшої відповідальності, слово обіцяного зійшло з вуст, і вітер розвіяв його – то це вже буде непорядність. І на нашу душу кладеться огірчення, заронюється зневіра. Ми заломлюємося у вірі в людину.

Про таких людей іде неслава. Як сказав наш видатний байкар: «Кому вдалося раз збрехати, тому вже віри більш не ймуть».

Отож, коли ви даєте слово, обіцяєте щось – неодмінно намагайтесь сповнити. Й коли побачення, ділове, у закоханні побачення визначаєте – то неодмінно приходьте, намагайтесь бути вчасно. І ваша порядність винагородиться.

На жаль, що слово із ділом розходиться – промовиста ознака нашого часу.

Свобода слова

Свобода слова – це звучить могутньо. До свободи слова у цілому світі змагалися і змагаються мільони. Відстоюючи свободу слова, багато достойників були увергнуті в неймовірно тяжкі переживання, а котрі й наклали власним життям.

Свобода слова потрібна суспільству. Вона завжди оздоровлює суспільний клімат.

Свобода слова дає простір розвою у пульсуванні людської думки.

Тільки свобода слова може творити і доносити до світа правдиву інформацію.

Свобода слова вкрай необхідна творчій особистості. Тільки в умовах свободи слова визріває і твориться пісня вільна, солов'їна.

Але, на жаль, як часто свободу слова, особливо у новітніх засобах інформації використовують для підступу, для обмов, для фальсифікації і т. д.

А все одно свободою слова треба дорожити.

Чи є перспектива у молодих літераторів

Не тільки у молодих літераторів, а й взагалі в української літератури перспектива не проглядується.

За комуністичного режиму художня справжність не могла пробитися крізь тенета заідеологізованості.

Тепер художня справжність не може пробитися ніби через фінанси. А між тим графоманство процвітає. Старі графомани тримаються чіпко. З'явилося легіон графоманів молодих. У центрі і

по місцях виходять десятки, сотні книжок. Десь та їх автори знаходять кошти, можуть підступитися до фінансів. Але це книги графоманські – вони не є явищами літератури.

У нас нема високої кваліфікованої критики, яка усе те розставила б по своїх місцях, по полицках.

Українська література у стані глибокої кризи. Відбувається, триває поруйнація рідної культури.

Самоосвіта, самовдосконалення

Самоосвіта, самовдосконалення багато важать у формуванні таланту, особистості, насамперед у формуванні творчої особистості.

Згадаймо геніальну Катерину Білокур. Як вона самотужки вдосконалювалася, розвивала даний Богом талант і подарувала світові таку могутню прекрасну творчість у малярстві.

Я згадую декотрих своїх університетських друзів, які не дуже переймалися комуністичною заідеологізованою програмою, але скільки часу вони проводили у бібліотеках, читали книги із філософії, естетики. І час показав, що їхня праця потому винагородилася.

Предмет етики у школі

Чи потрібно запроваджувати предмет етики у школі.

Звичайно, щось таке потрібне. І уже те, що ця проблема запульсувала, є свідченням факту, що відбувся відрив від традиції.

У нашого народу були добрі традиції, звичаєвість. Шанувати старших, шанувати батька й матір, визнавати волю Творця. І ці якості виховувалися у дитини змалечку в родинному оточенні. Дитина виховувалася в дусі народної моралі.

По-моєму, якщо «Етика» вводиться у шкільну програму, то вона повинна ґрунтуватися на традиціях нашого народу.

Безперервна змінюваність світу

Чи можна двічі увійти в одну й ту ж саму річку. Та, звичайно ж, що ні, за висловлюванням давнього філософа.

А й справді. Світ перебуває у постійно змінюваних пульсаціях, що кожна миттєвість у нім являє уже зізнакшені знаки краси.

Пригляньтесь уранці до квіток на вашому квітнику. Ви помилково гадаєте, що сьогодні вони такі ж само, як були учора. А й ні. Вони сьогодні по-новому дивляться на вас і промовляють до вас. І пісня їхня сьогодні одмінна. Досить тільки пильно приглянутись.

Постійна змінюваність сього світу у пульсаціях становить неповторну барву нашого існування, нашого буття.

Але у пам'яті зостається відбиток про первісне, як уперше ми увійшли у річку.

Колись я був сказав одній дівчині: «Твоя прекрасна посмішка настільки мінлива й таємнича, що мій позір не може зафіксувати її мільйонних з'яв. Але я пам'ятаю твою першу посмішку».

І вона була зворушена.

У вічно змінюванім світі змінюємося, зізнакшуємося і ми.

Біжать рядки польського поета Леопольда Стаффа:

«Змінювалось життя і минало,

І я, як життя, змінювався».

Ви любите цю землю

Ви знаєте, як пахне рідна земля теплого квітневого дня, коли жайворонок невидимо зависнув у піднебеснім просторі.

А ви чули, як дихає рідна земля. Коли теплої липневої ночі я вийшов із Батькової хати надвір, таємничими привидами стояли дерева, привидом удалині темнів ліс, унизу безперервну пісню співав струмок.

Я поглянув праворуч на поле і почув, як дихає рідна земля.

Ви знаєте, як пахне рідна земля, ви чули як дихає рідна земля. О, тоді ви любите цю землю!

Спогад про першу вчительку

Я щасливий, що іще застав той час, коли поважні мудрі селяни скидали шапку перед молоденькими вчительками.

Це були повоєнні роки на Західній Україні (Рівненська область). Тисячі й тисячі людей зі Східної України і з Росії (переважно з Калузької області, їх так і називали – калужанці) приїхали у наш край рятуватись від голоду. У нас тоді іще не було колгоспів, не було і голоду у його класичному осяганні. До честі наших земляків, нещасників і рятували, хто як міг.

Учительки у нас були молоді, приїжджі зі східних областей України. Вони також переживали голод. І ми, учні, по черзі приносили учительці обід.

Одного осіннього похмурого дня я ішов із хутора за три кілометри у село до школи сам і ніс обід учительці (що там Мати нарихтували, – каші горнятко, молока пляшку).

По дорозі у рові мене перестрінули калуженці. Да й запитали:

– Куди ідеш?

– До школи, – відповів я.

– Що несеш?

– Обід учительці.

– Віддай нам...

Та й відняли.

До школи, у клас я увійшов, плачучи.

Вчителька погладила рукою мене по голівці (мені тоді були вісім років) і сказала:

– Не плач. Їм також треба. Не плач...

І та рука і ті слова моєї першої учительки на все життя.

За одного битого – два небитих дають...

Моя думка. Бити ні в якому разі не можна не тільки дитину, а й дорослих.

У моєму дитинстві мене били легенько Тато тільки один раз. Я пас корову. І пішов купатись. Корова пішла в шкоду. Навинулися Батько. І легенько побили мене.

Як дізналися про подію Мати, то плакали.

Але у моєму дорослому житті мене люто били за думки. Й відбиток зостався назавжди, як очевидний факт приниження людської гідності.

Толерантність чи агресія

По-моєму, кожному співбесідникові треба говорити в лице тільки правду. І це буде добре, правдиве спілкування.

Толерантність – це хіба як зовнішня форма спокійного, врівноваженого, інколи лагідного спілкування.

Але ж є люди, із якими толерувати не можна. Прибігли та й наблизились до мене слова мого земляка, класика української літератури Уласа Самчука: «З більшовиками толерувати не можна».

Розбіжність між думкою і словом – чи не визначальна риса сучасного спілкування поміж людьми. Й ізнов спогадалися рядки Йосифа Бродського:

Конец июля прячется в дожди,
Как собеседник в собственные мысли.

Але яке повнозначне спілкування може бути інколи і в мовчанні.

Із дітьми, як із дорослими

Із дитинкою, а якого б віку вона не була, маленька чи доросліша, завжди треба поводитись і спілкуватися, як із дорослою людиною. Будьте уважні до всього, що дитинка говорить, будьте довірливі до кожного її слова. І ви побачите, який же це розмаїтий і первісно своєрідний світ дитячих спостережень з доколу. Що такої виразності і ясності ріжнорухого світу ми уже не здатні завважувати.

Казав колись сестрин унук Сергійко із великого подивування: «Он-он, сонечко у хмару вбігло».

Із дітьми, як із дорослими – це чи не найрезультативніший засіб виховання.

Чи має пісня душу

Та, звичайно ж, має. У пісню увійшла душа її творців, душа народу, душа довколишнього світу. Душа пісні у співові з'єднана із душею людини.

Якось наша прекрасна співачка Ірина Зябченко сказала: «Душа співає». І я запитав її:

– А скажіть, будь ласка, пані Ірино, коли Ви уперше відчули, що Ваша душа співає?

І вона відповіла:

– Я уперше відчула, що моя душа співає, коли наді мною схилялась і співала мати, коли наді мною схилялась і співала природа.

Прекрасна відповідь.

Українська народна пісня – незрівнянне диво для світу.

Й ізнов наблизились слова Бориса Гмирі:

«Українська пісня, немов сонце, немов вода, немов любов матері, огортала мене».

Барви осені

Вітаю усіх із прекрасною благословенною порою – осінню, яку так чудово, проникливо оспівав Максим Рильський.

Щойно я одержав листа. Одна людина написала мені: «Було б гарно провести якийсь ранок на Вашому хуторі саме восени, коли все дозріло, виросло, помудрішало і вдосконалилось».

Вглядуємось у спокійні барви осені, і повнозначність буття входить у нашу сутність глибше.

Слово про Михайла Коцюбинського

Сьогодні минає 141-а річниця від дня народження класика української літератури,

сонцепоклонника Михайла Коцюбинського.

Творчість Михайла Коцюбинського увійшла у мою свідомість у ранньому дитинстві рівночасно із «Кобзарем».

Коли я пас улітку товар, то носив із собою книжку творів Михайла Коцюбинського. Я часто відривався від читання і вглядувався у доокіл, у довколишні пейзажі. І не в усьому я знаходив відповідність тій книжковій красі. Із книжки вона випромінювалася ніби виразніше, могутніше. У зрівнювання ішла краса дооколу і краса мистецтва.

Михайло Коцюбинський – вишуканий естет. «Он зірвався один яскравий згук, упав межі жита і процвів червоним куколем». Його твори були перекладені в Скандинавських країнах іще за життя письменника.

До творчості нашого сонцепоклонника прилучився високий талант з іншого народу – Сергій Параджанов. Створений ним сорок років тому фільм «Тіні забутих предків» перейшов світ. А потім «Інтермеццо»...

Сучасні цивілізаційні процеси, ритми сучасного життя як часто відхиляють нашу свідомість від осягання краси. Але коли у людській душі запульсує потреба відчуття краси у природі й мистецтві, ми знову повернемося лицем до Михайла Коцюбинського і перечитуватимемо його твори.

Світ і ми

Чи треба нам рівнятися на захід і сліпо наслідувати європейські цінності. Ай, не зовсім так. Ми повинні на власному ґрунті, на національних традиціях створювати свої цінності. Щоби вони увіходили у світовий контекст.

Це загальновідомо, яким дивом для світу стала українська народна пісня. А вона ж повстала, зродилася із прекрасних ландшафтів нашого краю, із української душі, із народного життя, із нашої долі.

В умовах сучасних інтеграційних процесів спостерігаємо й іншу тенденцію. Серед усіх народів світу, великих і малих, виразно запульсувала тенденція до осягання своєї первісності. Свідченням тому численні фольклорні фестивалі. Адже тільки національна культура, зокрема художня культура, спроможна осягати і у своїм змісті являти світові найважливіші спалахи світового культурного процесу.

Чи потрібні дитині військові іграшки

Моя думка: категорично «ні».

Іграшкою тішиться не тільки дитяче серце, а й тішиться позір дорослої людини.

У мої повоєнні дитячі роки світ іграшок не був такий розмаїтий, як тепер, але обмежений.

Та іграшки робили ми самі. Пам'ятаю, вистругували малі дерев'яні плужечки. І по піску після дощу виорювали ними нивку. Й тішились невимовно, як ця нивка гарно виорана. Із вербових гілок майстрували сопілки. І вигравали на них довільно такі чудесні мельодії. А узимку на печі із коробочок, пам'ятаю, я складав дивні тереми. Й також тішився ними.

Іще пам'ятаю. Як однієї місячної ночі улітку я прокинувся зі сну. На підвіконнику стояли вазони. У пузатеньких горщиках і глечиках. У місячнім сяєві вони здалися мені казковими іграшками.

Іграшки повинні завжди подивовувати дитяче серце, прилучати його у любові до світу, до гармонії у природі.

Але військовим іграшкам – зась!

Про досвід

Людина, як і цей дивний та прекрасний світ – твориво Боже. І як важливо, щоби ми відчували над собою волю Творця. Усе інше досягається в межах дарованого Богом талантом і власної праці.

Про досвід.

Ізнов наблизились поетичні рядки Євгена Плужника:

О, досвіде, розраднику немилий,
Навіть запізнений, завжди дочасний ти.

І Максим Рильський ізгадався. «Як добре бути молодим у теплі дні збирання винограду».

Із власного досвіду людина має висновувати уроки. Але як часто навіть гіркий досвід нічому не навчає людину. Якщо проводити паралель між досвідом окремої людини і досвідом народу й держави, то це можна сказати і про наш народ, і про Україну.

Криза культури

Властивість культури, зокрема культури художньої, – це її безперервний розвиток. Культура, що повстає у нових ритмах життя, у нових з'явах і знаках краси має бути зґрунтованою на попередніх досягненнях, на традиціях. Тоді творяться яскраві повноцінні з'яви і явища. Коли цей природний зв'язок переривається, то завважуємо кризу культури. Тоді витворюються сумнівні цінності, як ознака масової культури.

Сучасна світова культура переживає період глибокої кризи. Її витворили сучасні цивілізаційні процеси. Матеріальне тепер переважає над духовним.

Але сподіватись треба, що за періодом кризи колись настане і момент відродження. Як про те свідчить історія.

Людина і майбутнє

Людина не завжди може прогнозувати, тим більше передбачувати своє майбутнє. Наступні наші дні сховані за серпанком невідомості. Але хіба у цьому не таїна, не неповторна барва нашого існування, нашого земного перетривання. Щоби кожного дня сумлінно трудитись, гідно сповняючи своє земне призначення.

Адже прогнозуючи свої майбутні дні, як часто ми можемо стати заручниками усталених стереотипів.

Тут мені згадалася одна Біблійна притча, яку переповідав перед концертом старовинної музики в Олександрівському костьолі керівник оркестру «Перпетуум мобіле» Ігор Блажков.

У сиву давнину діялося се. Іще за сотні й сотні літ до Ісуса Христа. Один цар вирушив у похід на ворога і дав Богові обітницю. Якщо він одержить перемогу над ворогом, то віддасть на цілопалення Богові усе, що найперше позустрінетесь йому при підході із військом до царського палацу. Бо знав, що завжди при підході до палацу у нього паслося багато овець і кіз. Їх віддати на цілопалення і мав у думці цар.

Але от сталося. Донька царева, одиничка, почувла про перемогу батька свого, чутка до неї донеслася. І вийшла вона зі служницями позустріти батька, привітати із подією. І давно поминули вони кіз і овець. І позустріла донька батька. І вжахнувся цар.

Потому попросила донька батька продовжити її дні на два місяці, щоби пішла вона, віддалася зі служницями своїми в гори оплакувати своє дівство.

Сей плач і було покладено в основу старовинної музики, яка тоді виконувалася в

Олександрівському костюлі.

Отож, не завжди загадуймо майбутній наш день за усталеними стереотипами. Цьому навчає нас Біблійна притча.

Мир у душі

«Миру – мир!», – кажемо ми одне одному, застерігаючи, щоби конфлікти оминали наші душі.

Але як часто мир, спокій і рівновага увіходять у наші душі з доколу, зі світа.

Пригадую свої повоснні дитячі літа. Після жахів воєнного лихоліття, яке я також пам'ятаю, в доколі, у світі запанував відносний спокій. І се було так майже фізично відчутно. І мир, спокій увіходив у людські душі.

Років десять тому у Батьковій хаті на хуторі я пережив чотири дні грізного нападу стихії. Увесь час ішов дощ, вишугували могутні вітри. Вода вийшла із берегів річки, затопила сіножатки, загрожуючи невідомістю, уступила у двір.

І ось настав ранок. Стихія вгамувалася, вітри склали свої крила. Зійшло велике червоне сонце. Небо чисте, голубе. Тиша, спокій запанували у природі, в доколі. І відчуття високого миру, спокою увійшло в мою душу. І подумав я, що ось заради такого благісного стану душі можна іще було пережити один день грізного нападу стихії.

Звертання до співачки Ірини Зябченко

Я дякую Вам за чарівний спів.

У книзі «Життя Россіні» Стендаль пише, що деякі співаки мають добрий голос, та їхня душа не співає.

Але Ви, пані Ірино, володієте прекрасним голосом і Ваша душа співає.

А скажіть, будь ласка, пані Ірино, у які моменти найчастіше Ви переживаєте високе творче осяяння.

Літератор переживає таке осяяння, коли на його свідомість нагортається товпа образів та художніх ідей, коли із тисячі й тисячі слів на білу незайманість паперу покладеться єдине слово.

А Ви, пані Ірино, коли переживаєте високе творче осяяння?

Коли співаєте перед публікою, під час репетиції чи коли у відстороненні проглядуєте цей дивний і прекрасний світ.

Пам'ять і спогад

Пам'ять серця. Серце пам'ятає. Усе пам'ятає. І сказав філософ. Людина згинається під усе побільшуваним тягарем пам'яті. Ф. Ніцше.

Відходив поїзд. У тамбурі стояла дівчина, навпроти перед вагоном унизу – юнак.

Юнак сказав дівчині:

– Я пам'ятатиму про тебе...

А дівчина сказала юнакові:

– А ти не тільки пам'ятай, ти згадуй про мене...

По-моєму, спогад – це розшифрування пам'яті в деталях, в епізодах, у моментах переживання. Ось чому таке зацікавлення викликають у нас спогади про видатних людей. Вони нагадують про моменти перетривання великого життя.

Мені здається, що та дівчина сказала юнакові правильно. Щоби він згадував прекрасні

миттєвості їхнього закохання.

Ранок

Ранок повстає, зроджується із ночі. Кажуть: ранок людського життя, маючи на увазі зорю нашого життя, його начатки.

Ранок кладе у нашу сутність відчуття збутого відпочинку, бадьорість духу, торжество життя.

Як прекрасно зустрічати уранці схід сонця.

Сьогодні я зустрічав схід сонця на Володимирській гірці. Сходило велике червоне сонце, оповите поетичним серпанком осени. Видиво дуже зворушливе.

А ще як промовисто подарувати уранці першому позустрічному посмішку. І завважити, що й він відповідає тобі посмішкою. Даруймо уранці одне одному при стрічах посмішку. І добрий настрій покладеться на серце на цілий день.

Знецінення класики

У сучасному світі, а надто ж у нас, в Україні, матеріальне переважає над духовним, над інтелектуальним, над художнім. Парадокс, але у радянські часи мистецька класика все одно була у пошані. Перед нею схилялися. І вона була досяжна мільонам.

Тепер витворилася інша ситуація, інша картина. Ті, що у нас володіють матеріальними багатствами, дуже далекі від будь-якої культури. Вони її не розуміють і не підтримують. Мільйони людей опинилися за межею бідності. Їм не до мистецтва. Для них недосяжна книга, квиток у театр і т. д. Одні вигибають, інші – на грані вигибання.

Талановита молодь іде туди, де можуть бути гроші, забуваючи про мораль, про поклик творчості. Я знаю одну талановиту молоду людину. Щоб здобути вищу освіту з образотворчого мистецтва, вона улітку важкими трудами заробляла у полі на буряках. Але пішла у наближення до бізнесових структур. Вона сказала прямим текстом: «А я тепер і знати не хочу образотворчого мистецтва. Мені потрібні гроші і кар'єра. А мистецтва не дадуть мені цього».

Така, на жаль, наша реальність. Тому й не дивно, що класика знецінена.

Чиста душа

Чиста душа – це дуже й дуже промовисто. Бо саме чиста душа підносить людський дух високо.

Щоби душа була чистою, вона повинна трудитись. Як писав російський поет Микола Заболоцький «душа зобов'язана трудитись. І день, і ніч».

Але благотворно діють на нашу душу утвори мистецтва – музика, література, малярство. Облагороджує, робить нашу душу тільки правдиве мистецтво, художня справжність. Псевдомистецтво, маскультура діють на людську душу розглінно.

Незабутня миттєвість

Дитинство полишає яскраві спогади на ціле життя.

Перше повоєнне літо. Така виразна висока теплінь. На сіножатці ми з Оленкою, сусідською дівчинкою, збирали квіти. І нам було тільки по сім рочків. І ми тоді ще не знали, у думання

наше не ішло, що квітам, коли їх зривають, також боляче. І що зірвані квіти назавжди втрачені для життя.

Із квітів ми плели віночки. А потому накладали одне одному на голівки. Коли я накладав віночка на Оленчину голівку, вона стояла смирененько. А коли вона накладала віночка на мою голівку, я відчув доторк її пальчиків.

Давно нема Оленки, але доторк її пальчиків я відчуваю крізь ціле життя аж дотепер.

Діти і поезія

Чи у сучасному світі поспільної комп'ютеризації й інших новітніх технологій діти іще сприймають і відчувають художність, поезію.

Звичайно, що так. І в цьому я мав можливість переконуватись, коли минулої осені виступав у своїх рідних краях на Рівненщині в колегіумі. Учні, старшокласники і школярі середнього віку, з цікавістю сприйняли мою книжку «Зацвіла в долині червона калина». Це книга про калину в піснях, казках, легендах, у творчості українських письменників.

Розмова тривала понад дві години. Лиця учнів сяяли, коли читались пісні, чудові поезії про калину.

Вставлено у вікна другі рами,
Вата і калина поміж рам.

Максим Рильський.

Діти крізь вікно дивились на квіти у шкільних квітниках. Й уже зі своєї пам'яті читали віршики про ці квіти.

Отже, серця наших дітей відкриті для справжньої поезії.

Вбогість матеріальна і вбогість духовна

Отже, слово про бідність матеріальну. Людина не має соромитись власної бідності, якщо вона не ледар.

За логікою, то у світі не повинно бути багато вбогих і певне число багатих, бо блага землі мають належати усім її мешканцям.

Але маємо зовсім іншу картину. Мільйони людей виявилися суспільно відторгнутими. Вони не спроможні розвинути й реалізувати Богом покладені на них дари. Особливо це стосується творчих особистостей. А між тим саме у цьому середовищі суспільних відторгнених визрівають і творяться високі моральні й духовні цінності.

Цьогорічним лавреатом Нобелівської премії від літератури став англійський письменник, творчість якого позначена тонким глибоким проникненням у світ суспільно відторгнутих людей.

Це західний світ. Але що говорити про нашу реальність, де суспільство наскрізь кримінальне.

Можна вбити людину, але не можна вбити пісню

Раніше прослухавши пісні 60-х років минулого століття, а сьогодні слухаючи пісні 70-х років, хочу висловити свої спостереження.

У сімдесятих роках минулого століття суспільно-політичні деформації поглиблювалися. Тиснення на творчу особистість посилювалося неймовірно. А все одно пульсацію художньої справжності в усіх видах мистецтв зупинити неможливо.

Свідченням цьому пісні 70-х років, у яких так виразно бринить момент продовження кращих традицій пісенної творчості 60-х років. Пісні 70-х років позначені особливо проникливим

ліризмом, як от слухаю я пісні Володимира Івасюка.

Коли проглядаю трагічну долю композитора, така думка переходить через мою свідомість. Що можна вбити людину, але не можна вбити пісню.

Про маленькі міста і містечка

Малі міста і містечка оповиті у тиші незрівнянною чарівністю. А між тим і у них виразно пульсує світовий настрій.

Пригадуєте, Євген Плужник:

Всесвітній сум в масштабі повітовім.

Хочу сказати про містечко Березне у моєму рідному краї на Рівненщині.

На дні спогадів моїх. Як мене дев'ятилітнього уперше Батько і Мати підводою везли із хутора до містечка на базар. Дивина огортала мою малу сутність суцільно у передчутті невідомого. Моє пізнання міста починалося із відкриття нашого містечка.

І тепер, коли випадає мені бувати у Березному, серед затишних ошатних вуличок мене завжди огортає елегантний настрій.

А із високого пагорба над Случем я люблю дивитись на луки за рікою і дальній бір. Десь там прощався зі своїм побратимством Отаман «Поліської Січі» Тараса Бульба-Боровець. І казав своїм побратимам, щоби вони за будь-яких переживань леліяли надію в Україну.

У цьому році в Березному відкрито пам'ятник Отаманові.

Малі міста і містечка треба охороняти, щоби цивілізаційні віяння не спотворювали їхньої своєрідної історії, щоби не вивірювався дух минувшини і старовини.

Мить подивування

Що робить людину прекраснішою. По-моєму, мить подивування дуже благотворно діє на людську душу. Досить тільки приглянутись. Яка прекрасна людина у подивуванні.

Сучасна людина за суетою, за розхристаними ритмами сучасного життя, на жаль, втрачає здатність подивовуватись.

А подивовуватися треба кожній миттєвості нашого життя. Подивовуйтеся сходові і заходві сонця. Вони прекрасні і неповторні кожного дня. У подивуванні зустрічаймо кожний ранок. Посміхаймося завжди кожній позустрічній людині. На посмішку дитини відповідаймо посмішкою.

Мить, момент подивування розпросторює нашу душу – і серце наше зацвітає. У подивуванні людина стає прекраснішою, мудрішою.

Маленькі книжечки

Це така вирізняювана прикмета нашої доби. Що навіть у міських й міжміських транспорті люди читають книжечки малого формату. Це мало би бути доброю прикметою, коли люди читають. Але пригляньмося пильніше, що вони читають. В основному це бульварна література, сумнозвісні детективи.

І це дуже й дуже печально. Тому що до душі, яка уражена таким читивом, художня справжність уже не проб'ється.

А все-таки добре було б, якби і літературна класика, кращі взірці сучасної літератури з'являлися у книжечках маленького формату. І таким чином художня справжність заявила б про себе, функціонувала б.

Читача, як і глядача та слухача, треба виховувати.

Про найзаповітніше

Найзаповітніше, що завжди має перебувати із нами, – це сяєво отчого дому, де ми народилися.

Сяєво рідної хати, поклик рідної хати ми відчуваємо й у далеких світах. Хата має душу. Вона – символ наших уявлень про світ, вона – модель світу. Із отчою хатою поєднується наша любов до найрідніших у світі – батька й матері. Із отчою хатою асоціюються наші найпрекрасніші переживання біля родинного вогнища.

І навіть якщо нема уже рідної хати у природнім дооколі, якщо нема батька й матері, якщо ми далеко від рідної землі, ізвідки пішли дорогою у світ, – все одно образ рідної хати завжди осяває нас, як найзаповітніше диво.

Іще про українську жінку

Коли мова про українську жінку, то завжди постає переді мною образ моєї незабутньої бабусі Лександри.

Овдовівши у молоді свої літа, баба Лександра сама виховала п'ятеро дітей. Четверо хлопчиків і одну доньку – мою матір.

Коли у січні 1944 року у наш край вдруге увійшли, уступили Совети, другі Совети, то одразу ж і схопили наймолодшого сина баби Лександри – Гриця, вояка УПА. Його мордували люто. Затим вивели на крутий берег Случа і вбили. Багаторазово прохромлене штиками тіло кинули у стрим'я під міст.

Баба Лександра цілу зиму ходила і в час відлиги і у морози люті понад рікою, шукаючи тіло свого наймолодшого замордованого люто синочка.

Більшовики завважували бабу Лександру, але не зачепили її. І це був виняток. Бо так одверто, на очах більшовиків до свого материнства признаватись не дозволялося.

Коли після весняної повені води увійшли у свої береги, баба Лександра знайшли тіло дядька Гриця за два кілометри за течією від мосту. І вільно поховали його. І більшовики не зачепили баби Лександри. І це був також виняток. Бо повстанців замордованих чи убитих ховали тоді крадьки від енкаведистів, і родичі задля власної безпеки до них не признавалися.

Коли мова про українську жінку, то згадаймо усіх матерів і дружин, чії сини і чоловіки були замордовані на шостій частині земної суші у двадцятому столітті.

Відлуння студентських літ

Це дуже істотно, коли ідеали молодості, життєтворча мрія наших молодих літ супроводжують нас крізь ціле життя.

Недавно я зустрівся із своїм однокурсником. Ми не бачилися сорок років. Він упізнав мене, а я його – ні. В університеті він був моїм однодумцем.

При стрічі ми сказали один одному:

– А ти не змінився. Яким був, таким і зостався. Зовні то ми змінилися, але душа зосталась молодою. І голос у тебе такий же, як чую по радіо.

І подивувалися ми одне одному. Як це і зворушливо. Крізь ціле бурхливе життя пронести у душі ідеали молодості.

Чи потрібно вивчати іноземні мови

Іноземні мови побажано, а для деякого і необхідно знати. Наприклад, для перекладачів. Але. «І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь»...

Засобами перекладу з інших мов ми прилучаємось до світової культури. Відбувається також і зворотній процес. Наша література вписується у світовий контекст. Українська перекладацька школа мала видатних майстрів. Максим Рильський, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Дмитро Паламарчук. У художніх перекладах українська мова часто розкриває свої барви, нові відтінки і тонкощі.

Буря небо криє млою,
Вихрять снігом, де хотя.
То завие звіриною,
То заплаче, як дитя.

Це Павло Тичина. А знаєте, оте «вихрять снігом, де хотя», – це щось глибинніше, проникливіше, аніж наразі є в оригіналі російського поета.

Я із задоволенням завжди читаю переклади Максима Рильського, Григорія Кочура (Джакомо Леопарді, Поля Верлена). І яке це диво «Дон Кіхот» у перекладі Миколи Лукаша.

У мистецьких перекладах відбувається активний процес взаємозбагачення різних культур.

Про шкільну дружбу

Дружба, яка спалахнула на зорі життя, яка зродилася у дитячі, шкільні літа, часто осяває нас крізь ціле життя. Це дуже життєтворча дружба.

Минулої осені до мене на хутір завітав давній шкільний друг. Ми не бачилися майже півстоліття. Ми змінилися за цей час. Але яка це була зворушлива стріча. Він привіз фотоапарата, щоби сфотографувати і мене, і Батькову хату.

По-різному склалися наші життєві долі. І хоча ми не зустрічалися, не бачилися протягом десятиліть, а все одно у душах своїх завжди, особливо в екстремальних життєвих ситуаціях, відчували світле бриніння тієї нашої давньої шкільної дружби. Як виявилось, вона – на ціле життя.

Ізнов минулої осені мені пощастило гостювати в іншого шкільного товариша у гарному лісовому селі. Одного яскравого надвечір'я ми ішли сільською вулицею і милувалися лісовими пейзажами у близькій далечині. І шкільний товариш зізнався мені:

– От ти побував у далеких світах, а я все життя прожив у своєму рідному селі. Але знаєш, який я щасливий від того, що ціле моє життя перейшло у моєму рідному селі...

І осяяння зійшло на мене. Таке щире зізнання і така глибока довіра можлива тільки за основ великої дружби.

Щирість і нещирість у мистецтві

Моя думка до теми.

Це коли про мистця також передусім ідеться. Тільки щирість, тільки відкритість душі, тільки гранична правда до світу, до людей і до самого себе є першоосновою художньої справжності, є основою великого правдивого мистецтва. Ось чому так зворушують нас і великим успіхом користуються твори сповідального спрямування.

Я тепер перечитую «Щоденник» Анни Франк. Ви знаєте історію життя дівчинки єврейського походження, яка зі своїми батьками переховувалася від фашистів. Невимовно

зворушує щира сповідь дитини, яка в екстремальних умовах війни і переслідування простує у своє доросління. Вона прожила всього шістнадцять років. Але саме гранична щирість її серця будить думку, який великий літературний таланти було знищено.

І тут наближаються міркування Олександера Довженка. Коли ви пишете літературний твір, то щоби вас не покидало таке відчуття, що ви пишете останню свою річ.

Примітка: Після мене до етеру приєднався один радіослухач, який сказав приблизно таке. Як і «Молода гвардія», «Щоденник» Анни Франк є фальшивкою. Жаль, що дехто сприймає цю фальшивку за правду.

Протягом дня потому я звернувся телефонічно до десяти своїх знайомих, чи вони знають про таку версію. Серед них були і вчені, кандидати наук і доктор філософії. Усі чули про «Щоденник» Анни Франк. Проте читали тільки дехто. І то дуже давно. Але про версію, висловлену радіослухачем, ніхто не чув.

Українці в діаспорі

По-різному опиняються українці за кордоном. Але в більшості випадків так складається доля.

Та знаємо багато, безліч випадків, коли українська душа, опинившись поза межами батьківщини, не тільки зберігає свою мову, звичаї і культуру, не тільки признається до своєї національної ідентичности, але і випромінює у світ сяєво свого серця в інші світи. І то не тільки у зарубіжжі далекому, а і в зарубіжжі ближньому.

Я знаю одну жінку із Волині, яка прожила у Челябінську майже усе своє свідоме життя – сорок п'ять років.

Я бачив цю жінку, зустрічався із нею улітку цього року, подарував їй українські книжки.

Так от, у Челябінську вона розмовляє тільки по-українському вдома і в колі однодумців. Вона зберегла гарну українську мову. Більше того. Вона усиновила в Челябінську хлопчика-сироту, навчила його української мови, української пісні. Тепер хлопчик дорослий, і вони разом часто співають українських пісень. Спершу це викликало серед чужого оточення скептичне ставлення, але тепер у багатьох челябінців з'явилося зацікавлення до української мови і пісні.

Про престиж української мови

А проте українська мова має престиж у світі. І цей престиж забезпечила мелодійність нашої мови, цей престиж забезпечила українська народна пісня, що стала дивом для світу, цей престиж забезпечила душа розсіяних по світу українців, яка своїм випромінюванням огортає чужі далекі світи.

Восени 1991 року я здійснював мандрівку по уже країнах Балтії. У дорозі, у своїй мандрівці я розмовляв цілковито українською мовою. І мене добре розуміли естонці, латиші, литовці. Усі вони тоді покладали на Україну свої великі надії і найпалкіші сподівання. Зачувши з моїх вуст українську мову, вони виявляли до мене прихильність, пропонували мені добрі і дешевші готелі, дарували мені свої посмішки і світлі почуття.

Це тільки у нас у громадському транспорті гарне мелодійне слово беруть насміх.

Але така реальність.

До теми голодомору

Про великий голод у Східній Україні в 1932–1933 роках я чув від старших людей іще у свої юні літа, коли про це заборонено було говорити. Наш край до 1939 року перебував у складі

Польщі. І в нас голоду тоді не було.

Зі спогадів старших людей мені запам'яталася така історія.

Польсько-радянський кордон тоді ще не був укріплений так могутньо, як потому. Що навіть Батько наші були одного разу заблукали у лісі із підводою, і аж опісля опам'яталися, що вони границю перетнули.

Про голод за кордоном, у Радянській Україні, у нас тоді знали. У прикордонних селах збирали поміч: збіжжя, борошно, хліб. І крадьки уночі переносили через границю у безпечнім місці. Але уранці ці мішки ізнов уже стояли по сей бік кордону. Мовляв, нам вашого не треба.

Про рабство

Оті Євангельські слова: «І ви пізнаєте істину. І істина зробить вас вільними» звучать дуже повнозначно.

Справді, тільки коли відкриваються нам очі і серце на істину, на правду, душа наша, внутрішня сутність наша стає досконалішою. І тоді ми позбуваємося внутрішнього рабства. Перестаємо бути рабами. Бо внутрішнє рабство набагато страшніше, аніж рабство зовнішнє. І тоді зовнішнє іго може закабалити нашу плоть, але не дух.

Перлини у мистецтві

Перлина у мистецтві, як і в природі, – це своєрідна, вирізняювана з'ява, самобутнє явище.

Кажуть «Перлина світової музики». «Перлиною української поезії» називають «Сонячні кларнети» Павла Тичини.

Про давні народні пісні, які нині відроджуються на Поліссі, зачудовано кажуть: «Це перлина українського мелосу».

Тільки перлини у мистецтві мають довге життя і завжди творять у людській душі диво.

Поезія 60-х років минулого століття

Поезія шістдесятників з'явилася унаслід, як результат «хрущовської відлиги». Мінімальний простір для вільного думання породив відродження художньої культури. І не тільки української, а й інших культур на одній шостій частині земної суші. Художня свідомість долала усталені догми, схеми і приписи соціалістичного реалізму. Нова доба нового прагне слова. Вільне слово пробилось усамперед у поезії. І це був справжній спалах поезії.

З'явилось багато талановитих поетів. І їхнє слово зазвучало могутньо. Одмінно, правдиво, як художня несподіванка. Воно діяло на людську душу, викликаючи подивування, що таке можливе, сльози з'являлися на очах від великого зворушення. Згадаймо ранні вірші Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, Василя Симоненка. Вони зазвучали могутньо.

Але я хочу згадати Степана Будного, поета із Тернопільщини, який помер двадцятип'ятилітнім у 1958 році. Молодий талант завважив Павло Тичина. Це був ніби передтеча шістдесятників.

Треба згадати, що у шістдесяті роки в українській поезії плідно працювали такі видатні поети, як Павло Тичина, Максим Рильський, Андрій Малишко, Володимир Сосюра. Їхня осіння і передзимова творчість у цей період, у світлі нових віань зінакшується, стає розкутішою. Відбувається ніби повернення до молодості.

Поезія шістдесятників і нині звучить могутньо, вражаючи художньою правдою, глибинним проглядуванням світу в його численних тонких взаємозв'язках.

Переді мною нова книжка Василя Симоненка. Прекрасні патріотичні вірші. Але яка прекрасна і лірика.

На жаль, доля цього потужного покоління трагічна. У перебігу нових часів, що заступили потому, декотрі із них зінакшилися, інших чекали далекі табори, де згасала їхня молодість, а декотрі поплатилися і життям. Ізнов у сучасних умовах творчість декотрих не може пробитись до світу. Але викреслити цю творчість із української літератури уже неможливо.

Зціляюча сила мистецтва

Мистецтво має могутню благотворну дію на суспільство і на окремішню людську особистість. Під впливом мистецтв – музики, живопису, поезії передовсім – людина стає лагіднішою, доброзичливішою, уважнішою до чужого горя. І якби про те знали можновладці, якби теє відкрито було їм, то вони сприяли б розвитку мистецтв.

Не кажемо уже про те, що дія мистецьких творів часто виявляється рятівною для людської душі. Багато політв'язнів системи ГУЛАГу зізнавалися, що вірші Бориса Пастернака рятували їхні сутності від останнього кроку у замірах самовільно піти з життя.

Але які вражаючі моменти містить історія художньої творчості, коли високі мистецькі цінності створювалися у виняткових, екстремальних умовах земного перетривання творчої особистості. Художній досвід Василя Стуса.

Та часто твори мистецтва випромінюють на людину зціляючу дію у буквальному розумінні. Поет Йосиф Бродський, наприклад, рекомендував розповсюджувати книги поезій при вході до аптек. І тоді потреба заходити в аптеку у людини може відпасти.

Отже, приглядайтесь, вслухайтесь у твори художньої справжності, і ми неодмінно відчуємо їхнє потужне випромінювання.

Музика на радіо і телебаченні

Серед вирізняваних музичних радіопередач я хочу назвати передачі класичної музики на радіо «Культура». На каналі кожного дня можна почути багато різноманітних цікавих програм. Це і «Перлини світової музики», і «Концерт на квиток», і «Музичний дарунок», і «Ліра», і «Київ концертний», і «Сім струн я торкаю», і «Я знаю цю музику», і «Музичні силуети» та інші. Ці передачі доносять до нашого слуху, до нашої душі прекрасну музику вітчизняних і світових композиторів, музику різних епох і стилів у виконанні найславетніших українських і світових майстрів. Музикознавці знайомлять слухачів із цікавинками з життя і творчості уславлених музик.

В радіостудію часто запрошуються видатні вітчизняні та зарубіжні композитори і виконавці. Між маестро і радіослухачами відбувається безпосередня розмова у прямому ефірі.

В редакції класичної музики працюють талановиті музикознавці Ірина Пашинська, Алла Вишнева, Надія Радкевич та інші.

Музичні програми радіо «Культура» завжди цікаві та несподівані. Вони відкривають нам чарівний світ звуків, прилучають наші душі до прекрасного.

Людина і оточення

Від оточення – природнього, людського, побутового – залежить для людини дуже багато.

Пригадую. Один наш видатний співак світлої пам'яті, коли його запитали в одному із останніх інтерв'ю, за чим він найбільш жалкує у цім житттю, то відповів приблизно отак. Що «я найбільше жалкую за тим, що оточення, в якому я перебував і перебуваю, не дозволило мені стати співаком світового рівня». Хоча він був і залишається співаком світового рівня.

Отже, людське оточення, суспільне, професійне, владне, чиновницьке і т. д. – може сприяти талантові, допомогти розвинути його найповніше, але може і вбити у людині талант.

Від оточення для людини залежить багато. Недаремно ж, віддавна ведеться, коли хтось справляє новосілля, то найпершим побажання від доброзичливців йому було: «Дай, пошли тобі, Боже, добрих сусідів!»

Ікона

Ікона діє на нашу сутність могутньо. Ікона наближає нас до образу Творця. Ікона промовляє до нашого духу, до нашого серця, до нашої душі. Ми схиляємося, падаємо навколішки перед іконою у хвилини найважчих наших душевних переживань.

Я народився і виховувався у хаті, де по кутках і на стінах висіли ікони. Коли я зостався малим у хаті сам, то любив довго дивляти ікони. Із них на мене дивилися Спаситель, Мати Божа із Дитятком, Микола Угодник.

Якось у грудні я важко занедужав. Удень мене часто зоставляли самого в хаті. І тоді в тиші хутірської оселі я дивлявся білу стелю і слухав музику безгоміння. А потім позір мій перетинався з іконами. І коли я довго дивився на Спасителя, то відчував, що біль мій влекшувався. І так кожного дня, а уявно, то і увечері й уночі. Скоро я і видужав.

Й ще запам'яталося із мого хутірського дитинства вражаюче. Якось по ранній весні дев'ятилітнім я уперше сам ішов із хутора у село на Старину до бабусі Лександри. Десь із кілометр треба було іти, прошкувать дорогою навпроти церкви. На голубій стіні церкви світилася велика ікона. Богоматір із Дитятком. Образок діяв на мене могутньо, з побільшуваною силою, як я наближався до церкви. Той мій наростаючий у блаженстві час важко досягнути було моєю малою сутністю тоді і неможливо описати тепер. Над головою моєю – бездонне голубе небо, довкруги – манливий світовий простір зі своїми селами і хуторами. Але я про все забув. Сутність моя перебувала у голубім райським небеснім просторі. Й розкошувала у нім.

Давно нема тієї церкви. Її потому, у 1963-му році, зірвали динамітом більшовики. Тепер замісто тієї стоїть нова церква. Але свічення того зображення триває у моїм серці крізь ціле життя.

Ікона діє на людську сутність могутньо.

Минуле і ми

Якби ми тільки були уважними до нашого внутрішнього світу, то неодмінно повсякчас завважуватимемо, що наша сутність зіткана із присутності у ній переживань наших предків – батька, матері, діда і бабусі, пра- і пра... Це входить у нас якби поза нашою волею, якби на генетичному уже рівні. Як часто у хвилини самоти, у стані відторгнення чи роздумів раптом огорне нас така щемка дивина – і уявно перед поглядом із далини засяє перебіг життя наших предків. І чим проникливіше своєю свідомістю ми простуватимемо углиб свого роду, родоводу і народу, тим повнозначнішим буде наше земне перетривання.

Річ у тім, що у нашу сутність входить не тільки позитивний досвід наших предків. Але як часто ми тяжко спокутуємо їх гріхи і провини, і навіть мимовільні. Наша сучасна реальність промовисто свідчить про це.

Чоловіки і жінки

Так учинив Творець, що ми різні. Але жінки мають дивовижну властивість випромінювати у світ красу. І це випромінювання могутнє. Слава жінкам!

Чи має перспективу елітне мистецтво

Звичайно, елітне, високе, правдиве мистецтво завжди мало і має перспективу. Воно вічне. Але час, у якому ми перебуваємо, – це час популярності масової культури. А класика, висока художня справжність витіснені на крайці людської свідомості.

Але справжній мистець, правдивий художник не повинен йти назустріч низьким смакам, а зобов'язаний вдосконалювати дарований Творцем талант і творити речі високохудожні, навіть якщо вони не поціновані й не пошановані загалом. Такі утвори в усіх видах мистецтв мають перспективу. В інших часах інші шанувальники неодмінно завважать, звернуться до них. І в цьому – безперервність функціонування художньої істини.

Але хіба історія культури не має хвилеподібного розвитку. Припливи, відпливи.

Згадаймо шістдесяті роки минулого століття. Як масово тоді читачі, глядачі, слухачі пригорнулися до класики. В який благодатний ґрунт засівалося кожне слово Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Максима Рильського.

На зміну теперішнім заступлять нові часи. І тоді кожна художня справжність засіє вирізняваним діамантом.

Ще про економіку і культуру

У сучасному суспільному житті на перше місце виставлені одні економічні проблеми. Культура витіснена на маргінес суспільного розвитку.

А між тим тільки поєднуючи у сув'язі проблеми економіки і культури, можна витворити схему гармонійного суспільства. В іншому випадку маємо одні деформації.

Виразний випадок таких деформацій у сучасній реальності – це поруйнація центральної частини міста Києва протягом останнього десятиліття. Спершу почали забудовувати горища будинків – пам'ятників архітектури, а точніше, надбудовувати один чи й два поверхи. Будинки – пам'ятники архітектури втрачали свою естетичну первісність, ставали потворами двадцять першого століття. Іще добротні старі будинки, що були своєрідною окрасою міста, там-там зривали. Замість них угору пнулися висотні будинки, що спотворювали ансамбль, міську гармонію, яка витворювалась упродовж століть.

Щезли поетичні дворики і закутки. Почали забудовувати проміжки між будинками, вирубувати дерева і т. д.

Посягаються забудовувати Пейзажну алею ув історичному середовищі міста Володимира. Уже не бринить своєрідна архітектурна симфонія.

І це чиниться на очах киян. Усі бачать, а вдіяти нічого не можуть, відповідь одна: «Усе роблять гроші».

Зловісний поклик наживи руйнує культуру. Виразна прикмета нашої доби.

Дипломатія у людських стосунках

Ми повинні з посмішкою зустрічати уранці кожного позустрічного. «Ми повинні посміхатися світові по-дружньому» (Михайло Коцюбинський).

Наше ставлення до дітей, до жінки, до дорослих, до людей похилого віку має бути уважним і лагідним. Навіть якщо вони і не завжди перебувають у доброму настрої.

Але у стосунках із людьми, у щоденному спілкуванні із ними ми не повинні поступатися життєвими принципами. Щоби наше життєве кредо не розмивалося.

Наблизились ізнов до мене слова нашого класика Уласа Самчука: «З більшовиками толерувати не можна».

Раптовий спалах таланту

У час моєї молодості (кінець 50-х – початок 60-х років минулого століття) в якимсь періоді зазвучало ім'я піаніста Ван Кліберна. Це ім'я тоді звучало іще й у тім контексті, що танув лід холодної війни. А мистецтво насправді єднає людські серця, мистецтво зближує народи.

Приблизно у тім періоді зазвучало й ім'я Робертіно Лоретті. Голос цього юного співака лунав, розлягався чи не з кожного вікна, коли, бувало, ідеш міською вулицею.

Доля цього співака відома. Унаслідок мутації голосу він не відбувся, як світовий співак.

А як склалася творча доля піаніста Ван Кліберна. Се ім'я часто переходить через мою свідомість. І бринить загадка. Чи це був тільки миттєвий, раптовий спалах таланту.

Іще раз про рабство

Моя думка до теми.

Рабство буває внутрішнє і зовнішнє. Зовнішнє – це коли людина, народ закабалені поневолювачами.

Але дуже страшне рабство внутрішнє, коли людина, особина уже не мислить свого існування без залежності від когось, від чогось. Це вже як своєрідний стан душі. Се іго дуже важке. Бо усе здається тоді людині, що не желізні, а золоті кайдани носить вона. З однієї залежності особа втрапляє за інерцією в іншу. Вона стає рабом грошей, моди, нових віянь і т. д.

Внутрішнє рабство практично викоринити із людської сутності, коли уже є схильність до нього, неможливо. Се як і могутній поклик волі із людської особистості чи й можливо витравить.

Річ ще у тім, що внутрішнє рабство окремої особи має властивість чинити негативне випромінювання на суспільне середовище, так само як і могутній поклик волі у кожній людській сутності має благотворний вплив на суспільство.

Запитання. А все-таки, яким чином, у спосіб який людина може звільнитися від внутрішнього рабства?

По-моєму, це можливе, коли людина відчує у своїй сутності могутній поклик своїх предків – предків роду і народу, що колись були вільними.

Передноворічні очікування

А й справді, які тремкі ці передноворічні очікування. Здавалося б, що ж тут істотного, значимого – перегорнути іще одну сторінку календаря. А, виявляється, значимість є. І неабияка.

Передноворічні очікування завжди повні тремкого бриніння. Що ось що то незвичне станеться із тим перегортанням календаря. І здійсняться усі наші найпалкіші мрії, збудуться надії і сподівання.

І це завжди очікування високої снігової білості.

Різдвяні й новорічні свята завжди манливі, як добра казка, для дітей. Нема для них найулюбленіших свят, як ці зимові. Із колядками і щедрівками.

Це також кожного разу і як очікування іще одного нового року після з'яви Месії. Що ось за цим порогом і для існування людства відкриються нові смисли.

Про новелу і нарис

За визначенням Гете, в основу новели покладено одну вирізнювану, таку що сталася, подію. Якоюсь мірою новела тяжіє до нарису, відповідно як і нарис тяжіє до новели.

Як часто прекрасні новели творить саме життя. Досить тільки бути уважним та спостережливим.

Українська класична література містить прекрасні взірці нарисових форм. Згадати хочай би Івана Нечуя-Левицького. Про могилу Тараса Шевченка.

Але нарисові форми – це велика рідкість на шпальтах сучасної періодики, не часто звучать вони і з ефіру.

А між тим за гарними нарисами тужить наша свідомість і тужить наше серце.

Навіть у радянські часи, коли преса була заідеологізована цілковито, а й тоді у кожній газеті друкувалися нариси. Бо що то була за газета без нарису. І хоча й нариси ці були також заідеологізовані, але інколи зустрічалися такі цікаві розповіді про простих людей.

Сучасні газети дуже й дуже заполітизовані. Або ж розповіді про вбивства, гвалтування і т. д. Про популярних людей світу. Як і з ким вони живуть, що їдять і п'ють і т. д.

А наше серце тужить за гарними нарисовими формами, в основі яких були б події нашої реальності.

Інформація в житті людини

Інформація в житті людини посідає важливе місце. Людська свідомість надто чутлива до новин зі світа. Колись чутки про подію, що сталася, відбулася, доходили до вуха і свідомості людини через дні, тижні, місяці й роки часто. Тепер, завдяки новітнім технологіям, слово, мовлене у якомсь місці, досягає планету тієї ж секунди.

Покійний Папа Іван-Павло Другий говорив про важливість правдивої інформації і месійність тих, хто таку правдиву інформацію до людини і суспільства доносить.

Що можна сказати про сучасний інформаційний простір. В основному засоби інформації заангажовані, заполітизовані. Й інформація, яку вони подають, спрямована на зомбування людської свідомості. При цьому у ній частково використовується реальний факт, але дуже часто і брехня, напівправа.

Які новини ловить наш позір із газет. Повідомлення про вбивства, крадіжки, згвалтування і т. д. Що їдять, з ким живуть і розлучаються популярні особистості, часто їхня роля у світі сумнівна.

Стріча із такими газетами кладе на нашу свідомість похмуру печать.

Інформація повинна бути правдивою і світлою.

Одяг і етнос

Років двадцять тому я був вчитав у московській газеті «Правда», що якесь незначне плем'я на азійському континенті почало вигибати, зменшуватись тобто у числі особин.

І тоді старійшини племені рішення прийняли. Що усі члени громади, племені зобов'язані за законом у публічних місцях з'являтися тільки у національному вбранні. А де би це не було – у своїй батьківщині, у Римі, Парижі, а чи й в самій ООНі. І тільки таким чином, вважали старійшини, можна уберегти національну ідентичність від розмивання.

Це світова тенденція. Що у сучасній реальності відбувається уніфікація одягу за повіями моди. Національні строї зостаються тільки у сценічній практиці й деяких інших ритуалах. Із побутового ужитку чи й про свято національне вбрання зникає. Зостаються хіба подекуди елементи одягу.

Постає от питання. Чи не є ось така тенденція також причиною розмивання істотних властивостей етносу.

Що ми цінуємо у людині

У традиції українського народу було, що в людині, незалежно від того, маєтна чи вбога вона, завжди цінували мудрість, правдивість, справедливість, статечність, розважливе слово, що ставало і розрадою і порадою у найскладніших життєвих ситуаціях кожної людини і громади. Й така вирізняваність була властива особливо для сільського середовища.

Наш народ завжди поцінював у людині такі якості, як милосердя, співчуття, дух побратимства. Моральні, звичаєві цінності для українця багато важили. На нашому хуторі й дотепер старші люди бережуть світлу пам'ять про Михалочка. Як він ніжно любив своїх батьків, як він шанував їх і доглядав. І довгим був його вік.

Але часи змінилися. І схоже, що нині у людині поцінують над усе маєтність, матеріальне суто добро. Своєрідне схилення перед маєтністю. І з думки випадає при цьому, що ця маєтність добута у нечесний спосіб. А то і натурально дісталася від грабунку людей і держави.

Роль людини в історії

А між тим роль людини в історії, в історичному процесі народу завжди помітна, вирізнявана і має часто могутнє випромінювання на перспективу.

Це передусім стосується видатних ватажків, провідників нації, які своїм подвигом, своєю діяльністю уособлювали дух народу, надавали відповідного спрямування народному духові, народній стихії.

Видатні особистості, які є виразниками народних дум і народного духу, також своєю присутністю залишають слід в історії, дають духовне наповнення новим поколінням. Наприклад, Тарас Шевченко, який своїм земним перетриванням підніс цілу націю до висот самоусвідомлення і своєю з'явою поклав вічну надію для цілого народу.

Але і пересічна людина своєю присутністю у цій світі також чинить вплив на хід історії. Якщо вона у своїй сутності відчуває поклик предків, якщо вона перейнята духом свого народу і не полишена чуття відповідальності перед громадою.

Часто вирізняваний чин пересічної людини підносить її до особистості видатної.

І знову – казка

Казка завжди манлива як для душі дорослої, але особливо для душі дитячої.

Пригадую. Як у мої повоєнні дитячі літа у нашу хату на хуторі збиралися на посиденьки люди. І за розмовами починали розказувати казки. Й не було тоді більшої розкоші для моєї куцої іще свідомості.

Із одних отих хутірських вечорів запам'яталася мені казка про їжачка і зайчика. Як вони засперечалися, хто швидший у бігу. Їжак виставив з одного боку дистанції їжачиху, а по другім боці сам станув. І як подолає зайчик дистанцію, то їжачиха уже й стрічає його: «А я вже тут!» Зайчик ізнов сперечається, у другім поєдинку то він неодмінно їжачка випередить. Та й назад женеться з усієї сили. А у кінці дистанції його ізнов уже стрічає їжак: «А я вже тут».

Із дитячих літ я полюбив їжаків, цих реліктових інтелігентних сотворинь. І коли зачудовано спостерігаю за ними, то одразу ж і наближається із пам'яті тая давня казка.

У казках люди леліяли свою мрію. І часто та мрія збувалася. Як наприклад, невтримне бажання пришвидшити пересування по землі, літати під небесами і т. д.

Єднає нитка золота

У грудні я слухав і дивився в Національній опері виставу «Фауст» (Шарль Гуно).

Роль Мефістофеля в опері виконував Тарас Штонда. Його вокальні властивості зачаровують. Але зворушує і сценічна гра, мистецтво перевтілення актора. Як великий спокусник, що також знає таїну людського серця, недремно патрикує за кожним нашим словом, за кожним кроком, щоб заволодіти душею і погубити її. Як теє запульсувало у давній народній версії, а потім могутньо зазвучало у «Фаусті» Гете, поклатось на сторінки роману Томаса Манна «Доктор Фаустус».

І от тепер забриніло сценічно у виконанні талановитого актора, потверджуючи водночас, що не переривається золота нитка української мистецької класики.

Іще про досвід

Й ізнову оте Плужникове наблизилось:

О, досвіде, розраднику немилый,
Навіть запізнений, завжди дочасний ти.

Досвід у житті людини і народу посідає дуже важливе місце.

Є досвід позитивний, який повсякчас збагачує наші життєві пізнання, викристалізовує майстерність у чомусь. Кажуть: досвідчена людина, маючи на увазі фаховість, управність у чомусь.

Є досвід гіркий, який має научати нас, щоби удруге не повторювати одних і тих же помилок. Цей досвід завжди має звучати, як пересторога. Часто такий досвід породжує інтуїцію.

Є досвід власний, але кожна людина несе у собі на генетичному рівні також і досвід своїх предків.

Є досвід окремішньої особини, але і є досвід колективний, досвід цілого народу. Є досвід історичний.

Досвід має научати. І часто горе тій людині, яка забуває про досвід. Горе буває і тому народові, який забуває про історичний досвід.

Книги

Сучасні цивілізаційні процеси, новітні технології (телевізія, інтернет і т. ін.) витісняють книгу із людської свідомості. Але замінити книгу для людини неможливо. Хочай би тому, що за визначенням класика «Книги – морська глибина. Хто в них пірне аж до дна, хоч і труду має досить, дивнії перли виносить...» (Іван Франко).

Чи потрібна організація, яка би розповсюджувала книги? А, звичайно, потрібна.

Уже протягом більше десятиліття майже не видається наша літературна класика. Скоро імена забудуться.

У нас нема професійної фахової критики, яка би із того потоку видань, що виходять у світ, усе розставила по своїх місцях. Де графоманське, а де художня справжність. Художню справжність треба усіляко підтримувати, відкривати перед нею простір. Коротше, треба пропагувати кращі сучасні літературні взірці і надавати літературному процесові відповідного спрямування.

Отже, структури на державному рівні, які би підтримували українську книгу, українську класику, усе вирізняване у сучаснім пульсуючім літературнім процесі, вкрай потрібні.

Любімо і шануймо книгу!

Біла ворона і білий вовк

Це поняття метафоричні.

А взагалі білий колір є символом чистоти, вирізняваності.

Як упав же він з коня
Та й на білий сніг.

Павло Тичина.

Однієї зими в Ірпені я спостерігав дивовижну картину. На білий, ідеально білий сніг чорний, ідеально чорний ворон сів. Це вражало сильно.

Серед білих снігів дерева своїм чорним галуззям зеленого ждуть.

Чому у нас завжди таке тремке очікування зимових свят. Це завжди як і чистої снігової білості очікування.

У метафоричному звучанні й розумінні «білою вороною» називають тих, хто вирізняється серед пересічного, сірого, часто недоброго середовища, у якому їм довелося з'явитися і перебувати, вирізняються своєю справжністю, любов'ю до істини і справедливості і т. д.

Так само і про «білого вовка». Се вирізнявані лагідністю, совістю та іншими достоїнствами люди, які перебувають у жорстокому агресивному оточенні. Хоча вовче реальне середовище у природі не завжди є таким агресивним і жорстоким у своїм спрямуванні, як про те думають люди.

Рання висока мистецька з'ява

Чи висока мистецька з'ява може давати проєкцію на безсумнівний успіх у майбутньому?

І так, і ні. Але в більшості випадків «так». Вірші раннього Василя Симоненка стали нашою вічно молодого класикою. А ранні вірші Миколи Вінграновського, Івана Драча. Не завжди подальша їхня літературна творчість може зрівнятися із тією молодого з'явою, із тими прекрасними поетичними взірцями. А вірші Леоніда Кисельова, що відійшов на зорі життя у 22-літньому віці. Яким життєствердним оптимізмом перейняті вони.

У молодому віці Томас Манн написав роман «Будденброки», який аж потому був відзначений Нобелівською премією. У формулюванні Комітету відзначалось, що час потвердив високі цінності твору.

Хоча російський письменник Гончаров почав писати у зрілому віці. Але його «Обломов» – і дотепер високий взірець психологічної прози.

Але і такий випадок. На початку 60-х років минулого століття над плянетою лунав чарівний голос Робертіно Лоретті. Усі очікували від нього великого майбутнього. Але от відбулася зміна голосу. І дорослий Робертіно Лоретті не став співаком світового рівня.

Отож, і такою буває доля ранньої високої мистецької з'яви.

Літературний твір і його екранізація

Чи може замінити екранізація первісний літературний твір? А по-моєму, ні екранізація, ні переклади, ні інсценізація не можуть замінити враження, яке посиляє нам першооснова. Адже саме в першооснові набули яскравого вираження художні образи та ідеї. Усе інше – це лиш відлуння оригіналу твору у його функціонуванні. До первісного варіанту видатного твору часто долучається інша, також потужна художня свідомість. Твір набуває своєрідного тлумачення і розшифрування. Таким чином створюються нові мистецькі цінності, часто також дуже вирізнявані. Але їхня цінність уже визначається у сфері інших видів мистецтв. Тут уже діють інші виміри, інші закони. Як наприклад, у музичних творах, зґрунтованих на літературній основі. Або ж закони зображувальні. Як у малярстві, театрі, кіно. Взірцем такого прекрасного втілення у кіномистецтві може бути фільм «Тіні забутих предків» режисера Сергія Параджанова за мотивами знаменитої повісті Михайла Коцюбинського.

Але сяяння оригіналу, що первісно запульсував як могутня мистецька з'ява, ніщо не може замінити.

Свят-вечір

Це було таке тремке благісне передчуття свята.

І ось уже сутеніння із далечини сходу наближається. Десь зродилося там, углибині сходу, і до нас наближається, іде сутеніння.

А сніги глибокі і білі білістю несказанно чистою. А мороз іскристий посилювано іскриться. І чуть, як іскриться. Он гілочка суха у садку із яблуні упала. І аж дзвенить. Така тиша випрозорена висока хутірська тремтить. І зорі у бездонній глибині неба мерехтять промерзлі.

У сутенінні прозорім білі сніги синіють, голубіють.

Батько виносять із клуні малі перевесельця, і ми ідемо з Батьком у садок. Батько обв'язують перевесельцями дерева – яблуні, груші, сливи, вишні, щоби родило. А дерева стоять припишкі у наслуховуванні свята. Гіллям своїм чорним у чистій білості зеленого ждуть.

Потому Батько приносять із клуні оберемочок сіна, кладуть його на покуті, становлять там горщечок із кутею, снопик малий пшениці і бороду із добірних житніх колосків.

Сходить велика вечірня зоря. І ми починаємо вечеряти.

На столі, може, у нас і не було усіх дванадцяти страв, як о тім традиційно наголошують. Але завжди була кутя, була тушена пісна капуста, і був узвар, сушаниною у нас його називали. Із сушених яблук, груш, вишень, чорниць. «Бо що то за сушанина, – казала колись сусідка Марія, – коли у ній чорниць нема». У сушанині я над усе любив ложкою виловлювати із миски розм'яклі груші.

Сон тієї ночі був непевний, сторожкий, у наслуховуванні, як із розвиднянням у хату заходить свято.

Різдво

Різдво – одне з найбільших, окрім Великодня, свят у християнській традиції. Завжди таке тремке очікування. Як очікування з'яви Месії. Що ось прийде Спаситель, і нові смисли відкриються перед нашим буттям, нові смисли відкриються перед людством. Але от минає іще один рік у плині двохтисячних, і констатуємо ми, що людина повільно піддається корекції, а зло у світі, за пророком Ісаїєю, помножується.

Але Різдвяні свята – завжди веселі свята. Особливо для дітвори.

Як я пригадую із свого дитинства. Коли молодий синій від глибоких снігів ранок у день переходив. Із церкви поверталися Батько з Матір'ю.

І це вже був обід скоромний. Були і ковбаса, і м'ясиво, й іще щось жирніше.

По обіді Батько запорювали худобу. У свято а до будь-якої роботи ставати не можна. А запорювати, заспокоювати худобу можна. Бо то німий язик.

А потому родина одпочивала. Святковий одпочинок родини. Родинна ідилія.

Я раз у раз вибігав надвір. Озирався доокруги, проглядував синій од білості хутірський простір. Чи не йдуть колядники. Ага. Оньо уже і йдуть. Вертеп до нашої хати прошкує. Попереду зіезда сіяє.

Зрадніло захеканий я вбігав у хату і сповіщав новину.

Батько й Мати збадьорювалися. Колядників стрічать настроювалися.

А я на піч вилазив, залазив, щоби невидимим ізробиться, стать. Я із печі крізь шпарку виглядав, за колядниками спостерігав. Колядників я любив. І Березу, і Міхоношу, й усіх інших. Тільки отих, що з хвостиками, замаскованих боявся.

А як короткий святковий день згасав і про сині сутінки нагадував, то і ми, хлопчаки, гуртом вирушали колядувати. Од хати до хати, часто за 300–400 метрів по глибокому снігу навпрошки. Ноги у нових чобітках занурювалися у сніг глибоко. Але були надійно захищені, і це клало на серце також радість. Це далеко потому я слухатиму «Пори року» Вівальді, де бринітиме тема зими, і звучатимуть сонети, що їх написав невідомий автор, а може, і самий Вівальді, і згадуватиметься мені тоді наше хутірське колядування.

Колядували ми під вікнами хат, що повдягали на голови теплі солом'яні дахи. Вікна позатулювані фіранками. Лагідне світло гасових ламп нагадує про хатній затишок. Хтось у хаті загортає фіранку, хоче нас роздивитись. А ми колядуємо. Отако ми колядували:

Христос Спаситель
Північ родився...

А іще «Нова радість стала», і інших колядок колядували.

Нам виносили пироги, ковбаси і т. ін. Зрідка гроші. Але ми хотіли, щоб виносили гроші, бо ковбаси і пироги то в нас і дома були.

Вечір уже загусав, вистоювався, у хутірським просторі перегукувалися собаки. А ми все колядували. І це були такі високі переживання свята.

Як проглядаю своїми спостереженнями, то ця традиція у нас, на Рівненському Поліссі і не переривалася.

Недавно мені одна людина із молодших поколінь розповідала, спогадувала, як вони із сестричкою закутані уже у шубки ходили колядувати. І в одному дворі із цепу зірвався пес. І дівчатка сильно перелякались. Але пес не зачепив їх. А став поряд і слухав, як дівчатка колядують.

Сяйво різдвяних традицій високе!

Слово про рай

Але у своєму земному перетриванні людська душа може наблизитись до осягання небесного раю. Такі стани і такі миттєвості дарує нам життя. Це коли у любові до світу і до людей наша душа звільняється від пристрастів, виходить на чисті води і стає досконалішою. Тоді наша душа розпросторюється і в уявлюванні осягає цілу прекрасну планету, цілий світ. І доходить до нас, як усе це прекрасно і гармонійно учинив Творець.

Але душа повинна увесь час трудитись, постійно вдосконалюватись. І тоді миттєвості осягання небесного раю наблизяться до нас.

Найперший учитель письменника

Це Микола Гоголь писав, що великими учителями його є читачі.

Але насправді із цим твердженням не можна не погодитися.

Хоча, звісна річ, і це очевидно, що художній талант, як і талант кожний, сходиться ізвищ, покладається на людину Творцем. Річ, отже, у тім, щоби не закопати його. І тут, окрім праці митця, діють багато чинників із оточення, в якому перебуває творча особистість. Вони можуть сприяти розвитку таланту, але можуть і погубити його.

Але коли твір з'явився, вийшов у світ, то найпершим поцінувачем його є читач. І це стосується не тільки мистецтва слова, а й інших видів мистецтв – музики, малярства, зокрема, де поцінувачами є слухачі, глядачі.

Річ у тім, що мистецтво єднає людські серця. І в цьому – найвищий смисл художньої творчості. І якщо проглядування світу митця знайде відлуння а хочай би в одній спорідненій душі, то його праця була не марною. А якщо у десяти, у сотнях, у тисячах душ!

Мистецький утвір продовжує свій розвиток у публічному функціонуванні. І тільки таким чином уповні спізнає радість і наснагу творча особистість. Отже, чи не є для неї читачі, слухачі, глядачі найпершими учителями.

В'язні сумління

У січневі дні 1972 року в Україні розпочалися масові арешти інтелігенції. Цей день, день 12 січня, нині відзначають як День політв'язня.

Хто вони, політичні в'язні другої половини двадцятого століття? Це в'язні сумління. Це представники передусім творчої інтелігенції.

Унаслідок «хрущовської відлиги», в умовах відносної свободи слова на одній шостій частині земної суші запульсувала і могутньо заявила про себе нова художня справжність. З'явилося у творчій процесі нове покоління. Дух правди і дух справедливості були внутрішніми рушіями цього покоління. Особливо могутньо зазвучав цей поклик у літературній творчості.

Процеси духовного відродження запульсували і в Україні. З'явилися нові потужні таланти: Василь Симоненко, Іван Драч, Микола Вінграновський, Василь Стус.

Я пам'ятаю, яку реакцію збуджувало нове слово. На виступи молодих поетів приходили сотні і тисячі. Від розкутого звучання справжньої художності з очей скапували сльози. Душа переймалася вірою і надією. Що ось на наших очах сталося диво. Відбувається відродження рідної культури, яка зазнала величезних утрат унаслідок жахливих поруйнувань у 30–40-і роки. Що заповнюється витворена прогалина і з'єднуються розірвані традиції.

Але незабаром ізнов повіяли люті холоди. І доля покоління, що увійшло у нашу свідомість під іменами «шістдесятників», виявилася драматичною, трагічною.

Котрі дочасно, передчасно пішли з життя. Котрі опинилися в дальніх таборах системи совєцького ГУЛАГу. І деякі з них були там замордовані. Інші занесли туди свою молодість і здоров'я.

Котрі зінакшилися, що і дотепер а в наймодніших черевиках свій босий слід не можуть віднайти. Аяк. Компроміси гублять кожний талант.

Нові суспільні віяння мало влекли долю тих, що вижили усупереч приреченості й залишилися вірні ідеалам молодості. Їхні ідеали формально викрали перевертні, перетворивши їх у порожні спустошені гасла. Про незалежність, національну ідею і т. ін. Новими режимами ці люди ізнов поставлені в жахливі умови щодо фізичного виживання. Не мають а жодної підтримки. Їхня творчість публічно не засвічується, не видається і не поціновується.

Така доля дуже потужного інтелектуального покоління. Втрата його – це ізнов прогалина в українській культурі.

Добро і зло

Це незаперечний факт, що часто вчинене людиною добро не тільки не винагороджується, – а й у відповідь добротворцю інколи дістається насміх, а то і пімста.

Але все одно людина у цім світі повинна творити добро. Блаженна людина, якщо кожний день її супроводжується добрими вчинками. А і Євангельське згадаймо: «Поки маємо час, усім робімо добро».

Справді, ось проміне день, рік, і наш час для добра буде втрачений. Думаймо про це.

І таке хочеться згадати. Що зло покрити злом неможливо. Але як часто зло покривається добром.

Посівальники

Новий Рік за старим стилем у християнській традиції – це дуже велике свято. У нас на Поліссі його після Щедрого вечора шанували особливо.

Ось ранок зимовий у хату уступив і доросліє, вистоюється. В цей день нічого не робили.

Пам'ятаю, хлопчиком уранці я узявся читати книжку. А зайшов старший брат й каже: «А хай би ти, Гандрійку, сьогодні не читав. Та же свято таке велике».

Найпримітнішою ознакою цього дня були посівальники.

Ось ранок ясний святково у хаті стоїть, розгортається. Двері сінешні рипають. Хтось несміло у хату пробивається, не звичний до дверних клямок. Увіходять. Хлопчики. Посівають і засівалки промовляють:

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком поздоровляю!..

Затим і дівчата заходили.

Ясне зимове сонечко крізь вікна хату осяяло. У яснім хатнім сонці я любив розглядувати на долівці малі зернятка. Вони нагадували про весну. Й випромінювали ідею проростання.

Мистецтво в історичному аспекті

Дія мистецтва на людську душу і на суспільство могутня і благотворна.

Це даремно сучасні наші можновладці і управники відтісняють культуру на маргінес суспільного життя і не сприяють розвитку мистецтв.

Мистецтва еднають людські серця і зближують народи. Згадаймо епоху Відродження. Як могутній спалах розвитку мистецтв мав істотний вплив на історію європейських народів.

І якщо ми кажемо, що ідемо нині у Європу, то у першу чергу ми повинні показати своє сучасне мистецтво іншим народам. І якби у світі зачудувалися нашою культурою, як чудуються у світі українською піснею – то хіба це не наша певність у Європі. Адже світова культура у моїм прогляданні – це букет із дуже прекрасних квітів, де кожна квітка – культура національна.

Злет душі

Злет душі – це завжди добрий настрій, це радість, це зворушливі миттєвості, які дарує нам життя.

Дуже важливо, щоби добрий настрій поклався на наше серце зранку.

Коли ми прокинемося і поглянемо за вікно, а нас вітають дерева і квіти – вони покладають на нашу сутність гарний настрій.

Коли вийдемо на вулицю, і зустрічаємо посмішки людей, і їм лагідно посміхаємося – то це вже добрий настрій на цілий день.

Коли ми спостерігаємо схід сонця, то ця картина зворушує нас – і вже від того спокійний гарний настрій маємо підтримувати протягом цілого дня.

Добрий настрій дарують нам засоби інформації – радіо, телебачення і т. д.

Я, наприклад, завжди, як можливість є, слухаю програми класичної музики радіо «Культура». Як передачі денні, так і вечірні. Й добрий настрій для моєї душі гарантовано. Або ж коли слухаю вірші Миколи Вінграновського у авторському прочитанні, так само як і вірші Максима Рильського та інших видатних наших і світових поетів у «Поетичній мозаїці», що її готує до звучання Ірина Передерій.

Багато ще чого у цім світі може підносити наш настрій, досить тільки відкрити наше серце для світу.

Іще про талант

Кожній людині від народження дається певний талант. Талант покладається на її сутність Творцем. І головне – це не закопати свого таланту.

Адже важливо з юних літ відчутти у собі поклик, бриніння таланту. І в радості, у щоденній постійній праці розвивати його, вдосконалювати. Як це промовисто звучить, коли людина крізь ціле життя зостається вірною обраному родові діяльності і залишає по собі неперевершені взірці у мистецькій чи матеріальній сфері.

Талант розвиватись і високо підноситись може також за суспільного сприяння. Суспільство має підтримувати юні таланти.

Але як часто суспільне оточення нищить, закопує таланти. Найпереконливішим свідченням цьому є тоталітарні режими ХХ століття, передусім комуністичний режим на одній шостій частині земної суші, який спричинився до знищення мільйонів людських екзистенцій, які несли у собі високі таланти.

Історія культури містить промовисті взірці, як усупереч неймовірному тискові, в екстремальних умовах таланти пробивалися і являли світові диво. Тарас Шевченко, Василь Стус, Ван Гог і т. д.

І це виразно потверджує незнищенний поклик творчості, високу волю Творця.

Світло знання

Знання – це світло. Знання потрібні кожному.

Ізнов наблизились до мене поетичні рядки російського письменника Івана Буніна, який дуже любив Україну:

Мы мало видим, слышим, знаем.

А счастье только знающим дано.

Нам потрібні знання зі світа. Але кожному з нас, українському народові усамперед потрібні знання із нашої історії, із нашої культури і традицій. У пізнанні із цих сфер унаслідок заборони упродовж століть витворилась прогалина. Частково ця прогалина починає заповнюватись. Забуте і напівзабуте повертається до нас. Часто воно діє на нашу свідомість могутньо. Ми починаємо усвідомлювати, що ми великий народ із берегів Дніпра із своєю культурою. І це пізнання має формувати в наших душах самоусвідомлення власних цінностей, хто ми є і чий ми діти, унаслідок знання у нашій свідомості з'являється відчуття, що колись ми мали державу. І річ наразі у тім, щоби плекати її відродження.

Такі знання дуже потрібні кожному з нас.

Школа і художнє слово

Чи у школі дітям передається любов до мистецтва, любов до художнього слова зокрема. Це питання діткливе.

Колишні, радянські шкільні програми були стандартні, заідеологізовані. І вони затуляли дітям світ краси, справжню природу художньої творчості. По-моєму, і сучасні шкільні програми у цьому розумінні не є досконалыми.

Але дуже багато залежить від учителя. Я пригадую нашу вчительку літератури початку п'ятдесятих років минулого століття. Як вона читала нам вірша Павла Тичини «Як упав же він з коня...»

Сльози з'являлися на очах у вчительки. І вона душу свою відкривала, передавала нам: «Ви розумієте, ви уявляєте, діти:

Як упав же він з коня

Та й на білий сніг...

Ви уявляєте, діти, білий, білий сніг...»

Дехто з учнів зухвало посміхався, не в силі збагнути, яке ж диво хоче донести до нас, покласти на наші душі вчителька.

Але коли я ішов додому, повертався зі школи, через мою свідомість переходили й переходили поетові рядки. І сльози скапували з моїх очей.

Це тепер уже я можу сказати, що моє осягання Павла Тичини почалося із зворушливої розповіді нашої вчительки.

Спадщина тисячоліть

У вигляді культурних надбань, на основі археологічних розкопок, на основі історичних свідчень ми прилучаємося до великої спадщини свого народу, наша свідомість раз-у-раз повертається до джерел, до первнів.

Але і у власній сутності на генетичному уже рівні ми прилучаємось до спадщини роду і народу. Треба тільки прислухатися до поклику предків у власнім естві.

Наймогутнішою спадщиною є рідна земля. І в нашу сутність, коли ми ідемо рідною землею, увіходить відлуння тисячоліть.

Україна і я

Я сприймаю Україну з усіма її прекрасними ландшафтами, з її трагічною історією і гіркою долею. Але наблизилась до мене рядки нашого вічно молодого класика:

Можна все на світі вибрати сину –

Вибрати не можна тільки Батьківщину.

(Василь Симоненко)

Музика серця

Музика серця. Як це звучить промовисто. У наше серце музика увіходить зі світу. Коли ми спостерігаємо схід сонця, із першими сонячними променями у наше серце увіходить музика. Коли ми чудуємося цим барвним, ріжнорухим, дивним і прекрасним світом, серце наше наповнюється музикою.

Коли на вулиці у велелюдді ми зустрічаємо, видивляємось людські лиця, коли чуємо музику цих лиць, то в наше серце також увіходить музика.

Коли ми читаємо чи слухаємо високу поезію, в наше серце увіходить музика.

Коли ми слухаємо українську народну пісню, музичні твори, наше серце переповнюється музикою.

Слухаймо музику власного серця. І відчуття повнозначності буття огоратиме нас.

Спогад, зроджений піснею

Коли чую я, слухаю пісню «Засвистали козаченьки...», так одразу ж і спогад зроджується, повстає, наближається зі стіп злежаности пам'яті.

Літо 1947 року. Тихий вечір, і цілоденна втома поклатася на наші хутори. Наша хата стояла над річкою. Щойно у надвечір'ї з двору віддалилася акція, енкаведисти, які виловлювали повстанців, вояків УПА. Це була Західна Україна.

Акція віддалилась, а голова сілради іще чомусь затримався у нашому дворі.

У дворі стояв і я малий, дев'ятилітній.

І от за річкою, за метрів двісті на дорозі спершу почувся розмірений маршовий тупіт ніг. А потому у загусаюче темінню піднебесся полинуло «Засвистали козаченьки...» І в пісню вплітався молодий посвист. Пальці до рота – і посвист зроджується. Й ми малі таке робили часто на пасовиську.

То ішли строем і співали повстанці. І їхня пісня стала центром світу. Аж но голова сілради, що перебував по другий бік барикад, не стримався і сказав: «Гарно співають хлопці».

Співали приречені.

Давно нема їх на цьому світі. А пісня їхня й дотепер живе у моєму серці. Да й часто кличе спогад про ту миттєвість.

Про народну творчість

Розкута українська душа стримить у глибину віків, до своїх первнів, до джерел. І в такій ситуації новітнього часу запульсувала наша увага до народної творчості.

І це промовистий знак. Відроджується давня українська пісня. Я знаю співочі гурти на Рівненському Поліссі, що у їхньому виконанні зазвучали давні реліктові пісні цього своєрідного краю. Яка це прекрасна мова, який мелос. Це акапельний, без музичного супроводу, спів.

Відроджуються й інші види народної творчості.

Побувайте на Андріївському узвозі у дні рокових свят. З усієї України народні майстри привозять і виставляють напоказ яскраві художні речі. Тут і вишиті рушники, і речі різьбярства, й десятки інших гарних ужитково-художніх речей.

Ув осяганні краси українська душа випростується. І це є добрий знак.

Народну творчість треба підтримувати на державному рівні. Адже культура – понад усе!

Психологія мови

Мова – це засіб мислення людини. З допомогою мови людина приєднується до своєї національної ідентичности.

Яка мова людини – такий рівень її внутрішньої культури. Жива мова – мірило духовности.

Упродовж століть українська мова принижувалась, відторгалась на маргінес від інших мов світу.

І це був засіб супротивної сторони вбити в людині відчуття гідности й поновцінности, вбити відчуття національної ідентичности.

Прислухайтесь до мови пересічного міського громадянина. Яка вона не впорядкована. Із цього можна тільки висновувати, що ці люди дуже поволі признаються до своєї національної ідентичности. Признаваймося сміливіше!

Адже українська мова мелодійна, лагідна. Як вона лагідно звучить у творах класиків нашої літератури, із вуст людей, чия сутність осяяна високими смислами національного буття.

Поет жорстокого віку

*(Про Павла Тичину у день 115-их роковин
від дня його народження)*

Геніальний поет жорстокого віку. Яблуновоцвітний геній України. Одна англійська енциклопедія назвала Павла Тичину наймузичнішим поетом двадцятого століття.

Чи ж подобає нам із висоти сьогоднішнього дня кидати каміння у свого національного генія.

Чи ж подобає нам кидати каміння у генія, якого визнає світ?

Чи ж подобає нам кидати каміння в поета, в чий рядках «Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була» умістилися томи і томи нашої історії.

Політика і культура

Чи треба окультурювати політику. Та звісно, що треба. Якщо таке можливе.

Але річ у тім, що ці два поняття несумісні і не узгоджуються.

Культура, маємо насамперед на увазі мистецтво, художню справжність, невіддільна від правди, правди життя і правди мистецтва. Утвори мистецтва чинять благодворну дію на людську душу і суспільство.

В основі ж політики як часто стоять тільки інтриги і підступ.

По-моєму, високі творчі особистості, які ідуть в політику, багато втрачають. Талант не терпить компромісів. Компроміси руйнують а найсвітліший талант. Про це виразно свідчить історія і сучасні спостереження.

Відлуння Крут

Подвиг тих юних звитяжців має відлунювати у серцях нових поколінь.

В сучасних умовах перед Україною малюється похмура перспектива. Національні багатства опинилися в руках завойовників, які не приховують свого ворожого ставлення до корінного етносу. Цілеспрямовано системно чиниться посягання на душу народу. І це дає свої запрограмовані результати.

Українська душа опинилась в лещатах. Серед більшості сучасної молоді спостерігаємо тенденції суто споживацькі. Їхні серця далекі од духовности, від досягання культури української і культури світової, вони забулися, хто вони і чий вони діти, вони не відчують і не усвідомлюють, що в їхніх жилах тече кров предків.

Отож і схоже в окресленій ситуації, що ті, хто твердо признаються до своєї національної ідентичності, уподібнюються героям Крут.

Культура українська і культура російська

Усамперед ми маємо дбати про свою українську культуру. Ми повинні відроджувати власну культуру. Бо вона упродовж століть зневажалась, не була гідно поцінована, піддана на поруйнуацію і забуття. Українська культура і створювалась в екстремальних умовах, у неймовірно тяжких випробуваннях талановитих митців, нерідко ціною великих страждань і власного життя.

Ми повинні дбати про розвій української культури в сучасних умовах.

Але ми маємо сприймати російську культуру як одну із великих культур світу. Беручи до уваги і ту очевидність, що багато митців українського походження (Микола Гоголь, Чайковський та ін.) творили російську культуру. У російських мистецьких утворах часто бринить українська душа.

Авангардне мистецтво

Авангардне мистецтво не завжди деструктивне. Авангард – той, що іде попереду. Авангардне мистецтво пульсує, з'являється тоді, коли до цього спонукають суспільні умови. Усамперед коли послаблюється суспільний тиск на культуру. Авангард – це усамперед пошук нових зображувальних засобів і форм у мистецтві. Авангард завжди сприймається, як незвичність, як виклик традиції. Але минає час, і те, що звучало, як незвичність, вписується у традицію.

Чи може бути авангардне мистецтво національним. Та, звичайно ж, може. Адже часто новітні пошуки впливають із національних традицій. Згадаймо українське авангардне мистецтво початку двадцятого століття. Адже і смисл самого мистецтва – це завжди несподівана з'ява.

Кобза, ліра, бандура

Чи завжди ці інструменти тільки для сцени. Ай, ні. Ці інструменти також для майдану, для вулиці, для ринку, узагалі для місця людського. А й для шляху битого. Згадаймо виразне історичне. На могилі кобзар вивідає історію і долю народу.

Нам належить відроджувати добру славу українських кобзарів, лірників, бандуристів. І чим частіше слухатимемо ми їх у місцях людних, тим певніше випростуватиметься наша засмикана, роздвоєна душа на тихі води, в осяганні власної національної ідентичности, хто ми і чий ми діти.

Поклик творчості

Чому, незважаючи на утиски у різні періоди нашої історії, на несприятливі умови для творчості, на гоніння і переслідування творчих особистостей, художня творчість нашого народу прориває загати і пульсує, кращими мистецькими взірцями подивовуючи світ. А тому, що у душі народу іще не згас, пламеніє вічний поклик творчості. І коли наша пісня, наші співаки дивують світ, то це співає душа народу.

Принадно хочеться згадати міркування композитора Антоніна Дворжака. Що допоки існує мистецтво якогось народу, доти й існує цей народ.

І якщо наше мистецтво пробивається крізь загати, то це ознака нашої надії, нашої незнищенності.

Уміння слухати і чути інших

Ах, як це важливо – уміти слухати і чути інших. Це важливо у повсякденному житті. Але особливо важливо у мистецтві. Бо перша скрипка грає не відособлено, але чує увесь ансамбль, влітаючись у нього і снуючи прекрасну єдність.

Художня істина безначальна, десь благовісно струменить у піднебеснім просторі. І кожний митець фіксує лише частковості. Слухаючи інших, ми наближаємося до цілого. Як же це і важливо – коли серце наше переймається радістю за мистецькі успіхи друзів. Сказав хтось комусь: «І я так думав, але написали Ви».

Уміння слухати і чути інших у мистецтві завжди є основою а будь-якого творчого успіху.

У мистецтві дуже важливо для мистця слухати і чути через віки й тисячоліття.

Сказав хтось молодим зухвальцям у літературі: «Коли ви пишете, то уявляйте, що за вашою спиною стоять Гете і Шевченко, Михайло Коцюбинський і Павло Тичина. Вони прочитують кожне ваше слово».

Добре там, де нас нема

Чи завжди у житті вивірюється ця примовка.

Незамінною для кожної людини є рідна земля, де вона народилася, де у родинному середовищі минуло її дитинство, де спочинули кості її предків.

Кажуть, що тільки на рідній землі людська особистість найрезультативніше досягає вершин досконалості. І народне прислів'я що каже: «Де мати родила, там земля мила».

Ще кажуть, і ніби вивірено це життєвою практикою. Пару собі вибрати треба в радіусі 20-і кілометрів від того місця, де народився. То шлюб щасливий буде.

По-моєму, людина може покидати батьківщину тільки за екстремальних ситуацій. Коли на рідній землі існує реальна загроза її життю, коли нема умов для реалізації свого таланту і можливостей.

Поза батьківщиною на серце людини покладається велика туга. Найвищою мірою покарання у давні часи було вигнання з батьківщини. Вигнанець Овідій.

Конфлікт

Конфлікт не завжди випростує дразливу ситуацію, але як часто заводить її у глухий кут.

На нашій прекрасній планеті щохвилини спалахує мільйони конфліктів. Вони випромінюють, покладають на землю в доокіл похмуру печать. Найчастіше спалахують, пульсують, не розряджуються вчасно конфлікти від людської нетерпеливості, від неповаги до супротивника, до опоненця, до співрозмовця.

У конфліктах часто вивірюється мудрість людського серця. Якби наше серце було мудрішим і якби ми були терпеливіші до своїх ближніх – у світі набагато поменшало б гострих негативних конфліктів. І дооколішній простір ставав би світлішим.

Думаймо про це, коли перед нами постає конфліктна ситуація. Що краще розрядити її у зародку, аніж іти шляхом загострення. Це завжди простіший шлях до істини.

Подарунки

Дарувати подарунки завжди треба з радістю. Але це велика радість і одержувати подарунки. Незалежно від змісту.

Наблизились до мене спогади із моїх повоєнних дитячих літ.

Тітка Катерина, Батька нашого рідна сестра, зі своїм чоловіком Юхимом жили на далекому хуторі. Але інколи вони і до нас заходили, коли із церкви верталися.

У дитинстві я був несмілий. І якщо гості до нас заходили, то я до гурту не наближався, але усамітнювався десь у дворі. Але тітка Катерина очима шукали мене і знаходили. І ясно лагідненько так осміхалися до мене, аж я ніяковів. Її із хустинки діставали кілька цукерків. Да й подавали мені цього подаруночка. У ті повоєнні літа цукерки для дитини була велика розкіш.

Але проте не це так зігрівало моє дитяче серце, як ота лагідна посмішка тітки Катерини. І радість від неї випромінювалась і покладалась на моє серце осяйна.

Давно нема серед нас тітки Катерини. Але її лагідна осяйна посмішка із дитинства зігриває моє серце крізь ціле життя.

Прощення

Властивість людського серця уміти прийняти прощення і вміти прощати свідчить про мудрість нашого серця. Поняття прощення – дуже високе і багатовимірне питання. А хоча й би тому, що поміж прощенням і покаєнням рухається істина. У християнській традиції – це також

шлях до спасіння.

Коли ми приймаємо чиєсь прощення, звернене до нас, хтось просить у нас вибачення, і ми вибачаємо у серці у своїм – то це високо підносить наш дух, і душа наша стає лагіднішою. І коли ми прощаємо комусь, кривдникові своєму, то у цьому моменті також вивірюється мудрість нашого серця. Бо одна лиш думка має супроводжувати нас, щоби наш кривдник нікому більше у світі не приносив кривди.

Отож приймаймо прощення і прощаймо іншим.

Колисанки

На дні спогадів моїх. Зі стіп злежаности спогадів наблизилосьь.

Як у малій затишній дерев'яній хаті на хуторі я лежав у колисці. А наді мною схилялися і співали колискову пісню Мати.

У нас тоді були плетені із лози колиски. Такі колиски на вірвовочках прив'язували, зачеплювали до гака, спеціально вбитого у балькові.

Ви спостерігали за дитинкою, як мати співає їй колискову. Лице дитинки випростується у посмішці. Кажуть, це ангельська посмішка, посмішка невинності. А затим дитинка у благості й засинає. Очка її склеплюються.

Пісня колискова – це перша пісня, яку чує людина. Із колисковою матері у нашу сутність входить цілий світ високих почуттів. І найперше – почуття любові. Із колисковою матері починає співати душа людини.

Чилійська поетка Габрієла Містраль, яка в ім'я любові назавжди зосталася самотньою, створила найкращі у світі колисанки. І вони забриніли, як незрівнянна пісня несправдженого материнства.

Інтелект природний і інтелект штучний

Природний інтелект людини створив, породив інтелект штучний. Маємо на увазі новітні технології, поспільна комп'ютеризація і т.д., що є вирізняваною, ба незмінною ознакою сучасности. Новітні технології створюють комфорт у повсякденному житті.

Але давайте поглянемо на проблему у філософських вимірах. Річ зовсім не у тім, що комп'ютери в долю секунди здійснюють обчислювальні операції, які просто непідвладні людській свідомості. І перед своїм витвором, перед штучним інтелектом, ніяковіє наша свідомість. І дуже багато від того ми втрачаємо. Цілісність людини, автономія людської душі піддаються деструкції. Річ у тім, що комп'ютери мають пам'ять. І людська особистість уже не може нігде ані причаїтися, ані сховатися. Основою досконалої особистості є відчуття внутрішньої свободи. Витвір людської свідомості уже невидимо контролює нашу сутність. І в цьому є загроза для людини.

Радість спілкування

В цивілізаційних ритмах сучасного життя як часто людська душа відчувається самотньою. Високий вимір самоти. Душа сучасної людини потребує сповіді і спілкування.

Новітні комунікаційні технології – радіо, телебачення і т.д. – пропонують нам майже цілодобово різні форми спілкування. Але чи завжди вони можуть порятувати нас від самотності. Наша душа потребує живого людського спілкування. Кожна душа шукає для спілкування споріднену душу.

По-моєму, ніщо не може замінити такої прекрасної класичної форми спілкування, як листи. Коли на біле поле паперу покладається сповідь нашої душі перед кимсь, найчастіше перед

близькою людиною. У минулому в епістолярному жанрі створені прекрасні літературні взірці. На жаль, сучасні люди майже не листуються. А якщо і є листування, то тільки ділове.

У тузі за спілкуванням наша душа стримить до спорідненої душі. І свідомість того, що така душа у світі існує, надає нашій сутності упевненості у цьому світі.

Зійшлися двоє. Посиділи мовчки кілька годин. І сказав один:

– Як ми добре поспілкувалися!

Шукаймо у світі споріднені душі. І радість, щастя спілкування наблизиться до нас.

Нагадування

Звертання до Івана Драча.

Зі спогаду. Весна 1962 року. Я тоді був студентом останнього курсу Львівського університету. А ректором у нас тоді був Євген Костянтинівич Лазаренко. Геолог за фахом, він кохався також і в мистецтвах.

І тієї весни, коли у піднебеснім просторі іще струменіла «хрущовська відлига», до нас приїхали молоді київські літератори Іван Дзюба, Микола Вінграновський, Іван Драч. І сказав хтось: «І до Львова Драчі прилетіли».

Ви, Іване Федоровичу, читали тоді свого «Соняшника», здається, «Баладу про відро».

І все це звучало як пісня розкутого слова.

Тепер до мене часто наближається нагадування про той час.

А скажіть, будь ласка, пане Іване Федоровичу, чи й до Вас інколи наближається нагадування про той час.

Поезія і проза життя

Поезія, справжня поезія, художня справжність завжди підносить нашу душу до висот в осяганні краси світу, у відчутті й усвідомлюванні, який цей світ дивний і прекрасний. Коли ідеться про вірш, то слова, певним чином виставлені у рядочки, творять диво.

Відчуття і розуміння поезії – це завжди мить високого подивування. Але коли не про жанри ідеться, то у прозі життя ми завжди повинні шукати поезію. Світло поезії могутнє. Й коли відкриється для нашої свідомості ця істина, то наше земне перетривання стане повнозначнішим. Для нас відкриваються й поетичні знаки світу.

Якось у початку перебудови в журналі «Новый мир» я прочитав духовні вірші одного політкаторжанина совєцьких концтаборів у Магадані. Це була висока поезія. І подумав тоді я. У яких похмурих екстремальних умовах життя зроджувалася ця висока поезія.

Отож, поміж поезією а прозою життя вибираймо поезію. І в прозі життя завжди шукаймо поезію. І наші труди неодмінно винагородяться. Й високі смисли буття відкриються перед нами.

Особистість

Але як часто вирізнявана особистість зроджується і формується в екстремальних умовах і ситуаціях.

У нашій сумній і трагічній історії проте засвітилося багато яскравих особистостей, що осяйне благісне випромінювання від них розпросторюється на віки. Українська душа формувала яскраві особистості у суспільному відторгненні, у відторгненні етнічному, часто такі особистості розвивали високі таланти у супереч гіркому присуду долі.

Недавно я повернувся із міста Рівного, де зустрічався з одним незрячим поетом. Це Василь

Лящук.

На зорі свого життя він іще розглядував цей дивний і прекрасний світ. Він знав, що є на небі багато зірок, але бачив тільки великі зорі. Він знав, що на дереві багато маленьких листочків, але дерева бачилися йому суцільно зеленими.

Тепер зір втрачений повністю.

Василь рано відчув красу художнього слова. Відтоді його життя переходить цілковито у слові. Поет працює зі словом дуже відповідально. Його душа постійно перебуває у простуванні до досконалості.

Від особистості Василя Лящука розпросторюється благісне випромінювання.

Кожним своїм новим днем поет утверджує високі цінності буття.

Про Євгена Костянтиновича Лазаренка

Сьогодні, у день геолога, хочу згадати про видатного українського геолога Євгена Костянтиновича Лазаренка.

У кінці п'ятдесятих – на початку шістдесятих років минулого століття я був студентом Львівського університету. Я щасливий, що ректором Львівського університету під ту пору був Євген Костянтинович Лазаренко.

Геолог за фахом, він кохався також у мистецтвах. Наприклад, у його приватній колекції зберігалось багато творів видатних малярів, зокрема відомі картини Івана Труша.

До Львова в університет Євген Костянтинович запрошував видатних діячів української культури. На одній із таких зустрічей я побачив Максима Рильського. Ніби зараз чую його слова: «Цього літа збулася моя давня мрія. Я уперше побував у Парижі».

Навесні 1962 року, уже у час відродження української літератури, до Львова приїхали молоді київські літератори Іван Дзюба, Микола Вінграновський, Іван Драч. В університеті відбулася незабутня зустріч.

Євген Костянтинович Лазаренко у той час був національно свідомою людиною. Потому його і звинуватили в українському буржуазному націоналізмі та увільнили від посади ректора.

Востаннє я бачив Євгена Костянтиновича уже в Києві, як вони із Олесем Гончарем виходили із письменницької книгарні «Сяйво».

А котрогось ранку на хуторі «із того берега» транзисторний приймач доніс до моєї свідомості вістку. Що відійшов у вічність Євген Костянтинович Лазаренко. Я помолився за душу видатного ученого, людини правдивої, людини високої культури і патріота України. Світло його душі осяває нові покоління.

Без коріння ніщо не росте

Як це важливо, промовисто як, у власній душі, у своїй сутності відчуті бриніння, присутність душ наших предків: Батька, Матері, дідуся, бабусі і т.д., углиб перейденого часу. Чи не це є основою формування повноцінної людської особистості. І чи не це відчуття розпросторює нашу душу і підносить наш дух високо.

Ах, як часто відірвана від власної ідентичности, скута протиріччями сучасного світу, розхристана українська душа шалено шукає свого коріння.

Досить тільки приглянутись.

Релігія і культура

Культура у розумінні мистецтв має Божественну природу. Таку думку висловлювали академік Жирмунський, професор Веселовський та інші дослідники природи художньої творчості.

У початку Біблії, у розповіді про створення світу наголошується на високих замірах Творця, щоб усе у цьому світі було добре. А хіба не поняття передусім краси – і в основі художньої діяльності людини.

На основі християнства витворилась могутня двохтисячолітня культура, передусім культура європейська. Маємо неперевершені взірці у літературі, малярстві, музиці, зокрема, де ідея присутності у світі Творця звучить дуже виразно, яскраво і могутньо.

Феноменальні здібності

Але є роди, у яких феноменальні здібності передаються із покоління в покоління. Якби на генетичному уже рівні.

Усі представники чоловічої статі цього одного знаного на всю округу у нашій країні роду були вирізняваними майстровими людьми, мали феноменальні здібності. А що до теслярства, що до столярки, а що до мулярки і т.д. Й аж дотепер. Молодші представники роду продовжують славні традиції. Вони надто чутливі до нових віянь. Їх завжди кличуть на забудову. І кожний забудовник вважає за честь мати таких майстрів. Тепер вони зводять, вимуровують кам'яниці. Да як філігранно, із викрутасами та закапелками. А дід їхній ставив, зводив дерев'яні хати і на нашому хуторі, і на хуторах і селах дооколишніх. Деякі із цих хат спалені, інші поруйновані, а котрі і дотепер стоять, заманюючи людський позір затишком.

У нашій спадковій Батьковій хаті на хуторі стоїть дубовий доладний стіл, змайстрований цим їхнім дідом. Цьому столу шістьдесят років. Це дуже міцна і добротна річ. І на вигляд гарна. З вирізами.

За цим столом мені дуже добре пишеться. І тоді я спогадую майстра.

Спогад

Спогад у пульсуванні нашої свідомості посідає значне місце. Разом із спостереженнями спогади творять неповторну барву життя.

Спогади мають естетичні смисли.

Завдяки спогадам, чудовій властивості нашої пам'яті ми переживаємо картини дитинства, миттєвості булого закохання, ідеали молодості яскраво і виразно, якби первісну з'яву.

У спогадах нас огортає світло душ, які перейшли цей світ, у спогадах ніби продовжується їхнє життя, їхнє випромінювання і їхня дія на нову людську сутність і світ.

Коли до мене наближаються спогади про мої стрічі з Василем Стусом, Іваном Світличним, Григором Тютюнником, Віктором Некрасовим, Іваном Бойчаком, Борисом Мозолевським, то осяяння сходять на мою сутність. Що я застав їх своєю присутністю і можу називатися їхнім сучасником.

У хвилини роздумів, коли заломлююся у вірі в сучасну ситуацію і в сучасну людину, спогад про цих людей випростовує мою думку у перспективу.

Звукові книги

Чи можуть замінити звукові записи художніх творів друковане слово і чи мають звукові книги перспективу?

Ясна річ, що замінити традиційно видрукований засобами друкованих знаків текст, як первісний варіант художнього твору, ніщо не може. Але високе художнє слово у доброму прочитанні актора також могутньо діє на читача-слухача. І тут є свої особливості й можливості. І барва художнього слова запромениться часто несподівано і своєрідно.

До речі, звукові книги для незрячих людей існують уже давно. Мені недавно сказав один незрячий поет, що дві мої книги озвучені для цієї категорії людей. І я був сильно зворушений. Адже це дуже вдячні читачі-слухачі.

Отже, звукові книги – це завжди радість і для читача, і для автора.

Скарби української провінції

Давні невеликі міста, містечка і селища, якщо вони іще не поруйновані всуціль руйнівною потугою двадцятого століття і новітніми технологічними віяннями, посилають у світ і людську душу благісне, благодатне випромінювання.

Як правило, такі поселення розташовані у мальовничих місцях. Де віддалеки і ліс синіє, і луки постелились із різнотрав'ям цвітучим або степ і річка більша а чи зовсім маленька, тихо-плинна. Близькість до природи, до землі завжди відчутна у таких поселеннях і покладає на серце особливий елегантний настрій. Тепер кажуть: «Подих провінції».

Але колись у нашій історії нині невеликі міста і селища були осідками культури. Як наприклад, Остріг на Рівненщині. Про булу славу цих поселень нагадують уцілілі пам'ятники архітектури, старі мури.

Невеликі міста і селища треба оберігати на державному рівні. Адже часто це виразні свідки нашої історії. В таких поселеннях, у глибинці нерідко зберігається барвиста українська мова, із глибин народної душі пробивається реліктова давня пісня.

Світ дитинства

Час дитинства неповторний і незрівнянний. У дитинстві час переходить уповільнено. Пам'ятаю, коли ми у дитячі свої літа пасли товар, то як довго тривав ранок, як увиразнювався у ясності світ, і кожна крапелька роси на травах, на квітках світилася яскраво, як окреме сонечко. У малій краплині роси відбивалось велике сонце.

Переживання ранку, як він дорослів, дозрівав, вистоювався і у молодий день переходив – такі дивні і прекрасні й по сей день крізь ціле життя.

А коли ми заганяли товар у хліві, то ішли до річки, купалися, ловили рибу і раків – то ці кілька годин, поки ізнов виганяти надень товар на пашу – також тривали дуже, дуже довго.

Мені здається, що тільки у дитинстві наша свідомість найпевніше наближається до відчуття вічності.

Але у святкові і недільні ранки мене жаліли, щоби я довше послав. І замісто мене, гнали пасти товар батько чи мати. Й коли я прокидався, то уже стояв дорослий ранок. І у мене було таке гірке відчуття, що я проспав велику дивину світу.

Буття народу

За замірами Творця, кожному народові дано час і простір, тобто територію його обітвання. Тільки вільний народ при наявності власної держави може сповна забезпечити щастя і реалізацію кожної особини в суспільстві. І тільки за таких умов кожна нація може якнайповніше реалізувати свій життєтворчий потенціал, упливати на світовий прогрес, творити гармонію

світу.

Але наразі спостерігаємо похмуришу картину. Одні народи інших гноблять, упокорюють, від цього осиротіло страждає особистість.

У такій ситуації де джерело оптимізму і стоїцизму народу? Це якщо не окремі подвижники, а кожна особина відповідальність за єдність громади нестиме. Якщо зникає в душі відчуття роду, відчуття своєї кривної приналежності до власного етносу, якщо зникає відповідальність за єдність громади, то горе такому народові. Найпромовистішим свідченням цього є сучасна ситуація в Україні.

Найлюбіший вірш

Мені ще й тринадцяти не було, як я пас товар на лужку і читав книжку. У тій книжці був вірш «Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом...». І малюнок художника Івана Їжакевича.

Крізь ціле життя у моїй свідомості як любо бринить цей вірш, і перед очима щоразу постає, виринає малюнок Івана Їжакевича.

Історія роду – історія народу

Історія людського роду окремішнього – це завжди частка історії народу. У бутті роду, як в краплинці роси, відбивається сонце, – так часто відбивається в мініатюрі історія народу, найважливіші моменти і прикмети цієї історії.

Пам'ятаю, як Батько розказували, переповідали подію із часів першої світової війни. Коли вони під Бродами на позиції стояли, перебуваючи на службі у російській царській армії. І сталося. Що два брати рідні один проти одного воювали. Один був у російській армії, а другий – в австро-угорській. І один брат другого випадком забив. І упізнав потому.

Хіба цей випадок не віддзеркалює виразно сумну сторінку роз'єднаності в історії нашого народу.

Ізнову сорокові роки минулого століття, які уже переходили через моє дитяче серце і позір.

Повстанський спротив на Західньому Поліссі. З одного роду, бувало, полягло до десяти чоловік, сприймаючи часто неймовірні катування. І хіба історія цього роду не засвідчує волю нашого народу до свободи.

А бували роди, що їх представники стояли по протилежних боках барикад. І це вже була трагедія.

Хіба це не свідчить про героїчну і трагічну сторінку історії нашого народу.

Київ – взірць для Європи

Так, Київ міг би бути взірцем не тільки для Європи, а і для світу. Київ мічене, благословенне місто, омите водами Дніпра. Благословенні його пагорби. Прекрасний ландшафт.

Але місто зазнало протягом останніх десяти років жаклих поруйнувань. У двадцятому столітті більшовики зруйнували, змели з лиця міста золоті бані церков. І осиротів золотоверхий Київ.

Тепер нові поруйновники доруйнують стару частину міста. З лиця землі зникають пам'ятники архітектури, зникають цілі архітектурні ансамблі. Які поетичні дворики буквально поблизу Хрещатика іще недавно заманювали киян і гостей столиці. На прекрасні старі дома, пам'ятники архітектури, понавішували неглемезді надбудови. Зникають ці архітектурні ансамблі, що усталювались віками і витримували не одне поруйнування. Для забудови

руйнують благословенні пагорби.

Недавно від залізничного вокзалу, із узвишковості я поглянув на старе місто. У його колись прекрасну картину дисгармонійно вписалися, стирчать висотні потвори.

Київ нагадує мені дуже талановитий рукопис художнього твору, по якому походила черства і жорстока рука редактора. А все одно знівелювати доостанку прекрасний мистецький увір не вдалося.

Дніпро тече через моє серце

Дніпро для мене – це дуже значущо і промовисто.

Крізь віконце мого київського помешкання я кожного ранку видивляюсь Дніпро і задніпровські далі. І кожного ранку думка повертає мене до Батькової хати.

Батькова хата умостилася за десять метрів від невеличкої річечки на Західному Поліссі Серегівки. На жаль, малу річку поруйнували, розкопали сорок років тому. Тільки пряма канава замісто звивистої поетичної річечки витворилася.

Але коли я стою за Батьковою хатою на березі струмка і муркотливу воду видивляюсь, то кортить мені маленького кораблика, кораблика із казки, на воду пустить. А може, може, і виловлю його у Дніпрі у Києві. До берега приб'ється.

Бо наша Серегівка впадає у Случ, а Случ зливається із Горинню і впадає у Прип'ять, а Прип'ять – у Дніпро.

І коли я перетинаю Дніпро, чи стою на березі річки, то завжди шукаю, і завжди мені бачиться і мала крапелька води із нашої Серегівки, від Батькової хати.

Виховання без принуки

Звісно, що німецька школа виховання має перспективу.

Спогадаймо своє дитинство. Який страх кожного разу покладали на нашу сутність шкільні екзамени.

Але коли наставали канікули, то яка розкіш для нашої душі одкривалася. День в розкошуванні на лоні природи переходив дуже довго.

Виховання без принуки веде дитячу душу у світ гармонії з навколишнім середовищем. Це найкращий засіб для формування повноцінної особистості. Тільки виховання без принуки є основою формування вільного характеру.

У час навчання в університеті важким предметом для мене була військова підготовка. Така стресова ситуація завжди витворювалась, коли треба було розв'язувати артилерійські розрахунки чи задачі.

Півстоліття з тих пір минуло. А і тепер я інколи прокидаюсь нажаханий зі сну, ніби передо мною грізні екзаменатори.

Спонука полишає у свідомості глибокий слід назавжди. Людська натура несе у собі спадкове відчуття страху.

Виховання без принуки формує вільну особистість. Її життєтворчі можливості таким чином реалізуються повніше.

Місто чи село

Що вибирати – місто чи село? Найточнішою відповіддю на це питання можуть бути поетичні рядки російського поета Миколи Рубцова «Но как то жить хочется сразу и в горде и в селе».

А й справді: місто має свою поезію, а село – свою.

Давні міста – це своєрідна фортеця, у якій людина почувалася захищеною од звіра і од нападника. Згадаймо, з яким пієтетом розповідають про давні міста Біблійні тексти.

Місто випромінює у людську душу своєрідну поезію. Це поезія каменю, поезія давнього муру, це поезія архітектурних форм і ансамблів. Що часто бринить також як і музика. Досить тільки бути спостережливим і вслухуватися.

Це факт, що під сучасну пору наші міста занечищуються, піддається поруйнації історичне середовище міст. Місто, особливо давнє, як колиска людського існування, потребує захисту.

Село – це поезія простору, це відчуття безмежності, це переживання неповторних з'яв і явищ природи у безперервній змінюваності, що зумовлена порами року.

Отож, рядки із вірша російського поета у цьому розумінні містять осяжні смисли.

За хвилину чи проти хвили

«Проти вітру перти, проти хвиль плисти...». Іван Франко.

Як часто примхи долі докорінно змінюють життєвий путь і первісні заміри особистості. Наперекір присуду долі живе тоді людина. І як часто досягає успіху й досконалості у творчості, являючи високі злети духа.

Сьогодні я хочу згадати Олександра Майструка із Рівного. Юнак мріяв стати пілотом і милуватися нашою прекрасною планетою із піднебесних висот. І уже скінчив перший курс навчання в авіаційному інституті. Але сталася біда. Хвороба прикувала юнака до ліжка.

Минув рік великого розпачу. Ніякі лікарі не допомагали. Аж то якось від рук одного масажиста Сашкові ноги стали теплими. З допомогою милиць він учився пересуватись у замкненім просторі міської квартири.

Одного разу хтось із друзів подарував Сашкові фотоапарата. І він почав фотографувати. І це були не просто фотографії, а високохудожні мистецькі твори. Політ фантазії фіксує у світі за вікном такі яскраві поетичні з'яви і пульсування. Квіточка розпукується, а поряд місяць. І як Каїн Авеля убиває, – знать. Ось портрет дідуся. Виразний до найменшої рисочки. Одразу ж і пригадалися портрети художника Ге.

Перша виставка майстра так і називалася «Світ крізь вікно». А потім були виставки у багатьох країнах світу.

Олександрові присвоєно почесне звання художника Міжнародної федерації фотомистецтва. Незбута мрія пілота засвітилася у новій якості, і художня уява мистця творить диво.

Наш внутрішній голос

По-моєму, великою мірою наш внутрішній голос, оте незмінне пульсування у нашій естві підсвідомості, що у вирішальні моменти життя диктує нам остороги й перестороги, спрямовуючи нас на єдино правильний крок, визначається відчуттям у нашій сутності присутності наших предків.

Не раз у тиші Батькової хати чи посеред хутірського простору щось незвичайно щемке підступить до серця і зворушенням перейметься ціла сутність твоя. І ти відчуєш могутній поклик предків у естві своїм. Чим глибше проникає людина в історію свого роду і родоводу, тим упевненіше чувається вона у цім світі. Присутність у нашій естві тіней наших предків завжди є джерелом великого заступництва. Вони формують наш внутрішній голос, дають остороги і перестороги, навіують передчуття подій, що мають статися.

Псевдоніми

Звучання імені надає, забезпечує висота художнього, наукового, громадянського подвигу особистості. Незалежно від того, буде це спадкове, родове ім'я чи псевдонім. Для нас однаково повнозначно звучать імена Тараса Шевченка й Івана Франка, Лесі Українки і Ганни Барвінок.

Пригадую свої дитячі повоєнні літа на Західній Україні. Серед повстанців дуже поширені були псевдо. Шугай, Діброва та ін. Це з метою конспірації, щоби запутати енкаведистам висліджування українських вояків.

Я пам'ятаю того Шугая. І пісню про нього співали:

У неділю вранці,
Ще сонце не сходить,
Шугай молоденький
По долині ходить.

Давно нема того Шугая. Загубилося у плинові часу і його реальне, родове ім'я. Але пісню про Шугая ізнов співають у нашім краї.

Життєвий шлях людини

По-моєму, життєвий шлях кожної людини має стелитися в однім спрямуванні – до істини!

Інколи людина пізнає істину у молодім віці, і тоді її шлях коротший. Але часто для цього вимагається шлях довжиною у ціле життя. Та перейдений путь ніколи не згайнований намарне. Бо сказано: «І ви пізнаєте істину. І істина зробить вас вільними».

Шляхами людських фантазій

Людині властиво фантазувати. Але хіба не з реальності, із незмінного пульсування цього дивного і прекрасного світу починаються наші фантазії. І як часто фантастичні візерунки тче сама природа. Досить бути тільки спостережливим. Хіба не доводилося спостерігати вам, яким фантастично білим цвітом укриває взимку сніг дерева.

Наші фантазії розростаються із перших дитячих спостережень, від початків освоювання світу. Бо хіба не наші перші відчуття світового безмежжя зродили наші фантазії і мрії про далекі країни. Людина спостерігала політ птаха, і розросталась її фантазія, яка згодом і реальністю стала: людина навчилась літати.

Нехай кожну мить нашого земного перетривання супроводжує фантазія. Це прекрасно.

Злодійство – хвороба людини чи суспільства

І так, і так. Крадії були у всі часи і в різних народів.

Я ще застав той час, це була Західна Україна, і у нас по війні ще не було колгоспів. Але злодії були. Були злодії, котрі підкопувалися під комори, виносили збіжжя й усілякове майно. Були конокради, які темної ночі виводили із стаєнь коней.

Сих усіх злодіїв знали, і на них падала печать осуду і зневаги громади.

Але часи змінилися. І у сьогочаснім нашім суспільстві злодійство якби стало узаконеним, злодій у законі. Й ганьба тепер до них не пристає. Крадуть у великих розмірах матеріальні цінності, крадуть надбання культури.

Про гуманне і гуманістичне

Поняття гуманного і гуманістичного – поняття всеосяжні. І вони безпосередньо пов'язані з поняттями любові, співчуття і милосердя.

Гуманне ставлення одне до одного і до світу, бриніння гуманістичних традицій і тенденцій у культурі творить повнозначну світлу барву буття.

На жаль, стрімкий, часто неупорядкований ритм сучасного життя вивітрює з ужитку поняття гуманного, а численні експерименти у мистецтві знецінюють момент гуманістичного у культурі. Але є і ще серед нас незгасні одержимці, які випромінюють сяння любові до ближнього, і є у мистецтві високі з'яви, перейняті гуманістичними тенденціями. І поки сяють ці світильники, цей світ іще має перспективу.

Передбачення, прогнози

Але поза людськими передбаченнями і ясновидіннями існує Божа таїна, Боже Провидіння. І це надає нашому буттю повнозначності і високих смислів.

У моїй пам'яті відбиток зостався. Коли спостерігав я, як на шию пам'ятника Феліксу Дзержинському ланцюги закидали, виважуючи цей пам'ятник. І робили це ті ж самі функціонери, які цей пам'ятник і воздвигнули. Чи можна було уявити якесь десятиліття тому, що таке станеться.

І подумав тоді я. Що не від людини це. І відчуття всемогутності Творця перейняло суцільно мою сутність.

Спогад про Миколу Вінграновського

Сьогодні минає 70 років від дня народження видатного українського письменника, кінорежисера, актора, світоча новітньої української поезії Миколи Вінграновського.

Короткий спогад.

Була рання весна 1962 року. І була «хрущовська відлига». Я – студент останнього курсу факультету журналістики Львівського університету. А ректором у нас тоді був великий українець Євген Костянтинівич Лазаренко. Геолог за фахом, Євген Костянтинівич невимовно кохався також і в мистецтвах. І часто запрошував у гості до Львова видатних митців із Києва. На одній такій стрічі я бачив і чув Максима Рильського.

Аж одного разу тієї весни чутка пронеслася. Що до нас приїхали молоді київські літератори. Іван Дзюба, Іван Драч, Микола Вінграновський. І сказав хтось: «І до Львова Драчі прилетіли».

Актова зала університету була переповнена. Люди стояли в проходах. Свої вірші читав молодий Микола Вінграновський. Читав артистично. Лунало молоде поетичне розкуте слово:

Вона була задумлива, як сад.

Вона була темнава, ніби сад.

Вона була схвильована, мов сад.

Вона була мов сад і мов не сад.

Війнуло духом високої художньої справжності.

Тепер у програмі «Поетична мозаїка» на радіо «Культура» я часто слухаю вірші Миколи Вінграновського ув авторському виконанні. І кожного разу біжить, наближається у спогадування тая перша стріча із поетом.

Муки творчості

Але такі муки насправді існують. Мистецький твір з'являється, як вислід душі творчої особистості, яка акумулює в собі душу народу. У цьому розумінні, в осяганні такому мистецтво кожного народу національне.

Сказав хтось, що коли з'явився Гете, то двадцять поколінь німців жили не намарно. Але й те саме можна сказати про Тараса Шевченка.

Художня творчість має Божественну природу. І кожний талант у своїй з'яві – це таїна, це пульсування схованого підсвідомого. О тім наголошують дослідники природи художньої творчості. Іван Франко.

Але чим виміряти муки окремої творчої особистості. Коли свідомість із тисячі й тисячі слів відбирає і покладає на біле поле паперу одне-єдине, або ж із тисячі й тисячі мельодій, з яких зітканий світ, слух композитора відбирає одну-єдину.

Радіо – це диво

Це справді велике диво – що десь у далеких віддаленні слово мовлено, а ми ось чуємо.

Спогад зі шкільних років. У сусідньому селі, куди я із хутора ходив у школу, поряд із школою була сільська бібліотека. А у тій бібліотеці стояв великий радіоприймач «Родина». Діяв він на батарейках, бо електрики у селі іще не було. На перерві я біг у бібліотеку і слухав радіо. Бібліотекарка мені дозволяла. І це було так манливо. А коли я запізнювався на урок, то казав учительці:

– Радіо слухав...

І вчителька дивилась на мене поблажливо.

А потому по якимсь році я сам уже пішов до містечка. У тихім літнім полудні із тарілки на стовпі линула пісня «Гаї шумлять...»

І я стояв заворожений. І думка ізнов до мене наблизилась. Чи ж не диво. Десь далеко слово мовлено, десь пісню співають, а ми ось слухаємо.

Час цвітіння мрій

Студентські літа – це час цвітіння мрій. На жаль, не всі наші молоді мрії збуваються. Але як добре і промовисто, коли крізь ціле життя ми не зраджуємо ідеали молодих літ.

Соціологічні дослідження

Насправді то соціологічні дослідження потрібні. Вони мали би прогнозувати суспільні проблеми і настрої. Але соціологічні дослідження мають бути правдиві.

Наразі у нашій сучасній українській реальності як часто соціологічні дослідження є засобом зомбування суспільної свідомості.

Сила друкованого слова

Ситуація із книговидаванням в Україні, із розповсюдженням української книжки, загальновідомо, невтішна.

Але я хочу говорити сьогодні про таке явище в сучасному літературному процесі, як графоманія.

Графоманія активно пульсує у центрі і дає своє відлуння аж до околиць. Особливо уражена цією властивістю наша сучасна поезія, тексти авторських пісень зокрема.

Початкуючі поети вчать писати свої вірші на недобрих взірцях, часто-густо приглушуючи

у своїй сутності бриніння справжньої поезії.

Недавно мені одна вчителька із наших рідних країв надіслала саморобну книжечку, в якій були розміщені літературні твори учнів ліцею-інтернату і їхні автобіографії.

Віршики написані на кшталт усталених стереотипів. А от автобіографії дуже цікаві. Річ у тім, що це діти, полишені родинного тепла. Цікаво читати, як хлопчик переповідає біль своєї вразливої душі. Спершу спився батько, а потому спилася і мати. Але крізь біль осиротіле дитяче серце бачить красу й дивину цього світу. Не зжорстокіло воно. І кожна поїздка хлопчика до бабусі завжди бринить як нова прекрасна казка.

Очі – дзеркало душі

Звичайно, очі є дзеркалом людської душі. А й біблійне нагадування згадаймо: чисте око – чисте й серце.

Хіба ви не бачили, які прекрасні очі дитини в усміху. І які прекрасні очі матері, коли вона любить свою дитину.

Хіба ви не знаєте, які прекрасні юні очі у закоханих.

Не дивися так привітно,
Яблуновоцвітно.

Павло Тичина

Як часто людські погляди спрямовують у світ благородне випромінювання.

Прекрасні людські очі у радості і печалі, у роздумах і смуткові.

Прекрасні очі юні і прекрасні очі старечі. Досить тільки уважним бути і спостерігати.

Українська родина

Українську родину як виразно елегійно намальовано у вірші Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати».

Традиційне наше уявлення про українську родину – це коли усі укупі, – і батько, й мати, і бабуся і дідусь, і дорослі, і діти, це процвітання родинного вогнища, де мудрість і первісне пізнання світу, де старість і ранок життя сусідуєть.

Але часи змінилися, і зникла українська родина. Мільйони українців у пошуках заробітку полишили свої домівки – родини стали роз'єднаними. Це масове явище, що подорослілі діти не впізнають своїх батьків і матерів, коли ті повертаються із заробітків.

Українська родина вигибає. І це жахливо!

Привітання

Радий вітати Вас і усіх працівників Українського радіо із професійним святом!

Нехай ваше радієне слово буде завжди мелодійним для слуху, благісним для серця і мудрим для розуму мільйонів і мільйонів ваших радіослухачів.

ДІЯ ДРУКОВАНОГО СЛОВА

Але спершу було подивування від слова. Що ось слова із вуст людини зродилися, зійшли, а події, картинки, казки і розгортаються.

Уже як навчився я читати, то зворушення сильне не раз іходило на мене, що букви, складені у слова, мають дивовижну властивість промовляти якби жива людина. Чи ж не дивина? Це далеко потому скаже сусід Іван, коли я приноситиму йому книжки: «Добра книжка – це і якби добра людина, що її ждеш, і от вона прийшла».

Так могутньо діяло у мої дитячі й підліткові літа друковане слово. Чи то були книжки, а чи й журнали і газети.

Це особливе зацікавлення у мене тоді викликали газети місцеві. Що ось слово друковане, а твориться зовсім близьенько. Пам'ятаю, уже підлітком як любив я часто сонячного літнього дня у неділю за майже п'ятнадцять кілометрів простувати пішки до Містечка. Й в усамотненні мрійливого серця переживати замилювання поетичними вуличками. А побіля будиночка, де містилася редакція газети «Радянський селянин», я простоював отоко собі довго. Аби-но не завважував ніхто мене. Тут визрівала і розросталася моя мрія.

А одного разу і сталося. Тоді я уже закінчив школу, і працював обліковцем тракторної

бригади МТС. Як правило, восени тоді влаштовували сільськогосподарські виставки. Це на тій ділянці, де зараз автобусна станція. Із колгоспів сюди привозили найдорідніші взірці кукурудзи, огірків, помідорів, снопики жита, пшениці, вусатого ячменю. Але вирізняювано запам'яталися мені великі гарбузи. Таких великих гарбузів у своєму житті я більше не бачив.

Якось мене з іншими працівниками МТС приставили уночі чергувати у павільйонах виставки, яка тільки-но формувалася. Й тоді визрів у мене задум. Написати про виставку до районної газети.

Другого дня я і написав такий матеріал. Величезними зусиллями переборював ніяковість, і несміло переступив поріг редакції.

При вході мене дуже прихильно зустрів редактор Павло Антонович Дудко. Від його прихильності розсіялася моя ніяковість. Павло Антонович уважно прочитав моє писання і сказав, що матеріал буде надрукований.

Через тиждень з'явилася газета, а у ній – і моя замітка, й прізвище унизу під нею моє окреслене. Радості моєї не було меж довго. Так могутньо діяли на мене друковане слово і відчуття власної причетності до нього. Й усе здавалося мені, що кожний знакомець і позустрічний уже знає, що то я написав. Але, схоже, що моєї тієї першої замітки ніхто й не помітив, не завважив.

Односельці завважили мене, коли районна, а згодом обласна й республіканські газети почали видавати одна за одною замітки за моїм підписом. Я писав про все. Про механізаторів, про льонарів, про бібліотеки і про клуби, і т. д., і т. п. Були й критичні матеріали. За це мене налякувало і принижувало начальство. Але в моїй обороні завжди виступала редакція.

У районній газеті був надрукований мій перший нарис «Колгоспний пастух». Герой мого твору живе і понині. І це уже тепер від дня опублікування того нарису вираховується мені літературний стаж.

Й дотепер у моїм естві бринять тепло і прихильність, що їх випромінював у спілкуванні зі мною редактор Павло Антонович Дудко. І усі працівники редакції вважали мене уже за свого. Завжди у спогадування ідуть і Борис Безнощенко, і Лілія Корицька, і Раїса Фурсяк.

Редакція районної газети мене і на навчання у Львівський університет на факультет журналістики рекомендувала.

Минають роки і десятиліття. Змінюються суспільно-політичні віяння. Змінюються працівники редакції.

Але як же і не згадати мені в цей день світлої пам'яті багатолітнього редактора Олександра Олексійовича Матвієнка. У час, коли я був підданий гонінню і переслідуванню, багато моїх знайомих од мене відмовилися. Се були найтяжчі у моєму житті переживання. І саме у цей період могого земного перетривання Олександр Олексійович виявив до мене увагу і підтримку. Він часто навідувався до нас на хутір. Він милувався хутором неймовірно. Це його слова: «Багато гарних місць є на світі. Але такого прекрасного закутка я не бачив». У садку чи у гайку наші бесіди про життя і літературу тривали по кілька годин. Пам'ятаю, Олександр Олексійович гарно читав вірші Павла Грабовського. Це був його улюблений поет. Ще Якова Щоголева.

Відійшла людина, а добрий слід по ній зостався.

Але я зовсім не уявляю свого життя в останні п'ятнадцять років без районної газети. У моїм дуже важкім виживанні в умовах нового суспільного неприйняття моєї творчої особистості я відчував повсякчас підтримку редакції усебічну. Колектив редакції для мене став якби добра родина, де завжди зустрінеш привітне розважливе слово. Той день, коли заходжу у редакцію, звучить як свято. А із редактором Борисом Тимофійовичем Боровцем у нас і творча співпраця. Разом ми створили книгу «Поклик творчості».

І це незрівнянна радість для мене, коли щось моє надрукує районна газета. Завдяки «Надслучанському віснику» у мене з'явилося багато прихильних читачів, які переймаються моїм проглядуванням світу. Я мав нагоду завважувати це при зустрічах у школах, в бібліотеках і навіть в автобусах.

Якось пізньої осені я гостював у племінниці в Погорілівці. І вирішив через ліс пішки навідатися в Озірці. Там у розмові із місцевим трактористом («одкуль, да хто такий») я і назвав себе. На лице тракториста осяяння подивоване зійшло:

– А ми вас знаємо...

Я і собі:

– А одкуль...

– Да ми ж «Надслучанський вісник» читаємо. А там ваші «Новели нашого хутора...»

Це була дуже зворушлива стріча.

Квітень 2005 року.

Із перекладів

Іван БУНІН

БЕРНАР

Днів моїх на землі залишилось уже небагато.

І ось згадується мені те, що колись я записав про Бернара у Приморських Альпах, поблизу Антиб.

– Я міцно спав, коли Бернар швиргонув жменю піску в моє вікно...

Такий початок «На воді» Мопассана, так будив його Бернар перед виходом «Бель Амі» з Антибського порту 6 квітня 1888 року.

– Я відчинив навстіж вікно, і в обличчя, в груди, в душу мою війнула чарівна студінь ночі. Прозора блакить небес тремтіла живим виблиском зірок...

– Чудова погода, добродію.

– А вітер?

– З берега, добродію.

Через півгодини вони вже в морі:

– Небосхил бліднішав, і вдалині, за бухтою Ангелів, сяяли Вогні Ніцци, а іще далі – маяк Вільфранша, який обертався. З гір, іще не видимих, – відчувалось лише, що вони вкриті снігом, – доносився інколи сухий і холодний подих...

– Щойно ми рушили з порту, як яхта ожила, звеселіла, пришвидшила хід, затанцювала на легких і мілких хвилях... Наставав день, зірки згасали... У безодні неба, над Ніццою, уже засвічувались якимсь дивним рожевим вогнем снігові хребти Верхніх Альп...

– Я передав кермо Бернару, щоб милуватися сходом сонця. Бриз, що все дужчав, гнав нас по тремтячій хвилі, я чув далекий дзвін – десь дзвонили, звучав Angelus... Як люблю я цю легку і свіжу вранішню пору, коли люди ще сплять, а земля вже пробуджується! Дивишся, як народжується тілесне життя світу, вдихаєш його, напоюєшся ним – життям, таїна якого є нашою вічною і великою покутою...

– Бернар худий, спритний, палкий ревнитель охайності й порядку, старанний і пильний, дбайливий, завжди насторожі. Це щиросердна незрадлива людина і чудовий моряк...

Так говорив про Бернара Мопассан. А сам Бернар сказав про себе ось що:

– Вважаю, що я був добрим моряком.

Він сказав таке, умираючи, – це були його останні слова на смертнім одрі в тих самих

Антибах, звідки він вирушв на «Бель Амі» 6 квітня 1888 року.

Людина, яка бачила Бернара незадовго до його смерті, розповідала:

– Протягом багатьох років Бернар вів мандрівне морське життя великого поета, він не розставався з ним аж до свого фатального від'їзду до лікаря Бланш, в Париж.

– Бернар помер у своїх Антибах. Але ще недавно бачив я його на сонячній набережній маленького Антибського порту, де так часто стояла «Бель Амі».

– Високий, висхлий, з енергійним і продубленим морською сіллю лицем, Бернар нелегко приєднувався до розмови. Але варто було лише згадати Мопассана, як голубі очі його раптово спалахували, і треба було чути, як говорив він про нього!

– Тепер він замовк навіки! Останні його слова були такі: «Вважаю, що я був добрим моряком».

Я виразно уявляю собі, як саме промовив він ці слова. Він промовив їх твердо, з гордістю, перехрестившись чорною, усохлою від старості рукою: я був добрим моряком.

– Je crois bien que j'étais un bon marin.

А що хотів він передати цими словами? Радість певності, що він, живучи на землі, приносив добро ближньому, будучи добрим моряком? Ні: те, що Бог кожному з нас разом із життям дає той чи інший талант і покладає на нас священний обов'язок не закопувати його в землю... Задля чого, навіщо? Ми цього не знаємо. Але ми повинні знати, що все у цьому неосяжному для нас світі неодмінно повинно мати якийсь смисл, якийсь великий Божий замір, спрямований на те, щоб усе у цім світі «було добре», і що ревне сповнення Божого заміру є завжди нашою заслугою перед Ним, а тому й радість, гордість. І Бернар знав і відчував це. Він все життя ревно, гідно, старанно сповняв скромний обов'язок, покладений на нього Богом, слугуючи йому не через страх, а за совість. Як же йому було не сказати того, що й мовив він в свою останню хвилину? «Нині відпускаєш, Владико, раба Твойого, і от я насмілююсь сказати Тобі й людям: вважаю, що я був добрим моряком».

– У морі все турбувало Бернара, писав Мопассан: течія, яка раптово з'явилася, нагадуючи, що десь у відкритому морі рухається бриз, і хмари над Естерелем, що засвідчують містраль на заході... Охайності на яхті він дотримувався настільки, що не переносив жодної краплі на будь-якій мідній частині...

Яке ж добро ближньому могло бути від того, що Бернар тут же витирав цю краплю? А от витирав же він її. Для чого, навіщо?

Але ж сам Бог любить, щоб усе було «Добре». Він сам радів, дивлячись, що творива Його «дуже добрі».

Мені здається, що я, як митець, заслужив право сказати про себе, в свої останні дні, щось схоже до того, що сказав, умираючи, Бернар.

1952 р. Переклад з російської 1982 р.

АВТОБІОГРАФІЯ

Народився я на хуторі Отраже Березнівського району

Рівненської області 6 травня 1938 року у селянській родині. Був я сьомою, найменшою дитиною. У метриці чомусь записано, що я народився 13 травня, але, за свідченням Матері, я таки народився 6 травня, на Юрія (Георгія). Мене і хотіли записати Юрієм чи Георгієм. Але прийшов на мене подивитись, провідать мене прийшов дядько Андрій, старший брат Батька, і сказав:

– От буде зватись, так, як я...

Дядька Андрія у нашій родині поважали, то і записали мене Андрієм.

Наш край до вересня 1939 року входив до Польської держави.

Батько: Кондратюк Іван Романович, 1897 року народження, помер 1980 року.

Мати: Кондратюк Ярина Фоківна, із роду Харчуків, померла 1971 року.

Моя пра-прабабуся (ім'я її нащадки не зберегли) була із походження литовкою. У початку ХІХ століття пан Трибуховський привіз із Вільно дівчину-литовку до двору служити та одружив її із селянином Миною, що також при дворі служив. Отак у селі Моквин і по хуторах розрісся великий рід, який прозивати стали Литовчиним. І на мене кажуть, як у своїм краї заявлюся: «Оньо Литовчин Гандрій уже приїхав».

Коли восени 1991 року я здійснював мандрівку по Литві і милувався її гаями і дібровами, у моїм естві раптом прокинувся поклик предків. «Отут десь загубилися сліди моєї пра-прабабусі», – думка через свідомість перейшла. І відчуття цієї моєї другої батьківщини поклатось на моє серце твердо і назавжди.

Батьковий рід укорінений був у центрі села Моквин, поблизу папірні, паперової фабрики, яка з'явилася тут на березі Случа укінці ХІХ століття.

Материн рід укорінений був у давній частині села Старині, поблизу церкви. Материн рід іще Даниловими називали.

Обійстя на хуторі Отраже, за п'ять кілометрів від села, на березі річки Серегівки мої батьки заснували у другій половині 20-х років двадцятого століття, укупивши спочатку 3,2 гектара поля у пана Валевського, а потому іще прикупували загінки у різних місцях. Так що до 1939 року мали уже біля 6-и гектарів землі. І важкими трудами цілої родини оплачували тую земельку до вересня 1939 року. Але Батькова мрія розвіялась.

Мій перший спогад. Як одного похмурого літнього дня через сіножатки понад річкою ми ішли з Батьком до дядька Андрія. І минуло мені тоді три роки. У теплій похмурости принишкли, причаїлися прибережні вільхи і верби. Птаство замовкло. На перемілі вода свою течію, безкінечну пісню уповільнила. І увесь світ бринів тихою, ледве вловимою для слуху музикою.

І ми з Батьком зупинилися, щоби осягнути усесвітову дивину. І у цім моменті у моє серце увійшло, було покладено художнє осягання світу.

А потому ми із Батьком і дядьком Андрієм стояли у садку під стіною дядькової хати і дивилися, як дорогою їдуть німецькі мотоцикли. Почалась війна.

Це уже потому розшифруватиму я. Що ці німецькі мотоцикли не тільки заглиблювалися у наш тихий низинний край, а і їхали через моє серце, на яке уже була покладена художність. І увійде у мою сутність назавжди незіпхнуте відчуття, що чийсь чужі мотоцикли і танки крізь ціле життя їдуть через моє серце.

Троє Батькових братів – Ляш, Василь, Никін – і сестра Оксеня загинули від рук енкаведистів за участь у повстанському русі на Поліссі уже по війні. У діда Романа і баби Параски було десять дітей – п'ять хлопців і п'ять дівчат.

Материного брата Гриця також схопили енкаведисти у січні 1944 року, як тільки увійшли у наш край. Його катували люто, нарешті зрешетили штиками ціле тіло і кинули у стрим'я на річці. Хоча дядько Гриць іще не брав участі у спротиву більшовицькій владі, а був вояком УПА при німцях.

У 1945 році енкаведисти до напівсмерти побили мого найстаршого рідного брата Миколу. Це диво, це Боже заступництво, що він іще три десятиліття топтав ряст на цій землі, хоча і відійшов у відносно молодому віці. Нагадали, заявили про себе побої.

Ці події покладали відбиток на моє дитяче серце.

У 1946 році я пішов до першої класи Друхівської семирічної школи, а у 1956 році закінчив Моквинську середню школу.

Після закінчення школи працював обліковцем тракторної бригади Березнівської МТС.

У 1957–1962 роках навчався на факультеті журналістики Львівського університету.

Після закінчення університету працював у редакціях газет Рівного, Вінниці, Бухари, Львова, Києва, радіожурналістом у Владивостоці, у видавництві «Молодь» (м. Київ).

У чотирнадцятирічному віці я написав свій перший літературний твір – оповідання «Великдень». Про те, як ми із старшим братом і сусідом Уліяном ішли на Всеношну до церкви у сусіднє село, як увіходили у дитячий світ передчуття і переживання великого свята – Світлого Воскресіння Христового.

Оповідання не збереглося. І дуже жаль. Бо тепер мені здається: це було найкраще з усього того, що я написав за ціле життя.

Моя причетність до реалістичної художньої творчості у 60-х роках минулого століття витворила драму мого життя. У березні 1966 року мене було покликано, забрано у відомство, яке своїм аббревіатурним звучанням наганяло жах на кожне живе дихання. Там слідчі мене звинуватили в «антирадянщині» за прочитання статті критика Івана Дзюби про поета Василя Симоненка. Ще й пригрозили, що ні мені, ні моєму насліддю (якби воно було) на цім світі уже життя не буде.

А так воно і сталося, як напроорокували ті грізні слідчі з кагебе. На цілі десятиліття я був підданий ostracism, відлучений від офіційного літературного процесу і праці за фахом. Роман «Дорога до матері», написаний у 60-х роках, вийшов у світ тільки 1990 року під назвою «Важке прозріння».

У віяннях перебудови, у кінці 80-х років минулого століття людська думка зрушилася, стала розкутішою, нові перспективи відкрилися і в царині художнього освоєння світу.

Але з'явилися, повстали і нові проблеми. Як раніше моїх рукописів не видавали з ідеологічних мотивів, так тепер не можна видати через відсутність фінансів. Та все-таки щось і засвітилося із написаного за останні п'ятнадцять років. Це романи «Хутір», «Поza межами суєти», «Випромінювання любови», повісті «Етюди з життя сучасного українського літератора», «Читаючи Тодося Осьмачку», «У світлі спогаду», «День без Йосифа Бродського», «Заплела дивну казку любов», «Про вовка», «Манливість вічного міста», книги оповідань «Новели нашого хутора» і «Світло любови», книги про квіти і дерева «З вишневого саду», «На горі сосна золоторясна» та «Зацвіла в долині червона калина», книги бесід про літературу і життя «Поклик творчості» (у співавторстві).

Моя літературна праця ніколи не винагороджувалась належним чином, але як часто ставала причиною покари і суспільного відторгнення. Мені не раз доводилося робити вибір між творчістю і життям. У неймовірно важких ситуаціях ішлося тільки про виживання.

У різні періоди через мою свідомість переходили романні сюжети, які уже ніколи не стануть книгами. І тепер не раз із болем доводиться повторювати клясичне: «Втрата часу найтяжча».

Іноколи жаль огортає мою сутність, що судилося народитись і жити на землі і у часі, коли у початку шляху повідрубано крила моєї молоді мрії. Але тоді наближаються до мене слова нашого вічно молодого клясика:

Можна все на світі вибирати, сину, –

Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Україна в моїм серці завжди перебуває з усіма її прекрасними ландшафтами, з усією її трагічною історією і гіркою долею, і в моїм серці іще не згасла цілковито надія попередніх поколінь.

2–3 вересня 2006 року.